

Printed by Swami Tribhuvanada, Ramaswami Printing Press
Khalidra Road Ahmedabad and Published by Dalsukh Malvani
Director L. D. Institute of Indology Ahmedabad-9

—————

Price Rupees 8/-

ind-0

ind-1

Daha

ind-1

Daha

वादिश्रीदेवसूरिसूत्रितस्य
प्रमाणनयतन्वालोक्तस्य

श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचिता लघ्वी टीका
रत्नाकरवतारिका

श्रीराजशेखरसूरिकृतपञ्जिका-पण्डितज्ञानचन्द्रकृतटिप्पणकाभ्या समन्विता ।

गूर्जरभाषानुवादक
आचार्यश्रीविजयनीतिसूरिशिष्यो मुनिश्रीमलयविजयः ।

संपादक
पण्डित दलसुख भालवणिया

प्रकाशक
लालभाई दलपतभाई भारतीय संस्कृति विद्यामंदिर
अमदावाद-९

लालभाई दलपतभाई ग्रन्थमाला

प्रधान संपादक

दत्तमुल माध्यमिणा

भवासाह मे साह

सुदितम्भा

- १ सप्तसद्वर्षी — शिवादिमहल, विनयवर्षसुरिहठटीकासह ४-
- २ ६ CATALOGUE OF SANSKRIT AND PRAKRIT
MANUSCRIPTS MUNI SHRI PUNYAVIJAYJI'S
COLLECTION PART I ६०-००
PART II ४०-००
- ३ काव्यविज्ञा — विनयवर्षसुरिहठ १ -०
- ४ योगशतक—भाषार्य हरिभद्रस्त स्वोपग्रहणि तथा
ब्रह्मसिद्धान्तसंग्रहसह ५-०

संप्रति मुख्यमात्रप्रवचनाभाषा

- १ पद्मानुदासन — भाषार्य मन्मथगिरिहठ
- २ कल्पसुखाविबोध—कल्पसुखासपाः — महाभारत कथाप्रसादहठ
- ३ निपमुद्रण-साहित्य — ब्रह्मसूत्रसुरि
- ४ CATALOGUE OF SANSKRIT AND
PRAKRIT MANUSCRIPTS PART III
- ५ विज्ञेयावधयकभाष्य—म्होपग्रहणि सह — भाषार्य विनयवर्षगणि
- ६ धीतगोविन्दकाव्य— नागाहठवहठ टीकासह
THE NĀTYADARPAṆA OF RĀMACANDRA
AND GUMACANDRA A CRITICAL STUDY
BY DR K H TRIVEDI
७. YOGADEŚTISAMUCCAYA OF HARIBHADRA
ENGLISH TR BY DR K K DIXIT

PREFACE

We bring out, with great pleasure, the publication of the first part of Ratnaprabha Sūri's Ratnākarāvatārikā, a commentary on Vādi Devasūri's (A D 1086-1169) Pramānanayatattvāloka with the two Sankrit super-commentaries and Gujarati translation. Here appears, for the first time, Gujarati translation of Ratnākarāvatārikā, it is prepared by Muni Shri Malayaviyaya. As the text is very tough, the translation will be very helpful to the students of Indian logic in general and Jaina logic in particular.

Pramānanayatattvāloka can safely be judged as a source-book of Indian Logic, though it primarily deals with Jaina Logic that was fully developed in the twelfth century. It discusses all the important topics of Indian logic of that period. Vādi Devasūri, the author, enhanced the utility of the work by writing an auto-commentary on the same named Syādvādaratnākara. This auto-commentary, as its name suggests, is like an ocean in depth and extent. The author's pupil Ratnaprabha, therefore, composed a brief and elucidatory commentary, Ratnākarāvatārikā, on it. This, in turn, is also commented upon to make the points more clear.

We are grateful to Muni Shri Malayaviyaya for Gujarati translation. We acknowledge our indebtedness to Late Pt Haragovindas and Pt Becharadas whose excellent edition of Ratnākarāvatārikā is used by us as a model text (ādarśa pratī). Our thanks are also due to the Publishers of the Yashovijaya Granthamala Varanasi as we have utilised their two editions of Ratnākarāvatārikā one giving the complete text of Ratnākarāvatārikā and the other giving only the two chapters with Pañjikā and Tīppana.

L. D. Institute of Indology
Ahmedabad-9
5-11-'65

Dalsukh Malvani
Director

સંપાદકીય

પ્રમાણુનયતત્વાલોકની વધુટીકા રત્નાકરાવતારિકા સરકૃત પત્રિકા તથા ટિપ્પણી અને ગુજરાતી અનુવાદ સાથે પ્રથમ બે પરિચ્છેદ પૂરતી આ પુસ્તકમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે આ પહેલા રત્નાકરાવતારિકા વારાણસીમાંથી શ્રી યગોવિજય જ્ઞેન ગ્રથમાળા- (૨૧-૨૨)માં પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે તેના સંપાદકો હતા શ્રી પ હરગોવિંદદાસ અને શ્રી પ બેચગદાસ દોશી વળી, એ જ ગ્રથમાળામાં અહીં આપેલ બે ટિપ્પણોવાળી આવૃત્તિ પણ માત્ર બે પરિચ્છેદ પૂરતી પ્રકાશિત થઈ હતી તેના ચાર પરિચ્છેદનો હિન્દી અનુવાદ પણ મૂળ સાથે ઉચ્ચાથી પ્રકાશિત થયો હતો પણ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ થયો હતો નહિ અને સક્ષિપ્ત જતા પણ જ્ઞેનદર્શન અને પ્રમાણુવિદ્યાના સમગ્ર વિષયોને આવરી લેતો આ ગ્રંથ જ્ઞેનદર્શનની પરીક્ષાઓમાં પાઠ્યગ્રંથ તરીકે નિયત જતા તેનું એક પણ સરકરણુ છાત્રોને અભ્યાસે ઉપલબ્ધ નથી આ પરિસ્થિતિમાં પૂ પા વિજયનીતિસૂરીશ્વરના શિષ્ય પૂ મુનિરાજશ્રી મહાયવિજયજીના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે તેને પ્રકાશિત કરવાનું નક્કી થયું અને તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રકાશિત કરતા અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ

રત્નાકરાવતારિકાના અગોધનમાં ઉક્ત મુદ્રિત આવૃત્તિઓનો પૂરો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને અમે આભાર સાથે જણાવીએ છીએ કે વારાણસીનું અવતારિકાનું સરકરણુ જ મુખ્ય માનીને અવતારિકાનું મુદ્રણુ અને અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે યત્રતત્ર અમને જરૂરી લાગ્યું ત્યાં અમને ઉપલબ્ધ હસ્તપ્રતોનો ઉપયોગ કરી શુદ્ધિ કરવામાં આવી છે પણ તેવા સ્થળો જૂજ છે એટલે અહીં મુદ્રિત રત્નાકરાવતારિકાના સરકરણુની શુદ્ધિનો પૂરો યત્ન ઉક્ત સંપાદક દ્વારા છે પત્રિકા અને ટિપ્પણુની શુદ્ધિમાં પણ પૂર્વસરકરણુનો પૂરો ઉપયોગ કર્યો જ છે પણ અવતારિકાની સાથે પત્રિકા-ટિપ્પણુના મુદ્રણુમાં અમે તેની જૂની આવૃત્તિને મદત્ત્વ ન આપતા નવેસરથી જ તેનું સંશોધન અને સંપાદન મુદ્રિત ઉપરાંત હસ્તપ્રતોને આધારે કર્યું છે કારણુ, પૂર્વમુદ્રિત સરકરણુમાં માત્ર બે જ પરિચ્છેદ પૂરતા તે પત્રિકા-ટિપ્પણુ છપાયા હતા બ્યાગે અમારે તે પૂરી અવતારિકાના પત્રિકા-ટિપ્પણુ મુદ્રિત કરવા હતા

ગુજરાતી અનુવાદની વિશેષતા એ છે કે તે ગૃહસ્પર્શી નહિ પણ અર્થને સારી રીતે વ્યક્ત કરે એવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે આથી અનેક સ્થળોએ તે શકા-સમાધાનરૂપે રણુ કરવામાં આવ્યો છે અને અનેક સ્થળોએ વાદિપ્રતિવાદીના સ્પષ્ટ નિર્દેશપૂર્વક સંવાદશૈલી અપનાવી છે જતા પણ એ વાચીને મૂળમાં કહણુ અને આલકારિક ભાષામાં લખાયેલ અવતારિકાને સમજવાનું સરલ બને એવી અનુવાદની યોજના કરવામાં આવી છે પ્રયત્ન તો એવો કરવામાં આવ્યો છે કે વાચક ગુજરાતી ભાષાનું પુસ્તક વાચતો હોય એવો ભાસ તેને થાય અને અનુવાદ છે એવી ખટક તેમાં ન થાય આમાં કેટલે અગે સફળતા મળી છે તેનો નિર્ણય તો વાચકો જ કરી શકશે

પૂ મહાયવિજયજીએ અનુવાદનું કાર્ય તેમના પૂ ગુરુભાઈ શ્રી વલ્લભવિજયજીની આજ્ઞાથી તેમના ગુરુવર્ય શ્રી આચાર્ય વિજયનીતિસૂરિના સં ૧૯૬૮માં અર્ગવાસ પછી સં ૨૦૦૬ના ખલાત આતુર્ગસંભા શરૂ કર્યું હતું તેમાં શ્રી પ જ્ઞેનદાસ કેસરીચ દે તેમને રત્નાકરાવતારિકાના અભ્યાસ સાથે સાથે તેના અનુવાદનું કાર્ય કરવાની જે ભાગમથ્ય કરી હતી

તે ધિનિન જન્મ હતુ જન્મ્યાદ ક્યા રાજી થી પ ઉમાજાદર જ્વારામ દિવેદીની મારાથી તેની પુત્રાત્રવિ વિ ૧૩-૧૫ના તેજ્યે હી હતી અને છેવે તે જન્મ્યાદને જાતિમય જ્વારામ મે મારાથી જાતી સદાજ તેમને હી હતી મુનિથી મદ્યનિજ્જલને જા હાર્ષમાં આર્થિક સદાજ ખલાત્ત થી જોખ્નાદ સમે અને થી રમજ્વાન દ્યમુખરામે ત્થા થી સ્થાતિવાદ રમજ્જપ્પાર્થ મરેત્ત જામરેવીરાત્તમે હી છે તેની સદા ગોપ મેવામાં જાને છે

ક્રમુન સસરજુમા નીમ્બા મુદિન પુન્દી અને હમ્બડોનો ઉપ્પેજા કરવાર્થ જાત્તમે છે અને તે મરે ? જોતે છે તે નીમે પ્રમજ્યે છે —

મુ જ્વાલકવત્ત્વાળોહાજ્જાગ—વરોવિત્ત જૈન મ્બજમાદા અક ૨૧-૨૨ વીર સ્વત ૨૮૩૭

મુપા ઉપન્દા સસરજુમા જાપેવા થા જાગેન્દા નિર્જેસ મરે.

મુદિ ઉપન્દા સસરજુમા જાપેન દિપ્પલે મરે

મુરે સ્નાહરાજ્જાદિશ્ચી પૂ મુનિસાજ થી પુત્તનિજ્જલના સ્વજ્જની જાત્તમાર્થ હનસ્ત-જાર્થ જાત્તવીવ સ્કુનિ નિજ્જાપ મિત્તી ન ક યદ જા જાના થવ રદ થી ૮૭ છે પ્રતિ મુદ છે અને તે જ્વજ્જ ૧૮૫૫ સ્નાહમા વખાવેદ છે અને તેજ મરિવત્તમા મેદ્ધિ દિ જ્જી હતી છે

મુરે સ્નાહરાજ્જાદિશ્ચી ઇન્દુજા જા જા જુદ્ધ છે જ્જ મુદ છે અને તેજ મરિવત્તમા દિપ્પલે જાવેદ છે ૩૧ પાના ૫૬ છે પ્રત સ્વજ જ્જ પાત્ર નથી ૫, ૬ ૭ ૮ ૪-૮૪ ૬ -૧૭ ૭-૭૨ જાદ્ધવા થવા નથી જા જ્જ ઉમા સ્વજ્જની ન ૮૮૭ છે જા પ્રતે ઉપ્પલે જાથી છે પ્રતિ સ ૧૬૪૨ર્થે જાપાર્થ છે

મુ જ્વાલકવત્ત્વાળોહાજ્જાગ વરિજ્જાદ્ધવર—થી વરોવિત્ત જૈન-મ્બજમાદા અક ૫ ૫૭ સ ૪૩ જાના દિપ્પલ અને પવિશા મુદિન છે જાનો સ્નાહરાજ્જા-રિશ્ચે વદ પૂરોજા ત્થા જ્જાવેદ સ્વજ્જુની સમાજ છે જ્જેને જાના વદ્ધ-ત્તની મેવ હીની નથી જ્જ દિપ્પલ અને વરિશ્ચાદ પાર્શ્વનેની મેવ મુ સ્નેથી મેવા જાથી છે

ક ત્ત્વાહરાજ્જાદિશ્ચાકિચ—જ્જાત્તની પેલ્લા જૈન જ હસ્તી પ્રા ૧૬મી જ્જીમા જ્જાને જ્જાવેદી છે જા તેજ ૫૧ ૪૨ છે તેનો ન ય જ્જ પ્રા ૧૨ ન ૩૬૧ છે ક્રમુખ મુદિન વરિશા મરે જા પ્રા ઉપરથી પ્રેશ જોવી કરવાખ જાતી છે

કૈર ત્ત્વાહરાજ્જાદિશ્ચાકિચની મેજા જૈન ઉપાજ્જની પ્રા ૬૧મી ન ૫ી ૩૬ પ્રા ન ૧૭ જાદ્ધ ૫૫ ૨ છે જ્જજ્જ ૧૬મી જ્જીમા જ્જાવેદ જ્જાજ છે

કૈર ત્ત્વાહરાજ્જાદિશ્ચાકિચની મેજા જૈન ઉપાજ્જની પ્રા ૬૧મી ન ૫ી ૩૬ પ્રા ન ૧૬ છે ૫૫ ૪૧ છે અને ૧૭મી જ્જીમા જ્જાવેદી જ્જાજ છે

ક ત્ત્વાહરાજ્જાદિશ્ચાકિચ— જા પ્રા જાત્તમાર્થ જ્જાજ્જાદ્ધિશ્ચીવ જન્મ્મિ સિચ-મસ્તિના થી ઝરિવિમુનિવા સ્વજ્જની ન ૫૩૫ છે તેજ ૫૧ ૧૬ છે અને તે જ્જવત મુદ છે તેનો મેવન સ્વજ ૧૧૩૩ છે

૬૩ રત્નાકરાવતારિકાટિપ્પનક— આ પ્રતિ ડેવાના જૈન ઉપાસ્યના લ ડારની છે અને તે સ ૧૪૭૬ મા વખાયેલી છે તેના પત્ર ૩૫ છે તેનો ડા ન ખી ૩૯ પ્રત ન ૧૫ છે ટિપ્પનકની પ્રેસકોપી આ પ્રતને આધારે કરવામા આવી છે

૬૪ રત્નાકરાવતારિકાટિપ્પનક— આ પ્રત લાલભાઈ દલપતભાઈ ભાગતીય સમૃતિ વિદ્યા-મ દિરના પૂ મુનિગજશ્રી પુણ્યવિજયજીના સંગ્રહની ન ૩૪૪૦ છે તેના પત્ર ૧૧ છે અને તે અધૂરી છે પ્રત અનુદ્ધ છે અને ૧૭ મી ગતીમા વખાયેલી જણાય છે

૬૫ રત્નાકરાવતારિકાટિપ્પનક— આ પ્રતિ લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સમૃતિ વિદ્યા મ દિરના દેવસૂરિ સંગ્રહ ગત ન ૯૧૫૦ છે તેના પત્ર ૫૯ છે અને પત્ર ૨૦-૨૩ ભેગા છે સં ૧૯૫૭ મા લખાયેલી છે અનુદ્ધ છે

૬૬ રત્નાકરાવતારિકા— આ પ્રત ડેવાના ઉપાસ્યના જ્ઞાન લ ડારની છે અને તેનો ડાખડા ન ખી ૩૯, પ્રત ન ૧૩ છે તેના પત્ર ૧૧૧ છે આ પ્રતનો ઉપયોગ શકિત ધ્યાનો જોવા માટે કર્યો છે

૬૭ રત્નાકરાવતારિકા— આ પ્રત પશુ પૂર્વોખ્તલ ડારની છે અને તેનો ડાખડા ન ખી ૩૯, પ્રત ન ૧૪ છે તેના પત્ર ૬૯ છે આનો ઉપયોગ પશુ ન કિત સ્થાનોના નિર્ણય માટે કર્યો છે

૬૮ રત્નાકરાવતારિકા— ઉક્ત લ ડારની ડાખડા ન ૬૬ પ્રત ન ૬૩ છે તેના પત્ર ૪૦ છે આનો પશુ ઉપયોગ માત્ર શકિત ધ્યાનો માટે કરવામા આવ્યા છે

૬૯ રત્નાકરાવતારિકા— આ પ્રતિ પશુ ઉક્ત લ ડારની છે અને તે ડા ૬૬, પ્રત ન ૫૭ છે તેના પત્ર ૧૧૯ છે આનો પશુ ઉપયોગ શકિત સ્થાનો જોવા પૂરતો કર્યો છે

રત્નાકરાવતારિકા માત્ર જૈન ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસીને જ ઉપયોગી છે એમ નથી પણ મધ્યકાલના ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રમા જે વિકાસ થયો હતો તે વિકાસને યોગ્ય રીતે આ ગ્રન્થ આવરી લે છે તે દષ્ટિએ ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને આ ગ્રન્થ ખૂબ જ ઉપયોગી હોવા ઉપરાંત અનિવાર્ય પણ છે

પ્રમાણુનયતત્ત્વલોકના લેખક આચાર્ય વાદી દેવસૂરિ સિદ્ધરાજની અમાના વિદ્વાન પ ડિત-રત્ન હતા તેમજો પોતાના અમય સુધીમા વિકસિત ભારતીય ન્યાયને નજર સમક્ષ ગણીને જૈન ન્યાયના સૂત્રાત્મક આ ગ્રન્થની રચના કરી અને આદ્યાદગ્તલાકર નામની તેની અતિ વિસ્તૃત ટીકા પણ પોતે જ રચી તેઓનો જન્મ વિ ૧૧૪૩ (ઈ ૧૦૮૬)મા થયો તેમજો મુનિચંદ્રસૂરિ પામે વિ ૧૧૫૨ (ઈ ૧૦૯૫)મા દીક્ષા લીધી અને અને તેમને દીક્ષાનામ રામચન્દ્ર આપવામા આવ્યુ તેઓ વિ ૧૧૭૪ (ઈ ૧૧૧૭)મા સૂરિપદને પામ્યા અને ત્યારથી દેવસૂરિને નામે પ્રસિદ્ધ થયા અને પ્રખર વાદી હાઈ તેઓ વાદી દેવસૂરિને નામે પ્રસિદ્ધ થયા તેમનો સર્ગવાસ વિ ૧૨૨૬ (ઈ ૧૧૬૯)મા થયો

વાદી દેવસૂરિનો આદ્યાદગ્તલાકર ખરખર વાદોનો રત્નાકર જ છે અતિ વિસ્તૃત એ ગ્રન્થમા પ્રવેશ માટે આચાર્ય શ્રી રત્નપ્રભ, જેઓ દેવસૂરિના શિષ્ય હતા, તેમજો રત્નાકરાવતારિકા નામે ત્રધુ ટીકાની રચના કરીને તેમા પ્રવેશનો માર્ગ સરલ કરવા પ્રયત્ન તો કર્યો પણ તેમની

આજ કવિઃ ભાગ્ય કારને અને સહોત્તમ તિલ પ્રતિષ્ઠાને કારણે તે કવ્ય જુદું નહીં બની શકે છે આથી તેજ વિવેક મને તેજ કૃષ્ણ પતિના અને રિષ્ટપુત્ર સખાથી છે

આવાજ સ્વરન નાદસ્વરનાકારના નિર્માણના વાદી તેમજરિને સખાવા હરી હરી તેને કૃષ્ણોત્તમ ત્વ આવાજે કર્ષે છે આથી તેઓ તેમજ સખાકારીન બ હ એમાં સભ્ય નથી

આવશ્યકવિદ્યાની પતિહાસા પેના ક આવાજ રા તેજર છે તેઓ અખતરેકરિ મહાપતિય સત્કર્મિય નિવકર્મિયા કિષ્ણ હતા તેમજે સ ૧૪ ૫ થી પ્રત્યક્ષી રચ્ય હરી છે અને સ ૧૪૧ મં સાન્નિધ્ય મરિત્તુ સતોષા હ્યુ છે આથી તેઓની પતિહાસો સ્વયં સખા જુ એ વર્ષાની આવાજ પાઠ્ય દાવો તેજિ આ સત્કર્મની આવાથી બ વ્યુત્કર્મ સિંધ યાજ્ઞકર્મ સ્નાત્કર્મનાગિહામ રિષ્ટપુત્ર સ્વુ છે આથી તેઓ જુ રાજ તેજના સખાકારીન વુચ સિદ્ધ થાય છે

કૃત મુદ્ધર મદિત આરે મેખકો તિ નવા કવ્યા વિલ તિ પ્રમુન મળ્યા અનિય આવાજ વિદ્યા વિવેકા હતા વિનાર રાખ્યે છે આથી અર્ધ આવાજથી સતોષ વાદિએ હાને

આ પુનાના મુદ્ધ સદોષના થી ૫ અવાજમગ્ધએ સહજ હરી છે તે નવ્ય આવા મળવાન્ય આને છે અને વિદ્યાવિના પ્રમુન થી ક્ષુરમાર્ધ આવાજાએ પુનિથી વસ્તવિષ્ટો આવાજ એવે અને એ વાગનર્મ પેન બરામજુ હરી તેથી આ કારને વિદ્યા વેચ નાથે છે આ પ્રકારે તેઓથી જુ આ પ્રકારનાં નિનિય નવા છે તે નવ્ય તેઓ આવાજ મળવો વારી છે

શા ૬. વિદ્યાવિતિ
અખાવાજ
૫-૧૧-૧૫

કેમુન માસિકરિયા

सकेतसूची

क	हस्तप्रति, श्रीकीर्तिमुनिसंग्रह	प्रधास०	}	प्रमाणवार्तिकालकार	अथवा
का०	कारिका	प्रवाभा०		प्रमाणवार्तिकभाष्य	
का० वि० वि०	काशी विश्व विद्यालय	प्रवास्वो०		प्रमाणवार्तिकस्वोपज्ञप्रति,	का
गा०	गाथा			बि वि	
जैमि०	जैमिनीयदर्शन	मीश्रो० अभा०		मीमांसाश्लोकवार्तिक	अभाव-
डे	हस्तप्रति डेलाना जैन उपाश्रय			परिच्छेद	
	ज्ञानभट्टारगत	„ अर्था०		„ अर्थापत्तिपरिच्छेद	
डे १-७	„	„ उप		„ उपमानपरिच्छेद	
तत्त्व०	तत्त्वसंग्रह	मु		मुद्रित रत्नाकरावतारिका सपूर्ण	
तत्त्वप०	तत्त्वसंग्रहपत्रिका			तथा केवल परिच्छेदद्वय यशो-	
तश्लो०	तत्त्वार्थश्लोकवार्तिक			विजयग्रन्थमाला	
घर्मो०	धर्मोत्तरप्रदीप, के पी जाय-	मुटि		मुद्रितगत टिप्पणी	
	स्वाल इन्स्टीट्यूट	मुपा		मुद्रितगत पाठान्तर	
न्यायकन्दली	प्रशस्तवादादभाष्यटीका, धाराण-	ल		हस्तप्रति-लवारनी पोल-जैन-	
	सेय संस्कृत विश्वविद्यालय			उपाश्रय ज्ञानभट्टार	
न्यायकु०	न्यायकुमुदचन्द्र	वाक्य०		वाक्यपदीय	
न्यायाटि०	न्यायावतारवार्तिककृत्सिगत टिप्पण	विशेषा०		विशेषावश्यकभाष्य-मलधारी	
परि०	परिच्छेद			हेमचन्द्रकृतटीका	
परीक्षा	परीक्षामुख	वैशे०		वैशेषिकदर्शन	
पु०	हस्तप्रति मुनिराजश्रीपुण्य-	श्लो० प्रत्य०		मीमांसाश्लोकवार्तिक	प्रत्यक्ष-
	विजयजीसंग्रह			परिच्छेद	
पु०	पृष्ठ	सू०		सूत्र	
प्रमीभा	प्रमाणमीमांसा, भाषाटिप्पण,	स्यार०		स्याद्वादरत्नाकर	
	सिंधी सिरीज	हेतु०		हेतुविन्दुटीका	
प्र० वा०	प्रमाणवार्तिक-मनोरथनदिटीका	हेतुभा०		हेतुविन्दुटीकालोक	
	के पी जायस्वाल इन्स्टीट्यूट				

विषयानुक्रमः

(१) प्रमाणात्मकरूपनिर्णयानाम् प्रथमपरिच्छेदाः ।

पृ० १ १२२

<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 40%;">१ अज्ञानकारणम्</td><td style="width: 10%; text-align: center;">४</td><td style="width: 10%; text-align: center;">१</td></tr> <tr><td>२ स्वाप्नादृश्याकारणम् परिग्रहणम्</td><td style="text-align: center;">४</td><td></td></tr> <tr><td>३ अज्ञानकारणानिस्तरणम्</td><td style="text-align: center;">६</td><td></td></tr> <tr><td>४ अज्ञानात्प्रज्ञापीडितस्वामिभक्त्या</td><td style="text-align: center;">६</td><td></td></tr> <tr><td>५ अज्ञानात्प्रज्ञा स्वरणम्</td><td style="text-align: center;">९</td><td></td></tr> <tr><td>६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">११</td><td></td></tr> <tr><td>७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">११</td><td></td></tr> <tr><td>८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td><td></td></tr> <tr><td>९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१९</td><td></td></tr> <tr><td>१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">२</td><td></td></tr> <tr><td>११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">४</td><td></td></tr> </table>	१ अज्ञानकारणम्	४	१	२ स्वाप्नादृश्याकारणम् परिग्रहणम्	४		३ अज्ञानकारणानिस्तरणम्	६		४ अज्ञानात्प्रज्ञापीडितस्वामिभक्त्या	६		५ अज्ञानात्प्रज्ञा स्वरणम्	९		६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११		७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११		८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६		९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९		१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	२		११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	४		<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 40%;">१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="width: 10%; text-align: center;">१२</td></tr> <tr><td>१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१९</td></tr> <tr><td>१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१३</td></tr> <tr><td>१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१४</td></tr> <tr><td>१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१५</td></tr> <tr><td>१७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१५</td></tr> <tr><td>१८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> <tr><td>१९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> <tr><td>२० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१९</td></tr> <tr><td>२१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१ ९</td></tr> <tr><td>२२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">११</td></tr> </table>	१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२	१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९	१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१३	१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१४	१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५	१७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५	१८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	१९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	२० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९	२१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१ ९	२२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११
१ अज्ञानकारणम्	४	१																																																						
२ स्वाप्नादृश्याकारणम् परिग्रहणम्	४																																																							
३ अज्ञानकारणानिस्तरणम्	६																																																							
४ अज्ञानात्प्रज्ञापीडितस्वामिभक्त्या	६																																																							
५ अज्ञानात्प्रज्ञा स्वरणम्	९																																																							
६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११																																																							
७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११																																																							
८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																																							
९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९																																																							
१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	२																																																							
११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	४																																																							
१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२																																																							
१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९																																																							
१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१३																																																							
१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१४																																																							
१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५																																																							
१७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५																																																							
१८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																																							
१९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																																							
२० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१९																																																							
२१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१ ९																																																							
२२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	११																																																							

(२) प्रत्यक्षरूपनिर्णयानाम् द्वितीयपरिच्छेदाः ।

१२३ २९

<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 40%;">१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="width: 10%; text-align: center;">१२२</td></tr> <tr><td>२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१२५</td></tr> <tr><td>३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१२३</td></tr> <tr><td>४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१२४</td></tr> <tr><td>५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१२५</td></tr> <tr><td>६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१२५</td></tr> <tr><td>७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> <tr><td>८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> </table>	१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२२	२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५	३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२३	४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२४	५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५	६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५	७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 40%;">९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="width: 10%; text-align: center;">१६२</td></tr> <tr><td>१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> <tr><td>११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६५</td></tr> <tr><td>१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६</td></tr> <tr><td>१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१६७</td></tr> <tr><td>१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१</td></tr> <tr><td>१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१५५</td></tr> <tr><td>१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्</td><td style="text-align: center;">१५५</td></tr> </table>	९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६२	१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६५	१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६	१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६७	१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१	१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५५	१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५५
१ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२२																																
२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५																																
३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२३																																
४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२४																																
५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५																																
६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१२५																																
७ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																
८ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																
९ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६२																																
१० अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																
११ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६५																																
१२ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६																																
१३ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१६७																																
१४ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१																																
१५ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५५																																
१६ अज्ञानात्प्रज्ञासंज्ञानम्	१५५																																

(३) विषयवाचि

२२१

(४) स्वाप्नादृश्याकारणविशेषणार्था समाप्ताः ।

२३३

अहम्
वादिश्रीदेवसूरिसूत्रितस्य
प्रमाणनयतत्त्वालोकस्य
श्रीरत्नप्रभाचार्यचिरचिन्ता लघ्वी टीका
रत्नाकरावतारिका

श्रीराजशेखरसूरिकृतपञ्जिका-पण्डितश्रीज्ञानचन्द्रकृतटिप्पणकाभ्या
मुनिश्रीमलयविजयकृतगूर्जरानुवादेन च समन्विता ।

- §१ सिद्धये वर्धमान स्तात् ताम्रा यन्नखमण्डली ।
प्रत्यहूङ्गलभङ्गोपे दीप्रदीपाङ्कुरायते ॥ १ ॥
- यैत्र स्वप्रमया दिगम्बरस्यार्पिता परामूर्ति ।
प्रत्यक्ष विवुधाना जयन्तु ते देवमूरयो नव्या ॥ २ ॥
- स्याद्वादमुद्रामपनिद्रभक्त्या क्षमाश्रुता स्तौमि जिनेश्वराणाम् ।
सन्न्यायमार्गानुगतस्य यस्या सा श्रीस्तदन्यस्य पुन स दण्ड ॥३॥

मुनिराजश्रीमलयविजयकृतगूर्जरानुवादः ।

- ॐ नम पार्श्वनाथाय शङ्खेश्वराय तायिने ।
विघ्नघातविघाताय शिवसौख्यप्रदायिने ॥१॥
- रैवत-चित्रकूटादिप्राचीनजीर्णशीर्गतीर्थानाम् ।
उद्धार कृतो येन नौमि त नीतिसूरीशम् ॥२॥
- श्रीदेवसूरिनिर्मितप्रमाण-नयतत्त्वालोकग्रन्थस्य ।
रत्नाकरस्यावतारिकाऽऽख्याऽन्वर्थाऽधीता व्याख्या च ॥३॥
- तदनुभवस्मृत्यर्थं बालजनहितकाम्यया मया तथा ।
गूर्जरमापात्रोऽनुवादो मलयेन तन्यते ॥४॥

१ विप्रश्च भ्रात्रिण्यभ्येने व्याजकथा येभ्यः खड्गनभनी म हवी तेभ्यस्त्री
 दीपशिखर केतुं प्रथं इरे उ ते शी वधंभानम्भनी निद्धिने भ्राटे धाम्ये १
 केभये विद्वानेनी मभस्य भ्रमभाषी दिग्भ्रमराभाषने पसुभूनि आपी ते
 नभ्य देवसुरि व्यववत्ता के २

इभारीत विनेशैनी भ्यादाइभुद्रानी भ्रमभतभावे कुं भक्तिपूर्वकस्तुति
 इतु उ स्यादाइभुद्रानी आपुभा स्केनाए मन्त्रावभ्रर्जने अनुभस्पाए पुत्रुपने
 वे मुद्रा शेषारूप उ भने भन्ने भ्राटे इ इभ्य उ ३

श्रीरात्रसेखरसुरिहता पक्षिष्व ।

वदन्वहरेणवाया वदु व प्रवयी विनः ।
 परप्रयत्नकथानं वरिष्वभिन वरंभव ॥१॥
 अणु वीण्यकले वैजतमं क्वा म्पि ।
 वाक्यनेव वरेवोपपुनैति कल्पयति ॥२॥
 *कल्पितं सुरतोप्रकाशं वदन्तकल्पदिवसः ।
 मन्त्राभिरुपदीपा श्रीशैलिककेशव ॥३॥
 साहाय्यरत्नकर इत्यस्ति लघुं महत्तम ।
 वारिहन्वारकभीक्षुवसुरिभिर्निर्मित ॥ ४ ॥
 श्रीरेणुग्रीविष्णोर्ग्री श्रीरात्रसुरिभिः ।
 एतं दीपकं लघुवके एवकारावलिषा ॥५॥
 कल्पसैतस्य मदी इी इत्यन्वदन्तुत्तु ।
 वाप्यत्नवस्तु विषयः कल्पको कल्पसैवकात् ॥६॥
 क्लेशं विदुति एतं कर्तुंविष्णोमि विष्णवः ।
 लोणु *मदि नाभिक्य श्रीमती वापिठैपरी इभ्य
 प्यकल्पैवत्तुविष्णोर्तं तत्प्राकृत्य वृ लघुः ।
 इव एव क्व क्वरे कर्तुंमिन् मदिष्यति ॥ ७ ॥
 भावस्य पुत्तं वेत्तु वरंजं सुर्ववमि ते ।
 विद्विज्जकरोषेव नात्तुत्तु एव क्व इ१॥

अन्वतमे विष्णुवसुरिचक्षणव कल्पयेव-पुर-विष्णुवता कल्पमन्त्ररत्नकर—

सिद्धये वरंमावा स्तात् तात्रा यन्ववामप्यह्वरी ।
 मत्पूह्यज्जमन्त्रेणे शीघरीपाह्नुरावते ॥

सिद्धये इति शैलान् शरीरिचक्षणमन्त्राववावे वा । मत्पूहा विष्णु प्रतिष्ठा कथाव ।
 शीघरीपाह्नुरावते इति *वर्तमाननिर्देश नाभिक्य एतादृशं कल्पको कल्पमन्त्रो इत्यर्थो

१ कल्पनी क । २ क्व क्व । ३ भव वा क्व । ४ कर्तुंमिन् क्व ।

यावद् दीप्रदीपाङ्कुरायते । दीप्रव दीपस्य रात्रावेव, शल्मप्लोपक्ष प्रायेण तदैवेति रात्रिसत्कदीपा-
क्षेप, तस्य च माङ्गलिक्याय जायमानत्वात् ॥

यैरत्रेत्यादि देवसूर्यो बृहस्पतय पूज्यत्वाद् बहुवचनम् । स्वप्रभया स्वकान्त्या । दिशा
चाम्बरस्य च परा प्रकृष्ट भूतिः प्रकाशलक्षणार्पिता । एतच्चापूर्वम् । तेषां हि एतावत् सामर्थ्यं
न विद्यते । स्वप्रभयेति प्रतिभया दिग्म्बरस्येति कुमुदचन्द्रस्य पराभूतिरिति परामव ।
विबुधानामिति विदुषा देवानां च । नव्या इति स्तुत्या, अथ च नूतना ।

पण्डितश्रीज्ञानचन्द्रकृत टिप्पणम् ।

एकान्तमत्तमातर्हसिहमभ्युदयाल्यम् ।

प्रणिपत्य जिन वीर सर्वसम्पत्तिकारणम् ॥१॥

गुरुपदेशत सम्यक् ज्ञात्वा शास्त्रार्थनिर्णयम् ।

रत्नाकरावतारिकाटिप्पण रचयाम्यहम् ॥२॥

इहेष्टदेवतानमस्यानन्तर सुधियो विधेयमारभेरन् । श्रीरत्नप्रभाचार्य इहेतार्थसिद्धये विघ्नविनाश-
कोपशान्तये चादौ श्लोकत्रय रचितवान् सिद्धये इत्यादि । वद्धयति गर्भावतीर्णो जनकसदने राष्ट्रदि-
गज-नुरगादिसमृद्धिं विस्तारयतीति वद्धमानः । सिद्धये ऐहिकसर्वार्थसम्पत्तये मोक्षाय च । अनेन
वचनातिशयो भगवत प्रकटीचक्रे । नहि सद्गुरुरूपदेशमन्तरेण सिद्धि स्यात् । अनेनैव ज्ञानाति-
शयो बलादाक्षिप्त एव । यतो ज्ञानमन्तरेण न सिद्धयुपदेश सम्भवति । ज्ञानातिशयेन चापायाप-
गमातिशय प्रसभमभिहित, तदधिनाभावित्वात् । वद्धंते चतुर्भिः शदतिशयैरशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्य
समृद्धियुक्तो भवतीति व्याख्यया पूजातिशयोऽप्याविश्वके । शास्त्रादौ हि भगवतश्चत्वारोऽतिशया वर्ण-
नीया शास्त्रकारेणात्मनश्चतुरतिगयसिद्धयर्थम् । श्लोकोत्तरपादद्वितयेन जैनमतानुगानामपि जिनपतिपद-
प्रसादतोऽपायापगमत्व सूचयांचके । दीप्रदीपाङ्कुरायते इत्यनेनैतन्छास्त्राध्ययनकारिणामन्तेवासिनां
मोहघ्नान्तविनाश सूचित ॥१॥

यैरश्रेःत्यादि । ये स्वप्रभया निरुपाधिप्रज्ञया दिग्म्बरस्य क्षणककुमुदचन्द्रस्य विदुषां
समक्ष पराभूति परामवो दत्त राजसमाजे महाराजाधिराजजयसिंहदेवसमक्ष जित इत्यर्थः । नव्या
इति शुक् स्तुतौ । नवनं नवस्तवस्तमर्हन्तीति नव्या । अथ च नव्या मनुष्यावतारत्वाद् नवीना
बृहस्पतय, बुद्धिवैभवेन तत्समानत्वात् । वाचस्पतिना हि स्वकान्त्या दिग्म्बरस्य महेश्वरस्य परा
प्रकृष्टा भूतिः श्रद्धि समर्पिता, ईश्वरस्य देवरूपत्वाद् बृहस्पतेश्च देवगुरुत्वाद् । गुरुणा हि समृद्धिर्दीयते
भक्तजनस्य । अथ च बृहस्पतिना नास्तिकमतप्रसिद्धशास्त्रव्युत्पारेण देवानां प्रत्यक्ष भस्म समर्पितम् ।
नास्तिकेन हि न मन्यते शिव । भस्मसमर्पणमतस्तस्योचितम् ॥२॥

स्याद्वादेत्यादि । अपनिद्रभक्त्येति निरतिशयभक्त्या । स्याद्वादमुद्रा स्याद्वादमार्गम् ।
अन्येषामपि क्षमाभृतां राशं मुद्रा जैन स्तूयते । अथ च क्षमाभृतां विन्ध्यादीनां पर्वताना-
मुच्छृङ्खलमुच्छ्वसितुमारब्धानां मुद्रा मर्यादा वर्णयते । मुद्रेतिपद वावदृक्त्वाद्भयपाकरणेन सामिप्रायम् ।
यस्यामिति स्याद्वादमुद्रायाम् । सन्न्यायेति सत्कर्षदत्तिमाधितस्य सैति स्याद्वादमुद्रा । श्रीलक्ष्मो-
द्देतुर्भवति, वादचत्वरे जयसिद्धिभावात् । अथ च साऽनिर्वचनीया श्री. परमपदशक्तिक्षणा ।

તદ્વ્યવસ્થાનિ સ્વસ્થાસ્થિતિરિચ્છત્ । સ્વ દુર્લભિ સ્વસ્થાસ્થિતિરિચ્છત્ । સ્વસ્થાસ્થિતિરિચ્છત્ । સ્વસ્થાસ્થિતિરિચ્છત્ । સ્વસ્થાસ્થિતિરિચ્છત્ ।

૧૭ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ । સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ । સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ । સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ । સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ ।

૧ ૨ [આચાર્ય વાદી દેવમુરિએ પ્રભાવુનવત્સ્વયેક નામના સુખને-જની સ્થાના ઠી હતી અને તેમણે ક્રિતે જ તેની સ્વાધ્યાયરત્નાકરસ્વ વૈષ્ણવમ્ નામની ટીક પણ સ્થી હતી છતાં દેવમુરિના શિષ્ય રત્નાકરમુરિએ ઉક્ત મૂલ્ય-જની પ્રસ્તુત વ્યુત્પન્ન રત્નાકરમુરિએ નામે આ ઘટે સ્થી એ બતાવવા પ્રારંભ્ય સ્વાધ્યાય રત્નાકર ની મહત્તાનુ વ્યુન તેમણે સમુદ્રના સ્વચ્છી નીને પ્રભાણે કહ્યું છે]

- (૧) એ વૈષ્ણવથી સ્વત સ્થા ઝણી બધ અને નિર્દોષ સ્વસ્થરૂપ વસ્થી પી જુવું છે,
- (૨) એમ સ્વાધ્યાયની મહામુદ્રાથી અક્રિત એક સર્વજ્ઞ સ્વસ્થાન સહ્ય પ્રવેશરૂપ છેને બ્રહ્મવ્યા વરચોના નર્તનનુ સૌન્દર્ય છે
- (૩) એના સંનિધાનમાં, સર્વોત્તમ જ્યોના નજાસથી યોજાવામ્બન એક અનેક આગમરૂપ અગમ-જુધીને હરણે મનોહર તેમ જ સ્થરસ પદ અનેક પરિવેષિત નામક પ્રભવુ-પ હસ્થિચાગ્ય સ્નેના નિકુલે છે
- (૪) એમ અત્યાધારણ પ્રતિષ્ઠા-પ મહાશાન-પિટા પદાણેથી વ્યાવુવકુ એકાદર પુરુષેને પ્રસ શાક એક અગ્રાસપૂર્વ વિશિષ્ટ રત્ને છે,

૧ સ્વમિત્તલ સ્વ મુ । ૨ સ્વસ્થાસ્થિ મુ ।

(૫) જે ક્યાર્થક ક્યાર્થક નિદોષ હૃદય ગમ ગદ્યમયી વચનરચનાની પર પરાસ્વરૂપ પગવાણાની લતાથી વ્યાસ છે,

(૬) જે કોઈ કોઈ સ્થળે સુકુમાર, કાન્તિવાળા અને દર્શનીય એવા અનેક પદસ્વરૂપ મોતીઓના મમૂહુથી વ્યાસ છે,

(૭) જેમા કોઈ કોઈ ક્રેકાણે અનેકાન્તવાદને આધારે કલ્પિત એવા અનેક વિકલ્પરૂપ કલ્પલોલોથી ઉઠાવાયેલ મહાકપલુસ્વરૂપ પર્વતોથી નમાડાતું એવું અનેક તીર્થિકસ્વરૂપ મગરોતુ મડલ છે,

(૮) જેમા કોઈ કોઈ સ્થળે અન્યકાગ ઠાગ ઉપસ્થિત કગતા એવા નિદોષ અનુમાનના કથનથી વ્યાકુળ થઈ ઊછળી ઊઠતા અમાધાગણુ પ્રતિવાદીસ્વરૂપ મહા-મત્સ્યના પુછોના પછડાટથી ઊછળતા જલગિન્દુનો મપર્ક થવાથી અર્થાત પ્રતિવાદી ઠાગ હાથપગના પછડાટ માથે તેમના મુખમાથી નીકળતા ચૂકના ગિન્દુઓનો મપર્ક થવાથી વિદ્વાન મલ્યોસ્વરૂપ સૂર્યમડલમા મર્દાતો હાસ્યસ્વરૂપ પ્રચંડ છમત્કાર અનુભવાય છે,

(૯) જે કોઈ કોઈ સ્થળે અન્ય દર્શનિકોના અન્યગત મર્મસ્થાનોની સચુક્તિક વિડળના કરીને પછી ઉપસ્થિત કગયેલ અન્યકાગના વક્તવ્યને કારણે, ચચળ દીપક જેવા તેમજ ઊચેનીચે થતા એવા પ્રકાગમાન મણિને ધારણુ કરનાર મર્પસ્વરૂપ વાદીન્દ્રોથી લયકર છે,

—એવા 'સ્વાદ્વાદરત્નાકર' નામના અન્યની ગ્યના, પોતાના જ પ્રમાણુનય-તત્વાલોક' નામના સૂત્રઅન્યની દીકારૂપે અમારા ગુરુ શ્રી દેવસૂઙ્ગિએ કરી છે, જેઓ સહૃદય, મૈદ્વાન્તિક, તાર્કિક, વૈયોકરણુ, કવિચકવર્તી, શાસ્ત્રાનુમાર આચરણુ-વાળા હોઈ સ્મગણુ કગવાયોગ્ય છે

તે સ્વાદ્વાદરત્નાકરમા કાઈક તર્કની પરિભાષાસ્વરૂપ તીર્થ-ઓવારાથી અન્તણુ, અભણુ તથા પ્રતિભારહિત પુરુષો પ્રવેશ કરવા મમર્થ બનતા નથી તેથી તેવાઓને પ્રવેશ માટે અવતાગદર્શન-માર્ગદર્શન કગવવું ઉચિત છે પણ તેવું અવતાગ દર્શન ગાત્રના શરીરનો-સ્વસ્વપનો મક્ષેપમા વિચાર કર્યા વિના શક્ય નથી અને તે વિચાર પણ સૂત્રઅન્યના અભિધેય-પ્રતિપાદ્ય વિષયના નિશ્ચય વિના મલવતો નથી આથી 'સ્વાદ્વાદરત્નાકર'ના સૂત્રસ્વરૂપ મૂળ અન્ય 'પ્રમાણુનય-તત્વાલોક'ના માત્ર અર્થનુ પ્રકાશન કરનાર આ 'રત્નાકરાવતારિકા' નામની લઘુ દીકાની રચના કરવામા આવે છે

(૫૦)— આગમાભિરામેત્યાદિ । 'આગમાભિરામકાનનપક્ષે આગમા વૃક્ષાસ્તદભિરામમ્ । અસમાનપાઠીનેતિ અવરિમિતા અયવાડસમાના દોષ્યમાના ચે પાઠોના । તીર્થિકમ્પ્રન્યમ્પ્રન્યથીતિ પ્રન્યયો વિપમસ્થાનાનિ । અનુરૂપમિતિ યુક્તમ્ । સોડપીતિ ક્ષાત્રશરોરપરામશ ॥

(ટિ૦)— ફવચ્ચિદપગતેત્યાદિ । અસમાના ગુરુતરા લક્ષણયા પરતીર્થિકાસ્તેષાં પુચ્છ-ચ્છટાચ્છોટનેન લક્ષણયા કરાસ્કાલનાદિપૂર્વ સાહકારવાક્યેન ઉચ્છલ્લદ્વિગ્લ્લસદ્ધિ પ્રલ્લેપૈ

૧ આગમાભિરામ કા૦ મુ ક, આગમાભિરામકાનન ૫૦ લ । ૨ વૃક્ષાસ્તૈરભિ મુ ।

(ટિ૦) યત્રેતિ પ્રમેયાદૌ । પ્રવર્ત્તમાનસ્યેતિ પ્રમાતુ । પુરુષત્વમાત્મન્યભિમન્યતે પુરુષતાભિમાની તસ્ય । સ્મૃતીતિ સ્મરણાપ્ર નયા । વિશેષત્ત્વમ્ ઇતિ યે ઉપકારિણોડપકારિણય । યત્રેતિ ઘાન્ત્રારમ્માદિકાર્યે । તદ્ભિમતેતિ ઉપનાયમીવનચ્ચસ્ય સસ્મરણેનારાધાયિતુમિથા , તદુપહ્વીતિ અપકાર્યુત્પાદિતરોષતિસ્ફરેણ તિસ્ફર્તુમભિલપિતા । પરાપરેતિ ઉપકારિણો દ્વિવિધા । તત્ર પરે તીર્થદ્વરા । અપર ગૌતમપ્રભૂતવો ગણધરા નિન્નટ્ટુદુઘર્યવરાના । અપકારિણસ્તુ ઘાહ્યા એકાન્તમતાનુમારિણ સૌગતાદય । અન્તરક્લાથ વામાદિપદ્મવર્ગ । યદુક્તમ્-

‘કામ ક્ષોષથ લોભથ માનો હૃષા મદસ્તથા ।

અન્તરારિપદ્મવર્ગ મર્વેપામપિ કીર્તિત ॥૧૧॥”

પ્રક્રમે ઇતિ પ્રમાણ નયતરવાલોકાલ્પ્યયુત્પ્રવ્યાહ્યારમ્મે । તત્રમવન્ત ઇતિ પૂજ્યા શ્રીદેવસૂચ્ય । ‘તત્રમવાન્ મગવાનિતિ શશ્દો શૃદ્ધે પ્રયુજ્યતે પૂજ્યે’ ઇતિ ષચનાત્ । તેપામિતિ દ્વેષોપકારિણામપકારિણા ચ મયા તદ્વપતિરિક્ષા સ્મૃતિર્ન વિતન્યતે । યતસ્તક્લનમવ યત્રમત્રાપિ સમાસતો વિચ્રિયતે । અચ્ચિકીર્ત્તન્નિતિ ‘કૃત્ મશ્ચન્ને’ શુરાદિત્યાદિત્ અચતનીત્ ‘ગિધિદુધુકમિ૦’ ઇત્યાદિના ચળ્ કીર્ત્તી પોક્તેરચેતિ કીર્ત્તિરાદેશ વિકલ્પ્યેન ઇતિ ચળ્પરજ્ઞવર્ણસ્ય ક્ષદિતિ ક્ષદ્વાષ દ્વિવચ્ને સિદ્ધમ્-અચિક્ષેત્તન્ અચીક્ષ્ણન્ યા ।

૧૨ તીર્થસ્ય ચતુર્વર્ણસ્ય શ્રીશ્રમણસદ્સ્ય, ઈંડા સ્વામિનમ્, આસન્નોપકારિત્વેનાત્ર શ્રીમહાવીરમ્, અહ્મિહ પ્રક્રમે સ્મૃતિમાનયે, ઇતિ સટદ્ધ ।

§ ૨ તીર્થ એટલે આધુ, આધ્વી, ત્રાવડ અને શ્રાવિકારૂપ ત્રાર વર્ણુવાળો શ્રીશ્રમણમધ, તેના ઈંડા, તે તીર્થેંશ છે અહીં ડોઈતીર્થ કચવિશેષનુ નામ જણાવેલ નથી, છતાં પણ વર્તમાન ચોવિગીમા આમત્ર ઉપકારી એવા શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન તીર્થેંશ મમજ્વા, તેમનુ આ અન્યના આગભમા અમળુ કડુ છુ

૧૩ રાગદ્વેષયો પ્રતીનયો, વિરૂપેણ અપુનર્જયતાનુષ્ણ જનયગીલમિતિ તાચ્છીલિકસ્તુન્ । તત “ન કર્તૃત્વજ્ઞાન્યામ્” ઇતિ ત્વચા પદ્મીસમાસપ્રતિપેધાત કથમગ્રાયમ્ ?—ઈતિ નાડડઁકર્ણીયમ્ । તથા વિશ્વવસ્તુન કાલત્રયવર્તિસામાન્ય-વિશેષાત્મકપદાર્થસ્ય, જ્ઞાતારમમલકેવલાલોકેન । ગ્રાણામિન્દ્રાણામ્, પૂજ્યમર્ચનીયમ્, જન્મસ્નાત્રાટ્મપ્રાપ્તિહાર્યાદિસપાદનેન । ગિગ વાચામ્, ઈંગમીઞિતારમ્, અવિતથવસ્તુત્રાતવિપયત્વેન તાસા પ્રયોક્તૃત્વાત ।

§ ૩ (૧) મીને પ્રમિદ્ધ એવા ગગ અને દ્વેષને વિશેષે કરીને એટલે કે કૂરીથી ડહી પણ તેમને છતાંવા પ્રયત્ન કરવો ન પડે તેવા પ્રકારે વિગ્નેતા અર્થાત્ મ પૂર્ણુ વિજ્ય કરવાના સ્વભાવવાળા

અહીં ‘વિગ્નેતા’ ગ્રાહમા તત્સ્વભાવને ‘ગતાવનાઁ ત્વન્’ પ્રત્યય છે, આથી “ન કર્તૃત્વજ્ઞાન્યામ્” ઇત્યાદિ સત્ર સ્થિત ‘ત્વચ્’ પ્રત્યયાન્તનો પઠીતત્પુરુષ અમામનો નિપેધ હોવા છતાં તેવાં અમામ કેમ ડ્યો, એવી શકા ન કરવી એટલે કે અહીં ‘ત્વચ્’ પ્રત્યય નથી, પણ ત્વ પ્રત્યય છે

(२) बणी भक्तवस्तुने ज्येष्ठे के त्रये द्वयभां विद्यमान भाभान्ध जने विशेषरूप पद्यभांने निभण केनगज्ञानरूप प्रकाशधी जलुनार-धर्षक

(३) शङ्ख-स्त्रीना पञ्च पूज्य छे क्षरपु के तेजो व भन्नाज-व भ सभये मेरु पर्वतना शिखरे व भाजिये, आध भक्ष्याप्रतिष्ठाधं नयेरेनी रचना करे छे

(४) वाष्पिना स्वामी ज्येष्ठया भा? छे के तेजो बध्नाधं वस्तु समुद्रनु प्रति पावन क्षरपुरी वाष्पिना प्रभोज करे छे ज्येष्ठे के तेभनी वाष्पि जेवा अध छे तेनु व निरूपण करे छे तधी तेजो वाष्पिना स्वामी छे

(५)—नाऽऽरेकवीयमिति यज्यवहनीम् ।

१४ अन्त व विरपणस्तुपयेनामी यद्यकर्म मगबतौ मूकसिग्वाभ्यार प्रकृति । तववा-भपायापामातिद्यम ब्राह्मसिग्वा पूजातिद्यम वागसिद्यमथेति ।

१५ अ आर विशेषण वटे अनुक्रमे समचनना आर भूज अतिशयो वपु-व्या छे ते आ प्रभाषे-

१ अध्यापयप्रभाविद्यम, २ ज्ञानाविद्यम, ३ पूज्यविद्यम जने ४ बधनाविद्यम

१६ पठनेव व समस्तन गणधरादे स्वगुणपर्येतस्य स्पृति इतैव ब्रह्मवा तस्वाप्येक्येस्तन तीर्थेसवात् निगदितातिशयस्तुदवापात्त्वाम् । इति परापरारण द्विविध्याधुपक्रान्ति सूत्रकारा सरमङ् ।

१७ प बणी, आ सभक्त श्लोक द्वारा जलुधर अत्रपतधी लक्ष्मिने पीताना सुक पर्वत भवेने अक्षरै वाह ध्या व छे ज्येष्ठ जलुनु क्षरपु के-जलुधर आदि पञ्च ज्येष्ठ देवधी तीर्थेश छे जने उपरीकृत आरे अतिशयना अध्याप पञ्च छे

आ प्रभाषे अक्षरै पर जने अपर ज्येष्ठ जने प्रकृत्या उपररीज्येष्ठे वाह ध्या छे

१८ अयकारिणस्तु तवामृतये कमनीव श्लोकज स्पृतिमङ्गल-तीर्थेव प्रायुधरय ल्दावेदवाऽऽयामस्व वा ई कर्मो महिमार्त् वा स्वनि तत्पदस्मृतकृत्तजोरबोक्ते स्वामिप्रावेज तनुकरोमि य स तीर्थेस-तीर्थोत्तरीवो बहिरङ्गापकारी तम् । द्विचपम् शय पूज्या बामादी हकिर्नादिना वस्व स तवा तम् । पता-वता वेदानुसाप्तिषो मह-प्रभाकर-कणभभाकण्य रसिना सूक्ष्माभ्यनिरे । पुन किमुने तीर्थेसव निगामीम वाचस्पतिम्-इति शान्तिऋतप्रकर्षवितुनुत्पटे-त्वा । तथा निम वाचाम ई स्वमी शोभा स्वनि व तज । परमार्त्त पदार्त्तप्रति-पादन छि वाचा शोभा । ता व त्पसामपोहवाऽप्योत्पन्नामाकभ्राजस्तवागन्तन्नु क्रीयेद-इति विसृगाहृवा सुमनोपठेय । पुन कीर्त्त तम् शार्त्त विचवस्तु

ન-નોઽસ્માક ઘેનમિક્ષૂણા મવન્તિ વિશ્વવસ્તુ સમસ્તજીવાદિતત્ત્વ કર્મતાઽસપન્નમ્,
સમાનતન્ત્રવાદ્ જ્ઞાતારમ્ ઇતિ દિગમ્યગવમર્થ । જ્ઞાતારમિતિ ચ તૃન્નન્તમિતિ
“તૃન્નુદન્ત-” ઇત્યાદિના કર્મણિ પટ્ટીપ્રતિપેઘ ।

§ ૬ ત્રયજાઞ આ ૪ ૧લોઽ ઠાગ ણન્ને પ્રકાગ્ના અપકારીઓને પણ યાદ કરે
છે તે આ પ્રમાણે—

ઉપર ૪ણાવેલ તાર્ય-અતુર્વિંધ મઘ અથવા મઘના આધેયભૂત એટલે કે
મઘરૂપ આધારમા ગ્હેલ આગમ-ગામ્ત્રની શ્રી-લક્ષ્મી કે મહિમાને અનેક પ્રકાગ્ના
અમૂલભૂત કોષોના આરોપ વડે પાતાના અભિપ્રાય મુજબ જે ઓછી કરે છે,
તે તીર્થેશ, અર્વાંત બહિઃ જાપકારી-અન્યતીર્થિક, તેનું હું સ્મરણ કરૂ છું

તે તીર્થેશ-અન્યતીર્થિક કેવો છે ? યજ્ઞાદિમા બલિ આપવા વગેરેથી
ગક-ઈન્દ્ર જેને પૂજ્ય છે, તે નકપૂજ્ય કહેવાય આ વિશેષણથી વેદને અનુ-
સરનાર ભદ્ર-કુમારિલ, પ્રભાકર, કણ્બશ્વ-કણ્બદ-વૈશેષિક, અક્ષપાદ-ગૌતમ-નૈયાયિક,
કપિલ-માખ્યનુ મૂચન કર્યું

વળી, તે તીર્થેશ કેવો છે ? વાણીનો ધર્મ-વાચસ્પતિ છે આ વિશેષણથી નાસ્તિક
મત પ્રવર્તાવનાર બૃહસ્પતિની સૂચના કરી

વળી વાણીની ‘ફિ’-શોભા, મહિમાને જે સ્વતિ ઓછી કરે તે ગિરામોશ કહેવાય
પદાર્થનું વાસ્તવિક ગીતે પ્રતિપાદન-વર્ણન કરવું તે વાણીની શોભા કહેવાય છે, અને તે
શોભાને, શબ્દને વિષય માત્ર અપોહ છે એમ કહેનાર ગૌદ્ધ હીન કરે છે જે આ પ્રમાણે
‘ગિરામોશ’ વિશેષણની આવૃત્તિ-પુનઃકથન કરીને સુગત-ગૌદ્ધનું સૂચન કર્યું છે

વળી, તે તીર્થેશ કેવો છે ? ‘જ્ઞાતાર વિશ્વવસ્તુ ન’-અમને-જેવેતામ્બઞ સાધુ-
ઓને જ્ઞાત છવ આદિ મઠલ પદાર્થોને બાણનાર, એટલે કે-સમાનતન્ત્રી હોવાથી
અમારી બાણેલ સઠલ વસ્તુને બાણુતો હોય તે આથી દિગમ્યગ્ની મૂચના છે

અહીં ‘જ્ઞાતારમ્’ શબ્દ ‘તૃન્નન્ત’ છે, અને ‘તૃન્નુદન્ત’ ઈત્યાદિ સૂત્રથી કર્મરૂપ
‘વિશ્વવસ્તુ’ શબ્દમા પડીઅમામને પ્રતિપેઘ થયેલ છે

(ટિંબ)—તદાધેયસ્યેતિ તીર્થતયામિહિત સપે સમારોપ્યસ્ય । પતાવતેતિ । મદ્દો જૈમિનિનં
ષ્કર્મ્યમીમાસાક્રન્ । પ્રમાકર. સકર્મ્યમીમાસાક્રન્ ડુર્ગસિંહાપરનામા । કણમશ્વૌ વૈશેષિક । અક્ષ-
પાદો નૈયાયિક । કપિલ. સાહ્ય । એવે સ્મૃચિતા । પરમાર્થત્ ઇતિ તત્ત્વત શબ્દનામર્થપ્રકાશનમેવ
શોભા । નહિ નિરર્થક વાક્યમામાતિ, કાર્યાનુપયોગિત્વાદુન્મતવિરુતવત્ । તામિતિ શોભા, તનુ-
કરોતીતિ સમ્બન્ધ । તાસામિતિ ઘાળોનામ્ । અપોહેતિ નિર્ણયમાત્રમ્ । અય ઘટ પટો ન ભવ-
તીતિ સામાન્યમ્ । ન ત્વ વિશિષ્ટસ્ય પરમાણુલક્ષણસ્વલક્ષણસ્ય વસ્તુનો નિર્ણય ઘાળોનાં વિકલ્પવિષય-
ત્વાત્, સ્વલક્ષણાન્ત પ્રવેશાભાવાચ । યદુક્તમ્—

“તેનાઽન્યાપોહવિષયયા પ્રોક્તા સામાન્યગોચરા ।

શબ્દાર્થચ બુદ્ધયર્થેષ્વ વસ્તુન્યેપામસમ્ભવાત્” ॥૧૧॥

कस्य म्हात्म्य-तेषां चार्थविम्बानेन म्हात्मेणैव विष्णुपुत्रिण्डिभ्योपविषक इत्या इत्यत्र
 श्लेषः । विष्णुश्च पुत्रश्च । सामान्येण वा कश्चिदपि न तु चर्चा निर्दिष्टत्वात्पुत्रोर्ण
 बलुविदकत्वात्प्राधान्यम् । बीभत्सोपि पुत्रिण्डेनैव विष्णुश्च न तु कथायां तथा सामान्यविषयत्वात्
 न्यविषयत्वात् । विष्णुश्च न । किं कारणं ? बलुमि त्वच्छब्दे एवा कथाया विष्णुश्चार्थं प्राप्तव्य-
 मिति । एतदर्थं विष्णुर्ण्यस्य अयमर्थान्ति कथायाप्यत्रोपदेशोपदेशेन तथाप्यतो वीर ।

कश्चिदपि कश्चिन्वच बलुमि स्वामानं निर्दिशति क्वचं 'आनये' इत्येकवचनम्
 'न इति बहुवचनं च समर्पसाताम् - इति चत् । नैव चर्चनीय वचनीयम्, 'न
 इत्यपि वचन्य स्वरसंज्ञेनैव निर्दिशत् । बहुवचनं स्वरसंज्ञयात् । तद्यदि-
 ते पाठ्ये सर्वे श्रेयसासस आई च प्रचिर्नसितव्यममृत्पार, वचम् तेषां न । "एवदा
 दि" इत्यन्यास्पष्टदोषविषयत्वे बहुवचनं च मवति । ततोऽप्याहं श्रेयसासो-
 र्नाभिधाना सर्वेषां तत्रैव बो जानाति सं च म्मामैवकुलं भवति । इत्थं पैरु
 शक्यव्यक्तिगतं बुभुगैरुत्पद्योपदिष्टमार्गैरवारतवेताम्यपारतन्त्र्यं स्वस्वानिच्छये ।

बहु-अर्था वक्ष्य जेक च उ ते ते पितामे निर्वेश कश्च द्वाप जेक
 वचनभा जने च्च द्वात् बहुवचनभा करे ते मजत केम भाव ?

व्याख्य-आ इत्यु अर्थेण द्वायक नधी, द्वारयु के- न शब्दधी न-अप्रै
 पितामे जेकथाने च निर्वेश करेल से जने बहुवचन ते जेकथेय नभाम क्वधी
 कथेल से जेकथेय मभसनु स्वर्ग्य आ प्रभावे उ'त-कथेकह न अर्धी त
 जेकथे वीज मभस्त स्वत्वाभशेने जने क्व-कुं जेकथे प्रारत करत भारेक
 प्रभुत शाशने क्ता-कथ स्वनार, आभ जने भत्री वच-अभि इप क्थुं, अर्धी
 'वराति सूत्रधी कश्च र्थे जने तेनु बहुवचन वच्य इप क्थुं जने क्व
 विष्णुभा न इप क्थुं भाटे न कश्च जे निर्वेश से ने सजत से

तेषी जभाश-सभस्त स्वत्वाभशेने मान्य तत्त्वने जे अर्थे उ ते
 द्विजभरने कु वाट क्थुं से जे अर्धी मभकथं

आ प्रभावे जेकथेय सभासवाकु विरोधयु इतीने जकप्ररे एव शब्दधी
 क्वपेक भाजैस्व-मुनिदिना सभस्त स्वत्वाभशेनां पितामी पसधीनत्वा
 पय क्वधी उ जेकथे के तज्ये अर्धी जे कथेये ते स्वत्वा पर आभ्यवने
 अनुसन्धु इती

(२) -समर्पसातामिति च्च इत्यर्थं कश्चिदपि कश्चिन्वच त्वच्छब्दे एव । कश्चिदपि
 मिति न चर्च वचन्यम् । प्रचिर्नसितेति प्रचिर्नसितेति च । अत्युचितं वाक्यार्थं ।

पुन क्विच्छ तम् रागोवचिभ्याऽऽजम्-इत् प्रेससंज्ञकम् भारं सांसारिद्य-
 म्कथंकारत्वात्पुनसम्भूयो यस्मिन्मार्गेश स तथा तं च । कश्चिन्वच तम्

१ अथ वचनम्- सुपा ।

इत्याह—रागद्वेषविजा—राग-द्वेषाम्या कृत्वा याऽसौ विक् श्रीमदहर्षप्रतिपादित-
तत्त्वात् पृथग्भाव, तथा । भगवदहर्षप्रतिपादित तत्त्वमनुभवन्तोऽपि हि राग-द्वेष-
कालुष्यकलङ्काक्रान्तस्वान्ततया परेऽपरथैव प्रलपन्त सासारिककलेशगात्रवगोचरता गच्छ-
न्त्येव । अनेन चाशोषाणा शोषाणामपि समवैतिह्यप्रमाणवादिचरकप्रमुखाणामाविष्क-
रणम् । न खलु मोहमहाशैल्युपस्यैको नर्तनप्रकारेण यदशोषतीर्थिकानां प्रत्येक स्मृति
कर्तुं शक्येत ।

વળી, તે તીર્થેશ કેવો છે ? 'રાગદ્વેષવિજેતારમ્' આ પદનો 'રાગદ્વેષવિજા' હત
અને આરમ્ આ પ્રમાણે પદછેદ કરીને જ્ઞાતમ્-પ્રાપ્ત થયેલ છે, આરમ્-આસારિક કલેશ-
રૂપ શત્રુમ્મૂહ, એટલે જે તીર્થેશને વિષે આંઆગિક કલેશરૂપ શત્રુમ્મૂહ પ્રાપ્ત
થયેલ છે તે 'જ્ઞાતમ્' કહેવાય તે 'જ્ઞાતમ્' કેવો છે ? 'રાગદ્વેષવિજા'—ગાગ અને દ્વેષથી
ઉત્પન્ન થયેલી, જે વિક્-પૃથગ્ભાવ ભુદાઈ, તેનાથી, એટલે શ્રી અરિહત ભગવ તે
પ્રતિપાદન કરેલ તત્ત્વોથી પૃથગ્ભાવ, અર્થાત્ તે તીર્થેશ રાગદ્વેષ આદિ દોષથી
હૃષિત હોઈ શ્રી અરિહત પ્રતિપાદિત તત્ત્વોથી ભુદો પડે છે

અગિહત ભગવાને કહેલ તત્ત્વોનો અનુભવ કરતા હોવા છતા પણ રાગદ્વેષા-
ત્મક કાળાગરૂપ કલક-દોષથી આચ્છાદિત અત કળુવાળા હોવાથી અન્યતીર્થિકો
તત્ત્વને ધીન પ્રકારે-બીલટી રીતે કહેતા હોવાથી આસારિક અનેક કલેશ-જન્મ-
મરણાદિ રૂપ શત્રુમ્મૂહને પામે જ છે આ વિશેષણથી સભવ અને ઐતિહ્ય
પ્રમાણને માનનારા આયુર્વેદ પ્રવર્તક ચરક આદિ બાકીના સઘળાએ તીર્થાન્તરીઓને
જણાવ્યા છે, કારણ કે-મોહરૂપ મહાનટનો નાચવાનો એક જ પ્રકાર તો નથી, કે
જેથી એક એક લઈને બધા તીર્થિકોનુ સ્મરણ કરી શકાય આ રીતે અચકારે
સમસ્ત બહિરગ અપકારી-મઘળા અન્યતીર્થિકોનુ સ્મરણ કર્યું છે એમ બાણુ

नन्वेवमेतान् प्रतिक्षेपार्थमुपक्षिपतोऽस्य राग-द्वेषकालुष्यवृद्धिं स्यात्, इति
श्रेयोविशेषार्थमुपस्थितस्याश्रेयसि प्रवृत्तिगणना— इति शङ्का निरसितु 'राग-द्वेष-'
इति विशेषण श्लिष्टमजीघटन्-अरमत्वर्थम्, राग-द्वेषयोर्विजयनशील, तेषा स्मृति-
मस्मि करोमि, न त्वन्यथा, इति तत्रभवदभिप्राय । प्रमाणनयतत्त्व खन्वत्र शुचि-
विचारचातुरीपूर्वमालोकनीयम् । न च रागद्वेषकपायितान्त करणैर्विरच्यमानो विचार-
श्चारुतामश्नति । इत्यन्तरङ्गापकारिस्मरणम् ।

શકા- આ પ્રકારે પ્રારભમા તે તીર્થિકોને તેમના મતનુ ખંડન કરવા માટે
યાદ કરવાથી તો અન્યકર્તાને રાગદ્વેષરૂપ કાલુષ્યની વૃદ્ધિ થશે અને તેથી કલ્યાણ
વિશેષને માટે તત્પર થયેલ અન્યકારની અકલ્યાણમા પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ

સમાધાન-અહિ રાગદ્વેષવિજેતારમ્ આ વિશેષણ શિલ્પ અર્થવાળુ છે, તે આ
પ્રમાણે-રાગદ્વેષવિજેતા-અને અરમ્ આ પ્રમાણે પદછેદ કરીને રાગ દ્વેષને છૂતવાના

સ્વભાવજાળ કામ-અત્યંત, સર્વથા આ પ્રમાણે પરબંધ કરીને અત્યંત-સર્વ પ્રકારે મૂલ્યવધા રાજકવને છુટવાના સ્વભાવવાળા જે હોય તેઓનું કું મરણ કરે છુ પણ તત્કાલેજાળનું સ્મરણ કરતો નથી એ પ્ર-અકતાને આશય છે

આ સાક્ષ્યમાં પ્રમાણ અને નયન જે વાચનવિક રૂપ છે તે પવિત્ર વિચાર પૂર્વકે અનુસાધ્યી અવ્યય થાય છે પરંતુ રાજદેવથી ક્યાકયુક્ત મરેલ વિત્તવાળા ઓને વિચાર આસ્વા-પવિત્રતાને પામતો નથી, તેથી તેઓ વત્તને જાણી શકતા નથી આ રીતે અત્યંત અપ્રસિદ્ધ-રાજ દેવનું સ્મરણ કર્યું છે

(ડિ) નાભેદમૈતામિતિ તત્તીરિકાચિત્તમર્તુમ્ । કવસિપત્ત ઇતિ કલ્પજાળ કુર્વત ।
અસ્થૈતિ અપાર્વત

નનુ તથાપિ કલ્પમૈર્દિ-ચાગ્મિરંચાંદ્રશોડ્ય તન્નરિચાગ સાપીવાન્ ૯- ઇયારામ મવ્વર્તુ સ્વેપૈત્ત મ્પદ્યોગિત્ત-ગ્રાતાઝ્ કિન્કરનુન । વિમલ્કેવજાહોકાઝ્કોરિત-હોકાકોક્રમીમર્દ પ્રતિપાપિતામમવગાન્ ગન્વદમપિ કાર્મ કિન્કરવત્તુનાં ગ્રાતૈવિતિ । મુદરદ્વૈતુ ત્વકર્તુકવાર નાપીવામપકારિણાં નિરાચિર્દીર્ઘિત્તેન સ્મરણ મ્યાક્યામિ । ન સત્ત મ્પ્રતામીતમ્મર્મર્મિર્મ પ્રસ્તકતામીકિની નવિર્વર્તે, કવાનુમેવ્યારમ્પ્રવાત્ તેપામ્ । મ્પ્રામાત્રં તુ મૂરે કનિસ્પાત્પ્પત્તસદ્વદવદ્વત્તવિષયમકિન્કરમિતિ ॥

કવ-દિ-અદિ-દિ-અસ્થાન જળા કપિત, કવ્યાદ વિનેરે પ્રાપીન મુનિઓ કરતાં અર્ચાદિ-અર્ચાશુભળા પ્રસ્તુત આશય નો વત્ત વિચાર અર્ રીતે વધારે આશ હોઈ શકે ?

ત્યજામ-અર્ચી 'કાતા કિન્કરનુન' એ વિશેષવને અંબકર કાવ્ય વિભવનુન' એ પ્રમાણે પરબંધ કરી સ્વેષ દ્વાસ પોવાનું વિશેષવ બનાવીને અવ્યાને છે કે-નિર્મળ કેવળ જ્ઞાનથી શોક અને અશોકને અવ્યાને કીમ્પન્ અસ્થિતભવવતે પ્રતિપાદન કરેલા આજમના આધારે કું પણ સમસ્તપદ્યોને અત્યંત-સર્વથા શવ છુ

'અમલુનવત્તશોક' નામના શાસ્ત્રી 'સ્વાદ્વારત્તાકર' નામની યાત્રી શિક્ષ અ-અપ્રે પાતે ૯ કરેલી હોવાથી 'એમનું જ્ઞાન કરવનું છે તેવ અપ્રકરીઓનું સ્મરણ આ સ્લોકમાં કવ્યામાં આમ્બુ છે'-આની અ્યામ્યા કરી નથી, કવણ કે-મહાપુરુષે આ પ્રકારનું પોવાનું પ્રયોજન જવાને તેમ અીચિત્તને લાજ જાય છે કેમકે મહાપુરુષેના અર્ચારણ તે દ્વ-અર્ચસિદ્ધિ દ્વાસજ અવ્યાય છે

પરંતુ સ્વભા તે સ્થવન ૯ હોય છે અને તે સ્થવન તે કેટલાક અત્યંત સહુદય પુરુષે ૯ અવ્વી શકે છે તેથી તેમ વીધો-વરીવકોનું સ્થવન માનવામાં આવે તે હોય ૯ વિશેષ નથી

(ડિ)-નહુ તપાવીન્વરિ । વૈતિવિતિ કલ્પજાળકવચિત્તમર્તિમિ રિધ્યેતિ કવચિત્તિકા । અર્ચાવિતિ અસ્થવત્ત વર્વજ્ઞમ્ । અસ્થૈતિ અપાર્વત । તત્તૈતિ કલ્પમિવાર કાન્તુ । વારે વામિતે અવજા નિવજ્ઞમ્ । અપ્પીરિપદિતિ અમિદેવ્યાદરેવ અવજા વર્વરે ।

§ ૧ નનુ યદિહ જ્વપ્રસરાપસારિણેપઙિગેગ્નોપદેગવદ અગક્યાનુષ્ઠાનામિધેયમ્ , જનનીપાણિપીડનોપદેગવદ અનમિમતપ્રયોજનમ , દયાદાટિમાદિવાક્યવત્ સવન્ધવન્ધ્ય ચ, ન તત્ર પ્રેક્ષાચક્રુપ ક્ષોદિષ્ટામપિ પ્રવૃત્તિ પ્રાગ્મન્તે । તથદોદમપિ તથા, ન તર્હિ તેષા પ્રવૃત્તૌ નિમિત્ત સ્યાત્— ઇત્યાંરકામધરીઠ્ઠુર્તમચીકૃતન્—

પ્રમાણ-નયતત્ત્વવ્યવસ્થાપનાર્થમિદમુપક્રમ્યતે ॥૧॥

§ ૨ પ્રકર્ષેણ સંઝાયાદ્યભાવસ્વભાવેન, મીયતે પરિચ્છિદ્યતે વસ્તુ યેન તત્ પ્રમાણમ । નીયતે ગમ્યતે, શ્રુતપ્રમાણપરિચ્છિન્નાર્થકદેગ્નોડનેનેતિ નય । તત્તો દ્વયોરપિ દ્વન્દ્વે, વહ્નુત્વેડપિ પ્રમાણસ્યામ્યર્હિતત્વેન 'લક્ષણ-હેત્વો' ઇત્યાદિવદ અન્પાચ્તરાદપિ નયગ્વદાત્ પ્રાગુપા-દાનમ્ । તત પ્રમાણ-નયયોસ્તત્ત્વમસાધારણ સ્વરૂપમ , તસ્ય વ્યવસ્થાપન યથાવસ્થિત-તત્ત્વનિષ્ઠક્રમમ્ , તદેવાર્થ પ્રયોજન યત્રોપક્રમણે તત્તદર્થમિતિ ક્રિયાયા વિગેષણમેતત , ન પુનરિદમિતિનિર્દિષ્ટસ્ય ગાલ્પન્ય । આચાર્યો હિ ગાલ્પેણ કૃત્વા પ્રમાણ-નયતત્ત્વ વ્યવસ્થા-પયતિ— ઇત્યાચાર્યવ્યાપારસ્વેવોપન્નમસ્ય તદ્વિગેષણમનુગુણમ , ન તુ ગાલ્પસ્ય, તસ્ય કરણતયૈવ તત્રોપયોગાત્ , ઠ્ઠૃત્વસ્ય તત્રોપચાગ્નિક્ત્વાત્ । ઇદ સ્વમ્વેદનપ્રત્યક્ષેણ અન્ત સ્તત્ત્વરૂપતયા પ્રતિભાસમાન પ્રકૃત ગાલ્પમ્ , ઉપક્રમ્યતે વહિ ગન્દરૂપતયા પ્રારમ્યતે ।

§ ૧ શંકા-(૧) શેષનાગના મસ્તકમા રહેલ મહિ તાવના પ્રસારને રોકે છે—આ ઉપદેશના અભિધેયની જેમ આ ગ્રન્થનુ અભિધેય પણ અગક્યાનુષ્ઠેય છે, અર્થાત્ તે મહિની પ્રાપ્તિ જેમ અશક્ય છે, તેમ અહિ પણ પ્રતિપાદિત વસ્તુનુ જ્ઞાન અશક્ય છે, (૨) માતાની સાથેના વિવાહના ઉપદેશની જેમ અહિ પણ અનિષ્ઠ પ્રયોજન બતાવવામા આવ્યુ છે, (૩) 'દશ દાડિમાદિ' વાક્યની જેમ અહિ પણ સબધ નથી આવી વસ્તુસ્થિતિ ન્યા હોય ત્યા પ્રજાસ પન્ન પુરૂષો માટે પ્રવૃત્તિ કરવાને કંઈ કારણ નથી માટે પ્રવૃત્તિ થશે નહિ

ભાવાર્થ એ છે કે બુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ માટે ત્રણ કારણો જરૂરી છે—જે કહેવામા આવે તે ગક્યાનુષ્ઠેય હોવુ જ્ઞેઈએ, ઈષ્ટ પ્રયોજન વાળુ હોવુ જ્ઞેઈએ, અને મુસબદ્ધ હોવુ જ્ઞેઈએ જો આમ ન હોય તો પ્રવૃત્તિ થાય નહિ, માટે શકાકારની આ ગ્રન્થમા આ ત્રણે નિમિત્તો નથી તો પ્રવૃત્તિ કેમ થશે ? એવી શકા છે

સમાધાન— આ શકાનુ નિરાકરણ કરવા આચાર્યે નીચે મુજબ સૂત્રની રચના કરી છે —

પ્રમાણ અને નયના તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવાને આ ગ્રન્થનો આરભ કરાય છે.

§ ૨ જેના વડે સગયાદિ દોષોથી રહિત પદાર્થનો યોધ થાય તે પ્રમાણ જેનાથી શ્રુત—આગમ પ્રમાણથી જ્ઞાત—બહેલ પદાર્થના એક દેશનો યોધ થાય તે નય

આ સુત્રમાં પ્રમાણ અને નબ એ બંને શબ્દોનો દ્વન્દ્વપ્રમાણ કરેલ છે પણ દ્વન્દ્વ પ્રમાણમાં અર્થ સ્વરણથી પર પહેલું આવે, એ નિયમને અનુસરીને પણ શબ્દ પહેલો આવવો એ એ, તે પ્રમાણ શબ્દ પહેલો કેમ મૂકવો ?

તત્ત્વ-અમાધ્યમ્યો આ સ્થિતિ દિવુ અર્થ સ્વરણો છે અને 'લક્ષણ શબ્દ અધિકસ્વરણો છે છતાં અભ્યર્થિત-પૂર્વ-મહત્તર હોવાથી 'લક્ષણ પર પહેલું છે તેમ પ્રમાણશબ્દ નબશબ્દ હત્યા અધિક સ્વરણો હોવા છતાં તે અભ્યર્થિત હોવાથી તેનું પ્રથમ પદ્ધતિ થયેલ છે

પ્રમાણ અને નબના તત્ત્વ-અમાધ્યમ્ય સ્વરૂપ-નો નિર્દેશ કરવો એ જ આ ઉપક્રમ-અધારભવુ પ્રયોજન છે તે જ પ્રયોજન ? ઉપક્રમમાં છે તે ઉપક્રમ તેને મારે છે એટલે કે-અભ્યર્થ-નિર્દેશ મારે ઉપક્રમ છે એ ઉપક્રમ રૂપ ક્રિયાનું 'અનવગતવ્યવગતવ્ય' એ વિગ્રેપણ છે પણ 'શમ્' શબ્દથી નિર્દેશ શાસ્ત્રનું વિગ્રેપણ નથી આધાર-અધાર પ્રમાણ અને નબના તત્ત્વનું અભ્યર્થ-નિર્દેશ શાબ્દને જ કરે છે મારે ઉપક્રમ-ક્રિયા-અ પ આધારના અધ્યક્ષના વિગ્રેપણ તરીકે તે અનુક્રમ છે પરંતુ શાસ્ત્રનું તે વિગ્રેપણ નથી, કારણ કે-આધારને પ્રમાણ અને નબના તત્ત્વની અભ્યર્થ હમી છે અને તે શાસ્ત્ર દ્વારા થી હોઈ તેમાં શાસ્ત્ર હવણ-અમાધ્યમ્ય હવણ તરીકે પથોગી છે મારે મૂલ્યને એ અથ આધારના અધ્યક્ષરૂપ ઉપક્રમ-આ બના જ વિગ્રેપણ તરીકે યોગ્ય છે

અર્થ-શાસ્ત્ર અર્થની અભ્યર્થ કરે છે તે તે કરણ છે એમ કેમ કહેવાય ? અનવગત શાસ્ત્રમાં કૃત્વ ઔપચારિક છે અર્થના આધારનું અભ્યર્થ કૃત્વ શાસ્ત્રમાં આધારિત છે

આથી નમસ્ત્યાયં આવા અર્થ અર્થ છે કે- આ શાસ્ત્ર કે એ સ્વસ્ત્ર વેદનથી અનવગતરૂપે પ્રત્યક્ષ છે અર્થના આધારનું પ્રમાણનબના તત્ત્વસ્થિતિ કે સ્વન તે અનવગત છે અને તને મા બ આધાર રૂપે કરવામાં આવે છે અર્થના અત્યંત પ્રતિભાવિત સ્વનને આધારિત શબ્દદ્વારા કરી આ અભ્યર્થ આધાર અર્થે પ્રારભ હવણમાં આવે છે

(ટિ) મનુ યદિદેવરિ તત્ત્વિ ક્ષીરવરિતીલ કાલે પ્રેક્ષાવશુપ ર્થિ પ્રેક્ષાએ વિદ્યંત ક્ષાદિશામપિ સ્વનવરિ ર્દમવીતિ અવગતવ્યવં યાઈ તર્થેતિ અવગતવ્યવ-ક્ષી-અધિવુર્થ વિગત્ત્વ ન સ્વન ક વ તર્થેતિ તેર્થા વિગત્ત્વ ।

અર્થવેદનવરિ । સંપ્રણાસીતિ આદિશબ્દાદિવંતવ્યવગતી ડેરી વદ્યુ ર્થિવરિતિ વુલ્લત્તેરિ । અમ્યદિતેતિ ર્દમિત્ત્વ અવગતવરિતિ તી-અવગત । અર્થ વ્યવ સ્વનવગત અવગતવરિ

મ તુ યાવગતવરિ તર્થેતિ અવગતવરિ । તર્થેતિ કાલે ર્દમિતિ કાલે ર્દિ ર્દિવેર્થ વરિ- અવગત અવગતવરિ ર્દિ અવગત તત્ત્વવરિતિ અવગતવરિ ।

(વ) વદ્યુ-વરિ-વરિ વુલ્લત્તેરિ અવગતવરિવરિતિ અવગતવરિ ।

इदं च वाक्यं मुख्यतया प्रयोजनमेव प्रतिपादयितुमुपन्यस्तम्, तस्यैव प्राधान्येन प्रवृत्त्यङ्गत्वात् । अभिवेद्य-सम्बन्धौ तु सामर्थ्याद् गमयति । तथाहि—प्रमाण-नयतत्त्व-मभिवेद्यम्, 'प्रमाणनयतत्त्व' इत्यवयवेन लक्षितम्, सुम्बानुष्ठेय चैतत् — इत्यवयवा-नुष्ठानामिवेद्याशङ्का निराकारि ।

प्रयोजन द्वेषा—कर्तुं श्रोतुश्च । तत्र कर्तुं प्रयोजन प्रमाणनयतत्त्वव्यवस्थापन 'प्रमाण-इत्यादि' मूत्रावयवेन ष्यन्तेन माक्षादाचक्षे । श्रोतृप्रयोजन च 'व्यवस्था'— इत्युपसर्गधातुसमुदायेनैव तदन्तर्गत प्रयाप्यते । प्रमाणनयतत्त्वनिश्चयमिच्छन् हि श्रोता-गेऽह्प्रथमिक्रियात्र आत्मे प्रवर्तते । अभिमत चैतत् प्रयोजन द्वयोरपि— इत्यनभिमत-प्रयोजनचारेण निरस्ता ।

सवन्धस्त्वभिवेद्येन सह वाच्यवाचकभावलक्षणं शास्त्रस्यावश्यकमावी— इत्यनुक्तोऽप्य-याद् गम्यते— इति सवन्धरहितत्वाऽऽशङ्कानुत्थानोपहतैवति ।

અને આ ' પ્રમાણનય ' ઇત્યાદિ વાક્યનો ઉપન્યાસ— પ્રયોગ તો મુખ્યપણે પ્રયોજન પ્રતિપાદન ડગ્વા માટે જ છે, કારણ કે— પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય કારણ તો પ્રયોજન છે

અભિવેદ્ય—પ્રતિપાદ્યવિષય અને સમ્બન્ધ તો મૂત્રના પોતાના સામર્થ્ય—સ્વશક્તિથી જ જણાઈ આવે છે, તે આ પ્રમાણે—

સૂત્રના ' પ્રમાણનયતત્ત્વ ' એ અગતી પ્રમાણ અને નયનું સ્વરૂપ એ અભિવેદ્ય છે, એમ યોધ યાય છે, અને તે મુખ્યપૂર્વક અનુષ્ટેય— જ્ઞાન કરવા લાયક છે, આથી અભિવેદ્ય અગત્ય અનુષ્ઠાનવાળું છે, એ શકાનો નિરાસ કર્યો

પ્રયોજન એ પ્રકારે છે ૧ કર્તાનું પ્રયોજન, અને ૨ શ્રોતાનું પ્રયોજન તેમા ' પ્રમાણનયતત્ત્વવ્યવસ્થાપન ' એ મૂત્રના ષ્યન્ત-પ્રેરક રૂપવાળા અવયવ વડે કર્તાનું પ્રયોજન તો આઠાનું કહેલ છે, અને કર્તાના પ્રયોજનની અદર વિ અને ભવ ઉપસર્ગપૂર્વક ' છા ' ધાતુના અમુદાયરૂપ ' વ્યવસ્થા ' શબ્દથી જ શ્રોતાનું પ્રયોજન તો જણાઈ આવે છે, જેથી ડગીને પ્રમાણ અને નયના તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રોતાઓ ' હુ પહેલો હુ પહેલો ' એ રીતે શાસ્ત્રમા પ્રવૃત્તિ કરે છે કર્તા—શાસ્ત્રકાર અને શ્રોતા એ બન્નેને આ પ્રયોજન ડઇ છે તેથી અનિષ્ટ પ્રયોજનની શકા દર ધઈ ગઈ

મળ ધ તો— જાત્રનો અભિવેદ્ય આવેનો વાગ્યવાચકભાવરૂપે અવશ્ય હોય છે, અને સૂત્રમા તે જણાવેલ નથી તો પણ અર્થાપત્તિ ઠાગ જણાઈ આવે છે જ આ પ્રકારે મળ ધ નથી એવી શકા ઊઠતીજ નથી, અને તે જ તેનો નિરાસ છે

(ટિ) તસ્યેતિ પ્રયોજનસ્ય મુખ્યત્વેન પ્રવૃત્તિહેતુત્વાત્ । તદન્તર્ગતમિતિ આચાર્યપ્રયોજનાન્તર્ગતં પ્રત્યાચ્યતે પ્રતીતિગોચર નીયતે ।

૬૩ ત્વ પ્રમોત્તરાનુમારી પ્રાહ—પ્રમોજનનાદિવાક્યેન સાધારાણ્યાસત્ત્વમ્મ ઇતિ ન હ્યમે । ત્વ સંવદમસંવદ્યે વા ત્વ તદમિદધીત / મ્વસંવદ્યમેવ તદ્વડ્વડિવાક્યાદેવ સમસ્તશાસ્ત્રાર્થસંભર્ગમાભિર્માર્થસંભવાત્ કિ પ્રાહૃતશાસ્ત્રોપક્રમ્યદ્વેશન સંવદ્યે એત્ તદ સંવદ્યમ્ સ્વપ્યાર્થો સંભર્ગસંભવાત્ । તથાહિ—અવમનનોર્મર્થસ્તાવાન્ભવમ્, તતુત્પતિ વાપ્ત-વાપ્તમાનો વા મયેત્

૬૩ ઉચ્ચી પ્રમોત્તરાનુમારી વીઢ શઙ્ક હરે છે—પ્રમોજનના એ આદિ વાક્યથી પ્રમોજનના સાધારણ્ય ઉચ્ચાનું છે એ વામાંક ઉચ્ચન અર્થને મમ્મત નથી હારણ છે અર્થ પૂરીએ ડીચ્ચ કે— આદિવાક્ય પ્રમોજનની સાથે સમ્મત રહીને પ્રમોજનનું અભિધાન હરે છે ? કે અસમ્મત રહીને પ્રમોજનનું અભિધાન હરે છે ?

એ પ્રમોજન સાથે અસમ્મત એવું આદિવાક્ય પ્રમોજનને કહે છે એમ કહે તે— આદિવાક્યથી જ સમ્મત શાસ્ત્રના અર્થની રચનાનું રહસ્ય પ્રકટ થઈ જાયનો સંભવ છે ત્વા પ્રાહૃતશાસ્ત્રના આરભનો કહેશ શા માટે ?

અને પ્રમોજન સાથે સમ્મત આદિવાક્ય પ્રમોજનને કહે છે એમ કહે તે— ને હ્યન અસમ્મત છે હરણ કે સમ્મત અને અર્થના સંબંધનો સંભવ નથી, તે અપ્રમાણ— સમ્મત અને અર્થના સંબંધ હોય ત્વા તે કહે છે ? ત્વાશાસ્ત્ર ? તતુત્પતિ ? કે વાચ્યવાક્યસંબંધ સંબંધ છે ?

(૫૦) ત્વ તદમિદધીતેતિ આદિવાક્ય વર્તુ ઉચ્ચોચ્ચ વર્તે । આધિવાક્યાદેવેતિ વાત્મકેવ । અભોરિતિ અર્થાર્થે ।

(૬૩) વાક્ય પ્રમોત્તરોવાપિ । તદિતિ આધિવાક્યમ્ । તદિતિ પ્રમોજનમ્ । સમસ્ત શાસ્ત્રેતિ અર્થસંબંધિન્યર્થાર્થિ । તથાહી વદિ । અપમિતિ અર્થમ્ અભોરિતિ અર્થાર્થે ।

પ્રાચીનપદ્ધતે સ વચામ્મા વસંતિ નિષ્કલે—કિ ઉચ્ચાન્વ્ય શબ્દ પથ તદ્વર્તો વા વાપ્તવા વાપ્તિતે વકામ્વાત્ વદિ શબ્દ તર્હિ સમત્તા અર્થર્થ સ્વસ્વ-વાચકમ્વભાવા વમ્વાસ — ઇતિ ક્વણ્વપ્તેગાના તેવા નિ ક્વણ્વર્થે વાક્ય ગુણગુમાવમાન્-તાડ્વને — અવનોપમત્તપગત્તેગુણોવાપ્ત્વજ્ઞસક્તિમજ્ઞાનકારમ્મનિકુતમિથ વિમુક્તે મયેન્ । અથ તદ્વથ તર્હિ તુચ્ચ તરહ્વ ટ્વહાર મુજ્જારાદિશ્મ્વોપ્ચાર્ગે શુરણ-શ્કાકન સંમોગ વદ્યમ્દિ પ્રસક્તિ । કિમ્ચ અર્થોપાન્વમ્વર્તમાન વપ્ત્યપ્ત્યાદિ ક્વિ-પ્ત્વકાદિવચસાતુન્વારણ્યમ્વતુર્થે સ્વાત્ । ન હિ વૃજ્ઞામા ડિશ્વાપા તમપ્ત્તેગાપિ શાપિ સંવદન । તથાત્તે હિ ત્વસ્યસ્વ મેવસૌ અથાત્ વૃમ્મ-ત્તમ્માન્વારહાપ્તિન્ । પ્રવચ્યવપિ વૈતુવોન્નાડાત્તર્થે ન હ્યતે । વર્તેવ્વેટરકુતુમ્બી વ્વન્વનિત્વાથ પ્રવચ્ચેત્ત વસ્વતે વ્વિતિત્ત્વાવ્વન્વો તુ વ્વજ્ઞા વુન્વિશ્વાદિ અપ્તરાપિ — ઇતિ અવમનનોર્મર્થે શક્ત્યેત વસ્તુમ્ । તન્ન તાવામ્વપ્ત્વાપ્ત્યેવ ત્વમ્ ।

પહિલો પલ કહો તા- તે જ જેનો આત્મા-સ્વરૂપ છે-મનાસ્મના આવા વિગ્રહ-વાક્યમા 'ત' ગળ્ડનુ શુ અભિપ્રેત છે? ગળ્ડ કે અર્થ? 'તે' ગળ્ડનો વાચ્યાર્થ ગળ્ડ છે એમ કહેા તો- તમસ્ત ઘટપતદિ પદાર્થો પાતપાતાના વાચક ગળ્ડરૂપ બની જયા અથાત્ ગળ્ડ અને અર્થનો બે ન રહ્યા, આથી સંદેવ તે બધા જાગૃત્કૃત કૃતા ધર્મ જગ્યા અથાત્ સગસ્ત પદાર્થો ગળ્ડરૂપ હોવાથી તેમા શુન્દયમાનતાની આપત્તિ-દોષ આવશે અને તેથી તેયા- ક્રીને મૂંડકા પળુવ-માટો દોલ વેળુ-યાનળી, વીળુ, મૂજ-નળકા વિગેરે વાન્નિ ત્રાથી અનાયાને ઉત્પન્ન થયેલ ત્રાગીનથી ભરેલ હોય એવા ત્રો ભુવન ધર્મ જગ્યા પાત્ આયા અનુભવ ધનો નથી, માટે તમ માનવુ ઉચિત નથી

'તે' ગળ્ડનો વાચ્યાર્થ અર્થ કહેા તો- અથાત્ ગળ્ડને અર્થરૂપ માનવાની તુગ-ધોરે, તગ જ ગગગ, ભુગગ વિગેરે ગળ્ડોનુ ઉચ્ચારણ કૃતાની ત્રાયે જ અનુક્રમે કચકાર્થ જવાનો, પલળી જવાનો (રૂપી જવાનો, તજવાનો કે જદવાનો) સંગોગ ધવાનો અને અવકાર્થ જવાનો પ્રસજ આવશે

વળી આ પદમા ભૂતકાલીન વર્દ્ધમાન-મહાવીર અને ભવિષ્યકાલીન પદનાભાષિ વિપયક કથન-ગળ્ડોસ્ચારણ અમ જાત થશે શરણુ કે- 'વર્દ્ધમાન,' એવો ગળ્ડોગ્યા- વર્દ્ધમાનરૂપ અર્થ હોય તો જ ઘટી શકે પરંતુ વર્દ્ધમાન અર્થ તો અત્યાએ નથી, તો તેમના અભાવમા ગળ્ડસ્વરૂપની ઘટના કેવી રીતે ધશે? અથાત્ ગળ્ડ સ્વરૂપ વિનાનો હોઈ તેનુ ઉચ્ચારણ અગકચ ધશે જેમકે- સીમમ બે વૃક્ષ-સ્વરૂપ વિના પળુ જડી ગકતુ હોય તો તે વૃક્ષ કહેવાશે જ નહિ, જેમ કુભ, સ્તભ, કમળ વિગેરે વૃક્ષા નથી તેમા, એટલે કે- તમે ગળ્ડને અર્થસ્વરૂપ માનો તો 'વર્દ્ધમાન' એવો ગળ્ડ વર્દ્ધમાન એવા અર્થ વિના ઘટી ગકશે નહિ

વળી પ્રત્યક્ પ્રમાણુની અપેક્ષાએ ગળ્ડ અને અર્થનુ તાદાત્મ્ય સિદ્ધ યતુ નથી ગળ્ડ કે ગળ્ડ તો ત્રાયેન્દ્રિયના દિગ્દમા પ્રત્યક્ષ થાય છે, બ્યારે કલશ, કુલિગ-વજ પ્રમુખ પદાર્થનમૂહ તા પૃથ્વીતલના આલમ્બનવાળો છે, અથાત્ પૃથ્વીતલ ઉપર ગહેલો બેવાય છે તો એ ગન્નેનુ ઐકચ ઈ રીતે કહી શકાય? આ રીતે તાદાત્મ્ય પક્ષને ઉપન્યાગ યુક્તિમ જાત નથી

(પ૦) તદર્થો વેતિ તદર્થમિયો ષકાદિ । ચકામ્યાદિતિ પ્રતિમાસેત । સ્વસ્વવાચકસ્વમાવા
 इति स्व स्वं वाच्य प्रति वाचकस्वरूपा । उभूवास्त इति भूता । निभृतमिति निधत्म् ।
 तदर्थे इति शब्दोऽर्थात्मक । चतुरस्रमिति सामनम । तमन्तरेणेति १३क्षात्मानमन्तरेण ।
 तथात्वे द्वीप्यादि यदि वृक्षात्मानमन्तरेणापि शिशपा भवेत् । अभिलाप इति वाच । प्रत्यक्षे
 णेति श्रोत्रेण । कथमनयोरेक्यमिति । एक- वाच आगत्य कर्णयोर्लगति, अर्थस्तु क्षितितला-
 वलम्बो तथैव तिष्ठति । अत कथमनयोस्तादात्म्यमित्यर्थ ॥

(દિ૦) વિગ્રહે इति समासे तादात्म्यशब्दादिप्रयुक्ते तच्छब्दस्य शब्द एव वाच्य , तदर्थां वेति
 शब्दार्थो वा । यदि शब्द इति तच्छब्दवाच्यधेच्छब्द । स्वस्ववाचकेति आत्मानमात्मना
 न्यापयेयु, शब्दात्मकवाच्यार्थानाम । अय तदर्थे इति तच्छब्दवाच्यचेदर्थे । किञ्चेति अतीत-

મેદપક્ષક્રમીકારાન । નાપિ તદુત્પત્યા । યત ક્ષિમય વાચ્યોપત્તિકાલે જાયત, વાચ
 ક્ષોત્પત્તિકાલ, યુગપદ્મયોરુપત્તિકાલે, ણસ્ય પ્રથમગુણવાદેડપિ ચદેવ ન દ્વિતીય ઉપચતે
 તદેવ વા । નાર્યો પનાવબ્રજો, દ્વયાધારણેનાસ્વાચનમ્ગ્યાખ્યમત્તાયામુપત્તિરિગેધાન ।
 તાર્તાર્યાકરિક્ષેપે તુ ક્રમેણોત્પરિણવ પદાર્થા ગચ્ચાચ્ય અનાચ્યા અવાચકાચ્ય મેયુ ।
 તુરીયપક્ષે તુ ક્ષિમસૌ વાચ્ય પ્રાચકામ્યામેવ સ્કાગ્રાદુદ્દક્ષેન જયત ણ્વ, અન્યનોડપિ
 વા । આચરુપનાયામ, ધનાક્રમિનમ્દેનસ્યાપિ નાત્કિરુદ્ધીપવામિન ગદ્યોચ્ચાગ્ના-
 નન્તમંવ પદાર્પ્રતીતિ સ્યાત, તદાનામંવ તસ્યોપાદાત । અશોપક્ષોડ્યમૌ સજ્ઞેતા-
 મિચક્ત ણ્વ પ્રાચરુપિત્તિનિમિત્તમ । ત્તુ કાર્ય-કારણભાવરિગ્ણ ણ્વામિચ્યગ્યામિ-
 ચ્યજ્નકમાત્ર । તત્ર ચાન્યતોડપાનિ વિરુપપ્રતિવિગ્નાનમેવ સમાધાનમ । અથાન્યત
 સજ્ઞેતાદેવાયમુપચત, તદચ્યવચમ, તદાધારેધર્મગ્યાન્યત ણ્વોપત્તિરિગેધાન । ન ચેવ
 વાચ્ય-વાચકયોસ્તદુપત્તિમમ્ગ્યોડસ્ય કચિત સ્યાત ।

વાચ્યવાચકભાવ પક્ષ પદ્મ કલ્યાણકાન્દ નથી, કારણ કે આ વાચ્યવાચક
 ભાવ નામનો મળ ધ વાચ્યવાચકતા સ્વભાવરૂપ છે ? કે વાચ્યવાચકથી ભિન્ન ?
 પહેલો વિદ્યેષ્ય એટલે કે સ્વભાવરૂપ કહો તો વાચ્ય અને વાચકથી ભિન્ન-એવો કોઈ
 મળ ધ યથે નહિ, પરંતુ વાચ્યવાચક ન હોયો ખીન્ને વિદ્યેષ્ય સ્વીકારો તો અમે પૂછીએ
 છીએ કે આ વાચ્યવાચકભાવ-મળ ધ વાચ્યવાચકથી એકાત ભિન્ન છે ? કે કથ ચિત્
 ભિન્ન છે ? પહેલો વિદ્યેષ્ય એટલે એકાત ભિન્ન છે, એમ કહે તો તે મળ ધ નિત્ય
 છે ? અનિત્ય છે ? કે નિત્યાનિત્ય ? એમ ત્રણ ભેદ-વિદ્યેષ્ય થાય છે તેમા
 નિત્ય કહો તો મળ ધીએને પણ નિત્ય માનવા પડશે, અને એમ નહિ માનો
 તો મળ ધને પણ અનિત્ય માનવો પડશે, અન્યથા બે મળ ધીએમા મળદ્વ
 યથેને ગહેવાનો એ મળ ધનો બે સ્વભાવ છે, તેની કુનિ થયે માટે વાચ્યવાચકથી
 એકાન્ત ભિન્ન તેના સળ ધને નિત્ય કહી ગણના નહી અનિત્ય કહો તો સમસ્ત
 વાચ્યવાચકમા તે અનિત્ય મળ ધ એક જ છે કે દરેક વાચ્યવાચકમા ભિન્ન
 ભિન્ન છે ? એક કહો તો એક જ ગણદથી સમસ્ત પદાર્થમા યોધનો પ્રસંગ આવશે
 અર્વાત વાચ્યવાચકભાવ મળ ધ એક હોઈ કોઈ એટ ઘટ ગણદનો સળ ધ સઘળા
 પદાર્થ માથે માનવો પડશે ઘટ ગણદથી માત્ર ઘટ પદાર્થનો જ યોધ નહિ યાય
 પરંતુ જગતના સમસ્ત પદાર્થોનો યોધ થયે પણ એ તો અનુભવથી યાધિત
 હોવાથી સઘળા વાચ્યવાચકમા એક મળ ધ છે, એમ કહી ગણાય નહીં
 દરેક વાચ્યવાચકમા તે મળ ધ ભિન્ન ભિન્ન છે, એમ કહો તો તે સળ ધ દરેક
 વાચ્યવાચક માથે સમ્બદ્ધ છે ? કે અસમ્બદ્ધ ? અસમ્બદ્ધ હોય તો ઘટ શબ્દથી
 પટની અને પટશબ્દથી ઘટની પ્રતીતિ થવી જોઈએ, કારણ કે ઘટ અને પટ
 એ બંને અર્થમા વાચ્યવાચકભાવરૂપ સળ ધની અસમ્બદ્ધતા સમાન જ છે
 સમ્બદ્ધ કહો તો તાદાત્મ્યરૂપે સમ્બદ્ધ છે ? કે તદુત્પત્તિરૂપે ? અહીં

જીવનવાચકથી જીવનવાચકાભાવ રૂપ મળે છે એટલે એ પદ સ્વીકારેલ
 હોવાથી આદ્યતમ પદ સ્વીકારી શકાય નહિ. અને તદુત્પત્તિ પદ પશુ સંજયો
 નહીં, કારણ કે આ મળકની ઉત્પત્તિ જીવનના ઉત્પત્તિપદથી થાય છે કે
 નાશના ઉત્પત્તિપદથી થાય છે ? કે એક સાથે જન્મેના ઉત્પત્તિ પદથી થાય
 છે ? કે એકની ઉત્પત્તિ થયા પછી બીજાની ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે ? આમાં
 પહેલા બે પ્રશ્ન ક્ષિપ્ત જ છે કારણ કે મળક વચ્ચે અને વચકને જન્મેને
 આધારે હોવાથી આમાં કોઈ એક ન હોય ત્યારે એની ઉત્પત્તિ કઈ શકી નથી.
 ત્રીજે પદ પશુ સ્થિત નથી કારણ કે અનુક્રમે ઉત્પન્ન થવાના પદાર્થ
 અને શબ્દ અવાચક અને અવાચક કઈ જરી અર્થોત્ત અર્થની ઉત્પત્તિ
 કઈ ત્યારે શબ્દ સાથેના મળકના અભાવે તે અવાચક અને શબ્દની ઉત્પત્તિ
 કઈ ત્યારે અર્થ સાથેના મળકના અભાવે તે અવાચક બની જાય. યોગ્ય
 પદમાં એ મળક ન જ અને વચકથી જ ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થ તે
 જન્મેથી જિન્ન એવો અર્થ કારણે જ ઉત્પન્ન થાય ? કે વાચક વચક અને અર્થથી
 પશુ ? પહેલાં વિકલ્પ માને તે મ કેવને નહિ અવ્યુદય નાવિચેના હોવામાં રહેવાર
 પુરુષને શ દોષ્યાણ્ય થવાની સાથે જ પદાર્થ જાન થવું જ એકજે કારણ કે
 આ પદમાં વચક અને વચકને જન્મેના વચકવાચકાભાવરૂપ સંજયોની
 ઉત્પત્તિમાં કારણ હોઈ શકે છે એટલે શબ્દ મળકના ત્યારે સંકેત ત્રિપ
 પશુ શબ્દોને જાન કઈ જવું એકજે.

જ્યા-જીવ અને વચકથી ઉત્પન્ન થાય કે તસ્ત એ સંજયો અર્થપ્રતિ-
 પદક જનતા નથી પશુ આધાર સંકેતથી એ મળક અભિચ્છાદ થાય છે ત્યારે જ
 અર્થનો પ્રતિપદક બને છે

જ્યા-જીવ પશુ જ્ય કારણ વચકથી જુદા કોઈ અભિચ્છાદ-અભિચ્છાદકાભાવ
 તે નથી એટલે સંકેતથી અભિચ્છાદિ માનવામાં પશુ સંકેતથી ઉત્પત્તિ માનવી જ
 પડે, અને એમ માનવાથી વચકવચક અને તેથી અર્થ એટલે સંકેતથી પશુ
 ન સંજયોની ઉત્પત્તિ કઈ એમ માનવું પડે અને એ માનવામાં તે ત્રીજા વિ-
 કલ્પને એ ત્તર તે આ પદને પશુ કઈ જશે.

આમ સંકેતથી જ એ જ વચકાભાવ રૂપ સંજયો ઉત્પન્ન થાય છે-એમ
 કહેવું તે પશુ યોગ્ય નથી કારણ કે વચક અને વચકને મળકરૂપ પ્રમાણ
 આધાર છે એટલે તે આધારથી જિન્ન એવા સંકેતમાંથી વચકવચકાભાવરૂપ
 મળકની ઉત્પત્તિ થઈ નહિ. મળક કે એમ થાય તે એ સંજયો તદુત્પત્તિ-
 વચકવચકો પદ છે એમ કહેવાય નહીં.

(૧) ધમ્મવાચા મમ્મજ્જિમયા પમિત્વાભાનુરૂપાદિતિ ભેદ ઉચ્ચત્તિની જિન્ન વ મચ્છ
 તત્તમ્મજ્જિમયામચ્છાદકાભાવમાચકમુત્તેરિતિ તી વ તી ઉચ્ચત્તિની વચક વચકી ઉચ્ચ
 રૂપકવચ મમ્મજ્જિમયામચ્છાદકાભાવમાચકમુત્તેરિતિ તત્તેવિ વચ્ચ વચકનો । વચ્ચ વચકમાચ
 કારિતિ વચ્ચ વચકમાચ્છાદકાભાવમાચકમુત્તેરિતિ મચ્છાદકાભાવ વે વે વચ્ચવચકવિ-
 ચાર, ધમ્મજ્જિમયામચ્છાદકાભાવમાચકમુત્તેરિતિ ઠિલમ્મજ્જિમયામચ્છાદકાભાવ । ધમ્મજ્જિમયામચ્છાદકાભાવમાચકમુત્તેરિતિ

वेति वाच्य-वाचकाभ्यामप्यन्यतोऽपि । पदार्थप्रतीति स्यादिति वाच्यवाचकसम्बन्धस्य प्रतीति-
भवेत् । तदाधारधर्मस्येति तौ वाच्य-वाचकावाधारो यस्येति विग्रह ॥

(टी०) यतोऽसाविति सम्बन्ध शब्दार्थयो । स्वभाव इति अभिन्न । तदतिरिक्तो वेति
भिन्नो वा । असाविति सम्बन्ध । अन्यथेति सम्बन्धिनोरनित्यतायाम् । तत्सम्बन्धीति तौ च
सम्बन्धिनौ च तत्सम्बन्धिर्ना, तत्सम्बन्धिभ्या यं सम्बद्ध [संबन्ध] स्वभाव तत्प्रत्य-
वनात्तस्य भ्रशात् । अथ च तौ सम्बन्धिभि सह य सम्बद्धसम्बन्धस्वभाव तस्य पतनात् ।
असाविति सम्बन्ध । तत्रेति पदार्थे । मेदपक्षेति तावत्तादात्म्यमभिन्नभिदङ्गीकारे जायतीति,
न भिन्नपक्षे, सर्वथाभिन्नत्वात्, नालिकेरकपित्त्यवत् । अत्रापि प्राज्ञेन भिन्नप्रकारस्वीकारपरेण वरी-
वर्त्यते । तार्त्तीयिकेति युगपदुभयोरुपत्तिकालस्वीकारात् क्रमोत्पत्तिविरोध । असाविति सम्बन्ध ।
अन्यत इति सङ्केतात् । अन्यतोऽपीति सङ्केतात् । अपिशब्दाद्वाच्यवाचकाभ्यामपि सकाशात् ।
अनाकलितेति नालिकेरद्वीपवासो नालिकेरमन्तरेण घटादिपदार्थसार्थं न मनुते, व्यवहारवाङ्मनात्तस्य ।
तदानीमिति तस्य वाच्यस्य दर्शन एव तस्येति सम्बन्धस्य ।

(टि०) तदाधारस्येति वाच्यवाचकाधारस्य धर्मस्येति सम्बन्धस्य । अन्यत इति
सङ्केतात् ।

अथ सङ्केतसहकृताभ्यां वाच्यवाचकाभ्यामेव जायते इत्यर्थवानन्यतोऽपीति तृतीय
पक्ष कश्चीक्रियते । नन्वसौ सङ्केत प्रतीते वस्तुनि विधीयेत, अप्रतीते वा १ न
तावदप्रतीते, अतिप्रसङ्गसङ्गते । नापि प्रतीते, यतस्तत्क्षणिक्त्वेन तदानीमेव खर-
समीरसमीरिताम्भोधरध्वसमच्चसिष्ट इति कुत्र सङ्केत क्रियेत १ अथ तत्समानजातीय-
क्षणपरम्पराया विद्यमानत्वात् कथं न सङ्केतगोचरता तस्य १ तदसत् । न खन्व-
प्रतीत विद्यमानमपि शब्दगोचरीभूयमुपनेतु शक्यम्, अतिप्रसक्ते । यच्च प्रथम प्रतीतम्,
तत् तदानीमेव व्यतीतम् । एव शब्दोऽपि गवादि प्रतीतोऽप्रतीतो वा तत्र सङ्केत्येत
इति प्राग्वद्दोषा । सङ्केताभावे च कथं वाच्यवाचकभावोत्पाद १ स्ता वा ते शब्दार्थ-
व्यक्ती क्षणिकत्वपराङ्मुखे, उत्पादयता च सङ्केतसहकृते वाच्यवाचकभावम्, किन्तु
न ते एव व्यवहारकालमनुगच्छत - इत्यर्थान्तरे शब्दान्तरे च वाच्यवाचकभावोत्पत्तये
सङ्केतान्तर कर्तव्यम् । तथा च व्यवहागभाव एव भवेत्, प्रतिवाच्यवाचकविशेष सङ्केत-
कर्तुरवश्यभावाभावात् ।

अ डेतना सङ्काशरी वाच्य अने वाचक वाच्यवाचकलाव स अ धने उत्पन्न कुं छे
अेवा अर्थवाणे। नीने पक्ष स्वीकारे तो-तमने पूछीअे छीअे डे-आ स डेत
प्रसिद्ध वस्तुमा कशय छे ? डे अप्रसिद्ध वस्तुमा ? अप्रसिद्धमा तो अति-
प्रस ग डोछ स डेत थशे नडी अर्थात् देश अने शालथी व्यवहित अेवा
अप्रसिद्ध पदार्थमा पणु अ डेतने प्रस ग आवतो डोछ तेम मानवुं
उचित नथी

પ્રસિદ્ધતા પણ સકેત શબ્દ શક્યે નહીં કારણ કે—સવ પદ્યથા કલ્પિત હોવાથી ઉત્પત્તિ કાલમાં જ પ્રચલિત વાચુથી ઉદ્ભવી મૂકેલ મેઘની જેમ નાશ પામી જશે, ત્યારે સકેત શેમા કશીય ?

જ્ઞાન—જાલે પ્રતીત હણુ નહ શયે। પણ તેના સમાન બીજી કલ્પેની રૂપસ તે વિદ્યમાન છે આ કારણે કલ્પ મ કેવનેય વિષય કેમ નહી બને ?

જ્ઞાન—જે કલ્પન જરાજર નથી કારણ કે જે વિદ્યમાન હાય છતા પ્રતીત ન હોય તેને શબ્દનેય વિષય જનાવી શકાય નહી તેમ કલ્પમા અતિપ્રનાય થયે એટલે કે દેશ અને કાલથી દૂર એવી જગ્યાત કલ્પમા પણ સકેતની શક્યતા સ્વીકારવી પડશે

જ્ઞાની પ્રથમ એની પ્રતીતિ શબ્દ તે કલ્પુ તેા વત્કલ્પમાં જ નહ શબ્દ અર્થ તેા પછી તેમા સકેત શાય કેમ ?

જ્ઞા જ પ્રપ્રરે આપ' આદિ વાચક શબ્દો વિષે પણ સમજતુ તે પણ પ્રતીત હોય કે અપ્રતીત, પણ તેમનેા સકેત જાણમા માનવા જવા પૂર્વોક્ત શોધેની આપત્તિ છે જ કારણ કે તેઓ પણ વાચની જેમ કલ્પિત છે અને આ પ્રપ્રરે મ કેવનેય જ અભાવ છે તેા જ વચાચકલાવની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થયે ?

જ્ઞાન શબ્દ અને અર્થ એ બન્ને વ્યક્તિએ સકેત ન શાય તમા મુખી ટકી રહે છે અને પછી સકેતના ચક્રકારથી તેઓ જાગ્યવાચકલાવને ઉત્પન્ન પણ કરે છે—જેમ માની લઈએ તેા પણ તેમના નહ શબ્દ સાથે જાગ્યવાચકલાવ પણ નહ શયે, આથી અવકાશકાલમા તેમનુ આગમન ન હાઈ જાયે પાણુ અન્ન અર્થમાં સકેત કલ્પાનુ કલ્પ જાગ્યવુ પડશે આમ કલ્પ જતા સમજ અવકાશનેા જ હોવા શકી જશે, કારણ કે જે જે શબ્દ અને જે જે અર્થ છે તે સી માટે સકેતવર્તા મળી શકે એવા સજન જ નથી, કારણ કે તે અનવ છે

(૧) અતિપ્રસાદેતિ શેષત્વવિચાર્યેએમિ ધરેત્યવેઃ । અતિપ્રસાદેતિ શેષ-વિચાર્યેએમિ ધરેત્યવેઃ કિમ્નુ ન તે પદ અવહારકાલક્રમિકારિઃ । તે સ્તિ તે જ્ઞાત્યર્થવ્યથી મત ન શક્તા શક્તા ।

(મિ) અતિપ્રસાદેતિ શેષત્વવિચાર્યેએમિ ધરેત્યવેઃ । તત્કાલિએતિ જ્ઞ શબ્દઃ । તસ્યેતિ શાખસત્ત વ જાણપ્રતીતમિતિ પ્રતીતિશબ્દાકલ્પોત્યજ કલ્પનકલ્પેત્યજાતમ્પ વિવચન જ પ્રતીતેન જ જાણવેવળ ન શબ્દ અતિપ્રસાદેતિ શેષવિચાર્યે મિ ધરેત્યવેઃ । પર્થ શબ્દ્દ્વિ સ્તિ પ્રતીત્યવેઃકલ્પકલ્પીત્યજાત્યવેપે શોદોક્તવન જાગ્યેત્યઃ । સ્તર્થા જેતિ જ્ઞેત્યામ્ । કલ્પિ કલ્પેતિ અર્થમિતે સ્વિર કલ્પર્થે તે વ્યેતિ જ્ઞાત્યર્થવ્યથી ધરેત્યવેઃકલ્પ્ જ્ઞેત્યેન શર્પર્થેત્યેન શબ્દ મિતર હ્વિ શાય

અથ સામાન્યગોષ્ઠર પદ સદ્દેશ પ્રિવર્તે । તદેવ જ શાખવાચકમાથાવિચરણ કાલ્પનતત્ત્વર કલ્પરારાનુસરણૈવુચ્યર્થ ય નિવચાર, અતિપ્રસાદાન્ન— હ્વિ જન્ । તમ મનીવિમાન્નમ્ સામાન્યરથામાથાત્ । કલ્પ પ્રતિમાસમાનમ્પયિ તથાસ્તિ '—હ્વિ જેન્ । ન, ત્વચ્ચિમાસાસિદ્ધે । તથાહિ—દર્શમિ પૈરિભુજ્યત્યેનાસાધાત્મ્યમેવ શર્પ પ્રવર્તે ન

૧ 'અપિ ક' મુ । ૨ 'કે જ' મુ । ૩ 'હીભુજ્યત્યેનાસાધાત્મ્યમેવ શર્પ પ્રવર્તે ન

સાધારણમ્ । અથ સાધારણમપિ રૂપમનુભૂયતે ગૌર્ગૌરિતિ । તદસાધીય, ગાવલેય-
વાહુલેયાદિતીવ્રતીવ્રતગોગન્દાદિરૂપવિવેકેન તન્યાપ્રતિભાસનાત્ । ન ચ ગાવલેયાદિ-
રૂપમેવ સાધારણમ્, પ્રતિવ્યક્તિભિન્નરૂપોપલમ્ભાત્ । યદિ ચ સામાન્યાધાર એવ વાચ્ય-
વાચકમાવ, તદા ન શબ્દાત્ પ્રવૃત્તિ સ્યાત્, જ્ઞાનમાત્રલક્ષણત્વાત સામાન્યાર્થક્રિયાયા,
તસ્યાશ્ચ તદૈવ નિપન્નત્વાત ।

શકા— વ્યક્તિમા નહી પણ સામાન્યમા જ મ કેત થાય છે અને સામાન્ય
જ વાચ્યવાચકલાવતુ અધિકગણ છે અર્થાત સામાન્યમા વાચ્યવાચકલાવ છે
વિશેષમા નહી નિત્ય હાવાથી સામાન્ય કાલાન્તરમા ટકી રહેવા સમર્થ છે અને
તે વ્યક્તિનિષ્ઠ હાવાથી બધી વ્યક્તિઓમા અનુગત થવા પણ સમર્થ છે

સમાધાન— તમારુ આ કથન મનીષીને માન્ય થાય તેમ નથી કારણ કે
જગતમા કોઈ સામાન્ય નામનો પદાર્થ જ નથી

શકા— પ્રતિભાસ-પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિનો વિષય હાવા છતા 'સામાન્ય નથી'
એવુ કેમ કહી શકાય ?

સમાધાન— સામાન્યનો પ્રતિભાસ જ અસિદ્ધ હોઈ પ્રતિભાસના બળે તેનુ
અસ્તિત્વ સિદ્ધ નથી કારણ કે દર્શન-નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમા તો સ્પષ્ટ-
પણે અસાધારણ-વિશેષરૂપ જ જણાય છે, પરંતુ સાધારણ-સામાન્ય જણાતુ નથી

શકા— આ ગાય છે, આ ગાય છે, એ પ્રમાણે સામાન્યરૂપનો પણ પ્રતિભાસ
છે તો તેનો પ્રતિભાસ નથી એમ કેમ કહેવાય ?

સમાધાન— આ કથન બરાબર નથી કારણ કે શાબલેય, બાહલેય આદિ ભિન્ન
ભિન્ન ગોવ્યક્તિઓ અને તીવ્ર, તીવ્રતર આદિ ગજ્ઞ-વ્યક્તિઓથી ભિન્ન એવા
સામાન્યનો તો પ્રતિભાસ નથી અર્થાત્ અર્થ કે ગજ્ઞ વ્યક્તિઓનો જ પ્રતિ-
ભાસ છે, તેમના સાધારણ રૂપનો તો પ્રતિભાસ નથી

શકા— શાબલેયાદિ જે રૂપ દેખાય છે તે જ તો સામાન્ય છે

સમાધાન— તો એમ ન કહી શકાય, કારણ કે પ્રતિવ્યક્તિમા ભિન્ન ભિન્ન રૂપે શાબ-
લેયાદિ દેખાય છે અને સામાન્ય તો બધી વ્યક્તિમા એક જ હોવુ જોઈ એ
વળી, જે વાચ્યવાચકલાવનો આધાર સામાન્યને માનવામા આવે તો ગજ્ઞ માબ-
ળીને પ્રવૃત્તિ થશે નહી કારણ કે સામાન્યની અર્થક્રિયા માત્ર પોતાનુ જ્ઞાન
જગવવુ તે જ છે અને તે જ્ઞાન તો ગજ્ઞ માબળતા થઈ જ ગયુ છે તો પછી
પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે થશે ?

(૫૦) તદૈવ નિપન્નત્વાદિતિ તદૈવ જ્ઞાનમાત્રે ।

(ટિ૦) તદૈવેતિ સામાન્યમ્ । કાલાન્તરેતિ વિશેષમાધિગામુત્તમ્ । સામાન્ય હિ નિત્ય
કાલાન્તર વ્યક્તિગામુક ચ । સામાન્યસ્યેતિ સામાન્ય ન મન્યન્તે વૌદ્ધા, કેવલવિશેષાક્ષીકારાત્ ।
તથાહીત્યાદિ । દર્શન ઇતિ નિર્વિકલ્પરૂપ્યક્ષે, પ્રત્યક્ષવિષયસ્ય વિવિક્તપરસ્પરનિરપેક્ષસ્વલક્ષણસ્ય
તથાગતૈ પ્રતિપન્નત્વાત્ । અથ સાધારણમિતિ । પ્રથમસામાન્યદર્શન લોકવ્યવહારોક્તૌ ષા ।

પ્રસિદ્ધમા પણ મહેત મધ શાસ્ત્રો નહીં પ્રરણ કે—અથ પદાર્થો લક્ષિત
 હોવાથી ઉત્પત્તિ ક્ષણમા જ પ્રચલ જાણુથી ઉદ્ધાવી મૂકેલ મેધની જેમ નાચ પામી
 જ્યો, ત્યારે સકેત થીમા કરીયો ?

જણ— જલે પ્રતીત સણ નહ થયો । પણ તેના મમાન જલથી લક્ષેની
 ૫૨૫મ તે વિગમન છે જ્યા કારણે જ્ઞાન મહેતને વિષય કેમ નહીં અને ?

જવાબ— જો ક્ષેન ભરાજર નથી કારણ કે જે વિગમન હોય છતા પ્રતીત
 ન હાય તને શબ્દનો વિષય બનાવી શકાય નહીં તેમ કરવામા અતિપ્રમય
 થયો જો કે કે દેશ અને ક્ષણથી દૂર જોવી અધ્યાન જન્મમા પણ મહેતની
 શક્યતા સ્વીકારવી પડશે

જગી પ્રથમ જેની પ્રતીતિ મધ તે જ્ઞાન તે તત્ત્વમા જ નહ મધ અર્થ
 તો પછી તેમા મહેત શાય કેમ ?

જ્યા / પ્રકારે આજ આદિ વાચક શબ્દો વિષે પણ મમજનુ તે પણ પ્રતીત
 હોય કે અપ્રતીત, પણ તેમનો મહેત જ વમા માનવા જ્યાં પૂર્વાશા કોષેની
 આપત્તિ છે જ કારણ કે તેઓ પણ વાચકની જેમ લક્ષિત છે અને આ પ્રકારે
 મહેતને જ અભાવ છે તે વાચકવાચકભાવની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થયો ?

અથવા શબ્દ અને અર્થ જો બન્ને અલિંગ્યો મહેત ન શાય ત્યા મુખી ટકી રહે
 છે અને પછી મહેતના નહાકારથી તેઓ જાવવાઅભાવને ઉત્પન્ન પણ કરે છે—જેમ
 માની જાએ તે પણ તેમના નહ થવા માટે જાવવાઅભાવ પણ નહ થયો આથી
 અવકાશકાલે તેમનુ આગમન નહાઈવગી પાણુ અન્ન અર્થમાં સકેત કરવાનુ
 જ્ઞાન જાવવુ પડશે આમ કરવા વ્યાજ મુમત્ત અવકાશને જ લોપ કરી જશે, કારણ
 કે જે જે શબ્દ અને જે જે અર્થ છે તે મી માટે મહેતકતાં મગી સકે જોવો
 સભવ જ નથી, કારણ કે તે જનવ છે

(૧) અતિપ્રસજ્જ્ઞેતિરિતિ રેણધ્વજવિષ્ણ્વેષિ ઘટેગણ્ઠે । અતિપ્રસજ્જેતિરિતિ રેણ
 સિધિપ્રજ્ઞેતિ ઘટેગણ્ઠે કિન્તુ ન છે વચ વ્યવહારકાસમિકારિ । તે સ્તિ છે
 કાચાર્જ્યવ્યવૈ । અથ જ કાવચ વ્યવહાર ।

(મિ) અતિપ્રસજ્જેતિ રેણધ્વજવિષ્ણ્વેષિ ઘટેગણ્ઠે । તાસ્મિત્તેતિ વ્જ વાચ્ય । ઠસ્થેતિ
 વાચ્યત્વ । ન કાસ્વપ્રતીતમિતિ પ્રતીતિવ્યક્તાનજીવજા જમાનકલોચકલનત્ત્વ વિચરણા જ
 પ્રતીતેત । અ ઠસ્થેષ્ટા જ કાવ્ અતિપ્રસજ્જેતિરિતિ રેણધ્વજવે નિ ઘટેગણ્ઠે । અર્થ શબ્દ
 સ્તિ પ્રતીકાકલોચકલનત્ત્વેષિ ઠસ્થેષ્ટાવ જાવવોત્ત્વ સ્ત્રાં લેતિ વૈષેષ્ય । ક્ષણ
 કાણેતિ મહાવિષે તિત્વ દુષ્વર્ । તે ધ્યેતિ કાવચવ્યવૈ । ઠસ્થેષ્ટાવાત્ સ્ત્રાંલેષ્ટે સ્ત્રાં
 સ્ત્રાંલેષ્ટે વચ વિષય સ્તિ અથ ।

અથ સામાન્યગોષ્ઠ વચ સદૈષ્ટ પ્રિવતે । ઠસ્થે જ શાષ્વવાપકમાવાધિસ્ત્વર્ણ
 કાશ્ચાસ્ત્રમ્બકમ્પઠાનુસરણીકુચર્ણ જ નિગધાજ, અલિનિષ્ઠવાચ્ય— સ્તિ જે઼ । તમ
 કલોચિકામ્યમ્ સામાન્યત્વામાચાત્ । ક્ષંપ્રતિમાસમાજ્ઞમસિ ઠસ્થસિત્ —સ્તિ વ્જ ।
 ન ઠપ્રતિમાસાસિદે । તદ્ધસિ—વર્ષની વૈરિસુસ્ત્વેષ્ટાવાત્ત્વમેષ્ઠ કર્મ પ્રવતે ન
 ર ન્યપિ જ સુ । ૧ કે જ સુ । ૩ જીસ્તુચ્ચકારવ્યવેતિ મુપા ।

સાધારણમ્ । અથ સાધારણમપિ રૂપમનુભૂયતે ગૌર્ગૌરિતિ । તદસાધીય, શાવલેય-વાહુલેયાદિત્રીત્રતરતરગોગ્દાદિરૂપવિવેકેન તસ્યાપ્રતિભાસનાત્ । ન ચ શાવલેયાદિ-રૂપમેવ સાધારણમ્, પ્રતિવ્યક્તિભિન્નરૂપોપલમ્ભાત્ । યદિ ચ સામાન્યાધાર ણ્વ વાચ્ય-વાચકભાવ, તદા ન ગ્દાત્ પ્રવૃત્તિ સ્યાત્, જ્ઞાનમાત્રલક્ષણત્વાત્ સામાન્યાર્થક્રિયાયા, તસ્યાશ્ચ તદૈવ નિષ્પન્નત્વાત્ ।

શકા— વ્યક્તિમા નહી પણ સામાન્યમા ન કેત થાય છે અને સામાન્ય ન વાચ્યવાચકભાવનુ અધિરણુ છે અર્થાત સામાન્યમા વાચ્યવાચકભાવ છે વિશેષમા નહી નિત્ય હાંવાથી સામાન્ય કાલાન્તરમા ટકી રહેવા સમર્થ છે અને તે વ્યક્તિનિષ્ઠ હાંવાથી બધી વ્યક્તિઓમા અનુગત થવા પણ સમર્થ છે

સમાધાન— તમારુ આ કથન મનીષીને માન્ય થાય તેમ નથી કાગ્ણુ કે નગતમા ડોઈ સામાન્ય નામનો પદાર્થ નથી

શકા— પ્રતિભાસ-પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિનો વિષય હાંવા છતા 'સામાન્ય નથી' એવુ કેમ કહી શકાય ?

સમાધાન— સામાન્યનો પ્રતિભાસ ન અભિદ્ધ હોઈ પ્રતિભાસના બળે તેનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નથી કારણુ કે દર્શન-નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષ પ્રતિભાસમા તો સ્પષ્ટ-પણે અસાધારણુ-વિશેષરૂપ ન જણાય છે, પરંતુ સાધારણુ-સામાન્ય જણાતુ નથી

શકા— આ ગાય છે, આ ગાય છે, એ પ્રમાણે સામાન્યરૂપનો પણ પ્રતિભાસ છે તો તેનો પ્રતિભાસ નથી એમ કેમ કહેવાય ?

સમાધાન— આ કથન બગબગ નથી કાગ્ણુ કે શાબલેય, બાહુલેય આદિ લિન્ન લિન્ન ગોવ્યક્તિઓ અને ત્રીત્ર, ત્રીત્રતર આદિ શબ્દ-વ્યક્તિઓથી લિન્ન એવા સામાન્યનો તો પ્રતિભાસ નથી અર્થાત્ અર્થ કે શબ્દ વ્યક્તિઓનો ન પ્રતિભાસ છે, તેમના સાધારણુ રૂપનો તો પ્રતિભાસ નથી

શકા— શાબલેયાદિ ને રૂપ દેખાય છે તે ન તો સામાન્ય છે

સમાધાન— ના એમ ન કહી શકાય, કાગ્ણુ કે પ્રતિવ્યક્તિમા લિન્ન લિન્ન રૂપે શાબલેયાદિ દેખાય છે અને સામાન્ય તો બધી વ્યક્તિમા એક ન હોવુ જોઈ એ વળી, જો વાચ્યવાચકભાવનો આધાર સામાન્યને માનવામા આવે તો શબ્દમાલ-ળીને પ્રવૃત્તિ થશે નહી કાગ્ણુ કે સામાન્યની અર્થક્રિયા માત્ર પોતાનુ જ્ઞાન કાવવુ તે ન છે અને તે જ્ઞાન તો શબ્દ માલબતા થઈ ન ગયુ છે તો પછી પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે થશે ?

(૫૦) તદૈવ નિષ્પન્નત્વાદિતિ તદૈવ જ્ઞાનમાત્રે ।

(ટિ.) તદ્દેવેતિ સામાન્યમ્ । કાલાન્તરેતિ વિશેષમાધિગામુષમ્ । સામાન્ય હિ નિત્ય કાલાન્તર વ્યક્તિગામુક ચ । સામાન્યસ્યેતિ સામાન્ય ન મન્યન્તે શબ્દા, કેવલવિશેષાક્ષીકારાત્ । તથાદ્દીત્યાદિ । દર્શન ઇતિ નિર્વિકલ્પકપ્રત્યક્ષે, પ્રત્યક્ષવિષયસ્ય વિવિક્તપરસ્પરનિરપેક્ષસ્વલક્ષણસ્ય તથાગતૈ પ્રતિપન્નત્વાત્ । અથ સાધારણમિતિ । પ્રથમસામાન્યદર્શને લોકવ્યવહારોક્તૌ ઘા ।

વિશેષેભ્યેતિ વિશેષમ્પરીક્ષાયેવ । તસ્યેતિ ક્ષણત્કાલ્ય । પ્રતિપ્રવર્ત્તાનિ વ્યતી વ્યતી વગુન્વ
 ૧૯૫૪વિષાલ પ્રવૃત્તિરિતિ વાદશાસ્ત્રિષઃ ક્ષિપ્ત । જ્ઞાનમાત્રેષી જ્ઞાનમ્ જ્ઞાનમ્પત્ર ન તર્ક
 વિશ્વવચ્ચન્ વિષય ક્ષિપ્તશુભૈરવ્ય-નુગલ । તસ્યા ઇતિ જ્ઞાનમાત્રાર્થકિતાય । તર્કેભી
 જ્ઞાનમાત્રાર્થકિતાયે વચ્ચનિષ્ઠે ।

અર્થાપિ મામાન્વરિગ્ગામવાચારોઽમી ત્યાન્ લગ્નપિ તદ્વ દુષ્પ્રમ્- પ્રયેર્ક
 યો મરદ તોષો દુષોમલ ક્ષ્મ ન સ " ઇતિ વચ્ચનાન્ । અથ રુચમિ^૨ મરન્ । ન દિ
 સ્વકન્ગૌ મામાન્વરિગ્ગૌ તદ્વિરિગ્ગમમ્પિષ્પદ ક્ષિન્વુ તદુમવામકન્વન જાન્યસ્તરુપ
 પ્રવચ્ચનાનિવિષ રચન્પિદતુગમ્પદાદ્ગિમદ વલ્લુ-ઇતિ વન્ । તદ્વિમ્પૂન ક્ષિમપિ
 વપ્પન્વટકપાટકપ્રવટકમ્ સ્મમાન્વરિગ્ગામવામકન્વરય તુષ્પરિગોવાનુન્વદુષ્પ્રમ્વાન્ ।
 વ્તન્વ વ ક્ષ્મન્વિરેદિનામાન્વિષ્વવચ્ચવપિ પ્રતિક્ષિતૌ મધ્ચકિન્વૌ ।

તદ નાઽઽવિવાન્વ સાન્નાપ્રવોજ્જર્ન વન્વિતુમ્પન્ । ન દિ શન્દા ચપાકા ઇ
 વગાકા સ્વન્વદ્વપ્રાજ્ઞમ ધ્રુગમપિ દ્યપ્તુર્મર્મિતિ વિક્ષ્પાઠિવિનિરવ્પિનાર્થમાપ્ત્યોપત્તવાન્
 ત્પામ । વિક્ષ્પાના ચોત્રેદ્યાન્વક્રમ્પાપાગ્વવસિતવાન્ । તદુક્તમ્-

‘વિરવ્પવોતય શન્દા વિક્ષ્પા ઇવ્વવોતય ।
 વાર્ધરાગ્ગાતા તેવા તાર્થ શન્દા દ્યુન્વયપિ ॥’

જ્ઞાન-ત્વ પછી વાચ્યવચ્ચક્રમ્પાવ સભવ સામાન્વ અને વિશેષ ઉલ્લખમા ર્થે
 છે-એમ માનોએ તો ?

જ્ઞાન-એમ માને ત્વ-પ્રત્યેકમ્ જે રોષ તે જ-નેમાં કેમ ન રોષ ?
 એ વચન પ્રમાણે સામાન્વ અને વિશેષ જ-ને પછાતા દુષ્પ્રે પ્રાપ્ત થશે.

જ્ઞાન-એ વૈશેષિકને મ મગ પરસ્પર સ્વતન્વ જોઈ મામાન્વ અને વિશેષ
 વાચ્યવચ્ચક્રમ્પાવ મ જ પનેા જ્ઞાપાર ન હ્વાચ પરતુ સામાન્વવિશેષક્રમ્પાવ જ્ઞાન
 નામાન્વ અને વિશેષનુ તાદાત્મ્ય ધરાવવાર જોઈ સૂત્રી વ્ધતિની વસ્તુને- જનુ
 વૃત્તિ અને વ્યવૃત્તિ એ જ-ને દુષ્પા ધરાવવાર વસ્તુને જ-ને વાચ્યવચ્ચક્ર
 મ જ પનેા જ્ઞાપાર મ્ધનચમા જ્ઞાવ તે પછી પૂનોહ્ય રોષે કેની રીતે પ્રાપ્ત
 થશે ?

જ્ઞાન-જ્ઞા વગી તમે કોઈ નવીન કપટ નારક રજવાની તમારી દુરાજ્ઞતાનુ
 દિવશન જ્ઞાન્યુ ક્ષરજ્ઞ કે સામાન્વ અને વિશેષ ઉલ્લખનુ તાદાત્મ્ય ધરાવે એવી
 વસ્તુ માનચમા જે વિશેષની દુર્જન્વ છે તેનુ નિવારજ્ઞ શક્ય નથી જ્ઞાન્યુ પર-
 પર વિશેષી એવા સામાન્વ અને વિશેષનુ વસ્તુમા તાદાત્મ્ય સભવનુ નથી જ-ને
 જ્ઞા જ ક્ષરજ્ઞે ક્ષમિત જ્ઞા અને જ્ઞાનેર પક્ષ, અને ક્ષમિતુ નિત્ય અને
 નનિત્ય પક્ષ-એ જ-ને પરિવ પક્ષ દુષ્પિત વર્ષ વથ જોમ મમજ હેનુ

જ્ઞા પ્રધારે વ્યવિકાસ સાક્ષાત પ્રયોજનને કહેવાને સમજ નથી એ વસ્તુ
 નિહ વર્ષ ખરી વાત તો જો છે કે-આદ્યની જેવ ખરીજ વિચાર શકો

સ્વલક્ષણ-વસ્તુ-વિશેષરૂપ ગ્રાહ્યણને લણમાત્ર પણ સ્પર્શ કરી ગકે એમ છે નહી કાગણ કે-ગખદો વિકલ્પરૂપી ગિલ્પીએ કલ્પેલ અર્થને ન વિષય કરે છે, અને વિકલ્પો તો ઉત્પ્રેક્ષારૂપ વ્યાપારમા પર્યવમાન પામે છે, અર્થાત્ વિકલ્પો ઉત્પ્રેક્ષા મિવાય કશુ ન કરી ગકતા નથી કહ્યું પણ છે—“ગખદો વિકલ્પરૂપ કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને વિલ્પો ગખદરૂપ કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે-ગખદો અને વિકલ્પોનો પગ્ગપગ કાર્યકારણભાવ છે પરતુ ગખદો અર્થને સ્પર્શ ગતા નથી, અર્થાત્ અર્થ-ગ્રાહ્ય વસ્તુ સાત્રે ગખદનો ક્રો ન સખધ નથી”

(પ૦) અસાવિતિ વાન્ય-વાચકભાવ ।

ઉત્પ્રેક્ષાલક્ષણવ્યાપારપર્યવસિતત્વાદિતિ આરોપલક્ષણવ્યાપારપર્યવમિતત્વાત્ ।

(ટિ૦) અસાવિતિ વાન્યવાચકભાવસમ્યન્ધ । તદેવેતિ યત્સામાન્યાધારે દૂપણ વિશેષાધારે તદવ સામાન્યવિશેષોભયાધારે 'ચ તદેય । સ્વતન્ત્રાવિતિ પરસ્પરનિરપેક્ષૌ સ્વચ્છન્દાવિત્યર્થ । તદ્ધિકેતિ વાન્યવાચકભાવસમ્યન્ધાધિકરણ નામિદ્ધમ્હે ન પ્રતિપાદયામ વેશેષિકાદિવત્ । તદુભયેતિ સામાન્યવિશેષાત્મકત્વેન ન કેવલ સામાન્યમ્, ન કેવલ વિશેષા । ઇત ઇવ જાત્યન્તરમ્, સામાન્યસ્ય વિશેષાણા ચાનુભવાત્ પ્રાયકમિદ્ધમ્ । કથચ્ચિદિતિ ઇવ ઘટ હત્યનુગમ, ઘટ પટાદ્ વ્યાજ્ઞત્ત ઇતિ વ્યાજ્ઞત્તિ, તદ્વત્ ।

વિકલ્પશિલ્પીતિ શિલ્પી મલિનજાતીય કારુરિતિ સામિપ્રાયમ્ । શિલ્પી હિ પદાર્થ રચયતિ । તેપામિતિ શબ્દાનામ્ ।

§ ૪ તદેતદસ્વિલ્પમનિલાઽઽન્દોલિતાઽર્કતૂલતગ્લમ । યત ઇવ વદતસ્તે કિ-
માદિવાક્યોપક્ષેપપ્રતિક્ષેપ કાક્ષિત ' કિં વા કારણાન્તર કિમપિ તત્કરણેઽસ્તીતિ
વિવક્ષિતમ્ ' નાઘ પક્ષ, તત્ર તત્ર તાવકૈસ્તસ્ય કરણાત્ । નાપ્યુત્તર, તસ્ય કસ્યચિદ-
સત્વાત ।

§ ૪ જૈન-હે ઔદ્ધ । તમારુ આ મમન્ત ડ્યન પવનથી ઉડાડેલ આકડાના રૂની
નેમ અસ્થિગ છે, અર્થાત્ તેથી ડ્યુ સિદ્ધ થશે નહી ડરણુ કે આ ઇધુ ડહેવામા
તમારી શું એવી આકાક્ષા છે કે આદિવાક્યની રચનાનો તિગ્કાર-વિરોધ
કરવો અથવા આદિવાક્યની રચનામા ખીલુ કાઈ કારણુ તમને ઇષ્ટ છે ? તમાગ
આચાર્યોએ પણ તે તે અથમા આદિવાક્યની રચના કરેલ હોવાથી પહેલો પક્ષ
યુક્ત નથી અને આદિવાક્યની રચનામા કાઈ ખીલુ કારણુ ન હોવાથી,
ખીલો પક્ષ પણ યોગ્ય નથી

(ટિ૦) તદેતત્ સકલ નિષ્ફલમ, કથચ્ચિતાદાત્મ્યસ્ય શબ્દાર્થયો સ્વોકારાત્ । નાત્ર વિરોધાવરોધ ।
મોદક્ષે^૨પલકરવાલાશુન્ચારણમાત્રેપિ વદનપૂરણચૂરણપાટનાશુપપાત સ્યાત્ । સ ચ ન દ્વ્યતેઽતો

૧ ૦૨ે તદ^૦ મુ । ૨ °કાચલ^૦ મુ ।

ધેર । મોરછાપુષ્પારણેઃ કર્ણાર્ચનોપાડ્યૈઃ । જ્યનેશર્ષ-વાપ્કન્તાનાં જ્ને પ્રતિધિવાન્તાર્ણજ્યવ
 ઈતિ ચૈન્ નિવહ્લાનો દિ સપ્તાનો પ્રાસિર્મિ તુ આગ્ન્યન્ । અપિ ચ ગદિ ન વક્ષ્યમ્બન્
 વ્વ વાગ્ધુરિત્યુક્ત સ્વત્કર્મ ક્ષવન્નુભવતે મીક્ષી । વૈશ્વદેવકમ્બારિતિ ચૈન્ વાપ્કન્તાવક
 મ્બવાન્ ધર્માર્ષયોરપિ ક્ષવત્ રવાન્ વિમ્બતો સ્વપાત્કારારણ્યેઃ । ત્વાસ્તુ આપ્ત્યદેવ ઉત
 વાચકુ

યાત પશ્ચમિ-વાદિ । ક્ષિ ઘેતિ અધિવાત્કમ્બર્ણે આપ્તાર્ષવસ્તિત્ત્વમ્બોગ્ધવમ્બત્ કમ્બ
 ન્ત્વમ્બિ ઠે વક્તુમિદમ્ । ત્સ્યેતિ અધિવાત્કમ્બ । તાપિ ત્સ્યેતિ ધારણાન્ત્કમ્બ ।

૧ ૧ અથાન્વય પ્રબોજનપ્રથિવૃત્તિનિમિત્તાધર્સપદ્મોપાદનં તન્ । સ્વાષ્ટિ-પ્રક્લિ-
 પ્રબોજનવાસ્વાના પ્રબોજનાર્થિના સત્પદ્દર્શિત્પ્રબોજનમાત્રામાશ્વપગમર્ષિણ સગ્રાજ
 સમ્યક્નિર્મવન્તિ । ઠનાડપિ ચ સમયત મન્થમપ્તવાદિપુષ્પ કૃત્વાદી કૃતીક્ષ્ણા ઇવ ત ત્ત
 પ્રદર્શન-ઇતિ ચ્ । ત્પ્રમા-યમ પ્રબોજનપ્રકરણોપ્પાસાત્ પ્રાગ્વ્યગ્ચ સાશ્વકાશ્વ-
 પ્રમાણપ્રમાણેન માચાત્ । અથ ઠનાડસૌ પ્રબોજનમામાગ્યે તત્વાસવાન્શ્વા સંમય પ્રમા
 તારચ પ્રાજ પ્રબોજનવિગ્ધર્ષિત પ્થ-ઇતિ તદ્વિપ્વસેત્ત્વોત્પાદનાઃ પુષ્પવેદમિતિ ચ્ ।
 ન અસ્વાપિ પ્રાગેત્ માચાત્ । ઠમાષ્ટિ-પ્રમાતા શાષ્કમાત્રમન્થાન્નોક્ષ્યાડ્નુમ્નપ્રબોજન
 વિસ્તરણ શામેળાડ્સ્વ જગદ્દશાસ્વદ્વૈ સાષ્કમ્બરચર્ચ ચ ક્ષિમિદમપિ સપ્રબોજનમ્
 અપ્રબોજની યા સપ્રબોજનમ્પિ ક્ષિમસ્વમિમત્તન તેન ત્વત ક્ષિ શાષ્કેન -યાદિ
 શાક્માઓક્ટને વિનાપિ સંદિગ્ધ । અપિ ચ, સ્કમ્બતે ન વ્યનિર્ધર્માધિપાનપુરાં દશાપિ ।
 ક્ષ્વ પ્રબોજનવિરામવિક્ષ્વસંવેદોત્પાદનડપિ પ્રત્યય સ્પાત્ ' ॥

૬ ૧ ઇષ્ટ-આદિવાક્રમની રચનામા તમે અણ્ણવેલ ઇરણ્ણથી નૂડુ જ ઇરણ્ણ છે
 અને તે છે-અર્ષસંદેહ કે પન્ન ઇરણ્ણ, જે પ્રયોજનથી પુસ્કની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત
 બને છે તે આ પ્રમાણે-પ્રયોજન બતાવનાર આદિવાક્રમ બેધને પ્રયોજનથી
 પુસ્કને આદિવાક્રમ દ્વારા પ્રતિપાદિત પ્રયોજન વિષે પ્રયોજન છે કે નહિ? એવો
 સંશય ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સંશયથી પ્રયોજનથી આ પ્રમાણ પ્રવૃત્તિ કરે
 છે કૃષિ-વેતીનુ ઇવ ધાન્વની ન પત્તિ છે એ જણ નિ પત્તિમા સંશય છતાં એમ
 ખેડુન વેતીમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમ આદિવાક્રમથી પ્રયોજનનિદિમા સંશય
 છતાં પ્રવૃત્તિ કરે

અર્ણવ-એ નમ્ના નથી ઇરણ્ણ કે પ્રયોજન વાક્રમના ઉપ-આસ-સ્થાપન
 પહેલાં પણ આદિવાક્રમપ્રમાણને અર્ણવ કોણથી પ્રયોજન વિષે સંશય છે જ
 અર્ણવ-આદિવાક્રમના ઉપ-આસ પહેલાં સામાન્ય પ્રયોજન વિષે સંદેહ કોણ
 છે પણ પ્રમાણ પુસ્ક તા પ્રાજ વિગેષ પ્રયોજનના અર્થી કોણ છે આથી
 વિગેષ પ્રયોજન વિષે સંદેહ ઉપન્ન કરતાં માટે આદિવાક્રમની રચના યોગ્ય
 જ છે

અર્ણવ-ના, ઇરણ્ણ કે વિગેષ પ્રયોજન વિષે પણ સંદેહ પ્રથમથી જ રૂઈ
 સંદે છે તે આ પ્રમાણે-પ્રમાણ શાક્માત્ર બેધને, પૂર્વે અનુભવેલ પ્રયોજન-

વિશેષવાળા શાસ્ત્રની માથે વર્ણકૃત, પદકૃત અને વાક્યકૃત આધર્મ્ય-આદ્યસ્યનો નિશ્ચય કરીને 'આ શાસ્ત્ર પ્રયોજનવાળું છે, કે નથી?' 'વળી પ્રયોજનવાળું હોય છતાં પણ અમોને ઇષ્ટ એવા પ્રયોજનવાળું છે, કે કોઈ બીજા પ્રયોજનવાળું છે?' આ પ્રમાણે આદિવાક્ય બેચા વિના જ મ દેહ યઈ શકે છે અને એ મ દેહથી તેમા પ્રવૃત્તિ પણ કરી શકે છે વળી, તમાગ મતે ગણદ અર્થનું કથન કરી શકતો નથી, તો પછી પ્રયોજનવિશેષવિષયક મ દેહ ઉત્પન્ન કરવાને કઈ રીતે અમર્થ યઈ શકશે ?

૫૦) સંશય 'સમાડડવિર્ભવતીતિ । અર્થસગયોડવિ પ્રત્યક્ત અનર્થમંશયોડવિ નિરૂત્યક્તમ્ । અસ્યેતિ પ્રયોજનભાવાભાવસ્ય । અસ્મદ્ભિમતેન તેન તદ્વદિત્યત્ર તેનેતિ પ્રયોજનન તદ્-દિતિ પ્રયોજનવત્ । સંદિગ્ધે ઇતિ સંદેહ કુરતે । પ્રત્યલ સ્યાદિતિ ધ્વનિ ।

(ટિ.) તદિતિ કારણાન્નમ્ । પ્રેક્ષિતેતિ શાસ્ત્રાન્નરે વિલોકિનાદિવાક્યાનામ્ । તદુપેતિ તેનાદિવાક્યેનોપદર્શિતમ્ । તદ્વંતિ શાસ્ત્રે । અર્થસગય પ્રત્યક્તમ્, અનર્થસગયસ્તુ નિરૂત્યક્તમ્ । પ્રયોજને-ત્યાદિ । અસ્યેતિ સંશયસ્ય । અસાચિતિ મગ્ય । સસ્યેતિ ભરિતિ નાસ્તિ વંતિ સન્દેહ । તદ્વિપયેતિ પ્રયોજનગાચરસન્દેહોત્પાદનાય । રૂદ્મિતિ આદિવાક્યમ્ । અસ્યાડીતિ ઈર્વાક્યસ્યાપિ સગયસ્ય । પ્રમાતેત્યાદિ । અસ્યેતિ શાસ્ત્રસ્ય । સાગ્ધર્મ્યમિતિ મમાનતામ્ । અસ્મદિતિ વિશેષશાસ્ત્રેણ મહ । તદ્વદિતિ પ્રયોજનવત્ । સન્દિગ્ધે ઇતિ સન્દેહ કુરતે ।

૬૬ અર્ચટથર્ચચતુર પુનરાહ-રૂદ્ પ્રેક્ષાવતા પ્રવૃત્તિ પ્રયોજનવત્તયા વ્યાપ્તા । તતો યદ્ નિષ્પ્રયોજનમ્, ન તત્ તૈગરમ્ભર્ણાયમ્ । યથા કાકુટસ્તપરીક્ષા । તથા ચૈતત્-- ઇતિ શાસ્ત્રારમ્ભપ્રતિષેધાય પ્રયુ-ચમાનાયા વ્યાપકાનુપલ-વેગમિદ્વતોદ્વાવનાર્થમાદિવાક્ય ફર્તેવ્યમિતિ ।

૬૭ તદ્વપ્યનુપપન્નમ્, વાક્યસ્ય પ્રમાણત્વેનાડનવસ્થિતનયા પ્રયોજનવિશેષસદ્ભાવ-પ્રકાગનસામર્થ્યગૂન્યત્વાત્ તદસિદ્ધિસુદાવયિતુમપર્યાપ્તવાત્ ॥

૬૬ અર્ચટ-અહી અર્થામા ચતુર અર્ચટ કહે છે કે-આ મ આગમા બુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ પ્રયોજનથી વ્યાપ્ત છે અર્થાત્ જે જે બુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિનો વિષય હોય તે મપ્રયોજન હોય તેથી 'જે પ્રયોજનગહિત હોય તે ઈર્થનો બુદ્ધિ-માન પુરુષો આગ લ કળા નથી, જેમ કે-કાગડાના દાતની પરીક્ષા આ શાસ્ત્ર પણ પ્રયોજન વિનાનું છે, માટે તેમા પ્રવૃત્તિ ડવી નહી' એ પ્રમાણે બ્યારે વ્યાપકાનુપલબ્ધિનો પ્રયોગ કરવામા આવે એટલે કે વ્યાપક પ્રયોજનનો અભાવ ડહેવામા આવે ત્યારે તેની અભિદ્ધતા બતાવવા માટે આદિવાક્યની ગ્યના કરવી જોઈએ અર્થાત્ 'આ શાસ્ત્રનો આરભ ન કવો જોઈએ, ડરણ કે-તે પ્રયોજન રહિત છે' આ પ્રકારના અનુમાનમા 'કાગળ કે તે પ્રયોજનરહિત છે' એ હેતુ વ્યાપકની અનુપલબ્ધિરૂપ છે, અર્થાત્ 'શાસ્ત્રાગલ' એ વ્યાખ્ય છે, અને 'પ્રયો-જન' એ વ્યાપક છે એટલે 'પ્રયોજનનો અભાવ' એ વ્યાપકની અનુપલબ્ધિ યઈ આ પ્રકારની વ્યાપકાનુપલબ્ધિ એ હેતુ નથી પણ અભિદ્ધ હેત્વાભાસ છે, એમ

આધર્થ્ય લેઈને શાસ્ત્રમાત્રના દર્શનથી શાસ્ત્રની નિષ્પ્રયોજનતા વિષે મદ્દેહને અવકાશ ગ્રહે ન છે

(ટિ૦) - સાધનમિતિ હેતુમ્ । અગમકમિતિ અનિશ્ચયમ્ । ધનઞ્જયસ્યેતિ ષ' । તદ્દપીત્યાદિનોત્તરયતિ જૈન ।

§ ૧૦ નનુ યદેવમાદિવાક્ય પરાક્રિયતે, ન તર્હાંદ મવદ્ઝિરપિ કર્તવ્યમિતિ ચેત્ । નૈવમ્ । કર્તવ્ય ચ ત પ્રતિ, યો નાન્યથા પ્રયોજન વિદાઞ્ચકાર, વાચ્યવાચકોત્પત્તિસમય-સમ્મૂળ્યગત્કિત્સ્વભાવસ્યાઽવાધિતતથાઽનુભવેન ચિત્રજ્ઞાનરૂપસ્પષ્ટદૃષ્ટાન્તાવષ્ટમ્મેન ચ કૃતવિરોધપરિહારત્વાદ નિત્યાનિત્યસ્ય વાચ્યવાચકાન્યા કથન્ચિદ્વિન્નસ્ય સામાન્યવિગેષો-મયસ્વભાવવસ્તુગોચરોપગ્ચિતસદ્ધેતાભિવ્યક્તસ્ય વાચ્યવાચકભાવસમ્બન્ધસ્ય વલેન ગઢ્ઠાના-મર્થસ્ય પ્રતિપાદકત્વ પ્રતિપદ્ય પ્રમાણ્ય ચાઙ્ગીચકાર । એતન્ન યથાસ્થાન સમર્થયિષ્યતે । ય પુનરન્યથાઽપિ પ્રયોજનમજ્ઞાનાદ, યથ્ચ ન ગઢ્ઠવિગેષ પ્રમાણત્વેનાઽમસ્ત, તૌ પ્રતિ ન કર્તવ્ય ચ-ઢ્ઠ્યનેકાન્તો વિજયતે ॥૧॥

§૧૦ શ્લોક- આ રીતે જો તમે પણ આદિવાક્યનું બાકન કરો છો તો તમારે પણ આદિવાક્યની રચના કરવી ન જોઈએ

સમાધાન-એમ નથી જે પુરુષ ખીણ રીતે પ્રયોજન બાણી શકતો નથી અને જે શબ્દનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારે છે તેને માટે આદિવાક્યની રચના જરૂરી છે શબ્દ અને અર્થના વાચ્યવાચકભાવરૂપ સબધના બળથી જ્યારે શબ્દને અર્થનો પ્રતિ-પાદક માનવામા આવે છે, ત્યારે શબ્દપ્રામાણ્યનો સ્વીકાર થાય છે વાચ્યવાચક-ભાવરૂપ સબધ એ વાચ્ય અને વાચકની શકિતરૂપ છે અને તે શકિત જ્યારે વાચ્ય અને વાચક ઉત્પન્ન થતા હોય છે ત્યારે જ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે વળી એ સબધ નિત્યાનિત્ય છે એની નિત્યાનિત્યતાનો અનુભવ અબાધિત છે, કાઞ્છુ કે ચિત્રજ્ઞાનમા બે વિરોધી ધર્મોનો અનુભવ સ્પષ્ટપણે થયેલો છે અને તેથી વિરોધનો પરિહાર થઈ બંધ છે એ સબધ વાચ્ય અને વાચકથી કથચિત્ લિન્ન છે મામાન્યવિશેષાત્મક વસ્તુ વિષે શબ્દનો જે સ કેત જવામા આવે છે તેથી તે વાચ્યવાચકભાવ સબધની અભિવ્યક્તિ થાય છે આ બધી બાબતોનું યથા-સ્થાને સમર્થન કરવામા આવશે

પણ જે પુરુષ આદિવાક્ય વિના પણ પ્રયોજન બાણી હોય, તથા જે પુરુષ શબ્દવિશેષને પ્રમાણ માનતો ન હોય, તે બંને માટે આદિવાક્યની રચના આવશ્યક નથી આ રીતે અનેકાન્તવાદ વિજયવત થાય છે અર્થાત આચાર્યનો આદિવાક્ય કરવું જ જોઈએ એવો ઐકાન્તિક આગ્રહ નથી પણ પ્રતિપાદ્યની યોગ્યતા જોઈ કરવું કે ન કરવું એવો અનેકાન્ત તેમને ઈષ્ટ છે

સારાંશ-ખૌદ્ધો શબ્દ અને અર્થનો સબધ સ્વીકારતા નથી, તેથી આદિવાક્ય પ્રયોજનનું પ્રતિપાદન કરી શકે છે એમ માનતા નથી, તેથી ધર્મોત્તગનુ-સારીએ એવો પક્ષ ઉપસ્થિત કર્યો છે કે- પ્રયોજનનું પ્રતિપાદન કરવું એ આદિ-

નાશ્રિત્ય સ્વપરેત્યાદિકમ્, અવ્યુત્પન્નાન્ પ્રતિ પ્રમાણમ્ પ્રમાણપ્રમેયાપલાપિનસ્તૂષ્ટિય્ય દ્વયમપિ વિધેયમ્, એપ પુનરનુવાચમ્ ।

§૩ તત્ર પ્રમાણમિતિ પ્રાગવત્ । સ્વમાત્મા જ્ઞાનમ્ય સ્વરૂપમ્ । પર સ્વસ્માદન્ય , અર્થ ઇતિ યાવત્ । તૌ વિગેષેણ યથાવસ્થિતસ્વરૂપેણ અવસ્યતિ નિશ્ચિનોત્તીયેવ ઝીલ યત્ તત્ સ્વપગ્વ્યવસાયિ ।

§૧ હુવે પ્રથમ પ્રમાણનું લક્ષણ કહે છે—
સ્વ-પોતાનો અને પર-અર્થનો નિશ્ચય કરનારું જ્ઞાન પ્રમાણ છે ૨
§૨ આ સ્થળે 'અદ્વંધદહન ન્યાય' એટલે કે-જે ન બળ્યુ હોય તેને જ બાળવું અર્થાત્ બળેલાને બાળવાનો કાઈ અર્થ નથી-એ ન્યાયથી જે જ્ઞાત હોય તેને જ બળવાવું નિઃસ્પંધ હોઈ જેટલું અજ્ઞાત હોય તે વિધેય બને છે આથી વિપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ 'સ્વપરવ્યવસાયિજ્ઞાન' વિધેય છે, અવ્યુત્પન્ન-ગિયોની અપેક્ષાએ 'પ્રમાણમ્' વિધેય છે, તથા પ્રમાણ અને પ્રમેય બંનેનો અપલાપ કરનારની અપેક્ષાએ 'પ્રમેય' અને 'પ્રમાણ' બંને વિધેય છે વિધેય ત્રિવાચનુ અનુવાદ બાણુ

§૩ પ્રમાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પ્રથમની જેમ બાણુવી સ્વ-એટલે આત્મા પ્રસ્તુ-તમા જ્ઞાનનો આત્મા એટલે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ પર-જ્ઞાનથી ભિન્ન અર્થાત્ અર્થ આ બંનેનો વિગેષે કરીને યથાવત્-વાસ્તવિક સ્વરૂપથી નિશ્ચય કરનાર તે સ્વપગ્-વ્યવમાયી

(ટિ૦) ત(અ)ત્ર ચેત્યાદિ । યાવદપ્રાપ્તમિતિ અગૃહીત વિપ્રતિપન્નાદિમિ । સ્વપરેતિ સ્વપરવ્યવસાયિજ્ઞાન વ્યવસ્થાપનોયમ્ । અવ્યુત્પન્નાનિતિ શિષ્યાન્ । દ્વયમપીતિ પ્રમાણં ચ પ્રમેય ચ । શ્લોપમિતિ પરેણ પ્રતિપન્ન સ્પર્શર્થમનુવદનોયમ ।

§૪ જ્ઞાયતે પ્રાધાન્યેન વિગેષો ગૃહ્યતેઽનન ઇતિ જ્ઞાનમ્ । એત્ત્વ વિગેષણમ્ — અજ્ઞાનરૂપસ્ય વ્યવહારધુરાધૌરેયતામનાદધાનસ્ય સન્માત્રગોચરસ્ય સ્વસમયપ્રસિદ્ધસ્ય દર્શનસ્ય, સન્નિકરણદેશ્વાઽચેતનસ્ય નૈયાયિકાદિકલ્પિતસ્ય પ્રામાણ્યપરાકરણાર્થમ્ ।

§૫ તસ્યાઽપિ ચ પ્રત્યક્ષરૂપસ્ય શાક્યૈર્નિર્વિકલ્પકતયા પ્રામાણ્યેન જન્પિતસ્ય, સગયવિપર્યયાનધ્યવસાયાના ચ પ્રમાણત્વવ્યવચ્છેદાર્થં વ્યવસાયીતિ । સ્પષ્ટનિષ્ઠચ-માનપારમાર્થિકપદાર્થમાર્થલુપ્ટાકજ્ઞાનાદૈતાદિવાદિમતમત્યસિતુ પરેનિ । નિત્યપરોઽનુદ્ધિ-વાદિના મીમાસકાનામ્, એકાત્મસમવાયિજ્ઞાનાન્તરપ્રત્યક્ષજ્ઞાનવાદિના યૌગાનામ્, અચેતનજ્ઞાનવાદિના કાપિલાનાં ચ કદાપ્રહ્રહ્ર નિપ્રહીતુ સ્વેતિ ।

§૪ (૧) જેનાથી પ્રધાનરૂપે-મુખ્યપણે પદાર્થ(નષ્ટ વિશેષ-લેદ અહણુ કરાય તે જ્ઞાન પ્રસ્તુત લક્ષણમા પ્રમાણને 'જ્ઞાન' કહેવાનું તાત્પર્ય છે કે સ્વય જ્ઞેનમ મત જ્ઞાનથી ભિન્ન એવું અને જે સન્માત્રને વિષય કરે છે તથા જે વ્યવ-

इदंमा अत्रमथ उ ज्ञेयं इयंन प्रमाणं नथी । तथा नैवाविद्योक्ते इत्येव ज्ञयितं
अहं सन्निकृषादि पञ्च प्रमाणं नथी

इय (२) वीक्षांके प्रमाणरूप मानेके निर्विहृयक प्रत्यक्ष तथा लक्षण,
विषयक जने अनन्वयसाय के लधा ज्ञानरूप होवा छत्वा प्रमाणं नथी
जेम ज्ञानवय भाटे ज्ञानने व्यवसायी ह्यु छे

(३) स्पष्टरीते सिद्ध जेव परमाधिंके पद्यकंसमूहना ह्युक्तु ज्ञयात्
ज्ञानथी पर जेवा ज्ञान पद्यकौनु अस्तित्व नहि माननाए ज्ञानाज्ञेत्वयाही,
प्रत्यक्षैतवही विवेकेना भवतु अहन इयथा भाटे ज्ञानने परतु व्यवसायी ह्यु छे

(४) ज्ञान जे नित्य परेशक छे ज्ञयात् ज्ञानतु प्रत्यक्ष हरी वतु नथी जेम
माननाए भीमासङ्गा ज्ञानतु प्रत्यक्ष जेके अ ज्ञात्मासा समवाय स लक्षणी स्वेके
अन्य ज्ञान कर छे जेम हकेनाए योज ज्ञयात् नैवाविद्योक्तं तथा ज्ञान ज्ञयितं-
अहं छे जेनु माननाए इपित-साध्योना ज्ञाज्ज्ञेना निरुक्त इयथा भाटे प्रमाणने
एव तु व्यवसायी ह्यु छे

(५) स्पष्टमिदं रूपमात्मैकविषयं ज्ञानाद्विज्ञानाद्विज्ञानमिति अविद्ययात् इय
वादिमथम् । पराहार्थेति एकात्मकमर्थं वच् ज्ञानात्परं तत्र अर्थं न पुनरात्म्य प्रवच ज्ञान
वस्तुत्वेवैवहीत्य उवा । योगात्तामिति नैवाविद्यमम् । कापिज्ञानमिति वाच्यमाम् ।

(६) ज्ञायते इति ज्ञान अन्वयेन विद्येय वीकनेन तु ज्ञानमथ् इत्येव तु ज्ञानान्तेन
ज्ञानमथ् वीकनेन तु विद्येयो पुनरं अज्ञानाकारस्येति ज्ञानात् अतिरिक्तत्वं न तु अज्ञानम् ।
अज्ञानादिति अज्ञानादतिपुनरंत्वं विद्येयतात्पन्नाज्ञानादिति । सन्मात्रेति तत्त्वमथम् । स्वसमयेति
विगतमवप्रकल्पत्वं इत्येव इत्येति अज्ञानमथ् इतिवाच्यमथम् ।

तस्येति ज्ञानस्य तदि निर्धैवताव अस्ति ज्ञानस्ये । स्वयेति अज्ञानेन निर्वाक्यमथम् ।
अज्ञानेति ज्ञानात्तस्मात् तिराकर्तुम् । जित्वापरासेति स्वीक्या परामात्मिनी स्वप्रमथि ज्ञान ।
पराहार्थेति न ज्ञानमथ-ज्ञानमथत्वा अन्वयि चिन्तु ज्ञान ज्ञानात्परवैवापिति माव ।

१६ समप्रकल्पप्रत्यक्षं तु परपरि-कल्पितस्वार्थोपलब्धिहेतुं वारे प्रमाणसङ्ग्रहप्रति
शेयार्थम् । तवादि-अर्थोप-अन्वयेतन्तरोहेतु परम्पराहेतुर्वा विद्ययाञ्चने परम्पराहेतुभेत् ।
तर्हि इन्द्रियवदज्ञानावरणि प्रमाणवप्रमथ् । अज्ञानान्तरोहेतुमिन्द्रियमेव प्रमात्रम् तत्र किं
इत्येन्द्रियमथ् मापेन्द्रिय वा इत्येन्द्रियवन्त्युपहरमकथम् निर्भूषिकथ वा न प्रथमम् ।
तस्य निर्भूषीन्द्रियोपश्रम्मात्रे परितार्थत्वात् । नपि प्रितीवम् ; तस्य मापेन्द्रियेवार्थो
पदार्थो -वदधान्यादान्तर्वात्प्रिन्द्रिये । मापेन्द्रियमपि मपिप्रकल्पमथ् उपबोगमन्त्रणं वा
न वीरु वम् तस्यार्थोपलब्धिप्रत्यक्षस्वार्थप्रकल्पाम्पापारकथेन तैव व्यवधानात् । उदा
वीरुस्य तु प्रमात्रवेत्युपलब्धिमेव अज्ञानमन्त्रान्तरोहेतुस्वार्थो त्वात् । न च -इत्येव
मृदुमिन्द्रियमिति भीतिज्ज्ञेव तन् तत्रान्तरो हेतु -इति वच्यमथ् व्यापारमन्त्र

ળાત્મન સ્વાર્થમવિફલસ્યાનુપપન્ને । ન ત્વ્યાવૃત્ત આત્મા સ્પર્શાદિપ્રકાશક, સુપ્તા-
વસ્થાયામપિ પ્રકાશપ્રસન્નાત । ન ચ તદાનીમિન્દ્રિય નાસ્તિ, યતસ્તદમાવ સ્યાત ।

૬૬ અને મ પૂર્ણ લક્ષણવાક્ય તો-પગ્તીર્ચિક-નૈયાચિકાદિ અન્ય દર્શનિદેહાએ
કલ્પેલ-‘અર્થની ઉપલબ્ધિ-જ્ઞાનમા ઉતુ તે પ્રમાણુ’ વિગેરે પ્રમાણુના લક્ષણોના
ખડન માટે જાણુ તે આ પ્રમાણુ-‘અર્થજ્ઞાનનો ઉતુ તે પ્રમાણુ’-આમા ઉતુનો
અર્થ સાક્ષાત્ ઉતુ ડે પગ્ પગ્એ ઉતુ હોય તે પ્રમાણુ છે ? પરપરા ઉતુ અર્થાન્
કાણુ પ્રમાણુ છે-એમ કહો તો ચક્ષુની જેમ અજનાદિ પણ પ્રમાણુ બની જશે.
કાણુ ડે જેમ ચક્ષુ જ્ઞાનમા કારણુ છે, તેમ અજનાદિ ચક્ષુની નિર્મલતામા અને
નિર્મલતા જ્ઞાનમા કારણુ હોઈ તે જ્ઞાનનુ પરપગ્એ કાણુ છે જ માક્ષાત્કાણુ-
રૂપ ઇન્દ્રિયો જ પ્રમાણુ છે-એમ કહો તો ઇન્દ્રિય એટલે દ્રવ્યેન્દ્રિય ડે ભાવે-
ન્દ્રિયને પ્રમાણુ માનશે ? દ્રવ્યેન્દ્રિયમા પણ તે ઉપકરણરૂપ ડે નિર્વૃત્તિરૂપ
દ્રવ્યેન્દ્રિય સમજવી ? ‘ઉપકરણરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે’ એવો પ્રથમ પક્ષ
તો કહી શકાય તેમ નથી કાણુ ડે-તે સો માત્ર નિર્વૃત્તિરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિયને સહાયક
બનવામા જ અગ્તિર્થ છે ‘નિર્વૃત્તિરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે’ એ બીજો પક્ષ
પણુ યોગ્ય નથી કારણુ ડે તેમા ભાવેન્દ્રિયનુ વ્યવધાન હોઈ તેને માક્ષાત્કારણુ
કહી શકાય નહિ ભાવેન્દ્રિય પ્રમાણુ હોય તો-લબ્ધિલક્ષણુ ભાવેન્દ્રિય ડે ઉપ-
યોગ લક્ષણુ ભાવેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે ? લબ્ધિલક્ષણુ ભાવેન્દ્રિયને પ્રમાણુ કહી શકાશે
નહી કારણુ ડે તે અર્થગ્રહણુમા શક્તિરૂપ એટલે ક્ષયોપગમરૂપ છે, અને તેમા
તો અર્થગ્રહણુવ્યાપારરૂપ એટલે ઉપયોગરૂપ ઇન્દ્રિયનુ વ્યવધાન છે અને ઉપ-
યોગરૂપ ભાવેન્દ્રિયને પ્રમાણુ કહો તો-અમાએ પ્રમાણુના કરેલ લક્ષણુને જ બીજા
શબ્દોમા તમે કહ્યુ માટે અર્થોપલબ્ધિ-અર્થજ્ઞાનમા સાક્ષાત્ ઉતુને પ્રમાણુ માનતા
હો તો તે ઉતુ તમે માનેલ ઇન્દ્રિય નહી, પણુ જ્ઞાન જ છે

શક્ત-તમે બતાવેલ ઉપયોગ-જ્ઞાનરૂપ ઇન્દ્રિય છે જ નહિ તેથી ભૂતથી
બનેલ ઇન્દ્રિયો અર્થોપલબ્ધિમા માક્ષાત્કારણુ છે-એમ માનવું જોઈએ

સમાધાન-આમ ન કહી શકાય કારણુ ડે આત્માના વ્યાપાર વિના સ્વપગ્જ્ઞાન
રૂપ ફલ મિદ્ધ થઈ શકતું નથી માટે આત્માના વ્યાપારરૂપ ભાવેન્દ્રિયને માનવી
જોઈએ કાણુ ડે વ્યાપાર ગહિત આત્મા સ્પર્શાદિ અર્થનો પ્રકાશક બનતો નથી
અન્યથા નિદ્રાવસ્થામા વ્યાપારગહિત હોવા છતા સ્પર્શાદિ અર્થનો તે પ્રકાશક
બની જશે, નિદ્રાવસ્થામા પણુ ઇન્દ્રિયો વિદ્યમાન તો છે જ આથી નિદ્રામા
પણુ આત્મા અર્થ પ્રકાશક બનવો જોઈએ બનતો તો નથી

(૫૦) પરપરિકલ્પિતસ્યેતિ નૈયાયિકાદિપરિકલ્પિતસ્ય । અર્થોપલબ્ધિહેતુત્વાદેરિતિ અર્થો-
પલબ્ધિહેતુ પ્રમાણમ્ । પરપરાહેતુવૈતિ પ્રમાણ્યેન । અજ્ઞાનાદેરપીતિ તસ્યાપિ ચક્ષુર્નમંત્યકરણા-
દિના અર્થોપલબ્ધિહેતુત્વાત્ । ઉપકરણ[રૂપ]મિતિ ઇન્દ્રિયશક્તિમ્પમ્ । નિર્વૃત્તિરૂપમિતિ નિર્વૃત્તિદ્ધિ-
વિધા વહ્નિર્નિર્વૃત્તિ અન્તર્નિર્વૃત્તિ । વહ્નિર્નિર્વૃત્તિ શ્રોત્રાદિયુ કર્ણશક્તિરૂપાદિરૂપા । અન્તર્નિર્વૃત્તિસ્તિત્ત્વેવમ્-
ફદમ્યપુષ્પગોલકાકારં શ્રોત્રમ્ । મસુરાકારં ચક્ષુ । અતિમુક્ષુકપુષ્પાકારં પ્રાણેન્દ્રિયમ્ । કુરપ્રસસ્થાન રસ-
નમ્ । નાનાકારં સ્પર્શનમ્ । અર્થગ્રહણશક્તિરૂપસ્યેતિ ક્ષયોપશમરૂપસ્ય । તેનેતિ ઉપયોગેન ।

इत्यत्रा ज्ञममथे उ ज्ञेनु इमान प्रमाणु नथी तथा नैवाविडोणे इत्येत ज्ञमेतन
 चड सन्निकषादि पणु प्रमाणु नथी

इथ (२) लोकाणे प्रमाणरूप मानेत निविडकक प्रत्यक्ष तथा मशय,
 विपयय जने अनध्यवसाय जे जथा ज्ञानरूप जेवा ज्ञय प्रमाणु नथी
 जेम नवावय भा? ज्ञानने व्यवसायी इयु उ

(३) इपरीते सिद्ध जेवा परमथिक पशाधनमूहना इत्याडु ज्ञमेत
 ज्ञानथी पर जेवा ज्ञाय पशाधेनु अस्तिप्र नदि माननार ज्ञानाहेतवाधी,
 प्रकटज्ञेताधी विजयेना मतनु अडन इत्य भा? ज्ञानने पर तु व्यवसायी इयु उ

(४) ज्ञान जे नित्य पशाध उ ज्ञमेत ज्ञाननु प्रत्यक्ष इडी जनु नथी जेम
 माननार भीमानाहना ज्ञाननु प्रत्यक्ष जेड / ज्ञानाभां ममवाय तजधधी एडेड
 ज्ञान ज्ञान इरे उ जेम इदेनार योज ज्ञमेत नवाविडोना तथा ज्ञान ज्ञमेतन-
 चड उ जेनु माननार इपिक-साधेना इयाहना निश्च इत्य भा? प्रमाणुने
 एव तु व्यवसायी इयु उ

(५) स्पष्टनिर्णयप्रमाणमवधारितान् ज्ञानादीनादिवाचिस्तमिति कारिकायात् इत्य
 वाचिन्म । एकारमकारि एवात्ममकेतु वरु ज्ञानत्वे तस्य ज्ञानं न पुनरुपपन्न प्रत्यक्ष ज्ञान
 वरुण्टे-वेवडीना तथा वागावाचिमिति नैकमिथनम् । कारिकावाचिमिति वाचिनायम्

(६) ज्ञापते इति । ज्ञाने ज्ञानमेव विदेर टीकमेव तु लक्षणम् इत्येव तु ज्ञानमेव
 ज्ञानम् टीकमेव तु विनेषो पूजान् अज्ञानरूपस्येति ज्ञानार् अतिरिक्तत्वं न तु अज्ञानम्
 स्पष्टहातेति अज्ञानविरुद्धत्वं विदेवज्येवणाइत्यहातम् । सम्प्राप्ति इत्यत्रम् । स्वतन्त्रयेति
 निगमनप्रकल्पत्वं इत्येवस्येति नान्यथाविचार्यतम् ।

तस्येति ज्ञानम् तदि विवेकत्वं चरित्त ज्ञाने इत्येति ज्ञानेव निर्वाचयाम् ।
 ज्ञानहेतुनि ज्ञानातिवन् निरुद्धम् ज्ञानपरोक्षेति चरित्त ज्ञानातिवो लक्षणमि ज्ञान ।
 एकारमेव न ज्ञान-भावमप्यथा ज्ञानेति किन्तु ज्ञान ज्ञानन्तरवैक्येति वाच ।

१६ समकालप्रमाणत्वं तु परपरिकल्पितत्वाद्योपलब्धिहेतुत्वादेः प्रमाणत्वप्रमाणप्रति
 हेतार्थम् । तथाहि—अर्थोप-स्मरणरूपहेतु परम्पराहेतुर्वा विपश्चाम्यकं परम्पराहेतुमेव ।
 तर्हि इतिवचनज्ञानादेरपि प्रामाण्यप्रयत्न । मद्यन्तरहेतुनिश्चिन्नेष प्रमाणम् तत्र किं
 इत्येतिवचन मापेतिव वा इत्येतिवमप्युप-इत्यत्रम् निर्हितत्वं वा न प्रथमम्
 तस्य निर्हितेतिवोपग्रन्थमात्रे चरितार्थत्वात् । नापि रितीवम् तस्य मापेतिवकायो
 फल्यो व्यवसायज्ञानतर्वादिभिरे । मापेतिवमपि कल्पितप्रमाणम् उपवीगम्यत्वं वा
 न पीरु मम् तस्यार्थप्रमाणवैक्यत्वात्प्रमाणव्यापाररूपेण तेन व्यवसायात् । उदा
 चीत्यत्र तु प्रमाणवैक्यत्वादिहेतुमेव कल्पनमध्वरान्तरेणक्याठ तथात् । न च—न्यायवैक्य
 मूलाभिनिवमिति मौलिज्येव तत्र तत्रान्तरो हेतु—इति वचनम् व्यापारमन्तर

ળાત્મન સ્વાર્થસવિન્ફલસ્યાનુપપત્તે । ન દ્વવ્યાપૃત આત્મા સ્પર્શાદિપ્રકાશક, સુપુસા-
વસ્થાયામપિ પ્રકાગપ્રસદ્ધાત । ન ચ તદાનીમિન્દ્રિય નાસ્તિ, યતસ્તદમાવ સ્યાત્ ।

૬૬ અને સ પૂર્ણ લક્ષણવાક્ય તો-પરતીર્થિક-નૈયાયિકાદિ અન્ય દાર્શનિકોએ
કહેલ-‘અર્થની ઉપલબ્ધિ-જ્ઞાનમા હેતુ તે પ્રમાણુ’ વિગેરે પ્રમાણુના લક્ષણોના
ખડન માટે જલણુ તે આ પ્રમાણુ-‘અર્થજ્ઞાનનો હેતુ તે પ્રમાણુ’-આમા હેતુનો
અર્થ સાક્ષાત્ હેતુ કે પરપરાએ હેતુ હોય તે પ્રમાણુ છે ? પરપરા હેતુ અર્થાત્
કારણુ પ્રમાણુ છે-એમ કહો તો ચક્ષુની જેમ અજનાદિ પણુ પ્રમાણુ બની જશે
કારણુ કે જેમ ચક્ષુ જ્ઞાનમા કારણુ છે, તેમ અજનાદિ ચક્ષુની નિર્મલતામા અને
નિર્મલતા જ્ઞાનમા કારણુ હોઈ તે જ્ઞાનનુ પગપગએ કારણુ છે જ સાક્ષાત્કારણુ-
રૂપ ઈન્દ્રિયો જ પ્રમાણુ છે-એમ કહો તો ઈન્દ્રિય એટલે દ્રવ્યેન્દ્રિય કે ભાવે-
ન્દ્રિયને પ્રમાણુ માનશો ? દ્રવ્યેન્દ્રિયમા પણુ તે ઉપકરણુરૂપ કે નિર્વૃત્તિરૂપ
દ્રવ્યેન્દ્રિય સમજવી ? ‘ઉપકરણુરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે’ એવો પ્રથમ પક્ષ
તો કહી શકાય તેમ નથી કારણુ કે-તે સો માત્ર નિર્વૃત્તિરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિયને સહાયક
બનવામા જ ચરિતાર્થ છે ‘નિર્વૃત્તિરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે’ એ બીજો પક્ષ
પણુ યોગ્ય નથી કારણુ કે તેમા ભાવેન્દ્રિયનુ વ્યવધાન હોઈ તેને સાક્ષાત્કારણુ
કહી શકાય નહિ ભાવેન્દ્રિય પ્રમાણુ હોય તો-લબ્ધિલક્ષણુ ભાવેન્દ્રિય કે ઉપ-
યોગ લક્ષણુ ભાવેન્દ્રિય પ્રમાણુ છે ? લબ્ધિલક્ષણુ ભાવેન્દ્રિયને પ્રમાણુ કહી શકાશે
નહી કારણુ કે તે અર્થચ્રહણુમા શકિતરૂપ એટલે ક્ષયોપશમરૂપ છે, અને તેમા
તો અર્થચ્રહણુવ્યાપારરૂપ એટલે ઉપયોગરૂપ ઈન્દ્રિયનુ વ્યવધાન છે અને ઉપ-
યોગરૂપ ભાવેન્દ્રિયને પ્રમાણુ કહો તો-અમેએ પ્રમાણુના કરેલ લક્ષણુને જ બીજા
શબ્દોમા તમે કહ્યુ માટે અર્થોપલબ્ધિ-અર્થજ્ઞાનમા સાક્ષાત્ હેતુને પ્રમાણુ માનતા
હો તો તે હેતુ તમે માનેલ ઈન્દ્રિય નહી, પણુ જ્ઞાન જ છે

શબ્દા-તમે બતાવેલ ઉપયોગ-જ્ઞાનરૂપ ઈન્દ્રિય છે જ નહિ તેથી ભૂતથી
બનેલ ઈન્દ્રિયો અર્થોપલબ્ધિમા સાક્ષાત્કારણુ છે-એમ માનવું જોઈએ

સમાધાન-આમ ન કહી શકાય કારણુ કે આત્માના વ્યાપાર વિના સ્વપગ્જ્ઞાન
રૂપ ક્ષલ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી માટે આત્માના વ્યાપારરૂપ ભાવેન્દ્રિયને માનવી
જોઈએ કારણુ કે, વ્યાપાર રહિત આત્મા સ્પર્શાદિ અર્થનો પ્રકાશક બનતો નથી
અન્યથા નિદ્રાવસ્થામા વ્યાપારરહિત હોવા છતા સ્પર્શાદિ અર્થનો તે પ્રકાશક
બની જશે, નિદ્રાવસ્થામા પણુ ઈન્દ્રિયો વિદ્યમાન તો છે જ આથી નિદ્રામા
પણુ આત્મા અર્થ પ્રકાશક બનવો જોઈએ બનતો તો નથી

(૫૦) પરપરિકલ્પિતસ્યેતિ નૈયાયિકાદિપરિકલ્પિતસ્ય । અર્થોપલબ્ધિવેતુત્વાદેરિતિ અર્થો-
પલબ્ધિવેતુ પ્રમાણમ્ । પરમ્પરાહેતુવેતિ પ્રમાણ્યેન । અજ્ઞાનાદેરપીતિ તસ્યાપિ ચક્ષુર્નમંત્યકરણા-
દિના અર્થોપલબ્ધિવેતુત્વાત્ । ઉપકરણુ[રૂપ]મિતિ ઈન્દ્રિયશક્તિરૂપમ્ । નિર્વૃત્તિરૂપમિતિ નિર્વૃત્તિદિ-
વિષા વહિર્નિર્વૃત્તિ અન્તર્નિર્વૃત્તિ । વહિર્નિર્વૃત્તિ ધ્રોનાદિપુ કર્ણશાકુલ્યાદિરૂપા । અન્તર્નિર્વૃત્તિસ્ત્રેવમ-
ક્લદ્મ્યપુષ્પગોલકાકાર ધ્રોત્રમ્ । મયુરાકાગ્ ચક્ષુ । અતિમુક્કવુપ્પાકાર ધ્રાણેન્દ્રિયમ્ । કુરપ્રસત્યાન રસ-
નમ્ । નાનાકાર સ્પર્શનમ્ । અર્થચ્રહણુશક્તિરૂપસ્યેતિ ક્ષયોપશમરૂપસ્ય । તેનેતિ ઉપયોગેન ।

સમાધાન-ક્ષયોપશમને કારણે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માનવાથી આનો ઉત્તર થઈ જાય છે એટલે કે મનનો સપર્ક બધી ઇન્દ્રિયો માથે હોવા છતાં જો ક્ષયોપશમ-વિશેષ ન હોય તો જ્ઞાન થતું નથી આ પ્રમાણે-અર્થજ્ઞાનમા જે હેતુ હોય તે પ્રમાણ-એવું પ્રમાણનું લક્ષણ નિદોષ નથી આ બાબતમા અમે 'મનપરીક્ષાપચાશત્'મા કહ્યું પણ છે કે "નૈયાયિકાદિ અન્ય તીર્થિકા અર્થજ્ઞાનના પ્રસાધનમા જે કુશળ હોય તેને પ્રમાણ કહે છે, પણ ચક્ષુને નિર્મળ કરનાર અજન, અને શરીરને પુષ્ટ કરનાર ભોજન વિગેરે પદાર્થ પ્રમાણરૂપ બની જશે, અને અનન્તર-સાક્ષાત્કારણને પ્રમાણ માને તો માત્ર જ્ઞાનમા જ પ્રમાણતા સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે હે ભગવન્ ! આંધળો સર્પ ખીલમા જાય એ ન્યાયે નૈયાયિકાદિ અન્ય તીર્થિકાએ તમાગ સિદ્ધાન્તનો જ આશ્રય કર્યો છે"

(૫૦) તત્તાદશમસ્થેવેતિ મનસાચ્યેન ચ સન્નિહ્યમ્ । તન્નેતિ મનસિ । તસ્યેતિ અણુપરિમાણત્વસ્ય । [પ્રત્યક્ષક્ષત્તિકરણત્વાદિતિ પ્રત્યક્ષ પન્વેન્દ્રિયપ્રાહ્ય જ્ઞાન તસ્ય કરણ સાધકતમ ક્વચિત્ કરણત્વાદિતિ ષાઠ સોડપિ રમ્ય] તસ્યેતિ યુગપદ્ જ્ઞાનોત્પત્તિપ્રસન્નસ્ય । અચ્ચનમ્બોજનાદ્યપીતિ તદ્દિ અચ્ચનમ્બોજનાદિક વ્યવહિત કારણમ્ ।

(ટિ૦) તદ્વેતુરિતિ પ્રક્ષણહેતુ । તદિતિ ઇન્દ્રિયમ્ । તાદશામતિ મનસાચ્યેન ચ સસ્ટમ્ । તન્નેતિ મનસિ । તસ્યેતિ અણુપરિમાણત્વસ્ય । યુગપદિતિ સમકાલ મનોજ્ઞાનેન્દ્રિયજ્ઞાનયોરુપાદપ્રસન્નિક્ ।

અર્થસ્યેત્યાદિ । પ્રમિતાવિતિ અર્થોપલક્ષ્ઠો । પ્રસાધનેતિ સાધનપટિષ્ઠો હેતુ આસન્નસ્યેતિ સન્નિકર્ષસ્ય ।

૧૭ 'અનધિગતાર્થાધિગન્તુ પ્રમાણમ્' ઇત્યપિ પ્રમાણલક્ષણ ન મીમાસકસ્ય મીમાસા-મામલતા સૂચયતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાનત્યાપ્રામાણ્યપ્રસન્નાત્ । અથાત્રાપૂર્વોડપ્યર્થ પ્રથતે, "ઠ્ઠદાનીતનમસ્તિત્વ ન હિ પૂર્વધિયા ગતમ્" [શ્લો૦ પ્રત્ય૦ ૨૩૪] ઇતિ ચેદ્ । ઠ્ઠદમન્યત્રાપિ તુલ્યમ્, ઉત્તરક્ષણસત્ત્વસ્ય પ્રાક્ક્ષણવર્તિત્તસવેદનેનાવેદનાત્ । પૂર્વોત્તરક્ષણયો સત્ત્વસ્યેક્યાત્ કથ તેન તસ્યાવેદનમ્ ?-ઠ્ઠતિ ચેત્ । પ્રત્યભિજાગોચરેડપિ તુલ્યમેતત્, "રજત ગૃહ્યમાણ હિ ચિરસ્થાયીતિ ગૃહ્યતે" ઇતિ વચનાત્ । પ્રાગેવ તદ્વેદને ચ તદિ-દાનીમસ્તિ, ન ત્રા ' કીદ્દમ્ વાડસ્તિ ' ઇતિ તદનન્તર ન કોડપિ સન્દિહીત । તત્તો-ડપાર્થકમેવાનધિગતેતિ વિશેષણમ્, વ્યવચ્છેદ્યાભાવાત્ ॥

૬૭ ' પૂર્વે નહિ જાણેલ પદાર્થને જાણે તે પ્રમાણુ' - મીમાસકોતુ આણુ પ્રમાણુ-લક્ષણુ પણ મીમાસકની મીમાસાની-વિચારની પુષ્ટિને સૂચવતુ નથી કારણુ કે એથી તો પ્રત્યભિજ્ઞાન અપ્રમાણુ બની જશે કારણુ કે પ્રત્યભિજ્ઞાન તો પૂર્વે જાત અર્થનુ જ જ્ઞાન કરાવે છે અર્થાત્ લક્ષણુમા અવ્યાપ્તિ દોષ છે

ગદ્યા-પ્રત્યભિજ્ઞાનમા માત્ર જાત જ નહિ પણ અપૂર્વ-પૂર્વે અજ્ઞાત અર્થ પણ ભામે છે ડાણુ કે " આ ડાણુ ' અન્તિત્વ ' પૂર્વકાળની પુષ્ટિએ-જ્ઞાને જાણુ નથી " આથી પ્રત્યભિજ્ઞાને અપ્રમાણુ કહી શકાય નહિ

तदिति इन्द्रियम् । तत्रेति कर्तव्यम् । न ह्यप्यापृत्य आदेशेन च । मन्मतेषुपि स्वकीयेषु
एव तत्त्वानाम् एव । प्रकाशमसङ्गादिति व्याप्यन्तदुक्तम् । तद्विषय इति प्रकाशम् ।

(६) -अथावन्तरेत्यादि । इन्द्रियेन्द्रियमिति द्विवच इन्द्रियेण निर्मित्वेव उपपन्न
एव च । उपपन्नमिन्द्रिय विरहप्रसूते स्यादर्थे चोक्तयेव अत्र बलिभक्त्युद्धते निर्मित्वुक्त्या-
देषु निबन्धेन च युक्तमिति उपपन्नत्व निर्मित्वेन्द्रियत्वसङ्गच्छेत्तत्त्वात् । निर्मित्वन्तरे । अथ च वाक्य
मन्मतेषुपि इन्द्रिय । अत्र वाक्य अत्रेव उपपन्नम् । अत्रेव उपपन्नं पुन कर्मेव मोक्षार्थेन कार्मण्युक्त
कार्मण्युक्तवर्तिमुक्त्युक्तमिति वा । अत्रेव उपपन्नत्वसङ्गच्छेत्तत्त्वात् ५ । इन्द्रियवर्गो मन्मतेन्द्रियम् । कर्तव्य-
मिन्द्रियं पुनस्तत्त्वानामवच्छेदोक्तमवश्यम् । उपपन्नमिन्द्रियं च तद्विषये व्याप्य । तद्विषयेति कर्तव्यमि-
न्द्रियम् । तत्रेति मन्मतेषुपि कर्तव्यमिन्द्रियेण कर्तव्यमिन्द्रियेण । अत्रेव उपपन्नत्वमिति तदप्युक्तत्वेन
इत्यम् । अत्रेव उपपन्नमिति उपपन्नम् । मीतिकर्ममिति अत्रेव उपपन्नत्वमेव । तद्विषये इन्द्रियम् । तत्रेति
कर्तव्यमिन्द्रियम् । स्वार्थेवैविति तदवच्छेदम् । अत्र इति इन्द्रियमवच्छेदम् । तद्विषय इति प्रकाशम् ।

अथ मन्मतेषु सत्त्वामात्रेण तत्रेति, किन्तु मन्मतात्वेन च सन्निवृत्तमिति
चेत् । ननु सुपुत्रास्तत्त्वानामपि तत्त्वानामवच्छेदमेव मन्मते शरीरसम्भाषिणः स्पर्शना
दीन्द्रियेण स्पर्शनात्वेन तृष्णिकारिण्य सन्निवृत्तसङ्गात् । न च अत्र परिमाणत्वात् मन्मते
शरीरसम्भाषिण्यमसिद्धम् इति वाच्यम् अत्र तस्य प्रमाणेन प्रसिद्धत्वात् । तत्रादि-
मनोऽणुपरिमाणं न भवति इन्द्रियत्वात् न्ययनत् । न च शरीरसम्भाषिण्ये सुपु-
त्रानोत्पत्तिप्रसङ्गं साक्षाच्छब्दोपपन्नमिन्द्रियेणैव तस्य वृत्तौ च तत्त्वात् । इति नैतदप्रमाण
उक्तमवच्छेदम् । आत्मसङ्घि च मन्मतेषु सत्त्वामात्रेण तत्रेति-

'मन्मतेषु प्रमितौ प्रसाक्षनसु प्रोक्तु प्रमाणं परं
तेषामव्ययनमोज्ज्वलाद्यपि मन्मते बलत् प्रमाणं स्फुटम् ।

आत्मनस्त्व तु मानता वप्ति तदा तद्विदन्त्येव सा

स्वादिस्त्वन्मनुजङ्गलममकत् तौर्ध्वं मिर्तं तन्मतेन ॥१॥ इति ।

उक्त-उन्मिन्द्रिये भात्र यातानी सत्त्वामात्रधी च अत्र ज्ञानभा अस्त्युभूत नधी
परतु मन जने विषय साधे वेदाधने च ते अत्र ज्ञानभा अस्त्यु उ

उक्त-निद्रावस्थाभा पञ्च शरीरान्वापी मनो अपरिभाषि उन्मिन्द्रिये साधे
जने उन्मिन्द्रियेऽनी तदाध-स्वध आदि पञ्च साधे सन्निवृत्तनी सङ्गात् ते उ च
ते निद्रावस्थाभा ज्ञान जेम नधी वतु ?

उक्त-मन अस्त्युपरिभाषु क्षेत्रधी ते शरीरान्वापी नधी
उक्त-जने न उक्तेषु अस्त्यु उ मनभा अस्त्युपरिभाषुत् अस्त्युभन प्रभा
वधी आभित उ ते आ प्रभावे-मन अस्त्युपरिभाषु नधी, उन्मिन्द्रिय क्षेत्रधी,
वस्तुनी जेम

उक्त-पञ्च मनने शरीरान्वापी मानवधी क्षेत्रीसाधे रक्षयन, यसन आदि
जने उ उन्मिन्द्रियज्ञानेनी उ-पत्तिने प्रसज अर्ध जये. अथै अनुक्तं ता जेवा उ
उ ते ते जने उ मी इरी भाव उ

સમાધાન-ક્ષયોપશમને કારણે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માનવાથી આને ઉત્તર થઈ બંધ છે એટલે કે મનનો સર્પ બધી ધન્દ્રિયો સાથે હોવા છતાં તે ક્ષયોપશમ-વિશેષન હોય તો જ્ઞાન થતું નથી આ પ્રમાણે-અર્થજ્ઞાનમા જે હેતુ હોય તે પ્રમાણ-એણું પ્રમાણનું લક્ષણ નિર્દોષ નથી આ બાબતમા અમે 'મતપરીક્ષાપચાગત્'મા કહ્યું પણ છે કે "નૈયાયિકાદિ અન્ય તીર્થિકો અર્થજ્ઞાનના પ્રસાધનમા જે કુશળ હોય તેને પ્રમાણ કહે છે, પણ ચક્ષુને નિર્મળ કરનાર અબન, અને શરીરને પુષ્ટ કરનાર ભોજન વિગેરે પદાર્થ પ્રમાણરૂપ બની જશે, અને અનન્તર-સાક્ષાત્કારણને પ્રમાણ માને તો માત્ર જ્ઞાનમા જ પ્રમાણતા સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે હે ભગવન્ ! આંધળો સર્પ ખીલમા બંધ એ ન્યાયે નૈયાયિકાદિ અન્ય તીર્થિકોએ તમાગ સિદ્ધાન્તનો જ આશ્રય કર્યો છે"

(પ૦) તત્તાદશમસ્ત્યેવેતિ મનસાર્થેન ચ સન્નિહ્યમ્ । તત્રેતિ મનસિ । તસ્યેતિ અણુપરિમાણત્વસ્ય । [પ્રત્યક્ષસંસિકરણત્વાદિતિ પ્રત્યક્ષ પન્વેન્દ્રિયગ્રાહ્ય જ્ઞાન તસ્ય કરણ સાધનતમ ક્વચિત્ કરણત્વાદિતિ ષાઠ સોડપિ સ્ય] તસ્યેતિ યુગપદ્ જ્ઞાનોત્પત્તિપ્રસન્નસ્ય । અજ્ઞનમ્બોજનાઘ-પીતિ તદ્દિ અજ્ઞનમ્બોજનાદિક વ્યવહિત કારણમ્ ।

(ટિ૦) તદ્દેતુરિતિ પ્રકાશદેતુ । તદિતિ ઇન્દ્રિયમ્ । તાદશમતિ મનસાર્થેન ચ સ્વદ્યમ્ । તત્રેતિ મનસિ । તસ્યેતિ અણુપરિમાણત્વસ્ય । યુગપદિતિ સમકાલ મનોજ્ઞાનેન્દ્રિયજ્ઞાનયો-રૂપાદપ્રસન્નિક્ત ।

અર્થસ્યેત્યાદિ । પ્રમિતાવિતિ અર્થોપલક્ષ્ણો । પ્રસાધનેતિ સાધનપટિષ્ઠો હેતુ આસન્ન સ્યેતિ સન્નિકર્પસ્ય ।

૧૭ 'અનધિગતાર્થાધિગન્તુ પ્રમાણમ્' ઇત્યપિ પ્રમાણલક્ષણ ન મીમાસકસ્ય મીમાસા-માસલતા સૂચયતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાનત્યાપ્રામાણ્યપ્રસન્નતા । અથાત્રાપૂર્વોડપ્યર્થ પ્રથતે, "ઇદાનીતનમસ્તિત્વ ન હિ પૂર્વધિયા ગતમ્" [શ્લો૦ પ્રત્ય૦ ૨૩૪] ઇતિ ચેદ્ । ઇદમન્યત્રાપિ તુલ્યમ્, ઉત્તરક્ષણસત્ત્વસ્ય પ્રાક્ક્ષણવર્તિસંવેદનેનાવેદનાત્ । પૂર્વોત્તરક્ષણયો સત્ત્વસ્યૈક્યાત્ કથ તેન તસ્યાવેદનમ્ "ઇતિ ચેત્ । પ્રત્યભિજ્ઞાગોચરેડપિ તુલ્યમેતત્, "રજન ગૃહ્યમાણ હિ ચિરસ્થાયીતિ ગૃહ્યતે" ઇતિ વચનાત્ । પ્રાગેવ તદ્દેદને ચ તદિ-દાનીમસ્તિ, ન ત્રા 'કૌટમ્ વાડસ્તિ' ઇતિ તદનન્તર ન કોડપિ સન્દિહીન । તતો-ડપાર્થક્રમેવાનધિગતેતિ વિશેષણમ્, વ્યવચ્છેદ્યાભાવાત્ ॥

૧૭ 'પૂર્વે નહિ બાણેલ પદાર્થને બાણે તે પ્રમાણ'—મીમાસકોનુ આવું પ્રમાણ-લક્ષણ પણ મીમાસકની મીમાસાની-વિચારની પુષ્ટિને સૂચવતું નથી કારણ કે એથી તો પ્રત્યભિજ્ઞાન અપ્રમાણ બની જશે કારણ કે પ્રત્યભિજ્ઞાન તો પૂર્વે જ્ઞાત અર્થનું જ જ્ઞાન કરાવે છે અર્થાત્ લક્ષણમા અવ્યાપ્તિ દોષ છે

શક્ટા-પ્રત્યભિજ્ઞાનમા માત્ર જ્ઞાત જ નહિ પણ અપૂર્વ-પૂર્વે અજ્ઞાત અર્થ પણ ભામે છે કારણ કે "આ કાળનું 'અસ્તિત્વ' પૂર્વકાળની બુદ્ધિએ-જ્ઞાને બંધનું નથી" આથી પ્રત્યભિજ્ઞાને અપ્રમાણ જી શકાય નહિ

અવગણ-આબુ અર્પણસન તે અ-અત્ર-ધારણાદી જ્ઞાનમાં પણ છે કારણ કે પ્રત્યેક વસ્તુની ઉત્તર ક્ષણની સત્તાને પૂર્વમલમાં રહેલ જાને તે બાબી જ નથી, તે ધારણાદિ નહીં પણ અવિચારકવસ્તુ-બાબેલ અર્થને બાબનાર નહીં, પરંતુ અવિચારકવસ્તુ નહીં બાબેલ અર્થને બાબનાર બની જાયે.

જણ-પૂર્વ અને ઉત્તર ક્ષણનું મત્ત-અસ્તિત્વ તે એક જ છે તે પૂર્વ ક્ષણની જ્ઞાનક્રમમાં ઉત્તર ક્ષણની અસ્તિત્વ અજ્ઞાત છે એમ કેમ કહેવાય ?

અવગણ-એ એમ કહાય તે પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનના વિચરમાં પણ એમ જ છે અર્થમાં પૂર્વમલીન અસ્તિત્વ અને ઉત્તરમલીન અસ્તિત્વને એક યાનકથી પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન પણ અજ્ઞાત પદાર્થનું જ્ઞાપન નથી કરતું પણ જ્ઞાતનું જ જ્ઞાપન કરે છે જાણી કહ્યું પણ છે કે “અર્થારે રજવનુ મહુણુ ધાર છે ત્યારે તે રજવ ત્રિરમ્બાથી છે એ પ્રકારે જ સૂદીવ-રજવ ધાર છે” આથી તે તે રજવ પ્રથમ જ વિદિત થઈ ગયેલ ક્ષણ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન બળને તે અર્થારે છે કે નહિ ? અર્થારે તે તે કેવું છે ? આવા કોઈ પણ પ્રકારના મરદને સ્થાન મત્રતુ નથી આથી પ્રમાણુ ક્ષણમાં અનિજન એ વિશેષણ નિરર્થક છે કારણ કે તેનું કોઈ અવલોકન નથી.

(ડિ) પ્રત્યક્ષિજ્ઞેતિ જ વ્યક્તિમિતિ । કષ્ટેતિ અનિજનૈ । હુમન્વચાપીત્વતિ । અન્યચાપીતિ અવિચારકવસ્તુનુ જણવદિજ્ઞેતુ । સિદ્ધેતિ પૂર્વકથેન । તસ્મિન્નિ જણવત્તત્ત । તદ્દેવતેતિ પૂર્વોક્તકવચીકૃતિ । અવચકોયેતિ વિદેવતે દિ અવરજેરજ્ઞમ્ । અવ અવલોકેત વાસિ ।

૧૮ ન વાડવ્યાપકવદાવ પ્રજ્ઞાવજ્ઞાન, પ્રત્યક્ષવગેરેમ્મજ્ઞાનવિધિમ્યાપત્તવાત ।

૧૯ ન્યાવનિ-વાપકવજ્ઞમજ્ઞ સંસારાવમાણવિજ્ઞાનવર્જનવત્ ।

૨૧ ન્યાવમમ્મરમમ્મ પ્રમાણુ સ્વરમ્મવસાનિ જ્ઞાનમ્ પ્રમાણવાન્યવાનુપ-પતે -જ્ઞાનમત્ર સ્વરમ્મવસાનિજ્ઞાનવસિદ્ધે ।

૧૮ પ્રમાણુનુ આ ક્ષણુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ અને પશોલ પ્રમાણુરૂપ બન્ને અસ્તિએમ અપીને રહેતુ ક્ષણથી તેમ અભ્યાપ્તિ રોપ નથી.

૧૯ જાણી અપ્રમાણુરૂપ મ યથાવિમા રહેતુ ન ક્ષણથી અતિઅપ્તિ રોપ પણ નથી.

૧૯ તેમ જ પ્રમાણુ અવરઅવમાથી જ્ઞાન છે કારણ કે અ-અથ પ્રમાણુ-વ જાણી શકતુ નથી આ પ્રકારના અનુભવથી પ્રમાણુમાં ત્વપ અવસાથી જ્ઞાનત્વની મિદ્ધિ છે એટલે અસભવ રોપ પણ નથી.

(૧) પ્રમાણુવાન્યવાનુપવતેતિ કવતિ દિ વર્તિવિકારે કાપે વર્તિવજ્ઞાન રેટ । તથેતિ અવચકોયેતુરવત્તો રેતી ।

(ડિ) જ જા-વારકેવતિ વ્યક્તીતિ વિદેવ અવસ્તવેતિ જ્ઞાને

૧૨૧ અવ વાપેકવજ્ઞકોદ્ધારકાર । તથાદિ- મ તાવદત વજ્ઞવિધિવદધરોવ-સંમ્મ । અર્થ ડિ ધનન દિ પ્રતીતમાવ્યર્થવિશેલયવમ્ અનપીસિત્તાવ્યર્થવ-વિજ્ઞવદના નિગરજમાવ્યર્થવિગરજવમ્ જા મરન્ -ફિતિ મેદમ્મી મિગરેવ તવ

લાક્ષીણામુન્મીલતિ । તત્ર ન તાવત્ પ્રતીતમાધ્યધર્મવિશેષણત્વમત્રાઽઽયાયમાનં સત્યા-
વતા યાતયે । યત્ પ્રમિદ્ધમેવ સાધ્ય સાધ્યતામેતદ્નન્મજ્જતિ, આપો ટ્વા ઇત્યાદિવત્ ।
ન ચૈતત્ પ્રમાણલક્ષણમથાપિ પરેષા પ્રસિદ્ધિકોટિમાટીકિષ્ટ । નાપ્યત્રાનમ્પ્રીસતસાધ્યધર્મ-
વિશેષણતા માપનીયા । સા હિ સ્વાનમિપ્રેત સા સાધ્યતામધીમતા ધાવતિ, ગૌદ્ધો-
દનસ્ય નિત્યવસાધનવત્ । ન ચાર્હતાનામેતત્ પ્રમાણલક્ષણમનાકાહ્વિતમ્ । નાપિ નિરા-
કૃતસાધ્યધર્મવિશેષણત્વમત્રોપપત્તિપદ્ધતિપ્રતિવદ્વતા દધાતિ । તદ્ધિ પ્રત્યક્ષેણ, અનુમાનેન
આગમેન વા સાધ્યમ્ય નિરાકરણાદ્ ભવેત્ । ન ચૈતદ્ 'અનુષ્ણસ્તેજોઽવ્યવી', 'નાસ્તિ
સર્વજ્ઞ,' 'જૈનેન રજનિમોજન મજનીયમ્' ઇત્યાદિવત્ પ્રત્યયાનુમાનાગમાદિમિર્વાધા-
સમ્બન્ધવૈવુર્ય ટ્વાનમીલ્યતે । તસ્માદ નાઽત્ર દોષ પક્ષસ્ય મૂલ્મોઽપ્યુપેક્ષિતુ પાર્યતે ।

§૧૧ આ અનુમાનમા કટકોદ્ધાર આ પ્રકારે છે—

પ્રમાણ લક્ષણને મિદ્ધ કરનાર આ અનુમાનમા પક્ષનુ નિગકરણુ કરનાર પક્ષદોષ
નથી અહીં પક્ષમા જે દોષ હોય તો તે માધ્યધર્મની પ્રમિદ્ધિ, માધ્યધર્મની
અનિષ્ટતા અથવા માધ્યધર્મનુ પ્રમાણદારા નિગકરણુ—આમ અપલાક્ષીની
ત્રિવલી જેવા આ ત્રણમાથી કયો દોષ છે ?

અહીં આ અનુમાનમા માધ્યધર્મ પ્રમિદ્ધ છે, એમ કહેવામા આવે તો તે
વિદ્વાનોના યગ માટે નથી કાણ કે માધ્ય પ્રથમથી મિદ્ધ હોય તો જ આ
દોષ લાગે જેમકે કોઈ કહે કે—'પાણી ટ્વણુગીલ છે' તો આ વસ્તુ મિદ્ધ જ
છે, તેથી માધ્ય બનતી નથી, પણ અહીં જણાવેલ પ્રમાણુ લક્ષણુ તો અત્યાઽ
સુધી વિપક્ષીને કોઈ પણ રીતે મિદ્ધ નથી

વળી અહીં 'માધ્યધર્મ અનિષ્ટ છે'—એમ પણ કહેવાય નહિ કારણુ કે
આવુ ત્યારે જ બને કે જ્યારે મૂર્ખ માણસ પોતાને અનિષ્ટ હોય એવું જ
માધ્ય મિદ્ધ કરતો હોય જેમકે—'બૌદ્ધા નિત્યતાની મિદ્ધિ કરે તો તે પોતાને
અનિષ્ટની મિદ્ધિ કરતા હોઈ આ દોષથી અન્ત થાય છે પણ ઉપર જણાવેલ
પ્રમાણુ લક્ષણુ જેનેને અનિષ્ટ નથી પણ ઈષ્ટ જ છે, એટલે એ દોષ પણ નથી

તેમજ અહીં 'માધ્ય પ્રમાણથી નિરાકૃત છે' એમ કહેવુ તે પણ યુક્તિયુક્ત
નથી કારણુ કે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, કે આગમ પ્રમાણથી માધ્યધર્મનુ ખડન
થયુ હોય તો આ દોષ આવે જેમકે—'અગ્નિ ઉષ્ણુ નથી' અહીં 'અનુષ્ણુત્વ' માધ્ય
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધિત છે 'જગતમા કોઈ સર્વજ નથી'—અહીં સર્વજ્ઞત્વાભાવ
અનુમાનથી બાધિત છે 'જૈનોએ રાત્રિભોજન કરવુ જોઈએ'—અહિ રાત્રિભોજન
આગમબાધિત છે આ પ્રકારે તે તે ધર્મોનો પક્ષમા અભાવ મિદ્ધ થાય છે તેમ
પ્રમાણુલક્ષણુના માધક આ અનુમાનમા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુ વડે 'સ્વપરવ્યવમાયી
જ્ઞાનત્વ' ધર્મનો અભાવ જોવાતો નથી અર્થાત્ પ્રમાણુલક્ષણુમાધક અનુમાનના
'પ્રમાણુ'રૂપ પક્ષમા 'સ્વપર' ઇત્યાદિ ધર્મ બાધિત નથી માટે પ્રમાણુલક્ષણુ-
માધક આ અનુમાનમા સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ પણ પક્ષદોષ કલ્પી શકાશે નહિ

(द्वि) - अयं हीति हीरकण्ठे । अत्रेति विद्वज्ज्वरसि । संन्यासतायिति विदुषा कार्त्तिक्या प्रथिते ।

नापि हेतो । स स्वसिद्धता किञ्चिद्गता व्यभिचारे वा भवेत् । यदि तावन्निवृत्ता तदाऽपि किञ्चन्यतरामिदि, उभवासिद्धिवा भवेत् स्वस्वरासिद्धिम् । तथाऽपि वाचिन प्रतिवाचिनो वाऽन्वतरत्येयममिदि त्वात् । यदि वाचिन ता किं स्वरूपशरण आश्रयशरणे मित्नाधिकरणताशरणे फलैकदेशशरणे प्रतिज्ञार्थैक देशशरणे वाऽनौ त्वात् । स्वरूपशरणे च । तर्हि हेतुस्वरूपे विप्रतिपत्ते अप्रतिपत्ते, सन्नेहाद् वा ? न प्राप्य प्रकार सार प्रमाणत्वाद्देहेतुस्वरूपे सम्मत्-प्रमायिकपरिचयमविनादात् । नाऽपि द्वितीय प्रमाणस्वरूपप्रतिपत्तमानस्य वाचिनोऽप्या मानिकपरसङ्गात् । नापि तृतीये सर्वव्यापिगतिप्रमाणस्वरूपस्य प्रतिपत्तस्तत्र सन्ने हादुपादात् । न एव सत्यव्यक्तमन्यवन्तिरवापुन्यम् त्वागुबुत्तवोभन्ती सन्नेहा क्त्वाऽपि सपत्न । तस्वरूपप्रतिपत्तौ वा स्वकिन् कर्त्त सर्वथा प्रमाणस्वरूपे संगम स्यात् । व्याख्यामिदि-मविद्यजासिद्धौ तु वाचिनो जैनस्य दोषाेषु न समन्ती बसि सक्त्त मुनिविद्याऽसम्भवापकप्रमाणत्वात् उभेष्वपि शकटं कृत्तिकोदमात्-इवापेयमज्ञेनेन स्वीरतत्वात् । समतन्त्र वा न तत्रोरयवजागणद्वाहाद्दुसंज्ञया प्रमाणस्य बर्म्मि सङ्ख्यादिन्यमविद्याशतस्यत्वात् प्रमाणत्वादेतोन्तत्र कृत्तिकोदमात् । फलैकदेशासिद्धताऽपि नात्र मावीवस्तां दधानि । सा हि सपूर्वपश्चात्प्रापत्ते सति समन्तिनी । सङ्कल्पस्तस्य स्वापात्-इत्यादिक्त् । न जैनदयसि । नाप्यनिव हादोऽनियवदित्यादिक्त् प्रतिज्ञार्थैकदेशामिद्धताऽमिपानीया सन्पत्तत्वात् स्वरूपा सिद्धिरूपत्वात् । अन्यथा बर्म्मिजोऽपि हेतुषु तत्रसङ्गम् । स्वस्वरासिद्धिवात्र न यथा न्येयात्मासिद्धिपुन तपाऽन्तरामे स्वस्वपि । इति न वाचिन साकल्यमिद्धमत्तम् । नापि प्रतिवाचिन तयाप्येककार्यैकारक्यलाप्रकल्पेन प्राव समानत्वात् । अत एव वाचिप्रतिवाचिपुनमस्यापि न्यसिद्धिमिदम् । एवं च क्वचिर्द साधनमसिद्धिमन्त्रं दपीत् ।

कनी अर्द्धी हेतुद्येव नधी जे हेतव ते ते असिद्धता, निरुद्धत्वा के अलि कार छे ? असिद्धत्वा हेतव हेतव ते मु ते अन्वयसिद्धि के उल्लेखनिद्ध छे ? अन्वयसिद्धि हेतव ता ते कहीने छे के प्रतिचरने ? कहीने असिद्ध छे ते ते शु स्पष्टप्रासिद्धि-हेतुपु स्पष्टपनी अनिद्धिने अरहे, आश्रयनी असिद्धिने अरहे, हेतु अने आश्रय असिद्धिने अरहे, पञ्चम्य जेव हेतव असिद्धिने अरहे के पही प्रतिज्ञार्थ अर्थने अरहेयत्त हेतु कनी अथ छे जे अरहे छे ? जे हेतुपु स्पष्टपनी असिद्धि छे ता ते शु हेतुपु स्पष्टप विपे विप निपत्ति अथत्त विवद छे तेषी के तेतु ज्ञान नथी तेषी के तेभा अर्द्ध हेतवथी ?

અહીં સમસ્ત પ્રામાણિકોને 'પ્રમાણત્વ' હેતુના સ્વરૂપમા તો કશી જ વિપ્ર-
તિપત્તિ-વિવાદ નથી તેથી તે કારણે હેતુને સ્વરૂપાસિદ્ધ કહી શકાય નહિ અને
પ્રમાણના સ્વરૂપને જ નહિ બાણનાર વાદી તો અપ્રામાણિક બની જતો હોઈ
પ્રમાણના અજ્ઞાનના કારણે પણ હેતુને અસિદ્ધ કહી શકશે નહી વળી પ્રમાણના
સ્વરૂપમા સ દેહને કારણે પણ હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે જેણે-કોઈ પણ
પ્રકારે પ્રમાણનો નિશ્ચય કર્યો નથી તેવા પ્રમાતા પુરૂષને તો પ્રમાણના સ્વરૂપ
વિષે સ દેહ થાય જ નહીં જેમ કે- ત્રણે કાલમા સ્થાણુ-કૂકાને નહિ બાણનાર
કોઈ પણ પ્રમાતાને 'આ સ્થાણુ-કૂકુ છે કે પુરુષ ?' એવો સ દેહ થતો જ
નથી અને જેણે કોઈક વખતે પ્રમાણનો નિર્ણય કર્યો હોય તેવા પ્રમાતાને પણ
પ્રમાણ વિષે સર્વથા સગય થવાનો તો અવકાશ જ નથી અર્થાત્ કોઈ વખત
થવાનો સભવ છે આશ્રયની અભિદ્ધિને કારણે તથા હેતુ અને માધ્યના અધિ-
કરણો ભિન્ન હોવાને કારણે હેતુની અસિદ્ધિ તો અમને જૈનને દોષરૂપે સમત જ
નથી કારણ કે 'સર્વજનુ અસ્તિત્વ છે, કારણ કે તેમા બાધક પ્રમાણનો અસ-
ભવ સુનિશ્ચિત છે'-આ અનુમાનની પૂર્વે હેતુનો આશ્રયભૂત ધર્મી 'સર્વજ્ઞ'
પ્રમાણથી અભિદ્ધ છતા તે વિહ્વલ વડે સિદ્ધ હોઈ પ્રસ્તુતમા હેતુને જૈનોએ
માધ્યનો ગમક-મિદ્ધ કરનાર માનેલ છે તેવી જ રીતે 'શકટનો ઉદય થશે,
કારણ કે કૃત્તિકાનો ઉદય છે'-આ અનુમાનમા પણ નૈયાયિકાદિઓએ કલ્પેલ
વ્યધિકરણાસિદ્ધિ નામનો દોષ જણાય છે, કારણ કે-માધ્યધર્મ શકટનો ઉદય એ
શકટમા, અને કૃત્તિકાનો ઉદય કૃત્તિકામા છે છતા પણ અહીં જૈનમતે હેતુ સાધ્યનો
માધક છે અથવા આશ્રયાસિદ્ધિ અને વ્યધિકરણાસિદ્ધિ એ બન્નેને દોષ માન-
વામા આવે તો પણ પ્રકૃત અનુમાનમા આ બન્ને દોષોના અવકાશની શકારૂપ
ખીલીનુ નડતર નથી કારણ કે-પ્રમાણરૂપ ધર્મીના અસ્તિત્વમા કોઈ પણ વાદીને
વિવાદ નથી અને પ્રમાણરૂપ ધર્મીમા પ્રમાણત્વ હેતુની વૃત્તિનો દરેકને
નિશ્ચય છે

પદ્ધેકદેશાસિદ્ધતા એટલે કે પક્ષના એકદેશમા અસિદ્ધિનો દોષ આ
અનુમાનમા નથી કારણ કે હેતુ સપૂર્ણપક્ષમા ન રહે તો એટલે કે પક્ષના કોઈ
ભાગમા હેતુ હોય અને કોઈ ભાગમા ન હોય ત્યારે આ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે,
જેમકે- 'વૃક્ષો મચેતન છે, નિદ્રાવાળા હોવાથી' આ અનુમાનમા બધા જ વૃક્ષોમા
નિદ્રા દેખાતી ન હોવાથી અને માત્ર થોડામા જ તે દેખાતી હોવાથી આ દોષ
આવે છે પરંતુ પ્રકૃત અનુમાનમા આ પ્રમાણત્વ હેતુ તો પ્રમાણરૂપ સપૂર્ણ પક્ષમા
વ્યાપીને રહેલ હોવાથી તે દોષ આમા નથી વળી 'શબ્દ અનિત્ય છે, કારણકે તે
અનિત્ય છે'-આ અનુમાનમા 'શબ્દ અનિત્ય છે' એ પ્રતિજ્ઞામા જે સાધ્ય છે તે, અને
હેતુ એક હોવાથી એ હેતુને પ્રતિજ્ઞાથૈકદેશામિદ્ધ નામનો અસિદ્ધ હેત્વાભાવ
ઝહેવામા આવે છે પણ ખરી રીતે તે સ્વરૂપાસિદ્ધ છે અન્યથા ત્યારે ધર્મીનો હેતુ
તરીકે નિદેશ થાય ત્યારે તેને પણ પ્રતિજ્ઞાતાથૈકદેશામિદ્ધ કહેવો પડે અને
સ્વરૂપાસિદ્ધિ દોષ તો અહીં ઘટી શકતો નથી તે તો અમે આ પહેલા જ જણા-
વેલ છે માટે વાદીની અપેક્ષાએ આ હેતુ અભિદ્ધ નથી તેવી જ રીતે પ્રતિવાદીને

(वि) - अयं हीति दोषपक्षेण । अयेति विद्वज्जनस्यैव । संत्प्रायतमिति विदुषां लक्षिकया ब्रुवित्ते ।

नापि हेतो । न स्वस्वसिद्धता विन्दता व्यभिचानो वा भवेत् । यदि तावत्सिद्धता तदाऽपि विन्दतवतामिति, उभवासिद्धिवा भवेत् । अन्वयगतसिद्धिः । तदाऽपि वादिन प्रतिवादिनो वाऽन्वयतरस्येयमिति स्यात् । यदि वादिन तत्र किं स्वस्वपक्षेण आश्रयशरणे मित्नापिकरणशरणे पक्षेऽप्येवमस्ति, प्रतिवादिपक्षेऽप्येव वाऽस्ती स्यात् स्वस्वपक्षेण च । तर्हि हेतुस्वरूपे विप्रतिपत्ते अप्रतिपत्ते. सन्वेहात् वा ' न प्राश्न प्रकार' सार प्रमाणवाक्यहेतुस्वरूप समल-प्रामाणिकपरिवदायविवादात् । न्यऽपि त्रितीय प्रमाणस्वरूपप्रतिपक्षमानस्य वादिनाऽप्या माश्रयप्रसङ्गात् । नापि तृतीय सर्वध्वानिर्गतिप्रमाणस्वरूपस्य प्रतिपत्तुल्य सत्य हानुपात्तात् । न च सङ्गसङ्गान्तरात्प्रतिपक्षवाच्यत्वात् तत्रानुबन्धवोक्तौ सत्पेह कस्याऽपि सत्यते । स्वस्वपक्षप्रतिपत्तो वा क्वचित् कश्च सर्वथा प्रमाणस्वरूपे संशय स्यात् आश्रयानिर्दिष्टाधिकरणासिद्धौ तु वादिनो जैनस्य दोषादेव न संशयो अस्ति सत्प्र मुनिर्दिष्टाऽन्वयवदवापकप्रमाणत्वात् ज्येष्ठमि शब्दं कृतिर्गोवात्-इवादेर्मन्त्रणेन स्वीहृतवात् । संसृते वा न तत्रोत्पत्तिकाशनादासात्पूर्वकत्वात् प्रमाणस्य धर्मिण सङ्गवादिनामविवादात्प्रदत्त्वात् प्रमाणत्वहेतोःतत्र कृतिनिर्गम्यत्व । पञ्चमेऽप्यसिद्धताऽपि न्यत्र साधीयता द्वापत्ति । सा हि सपूर्वपश्चात्प्रापकत्वे सति संयथिनी । सत्पेक्षनाश्रयत्वात्-इत्यादिषु । न कैतदयन्ति । नाप्यन्वयवा-दोऽन्वयवादिवादिषु प्रतिवादिपक्षेऽप्यसिद्धताऽस्तिमान्वा तन्वास्तत्कृत स्वस्वपा सिद्धिरुपत्तात् । अन्यथा धर्मिणोऽपि हेतुत्वे लक्ष्यसङ्गात् । स्वस्ववासिद्धिवाच न बधा स्पेमात्प्रामाणिकत्वेन तुवाऽन्वयतरमेव स्यादपि । इति न वादिन साफल्यमिदमेव । नापि प्रतिवादिन स्वस्वपक्षेऽप्यन्वयतरमेव प्रामाणिकत्वप्रकल्पस्य प्राय समानवात् । अत एव वादिप्रतिवादिबुद्धवस्यापि नासिद्धमिदम् । एवं च क्वचिदं साफल्यमसिद्धिसम्बन्धं इतीति ।

नृणी ज्ञानी हेतुरोप नधी ज्ञे ज्ञेय ते ते असिद्धता, विरुद्धता के अस्ति वा ३ ? असिद्धता रोप ज्ञेय ते तु ते अन्वयसिद्ध के उभवासिद्ध ३ ? अन्वयसिद्ध ज्ञेय ते त वादीने ३ के प्रतिवादिने ? वादीने असिद्ध ३ वा ते तु स्वस्वपक्षे-हेतुत्वा स्वस्वपक्षी अस्तिदिने अस्ति, आश्रयपक्षी असिद्धिने अस्ति, हेतु अने आश्रय अस्तिअस्ति सिद्ध ज्ञेयने अस्ति, पक्षत्वा ज्ञेय देशमं असिद्धिने अस्ति के पक्षी प्रतिवादिपक्ष अश्रयने ज्ञेयदेशपक्ष हेतु ननी ज्ञेय ३ ज्ञे अस्ति ३ ? ज्ञे हेतुत्वा स्वस्वपक्षी असिद्धि ३ वा ते तु हेतुत्वा स्वस्वपक्ष विप्रतिपत्ति विपत्ति अश्रय विपत्ति ३ तेभी के तेव अत नधी तेभी के तेभा सर्वे ज्ञेयवाधी ?

१ अयतो विद्वज्-मुनि

વ્યવસાયી જ્ઞાનના વિપક્ષમા મશયાદિ અને ઘટાદિ છે તેમા-પ્રમાણુત્વ હેતુ કદી પણ રહેતો નથી ખીજો વિકલ્પ-અર્થાન્ 'વિપક્ષમા વૃત્તિનો મ દેહુ' એને કારણે પણ અહીં વ્યભિચાર નથી કાગણ કે—'વિવાદનો વિપક્ષ ખનેલ આ પુરુષ મર્વજ નથી' કાગણ કે તે વક્તા છે—આ અનુમાનમા વિપક્ષ છે મર્વજ, તેમા 'વક્તૃત્વ છે કે નહીં'—આ પ્રમાણે સગય થતો હોવાથી વૃત્તિ મ દિગ્ધ છે, તેમ પ્રમાણુત્વ હેતુ વિષે નથી તેની તો મ ગય અને ઘટાદિ જેવા વિપક્ષોમા વૃત્તિનો અભાવ નિર્ણયિત છે માટે પ્રમાણુત્વ હેતુમા વ્યભિચાર પણ નથી આ પ્રમાણે અભિદ્ધ વિરુદ્ધ અને વ્યભિચારરૂપ દોષોમાથી કોઈ પણ દોષ આ હેતુમા નથી

(૫૦) વિપક્ષ વૃત્તિસન્દેહસ્વાસમ્ભવાદિતિ વિપક્ષે સ્પર્શવળે

(ટિ૦) - સ્વપરવ્યવસાયીત્યાદિ । મંશયાદિરિતિ સ્વપરવ્યવસાયિનો વિપક્ષ સંશયાદિ । જ્ઞાનસ્ય તુ વિપક્ષો ઘટાદિ । ન સ્વ તત્રેતિ સંશયાદૌ ઘટાદૌ વા

નિર્દર્શન પુનર્નાપદર્શિતમેવાત્ર, ઇતિ ન તદ્દોષોદ્વાગસંરમ્ભ । મયતુ વા તદપિ વ્યતિરેકરૂપ સઝાયઘટાદિ । ન ચાત્ર કદ્ધિદ દૂષણકળ । સ સ્વમિદ્ધસાધ્યવ્યતિરેક, અસિદ્ધસાધનવ્યતિરેક, અસિદ્ધોભયગ્યતિરેક, સન્દિગ્ધસાધ્યવ્યતિરેક, સન્દિગ્ધમાધનવ્યતિરેક, સન્દિગ્ધોભયગ્યતિરેક, અવ્યતિરેક, અપ્રદર્શિતવ્યતિરેક, વિપરીતવ્યતિરેકો વા સ્યાત ' તત્ર ન તાવદાઘા પદ્, ઘટાદૌ સાધ્યસાધનવ્યતિરેકસ્ય સ્પટનિષ્ટદ્ધનાત । નાપિ સક્ષમ, જ્યાગ્યાસ્ર વ્યતિરેકનિર્ણયાત્ । નાપ્યષ્ટમનવમૌ, યત્ર ન સ્વપરવ્યવસાયિજ્ઞાનત્વ ન તત્ર પ્રમાણત્વમિતિ વ્યતિરેકોપદર્શનાત્ । ઇત્યતો નિષ્કલદ્ધાદનુમાનાત તન્લભણસિદ્ધેરનવઘમિદ લક્ષણમ્ ॥૨॥

પ્રમાણુ લક્ષણને સિદ્ધ કરનાર અનુમાનમા દ્ષ્ટાત આપેલ નથી તેથી દ્ષ્ટાત દોષના ઉદ્ધાનો પ્રયત્ન પણ અમે કરતા નથી અથવા જે સ્વપરવ્યવસાયી જ્ઞાન નથી તે પ્રમાણુ પણ નથી, જેમકે સ રાય અને ઘટાદિ આ પ્રમાણે મ શય અને ઘટાદિને વ્યતિરેક દ્ષ્ટાન્તરરૂપ માની લેવામા આવે તો પણ આ સ્થળે દૂષણનો અગ પણ નથી, કાગણ કે આ વ્યતિરેક દ્ષ્ટાતમા દોષ કલ્પવામા આવે તો તે-૧ અભિદ્ધ-સાધ્યવ્યતિરેક, ૨ અસિદ્ધમાધનવ્યતિરેક, ૩ અસિદ્ધોભયવ્યતિરેક, ૪ સ દિગ્ધ-સાધ્યવ્યતિરેક, ૫ સ દિગ્ધમાધનવ્યતિરેક, ૬ મ દિગ્ધોભયવ્યતિરેક, ૭ અવ્યતિરેક, ૮ અપ્રદર્શિતવ્યતિરેક, કે ૯ વિપરીતવ્યતિરેક છે ? વ્યતિરેક દ્ષ્ટાતરૂપ મ શય અને ઘટાદિમા-સાધ્ય અને સાધનનો અભાવ સ્પષ્ટ પ્રતીયમાન થતો હોવાથી પહેલા છ દોષો તો છે જ નહીં વ્યાપ્તિદ્વાગ સાધ્ય અને સાધનના અભાવનો નિર્ણય હોવાથી સાતમા દોષ પણ નથી વળી જે સ્વપર વ્યવસાયી વિજ્ઞાન નથી તે પ્રમાણુ પણ નથી-એ પ્રમાણે વ્યતિરેક વ્યાપ્તિતુ ઉપદર્શન કરાયુ જ છે અને તેમા વિપર્યય પણ નથી, તેથી આઠમા અને નવમા દોષ પણ નથી

આ પ્રમાણે નિષ્કલક અનુમાનથી પ્રમાણુનુ લક્ષણુ સિદ્ધ થતુ હોવાથી સૂત્રોક્ત પ્રમાણુનુ લક્ષણુ નિર્દોષ છે ૨

વ્યવસાયી જ્ઞાનના વિપક્ષમા સ શયાદિ અને ઘટાદિ છે તેમા-પ્રમાણુત્વ હેતુ કદી પણ રહેતો નથી ખીલ્લે વિકલ્પ-અર્થાત્ 'વિપક્ષમા વૃત્તિનો સ દેહ' અને કારણે પણ અહીં વ્યભિચાર નથી કારણ કે—'વિવાદનો વિષય ખનેલ આ પુરુષ સર્વજ્ઞ નથી' કાગણ કે તે વક્તા છે—આ અનુમાનમા વિપક્ષ છે સર્વજ્ઞ, તેમા 'વક્તૃત્વ છે કે નહીં'—આ પ્રમાણે સ શય થતો હોવાથી વૃત્તિ સ દિગ્ધ છે, તેમ પ્રમાણુત્વ હેતુ વિષે નથી તેની તો સ શય અને ઘટાદિ જેવા વિપક્ષોમા વૃત્તિનો અભાવ નિહીત છે માટે પ્રમાણુત્વ હેતુમા વ્યભિચાર પણ નથી આ પ્રમાણે અસિદ્ધ વિરુદ્ધ અને વ્યભિચારરૂપ દોષોમાથી કેાઈ પણ દોષ આ હેતુમા નથી

(૫૦) વિપક્ષે વૃત્તિસન્દેહસ્યાસમ્ભવાદિતિ વિપક્ષે ઉપલ્ભવે

(ટિ૦) - સ્વપરવ્યવસાયીત્યાદિ । સંશયાદિરિતિ સ્વપરવ્યવસાયિનો વિપક્ષ સશયાદિ । જ્ઞાનસ્ય તુ વિપક્ષો ઘટાદિ । ન ચ તત્રેતિ સશયાદૌ ઘટાદૌ વા

નિદર્શનં પુનર્નોપદર્શિતમેવાત્ર, इति न तदोपोद्धारसंरम्भ । भवतु वा तदपि व्यतिरेकरूप सशयघटादि । न चात्र कश्चिद् दृषणकण । स खन्वसिद्धसाध्यव्यतिरेक , असिद्धसाधनव्यतिरेक , असिद्धोभयव्यतिरेक , सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेक , सन्दिग्ध-साधनव्यतिरेक , सन्दिग्धोभयव्यतिरेक , अव्यतिरेक , अप्रदर्शितव्यतिरेक , विपरीत-व्यतिरेको वा स्यात् ' तत्र न तावदाद्या षट्, घटादौ साध्यसाधनव्यतिरेकस्य स्पष्टनिष्कृतात् । नापि सप्तम , व्याप्याऽत्र व्यतिरेकनिर्णयात् । नाप्यष्टमनवमौ, यत्र न स्वपरव्यवसायिज्ञानत्वं न तत्र प्रमाणत्वमिति व्यतिरेकोपदर्शनात् । इत्यतो निष्कलङ्कदानुमानात् तल्लक्षणसिद्धेरनवमिद लक्षणम् ॥२॥

પ્રમાણુ લક્ષણને સિદ્ધ કરનાર અનુમાનમા દષ્ટાત આપેલ નથી તેથી દષ્ટાત દોષના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન પણ અમે કરતા નથી અથવા 'જે સ્વપરવ્યવસાયી જ્ઞાન નથી તે પ્રમાણુ પણ નથી, જેમકે સ શય અને ઘટાદિ આ પ્રમાણે સ શય અને ઘટાદિ-ને વ્યતિરેક દષ્ટાન્તરૂપ માની લેવામા આવે તો પણ આ સ્થળે દુષણનો અશ પણ નથી, કારણ કે આ વ્યતિરેક દષ્ટાતમા દોષ કલ્પવામા આવે તો તે-૧ અસિદ્ધ-સાધ્યવ્યતિરેક, ૨ અસિદ્ધસાધનવ્યતિરેક, ૩ અસિદ્ધોભયવ્યતિરેક, ૪ સ દિગ્ધ-સાધ્યવ્યતિરેક, ૫ સ દિગ્ધસાધનવ્યતિરેક, ૬ સ દિગ્ધોભયવ્યતિરેક, ૭ અવ્યતિરેક, ૮ અપ્રદર્શિતવ્યતિરેક, કે ૯ વિપરીતવ્યતિરેક છે ? વ્યતિરેક દષ્ટાતરૂપ સ શય અને ઘટાદિમા-સાધ્ય અને સાધનનો અભાવ સ્પષ્ટ પ્રતીયમાન થતો હોવાથી પહેલા છ દોષો તો છે જ નહીં વ્યાપ્તિદ્વારા સાધ્ય અને સાધનના અભાવનો નિર્ણય હોવાથી સાતમો દોષ પણ નથી વળી જે સ્વપરવ્યવસાયી વિજ્ઞાન નથી તે પ્રમાણુ પણ નથી—એ પ્રમાણે વ્યતિરેક વ્યાપ્તિનુ ઉપદર્શન કરાયુ જ છે અને તેમા વિપર્યય પણ નથી, તેથી આઠમો અને નવમો દોષ પણ નથી

આ પ્રમાણે નિષ્કલક અનુમાનથી પ્રમાણુનુ લક્ષણુ સિદ્ધ થતુ હોવાથી સૂત્રોક્ત પ્રમાણુનુ લક્ષણુ નિર્દોષ છે ૨

(धि) स लोडिति अत्रिह मरुतवरो वत् । सतिरेव अथव उच्यते । विपरीतम्यति-
रेका वया वय व अथव व तव सत्तव्यवविश्रान्तमिति कालयोत्तरवर्तुत्रयान्तोव्यार ।
अनुमानादिति अन्वयान्तवत् । तद्वत्तुयेति अन्वयान्तवन्ति । अन्वयमिति स्वरात्पर
वन्तिवत्त्म् ॥ ४

अथात्रैव ज्ञानमिति विगतं समर्पकम्-

अमिमलानमिमलवन्मुन्शीकारतिरस्कारभर्म द्वि प्रमायम् । भ्ना ज्ञानयवडम् ॥३॥

१ १ मेमिमतुपादेवम् अन्वमिमं हेवम् । तत्र इयमपि डेषा-सु-वर्ण गौर्ण च ।
तत्र सु-यम् मुने तु म प । गौर्ण पुन -तयो काणी कुमुमृहुमुमकाभिनीष्टया-
निङ्गम् गन्धमम्काकशूटकादिर्क च । एवैविषयोमिमलानमिमतरस्तुनोयी स्त्री-
कारतिरल्लारी प्राप्तिवित्हारी तयो हर्षं समर्पम् प्रापकं परिहारकं चेत्पर्यं ।
अन्वयोत्सम्भरणवार्ततुमुवायाकम्भवाव उपेक्षगीतोत्वयवर्षो वक्ष्यमिन्व । रागोपर-
म्भमिमत् हेवविषयोऽनमिमन्, रागधरदित्तवातास्वर्णं तु नृणादिक्पेत्तगीव । तस्य
चोत्पेक्षकं प्रमाणं तनुपेक्षया समर्पमियव । द्विवरमादर्षे । यगमात् अमिमलानमि
मत्तवस्तुस्त्रीकारतिरम्भारहर्षं प्रमायम् भन इदं ज्ञानमेव मन्विमुमर्हनि म्प्रज्ञानवर्ष
सन्निहर्षोदिङ्गम् ।

प्रयोगश्च— प्रमाणं ज्ञानमेव अमिमलानमिमत्तवस्तुस्त्रीकारतिरम्भारहर्षमात् ।

वत्तु मैव न तरेवम् । यथा स्वम् । तथा चेन्म् । तस्मात् तथा ॥१॥

प्रभाषण्य अक्षय्युत्त 'ज्ञान विशेषयुतु मभर्मन—

अविभक्त वस्तुना स्वीकारे जने अविभक्त वस्तुना तिरस्कार-त्यामथा
प्रभाष्य समर्थं ते अत्रि ते प्रभाष्य ज्ञान ए ह्येते लोडिने ते

१ १ अविभक्त जेठले उपादेय-अक्षय्युत्त अथ वाक्य पदार्थं जने अविभक्त
जेठले देव-त्याज इत्ये लाक्य पदार्थं ज्ञा ज-ने पदार्थे । पद्यु मुम्भ जने जीव्य
लेशी जन्मे प्रभरे ते तेय मुम्भ उपादेय 'मुम्भ' ते जने मुम्भ देव तु प
ते ज्वाये तेमना धरसुत्ता जीव्य उपादेय कुमुम, कुकुम, म्नी, इटाक्ष विजेरे ते,
जने जीव्य देव कुजन, इल्ल, निव, इटाक्ष विजेरे ते ज्ञा प्रभरणी-उपादेय
वस्तुना स्वीकार-प्राप्तिभा जने देव वस्तुना तिरस्कार-परिहायभा समर्थं अर्थान्
प्रभाष्य उपादेय पदार्थने प्राप्त भ्वात्तार हीवथी प्रापक जने देवप्राक्नी-
त्याज भ्वात्तार हीवथी परिहारक ते ज्ञा ज-ने अविभक्त जने अविभक्त पदार्थं
उपेक्षय्य-जेभाष्युत्त हीवथी जे ज-ने ज्ञानमवृत्त उपादेयप पदार्थं
पद्यु अर्ही प्रक्षय्य समन्तु ये पदार्थं सजने निव हीव ते अविभक्त-उपादेय,
हेप्नी निव हीव ते अविभक्त-देव, परतु सज ते देव ज-नेप्राप्ती हेप्नि
पद्यु निव न जन्तार तुय्वादि उपेक्षणीव ते जने ते उपेक्षणीव पदार्थनी
उपाेया पद्यु प्रभाष्य भ्वात्तार ते अर्थान् तेनी उपेक्षाम् पद्यु प्रभाष्य समर्थं

છે સૂત્રગત 'હિ' શબ્દ કાગ્ણુનો યોગ્ય છે એટલે સત્ત્વર્થ આ પ્રકારે થશે- કારણ કે અભિમત પદાર્થનો સ્વીકાર કરવામા અને અનભિમતનો તિગ્સ્કાર કરવામા પ્રમાણ મમર્થ છે, માટે તે જ્ઞાન જ હાલુ નેઈ એ, અજ્ઞાનરૂપ મન્નિકર્ષાદિ પ્રમાણ હોઈ થકે નહીં

અનુમાન પ્રયોગ-પ્રમાણ જ્ઞાનરૂપ જ છે, કાગ્ણુ કે તે અભિમત વસ્તુનો સ્વીકાર અને અનભિમત વસ્તુનો તિગ્સ્કાર કરવા મમર્થ છે, જે જ્ઞાનરૂપ ન હોય તે અભિમત કે અનભિમત વસ્તુના સ્વીકાર કે તિગ્સ્કારમા મમર્થ પણ ન બને, જેમકે-સ્તભ પર તુ પ્રમાણ તો અભિમત વસ્તુના સ્વીકારમા અને અનભિમતના તિગ્સ્કારમા મમર્થ છે, માટે પ્રમાણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે ૩

(ટિ૦) - અથેત્યાદિ । અથેવેતિ વૃષ્ણે ॥૩॥

ઉપપત્યન્તર પ્રકૃત્યન્તિ-

ન વૈ સન્નિકર્ષાદેરજ્ઞાનમ્ય પ્રામાણ્યમુપપન્નમ્, તસ્યાર્યાન્તરયેવ સ્વાર્થવ્યવસિતૌ સાધકતમત્વાનુપપત્તે: ॥૪॥

૬૧ અયમર્થ -યથા સપ્રતિપન્નસ્ય પદાર્થોન્તરસ્યાજ્ઞાનરૂપમ્ય સ્વાર્થવ્યવસિતૌ સાધકતમત્વાભાવાત્ પ્રામાણ્ય નોપપત્તિત્રિયમગિત્રિયત્, તથા સન્નિકર્ષાદેરપિ ।

પ્રયોગ -સન્નિકર્ષાદિર્ન પ્રમાણવ્યવહારમાક્, સ્વાર્થવ્યવસિતાવસાધકતમત્વાદ ।

યદેવ તદેવમ । યથા પટ । તથા ચાયમ । તસ્માત્ તથા ॥ ૪ ॥

'પ્રમાણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે પરંતુ અજ્ઞાનરૂપ નથી' એ વિષયમાં ખીલુ યુક્તિ-

અજ્ઞાન-જડ સ્વરૂપ મન્નિકર્ષાદિમા પ્રમાણ્ય ઘટી શકતુ નથી કારણ કે તે સન્નિકર્ષાદિ અન્ય ઘટપટાદિ પદાર્થોની જેમ સ્વ અને પરનો નિશ્ચય કરવામાં સાધકતમ-અસાધારણ કાગ્ણુ નથી. ૪

૬૨ ઉભય વાહીને સિદ્ધ અજ્ઞાનરૂપ-જડરૂપ ઘટપટાદિ અન્ય પદાર્થો સ્વ અને પર પદાર્થોનો નિર્ણય કરવામા સાધકતમ નથી તેથી તેમા પ્રમાણ્ય યુક્તિશ્રીનો આશ્રય કરતુ નથી અર્થાત્ તેમા પ્રમાણ્ય યુક્તિથી ઘટતુ નથી, તેમ સન્નિકર્ષાદિ પણ સ્વ અને પરનો નિશ્ચય કરવામા સાધકતમ નથી માટે તેમા પ્રમાણ્ય યુક્તિ-યુક્ત નથી

અનુમાન પ્રયોગ-સન્નિકર્ષાદિ પ્રમાણ્ય કહેવાને યોગ્ય નથી, કાગ્ણુ કે તે સ્વ અને અર્થના નિશ્ચયમા સાધકતમ નથી જે સ્વ અને અર્થના નિશ્ચયમા સાધકતમ ન હોય તે પ્રમાણ્ય કહેવાય નહિ, જેમ કે પટ તેવી જ રીતે આ સન્નિકર્ષાદિ સ્વ અને અર્થના નિશ્ચયમા સાધકતમ નથી માટે તે પ્રમાણ્ય કહેવાય નહીં ૪

(૫૦) સમ્પ્રતિપન્નસ્યેતિ ઇમયવાદિસમતસ્ય ॥૪॥

(ટિ૦) - ન વૈ સન્નિકર્ષાદિરિત્યાદિ । તસ્યેતિ સન્નિકર્ષાદે । સ્વાર્થેતિ સ્વપર-વ્યવસાયે ॥૪॥

६१ अथवा साधनत्वासिद्धिसम्बन्धैर्दुर्वै म्यञ्जवन्तः सूत्रार्थं भुवने—
 म सुत्वस्य स्वनिर्दिष्टां करणत्वम् स्वम्भावरिशापेत्तनत्वात् ॥५॥
 नाप्यर्थनिश्चितौ स्वनिश्चितावकरणस्य कुम्भादेरिव तत्राप्यङ्गत्वत्वात् ॥६॥

§ २ अथेति सन्निहर्षदि करण्यं साधनतत्त्वम् । नाज्यवनिश्चिताविति
 अस्व करण्यमिति शेष । तदपीति अर्थनिश्चितावपीवर्ष । शेषमशेषतुचानार्थम् ।
 प्रयोगौ तु—सन्निहर्षदि स्वनिर्दिष्टौ करणं न भवति । अथेतनत्वात् । न इत्थं
 स इत्थम् । बन्धात्तन्म । तथा पापम् । तस्मात् तथा । सन्निहर्षद्विरर्थनिश्चितौ
 करणं न भवति । स्वनिश्चितावकरणत्वात् । य एवं स एवम् । तथा तन्मम् ।
 यथोक्तसाधनसाधनभावम् । तस्माद् यथोक्तसाध्यम् ॥

§ १ उक्तं हेतुभ्यं असिद्धत्वा रोप्या अत्रापने क्वचान्तर जे सूत्रो क्ते ॐ—
 जेतु (सन्निहर्षदि) स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी अस्त्वत् हे ते स्वनिश्चिता
 प्तावर्थां जेभ अथेतन—कृत् ॐ ५

वगी, तेनु अर्थाना निर्णयभ्यां पञ्च अस्त्वत् नधी, अस्त्वत् हे के अस्ति
 प्तावर्थां जेभ स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् न होव ते तेषां (अर्थं निश्चितावर्थां) पञ्च
 अस्त्वत् हेतु नधी ।

§ २ 'जेतु' जेटवे सन्निहर्षदि अस्त्वत् अर्थात् साधनतत्त्वम् अर्थं
 निश्चितावर्थां—पञ्च अथ सन्निहर्षदिनी अस्त्वत् नधी जेवे सन्निहर्षत्वात्
 तेषां पञ्च जेटवे अर्थनिश्चितावर्थां पञ्च—जेवे अर्थं ॐ शेष समस्त सूत्र स्पष्ट ॐ

अनुमान प्रयोगे—(१) सन्निहर्षदि स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी अस्त्वत् हे ते
 अथेतन ॐ के अथेतन हीव ते स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् न हीव, जेभहे—स्तत्त्व
 अथ सन्निहर्षदि पञ्च अथेतन ॐ भाटे ते स्व निश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी. (२) सन्नि
 हर्षदि अर्थनिश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी, अस्त्वत् हे ते स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी. के स्व
 निश्चितावर्थां अस्त्वत् न हीव ते अर्थनिश्चितावर्थां पञ्च अस्त्वत् न हीव अथ सन्निहर्षदि
 स्वनिश्चितावर्थां अस्त्वत् नधी, भाटे अर्थनिश्चितावर्थां पञ्च अस्त्वत् नधी.

(५) यथोक्तसाधनसाधनत्वप्राप्तमिति अर्थं ज्ञीय ।

(डि) - अथवास्वोपदि । साधनत्वस्यैति स्वनिश्चितावर्थावप्राप्तमिति शेषं अस्त्वत्
 वैशुर्वैमिति अर्थम् । साधनत्वमर्थमिति प्रामाण्यम् । न इत्थमिति नोपपत्तय इत्यभि
 थिटी अर्थ न भवति

§ २ अत्र केचित् बीजा संमित्ते—सन्निहर्षदिर्न प्रमाणत्वकारणमितिवादि
 क्त्वादि तत्रादिराशुशुभितकारकसाधनत्वादे कामप्रामाण्यमस्तु । सन्निहर्षस्य तु
 प्रामाण्यापत्तौ भोऽर्थव्यङ्ग्यसिद्धये तत्त्वावोपपत्तौ साधनत्वत्वावधारणेन स्वार्थं
 व्यङ्ग्यसिद्धत्वावधारणमप्राप्तित्वात् हेतुहेतुत्वसिद्धे । यत्तु तस्मिन्नी साधनत्वद्वैवा-

મ્યધુ, તદસાધીય, પ્રદીપેન ય્વમિનારાત, તમ્ય મ્વનિશ્ચિતાવક્રગ્ણસ્યાપ્યર્થનિશ્ચિતૌ
ક્રુણત્વાદિતિ ।

૬ ૩ આ સન્નિકર્ષણના પ્રમાણ્ય અર્થે કેટલાક યોગ-નેયાચિદ્દે આ પ્રમાણે
કહે છે—હે ભૈનો ! ‘અન્નિકર્ષણ પ્રમાણ્ય નથી’ વિગેરે તમોએ જે કઈ કહ્યું,
તેમા ‘આદિ’ ગણથી મૂચિત કાઠકમાક્રિયાના ભલે અપ્રમાણ્ય હોય, પરંતુ
સન્નિકર્ષણના પ્રમાણ્યનું નિગકરણ તો અમાગથી ચલન કરીશકે તેમ નથી, કારણ
કે સન્નિકર્ષણ અર્થજ્ઞાનમાં સાધકતમ છે—એવો અમારો નિશ્ચય હોવાથી તમારો
‘સ્વ અને અર્થના નિશ્ચયમા અનાધકતમ હોવાથી’ એ હેતુ એક દેશથી અસિદ્ધ
છે વળી, તમે સન્નિકર્ષણ અર્થોપલબ્ધિમા કહ્યું નથી એ સિદ્ધ કરવાને એમ
કહ્યું કે—‘જે સ્વનિશ્ચયમા કહ્યું નથી, તે અર્થ નિશ્ચયમા પણ કહ્યું નહીં બને’
તેમા પણ વ્યભિચાર છે કારણ કે પ્રદીપ સ્વનિશ્ચયમા અક્રુણ્ય હોવા છતા
અર્થનિશ્ચયમા તો ક્રુણ્ય છે ॥

(૫૦) દેત્વેકદેશસ્યાસિદ્ધેરિતિ । તમ્ય સ્વવ્યવમિતૌ સાધકતમવ નાસ્તિ, ઘર્થવ્યવમિતૌ ન
મુત્તમસ્તિ । તત્તિસદ્ધાવિતિ ઘર્થવ્યવમિતિવિષયેઽસાધકતમત્વમિદૌ । અમ્યધુરિતિ મયન્ત ।

(૬૦) સન્નિકર્ષણપદિરિત્યાદિ । તત્તેતિ મધિકર્ષણોદી । કારકેતિ કારકાણિ સહકારકારણાણિ
ઉપાદાનાદીનિ ચ । તેર્ણ સક્રતાયા । તસ્યેતિ સન્નિકર્ષણ્ય । અપ્રેતિ પદ્મે । દેત્વેકદેશેતિ । સ્વાર્થ
વ્યવમિતાઘસાધકતમવાદ્યવતુ સ્વવ્યવસિતાવસાધકતમત્વ સન્નિકર્ષણ્ય અર્થવ્યવસિતૌ તુ સાધકતમ इति
હેત્વેકદેશેસિદ્ધ । તત્તિસદ્ધાવિતિ ઘર્થવ્યવમિતિવિષયેઽસાધકતમત્વમિદૌ । તસ્યેતિ સન્નિકર્ષણ્ય
પ્રદીપત્વ ચ ।

૬ ૪ તદ્દેતત ત્રપાપાત્રમ, અર્થોપલબ્ધૌ સન્નિકર્ષણ્ય સાધકતમત્વામિદ્દે ।
યત્ર હિ પ્રમાત્રા વ્યાપારિતે સત્યપ્રકય કાર્યસ્યોપત્તિ, અન્યથા પુનરનુપત્તિરેવ, તત
તત્ર સાધકતમમ । યથા હિદાયા દાત્રમ । ન ચ નમસિ નયનસન્નિકર્ષણ્યસમ્મ-
વેડપિ પ્રમોત્પત્તિ । રૂપસ્ય સહકારિણોઽભાવાત્ તત્ર તદનુપત્તિરિતિ ચેત્ ।
કથમસૌ રૂપેડપિ સ્યાત્ ‘ ન હિ રૂપે રૂપમસ્તિ, નિર્ગુણત્વાદ્ ગુણાનામ્ । નાપિ
તદાધારમૂતે દ્રવ્યે રૂપાન્તરમસ્તિ, યાવદ્દ્રવ્યમાધિસજાતીયગુણદ્વયસ્ય યુગપદેકત્ર ત્વયા-
ડનમ્યુપગમાત । અવયવગત રૂપમવયવિરૂપોપલબ્ધૌ સહકારિ સમસ્યેવેતિ ચેત્ । કથ
ત્રયણુકાવયવિરૂપોપલબ્ધો મવેત ? ન હિ દ્વચણુકલક્ષણાવયવત્રયવર્તિરૂપમુપલબ્ધ્યતે, યત્
સહકારિ સ્યાત્ । અનુપલબ્ધમાનમપિ તત્ તત્ર સહકારીતિ ચેત્ । તર્હિ કય
ન તતપાર્થસિ પાવકોપલબ્ધસમભવ, તદવયવેષ્વનુપલબ્ધમાનસ્ય રૂપસ્ય ભાવાત્ ‘ યદિ
ચ રૂપ સહકારિ કલ્પ્યતે, તદા સમાકલિતસકલનેત્રગોલકસ્ય દૂરાડસન્નતિમિગ-
રોગાવયવિન કથ નોપલબ્ધિ ’

જન-તમારું આ કથન લગભગ-પદ છે, કારણ કે અર્થજ્ઞાનમા સન્નિકર્ષણની
સાધકતમતા ॥ અસિદ્ધ છે, પ્રમાતા પુરુષ જેમા વ્યાપાર કરે, ત્યારે અવશ્ય

બંની ઉત્પત્તિ શબ્દ, અને આધાર ન કરે ત્યારે કાર્યની ઉત્પત્તિ ન શક્ય તે પ્રકાર છે. જેમકે ઉદન કાર્યમાં 'પાતરુ' એ સાધકનમ છે કારણ કે અન્યાયાર તેમાં હોય તે ઉદન કાર્ય શબ્દ છે અન્યાય નથી પણ પરતુ આકારમાં નેત્રને મનિકર્મ હોવા છતાં પણ પ્રમાણ-જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તે મનિકર્મ પ્રમાણમાં સાધકનમ નથી.

વૈલકિષ્ક-આકારમાં રૂપ સહકારી કારણ છે અને આકારમાં એ રૂપ ન શક્ય આકારમાં વ્યક્તને મનિકર્મ હોવા છતાં સહકારી કારણને અભાવ હોઈ આની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

કૈ-રૂપમાં પણ પ્રમાણની ઉત્પત્તિ કઈ રીતે થશે? અર્થાત્ રૂપને ભેદ કઈ તે થશે? કારણ કે 'સુષોમા સુષુ હોવા નથી એ સિદ્ધાંત હોવાથી રૂપમાં નથી. વગી, રૂપના આધારમૂલક રૂપમાં પણ અન્યાય રૂપ નથી એને કઈ રૂપનું ન શક્ય કારણ કે એક જ રૂપમાં રૂપ રહે ત્યાં મુખી રહેવાર એ સંબંધીય વે એકી સાથે નથી રહેવા-તેમ તમો માનો છે.

વૈલકિષ્ક-અવશ્યનીના રૂપજ્ઞાનમાં અવશ્યમાં રહેલ રૂપને સહકારી કારણ પ્રકારથી અવશ્યનીના રૂપનું જ્ઞાન શક્ય ન છે.

કૈ-અવશ્યકાત્મક અવશ્યનીનું રૂપ કઈ રીતે પ્રત્યક્ષ થશે? કારણ કે અવશ્યકાત્મક અવશ્યનીના અવશ્યમૂલક તલુ રૂપનુંકર્મ રહેવારુ રૂપ પ્રત્યક્ષને સ્વિચ્છી તે તે સહકારી કેવી રીતે જાને? એટલે કે અવશ્યના રૂપને સહકારી પ્રકાર છતાં અવશ્યની-રૂપના રૂપનું પ્રત્યક્ષ નહિ શક્ય.

વૈલકિષ્ક-રૂપનું રૂપ અપ્રત્યક્ષ છતાં અવશ્યના રૂપજ્ઞાનમાં તે સહકારી જાને છે.

કૈ-જેમ શબ્દ તે અરમ પાણીમાં રહેલ અગ્નિના અવશ્યમાં અપ્રત્યક્ષ પણ છે ન છતાં અગ્નિનું પ્રત્યક્ષ કેમ થતું નથી? વગી, રૂપ સહકારી હોય તે દુરનિભિર (દૂરનું ન એક સામાન્ય શેષ) અને આસન્નિભિર (દૂરી નર) શેષકાત્મક અવશ્યી એ સમગ્ર નેત્રગોલકમાં વ્યાપ્ત છે તેનું પ્રત્યક્ષ મ થતું નથી? થતું તે એકે કારણ કે શેષકાત્મક અવશ્યીમાં રૂપ છે અને આની મનિકર્મ પણ છે.

(૧) તથેતિ નમનિ તદ્વતુત્પત્તિરિતિ ક્ષયેત્પતિ કપામ્તતમસ્તીતિ નમનર નમનિ કષયે પ્રયતુકાષયવિકાસપાત્રમમ ર્મિ ત્રિવિરર્તુરૈભવતુક. અવશ્યવત્તનુભવે ત્તિ કસં અતુકાવશ્યવિકાસમે કોરુ ર્મિ નમનરર્મ કપાસ્વ ધાષર્મિતિ અવ ક્ષયમ્ ।

(૨) વચ્ચ હીતિ વચ્ચરી ધાષર્મિતિ નમનરત તદિતિ રાષર્મિ તથેતિ કષયેત્પતિ । તસ્યતિ નમનરર્મ તથેતિ નમનિ તદ્વતુત્પત્તિરિતિ ક્ષયેત્પતિ અમાષિતિ ક્ષય । તદ્વતુત્પત્તિરિતિ કષયેત્પતિરિતિ ગુણ અવશ્યવત્તનુભવિતિ આરે નુ વિત્તિન વાષર્મિતિવ ર્મિ કષયે પ્રયતુકેતિ અતુકવર્મિતિ રાતુક રાતુકવર્મિતિ અતુક વર્મિતિવત્તનુભવિતિ ।

अनुपलभ्येत्यादि । तदिति द्व्यणुकलक्षणमवयवत्रयम् । तत्रेति त्र्यणुकावयवविहृपोपलम्भे । पावकेति चाक्षुषप्रत्यक्षेण ग्रहणाभाव । तदवयवेष्विति पावकावयवेषु । रूपस्येति अग्ने । समाकलितेति आवेष्टितसमग्रनयननीलमणे ।

अथाऽत्यन्ताऽऽसत्यभाषोऽपि सहकारी । न चासौ तिमिरेऽस्तीति चेत् । नन्विय-
मासत्तिरात्मापेक्षया, शरीरापेक्षया, लोचनापेक्षया, तदधिष्ठानापेक्षया वा विवक्षाचक्रे
प्रेक्षादक्षेण ? आद्ये कल्पे, कथं कस्यापि पदार्थस्योपलब्धिं व्यापकस्याऽऽत्मन
सर्वभावैरासत्तिसमवात् ? द्वितीये कथं क्वत्तुलितमातुलिङ्गादेरुपलम्भ ? । तृतीये,
कथं कापि चाक्षुषप्रत्यक्षमुन्मज्जेत्, चक्षुष प्राप्यकारित्वकक्षीकारेण सर्वत्र स्वगोचरे-
णाऽऽसत्तिसद्भावात् ? तुरीये, कथमधिष्ठानसमुक्ताञ्जनशलाकाया समुपलब्धि ?
अथ येनाग्नेन तस्यान्तत्र ससर्गं स नोपलभ्यत एव । नेवम अवयविनो निर-
शत्वेन स्वीकारात् ।

अपि च, कथमुदीचीं प्रति व्यापारितनेत्रस्य प्रमातुर्न काञ्चन काञ्चनाऽच-
लोपलब्धिमनुभवाम ? न च दवीयस्त्वाद न तत्र नेत्ररश्मय प्रसर्तुं शक्ता, तेषा
शलाकाऽपि प्रसरणाभावापत्ते । अथ तदालोकमिलितास्ते वर्धन्ते । तर्हि खरतर-
करनिकरनिरन्तराऽऽधूरितविष्टपोदरे मरीचिमालिनि सति सुतग मुराडिमभिसर्पता तेषा
वृद्धिर्भवेत् । न च दिनकरमरीचीना नितग कठोरत्वेन तैस्तेषा प्रतिघात, तदाऽऽ-
लोककलापाऽऽकलितकलशकुलिगादिपदार्थानामप्यनुपलम्भापत्ते ।

नैयायिक-अत्यन्त आसत्ति-नलुक्तानो अभाव पणु प्रत्यक्ष ज्ञानमा बहुक्षरी-
छे अने आसत्तिनो अभाव तिमिर शोभा नथी माटे तेनु प्रत्यक्ष यतु
नथी

ज्ञान-अहो अमे पृथीये छीये डे तमे पदार्थना प्रत्यक्षज्ञानमा बहुक्षरी-
शणुत्प अत्यन्त आसत्तिनो अभाव उक्षी, तो तेमा आसत्ति-आत्मानो
अपेक्षाये, शरीरनी अपेक्षाये, लोचननी अपेक्षाये डे लोचनना गडुशणु-गोणला-
नी अपेक्षाये समन्वी ?

आत्मानो अपेक्षाये आसत्ति होय तो-डोर्ध पणु पदार्थनो षोध कथं
रीते थशे ? शणु डे-आत्मा व्यापड होर्ध मभस्त पदार्थो माथे तेनी आत्य तिड
आसत्ति छे ~ शरीरनी अपेक्षाये आसत्ति होय तो-हुथेदीमा गडुला भीन्ने-
गदि पदार्थोनु ज्ञान पणु कथी गीते थशे ? शरणु डे-ते शरीरनी अपेक्षाये
अत्यन्त आसन्न छे लोचननी अपेक्षाये आसत्ति होय तो-कथाय पणु आक्षुष
प्रत्यक्ष डेवी गीते थशे ? शणु डे-तमे यक्षुने प्राप्यक्षरी मानेल होर्ध सर्वत्रथणे
ते पोताना विपथे साथे अत्यन्त आसत्ति धगवे ~ छे लोचनना अधिष्ठाननी
अपेक्षाये आसत्ति होय तो, ते अधिष्ठाननी माथे सथेग धगवती अञ्जन-
शलाकानो षोध डेम करी थशे ?

ત્રેલોકિય-અબલ શક્તાપ્રત્યે એ અથ અધિજ્ઞાન માથે અત્યવ અપાસન છે તેનુ જ્ઞાન તેા મનુ નથી. પણ એ અથ આમનન નથી તેનુ જ્ઞાન મજામં શો વાધ છે ?

કેવ-આમ ન જને, કામ્યુ કે-નમે અવપણીને નિરસ માનેલ છે એટલે કે- અવપણી અજલ દાર્ઠ તેનુ આશિક જ્ઞાન અને અને આશિક અદર્શન થટે નહી જગાં આમલિતો અભાવ જ્ઞાનમા કામ્યુ હોય તેા-તરવિશ્યામા આષ્ટોને લગભગર પ્રમાણ પુરુષને મુવળુના મેકુ પર્વતનુ જ્ઞાન મનુ હોય એવા અનુભવ આપણને કેમ નથી ?

ત્રેલોકિય-મેકુ પર્વત અત્યવ દૂર હોવાથી નેત્રકિસ્લે તથા જર્ઠ શક્યાં નથી તેથી મેકુ દર્શન મન નથી

કેવ-ત્તા અન્દમા મુખી પણ નેત્રકિસ્લે જર્ઠ શક્યો નહી તેથી તેનુ જ્ઞાન પણ મરી નહી

ત્રેલોકિય-એમ ન અને કામ્યુ કે-અન્દના તજ સામે મગીને નેત્રકિસ્લે વૃદ્ધિ પામે છે એટલે કે- વૃદ્ધિ પામેલા નેત્રકિસ્લે અન્દ મુખી પહોંચે છે તેથી તેનુ જ્ઞાન માય છે

કેવ-એ એમ મનુ હોય તેા અત્યવ પ્રથલ કિસ્લેના સમૂહથી સમ્ભવ અમનને બરી રેનાર સૂર્ષ વિગમન હોય ત્યારે મેકુ પર્વત તરફ જ્યાં નેત્રકિસ્લે એની સૂર્ષ પ્રક્રમના મહાપ્રથી અત્યવ વૃદ્ધિ મળી એપંએ અને તેથી અના થામે મુશકિ (મેકુ) ની ઉપશ્ચિ મળી એપંએ.

ત્રેલોકિય-સૂર્ષ કિસ્લે અતિ કોર હોવાથી તેનાથી નેત્રકિસ્લેની વૃદ્ધિ નહી પણ પ્રતિબાલ થાય છે માટે મેકુ રેખલ નહી

કેવ-સૂર્ષનેા પ્રકાશ નત્રના કિસ્લેનેા પ્રતિબાલ હતો હોય તેા સૂર્ષપ્રક્રમના કલપથી અમત કલપ, કુલિશ-નજા વિગેરે પદ્ધતોનુ જ્ઞાન પણ મરી નહી

(૧) કલ્પ કલ્યાપિ પદ્ધતોસ્વોપકલ્પિવિતિ ન કલ્યાપિ પ્રત્યેતિ । કલ્પે જ્ઞાપિ જ્ઞાપ્યુપ્ત્યવ્યુમુમ્યરજ્ઞવિતિ । ન જ્ઞાતે-સ્વં જ્ઞાપુવા પ્રાપ્યજ્ઞાતિત્વકક્ષીજ્ઞાત્યેતિ જ્ઞાતિ તસ્યા ઇતિ જ્ઞાજ્ઞાપ્તયા સ્વીકારાદિત્વતોષ્ટી જ્ઞાપિવેતિ । જ્ઞાનવજ્ઞાત્યવ જ્ઞાપ્યેતિ વક્મ્ । તદ્વાકાકમિષ્ટા ઇતિ પદ્ધતોત્કલ્પિવ્ય

(૨) - જ્ઞાપિતિ જ્ઞાનવજ્ઞાત્યવ કલ્પે કલ્પાકલ્પિતિ ન કલ્યાપિ પ્રત્યેતિસ્વં । કલ્પે જ્ઞાપિતિ વક્ત્વા ન જ્ઞાતે-સ્વં તસ્યા ઇતિ જ્ઞાજ્ઞાપ્તયા । તથેતિ જ્ઞાપિત્યે સ ઇતિ જ્ઞા

અપિ ન કલ્પિતિ મમિ જ્ઞાપ્યસ્વાદિતિ જ્ઞાપ્ય તથેતિ જ્ઞાજ્ઞાપ્તયા । તેવામિતિ નેત્રકલ્પે તદ્વાકાકલ્પિતિ તલ્પ પદ્ધતોસ્વોપકલ્પે જ્ઞાપ્ય ત ઇતિ તસ્ય । તેવામિતિ જ્ઞાપ્યકલ્પાવ્ય । તેવિતિ વિજ્ઞાત્યોત્કલ્પિ તેવામિતિ નેત્રકલ્પે તદ્વાકાકલ્પેતિ વિજ્ઞાત્યોત્કલ્પેતિ

તતો ન સન્નિકર્પમદ્ભાવેઽપ્યવચ્ય સવેદનોદયોઽસ્તિ । નાપિ તદ્ભાવેઽભાવ
 ણ્વ, પ્રાતિભપ્રત્યક્ષાણામાર્થમ્વેદનવિશેષાણા ચ તત્કાલાઽવિદ્યમાનવસ્તુવિપયતયા સન્નિકર્પા-
 ભાવેઽપિ સમુદ્ભવાત્ । તન્ન સન્નિકર્પસ્ય સાધકતમત્વ સાધુત્વમૌઘાઽધ્યામ્પેર્યમાર્જિજત્ ।

ય ચ પ્રદીપન વ્યભિચારમુદર્ચીચર, સોઽપિ ન ચતુરચેતશ્ચમત્કારચન્તુ,
 પ્રદીપસ્ય મુગ્યવૃત્ત્યા કરણચાનુપપત્તે, નેત્રસહકારિતયા કરણત્વોપચારાન । યથા
 ચોપચારાદર્શ્યવ્યવમિતૌ કળ્પમયમ, તથા ત્વચ્ચવસિનાવપિ । ન હિ પ્રદીપોપલમ્ને
 પ્રદીપાન્તરાન્વેષણમસ્તિ । કિન્વાત્મનૈવાત્માનમથ પ્રકાશયતીતિ ક વ્યભિચાર ' તન્ન
 સન્નિકર્પસ્યાર્થવ્યવસિનાચસાધકતમત્તમમિદ્મ ॥

અન્યૈવ દિગ્મા કારકસાકાન્વ્યદેગ્પ્યર્થવ્યવસિતાવસાધકતમત્વ સમર્થનીયમ ।
 ઇતિ ન હૈત્વેક્રદેગ્માસિદ્ધિ ॥ ૫-૬ ॥

માટે સન્નિકર્પના મદ્ભાવમા અવચ્ય જ્ઞાનોત્પત્તિ થાય છે, એમ અન્ય
 વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થતી નથી વળી, સન્નિકર્પના અભાવમા જ્ઞાનો પછી અવચ્ય
 અભાવ હોય એવી વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ પછી નથી કાણુ કે-પ્રાતિભ પ્રત્યક્ષો અને
 અવધિ આદિ આર્થન વેદનવિશેષો-યોગીના જ્ઞાનવિશેષો તત્કાલ અવિદ્યમાન પદ્મા-
 ચોને વિપય કરતા હોવાથી, સન્નિકર્પ ન હોવા છતાં પછી ઉત્પન્ન થાય છે આ
 પ્રકારે સન્નિકર્પની અર્થનિશ્ચયમા સાધકતમતા યુક્તિતમ ગત નથી

વળી, પ્રદીપ દ્વાગ જે વ્યભિચાર જ્ઞો તે પછી ચતુર પુરુષને જરાય ચમ-
 ત્કાં જરનારો નથી, અર્થાત્ પ્રદીપ દ્વાગ પછી વ્યભિચાર નથી કારણુ કે-પ્રદીપ
 મુખ્યવૃત્તિથી કાણુરૂપ ઘટી શકતો નથી, પરંતુ ચક્ષુનો મહુકાગી હોવાથી પ્રદી-
 પમા કારણુતાનો ઉપચાર થાય છે વળી, જેમ પ્રદીપ અર્થજ્ઞાનમા ઉપચારથી
 જરણુ છે, તેવી જ રીતે સ્વનિશ્ચયમા પછી ઉપચારથી કાણુ છે કારણુ કે-પ્રદીપના
 જ્ઞાન માટે ખીન્ન પ્રદીપની જરૂર પડતી નથી, પરંતુ પ્રદીપ પોતે જ પોતાને
 જણાવે છે આ પ્રકારે વ્યભિચાર ક્યા જ્ઞો? અર્થાત્ વ્યભિચાર નથી આ
 પ્રકારે અર્થનિશ્ચયમા સન્નિકર્પનું અસાધકતમત્વ અસિદ્ધ નથી, અર્થાત્ સન્નિ-
 કર્પ અર્થનિશ્ચયમા સાધકતમ નથી જ

આ જ રીતે કાન્કનાકટ્યા-મામઝી આદિ પછી અર્થનિશ્ચયમા અસાધકતમ છે,
 તેનું સમર્થન કરી લેવું અને એ રીતે હેતુની એકદેગથી અસિદ્ધિ જે તમે
 જણાવી તે નથી, અર્થાત્ અમોએ કહેલ હેતુ નિર્દોષ છે ૫-૬

(૫૦) તદ્ભાવે ઇતિ સન્નિકર્પાભાવે કરણમયમિતિ અય દીપ ।

(ટિ૦) તદ્ભાવે ઇતિ મન્નિકર્પાભાવે । પ્રાતિમેતિ કેવલજ્ઞાનાદિસંવેદનાનામ્ । અયમિતિ
 પ્રદીપ ।

અથ વ્યવસાયીતિ વિશેષણસમર્થનાર્થમાહુ -

તદ્ વ્યવસાયમ્ભાવમ્, સમારોપપરિપન્થિત્વાત્ પ્રમાણત્વાદ્ વા ॥ ૭ ॥

§ १ तद्-प्रमाणेन समं ज्ञानम् । व्यवसायव्यवसाये निश्चयात्प्रतिबन्धे ;
 समारोपः सशब्दविपर्ययानुपपत्तौऽप्यस्यैव निरूपयित्वा । तद्विपर्ययं
 तद्विपर्ययम्-यथावच्छिन्नरत्नमाह्वयमिति यावत् । प्रमाणम् वा तद् तथा
 विष्णुम् । वास्तवो निरूप्यार्थः । तत्र प्रयत्नेनाम् हेतु प्रमाणवामिदमज्ञानस्य
 व्यवसायव्यवसायसिद्धौ समवायिवर्धे ।

प्रयोगी तु-प्रमाणवामिदं ज्ञानं व्यवसायव्यवसायम् । समारोपविपर्ययानु
 प्रमाणवाद् वा । यत् पुनर्नैव न तदवम् । यथा यत् । प्रोक्तसाधनवाप्रतिफल
 चम् । तस्याद् व्यवसायव्यवसायमिति ॥

प्रमाणं व्यवसायम् (१. २.) व्यवसायी विरोधानु मभयन-
 ते समारोपानु विरोधी होवाधी व्यवसाय प्रमाणरूप होवाधी व्यवसाय
 म् ७

§ १ ते-ज्येते प्रमाणं त्रीके समं ज्ञानं । व्यवसायात्मकं ज्येते निश्चयात्मकं
 समारोपं ज्येते समं, विपर्ययं ज्ञानं ज्ञानव्यवसायव्यवसायं ज्ञानं । यत् विरोधं व्यवसाय
 होवाधी व्यवसायं । समारोपानु विरोधी ज्येते समारोपानु विरोधी ज्येते के
 यथावच्छिन्न रत्नानु आह्वयं ज्येते प्रयत्नी रत्नं होवा ते प्रयत्नं तेनुं ज्ञानं
 व्यवसायं ते ज्ञानं प्रमाणं होवाधी निश्चयात्मकं ते सुत्रमा ज्येते यत् ज्ञानं ते
 विपर्ययने व्यवसायं ते ज्येते के ज्येते प्रत्येकं हेतु प्रमाणं त्रीके मभय ज्ञानने
 निश्चयात्मकं सिद्धं ज्येते समं ७ । व्यवसायं ज्ञानं हेतुज्येते स्वतः प्रयत्ने ज्ञानं
 निश्चयात्मकं सिद्धं ज्येते शके तेच ७

अनुमानप्रयोगे वा प्रमाणे ७-

१-प्रमाणतरीके समं ज्ञानं निश्चयात्मकं ७ ज्येते के ते समारोप-
 समवायिनो विरोधी ७, ज्येते समारोपानु विरोधी न हीम ते निश्चयात्मकं न हीम
 ज्येते के यत् प्रमाणं त्रीके मभय ज्ञानं समारोपानु विरोधी ७ भाटे निश्चय
 वात्मकं ७ २-प्रमाणं त्रीके समं ज्ञानं निश्चयात्मकं ७ ज्येते के ते प्रमाण
 रूपं ७ ज्येते प्रमाणरूपं न होवा ते निश्चयात्मकं न हीम ज्येते के यत्
 प्रमाणं त्रीके समं ज्ञानं प्रमाणरूपं ७ भाटे ते निश्चयात्मकं ७

१ २ अत्रैकदशकं कथं प्रयत्नप्रतिशेपमात्रसत्ते विद्यते । तथा हि-संज्ञासक्य-
 विकल्पव्यवसाया नोत्पत्तिदोषनिश्चयं व्यवसायव्यवसायैवानुभवत् कथं तदप्रमाणं कथं तत्
 प्रयत्नस्य व्यवसायव्यवसायसंज्ञासक्यमात्रसत्ते ।

१ ३ तद्व्यवसायिणम्, अत-केन प्रयत्नेन तां कथं कथं तदनुभवोऽभिधीयते ।
 वेदिकेन मात्सेन योगीश्वर-न. स्वयंविद्वत्त वा न्यके, तद्वेदिकेन तदुत्पत्त्य
 व्यापारवत्तदुत्पत्त्यात् । न च द्वितीयेन, तत्वेदिकेन परिकल्पितव्यापारानुभवसाध्या-
 त्कारद्वयत्वात् । न तृतीयेन, अस्मादद्य योगीश्वरपरिकल्पितव्यापारत्वात् । योगी तु तथा

જાનાતીતિ કોઝપાનપ્રત્યાયનીયમ્ । નાપિ તુર્યેણ યત—તત્ સ્વરૂપોપદર્શનાદેવ પ્રમાણ સ્યાત્, અનુરૂપવિક્લ્પોત્પાદકત્વાદ વા ' આથે પક્ષે, પ્રત્યક્ષ ક્ષણક્ષયસ્વર્ગપ્રાપ-
ણગ્રહ્યાદાવપિ પ્રમાણતામાસ્કન્દેત્ । દ્વિતીયપક્ષોડ્વ્યક્ષમ, સદ્દતસકલવિક્લ્પાવસ્થા-
માવિનીઝાદિદર્શનાનન્તર 'નીલાદિરયમ્' ઇત્યર્થોલ્લેક્ષગોચરસ્યૈવ વિક્લ્પસ્ય પ્રાયેણાનુમ-
વાત્ । યત્રાપિ નીલાદિજ્ઞાન મમોત્પન્નમિતિ જ્ઞાનોલ્લેક્ષી વિક્લ્પ, તત્રાપિ જ્ઞાનમાત્રો-
લ્લેક્ષિત્વાદસ્ય તત્રૈવ દર્શનસ્ય પ્રામાણ્ય સ્યાદ્, ન તુ તન્નિર્વિક્લ્પકત્વે ।

અપિ ચ, વિક્લ્પસ્યાપિ કથ સિદ્ધિ ' સ્વસવેદનપ્રત્યક્ષાદિતિ ચેત્ । તસ્યાપિ
સ્વરૂપોપદર્શનમાત્રાત્ પ્રામાણ્યે તદેવ દૂષણમ્ । વિક્લ્પાન્તરોપજનનાત્ પુનરનવસ્થા ।
તથા ચ કથ સ્વસવેદનસ્ય પ્રામાણ્યસિદ્ધિ, યતસ્તેન વાધા પક્ષાગ્રે સ્યાત્ ?

§ ૨ ઔદ્ધ— અહીં પક્ષના એકદેશમા પ્રત્યક્ષથી બાધ છે, જેમ કે—સર્વથા
વિક્લ્પગઢિત અવસ્થામા નીલાદિ દર્શનરૂપ પ્રમાણુનો વ્યવસાયરહિત રૂપે જ અનુ-
ભવ થાય છે માટે પક્ષ તરીકે સ્વીકારેલ પ્રમાણુના એકદેશરૂપ આ પ્રત્યક્ષમા
વ્યવસાયાત્મકતા સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી

§ ૩ જૈન—તમારું આ કથન અત્યંત અસંગત છે, કારણ કે—' નીલાદિ દર્શન
વ્યવસાયરહિત છે'—એવું જ્ઞાન તમોને ક્યા પ્રત્યક્ષથી છે ? શું ઐન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી,
માનસ પ્રત્યક્ષથી, યોગીઓના પ્રત્યક્ષથી કે સ્વસવેદન પ્રત્યક્ષથી તેનો અનુ-
ભવ છે ? ઐન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી તો નથી, કારણ કે— નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષને વિષે
ઈન્દ્રિય મમૂહનો વ્યાપાગ નથી અર્થાત્ ઐન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષનો
અનુભવ માનવો યુક્તિસિદ્ધ નથી માનસ પ્રત્યક્ષ તો તમારે મતે ઈન્દ્રિયજન્ય
જ્ઞાનથી બહુલ પદાર્થોના અવ્યવહિત બીજા ક્ષણને વિષય કરવામા કુશળ છે, તો
ઐન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનો વિષય નહિ બનેલ નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન માનસ પ્રત્યક્ષનો વિષય
ન જ બની શકે યોગીપ્રત્યક્ષ વડે આપણે તો કશું જ બહુતા નથી ' યોગી-
પ્રત્યક્ષ દ્વારા યોગી નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષનો અનુભવ કરે'—એમ કહેવું એ વિશ્વ-
સનીય નથી સ્વસવેદનથી દર્શનને વ્યવસાયવન્ધ્ય કહો તો શું તે સ્વસવેદન
માત્ર સ્વરૂપોપદર્શન કગવે છે અર્થાત્ જ્ઞાનતુ સ્વરૂપમાત્ર દર્શાવે છે—તેથી પ્રમાણ
છે ? કે અનુરૂપ—અર્થાત્ 'આ નિર્વિકલ્પ છે' એવા વિકલ્પનુ ઉત્પાદક હોવાથી
પ્રમાણ છે ? સ્વરૂપોપદર્શન કાગ સ્વસવેદન પ્રમાણરૂપ હોય તો—ક્ષણક્ષય અને
સ્વર્ગપ્રાપણશક્તિમા પણ પ્રમાણ માનવું પડશે

સારાશ એ છે કે— ઔદ્ધમતે નીલાદિ વસ્તુ નિગ્રહ છે, તેથી જ્યારે નીલતુ
પ્રત્યક્ષ થાય ત્યારે તેના સ્વસવેદનમા તદભિન્ન—નીલસ્વભાવમૂત ક્ષણક્ષયતુ પણ
પ્રત્યક્ષ થઈ જવું જોઈએ પણ ઔદ્ધો નીલસ્વરૂપતુ તો પ્રત્યક્ષ માને છે, પણ
ક્ષણક્ષયને અનુમાનથી સિદ્ધ કરે છે તેથી અહીં 'ક્ષણક્ષય વિષે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ
થઈ જવું જોઈએ' એ આપત્તિ આપી છે વળી જ્યારે પોતાના અહિ સાચિત્ત
કે ધાનચિત્તનો સ્વસવેદનમા માક્ષાહાર યાય ત્યારે તે ચિત્તમા અલેદરૂપે

સહેલ સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તો પજુ માધ્યાત્મક વર્ષ જવો જોઈએ કારણ કે-
 જોઈને છે કે- આ વધુ શક્તિ છે - જોઈને વામનાવતુ જે ચિત્ત
 દીવ છે તે સ્વત્ર પ્રમત યોગ છે આથી જ્યારે તેજ ચિત્તનો માધ્યાત્મક
 યાગ ત્યારે તદ્દિત નની સ્વત્ર પ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તો પજુ માધ્યાત્મક થવા જોઈએ,
 પજુ શક્તિ આવીન્દ્રિય દોષ પ્રત્યક્ષ યોગ નથી, પજુ અનુભવ છે આથી
 જાણી આપત્તિ આપી છે કે- સ્વત્ર પ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તુ પજુ ચિત્તસ્વરૂપ માર્ક
 પ્રત્યક્ષ થનુ કાર્ષ તે વિષે તે પ્રમાણુ વર્ષ જવું જો જો, પજુ થનુ નથી જો
 સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તન પ્રત્યક્ષ થનુ દીવ તે વ્યાજાત્મી સ્વર્ગવિષેની વિપ્રતિષ્ઠિતિને
 અવકાશ જ ન સહેલ વગી નિરશ વસ્તુ વિષે નિશ્ચય અને અનિશ્ચય જો
 જે વિરોધી પ્રમાણ ન દાવ. આથી જો નીલનો નિશ્ચય દીવ તે કલુષવને
 પજુ નિશ્ચય પ્રાપ્તિ જો જો અને તે જ પ્રમાણુ જો અર્થિસાચિત અને
 જનચિત્તના સ્વરૂપનો નિશ્ચય દીવ તે તેથી અભિત તેની સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યુ
 ચ્ચિત્તો પજુ નિશ્ચય કોના જોઈએ. આ પ્રકારે નિરશવારી જોઈને મતે
 સ્વમવેદનથી સ્વરૂપ નિશ્ચય પ્રાપ્તિમાં કલુષવ અને સ્વત્ર પ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તિ વિષે
 પ્રત્યક્ષના પ્રામાણ્યની આપત્તિ આશયે પ્રસ્તુતામાં આપી છે

અનુક્રમવિકરણપાદક દ્વારાથી સ્વમવેદન પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુરૂપ છે-જોવો
 ધીએ પણ કહેવો તે- મુક્તિમુક્ત નથી કારણ કે મર્ગના વિકરણરૂપ અવ-
 સ્થામા થનાર નીચાઈ દશન પછી આ નીચાઈ છે આવા સ્વરૂપનો જાણો-
 સ્તેજની પ્રામાણ્યપ્રાપ્તિ વિકરણ પ્રાપ્ત અનુકલવ્ય છે વગી, જ્યાં મને નીચ
 જ્ઞાન થયુ જાવો વિકરણ થાય છે ત્યા પજુ નીચ જ્ઞાન વિષે જ તેજ છે પજુ
 તેની નિચિકરણપ્રાપ્તિને ઉચ્ચેન નથી આથી તે વિકરણ વડે તે જ્ઞાન છે જેટલું તે
 સિદ્ધ થઈ શકશે જોઈને જો સ્વમવેદન પ્રમાણુ જનથી, પજુ તેની
 નિર્વિકરણપ્રાપ્તિ તે પ્રમાણુ નહીં અને, કારણ કે-તદનુક્રમ વિકરણ થયો જ નથી.

વગી, વિકરણની ગિદ્ધિ વધુ થઈ શકે ? જો સ્વમવેદન પ્રત્યક્ષથી થતી
 કોઈ તે- સ્વમવેદન પ્રત્યક્ષનુ પ્રામાણ્ય સ્વરૂપપદશન આવથી છે ? કે
 જીવ વિકરણને જ પણ કારણથી ? સ્વરૂપપદશન આવથી કહેવો તે- પ્રથમ કહેવ
 રોપ કલુષવ અને સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યુચ્ચિત્તિ પ્રામાણ્યની આપત્તિ -આપત્તિ. જીવ
 વિકરણને જ પણ કારણથી -જોવો જીવે પણ કહેવો તે- અનવસ્થા રોપ આપત્તિ,
 અને તેથી સ્વમવેદન પ્રત્યક્ષના પ્રામાણ્યની ગિદ્ધિ થઈ શકે, જોઈને જીવે
 પદશના અશમા આપ આવ ? જેટલે કે પ્રમાણુરૂપી સમત સહજ જ્ઞાન
 અવસ્થાપ્રાપ્ત છે -જો અગ્રણે પણ નિર્ભાષ છે કારણ કે નીલદશને તમે
 અવસ્થાવશુ-ય ગિદ્ધિ કરી શક્યા નથી.

(૫) તાદસ્યસ્યેતિ અવકાશવ્યવસ્થા । તસ્યેતિ નીચવિકરણત્વ । તસ્યેન્નિચ-
 કાચેત્યરિ-

“જીવેન જીવિત્તે સત્ત્વે વ્યવસ્થાય જુદાં જીવત્ત્વ જોઈને પ્રાપ્તે ॥

ઈતિ જીવત્ત્વેનવત્ત્વ જાને-

‘स्वविषयानन्तरविषयसहकारिणा इन्द्रियज्ञानेन समनन्तरप्रत्ययजनित मनोविज्ञानम्’ । प्रत्यक्षमिति स्वसवेदनम् । आस्कन्देदिति यथास्वरूपे । अस्येति विकल्पस्य । तत्रैवेति विकल्पे एव ।

(टि०) अत्रैकदेशेनेत्यादि । नीलादीति निर्विकल्पकप्रत्यक्षस्य । पक्षीकृतेति पक्षो ज्ञान प्रत्यक्षपरोक्षरूपम्, तस्यैकदेशस्य प्रत्यक्षस्य । तादृशस्येति व्यवसायबन्धस्य । तस्येति नीलादिदर्शनस्य । तत्रेति निर्विकल्पकप्रत्यक्षे । इन्द्रियेति न हीन्द्रियाणा घटादिवत्प्रत्यक्ष भवति । तस्येति मानसस्य ।

‘ऐन्द्रियेण परिच्छिन्ने रूपादौ तदनन्तर । यद्गूपादि ततस्तत्र मनोज्ञान प्रवर्त्तते ।’

नापि तुर्येणेत्यादि । तदिति स्वसवेदनम् । अनुरूपेति निर्विकल्पकमिदमिति । आद्ये पक्ष इति । प्रत्यक्ष स्वरूप दर्शयत् क्षणक्षय ज्ञापयेत् । तदाकारोपदर्शनमात्रेण प्रामाण्ये क्षणिकत्वेपि तस्य प्रामाण्यप्रसक्ति । यदि प्रत्यक्ष स्वरूपमुपदर्शयत् प्रमाण तदा मया क्षणक्षयिण परमाणवो गृहीता इत्यस्याप्यात्मस्वरूपोपदर्शनं प्रमाणता गच्छेत् । तथा च क्षणिकत्वानुमाने वैफल्यं च स्यात् । तथाहि यथा दानपरिणामचित्तानुभव स्वसवेदनाध्यक्षलक्षणस्तद्गत सद्द्रव्यचेतनादिक विषयीकरोति तथा स्वर्गप्रापणसामर्थ्यमपि तत्स्वरूपाव्यतिरिक्त्वाद् विषयीकुर्यादिति भावार्थः । क्षणक्षयज्ञानात् स्वर्गप्राप्ति स्याज्जन्तो —

“क्षणिका सर्वसंस्कारा इत्येव वासना यका । स मार्ग इह विज्ञेय”

इति वचनात् । यौद्धानां मतेऽध्यक्षेण क्षणो गृह्यते न तु तत्क्षयो वस्तुनो निरशत्वेनाभिन्नोपि । न च यन्निरशवस्तुप्रभव ज्ञान तन्निरशप्राहि । प्रत्यक्षप्रभवविकल्पस्य तद्भावानुपपत्तौ वा हिंसाविरतिदानचित्तस्वसवेदनाध्यक्षप्रभवनिरणयेन तद्ग्रहणोपपत्तेर्निश्चयविषयीकृतस्य चानिश्चितरूपान्तराभावात् । स्वर्गप्रापणसामर्थ्यदिरपि तद्गतस्य निश्चयात्तत्र विप्रतिपत्ति — ‘न स्वर्गो नापि तत्प्राप्तिहेतु कश्चिद्भावः’ इत्यादिरूपा चार्वाकदर्शनं स्यात् । किन्तु स्वर्गप्रापणसामर्थ्यस्य दानचित्तादभेदात् वस्तु स्वरूपप्राहिणा च स्वसवेदनाध्यक्षेणानुभवे सद्द्रव्यचेतनत्वादाविष विषादाभावो भवेदिति । क्षणक्षयस्वर्गप्रापणेत्यादि । यौद्धमते हि नीलाद्यर्थप्रत्यक्ष नीलाद्यर्थमिव तद्गत क्षणक्षयमपि विषयीकरोति । पर नीलाद्यर्थविषये तत्प्रत्यक्ष अनुरूपविकल्पोत्पादकत्वात् वौद्धै प्रमाणमिष्यते क्षणक्षये तु न तत् प्रमाणमनुरूपविकल्पोत्पादकत्वाभावात् । ‘यत्रैव जनयेदेना तत्रैवास्य प्रमाणता’ इति वचनात् । यत्रैव विषये एना कल्पना जनयेत्तत्रैव विषयेऽस्य प्रत्यक्षस्य प्रामाण्यमित्यर्थः ।

तथा स्वसवेदनप्रत्यक्ष बौद्धमते स्वगत क्षणक्षय सत्त्वचेतनत्वादि च विषयीकुर्येदनुरूपविकल्पोत्पादकत्वात्सत्त्वादिविषये प्रमाण प्रतिपाद्यते, क्षणक्षयविषये त्वप्रमाणम्, तदनुसारिविकल्पाजनकत्वात् । तथा हिंसाविरतिचित्त दानचित्तं च स्वर्गहेतुत्वादिना स्वर्गप्रापणसामर्थ्याद्युपेत बौद्धा मन्यन्ते । तच्च हिंसाविरतिदानचित्तस्वसवेदनप्रत्यक्ष स्वगतसत्त्वचेतनत्वादिकमिव स्वगतस्वर्गप्रापणसामर्थ्यादिकमपि गृह्णाति, गृहीतस्य हि स्वस्वरूपस्य निरशत्वेनागृहीतरूपान्तराभावात् । वौद्धैस्तत्स्वसवेदनप्रत्यक्ष सत्त्वचेतनत्वादौ प्रमाण मन्यन्ते, स्वर्गप्रापणसामर्थ्यादिविषये त्वप्रमाणम् तद्विषये विकल्पाजननात् । एव च सति हि यदि स्वरूपोपदर्शनादेव प्रमाणमिष्यते तदा क्षणक्षयविषयेपि स्वर्गप्रापणसामर्थ्यादिविषयेपि च तत् प्रमाण भवेत्, स्वरूपोपदर्शनमात्रस्य तत्रापि सद्भावात् । न च वौद्धै क्षणक्षयादिविषये तत् प्रमाण मिष्यते । तत् स्वरूपोपदर्शनादेवेति पक्षोऽपि न युक्त इति भावः ।

સંહૃતેતિ નિર્વિદ્યનવ્યાપ્તિવસ્તુનાં સ્વરિ વસ્તુનાવિસ્તૃતમ્ । તત્કાપીતિ નિર્વિદ્યનવ્ય-
 વધિવ્યવસ્થાવિષયે । જ્ઞાનમાત્રેતિ નિર્વિદ્યનવધિવ્યવસ્થાવિષયારહિત જ્ઞાનમમ્ । મત્યેતિ જ્ઞાનો-
 વ્યવસ્થાવિદ્યનમ્ । તત્કાલેતિ જ્ઞાનમમ્ । વ્યુદયસ્યેતિ સ્વરોચ્ચમજ્ઞાનમ્ । જ્ઞા સ્વરોચ્ચમત્યેન
 'મીનાવિદ્યાન વ્યવસ્થા' इति विद्वान् एव शिषी न तु निर्विद्वान्जन एव व्यापकत्वव्यवस्थित्य
 વિવેકમમ્બાવાત્ । તસ્મિન્નિર્વિદ્યનમ્ इति । જ્ઞાનવિદ્યનમ્જ્ઞાન નિર્વિદ્યનમત્યે તસ્યાપીતિ
 સ્વરોચ્ચમજ્ઞાનમ્ । સ્વરૂપેતિ ઇતિવ્યવસ્થાવિદ્યાવાત્ તત્કાલેતિ પૂર્વજ્ઞાન જ્ઞાનજ્ઞાનવ્યવસ્થા-
 વ્યવસ્થાવિદ્યાવિદ્યા । વિદ્યાવ્યાપ્તિવેતિ વિદ્યાવ્યાપ્તિવ્યાપિ વ્યવસ્થિતિ । સ્વરોચ્ચમમાત્રાત્કલેવ
 વ્યવસ્થા, વિદ્યાવ્યાપ્તિવ્યાપ્તિવ્યાપ્તિવ્યાપ્તિવ્યાપિ વિદ્યા વ્યવસ્થાવત્ । યત્ત इति જ્ઞાનમ્બધિયે । તેણેતિ
 સ્વરોચ્ચમ ।

૬૪ મથ જ્ઞાન નિર્વિદ્યનમ્ તન્મથ વિદ્યનમ્ સહોત્પન્ને, વ્યા-વિદ્યનો વિદ્યવા-
 ન્તરેણ । વિદ્યનમ્બધિ સહોત્પન્ન વ્યવસ્થામ્ । ન ચઈ ન સિપથ સાધનમ્
 ગર્ભવિદ્યનમ્શાબામિતિ મો સાધાત્કરણાત્ । મન્યથા સમવાન્તર તન્મમ્બાધુવ
 તિપ્રમજ્ઞાત્-ઇતિનુમાનમ્બધિ વ્યવસ્થા इति જેનું । જ્ઞાનિ વ્યવસ્થિતિ કાષ્ઠન,
 કાષ્ઠાન્તર સમવાન્તરમાત્ મમ્સાયામમ્બધિવ્યવસ્થામ્ પ્રસિદ્ધેનિર્વિદ્યનમ્બધિવ્યવસ્થામ્ સંતકાર
 કારણવિરોધાત્ ઇતિવ્યાપ્તિવ્યાપ્તિ ।

૬૪ શ્લોક- એ નિર્વિદ્યનમ્ ન હોય તે વિદ્યનમ્ આથી ઉત્પન્ન ન થાય, એમ કે-
 એક વિદ્યન વીજ વિદ્યન આથી ઉત્પન્ન થતો નથી, અને પ્રત્યક્ષ તે વિદ્યનની
 આથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે આટે તે વિદ્યનમ્ નહી પણ નિર્વિદ્યનમ્ હોયું
 એ એ જા હેતુ જાનિત નથી કારણ કે-અન્યવિદ્યન દશામ્ પણ જાણતું
 પ્રત્યક્ષ થાય છે અથવા અન્યાર મનમા અન્યવિદ્યન આથી હોય તે વળતે પણ
 ઇન્દ્રિય વડે જાણતો સાધાત્કર થાય છે એ અન્યવિદ્યનમ્શાબામિતિ પ્રત્યક્ષ
 ન મને તે કાલ્યાન્તરમા નીરમરણની ઉપત્તિ થઈ શકે નહી અર્થાત્ એરમરણ
 થતો નહી જા પ્રમાણે ઉત્પન્ન જ્ઞાનમ્બધિ પ્રમાણે જ્ઞાનના અવસ્થા સ્વભાવના
 મ્બધિ જ્ઞાનમ્બધિના પણમા એક જ જાણ વાચ છે કારણ કે- એ પ્રત્યક્ષ એ
 નિર્વિદ્યનમ્ હોય અવસ્થા મ્બધિ નથી, જ્ઞા પ્રમાણ તે છે જ

જ્ઞાન- તમારું જા જ્ઞાન જાણતો કોઈએ જ જાની વસ્તુના પણ
 કારણ કે-કાલ્યાન્તરમા જાણતું સમરણ થતું હોયથી તેનું પ્રત્યક્ષ અવસ્થાવાત્ક
 જ હોયું એમને કારણ કે- ક્ષણિકત્વવિના પ્રત્યક્ષની તેમ નિર્વિદ્યનમ્ પ્રત્યક્ષ
 સસ્કરણનક જાની જ ન શકે અથવા નીજ્ઞાન ક્ષણિકનું નિર્વિદ્યનમ્ પ્રત્યક્ષ
 જ્ઞાન એમ તે સસ્કરણનક નથી જાણતું તેમ જ્ઞાનિવ્યવસ્થા નિર્વિદ્યનમ્ પ્રત્યક્ષ
 પણ સસ્કરણે ઉત્પન્ન કરી નહી પરંતુ તમારું જ કહેવા પ્રમાણે એવર્ણન પછી
 સ્મૃતિ તે થાય છે અને સ્મૃતિ સસ્કર વિનય સભવે નહી, તેથી તેને અવસ્થા
 વાત્ક જ જાણતું એમને.

(प० न चेद् न सिपेध साधनमिति । नासिद्धम् । गन्धर्वविकल्पदशायामिति अभविकल्पावस्थायाम् । क्षणिकत्वादिवदिति क्षणिकत्वादाविष । सप्तम्यर्थे वत् । यथा क्षणिकत्वादिविषयेनिर्विकल्पकत्वात् ज्ञान न संस्कार जनयति एव गोविषयेऽपि न जनयेदित्यर्थ ।

(टि०) अथ चन्नेत्यादि । प्रत्यक्षेण पक्षाशस्य बाधेऽसिद्धे परोक्त तद्बाधकानुमानमाशङ्क्य परिहरत्याचार्य । अनुमान चेदम्—प्रत्यक्ष निर्विकल्पकम्—व्यवसायघन्धमित्यर्थ, विकल्पै सहोत्पद्यमानत्वात् ततो यन्निर्विकल्पकमित्यादि व्यतिरेकव्याप्ति । यदिति प्रत्यक्ष निर्विकल्पम्, विकल्पेण सहोत्पादात् । इदमिति विकल्पेन सहोत्पद्यमानत्वादित्यादि लक्षणम् । न सिपेधेति असिद्धमिति । गधन्वेति तुरग । साक्षात्करणदिति निर्विकल्पकप्रत्यक्षेण निष्ठकनात् । अन्यथेति साक्षात्करणव्यतिरेके । तस्मरणेति गोस्मृत्यनुत्पादप्रसक्त । क्षणिकत्वेति क्षणिकत्वादाविष सप्तम्यर्थे वति—यथा क्षणिकत्वादिविषये निर्विकल्पकत्वाद् ज्ञान न संस्कारं जनयति एव गोविषयेपि न जनयेदित्यर्थ ।

अथाम्यासप्रकरणबुद्धिपाटवार्यित्वेभ्यो निर्विकल्पकादपि प्रत्यक्षाद् गंवादौ संस्कार स्मरण च समगस्त, न तु क्षणक्षयादौ, तदभावादिति चेत् । तदप्यल्पीय, भूयोदर्शनलक्षणस्याभ्यासस्य क्षणक्षयादावक्षोदीयस सद्भावात् । पुन पुनर्विकल्पो त्पादरूपस्य चाभ्यासस्य पर प्रत्यसिद्धत्वात्, तत्रैव विवादात् । क्षणभिदेलिमभावाभिधानवेलाया क्षणिकप्रकरणस्यापि भावात् । बुद्धिपाटवस्य क्षणिकत्वादौ नीलादौ च समानत्वात्, तदप्रत्यक्षस्य निरशत्वेन कक्षीकारात्, अन्यथा विरुद्धधर्माध्यासेन तस्य भेदापत्ते । अर्थित्वस्यापि जिज्ञासितत्वलक्षणस्य क्षणिकत्वादिन क्षणिकत्वे सुतरा सद्भावाद् नीलादिवत् । अभिलपितत्वरूपस्य तु तस्य व्यवसायजनन प्रत्यनिमित्तत्वात्, अनभिलपितेऽपि वस्तुनि कस्यापि व्यवसायसमभावात् । ततो नाऽर्नञ्जवस्तुत्वादिन क्वचिदेव स्मरण समगत । तथा च—यद् व्यवसायशून्य ज्ञान न तत् स्मृतिहेतु । यथा क्षणिकत्वादिदर्शनम् । तथा चाऽश्वविकल्पकाले गोदर्शनमिति प्रसङ्ग । तथा च तत्स्मृतिहेतुर्न स्याद् । भवति च पुनर्विकल्पयतस्तदनुस्मरणम् । तस्मात् तद् व्यवसायात्मकमिति प्रसङ्गविपर्यय । एव च स्मरणात् तस्य व्यवसायात्मकस्यैव सिद्धेर्व्यवसायस्य च व्यवसायान्तरेण समानकालत्वाभावाद् विकल्पेनापि सहोत्पद्यमानत्वादिति हेतुरसिद्धिवन्धकासम्बन्धवाधित इति सिद्धम् ।

श्री— अभ्यास, प्रकरण, बुद्धिनी पटुता, अने अर्थित्वे वा कारणाणां बहुकारने लभने निर्विकल्पक प्रत्यक्षशी पणु जवादि पदार्थ विषे सम्भार अने स्मरण समगत यथं शडे छे, परतु लणुक्षयादिना प्रत्यक्षमा अभ्यासादि सहकारी ब्रह्मे न हुत्वाथी सम्भार उे स्मरणेने अवकाश भणतो नथी

१ °मिति न मु । २ नीलादौ मुपा ।

કેન— તમારૂં જ્યાં કાન નું છે તે જ્યાં છે— બૂંધેદશન રૂપ અભ્યાસ તા હવે પ્રશ્નાર્થમા વિશેષે કરીને છે એ હવે જુનીશમા બૂંધેદશન હોય તે નમિત્ત અભ્યાસના સમયમાં બૂંધેદશન થાવું હવે એ

અને પુન પુન વિદ્યાર્થપાઠકરૂપ અભ્યાસ તા જોઈને અનિહ છે હવે તે કે જેની વિદ્યાર્થ પાઠનાના જ વિષય છે એ તે કે— વિદ્યાર્થપાઠિ શબ્દ જ એ નમારે માત્ર સ્થળમાં જ નથી

હવે આ વિદ્યાર્થ અભ્યાસના પદાર્થના કાન મમયે સ્થિતિ વિષય પ્રકરણનો પણ નહાય છે / અથવા પ્રકરણનો અભ્યાસ ન હોવાથી પ્રકરણને પ્રકરણી છે એ બુદ્ધિપાઠવ— બુદ્ધિની પદુપ અભિવ્યક્તિ અને નીત્યરિમા મમાન જ છે હવે તે કે— તમાજે નીત્યરિ પ્રવચને નિરશ સ્વીકારે છે એ નિરશ ન સ્વીકારે તો નીત્યન વિષે પદુપ અને લલુકાવને વિષે અપદુતા એમ એ વિશેષી પ્રમેા માનવા જ્યા નીત અને હવે પ્રવચમા અજ નહીં પણ એ ક્ષમણે રચે અભિવ્યક્તિ પણ શિક્ષણિતવા અને અભિવ્યક્તિવરૂપ એમ એ પ્રકારે છે તેમા હલિકાવરીએના મમા હલિકાવરીમા પણ વિદ્યાનિતિ રૂપ અધિવ્યક્તિ નીત્યરિની જમ મુજારા વિદ્યામાન છે અને અભિવ્યક્તિ રૂા અભિવ્યક્તિ તા અવમાય જનનામ હવે હવે તે નહીં હવે કે— અભિવ્યક્તિ પદાર્થમા પણ કેટલાક પુરુષેને અવમાય શબ્દ એ જ્યા પ્રકારે નિ શક્તિનુહીને માત્ર કોઇ પણ એક જ અસત્ સમસ્ય મજા થયે નહીં અને તે જીવ જ જન અવમાય સદિત હોય તે હલિકાવરી કાનની જેમ મુનિનું હોય નથી અને અધિક પદાર્થ થવું યોદશન પણ તમારે મને તેહું / છે એવું જ અવમાયગુણ છે તેથી તે યોદશન સ્મૃતિનું હવે તે નહીં અને જ્યા પ્રમાણ છે તે તે વિદ્યા પુન્યાને તે યોદશનનું અનુસ્મૃતિ તા શબ્દ જ છે માત્ર યોદશન અવમાયપદાર્થ જ છે— જ્યા પ્રમાણવિષયક શબ્દ અને જ્યા જીવ પ્રકાર થવું હોવાથી યોદશન અવમાયપદાર્થ / ચિદ શબ્દ છે અને એક અવમાય— નિર્માય જીવ અવમાય માટે એક મમયે કી પણ હોવો નથી માટે વિદ્યા નાર્થે પુન થવું હોવાથી તમારે એ જનું અભિવ્યક્તિ દોષથી અધિત છે અ વિદ્ય થવું

(૧) અદમાગાદિતિ સિદ્ધિતિ અધિકાવર્યધિકારવિશેષોપજારા । પદં પ્રતીતિ શં પ્રતિ તમાવ્યાજ્ઞસ્વેનિ મિલિત્વસ્વય ક્ષયશિદ્ધેશ કમરુલે દમમાસંકે । સીમાસંકે પ્રત હલિકાવારી । વદુ જ્યામાપદુપમામિતારે અધિકાવર્યક શોદરેશ ન સ્પન્ધિનુર્ધ્વકાવર્યવવા । પ્રમાણવિષયકો ઘનિ । વદુ સ્પન્ધિનુર્ધ્વ પ્રવચનામા સ્પન્ધિનુર્ધ્વકારવિશ્વવાદે શોદરેશવિદિ । કમરુ વ અધિકાવર્યકારુલે અભિવ્યક્તિ રૂપકાવર્યકારે ।

(૨) અદમાગાદિતિ અધિકાવર્યધિકારવિશેષોપજારા । અધિકાવર્યકાર ઘનિ વદુપમા । પરમિતિ કૈવ જીવ । તદિદિતિ વિશ્વવ્યાપકો । બુદ્ધિપાઠવસ્વેનિ શોદરેશ શોદરેશ પ્રવચકાર મિલિત્વસ્વે । હલિકાવર્યકો તમાવ્યાજ્ઞસ્વેનિ મિલિત્વસ્વે તમાવ્યાજ્ઞસ્વેનિ શોદરેશવવા પ્રવચકારિ પાઠવ કારે તમાવ્યાજ્ઞસ્વેનિ શોદરેશવવા અધિકારસ્વેનિ અધિકારિત્વે વિદ્યાવિશ્વવ્યાપકવાદે અધિકારિત્વસ્વેનિ પ્રવચકારે અધિકારવ અધિકારિત્વેનિ મિલિત્વસ્વેનિ વદુપમાવાદે

અભવિકલ્પકાલે ગોદર્શનં ન સ્મૃતિહેતુ, વ્યવસાયશૂન્યમ્વાત્ । પ્રસન્ન इति परेष्टेनानिष्टापादनं प्रसन्नं ।
 तथा चेति तस्मादेव सति । तदिति गोदर्शनम् । तदनुस्मरणमिति गोदर्शनस्मरणम् । तद्व्य-
 वसायेति गोदर्शनव्यवसायस्वभावम् । तद्विपर्यय इति पाठे प्रसन्नविपर्यय । अश्वविकल्पकालोत्पन्न
 गोदर्शनं न स्मृतिहेतुरित्यत्र प्रसन्नानुमानं पक्ष, व्यवसायव्यवसायજ્ઞાનત્વાદિતિ હેતુ । યદાવગમ્યાં ० इत्यन्वय
 व्याप्तिदृष्टान्त । तस्येति गोदर्शनस्य ।

૬૫ અથ ન ન્યવસાયસ્વભાવેન સમારોપપરિપન્થિ-પ્રમાણવદેવો યામિત્તે-
 પાડપાદિ, તદભાવેડપિ વ્યવસાયજનકચમાત્રેણ તયો ક્વચિદ્ગાવાચિરોધાત । અનુમાન
 હિ વ્યવસાયસ્વભાવ મત મમારોપપરિપન્થિ, પ્રમાણ ચ । પ્રત્યક્ષ તુ વ્યવસાય-
 જનકમિતિ કો વિરોધ ' इति चेत् ।

इह तावत् प्रमाणत्वहेतोः यामिरुपदर्शयते-प्रमाणं स्वप्नमिवात्कमवादिषु
 सौगता । अविस्वादात्कच्च चार्थप्रापकत्वेन न्यायम् । अर्थाप्रापकस्याविमवादिवा-
 भावाद निविषयज्ञानमत । तदपि प्रवर्तकत्वेन न्यायि, अप्रवर्तकस्यार्थाप्रापकत्वात् ।
 तद्वदेव । तदपि विषयोपदर्शकत्वेन न्यानशे, स्वप्नविषयसुपदर्शयत् प्रवर्तकत्वव्यवहार-
 विषयत्वसिद्धे । न हि पुरुष हस्ते गृहीत्वा ज्ञानं प्रवर्तयति, स्वविषयं तूपदर्शयत् प्रव-
 र्तकमुच्यतेऽर्थप्रापकं चेत् ॥

§ ૫ ઔદ્ધ—‘સમારોપપરિપન્થિ અને ‘પ્રમાણવ’ એ બન્ને હેતુની વ્યવસાયસ્વભાવ
 માધ્ય માથે વ્યાપ્તિ યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે—વ્યવસાયસ્વભાવત્વના અભાવમા પણ
 કોઈ સ્થળે માત્ર વ્યવસાયજનકત્વરૂપ માધ્ય માથે પણ ઉપરોક્ત બન્ને હેતુઓ
 હોય છે અર્થાત્ કવચિત્ એવું બને છે કે—જે સ્વય વ્યવસાયાત્મક ન હોય તે
 પણ સમારોપનો વિરોધી અને પ્રમાણ બને છે જેમ કે— અનુમાન એવું છે જે
 વ્યવસાયાત્મક છે, અને તે સમારોપપરિપન્થી અને પ્રમાણ પણ છે, પરંતુ પ્રત્યક્ષ
 એવું છે જે સ્વય વ્યવસાયાત્મક નથી છતા વ્યવસાયજનક છે, અને સમારોપપન્થી
 અને પ્રમાણ પણ છે અર્થાત્ પ્રત્યક્ષમા ‘વ્યવસાયજનકત્વ’ માધ્ય સાથે સમારોપ-
 પરિપન્થિત્વ અને પ્રમાણત્વ હેતુને વ્યાસ માનવામા કશો વિરોધ નથી અર્થાત્
 એ બન્ને હેતુઓ વ્યવસાયસ્વભાવત્વ માથે જ વ્યાસ નથી, પણ વ્યવસાયજનકત્વ
 સાથે પણ વ્યાપ્ત છે

જૈન-ઔદ્ધી ઔદ્ધ મત પ્રમાણે પ્રથમ ‘પ્રમાણત્વ’ હેતુની વ્યાપ્તિ વિષે વિચાર
 કરીએ છીએ—પ્રમાણ અવિસ વાદક છે એમ યોગતો કહે છે અને અવિસ વાદકત્વ
 અર્થપ્રાપકત્વ માથે વ્યાસ છે, એટલે કે જે અર્થપ્રાપક હોય તે અવિસ વાદી
 હોય કારણ કે જે જ્ઞાન અર્થપ્રાપક નથી તે અવિસ વાદી પણ હોતુ
 નથી, જે મકે—નિવિંપયજ્ઞાન અને અર્થપ્રાપકત્વ પણ પ્રવર્તકત્વ માથે વ્યાસ
 છે, કારણ કે—અપ્રવર્તકજ્ઞાન નિવિંપય જ્ઞાનની જેમ અર્થતુ પ્રાપક હોતુ
 નથી, વળી પ્રવર્તકત્વ પણ વિષયોપદર્શકત્વ માથે વ્યાસ છે, કારણ કે— સ્વવિષયને

૧ ઉદપારી મુખા ।

અવ્યાજનાર જ્ઞાનમા પ્રવર્તકત્વરૂપ અવ્યાજની સિદ્ધિ છે અર્થાત્ સ્વલિપ્ય અવ્યાજનાર જ્ઞાનમા એ 'જ્ઞા જ્ઞાન પ્રવર્તક છે' એવો અવ્યાજનાર શબ્દ છે કારણ કે-જ્ઞાન પ્રવર્તકને કાલથી પકડીને પ્રવૃત્તિ કરાવતું નથી, પણ સ્વલિપ્યને દેખાડતું કોઈને એ પ્રવર્તક અને અર્થપ્રાપક કહેવાય છે

(૧) જ્ઞા ન જ્ઞા પ્રવર્તક અવ્યાજનારગરભેદિ જ્ઞા તપાસેતરિવલિપ્ય જ્ઞાન્ય ન । કિન્તુ અવ્યાજનારભેદવિધિ ઉચ્ચ ઉચ્ચવ્યાજવિષુષ્ટી કો ન્યાય વિરોધ इति चेदिति વ્યાજવ્યાજમાહ ધરે —દહ સાધવિવારિ । તદ્દશૈવૈતિ તિર્ધિવચ્ચાવરેવ ।

(મિ) તત્પ્રમાણેડપીતિ સ્વલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ । તપોરિતિ જ્ઞાતેતરિવલિપ્યસ્વલિપ્ય-ત્વદેવો હમિત્વોત્તરિવલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ । અલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ । જ્ઞા હમિત્વદેવો તપાસુદર્શન વલિપ્ય ઉચ્ચ જ્ઞાન્ય વિ ન વલિપ્ય હમિત્વદેવો તપાસિ વિલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ ? વલિ ન તપ વલિપ્ય પ્રવર્તકમ્, તર્હિ પ્રવર્તકમ્ તિર્ધિવલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ, ઉચ્ચ વલિપ્ય વલિપ્યસ્વલિપ્ય વલિપ્ય જ્ઞાન્ય વિલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ । તદ્દશૈવૈતિ અર્થવચ્ચાવરેવ । તદ્દશૈવૈતિ તિર્ધિવચ્ચાવરેવ । તદ્દશૈવૈતિ પ્રવર્તકમ્ ।

તરે વચ્ચે-કિં દર્શનમ્ સ્વલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ સત્યા વિપ્લોપદર્શકત્વ સંમાયેત સ્વલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ શા સમયેત્ પ્રાલિપ્યવિલિપ્ય, વિલિપ્યસ્વલિપ્ય દર્શનમ્ સત્યા વિનાશદર્શક ત્વ નામ વિપ્લોપદર્શકત્વ સ્વલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ તિર્ધિવચ્ચાવરેવ —કિન્તુનેન જ્ઞાતૈર ન્યાયપ્રમાણેરિ પ્રમાણેરિ પદ્માવ્યાજસ્વલિપ્ય નીલાવિલિપ્યસ્વલિપ્યપ્રમાણેરિ કર્તવ્યમ્ તન્તરેવાપિ વિપ્લોપદર્શકત્વ સિદ્ધિવાત્ તથા પ 'વચ્ચે જનવચ્ચેના ત્તૈવારય પ્રમાણતા' इति ગદ્યાન્તરિવલિપ્ય સ્વલિપ્ય સત્યા વિલિપ્ય વિપ્લોપદર્શકત્વસમ્બન્ધે પ્રમાણવ્યાપિ તે કિન્તુ માત્રાત્ તન્મારનિમાલ્લાત્ તત્પ । કર્તવ્યમ્ જ્ઞાતૈર ન્યાયપ્રમાણેરિ પ્રમાણેરિ પ્રમાણેરિ દર્શનમ્ વિપ્લોપદર્શકત્વ ન પ્રસન્નને ।

વ્યવહારની ન્યા પ્રવર્તકની એ વ્યાપિ છે તેની કહેવાય છે કીન્તુ-અવ્યાજ-વિલિપ્ય-વિલિપ્યની ઉ પતિ શબ્દ પછી જ્ઞાન વિલિપ્યપદર્શક અને છે કે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાવત એ વિલિપ્યપદર્શક અને છે ? પ્રથમ જ્ઞાનના તે વ્યાજ નથી કારણ કે- જ્ઞાન સ્વલિપ્યપદર્શક જ્ઞાનને વિલિપ્યપતિજ્ઞાનના નામ થઈ જાય છે તે વિલિપ્યપદર્શક જ્ઞાન કયા સહેલું ? જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા એ વિલિપ્યપદર્શક અને છે એવી વીજ્ઞા જ્ઞાનના સ્વીકારે તે-જ્ઞાન કરાવ્યા પછી નજર કોઈ જુદું નથી તરી રીતે વિલિપ્યપદર્શકત્વરૂપ કાઈ સિદ્ધ થઈ શકાય પછી ઉત્પન્ન થવા નીલાવિ વિલિપ્યની ન વિલિપ્યપદર્શકત્વમા શા ભાટે અપેક્ષા રાજે ? અર્થાત્ અપેક્ષા નથી એ તે પછી એ વિલિપ્યમા જ્ઞાન વિલિપ્યને ઉત્પન્ન કરે તેમા એ જ્ઞાનની પ્રમાણતા છે એ તમામ સિદ્ધાતમા વિશિષ્ટ આવશે કારણ કે-અવ્યાજવ્યાજવિલિપ્યપતિ વિલિપ્ય એ વિલિપ્યપદર્શકત્વને સહાય જ્ઞાનમા છે એટલે પ્રમાણને પણ તદ્દાવ વિલિપ્ય પતિ વિલિપ્ય એ થઈ જશે, કારણ કે જ્ઞાન પ્રમાણવ્ય વિલિપ્ય-

ત્વવિરોધાત્ । ન ચ તદુભયાગોચર જ્ઞાન તદુભયેક્યમાકલ્પયિતુ કૌશલમાલમ્બતે । તથા-
 હિ—યદ્ યદ ન ગોચરયતિ, ન તત્ તદેક્યમાકલ્પયિતુ કુશલમ્ । યથા—કલ્પજ્ઞાન
 વૃક્ષત્વગિશપાત્વયો । તથા ચ પ્રકૃતમિતિ । તન્ન વ્યવસાયજનનાત્ પ્રત્યક્ષમ્ય પ્રામા
 ણ્યમુપપાદકમ્ ।

બૌદ્ધ—દૃશ્ય-વસ્તુ, અને વિકલ્પ-અવસ્તુ, એ બન્નેનું એકીકરણ ક્રવાથી
 વ્યવસાય વસ્તુનો ઉપદર્શક બની જ શકે છે

જૈન-આ એકીકરણ એટલે એકરૂપતાપાદન અર્થાત્ બન્નેની એકરૂપતા કરી
 દેવી તે છે કે એકત્વવ્યવસાયરૂપ, અર્થાત્ બન્નેને એક બંધવા એ છે ?
 એકીકરણ એટલે એકરૂપતાપાદન હોય તો-એમાથી કોઈ એકન જ સ્વરૂપ ગહેગે
 પરંતુ બીજાનું નહીં ગહે એકીકરણ એટલે એકત્વાધ્યવસાય હોય તો-દૃશ્ય અને
 વિકલ્પનું અક્ય ઉપચગિત-ઉપચારવાળું થયું, તો એકત્વાધ્યવસાય, એ વિષયો-
 પદર્શક ક્ષ ડીતે થશે ? કાગળ કે-ગાય તરીકે ઉપચાર ક્રવા માત્રથી માઠ
 કાઈ ક્ષનું વાસણ ભરી દેતો નથી

બળી, દૃશ્ય અને વિકલ્પના એકત્વનો અધ્યવસાય દર્શનથી થાય છે કે
 વિકલ્પથી કે કોઈ બીજા જ્ઞાનથી થાય છે ? દર્શનથી તો વાય નહીં, કાગળ કે-
 દર્શનરૂપ શ્રાત્રિય-વૈદિકપ્રાહ્મણ અધ્યવસાયરૂપ ચાડાળને સ્પર્શ કરે એવો સભવ
 જ નથી, કારણ-કે-દર્શન નિર્વિકલ્પ હોઈ કદી અધ્યવસાયરૂપ હોતું જ નથી, અને
 તે વિકલ્પને વિષય પણ કંતુ નથી અને જો વિષય ન કરે તો દૃશ્ય અને વિકલ્પનો
 એકત્વાધ્યવસાય દર્શન ડેવી ડીતે કહે ? વિકલ્પથી પણ એકત્વાધ્યવસાય
 થાય નહીં, કારણ કે-વિકલ્પરૂપ રાક્ષસ દૃશ્યરૂપ રામને કબળે કરવા-
 વિષય કરવામા અસમર્થ છે, તો એકત્વાધ્યવસાય ડેવી ડીતે થાય ? જ્ઞાનાન્તરથી
 પણ એકત્વાધ્યવસાય થાય નહીં, કારણ કે-એ જ્ઞાનાન્તરને નિર્વિકલ્પ માનવામા
 આવે કે મવિકલ્પ માનવામા આવે તો પણ તે દૃશ્ય અને વિકલ્પ એ બન્નેને
 તો વિષય કરી ગકે જ નહીં, અને બન્નેને વિષય ક્યાં વિના એકત્વાધ્યવસાય
 સભવશે જ નહીં તે માટે અનુમાન પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે-જો જ્ઞાન જે પદાર્થને
 વિષય કરતું નથી તે જ્ઞાન તે પદાર્થનું ઐક્ય ક્રવામા કુશળ-સમર્થ હોતું
 નથી, જેમકે-ઘટજ્ઞાન એ વૃક્ષ અને શિ શપાને વિષય કરતું નથી, તેથી વૃક્ષ અને
 શિ શપાનું એકત્વ કરવાને સમર્થ પણ નથી, એ જ ડીતે દૃશ્ય અને વિકલ્પને
 વિષય નહિ કરનારું જ્ઞાન પણ દૃશ્ય અને વિકલ્પનો એકત્વાધ્યવસાય ક્રવા સમર્થ-
 નથી આ પ્રકારે વ્યવસાયજનક હોવાથી પ્રત્યક્ષમા પ્રામાણ્ય યુક્તિપૂર્વક મિદ્ધ
 થઈ શકતું નથી

(૫૦) દૃશ્યવિકલ્પ(કલ્પ્ય)યોરિતિ દર્શનવિષયવિકલ્પવિષયયો ।

નિર્વિકલ્પકસવિકલ્પકયુગલાનતિક્રમેણેત્યાદિ । 'યદ્દિ જ્ઞાનાન્તરં પરિકલ્પ્યતે તન્નિ-
 વિકલ્પક યા મવિષ્યતિ સવિકલ્પક યા મવિષ્યતિ । एतद् युगलं नातिक्रममिति । निर्विकल्पकं चेत्,
 दृश्य विषय । सविकल्पकं चेत्, तर्हि विकल्प्य विषय ।

(मि०) अल्पतरुद्वयेति इवोर्व्यापरेभ्यः । सतत्त्वमिति स्वरूपं न शिटीयत्व विद्युत् ।
 एष इति इत्यतिशयोक्तस्य । विक्रम्य तद्वैति ततो ह्यविवक्षन्तीरेषीतरम् ।
 न च तद्वैति सर्वत्र । विक्रम्यमिति वस्तु । तद्भुजयैति तत् ह्यविवक्षन्तीरेषीतरुः-
 विभवो वस्तु । तथाहीत्यादि । पवित्रि इति च । पवित्रि वस्तु ।

कथं चैतद् अणस्तवत्कर्मप्राणशस्त्रादाकम्बुनुत्पत्तं विक्रम्यं कृत्वापि गोत्या
 पादवति स्वविक्रम्यमान्यारुपसमुद्भूतममाशास्त्रमिवाङ्गितमागेपानुप्रवेशादिति च ।
 तदपेक्षन् गीतादावपि सर्वोपरिअसमारोपप्रसक्तं । कथमन्वया विक्रम्यमाणासत्
 तर्जनभेदो न स्यात् न ह्यन्त्या दर्शन स्वकिं समाारोपान्तं स्वकिन्मि वस्तुं युक्तम् ।

अथ तत्त्वत्त्वावृत्तिवशादनन्तरवापि दर्शनस्य तथा परिक्रम्यान्दीय समा
 रोपान्ते-भो हि स्वावृत्तमसारोपाकान्तम् असमारोपाकान्ते-वस्तु स्वावृत्तं समा
 रोपान्तं तदुच्यते इति । तदप्यसूपपादम् अतो स्वावृत्तिरसि चत्कर्म कल्पितकल्पित
 कल्प्येत अन्वया वा अन्वया च्च निरामानुरप्यन्तरस्वावृत्तिरन्वया कथतामा
 श्रियेत । अन्वयाप्रमणात्प्रे तु सिद्धो विक्रम्यमाणास । तथाहि-तर्जनं यत् स्वमा
 शेषं समाारोपाकान्ते-भो स्वावृत्तम्, न तत्रैवाऽसमारोपाकान्ते-भ्योऽपि अतः पाञ्जी-भो
 स्वावृत्तं न तत्रैव तेभ्योऽपि तदोद्योगसि स्वावृत्तयोरैवमापते । अत्र पुन स्त-
 माशयेदोऽपि वस्तुनोऽस्तवमाश्रयात्तरवा क्रियते पतेति मतम्, तथा कल्पितस्वमाशान्तर
 कल्पनायामन्वयस्था स्थेमान्मास्तिरनुवृत्त । एतौ न स्ववसायजगन्मादस्य प्रामाण्यम-
 नुसुगम्, किन्तु स्ववसायजगन्भाषवादेश । एवं प्रामाण्यत्परं समाारोपपरिपक्वतापि
 चाप्यम् ॥३॥

एतौ के निर्विच्छेदप्रश्नन क्षणक्षय अने स्वर्गप्रापकृतज्ञिमा पक्ष इति
 पक्ष अनुवृत्त विकल्पने शा भागे ए पत्न इतु नथी ?

मीमा—अङ्गिभ्रदि विषे अन्तरिक्षहीन वासनान्ता अत्रही उत्पन्न अन्तर
 व्या अङ्गिभ्रदिश्च ए अत्रे वा समाशेष-आन्ति अत्र अन्तान्ता अत्रे अङ्गिभ्र
 अने स्वर्गप्रापकृतज्ञि विषे निर्विच्छेदप्रश्नन अनुवृत्त विकल्प उत्पन्न इती
 शक्यु नथी

मीमा—अप्य बोध नथी, अत्रे के-अङ्गिभ्रही अन्ति अत्रे नीकादिना
 इतिना पक्ष नीकादि विषे विपरीत समाशेष-आन्तरश्चाने प्रसक्त आन्ती,
 अने अत्रे न अने ते-अत्रे के-नीकादिना अन्तरेष नथी अने अङ्गिभ्रदिभि
 समाशेष ए अत्रे अने ते विद्वत्प्रमने अन्वयास अत्रही इतिना अने अत्रे के
 नथी अत्रे अत्रे समाशेष निनातु अने समाशेषकृत अत्रे नि इतिना
 भावता अत्रे अत्रे के-निरेष-अन्तर नीकादिइतिना इति अने अत्रे अत्रे समा
 शेषनी आन्तं अने नीका इति अत्रे अत्रे समाशेषनी अन्तकृत ए अत्रे
 अने ते ते अत्रे नथी

બૌદ્ધ—દર્શન નિરશ હોવા છતા તેમા તે તે વ્યાવૃત્તિના બળથી તે તે પ્રકારની કલ્પના કરવામા આવતી હોઈ તેમા કંઈ દોષ નથી, કારણ કે—એક જ દર્શન સમારોપાકાન્તથી વ્યાવૃત્ત હોવાથી અસમારોપાકાન્ત કહેવાય છે અને અસમારોપાકાન્તથી વ્યાવૃત્ત હોવાથી સમારોપાકાન્ત કહેવાય છે આમ વ્યાવૃત્તિના લેદને ટરણે નિરશદર્શનમા સમારોપ અને અસમારોપ ઘટી શકે છે

જૈન—આ ઘટના પણ યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે વ્યાવૃત્તિલેદ પણ કોઈ વસ્તુના અશની અપેક્ષા રાખીને છે કે અપેક્ષા વિના છે ? વ્યાવૃત્તિ જો વસ્તુશની અપેક્ષા રાખતી ન હોય તો—અચન્દ્રથી વ્યાવૃત્ત ચિત્રલાતુ—અગ્નિ ચન્દ્રતાને પામશે અર્થાત્ તે અગ્નિ પણ ચન્દ્ર કહેવાશે અને જો વસ્તુના અશની અપેક્ષા હોય તો વિકૃદ્ધધર્મનો આશ્રય થયો તે આ પ્રમાણે—નીલાદિદર્શન જે સ્વભાવ દ્વારા સમારોપાકાન્ત વસ્તુના અશોથી વ્યાવૃત્ત છે, તે જ સ્વભાવ દ્વારા અસમારોપાકાન્ત વસ્તુના અશોથી વ્યાવૃત્ત નથી, અને જે સ્વરૂપે અસમારોપાકાન્ત વસ્તુના અશોથી વ્યાવૃત્ત છે, તે જ સ્વરૂપે સમારોપાકાન્ત વસ્તુના અશોથી વ્યાવૃત્ત નથી કારણ કે— એક જ સ્વભાવ વડે વ્યાવૃત્તિ માનવામા આવે તો—તે બન્ને વ્યાવૃત્ત વસ્તુઓ એક બની જશે વળી વસ્તુના સ્વભાવલેદને પણ અતસ્સ્વભાવરૂપ વ્યાવૃત્તિને કારણે કલ્પિત જ માનવામા આવે તો—આ પ્રકારે કલ્પિત સ્વભાવાન્તગ્ની કલ્પનામા અનવસ્થા આવશે

આ પ્રકારે ‘વ્યવસાયને ઉત્પન્ન કરવાથી નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષમા પ્રામાણ્ય છે’ એમ કહેવું યોગ્ય નથી, પરંતુ ‘વ્યવસાયસ્વભાવાત્મક હોવાથી જ પ્રત્યક્ષમા પ્રામાણ્ય છે એમ કહેવું, એ યુક્તિસંગત છે આ જ પ્રમાણે પ્રામાણ્યના સહચર ‘સમારોપપરિપન્થિત્વ’ ને કારણે પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને વ્યવસાય સ્વભાવરૂપ કહેવું જોઈએ ॥ ૭ ॥

(૫૦) સ્વવિકલ્પવાસનાવલસમુજ્જૃમ્મમાણેત્યાદિ । ‘મદીયેય યોપિદ્’ ‘બહમેનામુદ્દ-
હ્યામિ’ ‘અહમેનામુપમોક્ષ્યે’ इत्यादि । तथा परिकल्पनादिति साशब्दपरिकल्पनात् ॥૭॥

(ટિ૦) કથ ચૈતદિતિ નિર્વિકલ્પકમ્ । સ્વવિકલ્પેતિ સ્વવિકલ્પાર્થમનાથવિદ્યામલેનોલ્લસમાનો યોક્ષણિક્રવાદિસમારોપો આન્તિજ્ઞાન તસ્યાનુપ્રવેશાત્ । નીલાદાવપીતિ નિર્વિકલ્પકદર્શનેઽપિ । તદ્વિપરીતેતિ નીલાદિદર્શનાદ્વિપરીતો વિકલ્પસ્તસ્ય । કથમન્યથેતિ નીલાદૌ ક્ષણક્ષયાદૌ ચેત્સમા-
રોપાનુપ્રવેશો ન ત્વલ્ય । તદ્દર્શનેતિ નીલાદિદર્શનમ્ । અથ તત્તદ્વયાવૃત્તીતિ અન્યાપોહ-
સામર્થ્યાત્ । તથેતિ મેદપરિકલ્પનાત્ । અદોષ હતિ મેદસ્ય । ઘસ્ત્વંશમિતિ દર્શનમ્ । તત્તો
ન વ્યવસાયેતિ વિકલ્પોપાદકવાત્ । અસ્યેતિ નિર્વિકલ્પકપ્રત્યક્ષસ્ય ॥૭॥

સમારોપપરિપન્થિત્વાદિત્યુક્તમિતિ સમારોપ પ્રરૂપયન્તિ—

અતર્મિસ્તદ્વ્યવસાયઃ સમારોપઃ ॥૮॥

અતલ્પકારે પદાર્થે તલ્પકારતાનિર્ણય સમારોપ इत्यर्थ ॥૮॥

પૂર્વસૂત્રમા ‘અમારોપનુ વિરોધી’ એમ કહેવામા આવ્યું છે એટલે ‘સમારોપ’નુ હવે નિરૂપણ કરે છે—

અતત્મા તત્પ્રકારનો અધ્યવસાય તે ‘સમારોપ’ છે ॥૮॥

शुक्तिसाध्यायास्तस्या भावात् । द्वितीये तु ज्ञानकाले सा नास्ति, कालान्तरेऽपि वा ? ज्ञानकाले तावत् तथ्यकलधौतवोधेऽपि कापि सा नास्त्येव । कालान्तरे तु प्रचुरतरसमीर-समांरणाशुव्यपायिपयोबुदबुदवोधेऽपि सा न विद्यत एव । तन्नार्थक्रियेत्यादिपक्षः क्षेमकार ।

तत्पुरस्सरपक्षे तु, तथाविधवैपरीत्य तस्य स्वैनैव, पूर्वज्ञानेन, उत्तरज्ञानेन वाऽवसी-येत ? । न स्वैनैव, तेन स्वस्य वैपरीत्यावसाये प्रमातु प्रवृत्त्यभावप्रसङ्गात् । अथ पूर्वज्ञानेन, किं स्वकालस्थेन, तत्कालस्थेन वा ' नाधेन, तत्काले वैपरीत्यास्पदसवेदनस्यासत्त्वात् । नापि द्वितीयेन, ज्ञानयोर्योगपद्यासम्भवात् ।

अथोत्तरज्ञानेन, तर्कि विजातीयम् सजातीय वा स्यात् ? विजातीयमप्येकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा ? मेदद्वयेऽपि घटज्ञान पटज्ञानस्य वैपरीत्यावसायि भवेत् । सजातीयमप्येकविषयम्, भिन्नविषय वा ? एकविषयमप्येकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा ? द्वय मपीद सवाददत्तहस्तावश्च ऋथ वैपरीत्यावबोधधुराधौरेयता दधीत ' भिन्नविषयम-प्येकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा ? उभयत्रापि पटज्ञान पटान्तरज्ञानस्य तथा भवेत् ।

अथ न सर्वमेवोत्तरज्ञान प्राक्तनस्याऽन्यथात्वावबोधवद्भक्तम्, किन्तु यदेव बाधकत्वे-नोल्लसति । ननु किमिदं तस्य तदबाधकत्वम्—तदन्यत्वम्, तदुपमर्दकत्वम्, तस्य स्वविषये प्रवर्तमानस्य प्रतिहन्तृत्वम्, प्रवृत्तस्यापि फलोत्पादप्रतिबन्धकत्व वा ? प्राचि पक्षे, भिव्या-ज्ञानमपि तस्य बाधकं स्यात्, अन्यत्वस्थोभयत्राऽविशेषात् । द्वितीये घटज्ञान पट-ज्ञानस्य बाधकं स्यात्, तस्यापि तदुपमर्देनोत्पादात् । तृतीये, न प्रवृत्तिस्तस्य तेन प्रतिहन्तु शक्या, यत्र क्वचन गोचरे प्रागेव प्रवृत्तत्वात् । तुरीयेऽपि, न फलोत्पत्ति-स्तस्य तेन प्रतिबन्धु पार्यते, उपादानादिसंविदोऽपि प्रथममेव समुत्पन्नत्वात् ।

किञ्च, विपरीतप्रत्यये रजतमसञ्चकास्ति, सद् वा ? अमञ्चेत् । असत्स्यातिरेकेय स्यात् । सञ्चेत् । तत्रैव, अन्यत्र वा ? यदि तत्रैव, तदा तथ्यपदार्थख्यातिरेकेय भवेत् । अन्यत्र तु सत कथं तत्र प्रतीति, पुरस्सरगोचर एव चक्षुरादेर्व्यापारात् ? दोषमाहात्म्या-दिति चेत् । न, दोषाणामिन्द्रियसामर्थ्यकदर्शनमात्रचरितार्थत्वेन विपरीतकार्योत्पत्तिं प्रत्यक्चिन्तकरत्वात् । नतस्तथा विचार्यमाणस्य तस्यानुपपद्यमानत्वमिध्यदेव ।

नापि व्यभिचारि, विपक्षादत्यन्त व्यावृत्ते । अत एव न विरुद्धमपि । तत् सत्यमेवैतत् सवेदनद्वयम्—इदमिति प्रत्यक्षम्, रजतमिति तु स्मरणम् । करणोद्भवदोष वशाच्छुक्तिरजतयो प्रत्यक्षस्मरणयोश्च भेदाप्रतिभामाद् भेदाख्यातिरियमुच्यत इति ॥

तेषु उदाहरण्यु—

यथा धीपमा 'य्या रजत-याही छे अेषु ज्ञान थनु ते ११.

ક્ર ૧ સૂત્રમા યથા શબ્દ ઉદાહરણના ઉપ-ન્યામ માટે છે હવે પછીના સૂત્રામા જ્યાં જ્યાં 'અથ શબ્દ જ્ઞાને તે ઉદાહરણ માટે બલુવે રજતના આકાર વિનાની છીપમા 'આ રત્ન-વાંદી છે' એટલે કે રજતાકાસ્થાળી છે એવું બે જ્ઞાન તે વિપરીત જ્ઞાનો વિપરીતજ્ઞાતિ કહેવાય છે—એમ સૂત્રનો અર્થ સમજવો જાણી સૂત્રમા જિ શબ્દ ઉદ્દેશ-જ્ઞાનનો પ્રકાર જતાવ્યા માટે છે હવે પછીના સૂત્ર મા પલુ જિ શબ્દ ઉદ્દેશના અર્થનો સુપક બલુવે જ્યાં સૂત્રને માત્ર ઉદાહરણ સૂત્ર સમજવું, એટલે તે પ્રત્યક્ષને યાજ્ય વિષયમાં જનાર પીનાશ આદિ વિપરીત જ્ઞાનોનું જ્ઞાને પ્રત્યક્ષથી ભિન્ન પરીક્ષ પ્રમાણને યોજ્ય વિષયમાં જનાર હેતુ જ્ઞાસાદિથી ઉત્પન્ન જનાર વિપરીત જ્ઞાનોનું સ્તૂતન કરવા માટે છે—એમ સમજવું

ક્ર ૨ જ્યાં જાણતમાં વિવેકજ્ઞાતિવાદી (પ્રાણાકર) જ્યાં પ્રમાણે કહે છે— વિચારસ્પદ છીપમા 'આ રજત છે' એવું બે જ્ઞાન છે તેને વિષય-વિપરીત-જ્ઞાતિ કહેવી ન જોઈએ કારણ કે—વિચાર કરવા તે જ્ઞાન વિપરીતરૂપે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી જ્ઞાને બે પદાથ વિચારવા બે રીતે સિદ્ધ ન થાય તે રીતે તેને સ્વીકારવો ન જોઈએ. એમકે—બે સ્વભ છે તે વિચાર વડે કુલરૂપે સિદ્ધ થતો નથી કોણથી કુલરૂપે માન્ય થતો નથી

વિચાર કરવા તે જ્ઞાન વિપરીતરૂપે સિદ્ધ થઈ શકતું નથી—જ્યાં હેતુ અસિદ્ધ નથી, એટલે કે વિચારથી વિપરીત સિદ્ધ થતો નથી, તે જ્યાં પ્રમથ્ણે-જ્ઞાનમાં વૈપરીત્ય એટલે શું ? જ્ઞાન વડે અર્થક્રિયાકારિપદાથનો પ્રત્યય નથી થતો એ વૈપરીત્ય કે અન્યથાપ્રથન એટલે કે બે રૂપે હોય તેથી વિપરીતરૂપે જ્ઞાન થવું તે વૈપરીત્ય છે ? પ્રથમ પક્ષ મનો યે—વિચારસ્પદ જ્ઞાનથી બલુવે પદાથમાં અર્થક્રિયાનો જ અભાવ છે કે પદાથ વિશેષ રજતથી સાધ્ય એવી અર્થક્રિયા નથી ? શુદ્ધિ-છીપથી સાધ્ય અથ ક્રિયા વિદ્યમાન હોવાથી પહેલો પક્ષ યોજ્ય નથી. બીજા પક્ષે પૂજ-વાનું કે તે અર્થક્રિયા જ્ઞાનકાલે નથી કે કલાન્તરમા પલુ નથી ? જ્ઞાનકાળમાં નથી એમ કહે તો—સત્તરજતના જ્ઞાન પ્રસથે પલુ જ્ઞાનકાલે કાર્થ અર્થક્રિયા નથી કલાન્તરમા પલુ નથી એમ કહે તો—અતિપ્રથમ વાનુના વેગથી જલથી નાશ પામનાર પાણીના પરપીટાઓમા પલુ તે નથી કારણ કે જ્ઞાન પછી વસ્તુ જ પરપીટાઓનો જ નાશ થઈ જમેલ હોવાથી તેની અર્થક્રિયા સભવતી જ નથી. માટે અર્થક્રિયાસ્થિત્ય જ્યાં વિકલ્પ થઈ પલુ ઉપસાધક નથી

તે પછીના બીજા વિકલ્પ અન્યથાપ્રથન વિષે પૂજવાનું કે—તે રજતજ્ઞાનની તેજ પ્રકાશની વિપરીતવા સ્વભ તે જ્ઞાન પોતે જ બલુ છે કે તેના પહેલાનું જ્ઞાન બલુ છે કે તેના પછીનું જ્ઞાન બલુ છે ? જ્ઞાન પોતે જ એ પાવાનું વૈપરીત્ય અજ્ઞાત હોય તો પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થાય જ નહીં માટે જ્ઞાન પોતે પોતાનું વૈપરીત્ય બલુ છે એમ કહેવાય નહીં તેની પહેલાના જ્ઞાનથી વૈપરીત્ય અજ્ઞાવ છે એમ મનો યે—તે પૂર્વકલિક્ષણ પોતાના અસ્તિત્વ કાલે એટલે કે—વિપરીતજ્ઞાનો ત્પત્તિ થયા પહેલા જ વિપરીતને બલુ છે કે વિપરીત જ્ઞાનના કાળમાં ? પોતાના અસ્તિત્વકાળમાં તે જ્ઞાન વિપરીત બલુ શક્ય નહીં કારણ કે—તે કાલે વિપરીતના

આશ્રયભૂત જ્ઞાનનો જ અભાવ છે, અર્થાત્ વિપર્યય જ્ઞાન પોતે છે જ નહીં તે—વિપર્યયનું જ્ઞાન કેમ અને ? ખીજો પક્ષ પણ કહી શકાશે નહીં, કારણ કે—એકી સાથે બે જ્ઞાન હોતા નથી ઉત્તરજ્ઞાન—તેની વિપરીતતા બાજુ છે એમ કહો તો—તે ઉત્તરજ્ઞાન વિભવતીય છે કે મન્વતીય ? વિન્વતીય હોય તો—તે એક સત્તાન—એક જ પુરુષનું છે કે ભિન્ન મતાનનું—ભિન્ન પુરુષનું ? આ બંને પ્રકારમા ઘટજ્ઞાન દ્વારા પટજ્ઞાનની વિપરીતતાનો નિશ્ચય પ્રાપ્ત થશે સન્વતીય કહો તો—તે એકવિષયવાળું છે કે ભિન્નવિષયવાળું ? એકવિષયવાળું પણ એક સત્તાનનું છે કે ભિન્નસત્તાનનું છે ? આ બંને પ્રકારનું જ્ઞાન તો સવાદરૂપ હોઈ હાથના ટેકારૂપ છે, તેથી જ્ઞાનગત વિપર્યયના બોધની ધુરાને ધારણ કેમ કરી શકે ? અર્થાત્ એ બંને પ્રકારના જ્ઞાનો સવાદી બનતા હોઈ વિપર્યય સિદ્ધ કરી શકે નહીં ભિન્નવિષયવાળું પણ એક સત્તાનનું કે ભિન્ન સત્તાનનું ? આ બંને પક્ષમા એક પટજ્ઞાન ખીજા પટના જ્ઞાનના વિપર્યયને સિદ્ધ કરી દેશે, પણ આવા પ્રમગમા પરસ્પર બાધા હોતી નથી, તેથી ત્યા તેમને વિપર્યયના સાધક મનાય નહીં

જૈન—બધા ઉત્તરજ્ઞાનો પૂર્વજ્ઞાનની વિપરીતતાના બોધક નથી, પરંતુ બે જ્ઞાન બાધકરૂપે ઉત્પન્ન થયું હોય તે જ પૂર્વજ્ઞાનની વિપરીતતાનું બોધક છે

પ્રાભાકર—અહીં બાધકરૂપતા એટલે શું ? બાધક એટલે બે તદન્ય હોય અર્થાત્ તેથી ભિન્ન હોય તે, કે તદુપમર્દક—એટલે તેને દબાવી દેનાર હોય તે, કે તેને પોતાના વિષયમા પ્રવૃત્ત થવા ન દે તે, કે સ્વવિષયમા પ્રવૃત્ત પૂર્વજ્ઞાનને ફલ ઉત્પન્ન કરવામા બે પ્રતિબન્ધક હોય તે—અર્થાત્ તેના ક્ષણે બે ઉત્પન્ન થવા ન દે તે ? આ ચાર પ્રકારમાથી પહેલો પ્રકાર માનો તો મિથ્યાજ્ઞાન પણ પૂર્વજ્ઞાનનું બાધક થઈ જશે, કારણ કે—તે મિથ્યાજ્ઞાન અન્ય સમ્યગ્જ્ઞાન જેમ જ પૂર્વજ્ઞાનથી ભિન્ન તો છે જ ખીજા પ્રકારમા ઘટજ્ઞાન પટજ્ઞાનનું બાધક થશે, કારણ કે—ઘટજ્ઞાન પટજ્ઞાનનો ઉપમર્દ કરીને ઉત્પન્ન થાય છે ત્રીજા પ્રકાર વિષે કહેવાનું કે પૂર્વજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ કોઈને કોઈ વિષયમા થઈ ચૂકી જ છે, માટે ઉત્તરજ્ઞાન પૂર્વજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિનું ઘાતક—પ્રતિબન્ધક થઈ શકતું નથી ચોથા પ્રકાર વિષે કહેવાનું કે—ઉત્તરજ્ઞાનથી પૂર્વજ્ઞાનની ફલોત્પત્તિનો પ્રતિબન્ધ થયો શક્ય નથી, કારણ કે—ઉપાદાન યુદ્ધચાદિરૂપ ફલ તો પહેલાથી જ થઈ બયેલ છે અર્થાત્ ઉત્તરજ્ઞાન ફલનો પ્રતિબન્ધ કરે તે પહેલા જ વસ્તુજ્ઞાન પછી તે વિષેની હેયોપેયાદિ યુદ્ધિ તો ઉત્પન્ન થઈ જ ગઈ હોય છે તેથી ઉત્તરજ્ઞાનથી તેનો પ્રતિબન્ધ થયો અશક્ય છે

વળી, વિપરીત જ્ઞાનમા રજતનું બે ભાન થાય છે તે અમત્ રજતનું થાય છે કે સત્ રજતનું ? અમત રજતનું ભાન થયું હોત તો—આ અસત્ખ્યાતિ થઈ, એટલે કે અસત્નું ભાન થયું અને સત્ રજતનું ભાન થતું હોય તો—તે તે જ સ્થળે સત્ છે કે અન્ય સ્થળે ? જો તે જ સ્થળે સત્ હોય તો—એ તથ્ય પદાર્થની ખ્યાતિ જ થઈ અર્થાત્ ચથાર્થજ્ઞાન જ થયું અને જો અન્ય સ્થળમા તે સત્ હોય તો ત્યા (સમક્ષ) તેનું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? કારણ કે ચક્ષુ આદિ

ઠન્દ્રિયોને આપર મ મુખ રહેલા પદાર્થોમા જ થાય છે પણ જાણ-મુખમાં થતો નથી.

જણ—અસુ આદિ ઠન્દ્રિયજન દોષના પ્રભાવથી જાત-ત્ર રહેલા રજાત જાત-ત્ર જણાય છે.

ભ્રમણ—તે યોગ્ય નથી કારણ કે—દોષે તે ઠન્દ્રિયોના સામર્થ્ય ને નાશ કરવામા જ અશિયામ થતા હોય। વિપરીતકર્મોત્પત્તિમા તે તે અક્રિયિતર છે એટલે વિક્ષા કરતા તે જ્ઞાન વિપરીત નિહ કર્મ થાતુ નથી જાણથી એ હેતુ સિદ્ધ જ છે.

આ હેતુ અભિધારી પણ નથી, કારણ કે વિષયથી જાત-ત્ર આવૃત્ત પુષ્ટ છે અને વિષયમાંથી જાત-ત્ર આવૃત્ત છે એટલે વિરુદ્ધ પણ નથી.

એટલે ધીપમાં આ રજાત છે એનું જે જ્ઞાન છે તે પ્રત્યક્ષ અને સ્મરણ ઉભય સ્વરૂપે મત્ત જ છે કારણ કે—જે જ્ઞાન આ (સ્મ) જાણમા તે પ્રત્યક્ષ છે અને રજાત જાણમાં સ્મરણ છે પરંતુ ઠન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દોષના વશથી મુહિત અને રજાત તમા પ્રત્યક્ષ અને સ્મરણને એક-વિષેક ન જણાવથી આ મેદાઅ્યાતિ (એટલું જાણત) અથવા વિષેકઅ્યાતિ કહેવાય છે પણ વિષય જ કહેવાતો નથી.

(૧) ઇતિ શબ્દ સજ્ઞેષાર્યે ઇતિ શ્લોકો ઠમિ । ઇતરમમાલેષામિ જગદ્દનેશ્વર જી-કરવામા ।

વિષેકાઅ્યાતિવાદીતિ મેદાઅ્યાતિજાનતી । અર્થક્રિયાકારિપદાર્થોઅત્યાપકત્વમિતિ શાન્ને અર્થક્રિયાકારિત્વ કરાર્થે જ ક્ષયેતિ જ કીર્તિત્વમિતિ । પદાર્થે ઇતિ રજાકર્મે । ઠન્દ્રિયોપ સાધ્યેતિ વિષયાલાભસ્વરૂપમા । શુદ્ધિસાધ્યાપા ઇતિ શુદ્ધિમાલેષ્યવિકામા । ત્રિતીયે ત્વિતિ ઠન્દ્રિયેરજાન્નેશ્વરમિત્ત । ઠાસત્ ઠાસ્યકાકર્મીત્તર્થોઽપીતિ જ કૈવલ વિષીત્તર્થે । જ્યાપિ સા માસ્યેયેતિ સા કિન્ચ । માત્રુષ્યપાપિપરબોધુદ્ધુદ્ધવોયેઽપીતિ ઇત્તરેજાનત્ત ઇત્તરજાનમિતિ જાતુ જ વિતત્ત । ગતે જ્ઞાનલ જાનતત્ત ।

તાતુરસ્તરપસિ ત્વિતિ અન્યજાનત્તર્થે વૈપરીત્યાવસાથે ઇતિ । ઠા ત્વલ કૈવલ-ત્વત્તરત્વિતિ સ્વર્થેયેતિ વિચરે । પૂર્વજ્ઞાનેતિ વિષીત્તરમત્ત પૂર્વજ્ઞાને । સ્વકાકાકર્મયેત પૂર્વજાનત્તેત । ઠાત્કાકાકર્મયેતિ વેજીત્તરત્તેત । ઠત્ કિમિત્યપિ ઠાતુરજાનત્ત ।

વિજ્ઞાતીયમિતિ અર્થે પદ્મજાન જાતુ પદ્મજાનમિતિ વિચરેત્ત । સજ્ઞાતીયમિતિ અર્થે અજ્ઞાન જાનતિ અજ્ઞાનમિતિ જાતુત્ત ।

પદ્મજાનતામિતિ જગદ્દનેશ્વરમત્ત । મિત્તજાનતામિતિ મિત્તજાનત્ત । પદ્મજાન-સ્વ વૈપરીત્યાવસાથિ મયેવિતિ । અતુરજાન ઠેવ ઠેવ અજ્ઞાનસ્વ વૈપરીત્તરત્તેત । ઠાવ પદ્મજાનોત્તેત અજ્ઞાનલ પદ્મજાનલ વૈપરીત્તરત્તેત । પદ્મજાનમિતિ સ્વે પદ્મજાનમિતિ મિત્તજાનમિતિ જાતુ જાતુ જાતુ । સંવાદજગદ્દસ્તાવકાકર્મમિતિ સ્વિવિવ વિતત્ત ઠવા મયેવિતિ વૈપરીત્તરત્તેત મયેવ

૧ અ મુ ૨ અ જુ ૩ અ હ । ૪ અ હ । ૫ 'તે હ ।

सर्वमेवेति पटज्ञानम् । प्राक्तनस्येति पटान्तरज्ञानस्य । मिथ्याज्ञानमपीति न केवलं सत्यज्ञानम् । प्रागेव प्रवृत्तत्वादिति उत्तरज्ञानात् प्राक् । उपादानादिसिद्धिदोऽपीति । यदैव तज्ज्ञानमुत्पन्नमुपादित्वाऽपि तदैव गता ।

तत्रैवेति विपरीतप्रयये । अन्यत्रेति दृग्दीर्घादौ । तदा तथ्यपदार्थोत्पत्तिरिति सन्ध्या-
तिरेव । पुरस्सरगोचर पदेनि गुणोर्वर्तिवार्थगोचर एव । विपरीतकार्योत्पत्तिमिति अन्यत्र
मतो रजनस्य तत्र चक्रमम विपरीतकार्योत्पत्ति । तथा विचार्यमाणस्येति तथा वैपरीत्यन
विचार्यमाणस्य । तस्येति विपरीतप्रययन्त्य । व्यभिचारीति अनव्याप्तिरूपम् ।

(टि०)- उदाहरणमूत्रमिथ्यादि । तद्विनरेति प्रत्यक्षेतरम् ।

अत्र विवेकाख्यानिवादी प्रगाहर । तद्विशेषेति तत्र पदार्थेन विशेषेण रजत्लक्षणेन
माभ्या साऽर्थमिथ्या । तस्या इति अर्थमिथ्याया । सेति अर्थमिथ्या । तत्पुर इत्यादि ।
तथेति अन्यथा प्रयनस्यम् । तस्येति रजनमानस्य । स्वर्नैवेति तत्कालोत्पन्नप्रतज्ञानेन । पूर्व-
ज्ञानेनेति तस्मात्कालपूर्वकालोत्पन्नम् । अथ पूर्वैति भ्रान्तिज्ञानपूर्वकालभाषि यत्तत्पदार्थविपर्येन
ज्ञानेन । तत्कालेति उत्तरज्ञानकालस्येन । तत्काले इति पूर्वज्ञानकाले । ज्ञानयोरिति
ज्ञानद्वयमेककाले न गम्यति, "जुगय दो नपि उच्योगा" इति वचनात् । आदौ पटज्ञान पश्चात्
पटज्ञानमिति विजातीयम् । आदौ पटज्ञान पश्चादपि पटज्ञानमिति सजातीयम् ।

एकसन्तानमिति एकपुरुषस्यज्ञानसन्तानम् । उभयत्रापीति । तथेति वैपरीत्यावयवमपि
जायेत । इदं तस्येति पूर्वज्ञानस्य । तद्विनि उत्तरज्ञानम् । तस्येति पूर्वज्ञानस्य । उभयत्रेति
मिथ्याज्ञाने सत्यज्ञाने च । तस्यापीति पटज्ञानस्यापि । तदुपमर्दनेति पटज्ञानोपमर्देन । तस्येति
पूर्वज्ञानस्य । तेनेति बाधप्रत्यभावेनोत्तरज्ञानेन । न फलोत्पत्तिरित्यादि । तस्येति पूर्वज्ञानस्य ।
तेनेति उत्तरज्ञानेन । उपादानेति अर्थग्रहणादिज्ञानस्य । अन्यत्रेति दृग्दीर्घादौ । तत्रेति विपरीत-
प्रयये । अस्तिद्यदेवेति सिद्धोवेत्यर्थ । विपक्षादिति स्वीकृत्यलक्षणात् । अत पदेति
विपक्षादत्यन्तव्यापृत्तेरेव । पतत्संचेदनेति एतत्प्रत्यक्षस्मरणज्ञानोभयम् ।

१३ अत्राभिदम्भे-य तावत् साधनासिद्धिविपर्ययनाय व्यधायिपत विकल्पा ,
तत्र शुक्र्यादिरूपतयाऽन्यथास्थितार्थस्यान्यथागतार्थप्रकारेण यत्प्रयत्नं तत्स्वरूप
वैपरीत्य 'नेट रजनम्' इत्येव तदुपमर्दत पश्चादुज्जृम्भमाणेन बाधकत्वाऽवधार्यत इति
रूपम् । तथा च अन्यथाप्रयत्नोत्तरज्ञानतदुपमर्दकत्वं विकल्पान्ध्या शेषं तु विकल्पनिर्गम्य
तुण्डताण्डवाटम्बरविटम्बनामात्रफलमेव ।

अथ विजातीय सजातीय वा तदित्यादिप्रकारपु त्रिमुनर त स्यात् ' ननु वितीर्ण-
मेव । अस्तु यत्किञ्चित् । तदुपमर्देन चेदुत्पद्यत, तदा तदस्ति वाधकं सत् तस्य
तथात्वमाविक्रगेतानि ।

उपमर्दश्च न प्रथम, यत् पटज्ञानप्रध्वंसनोत्पत्तमानस्य घटज्ञानस्य बाधकत्व
स्यात् । किन्तु तत्प्रतिभातवस्त्वसत्त्वत्यापनम् - 'यन्मदीयवेदने रजतमिति प्रत्यमात्,
तद् रजतं न भवत्येव' इति ।

મવિ ચ મદાદ્યાનાશવિ પ્રયશ્ચરમગ્ગયોર્ભેદામ્યાને ક્વિ સ્વેનિવ વેષને ।—
 દ્યાવિ મદ્વવિકૃત્ત્વપ્ત્ત્વમાટીરત ણ્વ—ઈતિ સ્વપાય દુશ્ચોમાવત્ત્વેન્ન મવન ।

દૈન-નભાશ અનુમાનના હેતુની અમિદ્વિત્તા રોષને દુર હરણને તમિએ જે
 વિકૃત્ત્વે કર્યા તેમાં અમરુ કહેવું એમ છે કે અ-અરુપે અર્થોત્ત ઈપ આરિષ્ટેપે રહેલ
 પદાર્થનુ અ-અરુપે એટલે ર ત્વારિષ્ટેપે જે સ્થાન તેજ વિપર્ણ છે અને તેનુ અવધારણુ-
 નિરૂપણ આ રજવ નથી એવું જ્ઞાન જે તેને ઉપમત્તે હરી આધારુપે ઉત્પન્ન
 થાય છે તે વડે થાય છે આથી હરીને અ-અધ્યપ્રથન અને ઉત્તરસ્થાન તેનુ
 ઉપમર્દક છે આ જે વિકૃત્ત્વે સિદ્ધાથને વિકૃત્ત્વમમૂક મુખની વાચાવવાના
 અદભરુપે હોઈ માત્ર વિદ્યમાનારુપ છે અર્થોત્ત અર્થ છે

પ્રશ્ન—તે વિકૃત્ત્વીય છે કે અભવીય ? વિચેરે વિકૃત્ત્વે વિપે તમારે શે
 ઉત્તર છે ?

જ્ઞાન—ઉત્તર અપાર્થક વર્ષો છે તે વર્ષે તેનું હો પશુ જે તે તેને
 ઉપમત્તે હરી ઉત્પન્ન થતુ હોય તે તે સપત્તુ એનુ આધક થઈને પૂર્વજ્ઞાનના
 વૈપરીત્યને પ્રમત્ત કરે છે

અને ઉપમર્દ જે પ્રથમ નથી કે એથી હરીને વદજ્ઞાનને પ્રથમ હરી
 ઉત્પન્ન થતુ વદજ્ઞાન પદજ્ઞાનનુ આધક થઈ જાય પણ ઉપમર્દને અર્થ તે જે
 છે કે—પ્રથમ જ્ઞાનમા પ્રતિજ્ઞાવ વન્નુની અસત્તાનુ જ્ઞાન જ્ઞાવુ એટલે કે જ્ઞાન
 જ્ઞાનમા જે રજવ જણાવું છે તે રજવ નથી જ આ પ્રથમજુ જ્ઞાન થવુ તે છે

વળી શેષાશ્ચાનિ વિપે પણ પ્રત્યક્ષ અને સ્મરણુને શેષાશ્ચાન મુ સ્વત જણાય
 છે પ્રત્યક્ષિ નમે હરેલ અમત્ત વિકૃત્ત્વમમૂક જાતુ પડે છે અને આમ હરીને
 તમિએ પોતે જ પોતાના વધ માટે આ વિકૃત્ત્વમમૂકરુપે કૃત્યા મારી—મરણીનુ
 ઉત્પાપન હરેલ છે

(૧) પદ્યાતુત્તુમ્મમાભેદ વાચકેનાવધાર્યેતે ઈતિ વજ્જકાવેવવચર્યેતે ।

તદ્વિકિરમિતિ ચિક્ષત્તેર્વં વા વચ્ચત્તેર્વં વા । તપાત્ત્વમિતિ વૈષ્ણીચ્ચ । તત્પતિમાત
 વસત્ત્વસત્ત્વવ્યાપતમિતિ અવત્ત્વસત્ત્વવચ્ચત્ત્વે-

સ્વચચાચ ક્ષત્ત્વોત્પાપવચેત્ત્વિતિ । સ્વ વચિર ક્ષત્ત્વો વચિરુત્ત્વવચિ । વા શ્વેષિવ
 વર્તે એવ ઈતિ ।

(બ) યથ ચિક્ષાત્તીપમિત્વાદિ તદ્વિતિ વજ્જકાવ । તે ઈતિ કે અવચવચિર જ ।
 તદ્વેષિ રચ્ચમિતિ અવચ્ચ । તપાત્ત્વમિતિ વૈષ્ણીચ્ચ । ચિગ્તુ તત્પતિતિ તેમ પૂર્વકેવ
 પ્રતિમાર્તે ક્ષતિમાર્તિ વર્ વચ્ચુ ત્ત્વ વસત્ત્વવ્યાપકમ્ ।

યપિ શ્વેષાદિ । શેષાવ્યાપાવચિતિ ચિક્ષવચ્ચત્ત્વેતે ।

યથ પ્રવૃત્તચ્ચાને રચત્ત્વપ્રતિમાને કર્ષે તેમ ક્ષતિક્ષાત્તીપેતેત જ્ઞા, સંવૃત-
 ત્ત્વકારાયા સ્મુપાષરત્ત્વકારાયા ક્ષતિકાયા વચામ પ્રતિમાનામ્ । વચ્ચુત્ત્વવ્યા

૧ મુત્ત્વ ક્ષ । ૨ અવ ક્ષતિક્ષાત્તીપેતે મુપા ।

હિ શુક્તિરેવ સા, ત્રિકોણચાટિવિગ્રેષપ્રહ્ણામાવાતુ સવૃતસ્વાકારા, ચાકૃચિત્તયાટિ-
માધાર્ણધર્મદર્શનોપજનિતસ્પ્યસ્મરણાઽઽરોપિતરજતાકાગ્ત્વાન્ન મમુપાત્તગ્જતાકારા
ઇત્યભિધીયતે । યત્ સ્વલ યત્ કર્મતયા ચક્રાસ્તિ તત તત્રાઽઽગ્મ્વનમ । ણ્તઘ શૃદ્ધ
ગ્રાહિકયા નિર્દિશ્યમાનાયા શુક્તૌ સમસ્ત્યેવ । મથ હિ દોષવચ્ચાન્ તથા પ્રતિમાનિ ।

દષ્ટ ચ દોષવચ્ચાદ્ વિપરીતકાર્યોત્પાદકૃત્વમ્ । યથાક્ષિત્તમન્દાક્ષલક્ષ્મીકાયા કુન્ન
પક્મલાસ્વાસ્તદ્ તદ્ વિરુદ્ધવીજ્ઞણમાપનાદિ । ત્વયાઽપિ ચૈતદ્ગ્નીઠ્ઠનમેવ, પ્રકૃતગ્જત-
સ્મરણસ્વાઽનુભૂતરજતદેશાનુસારિપ્રવૃત્તિજનકૃત્વૌ મર્ગિકકાર્યપરિહાસિન પુરોદેય ણ્વ પ્રવૃત્તિ
જનકૃત્વસ્વીકાગત્ । મેઠાઽપ્રહ્ણ સહકારિણમપેત્ય પ્રકૃતગ્જતસ્મરણસ્ય તદવિરુ-
દ્ધમિતિ ચેત્ । દોષાન સહકારિણોઽપેત્ય દર્ષાકૃમ્યાપિ તત્ તથાસ્તુ ।

શ્લોક—પ્રસ્તુતમા 'આ ગ્જત છે' એવું પ્રતિભાન-જ્ઞાન છે તેો તે જ્ઞાન છીપની
અપેક્ષા કઈ રીતે ગણે ?

સમાધાન—આ શ્રુતિ ન કરવી કારણ કે—પોતાના સ્વરૂપને ઠાકી કઈ
ગ્જત રૂપને સ્વીકારનાર છીપતુ જ 'આ ગ્જત છે' એ પ્રકારે પ્રતિભાન-જ્ઞાન
થાય છે, એટલે ખરી રીતે તેો એ છીપ જ છે, પણ છીપમા રહેલ ત્રિકોણત્વાદિ
વિગ્રેષ ધર્મોતુ ચક્રણ-જ્ઞાન ન થવાથી તે છીપે પોતાના વિગ્રેષસ્વરૂપને ઠાકી દીધું
છે એમ કહેવાય, અને ચાકૃચિત્તયાદિ-ચળક્રાટ વિગેરે છીપ અને ગ્જતના માધાગણ
ધર્મોના દર્શનથી ઉત્પન્ન થતા ગ્જતસ્મરણના કાગ્લે છીપ ઉપર ગ્જતાકારને
આરોપ થઈ જવાથી છીપે ગ્જતાકારને કારણ કયો છે એમ કહેવાય અથાત્
સમક્ષમા છીપ છતા ગ્જતતુ જ્ઞાન થાય છે, તે આધારણુ ધર્મોને કારણે છે આ
પ્રકારે ગ્જતજ્ઞાનમા છીપની અપેક્ષા છે જે પદાર્થ જે જ્ઞાનમા કર્મરૂપે જણાય
છે, તે પદાર્થ તે જ્ઞાનમા આલબન-વિપય-જ્ઞેય કહેવાય છે અને આગળથી નિર્દેશ
કરાવી છીપ અહીં આલબન છે જ, અને તે જ છીપ નેત્રદોષના કારણે ગ્જતરૂપે
જણાય છે

દોષના બળથી વિપરીત કાર્યોત્પત્તિ થાય છે તે અનુભવસિદ્ધ છે, જેમકે-
લગ્નરૂપ શોભાને ત્યાગ કરનારી કુલબાલિકા(કુલાગતા)મા પણ વ્યવહાર-
વિરુદ્ધ જોઈ જોલકું વિગેરે વિરુદ્ધકાર્યોત્પત્તિ લગ્નરૂપ ત્યાગરૂપ દોષના બળથી
દેખાય છે અને તમેએ પણ દોષના વગથી વિપરીતકાર્યોત્પત્તિ માનેલી જ છે
કારણ કે—પ્રસ્તુતમા ગ્જતસ્મરણુ અનુભવેલ ગ્જતના દેશમા ઔત્સર્ગિક પ્રવૃત્તિ
કગવવાને બદલે સન્નુષ દેશમા પ્રવૃત્તિની ઉત્પત્તિ કરાવે છે, એમ તમે સ્વીકારો છો

પ્રાભાકર—પ્રકૃત ગ્જતસ્મરણના ચક્રકારમા જ્યારે બેદાગ્રહણુ હોય છે, ત્યારે
આવી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિની ઉત્પત્તિ બની શકે છે, તેમા ક્રોધ વિરોધ નથી

જૈન—અમે પણ એમ કહીશું કે—ઇન્દ્રિય પણ જ્યારે દોષસહકૃત હોય ત્યારે
વિરુદ્ધજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે

(१) अथ प्रकृतवाच्ये [६]-वचनमिति । एतत्प्रतिभास्ये इति शीघ्रतः । एवंतुभूतत्वमिति मन्त्रे इति शक्यत्वात् । नानुवृत्तं दृष्टविकल्पवित् । तेनैति विवादात्तत्तद्वचनेन । बुद्धिवाच्ये इत्येतदिति बुद्धिवाच्ये वा न बुद्धयेव । तस्मात् एतन्नेवेत्यथैवमविवक्षितं अत्र । तन्मेति विपर्ययान्न एतदप्रतिभास्यं न । अथ प्रतिभासनादित्यतोऽयं एतदेव व्याख्यायतेति मन्त्रम् । अन्तयेति चैतन्नात् बुद्धिवाच्य एतन्न सति । तदुक्त्यादिकल्पेति अन्तयेति शब्देन ।

त्वापि अत्राद्येति इत्यतएवमविवक्षितम् ।

(२)- अथ तेनेति एतदवनेन । एतदवनेति एतदवनेनेति । एतदवनेति अथ एतदवने इत्येव वा अथे इत्येव वा अथ इत्येव वा अथ इत्येव वा अथ इत्येव वा अथ इत्येव वा । तदिति एतदवनेन । तनेनेति इत्येव । एतदवनेति एतदवनेन । इत्येति अन्तयेति शब्देन । तेनेति इत्येव । तेनेति इत्येव । तनेनेति इत्येव । तेनेनेति इत्येव । तेनेनेति इत्येव । तेनेनेति इत्येव ।

त्रिंशत् प्रायस्त्रिंशत् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यत्वमविवक्षितम्-अथ एतत् त्वेन पूर्वमविवक्षितम्, अथेवेति बुद्धिवाच्यम्-इत्येव चैतदवनेनात् । अनुमानेन च- विवादात् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यम् तत्रैव प्रवर्तयित्वात्, अथेवेति अथ एतदवनेनात् । एतत्प्रतिभासे इत्येव विचारस्य विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित् ।

अन्तयेति-बुद्धिवाच्यत्वमविवक्षितम्-अथ एतत् त्वेन पूर्वमविवक्षितम्, अथेवेति बुद्धिवाच्यम्-इत्येव चैतदवनेनात् । अनुमानेन च- विवादात् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यम् तत्रैव प्रवर्तयित्वात्, अथेवेति अथ एतदवनेनात् । एतत्प्रतिभासे इत्येव विचारस्य विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित् ।

अथ मेदो व्यावर्तकत्वमविवक्षितम् एतत् प्रायस्त्रिंशत् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यत्वमविवक्षितम्-अथ एतत् त्वेन पूर्वमविवक्षितम्, अथेवेति बुद्धिवाच्यम्-इत्येव चैतदवनेनात् । अनुमानेन च- विवादात् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यम् तत्रैव प्रवर्तयित्वात्, अथेवेति अथ एतदवनेनात् । एतत्प्रतिभासे इत्येव विचारस्य विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित् ।

अथ एतदवनेनात् त्वेन पूर्वमविवक्षितम्, अथेवेति बुद्धिवाच्यम्-इत्येव चैतदवनेनात् । अनुमानेन च- विवादात् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यम् तत्रैव प्रवर्तयित्वात्, अथेवेति अथ एतदवनेनात् । एतत्प्रतिभासे इत्येव विचारस्य विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित् ।

अथ एतदवनेनात् त्वेन पूर्वमविवक्षितम्, अथेवेति बुद्धिवाच्यम्-इत्येव चैतदवनेनात् । अनुमानेन च- विवादात् एतत्प्रतिभासे बुद्धिवाच्यम् तत्रैव प्रवर्तयित्वात्, अथेवेति अथ एतदवनेनात् । एतत्प्रतिभासे इत्येव विचारस्य विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित्-विपर्ययविकल्पवित् ।

તે જ પદાર્થ આ શુદ્ધિશકલ-છીપનો ટુકડો છે-આ પ્રકારે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે અને અનુમાનથી પણ શુદ્ધિ જ વિષયરૂપે સિદ્ધ થાય છે- 'વિવાદાસ્પદ રજતજ્ઞાનનો વિષય શુદ્ધિ છે, કારણ કે-શુદ્ધિમા જ તે પ્રવર્તક છે, જે જ્ઞાન જેમા પ્રવર્તક હોય તે જ્ઞાનનો તે પદાર્થ વિષય હોય છે, જેમકે-સત્યરજત-જ્ઞાન રજતમા પ્રવર્તક હોવાથી રજતવિષયક છે'-આ પ્રકારના વિચાર વડે વૈપરીત્યની સિદ્ધિ થતી હોવાથી 'વિચાર ક્રમ તે જ્ઞાન વિપરીત થઈ શકતું નથી' આ તમારો હેતુ અસિદ્ધિ નામના દોષથી દૂષિત છે, એ સિદ્ધ થયું

વળી, છીપ અને રજત તથા પ્રત્યક્ષ અને સ્મરણના ભેદનું શ્રદ્ધાનું ન થવાથી જે ભેદાપ્રતિભાસ તમોએ કહ્યો છે, તે ભેદાપ્રતિભાસ તુરંચ-અભાવરૂપ છે કે અભેદના પ્રતિભાસરૂપ છે ? પહેલો પક્ષ યોગ્ય નથી કારણ કે-પ્રભાકરને અનુ-મરનાર મીમાસકો તુરંચ અભાવને માનતા નથી ખીજે પક્ષ પણ યોગ્ય નથી કારણ કે-ભિન્ન પદાર્થોને અભિન્નરૂપે જાણવામા વિપરીતખ્યાતિ થઈ જશે

જ્ઞાન-એટલે વ્યાવર્તકધર્મનો યોગ-સબધ છે તેનો અપ્રતિભાસ એટલે ચાકચિકચ આદિ સાધારણધર્મનો પ્રતિભાસ એ છે

સમાધાન-આમ નથી, કારણ કે-જ્યારે સત્ય શુદ્ધિજ્ઞાન થાય છે ત્યારે પણ એ સાધારણ ધર્મનો પ્રતિભાસ તો છે જ, એટલે કે-તે વખતે ચાકચિકચાદિ સાધારણ ધર્મોનો પણ પ્રતિભાસ છે આથી સાધારણ ધર્મના પ્રતિભાસને ભેદાપ્રતિભાસ કહી શકાય નહીં

જ્ઞાન-પણ સત્ય શુદ્ધિજ્ઞાનમા માત્ર સાધારણ ધર્મનો જ પ્રતિભાસ છે, એમ નથી પણ તેમા તો ત્રિકોણુત્વાદિ વ્યાવર્તક એટલે શુદ્ધિને અન્યથી ભિન્ન કરનારા ધર્મોનો પણ પ્રતિભાસ છે, તેથી તે જ્ઞાનને ભેદાપ્રતિભાસ કહી શકાય નહીં પણ ભેદાપ્રતિભાસની કહેવું જોઈએ

સમાધાન-આનો અર્થ એ થયો કે-જ્યા માત્ર સાધારણ ધર્મનો પ્રતિભાસ હોય ત્યા ભેદાપ્રતિભાસ છે, પણ એવો માત્ર સાધારણધર્મનો પ્રતિભાસ તો પ્રકૃત-રજતજ્ઞાનમા પણ નથી એટલે કે-શુદ્ધિમા થતા રજતજ્ઞાનમા પણ નથી, કારણ કે-સ્મરણના વિષયભૂત રજતનો વ્યાવર્તકધર્મ માત્ર રજતત્વ જ્ઞાત થાય છે પણ શુદ્ધિગત જે રજતત્વરૂપ વ્યાવર્તક ધર્મનું જ્ઞાન થય છે તે રજતત્વ તો સ્મરણના વિષયભૂત રજતનો ધર્મ સભવે નહીં કારણ કે સ્મરણુ વિષયભૂત રજત દેશકાળમા નિયત નથી, જ્યારે આ રજતત્વ તો દેશકાળમા નિયત છે અર્થાત્ આ જ્ઞાનમા સાધારણ અને અસાધારણ એમ બન્ને ધર્મનો પ્રતિભાસ છે વળી અસાધારણ ધર્મમા પણ સ્મૃતથી જુદો જ અસાધારણ ધર્મ અનુભવાય છે, કારણ કે-સ્મરણુમા જે ધર્મનું સ્મરણુ થાય છે તેમા દેશકાલથી તે નિયત હોતો નથી જ્યારે અનુભ-લવાતો ધર્મ દેશકાલથી નિયત હોય છે વળી, પ્રત્યક્ષ અને સ્મરણુ એ બન્ને જ્ઞાનો પણ પ્રાભાકર(મીમાસક)ના મતમા અવ્યવિહિત છે, એટલે જો તે બન્ને પોત પોતાના સ્વરૂપે જ જ્ઞાનમા આવના હોય તો રજતાથી પુરુષની મામે પડેલી છીપમા પ્રવૃત્તિ થશે નહીં

वस-प्रत्यक्ष स्मरणस्यै तज्यात् ॐ अेटवै प्रवृत्ति संभवतो

तज्यात्-पक्षु आत्मानं मानवात्मा विपरीतव्यातिनु प्रतिमान अस्यपक्षरूपे
भानु पक्षी अने पूर्वो अनुभवत एव तज्यात् स्मरणमं प्रवृत्ति स्वीकृत्यै चक्षे।

वस-स्मरणस्य प्रत्यक्षस्यै तज्यात् ॐ आधी तज्यात्तैव निवृत्त भवे।

तज्यात्-ते विपरीतव्याति न चक्षे।

आ विवचनं धतु तज्येय केतु ॐ पक्षु ते अकृष्यति-स्माद्धावत्तावत्तावत्ता
पूर्वपक्ष कश्चिदेवस्वरिणो विस्त्वाक्षी तज्येय न ॐ ११ ।

(१) तस्योत्पादादिति । द्विष्योचान्त्वोच्चार । अनुमावेति द्विष्योचत्तत्त्व
स्वाप्ते । तद्वैषमिति तद्वैष वसंतं तज्योचत् ।

तुच्छ इति त्रिष्वक्स्वतोर्त्तं-सत्यं । अनेन सत्यं चक्षित । तद्वैषमितिमासो
वेत्तदेव तज्यात् ।

तज्यात् तज्योचो प्रत्यक्षस्य विवचनम् ।

श्री गुरुः वि तज्यात्तौ तज्यात्तज्यात्तौ ॥१॥

व्यावर्तकधर्मयोग इति व्यावर्तको धर्मविशेषणानि । तस्यैति व्यावर्तकत्वम् । तस्यैति
श्रीगुरुदेव । साधारण्य इति विहित । साधारण्यधर्मप्रतिपाद्य इति श्रीगुरुदेव ॥११०

(२) तस्यैति प्रथमिहात्मव । अनुमावेति । तज्येति । द्विष्योचनेन ।

तद्वैष तद्वैषमिति तद्वैष वने तज्यात् ॐ तज्योचत्

वेदाप्रतिपाद्य इति तज्योचत्तज्यात् तद्वैषमिति । तुच्छ इति तज्यात्तज्यात्

व्यावर्तकत्वम् व्यावर्तको धर्मविशेषणानि । तस्यैति व्यावर्तकत्वम् । तस्यैति व्यावर्तकत्वम्
कश्चिदेवस्वरिणो विवचनम् अथ न तज्येति तज्येति । तस्यैति व्यावर्तकत्वम्
प्रवृत्तौ द्विष्योचत्तज्यात् तद्वैषमिति तज्यात्तज्यात्तज्यात् । तज्यात्-तज्यात् तज्यात् तज्यात्
विद्योचत्तज्यात् तज्यात्तज्यात् तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
[१] अथ प्रवृत्तौ तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
अनुमूतेत्यादि तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्

[१] अथ प्रवृत्तौ तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
अनुमूतेत्यादि तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्

अथ संशयं तज्यात्-
साधकवाचकप्रमाणमाशाहस्यसिद्धानेककोटिसम्पत्तिं ह्यन सद्धयः ॥१२॥
तद्वैषमितिमासो तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्

साधकवाचकप्रमाणमाशाहस्यसिद्धानेककोटिसम्पत्तिं ह्यन सद्धयः ॥१२॥
तद्वैषमितिमासो तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्

१ अथ तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्
तज्यात्तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात् तज्यात्

સશયનુ લક્ષણુ

સાધક કે બાધક પ્રમાણના અભાવને દારણે નિશ્ચય વિનાનુ અનેક અશોને સ્પર્શ કરનારુ જ્ઞાન સશય કહેવાય છે. ૧૨

૬૧ 'આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ ?' આ પ્રકારે અનેક અશોને વિષય કરનાર જ્ઞાનમા તે તે અશનુ સાધક પ્રમાણુ કે બાધક પ્રમાણુ ઉપલબ્ધ ન હોવાથી તે જ્ઞાન અનિશ્ચિતરૂપે અનેક અશોને વિષય કરે છે, તેથી તે કોઈ એકની વિધિ કે નિષેધ કરવામા અર્થ યાનતુ નથી આવી આવા જ્ઞાનને સશય કહેવામા આવે છે સમ-સમન્તાત-સર્વપ્રકારે (ચોતરુક), જય સૂઈ જવા જેવી સ્થિતિ તે સશય-આ સશય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે ૧૨

(૧૦) સમિતિ સમન્તાત્ સર્વપ્રકારૈ. શેત ર્હેતિ વ્યુત્પત્તેરિતિ । 'સમ્યક્ શેતે આત્માડસ્મિત્તિ તુ મલ્લગિરિમિથા ॥૧૨॥

(ટિ) શેત ર્હેતિ આત્માડસ્મિત્તિ ॥૧૨॥

ઉદાહરન્તિ—

યથાડયં મ્યાણુર્વા પુરુષો વા ॥૧૩॥

વ્યક્તમ્ । અય ચ પ્રત્યનવિષયે સશય । પરોક્ષવિષયે તુ યથા—કાડપિ વિપિનપ્રદેશે શ્રદ્ધમાત્રદર્શનાત 'કિ ગૌરય સ્યાત્ ગવયો વા ?' ઇત્યાદિ ॥૧૩॥

સશયનુ ઉદાહરણુ—

જેમકે આ ઠૂઠુ છે કે પુરુષ ? ૧૩.

૬૧ સૂત્રનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી વિશેષ વ્યાખ્યા કરી નથી પણ સૂત્રમા કહેલ સશયનુ આ ઉદાહરણુ પ્રત્યક્ષ વિષયક છે અને જ ગણના કોઈ પ્રદેશમા શી ગડુ જોવાથી 'આ ગાય હશે કે ગવય ?'—સશયનુ' આ ઉદાહરણુ પરોક્ષ-વિષયક છે, એમ જાણવુ ૧૩

અયાડનધ્યવસાયસ્વરૂપ પ્રરૂપયન્તિ—

કિમિત્યાલોચનમાત્રમનધ્યવસાયઃ ॥૧૪॥

૧૧ અસ્પૃષ્ટવિગિષ્ટવિશેષ કિમિત્યુન્હેલેનેનોત્પચમાન જ્ઞાનમાત્રમનધ્યવસાય પ્રોચ્યતે । સમારોપરૂપત્વ યાડસ્થૌપચારિકમ્ અતસ્મિસ્તદધ્યવસાયસ્ય તલ્લક્ષણસ્યાડભાવાત્ । સમારોપનિમિત્ત તુ યથાર્થાપરિચ્છેદકત્ત્વમ્ ॥૧૪॥

અનધ્યવસાયનુ લક્ષણુ—

'અરે આ શુ છે ?' એવુ આલોચનામાત્ર જ્ઞાન અનધ્યવસાય છે ૧૪.

૬૧ વિગિષ્ટ વિશેષના સ્પર્શથી રહિત, 'કંઈક' એવા ઉલ્લેખ સહિત ઉત્પન્ન થતુ જ્ઞાનમાત્ર-અનધ્યવસાય કહેવાય છે, 'અતત્મા તત્ત્વો અધ્યવસાય'—એવુ સમારોપનુ લક્ષણુ અહીં અનધ્યવસાયમા ઘટતુ નથી માટે અનધ્યવસાયને

૧ "રિતિ । સ સમ્ય" મુ

समशेष उपलब्धी इति चेत् तत्र ते ज्ञेयं वा भूते के अनभिवसायमां यथाज्ञेयः परिच्छेद (ज्ञानं यतो नधी १४

(५) समारोपनिमित्तमिदं अत्रोक्तं किमपि निमित्तमेव प्रवर्तते । अत्र ननु यथा अत्रोक्तं परमविशेषात् तदस्य ज्ञानं विद्वत् । ११०

उदाहरति-

यथा गण्डवृषभप्रदानम् ॥१५॥

५१ यच्छत प्रमातृत्वस्य भोजित्वं ज्ञानमभिवसात्सत्कथितं वात् 'एवं जातीयं ज्ञानं नाम ज्ञमिदं वस्तु' इत्यादिवाक्यानुष्ठीय किमपि यथा गृह्यते इत्यादौ चन्मात्रमित्यर्थः । प्रत्यक्षमोक्षविषयव्यापन-व्यवसायः । एतदुदाहरणमिदं च परमेश्वरमभिवसात्सत्कथितं यथावसायोऽप्येवम् । अथा-इत्यदिपरिच्छेदमोक्षात्सत्कथितं पुनः स्वप्नं वदन्ति तु ज्ञेयं सात्त्विकमभिवसात्सत्कथितं किञ्चिदात्मनुभावं 'ओ मु एतन्न प्रवेशं प्राप्नोत्यात्' इत्यादि ॥१५॥

अनभिवसायानु उदाहरणम्-

येनके यमन इत्या पुत्रपते वासना स्पर्शतु ज्ञान १५

५१ यमन इत्या प्रकृत्य पुत्रपते वासना स्पर्शतु के ज्ञान ज्येष्ठे के-चित्त जीके स्थले ज्ञानज्ञा बोधाधी आ पदार्थं ज्ञानं यथावसायं इ, के ज्ञानं नामने इ विविधे विविध-सिद्धये उत्पत्तेज नदी इत्यात् पुत्र पते मने केर्ध ज्ञानने स्पर्शं यथा ज्ञे प्रमाये ज्ञातौ ज्ञानमात्र-ज्ञानमात्र-या प्रमाये ज्ञा स्तने ज्ञानं यमनयो सूत्रमा ज्ञानवेत्त अनभिवसायानु उदाहरणं प्रत्यक्षमोक्षमित्यर्थः अनभिवसायानु इ ज्ञाने उदाहरणं ज्ञा दिशास्तु ज्ञानधी परीक्षणीमित्यर्थः अनभिवसाय पक्षे ज्ञानने, येनके-शब्दतिने (ज्यने) नदी ज्ञानपार पुत्रप केर्ध ज्ञानप्रवेशमा ज्ञानधी मोक्षी (सात्त्विक) मात्र ज्ञेयधी मात्र पिच्छत अनुभावं इतीने 'अधी इयु भावी इत्ये ?' इत्यादि ज्ञाने तेने अनभिवसाय ज्ञानने १५

अथ प्रमाणच्छणमूषोपात्तं परमार्थं व्याज्जानति-

ज्ञानादभ्यासैः परः ॥१६॥

५१ ज्ञानात् प्राहकत्प सङ्गाणात् कश्चो प्रकृतया वृक्षमूलोऽप्यन सचेतनो वा अर्थोऽर्थक्रियाधिर्मित्पर्ममाल पर परमदृष्टम् ॥

५२ अत्र शास्त्रादिन कतिपयविद्वेषारोपोऽप्युक्तं तदनुत्पन्नवस्तु-अर्थो । कार्यता । किं ज्ञानम्, कथार्थं प्राहकमन्तर्जानम्, प्राहोऽर्थं वाहोऽर्थं इति चेत् । कस्य ज्ञानं प्राहकं यथास्य चत् । अर्थं एवात्तर्जानम् तर्हि स एवोऽप्युक्तं । तथाहि-किमयमनुत्पन्नं तदनुत्पन्नं तदुत्पन्नमात्रं अनुभवत्पमाथो वा

૧૩ અગુરુપચ્ચેત । કુનોડગુનામવશગ્ગમ / પ્રન્યનાદ, અનુમાનાદ વા । પ્રાત્તિ
પચે, કિં યોગિપ્રત્યનાદ, અન્મત્તિપ્રત્યનાદ વા ' મુર્યે શ્રત્તામાત્રાડવશર્થ । દ્વિતી
યસ્તુ, અનુભૂતિપગમૃત । ન દ્વિ વચમ 'અય પરમાણુ, અય પરમાણુ' ઠતિ સ્વજ્નેડપિ પ્રતીમ ।
'સ્તભ્નોડય કુન્મ્નોડયમ' ટચેવમેવ ન મર્થેવ મવડનોડયાત । અયાડનુમાનાત
પરમાણુપ્રવેદન્મ । ધિમવગ્તમા યસાધનમગ્નધાન, નન્તિગ્ગમાદ વા ' ન તાઘન
તદિતગ્ગમાન, અતિપ્રમક્તસક્તમાન । પ્રાત્તિકપ્રકાર તુ મવશાડવશર્ણ પ્રત્યક્ષેણ,
અનુમાનેન ત્રા ' ન પ્રાયલ્લગ, અગુનામર્તાન્દિચ્ચત્રેન નૈ મહાડપિનાશાવસ્ય ક્વાપિ
લ્લિદ્ધે પદ્મીનુમશમ્યન્વાન । અનુમાનાડપિ તદેવ અનુમાનાડન્તર્ગણ વા તદવધા-
ર્ણમ ' ન તાઘન તનેવ પરમગ્ગડડવ્યપ્રમક્તમાન—નતિ દ્વિ સમ્બધાવધાર્ણ તદનુમા-
નો યાનમ, સતિ ચાસ્મિસ્તદવધાર્ણમિતિ । અનુમાનાડન્તર્ગમપિ ગદ્મીતપ્રતિવન્ધમ, અગદ્મીત-
પ્રતિવન્ધમેવ વા પ્રવર્તેન ' દ્વયાઘાઘત્તાવનવચાદૌર્યોપચાપનમ । તદ નાનુમા-
નાદપિ પરમાણુપ્રતીતિ ।

પ્રમાણના લક્ષણમા પ્રકૃત કહેલ 'વ' શબ્દની વ્યાખ્યા—

જાનથી ભિન્ન પરાર્થ તે પર કહેવાય છે. ૧૬

૧ આડક જાનથી અન્ય એટલે આજી જે અર્થ, તે પર કહેવાય છે તે
અર્થક્રિયાથી દ્વારા અભીષિત હોઈ અર્થ કહેવાય છે, અને તે અચેતન કે
અચેતન હોય છે

૨ આ વિષયમા શૂન્યતાની કેટલાક વિકલ્પોના ગર્વથી વાચાલ બની
સ્વપ્નમા આ પ્રમાણે બંડ છે—

અહો ! હે મેનો ! જાન એ કયો પરાર્થ છે ? અને અર્થ પણ કયો પરાર્થ
છે ? અન્તરમા ગહેલ આડક તે જાન છે, અને ણાજીસ્વરૂપ આજી તે અર્થ છે—
એમ હોય તો એમ તમને પૂછીએ છીએ કે—જાન ડાનુ આડક છે ? જાન અર્થનુ
આડક છે, તો એમ હોય તો—અર્થ એ જ અનર્થન મૂલ કારણ છે તેથી તે અર્થ
જ ઉન્મૂલનીય—ગડનીય છે અને તે આ પ્રમાણે—અર્થ અણુરૂપ છે, સ્વલરૂપ
છે, ઉભય સ્વરૂપ છે કે અનુભવસ્વરૂપ છે ?

૩ અણુસ્વરૂપ હોય તો—અણુઓનો નિશ્ચય પ્રત્યક્ષથી થાય છે, કે અનુ-
માનથી ? પ્રત્યક્ષથી વતો હોય તો—યોગિપ્રત્યક્ષથી છે કે આપણા પ્રત્યક્ષથી ?
યોગિપ્રત્યક્ષથી અણુનો નિશ્ચય થાય છે, એમ માનો તો—તે માત્ર શ્રદ્ધાથી જ
આવગ્તીય છે આપણા પ્રત્યક્ષથી અણુનો નિશ્ચય થાય છે, એ પક્ષ તો—અનુભવથી
જાણિત છે, કાગળ કે—આપણે સ્વપ્નમા પણ 'આ પરમાણુ છે,' 'આ પરમાણુ છે'
એવો અનુભવ કરતા નથી, પરંતુ 'આ સ્તભ છે' 'આ કુલ છે'—એ પ્રકારે જ
આપણને હમેશા અનુભવ થાય છે માટે પ્રત્યક્ષથી પરમાણુની મિદ્ધિ થતી નથી
અનુમાનથી અણુનુ જ્ઞાન છે, એમ કહો તો—આધ્યમાધનના સળધનો નિશ્ચય

ખીજે પક્ષ તો ક્ષુદ્ર-તુચ્છ છે, કારણ કે-કઈપણ નહીં કરનારા આકાશના વૃક્ષ જેમ અસત્ છે, તેમ આ પરમાણુઓમા પણ અસ્ત્વની આપત્તિ આવશે અને જે પગ્માણુ અર્થક્રિયાકારી હોય તો-તેમનું અર્થક્રિયાકારિત્વ ક્રમથી છે કે યુગપત્-એકી સાથે ? ક્રમથી કહો તો-સ્વભાવના ભેદ વિના કે સ્વભાવનો ભેદ કરીને તે અર્થક્રિયા કરે છે ? સ્વભાવના ભેદ વિના જે અર્થક્રિયા માનવામા આવે તો શું જે સ્વભાવ વડે પહેલું કાર્ય કર્યું તે જ સ્વભાવથી ઉત્તર-ખીજી કાર્ય કરે છે ? કે જે સ્વભાવથી ઉત્તરકાર્ય કરે છે તે જ સ્વભાવથી પહેલું કાર્ય કરે છે ? પ્રથમ પક્ષમા તો પૂર્વકાર્ય વળતે જ ઉત્તરકાર્યની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવશે, કારણ કે એ જ સ્વભાવથી બન્નેની નિષ્પત્તિ છે તેવી જ રીતે ખીજી પક્ષમા પણ ઉત્તર કાર્યોત્પત્તિના સમયે જ પૂર્વકાર્યની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવશે એ જ રીતે સ્વભાવભેદ પક્ષમા પગ્માણુઓને ક્ષણિકત્વની આપત્તિ આવશે, કારણ કે-સ્વભાવભેદ એ જ ક્ષણભગુરનાનું લક્ષણ છે આ રીતે નિત્યપગ્માણુઓમા ક્રમથી અર્થક્રિયાકારિત્વ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી અને યુગપત્ અર્થક્રિયાકારિત્વ માનો તો-પગ્માણુઓ પોતાને ક્રવા લાયક સમસ્ત કાર્યસમૂહને એકી સાથે ઉત્પન્ન કરી દેશે, તો દ્વિતીયાદિ ક્ષણે અર્થક્રિયાકારિત્વનો અભાવ થતા તેઓ અમત્ થઈ જશે માટે પરમાણુઓ નિત્ય નથી

(૫૦) શ્લોકોશાનિતિ ક્ષુદ્રોક્ષાર ઇત્યર્થ . તદ્વદિતિ પ્રાચ્યકાર્યવત્

(દિ૦) તેષામિતિ પરમાણુનામ્ । અસ્ત્વમિતિ મતોર્ધક્રિયાકારિત્વ [સત્ત્વ] ન સમતમ્ ।

અનિયાશ્ચેત્-ક્ષણિકા, કાલાન્તરસ્થાયિનો વા ' ક્ષણિકાશ્ચેત્ । કિમકસ્માદ ભવન્તિ, કારણાદ વા કુતોઽપિ ' અકસ્માચ્ચેત્ । નનુ કિમિહ કારણપ્રતિપેધમાત્રમ્, ભવન-પ્રતિપેધ, સ્વાત્મહેતુકત્વમ્, નિરુપાસ્યહેતુકત્વ વા વિવક્ષિતમ્ ' આથે, ભવન-સ્થાનપેક્ષત્વેન સદા સત્ત્વસ્યાઽસત્ત્વસ્ય વા પ્રમક્તિ — “નિત્ય સત્ત્વમસત્ત્વ વાઽહેતોર-ન્યાનપેક્ષણાત્” [પ્ર૦ વા૦ ૧ ૮૨] ઇત્યુક્તે । દ્વિતીયે, પ્રાગિવ પશ્ચાદપિ નાઽમી ભવેયુ । તૃતીયે, કથમુત્પત્તિસ્તેષામ્, સ્વયમસતા સ્વોત્પત્તૌ વ્યાપાગ્વ્યાહત્ । તુરીયે પ્રાગપિ સત્ત્વાપનેસ્તેષા સનાતનત્વ સ્યાત્ । કારણાદ ભવનપક્ષે તુ સ્થૂલ્ કિચ્ચિત્ તેષા કારણમ્, પરમાણવ એવ વા ' ન સ્થૂલમ્, પરમાણુરૂપાર્થપક્ષસ્યૈવ કક્ષીકારાત્ । પરમા-ણવશ્ચેત્ । તે કિં સન્ત, અસન્ત, સદસદ્રૂપા, અનુભયસ્વભાવા વા સ્વકાર્યાણિ કુર્યુ ' સન્તશ્ચેત્ । કિમુત્પત્તિક્ષણ એવ, દ્વિતીયાદિક્ષણેઽપિ વા ' નાથ, તદાનીમુત્પત્તિ-માત્રવ્યપ્રત્વાત્ તેષામ્ । અથ “ભૂતિર્યેષા ક્રિયા સૈવ કારણ સૈવ ચોચ્યતે” ઇતિ વચનાદ ભવનમેવ તેષામુત્તરોત્પત્તૌ કારણતેતિ ચેત્ । એવ તર્હિં રૂપાણવો ગ્સાણુનામ્, તે ચ તેષામુપાદાન સ્યુ, ઉભયત્ર ભવનાવિજોષાત્ । ન ત્રિતીય ક્ષણક્ષયક્ષયાપ્તે । અથાઽસન્તસ્તે તદુત્પાદકા, તર્હિં તત્સત્તાક્ષણમેકમપહાય સર્વદા તદુત્પાદપ્રસન્ન, તદ્ભવનસ્ય

सर्वथाऽविसर्वात् सत्सद्रूपकस्तु तुर्निरिषिरीषानुक्तपुर्वर—वदि हि ते सत्त
 कर्ममत्त तथा च्त् उर्ष सत्त अनुमयस्वगावमेदाऽयसाधु विप्रिप्रतिपक्षयो
 ररुनरप्रतिपक्षेऽन्तरस्वाकर्षभावात् । सभाष्य भृगिहा मूकमनीषामार्गद्वैर ।

यपि क्रियाकास्मन्वायिन कगिरूपक्षोपक्षितप्रतीकारस्याऽप्यवतागत् । क्रिप्य
 क्रिबकास्मन्वायिनोऽन्वमी क्रिमधीकियापगद्गुत्या स क्कारिणो वा म्नेसु । प्रथममि
 दावाम्, अम्बरोऽत्राम्मोऽहसौरमकन्तत्वापति । उदम्बिकम्प, क्रिमसद्रूपम् सद्रूपम्,
 उदमयकूपम्, अनुमयकूपं वा त कार्यं कुर्वान् असद्रूपं च्त् । कर्षं करिक्त्तरम्भा
 पावेरपिन करणम् सद्रूपं च्त् । क्व तस्व कण्णन् । सतोऽपि करणं कर्षं क्वापि
 क्रियाविरति । तृतीयसुदीत्यर्थे तु प्राकृतोऽयसद्रूपविरिणोक्त् मञ्जनीषी । सन्नाजु-
 क्तोऽर्षं गर्षवा ल्येमानमातेनिवान् ।

परमात्मज्ञाने अनित्य भावे तो—ते क्वचित् ते के अस्तान्तरस्थाधी ।
 क्वचित् इहे तो—अस्तमात् क्वचित् के।धं पक्ष अस्तु विना ते परमात्मज्ञानी
 त इति क्षेत्र ते के के।धं पक्ष अस्तुधी क्षेत्र ते । अस्तमात् इहे
 तो—तेमा अस्तुने प्रतिषेधमात्र विवक्षित ते के क्वचन—उत्पत्तिने प्रतिषेध
 विवक्षित ते के स्वत्तमहेतुगत्य जेटवे के पाते च पात्तने हेतु ते
 जेम विवक्षित ते के निरुपायहेतुगत्य जेटवे के ज्वदि अन्तनी सत्ता रक्षित
 जेने शा'का हेतु विवक्षित ते । ज्वदि विवक्षित उत्पत्तिमां के।धं पक्ष अस्तुधी
 अपेक्षा न क्षेत्रधी "अ-वनी अपेक्षा नदि अस्तुधी ते जेटवे सत् के
 असत् जनी जरी"—जे क्वचनने ज्वदारे परमात्मज्ञाने नित्य सत्त के नित्य
 असत्तने प्रसज ज्वदरी उत्पत्तिन्य निषेधरूप वीजे विवक्षित अन्त क्षेत्र ते—
 परमात्मज्ञानी उत्पत्ति जेम पक्षेवा न इती तेम पाठणधी पक्ष तेजानी उत्पत्ति
 धरी नही त्रीजे विवक्षित परमात्मज्ञानी उत्पत्ति च इधं रीते धरी । अस्तु के
 स्वय अविद्यमान पदाधी पात्तनी उत्पत्तिमां ज्वदारे जे असत्त ते ज्वद
 विकल्पमा पक्षेवा पक्ष सत्तानी ज्वदति क्षेत्रधी परमात्मज्ञाने सत्तान्—नित्य कर्ष
 लरी माटे अस्तमात् क्वचन—उत्पत्ति पक्ष इही शक्ये नदि के।धं पक्ष अस्तुधी
 परमात्मज्ञानी उत्पत्ति वाच ते जे पक्षमा प्रस ते के परमात्मज्ञानी उत्पत्ति
 अस्तु तु के।धं र ल ते के परमात्मज्ञाने च । परमात्मरूप कर्षं ते जे पक्ष
 स्वीकरीत क्षेत्रधी परमात्मज्ञाने अस्तु तरीके स्वय इही शक्ये नही परमात्मज्ञाने
 ने अस्तु इहे ना मत्तवक्ष्य परमात्मज्ञाने पात्तनुं ज्वदरे ते के असत्तवक्ष्य
 के मत्तवक्ष्य (उपवक्ष्य) के अनुभववक्ष्य परमात्मज्ञाने पात्तनुं कर्षं जे ते ।
 मत्तवक्ष्य इहे ना—उत्पत्तिवक्ष्ये स्वयं जे ते के द्वितीयदि कर्षं पक्ष । ज्वद
 पक्ष तो ज्वद नही, अस्तु के—स्वा पत्तिवक्ष्ये तो परमात्मज्ञाने पात्तनी उत्पत्तिमा
 च अस्तु क्षेत्रधी स्वयं इही शक्ये नही

જ્ઞાન—“જે પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની જે બૃત્તિ (ઉત્પત્તિ) છે, તે જ ક્રિયા અને તે જ કારણ કહેવાય છે”-આ વચનને આધારે એમ કહી શકાય કે- તેઓની ઉત્પત્તિ તે જ ઉત્તર ઉત્પત્તિમા કારણ કહેવાય છે

મમાધાન—જે એમ હોય તો ઉપાત્તઓ ગમાત્તઓના અને રમાત્તઓ ઉપાત્તઓના ઉપાદાનકારણ વર્ધ નથે, કારણ કે-જાનને મધ્યે ઉત્પત્તિમા ભેદ નથી દ્વિતીયાદિ ક્ષતે નતથી કાર્યોત્પત્તિ વાય છે, જે દ્વિતીય પક્ષ પણ પ્રગમનીય નથી કારણ કે-તેમ માનવા નતા તમાગ ક્ષણકાય પદાના જ કાયની આપત્તિ આવશે અર્થાત્ વસ્તુ ક્ષણિક નથી એ અમત્સ્વરૂપ હોવા છતાં પરમાત્મઓ કાર્યના ઉત્પાદક છે, એમ કહો તો તેઓનો એક મત્તા કાણુ છોડીને સર્વદા કાર્યોત્પત્તિનો પ્રમગ આવશે કારણ કે-એક મત્તાકાણુ મિવાય સર્વદા તેમની અમદ્રૂપતામા કાર્ધ વિગ્રેષ-કર નથી, નદ્ર-અમત્સ્વરૂપ-ઉભયસ્વરૂપ પક્ષ તો મુદ્કેલીથી કાઠી શકાય એવા વિગ્રાધના મગધથી હુર્ધર (હુ જે ક્રીને ધાણુ ક્રી શકાય તેવો) છે, કારણ કે-પગમાત્તઓ જે મત્ છે તો અમત્ કર્મ રીતે હોઈ શકે ? અને જે અમત્ હોય તો તે મત્ કર્મ રીતે હોઈ શકે ? અનુભય-વભાવ પક્ષ પણ મગન નથી કારણ કે-વિધિ અને પ્રતિષેધમાથી કોઈ એકના પ્રતિષેધથી બીજાની અવશ્ય મિદ્ધિ ધાય છે તેવી અણુઓ મુદ્કમણુદ્ધિથી વિચાગતા કાણુકરૂપે મિદ્ધ ધર્મ શકતા નથી

પગમાત્ત ક્રિયાકાલસ્વાથી છે, એ પણ મિદ્ધ ધર્મ શકતુ નથી, કારણ કે-ક્ષણિક પક્ષના જાડન માટે કહેલી યુક્તિઓ અહીં પણ અવતરી શકે છે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત કોષોથી પરમાત્ત ક્રિયાકાલસ્વાથી પણ મિદ્ધ ધર્મ શકતા નથી વળી, ક્રિયાકાલ-સ્વાથી પગમાત્તઓ અર્થક્રિયાગદ્ધિત છે કે અર્થક્રિયાકારી ? પહેલા પક્ષમા ગજ-નારવિદ્ની મુગધિની જેમ પગમાત્તઓમા અમત્સ્વની આપત્તિ આવશે બીજે વિરૂપ માનો તો-ત પગમાત્તઓ અમદ્રૂપકાર્યને કરે છે, મદ્રૂપકાર્યને કરે છે, ઉભયરૂપ કાર્યને કરે છે, કે અનુભયરૂપ કાર્યને કરે છે ? અસદ્રૂપકાર્યને કરે છે એમ માનો તો-હાથીની કેગવાળી વિગેરે કાર્યો કેમ ન કરે ? મદ્રૂપ કાર્યને કરે છે એમ માનો તો-જે પ્રથમથી જ મત્ છે એવા મત્કાર્યનુ કવુ કર્મ રીતે મગત થશે ? વળી મત્કાર્યને પણ ક્રીથી કવવામા આવે તો શું કોઈ પણ વળતે ક્રિયાનો વિગમ થશે ? ત્રીજે અને ચોથો વિરૂપ તો પૂર્વે કહેલ મદ્કદ્રૂપાદિ ભેદ-વિક્ક લપની જેમ મુદ્ધિમાન પુરુષોએ સ્વય જાડન કરવા યોગ્ય છે તેથી ક્રીને અણુરૂપ અર્થ સર્વવા-કોઈ પણ યુક્તિ ઠાગ મિદ્ધ ધર્મ શકતો નથી

(૫૦)અનપેક્ષત્વેનેતિ કારણસ્વાપેક્ષા નાસ્તિ । નિત્ય સત્ત્વમિત્યાદિ શ્લોકાદમ્ । સત્તારાધ સુ- “અપેનાનો હિ માવાના ક્ષદાચિત્કચસમ્મવ. ॥૧૧

સન્તરુચેદિતિ । સ્વકાર્ય કુર્યુરિતિ યોગ । ક્ષણક્ષયક્ષયાપત્તેરિતિ ક્ષણિકપક્ષસ્ય સ્વર્ચમાનત્વાત્ ।

(ટિ૦) નનુ કિમિદ્ધેત્યાદિ । ભવનપ્રતિષેધ इति कस्मादपि न भवतीत्यर्थ । निरुपापयेति वाचन्तोपाख्यानरहितत्वात्सनातन शाश्वत इत्यर्थ । नित्य सत्त्वमिति । अहेतोऽरिति निर्हेतुकपदार्थस्य । अन्येति कारणभावात् । अथ भूतिरित्यादि । नैवेति अन्यवस्तुनां कारणैव भूतिरेव । ते

वेति लभ्यः । तेषामिति स्तुत्यात् । अद्यास्यत् स्तुतिः । तस्सत्तेति बन्धिर इवे तेषं
 बन्धनम् स्तुत्यात् द्वितीयद्वयेषु तेषमस्तुत्यात् ।

१४ अपि स्तुत्यप्य बन्धनाद्यप्येऽन्वसौ नियम भवित्येति वा स्यात् । न तावद्
 नियम परमाशुनिसन्निवृत्त्यानुमानोपायस्यैव व्यपसित्तुं शक्यत्वात् । अप्यनियम-
 यत्तन्मय समुपादे स्तुत्यमर विच्छिन्न कारणम् अणो वा प्राप्य यत्र
 स्वर्षीयात्, स्तुत्यैतद्व्यत्यय बानुक्तानां बद्धितुम्मुत्पत्त्यात् सूत्रमाशुत्यय स्तुत्यस्य
 व्यवहृत्यात्, कुर्वन्पेक्षया कुर्वन्प्रत्यय ।

१५ अभाषणस्यकारणम् तर्हि तद्गोत्रस्यनुमयस्यभाषार्थपक्षे कभोरत्न स्वात् ।
 मन्वयस्यपति चेत् । तर्हि ते निगमिन्नाया, सानिगम्या वा स्तुत्यमर्थे प्रथयेत् ।
 भावे मरं कुर्वन् स्वयम्योऽनुत्तरकोणुत्तरेणैकपत्रमाशुमिर्विशक्त्यन्यैरपि मरैश्च तदुत्पा-
 दनप्रसङ्गः । द्वितीये तु, कस्तथापतिराय - पङ्क्तैर्गावत्स्विति संयोग मिया वा ।
 प्रथमपक्षे श्रोत्र्यामगृह्याऽऽन्वित्यपिमगृह्ये स्तुत्यकार्यक्रियाप्रसङ्गि तस्वैकदेशकप
 त्यात् । अथ यावति प्रवेशो कृतिपत्रेऽपि परमाणव कर्ममेतन्मन्वयस्वित तावान्मैक
 प्रवेशे न सकृदस्मिन्मन्वयस्य इति चेत् । तर्हिनिगमप्रथविगात्रप्रवेशे मित्ते द्वि
 काये द्वैकस्यसिद्धिः, तसिद्धौ च तसिद्धिरिति । संयोगभेदनिश्चय - स हि निव
 भवित्यो वा यदि नियम तदा स्यात्तपि तदुत्पादनासौपादप्रसङ्गः । अनियमत्वेत् ।
 किमप्यन एव तन्म्योऽपि वा प्राप्तुं स्यात् न्यस्यो मरं तदाचारकर्मस्वाऽप्यन एवोपति-
 त्तिरोच्चात् । द्वितीयं तु, तदुत्पादावपि निगमिन्नाया सानिगम्या वा ते स्वाश्रियेन् प्राप्ति,
 प्राप्तिन एव दाव । द्वितीयं तु अनियमोपपादावपिनिश्चयस्योत्र मायाम् तदपि
 तन - इत्यनवस्थाकर्थेणम् ।

१६ स्तुत्यप्य अर्थः पक्षे बुद्धित्वात् सिद्धे अथ शब्दे नधी अरक्षु के-
 स्तुत्य अर्थः पक्षे निरूप्ये के के अनित्य ? निरूप्ये तो अही शब्दे नधी
 अरक्षु के - परमाशुनी निरूप्यतात् अरक्षुनी केम स्तुत्यनी निरूप्यतात् पक्षे अरक्षु
 अर्थः शब्दे के अनित्य पक्षे अही शब्दे नधी अरक्षु के स्तुत्य अर्थनी अरक्षुतिर्मा
 अर्थः अर्थः शब्दे के के परमाशुत्या । प्रथम पक्षे तो अरक्षु व स्तुत्य-
 अरक्षु के अरक्षु के - स्तुत्यैतत्प्राय - स्तुत्यैतत्पक्षे तो अरक्षुत्त पुत्रे अरक्षु
 पक्षे अरक्षु अरक्षुने अरक्षु नधी अरक्षु के - अरक्षुनी अपेक्षाने व स्तुत्यनी
 अरक्षु (निश्चि) अर्थः के केमके - कुर्वन् - (वेत्)नी अपेक्षाने कुर्वन् - शिष्य
 अर्थः के अरक्षु अरक्षु के केम अरक्षु तो - अरक्षु अर्थः पक्षे पक्षीने के पक्षीने
 अरक्षुपक्षे पक्षे के तने स्त्री अरक्षु अर्थः अरक्षुने स्तुत्य अने अरक्षु अर्थः पक्षीने

१ वरपक्षेऽप्य अरक्षुत्त स्तुत्यप्यम् ।

સ્વભાવ અર્થ છે એ પક્ષ જ સ્વીકારીએ છીએ એમ કહે તો—નિગતિશય પરમાણુઓ સ્થૂલાર્થને ઉત્પન્ન કરશે કે આતિશય પરમાણુઓ ? પહેલો પક્ષ માનો તો—સ્વર્ગ મર્થ ને પાતાલ એ ત્રણ લોકરૂપ ગુણના ખુણાઓમા ઠાસી ઠાસીને ભરેલા છટા એકેક પરમાણુથી પણ સર્વદા સ્થૂલકાર્યની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવશે ખીન્ને પક્ષ માનો તો—પરમાણુઓમા કયો અતિશય છે ? એક દેગમા ગહેવારૂપ કે મ યોગરૂપ કે ક્રિયારૂપ અતિશય છે ? પહેલો પક્ષ માનો તો—પૃથ્વીમડળરૂપ એક દેશમા ગહેના પરમાણુઓથી સ્થૂલ એક કાર્યના ઉત્પાદનો પ્રસંગ આવશે, કારણ કે—નિગિલ પૃથ્વીમડળ પણ એકદેગ છે

શક—જેટલા પ્રદેશમા ગ્હીને પરમાણુઓ એક કાર્યને ઉત્પન્ન કરે, તે એકદેગ કહેવાય છે, પરંતુ સકલ પૃથ્વીમડળ એકદેશરૂપ નથી

સમાધાન—એમ માનો તો—ઇતરેતગશ્રય નામનો દોષ આવશે, કારણ કે—કાર્યની મિદ્ધિ થાય પછી એકદેશની સિદ્ધિ, અને એકદેશની સિદ્ધિ થયા પછી કાર્યની મિદ્ધિ થશે

મ યોગરૂપ અતિશય કહે તો— તે સ યોગ નિત્ય છે કે અનિત્ય ? જો નિત્ય હોય તો—મ યોગથી ઉત્પાદ કાર્યોની સર્વદા ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવશે જો અનિત્ય હોય તો—તે મ યોગ અન્યથી જ ઉત્પન્ન થાય છે કે પરમાણુઓથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે ? આદ્ય લેદ કહી ગકગો નહી, કારણ કે—પરમાણુ એ સ યોગનો આધાર હોવાથી તે સ યોગની પરમાણુથી ભિન્ન વસ્તુથી જ ઉત્પત્તિ માનવામા વિરોધ છે, કારણ કે—એમ હોય તો પછી તે સ યોગનો આધાર પરમાણુ ન અને અર્થાત્ ઘટમા રહેલ રૂપાદિ ધર્મની ઉત્પત્તિમા કેવલ અગ્નિ મ યોગાદિ જ કારણ નથી, પરંતુ ઘટ પણ કારણ છે, તેવી જ રીતે અણુમા રહેલ સ યોગરૂપ અતિશયમા અણુ પણ અવશ્ય કારણ હોવું જોઈએ ખીન્ન પક્ષમા સ યોગરૂપ અતિશયની ઉત્પત્તિ માટે નિરતિશય પરમાણુઓ વ્યાપાર કરશે કે આતિશય પરમાણુઓ ? પહેલા પક્ષમા પૂર્વોક્ત (નિરતર કાર્યોત્પત્તિરૂપ) દોષ આવશે ખીન્ન પક્ષમા એક અતિશયની ઉત્પત્તિમા ખીન્ને અતિશય જોઈશે, અને ખીન્નની ઉત્પત્તિમા ત્રીજાની જરૂર પડશે, અને એ રીતે એક ખીન્નની પાછળ અતિશયો આલી આવતા અનવસ્થા દોષની પીડા ઊભી થશે

(૧૦) તદુત્પન્નાવપિ નિરતિશયા. સાતિશયા ઘા સ્તે વ્યાપ્રિયેરન્નિતિ યયા હિ તે ષટાદિક કાર્યમુત્પાદયન્તોડ'વ્યડતિશયમ'પેક્ષિપ્યન્તે, एव संगोगमुत्पादयन्तोऽप्यतिशयमपेक्षिप्यन्ते ।

(દિ૦) ક્ષોણીમણ્ડલેત્યાદિ । પરિમણ્ડલૈરિતિ સમસ્તપરમાણુમિ પક્કકાર્યસ્ય ક્રિયા વિધામમ્, તસ્યા પ્રવણ । તસ્યેતિ સ્થૂલકાર્યસ્ય । યયા તે ષટાદિક કાર્યમુત્પાદયન્તોડતિશયમપેક્ષન્તે एवं संयोगमुत्पादयन्तोऽप्यतिशयमु(म)पेक्षिप्यन्ते ।

કિન્ન, અય સંયોગસ્તત્સ્વભાવમૂત તવૃથગમૂતો વા । પ્રાચ્યે, પરમાણવ એવ, ન કશ્ચિત્ સયોગો નામ । દ્વિતીયે તુ, સર્વયા પૃથગમૂત, કથશ્ચિદ્ વા ? કથશ્ચિત્પક્ષસ્તાવદ્

વિરોધવાપિત । સર્વવાપ્તે તુ, સર્વદ મસંરો વા ત્વાસૌ સ્વાત મસંવદ
 વિધાયા તેનામેષ इति સંક્રમાયોગ । સંવદસ્તુ, સંબોગેન સમવાયેન, તાદાશ્ચ્યેન
 તદુત્પત્યા અવિષ્કમારેન વા ન સંબોગેન તસ્ય ગુણરૂપે સયોગ સંમવામાવાત્
 નિર્ગુણા ગુણા इति વચનાત્ । ન સમવાયેન, વતો વાચસ્મેદે સંબોગ્યેકમ
 સત્કમ્બતિ તાકાત્મ્યસ્યેને કિં ન સત્કમ્બન્ અસ્ય સત્ત્રૈવાત્ ન તાદા-
 ત્ચ્યેન, મેષપક્કમ્બોક્કરાત્ । નાપિ તદુત્પત્યા પરમાણુમ્ય સંયોગોત્પાવસ્ય પ્રાગેન
 ધ્મપાલ્લવાત્ । નામ્યવિષ્કમારેન તસ્ય ક્ષયચિત્ તાદાત્મ્યકપવાત્ । મેત્ર વ ક્ષયચિ
 દિવિષ્કમ્બપદમ્ વિરોધાકરોપરુર્ભવાત્ ।

કિંચ મયં સયોગ સર્વમના પદ્મદેશન વાડળ્ના પ્રણિખેત । પ્રકો
 નિષ્કોડ્ગુમાત્ર સ્વાત્ । ત્રિતીયે વ્દુક્તેન મુણ્વયોગાત્ પરમાણો પદ્મતા સ્વાત્ ।
 इति પરમાણુવાડ્ગ્યમ્ભવાત્ । તન્ન સંબોગોડ્ગિશય । एतेन ત્રિવાકપાતિસયપ્કોડ્ગિ
 પ્રતિષ્ઠિત ।

૧૦૧ી વ્દુક્તમર્પે ક્ષયની ઉત્પત્તિયા પરમાણુને એ સ યોગ નામને અતિશય
 તમિએ સ્વીકારેલ છે તે પરમાણુઓના સ્વભાવનૂત છે કે પરમાણુઓથી બિન્ન
 પ્રથમ વિકલ્પમા પરમાણુઓ ન વચા પરતુ સ યોગ નામને બીજે પદાર્થ સિદ્ધ
 થયેા નહીં । ત્રિતીય વિકલ્પમાં સર્વથા પૂર્ણનૂત છે કે ક્ષયચિત્ પૂર્ણનૂત ? ક્ષયચિત્
 પૂર્ણનૂત પદ્મ તેા-વિરોધથી આધિત છે સર્વથા પૂર્ણ નૂત પદ્મમા પરમાણુઓમાં આ
 સ યોગતિશય સમ્બલ છે કે અસમ્બલ ? અસમ્બલ છે એમ માને તેા-
 પરમાણુઓને આ સ યોગ છે એમ કહી શકીયા નહીં । સર્વથા પૂર્ણનૂત એવ
 છતા સમ્બલ છે એમ માને તેા તે સ યોગતિશય-સ યોગ, સમવાય, તાદાત્મ્ય,
 તદુત્પત્તિ કે અભિન્નજ્ઞાવમાથી ક્યા સ ભાષથી સમ્બલ છે ? સ યોગથી કહી શકીયા
 નહીં, કારણ કે- સુક્ષ્મા સુક્ષ્મથી એ વચનથી સુક્ષ્મરૂપ સ યોગને વિરે બીજા સ યોગ-
 સુક્ષ્મે અસમ્બલ છે સમન્વય પણ કહી શકીયા નહીં, કારણ કે-સર્વે સમવાય
 એક ન હોવાથી એ વખતે સમવાય એક પદાર્થમાં એક સ યોગને સ ભાષ કરાવે
 છે તે ન વખતે તે સ યોગને બીજે સ ભાષ કેમ નહીં થાય ? સ યોગ મર્વથા
 પૂર્ણનૂત છે એ સેવપદ્ સ્વીકારેલ હોવાથી તાદાત્મ્ય-અમેત પણ કહી શકીયા
 નહીં । પરમાણુઓથી સ યોગે પત્તિનૂ મન તેા અમે આ પ્રાવણમા પહેલાં ન
 કારણ છે મટે તદુ પત્તિ કહી શકીયા નહીં । અભિન્નજ્ઞાવ પણ કહી શકીયા નહીં
 કારણ કે અભિન્નજ્ઞાવ એ ક્ષયચિત્-તાદાત્મ્યરૂપ છે, તેમા ક્ષયચિત્ તન્ન હલવ
 અસનેા સુષ્ક હોવાથી વિરોધને સ ભાષ કુષ્ક હોઈ અપદ મક્કસ રક્ષિત છે
 અર્થાત્ ક્ષયચિત્ તાદાત્મ્ય માનવામા વિરોધ છે તેથી તે અસમત છે

૧૦૨ી આ સ યોગ પરમાણુઓમા સર્વાત્મરૂપે-સ પૂર્ણપણે છે કે એકદેશથી ?
 પ્રથમ વિકલ્પમા પરમાણુઓને પિંડ અણુમાત્ર થઈ જયેા । બીજા વિકલ્પમાં એક

પરમાણુ સાથે એકી માથે છ પરમાણુઓનો સ બ ધ હોવાથી પરમાણુના છ અશોની કટપના કૃત્વી પરશે એટલે કે-એક પરમાણુના છ ભાગ થશે, અને એમ થતા પરમાણુની કથા-પરમાણુવાદ પણ રહેશે નહીં, માટે મ યોગરૂપ અતિગચ કહી શકશે નહીં સ યોગસ્વરૂપ અતિગચના બ ડનથી ક્રિયારૂપ અતિશય પક્ષ પણ ખ ડિત થયેલ જણાયે.

(૫૦) 'અન્ન ચ કથञ्चिदित्यन्धપદમિતિ ઉમયાંશપ્રાહ્કરવેનાનિર્ણાયકત્વાત ।

(ટિ.) ન સમવાયેનેત્યાદિ । અયમિતિ સમવાય । ઠકત્ત્વેતિ પદાર્થે । પનમિતિ સમ્બન્ધમ્ । અસ્યેતિ સમવાયસ્ય । તસ્યેતિ અવિષ્વગ્માવસ્ય । તન્નેતિ અવિષ્વગ્માવે । અન્ધ-પદમિતિ પ્રચ્છાશરહિત નિસ્તેજસ્કમન્ધલમિતિ લોકેપિ પ્રસિદ્ધ ।

કિञ્ચ, અય સ્થૂલોડવયવી નિરાધાર, સાધારો વા ' ન તાવદ નિરાધાર, માધારપ્રતીતિવિરોધાત । સાધારથ્વેત । કિમેકાવયવાધાર, અનેકાવયવાધારો વા ' પ્રથમે, પ્રતીતિવિગેઘ । તથાહિ-પ્રતીતિરિહાડવયવેષ્વવયવીતિ, નાવયવેડવયવીતિ । અથા-નેકાવયવાધાર, તત્રાપ્યવિરોધ્યનેકાવયવાધાર, વિરોધ્યનેકાવયવાધારો વા ' ન પ્રાચ્ય, ચલાચલસ્થૂલાસ્થૂલનીલાનીલાદિરૂપાણામવયવાના વિરોધપ્રતીતે । અથ દ્વિતીય, તર્હિ નૈક સ્થૂલોડવયવી સ્યાત્, વિરુદ્ધધર્માધ્યાસાત્ ।

અપિ ચ, અસૌ તેપુ વર્તમાન સામસ્ત્યેન, ઇકદેશેન વા વર્તેત ? સામસ્ત્યેન વૃત્તૌ, ઇકસ્મિન્નેવાવયવે પરિસમાતત્વાદનેકાવયવવૃત્તિત્વ ન સ્યાત્ । ઇકદેશેન વૃત્તૌ, નિરશત્વ તસ્યોપગત વિરુદ્ધ્યેત । સાશત્વે વા તેડપ્યશાસ્તતો મિન્ના, અમિન્ના વા મવેસુ ' મિન્ત્વે, પુનરપ્યનેકાગવૃત્તૈરેકસ્ય સામસ્ત્યૈકદેગપ્રિકલ્પાનતિક્રમાદનવસ્થા । અમિન્ત્વે, ન કેચિદગા સ્યુ-ઠતિ ન તદુમયસ્વભાવાર્થપક્ષોડપિ સંગતિશ્ચક્ષ્મસન્નમગાત્ ॥

વળી, આ સ્થૂલ અવયવી આધાર રહિત છે કે આધાર યુક્ત ? નિરાધાર તો કહી શકશે નહીં, કારણ છે-અનુભવમા આવતી આધારની પ્રતીતિ વિરુદ્ધ થઈ જશે, અર્થાત્ નિરાધાર હોય તો આધારનો અનુભવ ન થવો જોઈએ સાધાર કહો તો -તેનો આધાર એક અવયવ છે કે અનેક અવયવો છે ? પ્રથમ પક્ષમા પ્રતીતિને વિરોધ છે કારણ કે-‘અવયવોમા અવયવી છે’-એવી પ્રતીતિ તો થાય છે, પરંતુ ‘અવયવમા અવયવી છે’ એવી પ્રતીતિ નથી અનેક અવયવો આધાર છે એમ કહો તો-અવિરોધી અનેક અવયવો આધાર છે કે વિરોધી અનેક અવયવો ? પ્રાચ્યવિકલ્પ તો યોગ્ય નથી કારણ કે-અવયવીના ચલ-અચલ, સ્થૂલ-અસ્થૂલ, નીલ-અનીલ, ઇત્યાદિ અનેક અવયવોમા વિરોધ તો પ્રસિદ્ધ જ છે બીજો વિકલ્પ સ્વીકારે તો એટલે કે અવયવીને વિરુદ્ધધર્મોનો આશ્રય સ્વીકારવામા આવે તો તે સ્થૂલ અવયવી એકરૂપે સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં

જગી, આ સ્વભાવથી પ્રત્યેક અવયવમા સ પૂર્ણતયા સર્વાંશે વ્યાપ્ત થઈ રહે છે કે એકદેશ વડે ? સ પૂર્ણતયા રહે છે એમ કહેયો તે—એક અવયવમાં જ તે સમાપ્ત થઈ જતો હોઈ અનેક અવયવમા રહી શક્યો નહીં એકદેશ વડે કહેયો તે—તમાએ અવયવીને એ નિરશ માનેહ છે તેને વિરોધ આપ્યો અને એ સ્વભાવથીને સાશ માનેયો તે—તેના અરો અવયવીથી કિન્ન છે કે અકિન્ન ? કિન્ન માનેયો તે—ફરીથી પણ અવયવીના તે અરો સ પૂર્ણતયા—સર્વદેશથી તેમા રહે છે કે એકદેશથી ? એ પ્રભાવે વિકરપોની આવૃત્તિ થવાથી જનસ્થા આપ્યો. અરોને અકિન્ન માનેયો તે અરો જ સિદ્ધ નહીં થાય માટે તદુલ્લભસ્વભાવરૂપ અર્થ પણ પણ સજનિના મૂજ—શિખરના સજને પ્રાપ્ત થયો નથી અર્થાત્ આ પણ પણ અસજત હોઈ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

(૧) સામાન્યતીવિચિતોવાકિતિ અવયવજ્ઞનાચારસર્વમાદ । અઠાવસસ્પૃશ્મસ્પૃશ્મ-નીચરનીઠાદિકપાપ્યામિતિ વાચિત્યનાચારત્વગ્નપદવિ ।

(મિ) સાધારેતિ અવયવજ્ઞનાચારસર્વમાદ । અપિ વાસાવિતિ સ્વભવની । તેચિતિ અવચ્ચેડ । તસ્યોપગતમિતિ અવયવિચોગ્યીકૃત્મ્ તત્ત હતિ અવચિત્ત અપચ્ચદ ।

૧૬ મનુભવસ્વમાવચ્ચેડોડ્યુષ્ણાછેત્રે પ્રેઞ્ઞાશામ્ પરમાણુસ્પૃશ્મો પરસ્પ્રપ્રતિયે વાત્મક-ચેનાન્વતરપ્રતિયેચે તદિતરવિચેરસર્વમાવાત્ । इति नार्थ कथिर विचारपुष्प माक्यते ॥

ક્ર ૧ અનુભવસ્વભાવ પણ પણ મુદ્ધિયાલી પુસ્તને ઉપેક્ષવીય છે ક્ષરણ કે પરમાણુ અને સ્વદ્ધ પરસ્પ્ર નિચેષાત્મક હોવાથી એકને નિચેષ ક્રમથી બીજાની અવસ્થ સિદ્ધિ થાય છે આમ અર્થ કોઈ પણ મુદ્ધિથી સિદ્ધ થઈ શકતો નથી

ક્ર ૭ ઉચ્ચાને જ્ઞાપ્યહકત્યા સમર્થ જ્ઞાનમપિ તથૈવ ।
 ક્રિચ્ચ એકદર્ષસમકાલમ્ તદ્ગિત્તરણં વા તદ્ગ્રહકં કચ્ચેત પ્રાગ્ન્ય નાશામ્ ક્રિચ્ચેકીત્તપોપમ્તા અપિ પદાર્થસ્તત્ર પ્રયેત્ સમકાલવાચિત્તમાત્ । તદમ્બ પ્રક્રોરે તુ નિરાકારમ્ સાકારં વા તત્ સ્યાત્ પ્રક્રોરે પ્રતિનિવૃત્તપદાર્થપરિચ્છેદાનુપ-પતિ । વિતીયે તુ, ક્રિચ્ચનાકારો વ્યતિરિચ્છ અવ્યતિરિચ્છો વા જ્ઞાનાત્ । અવ્યતિરિચ્છે, ન કલ્પિતારાસો નામ તથા વ નિરાકારપ્રકારપ્રકારિજા પરિહાર । વ્યતિરિચ્છે, ચિદ્ધરૂપ અચિદ્ધરૂપો વાડવ મચ્ચે ચિદ્ધરૂપચેન્ તરાનીમાકારોડસિ વેદક સ્યાત્ ઉચ્ચ વાચવપિ નિરાકાર સાકારો વા તદેવકો મચ્ચે । શ્વાકત્તેન્વડઅવ્યા । અવાચિદ્ધ રૂપ ક્રિમજ્ઞાત જ્ઞાતો વા તદ્ગ્રહક સ્વાત્ । પ્રાચીને, ચેરરવચ વચસ્વાડઅવ્યસી તદ્ગ્રહક સ્વાત્ । તદુપો તુ, 'નિરાકારણ સાકારણ વા જ્ઞાનેન તરવાપિ જ્ઞાનં સ્વાત્' શ્વાબાહુતાવનકચૈવ । इति न ज्ञानमपि त्रिचिच्छुरश्चोगीया सीचरति । छत सर्वद्व-वडैव परं तत्त्ववकारिवत । इति सर्वपक्षपरिविकल्पसंशेषे ॥

§ ૭ બાહ્યરૂપ આદ્ય અર્થ જ સિદ્ધ નથી, તે પછી તેના આહુક તરીકે માનેલ આભ્યન્તર જ્ઞાન પણ તે જ રીતે સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં

વળી, અર્થના આહુક તરીકે મનાતા જ્ઞાનને અર્થના સમકાળે કલ્પો છે કે ભિન્નકાળે ? સમકાલ પક્ષમા ત્રણે લોકમા રહેલ મમત્ર પદાર્થોનો ઘોષ થવો જોઈએ, કાગ્ણુ કે-તે બધા પદાર્થો મમાન ભાવે જ્ઞાનના મમકાલીન છે અર્થ અને જ્ઞાનને ભિન્નકાલમા માનવામા આવે તો-જ્ઞાન નિરાકાર છે કે સાકાર ? જ્ઞાન નિરાકાર હોય તો-પ્રતિનિયત પદાર્થનો અગ્નિચ્છેદ-જ્ઞાન સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં, કાગ્ણુ કે-જેમ અવિપયનો આકાર જ્ઞાનમા નથી તેમ વિપયનો પણ નથી અને જ્ઞાનને આકાર માનો તો-તે આકાર જ્ઞાનથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? અભિન્ન પક્ષમા તો જ્ઞાનથી ભિન્ન એવો આકાર સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં તેથી નિરાકાર પક્ષમા જણાવેલ દોષથી આનુ પણ બંડન બાણી લેવુ જ્ઞાનનો આકાર જ્ઞાનથી ભિન્ન છે, એ પક્ષમા-આ આકાર ચિદ્રૂપ કે અચિદ્રૂપ ? આકારને ચિત્-જ્ઞાનરૂપ કહો તો-આકાર પણ જ્ઞાનની જેમ વેદક-બાણનાર-જ્ઞાન થઈ જશે અને તે રીતે એ જ્ઞાનરૂપ આકાર પણ નિરાકારરૂપે અર્થનો વેદક છે કે આકારરૂપે ?— આ પ્રમાણે વિકલ્પોનુ આવર્તન થવાથી અનવસ્થા દોષ આવશે આકારને અચિત્-અજ્ઞાનરૂપ કહો તો-સ્વય અજ્ઞાત એવો આકાર અર્થનો જ્ઞાપક છે કે સ્વય જ્ઞાત એવો આકાર અર્થનો જ્ઞાપક છે ? પ્રથમ પક્ષમા આકાર ક્ષેત્રની જેમ મૈત્રને પણ અર્થજ્ઞાપક થશે ઉત્તર પક્ષમા પણ આકારનુ જ્ઞાન નિરાકારજ્ઞાનથી થશે કે સાકારજ્ઞાનથી ? એ પ્રકારે વિકલ્પોના આવર્તનથી અનવસ્થા આવશે માટે જ્ઞાન પણ ચતુર પુરુષના ચિત્તનો વિપય બનતુ નથી અર્થાત્ જ્ઞાન પણ સિદ્ધ થઈ શકતુ નથી તેથી કરીને 'સર્વશૂન્યતા' એ જ એક પરમતત્ત્વ ગ્હુ આ પ્રમાણે સર્વાપલાપી-શૂન્યવાદી ધૌદ્વના વિકલ્પોનો સક્ષેપ કહ્યો છે

(૩૦) તદ્માવ હિતિ અર્થમાવે,, તદ્ગ્રાહકેતિ અર્થગ્રાહકતયા । તયૈવેતિ વિચાર-વૂલાડનાલમ્યનમેવ । કિઞ્ચૈતદર્થેભ્યાદિ । પતદિતિ જ્ઞાનમ્ । તદ્ગ્રાહકમિતિ અર્થગ્રાહકમ્, તજ્ઞેતિ જ્ઞાને । તદ્ગ્રયેતિ તદ્વિન્નકાલપક્ષે તદિતિ જ્ઞાનમ્ । તથા ચેતિ એવ સતિ આકારપ્રતિષેધે સતિ, અયમિતિ આકાર । તથા ચેતિ આકારસ્યાપિ અર્થપ્રકાશત્વે સતિ, અયમપીતિ આકારોડપિ । પુનરપિ પૂર્વવિકલ્પાવર્તનાત્ અપિશબ્દપ્રયોગ । તદ્દેવક હિતિ અર્થજ્ઞાપક । તજ્ઞાપક હિતિ અર્થ-વેદક । અસાધિતિ આકાર । તદ્વુત્તરે હિતિ જ્ઞાતપક્ષે । તસ્યાપીતિ આકારસ્યાપિ । અગ્રાપિ અપિ શબ્દ પ્રાગ્બત્.

§ ૮ તદેતદસ્વિલમનલ્પપલાલપૂલકૂટરૂપમપ્રતિમોત્તરકૃગાનુકળમાત્રસાધ્યમ્, તથા હિ-હ્દ પ્રમાણમૂલમાલ્યેત, અન્યથા વા ' અન્યથા ચેત્ । ઉત્તિગ્રોત્તિષ્ટ તર્હિ કથમકૃથા પ્રામાણિરૂપર્પદીહ પ્રવેશમ્ ? પ્રમાણમૂલં ચેત્ । તત્ પ્રમાણમર્થરૂપમ્, જ્ઞાનરૂપ વા ભવેત્ । इत्यादिस्वमार्गैरेव मर्माविद्धिर्विद्ध कथमुद्ध्वसितुमपि शक्तोपि । कथं च

प्रमाणाम्पुनश्चेत् शून्यसिद्धिः । शून्यकमेव प्रमाणमिति चेत् । तर्हि शून्यतासिद्धिरपि शून्यव-इति न शून्यसिद्धिः स्यात् । अन्वयिष्यद्भिः च—

‘शून्ये मानमुपैति चेह मनु तदा शून्यात्मता तु स्थिता

नो चेत् तर्हि तत्रापि किं न सुतरां शून्यात्मता तु स्थिता ।

कस्या मे जननीत्यमुष्य सदृशीमन्याममन् शून्यता

शब्दे तु शब्दसाहसैजसिक्त स्वामिन् । समौ सौगत ॥१॥

अथकमेव विचारवता यदा न क्रियते संगतिं गते तदा शून्यमेव तत्त्वम-
वशिष्यत इति चेत् । तदेतत् प्रकृत्युद्भवत्वमित्याहैरदृक्काम्यागन्त्याम्बसनम् । वत—

विपारो वस्तुरूपत्वेत् किं सिध्येत् सर्वशून्यता ।

विपारोऽवस्तुरूपत्वेत् किं सिध्येत् सर्वशून्यता ॥१॥

१८ कैः—सर्वापेक्षापी शून्यवादी नौदत्त उपरोक्त सक्तुये अथन-वस्तु-
पथात् (वासविधीय)न्य पूज्यान् वज्रत्वा समनन छे अने ते अप्रतिभ उतत्त्वं
अधिक्यु मात्रणी स्यात् (अदनीय) छे अने ते अ्य प्रभवे-के शून्यवादिन् । तत्रादु
अ्य सक्तुये अथन प्रभाजुमूला छे अथोत् प्रभाजुणी सिद्ध छे के अन्वय
अथोत् प्रभाजुणी सिद्ध नथी ? प्रभाजुणी सिद्ध नथी अथे अथो तो-अथ, त
अ्य प्रभाजुके पुत्रवेणी पद-सलाभा प्रवेश केम अथो ? प्रभाजुमूला अथो
तो ते प्रभाजु अथोत् छे के अन्वय ? अथोत् तमे अथे विचारपी अथने
अथ अन्वय अथोत् वी धाधने अथोत् अथ स पद्य अथ रीते अथ अथोत् अने
प्रभाजुने मानवणी शून्यतानी सिद्धि पद्य अथ रीते अथो ?

शून्यवादी—तो पत्नी प्रभाजु पद्य शून्यत्वं च छे

कैः—अथे अथो तो शून्यतानी सिद्धि पद्य शून्य अथ अथो अथोत्
के-शून्यतानी सिद्धि नथी अथ. अथे अथो पद्य छे के-शून्यवादी अथे शून्यभा
प्रभाजु स्वीकारे तो शून्यनी सिद्धि अथ शक्ती नथी अने अथे शून्यभा प्रभाजु
न अने तो अथो शून्यत्वं अथ अथ अथिद्ध नथी अथ ? अथरी अथ
पद्योत् छे अथे अथनी अथ अथ अथिद्ध शून्यतावादेन अथ अथ अथो-शून्यता
वाद्यु अथन अथोत् अथ अथोत् के अथो ? अथ अथ अथ अथोत् छे अथो
अथ अथ अथ छे

अथ—पद्य उपर प्रभाजु विचारता अथ पद्य पद्य अथ अथ (सिद्ध) अथो
नथी, तथी शून्य अथे अथ अथोत् सिद्ध अथ अथ छे

अथ अथ तत्रादु अथ अथ तो अथ अथ अथोत् अथ अथ अथोत् अथ अथ
अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ
(पद्य) अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ अथ
(पद्य) अथ नथी तो पद्य अथ शून्यता अथ रीते सिद्ध अथ अथोत् ? अथे विचार अथ
(पद्य) अथ नथी तो पद्य अथ शून्यता अथ रीते सिद्ध अथ अथोत् ?

(ટિ.૦) તદ્દેતદ્વિલમિત્યાદિ । મર્માચિદ્ભિરિતિ વ્યથ તાદને મર્મનંપૂર્વે । મર્માણિ વ્યથતીતિ ક્વિવપ્ । ન હિ શ્રુતિશ્રુતિવ્યધિરુચિમહિતનિપુ ક્વિવચન્તેપુ પ્રાદિકારક્રાણામેવ દીર્ઘે ઇતિ દીર્ઘત્વ પ્રહિજ્યાવ્યંચિવ્યધીત્યાદિના સમ્પ્રસારણ વેલોપ પદાન્તે મર્મચ્છેદકં ।

શૂન્યેમાનમિત્યાદિ । યદિ પ્રમાણમેવ શૂન્ય તપ મત પ્રમાણશૂન્યત્વાત્ શૂન્યતાસિદ્ધિરપ્યસિદ્ધા પ્રમાણસ્યાસિદ્ધત્વાત્ । યદિ પ્રમાણ ન શૂન્ય તત પ્રમાણમત્ત્વે સર્વેશૂન્યવાદ સાપવાદતાં દષાતિ ।
ઉર્કં ચ-

‘યુદ્ધસ્ય નાસ્તિ દેશત્વ મોહાચ્છૂન્યામિધાયિન ।

પ્રમાણસિદ્ધે શૂન્યત્વે શૂન્યવાદકથા શ્યા ॥’

ગાત્તે ઇતિ ગાઠ ગર્તા તે આતે અન્તે ત્રિપુ ઘચનેપુ સમાનમ્ । અગ્ર ત્વેકવચનેન નિર્દેશ ।

૧૯. ન ચ તવાડમૂન્યર્થજ્ઞાનરૂપગાન્યપિ મૂપપાદાનિ, યસ્માદ્ભયસ્વભાવ એવાર્થ ઇતિ ન પક્ષ । ન ચાણુમ્ય સ્થૂલોત્પાદ સર્વત્ર સ્વીક્રિયતે, યતસ્તત્કાર્યકારણ-ભાવમાત્રવિનાસનેનાડર્થકથા વિશ્રામ્યેત, સ્થૂલાદપિ મગ્રપટલાદે સ્થૂલસ્ય પટાદે પ્રાદુ-ર્ભાવવિભાવનાત, આત્માડઠ્ઠાગ્રાદેરપુદ્ગલકાર્યત્વક્રુક્ષીક્રાગચ । યત્ર પુનરણુમ્યસ્તદુત્પત્તિ, તત્ર તત્તત્કાલાદિમામગ્રીમવ્યપેક્ષક્રિયાવગ્નાત્ પ્રાદુર્ભૂત કથચ્ચિત્પૃથગ્ભૂત સયોગાતિગય-મપેક્ષેયમવિરુદ્ધવ ।

કેવલં કથચ્ચિદિતિ કિન્ચન ત્વચ્ચેતસ્તુદતિ । તત્રેય પ્રતિક્રિયા-પત્કેનૈવ હિ રૂપેણ મેદામેદયોરમિધાને વિગેધનિગેધ સ્યાત । ન ચૈવમિહ, પર્યાયરૂપતયા મેદસ્ય દ્રવ્યરૂપતયા ચાડમેદસ્ય મળનાત । ત્વયાડપિ ચ ‘પ્રમાણપ્રમેયતત્ત્વં નાસ્ત્યેવ’ ઇત્યેક-મેવ વચન સ્વપરપક્ષાવપેક્ષ્ય સાધક વાધક વા કક્ષીકૃતમેવ ।

૬૯ વળી, તમેએ અર્થ અને જાનમા જે દ્વપણે કહ્યા તે યુક્તિમિદ્ધ નથી, કારણ કે-અમારા મતે અર્થ ઉભયસ્વભાવ-સ્થૂલ અને અણુરૂપ જ છે, અને અમે સર્વત્ર અણુઓથી જ સ્થૂલોત્પત્તિ સ્વીકારતા નથી કે જેથી તેના કાર્યકારણભાવના પાડન માત્રથી અર્થકથા-અર્થસ્વીકારવાનો વાદ વિશ્રામ પામી જાય એટલે કે અમામ થઇ જાય કારણ કે-સ્થૂલ-જડા સૂત્રમમૂહથી પણ સ્થૂલ-જડા વસ્ત્રની ઉત્પત્તિ દેખાય છે અને વળી, આત્મા, આકાશદિને પુદ્ગલના કાર્યરૂપે અમે સ્વી-કારતા પણ નથી વળી, જ્યાં અણુઓથી કાર્યની ઉત્પત્તિ છે, ત્યાં પણ કાલાદિ મામગ્રીની અપેક્ષાથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્રિયાવડે સ યોગરૂપ અતિશય પરમાણુઓમા કથચિત્ ભિન્નરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને એવા સ યોગથી સ્થૂલકાર્યની ઉત્પત્તિ માનવામા કશો જ વિરોધ નથી

અમે સ યોગને કથચિત ભિન્ન કહ્યો છે તેટલા માત્રથી તમારું ચિત્ત ખેદ પામતું હોય તો તેનો અમે ઇલાજ બતાવીએ છીએ કે-એક જ ધર્મથી ભેદાભેદ કહેવામા આવે તો વિરોધરૂપ બાધક થાય, પરંતુ અહીં એમ નથી, કારણ કે-પર્યાયરૂપે ભેદ અને દ્રવ્યરૂપે અભેદ કહેલ છે વળી તમે પણ જ્યારે ‘પ્રમાણ અને

પ્રમિથરૂપ તત્ત્વ નથી એમ કહે છે ત્યારે તે વચન સ્વપણની અપેક્ષાએ માધક અને પરમપ્રાની અપેક્ષાએ બાધક છે આમ એક બ વચન માધક અને બાધક કહેવા છતાં વિરોધ નથી એ તે કે-તમે પણ અપેક્ષાએ ન્વીકારો બ ઈ.

(૧) તત્ત્વત્વાદ્યાદિસામગ્રીસમ્યપેક્ષાદિવારણાદિતિ કાલસ્વચરમિતિપુરુષાદ્યાદિ-
કાચારવ ક્ષમ્યન્તે । અવશા ક્ષેત્રકાલમ્બરજાજ્ઞકામકી । માંવ મિત્તવચ્ચારાદિ । અર્થક્રમકરોચે-
[૨૨] વાત્કિત્તાર્ણવ । વચાન્કુચો ।

પર્યાપ્તરૂપતયા મેહસ્ય પ્રમ્યરૂપતયા જ્ઞાડમેહસ્ય પ્રમજ્ઞાદિતિ । પૂર્વે દિ તેવા
પરબ્રહ્મણ્ય ઇત્યાદ્યઃ કર્ણકો વર્ણન । વચાન્કુચો તત્ત્વત્વાદિસામગ્રીસમ્યપેક્ષાદિવારણાન્કુચોન્કુચો ।
ક વ તેમ્નો ન કર્ણકાક્રમિત્ત । કદિ વચાન્કુ અમિત્ત ત્ત્વ ત્ત્વ સ્વચરમૂલ સ્વાત્ । સ્વચરમ
ન ક્ષતિરપિ સ્પૈતિ । વચ વચાચો વચાન્કુચમ્ । વચાન્કુચ વ વર્ણકા । વચાન્કુચ ક્ષમ્ય
ત્રિકાલવસ્થાતિ કર્ણકવ વર્ણકાક્રમિત્ત । ક્ષમ્યવચર કર્ણકાક્રમિત્ત । તત્ત્વત્ત્વ કર્ણકાક્રમિત્ત ।
ન વ કર્ણકા મિત્ત ક્ષમિત્તિત્તોચિ । વચાન્કુ ત્ત્વ વચાન્કુચ કલોચ્ચરમ્બા સરિચક્રમિત્ત, ન
પુન કલોચ વચાન્કુચોચ્ચરમોચિ । વચાન્કુચ વર્ણકા । વચાન્કુચ વચાન્કુચ વચાન્કુચોચ્ચરમ્બા

(૨) યસ્માન્કુચોચિ વચુચ્ચ સ્વેચ્ચો ક્ષ વચુચ્ચોચિ ક્ષમ્ય । ન ક્ષમ્ય વચુચ્ચમ્ ।
વચુચ્ચ સ્વેચ્ચોચિ સ્વેચ્ચોચિ । વચાન્કુચાદિ વચુચ્ચ વચુચ્ચોચિ ક્ષમ્યવ-
ચ્ચોચિ । વચ વચુચ્ચોચિ । તત્ત્વાદ્યાદિતિ । પૂર્વે દિ તેવા પરબ્રહ્મણ્ય ઇત્યાદ્યઃ કર્ણકો વર્ણન,
વચાન્કુચાદિસામગ્રીસમ્યપેક્ષાદિવારણાન્કુચોન્કુચો । ક વ તેમ્નો ન કર્ણકા મિત્ત સ્વચરમૂલસાત્ ।
વચાન્કુચ ક્ષમ્ય ત્રિકાલવસ્થાતિ કર્ણકવ વર્ણકાક્રમિત્ત । ક્ષમ્યવચર કર્ણકાક્રમિત્તવચર
કર્ણકાક્રમિત્ત મિત્તુ મિત્ત । ન વ કર્ણકા મિત્ત ક્ષમિત્તિત્તોચિ, વચાન્કુ ત્ત્વ વચાન્કુચ
કલોચ્ચરમ્બા સરિચક્રમિત્ત । ન પુન કલોચ વચાન્કુ । ક્ષમિત્તિ ક્ષમ્ય ।

વિરોધેષિ વિરોધેષ મિત્તે । વચવિતિ ક્ષમ્યવચર્મ્મસાત્ । વ વચ્ચે પ્રસન્ન ક્ષમ્ય
વચાન્કુચ વચાન્કુચ । તથેષિ વચાન્કુચવચાન્કુચ ।

વાચ્ચિ વચાન્કુચો વર્ણકાક્રમિત્તેષ્ચ સાન્કુચોચ્ચ વચોચ્ચાન્કુચાન્કુચ સૈક્ય-
નિક્યન્કાક્રમિત્તવચોચ્ચો વિચરેન્કુચ વચવચ્ચોચ્ચો વા । ન વચ્ચે પ્રસન્ન ઇન્કુચ
વચાન્કુચામિત્તવચુચ્ચાન્કુચાન્કુચ । વિનોચ ત્ત્વ વચાન્કુચામિત્ત વચાન્કુચામિત્તેષ્ચ વચવચ્ચ-
માન્કુચવચ્ચ પ્રતિક્ષુચુચ્ચવચાન્કુચ ।

જયી તમેએ પરમાત્મની બાબતમા તે છ બ સુચવેા કઈ જસે એવી એ
આપત્તિ આપી છે ત પણ સુહિત્તુજા નથી, ક્ષરણ કે-તમારે બ ય શબ્દને
બધ મ બધનુ ક્ષરણ-ગણિત એ નિવહિત છે કે બધવચરૂપ નિવહિત છે ?
માત્રવ વચ્ચમા વદશતની આપત્તિ ક્ષમ્ય નથી, ક્ષરણ કે-અમેએ પરમાત્મના
સુહિત્તુપ બચે ન્વીકારેલ છે બીજા વચ્ચમા તે બનિવહિત નથી, ક્ષરણ કે-
વિમિત્ત સુહિત્તી વિમિત્ત પરમાત્મને માટે એક પરમાત્મને પ્રમ્ય-બ કલોચ વચ
તે તે નિવહી શક્ય તેમ વથી બાબત એ છે કે-એક પરમાત્મને અનેક પર

૧ ક્ષમ્ય ક્ષ ૧ ક્ષમ્યવચર્મ્મસાત્ વ તુ વચાન્કુચાન્કુચ વચે ક્ષમિત્તે વચ

मालु साथे स भ ध थवा मात्रथी ते सावयव थर् गये। ओवी व्याप्ति नथी सावयव थया विना ते शक्तिथी अनेक परमालु साथे स भ ध थर् शक्ते छे शक्ति ओ न अवयवतु भीलु नाम डोय तो अभने डार्थ वाधो नथी, पलु शक्तिथी अवयव डोर्थ लुही वस्तु डोय तो ते प्रभुतभा सिद्ध थर् शक्तो नथी डारलु डे-शक्तिने डारलु न अन्य पग्मालु साथे स भ ध धटतो डोवाथी तेनाथी सिन्न अवयव मानवो अनावश्यक छे

(प०) सम्बन्धनिबन्धनशक्तिस्वरूप इति सयोगनिमित्तघटोत्पादनसामर्थ्यस्वरूप । न प्राच्ये प्रसङ्ग इति । अग्निप्रापादन हि प्रसङ्ग । तदभ्युपगमादिति साधताङ्गीकारात् । तत्तच्छक्तिमात्रेणैवेति इतरपरमाणुसम्बन्धनशक्ति । तत्तत्परमाणुसम्बन्धस्य प्रतिपेद्घुमशक्यत्वादिति । तैस्तै परमाणुभि सह विवक्षितपरमाणोर्य सम्बन्ध स प्रतिपेद्घुमशक्य । केन ? सा सा या या शक्तिस्तत्परमाणुसम्बन्धलक्षणा, तन्मात्रेण शक्तिरूपेण सावयवताऽस्ति न साक्षात् । कथमन्यथा पश्चादपि इतरपरमाणुसम्बन्धे सावयवता स्यात् क्रोढीकृतचुम्बुनस्रपक्षाद्यवयवाण्डकरसन्त्यायेन ?

(टि०) तदभ्युपगमादिति परमाण्वङ्गीकारात् । नास्त्यविनाभाव इति अवयवेषु सत्सु संबन्धो भवति नान्यथेत्यय *यत् अवयवैरेव परमाणुरारमान करोति-नात्राविनाभाव । तैस्तै परमाणुभि सह विवक्षितपरमाणोर्य सम्बन्ध स प्रतिपेद्घुमशक्य । केन ? तत्तच्छक्तिमात्रेणैवेति सा सा या या शक्तिस्तत्परमाणुसम्बन्धनलक्षणा तन्मात्रेण शक्तिरूपेण सावयवताऽस्ति, न साक्षात् । कथमन्यथा पश्चादपि इतरपरमाणुसम्बन्धे सावयवता स्यात् क्रोढीकृतचुम्बुनस्रपक्षाद्यवयवाण्डकरसन्त्यायेन ।*

यदपि 'निराधार' इत्यादि न्यागादि, तत्रापि कथञ्चिद्विरोध्यविरोध्यनेकावयववा-विष्वग्भूतवृत्तिरवयव्यभिधीयते । तत्र च यद् विरोध्यनेकावयववाधारताया विरुद्धवर्माध्या-सनमन्यथायि, तत्कथञ्चिदुपेयत एव तावत्, अवयवात्मकस्य तस्यापि कथञ्चिदनेकरूपत्वात् ।

यच्चोपन्यस्तम्- 'सामस्त्येन, एकदेजेन वा' इत्यादि, तत्रापि विकल्पद्वयानभ्युपगम एवोत्तरम्, अविष्वग्भावेनावयवविनोऽवयवेषु वृत्ते स्वीकारात् ।

वणी, 'निगधार छे डे आधाः ?' विगेरे वे कर्ष कष्टु ते विपे कथञ्चित् विरोधी अने अविरोधी ओवा अनेक अवयवभा अविष्वग्भावे कथञ्चित् अव्येद-रूपे अवयवी छे, ओम अमे कहीओ छीओ अने तेमा वे विरोधी अनेकावयवो ने आधाः मानवामा विरुद्ध धर्माना आश्रयनी आपत्ति तमे आपी, तो पलु ते अमे अपेक्षाने आधारे मानीओ छीओ न, डारलु डे-अनेक अवयवात्मक अवयवी कथञ्चित् अनेकरूप पलु छे न

वणी, 'अवयवी प्रत्येक अवयवभा सर्वदेशथी छे डे ओक देशथी ?' ओम जे विकल्पो कथा ते भन्नेने अस्वीकार ओ न तेनो उत्तर छे डारलु डे-अविष्वग्भाव-कथञ्चित् तादात्म्यथी अवयवोभा अवयवीनी वृत्ति अमे मानीओ छीओ

* एतद्विद्वान्तर्गत पाठो मुद्रिते एव ।

(१) कथञ्चिन्नदीकङ्कणवादिति । न केत् ल्प्रत्ययस्यै बहु विभक्त्यै वैदेहिदेहि
एवमित्यद्वयविभक्तिं बहुषुं कङ्कणवर्षिणास्वीघण्टम् ।

(२) कथञ्चिन्नदीकङ्कणवादि । उपेयते इति कङ्कणिकण इव । तस्यैनि ल्प्रत्ययस्यै ।
वैदेहिदेहि एवमित्यद्वयविभक्तिं बहुषुं कङ्कणवर्षिणास्वीघण्टम् । अविष्णुगमाद्येति अविष्णु-
शब्देन ।

वच्य 'अर्धमनकाव्यम् इयामुक्तम् तत्रापि विद्वन्पुत्रवमपि स्वीकृतवान् एव,
अन्वयान्तिप्रवर्धं चि शोभसमकाव्यवर्धेऽऽकम्पनकुशपम् स्मर्यन्मनीमन्व श्याम्दानुमान
वैकाम्पिकरयाऽम्बुस्य परिच्छदक । निराहारं कैवर् इवमपि । न चान्तिप्रसङ्ग । तस्मिन्
परिजामन्वकाकार तन्मुपमाच्छाम स्वप्नाद्यवगणनमित्यवगमबोधोपगमविदाव्यगारेवा
न्व नवयन प्रवृत्ते । इतिविष्णुनिर्गुण्यम्बाऽस्वीकार एव निरन्तर ।

निरन्तर दृशना समयमाय इत्यस्य वक्तव्यम् ।

अर्धमन्व विना मन्त्रे कौतुकाद्योक्तोक्तुके ॥१॥

वर्षी 'इत न्' अर्थेना सभप्रति 'ठी' विनेरे के कर्षं कर्षुं त्वां अग्नि जने
विद्वन्पिनेने स्वीकार अग्नि के छीजे, अरुण के-आपणा केच-अर्धमन्वपुत्री जेनारानु
मन्वक, शोभ जेवा सभप्रणमा स्वेक पद्यार्थेने अलुवाभां कुशल-अभय छे सभरु
अती-अलणभां स्वेक पद्यार्थेने अलुवाभां कुशल छे अकारे श्याम्-आयम जने
अनुमान तये अलभत स्वेक पद्यार्थेने अलुवाभां कुशल छे, जने ते जने इत न
-सभप्रति के असभप्रति निराहार छे जने ज्वां मर् पद्यार्थेने अलुवाइप
अतिप्रमज अदी नथी, जने जे 'अर्ध'अलुवापरिव्याम जे न् जनेने आहार
छे जेभ स्वीकारता छे-ते ते अग्नि भागीके छीजे, अरुण के-स्वप्ननापरणीय
जने वीर्षा-तराव अमना क्षयोपशमनिरीचने अग्ने ज्ञानने जे परिव्याम पद्यार्थे
विशेषमा निबन जने छे जने आक्षिपा विद्वन्पमूढप आह्वरणने अस्वीकार
जे न् अभाशे । तर छे अर्धत् आक्षिपा विद्वन्पे मुक्तिमजग नथी तेषी
अग्नि स्वीकारता नथी ते छे श्याम् । अ शून्यता ते अद्वित कर्षं अर्षं छे जने
दिशज्ये विद्यामान छे अरे आवा अदधी हेतुके जेजने कस्तुके वास नेत्राने जेत

(१) द्याम्दानुमाने वैकाम्पिकस्यापीति काव्यव्यवहारोर्द्धे अन्व-वं अस्ति विकिञ्चतुवा-
मन्त्रोवा विद्वन्पेवावसति निरन्तर वैतत् इयमपीति । तद्भवहजपरिजामन्वकाकार
स्वप्नमुपमाच्छामः

निरन्तरा दृश्यतोत्पत्ति रथे निरन्तरा न्वा कौतुकाद्योक्तोक्तुके इति । तत्र
हि इत्यं वर्तमिति इत्या केने निर्दिष्टे एव न वर वर्त अग्नि विभो कल्पित ।

(२) समयकारोति कर्षंअविष्णु । द्यामेति काव्य । 'अन्वकाव्ये अन्वकाव्ये
अने अतिप्रमं वपदि विविक्तुमन्त्रोवा विद्वन्पेवावसति अस्वीकारता एव
अतिप्रसङ्ग इति अविष्णुपरीच्छेवाति अस्वीति अन्व ।

१ 'विष्णु । अविष्णु' पु । २ काव्य । अस्वीति पु ।

११० अथ ब्रह्मवादिवावदृका वदन्ति—युक्तं यदेष सकलापलापी पापीयानपासे, आत्मब्रह्मणस्तात्त्विकस्य सत्वात् । न च—मगलसालग्सालप्रियालहिन्तालत्रालतमाल-प्रवालप्रमुगपदार्थसाथोऽयहमहमिरुया प्रतीयमानं कथं न पारमार्थिकं स्यात् ?—इति वक्तव्यम्, तस्य मिथ्यारूपत्वात् । तथाहि—प्रपञ्चो मिथ्या, प्रतीयमानत्वात् । यदेव तदेव यथा शुक्तिशकले कलघौतम्, तथा चायम्, तस्मात्तथा ॥

§ १० अत्यन्त वाचाल ब्रह्मवादी हुये आ विषयमा पोतानी मान्यता रणु करे छे—अेक मात्र मडल पदार्थने अ पलाप कृतो डोवायी आ पापी शून्यवादीने परास्त कर्ये ते धणु न आरु क्युं, अगणु के पागमार्थिक आत्मब्रह्म विद्यमान छे

शका—‘हु आ रघो’ ‘हु आ रघो’ अे प्रभाणु प्रतीयमान—प्रत्यक्ष प्रतीति-थी सिद्ध अेवा मगल, साल, ग्माल, प्रियाल, हिन्ताल, ताल, तमाल, प्रवालरूप पदार्थं समूह तान्त्रिक-पागमार्थिक डेम नहीं ?

समाधान—अेवी शका न करवी, अगणु के—ते सधणु मिथ्या रूप छे ते आ प्रभाणु—प्रपञ्च (समार, बेद) मिथ्या छे, प्रतीयमान (प्रतीतिने विषय) डोवायी, ने प्रतीयमान डोय ते मिथ्या डोय छे, नेम डे—छीपमा रजत प्रतीयमान डोवायी मिथ्या छे, प्रपञ्च—मसार पणु प्रतीयमान छे, माटे ते मिथ्या छे,

(दि०) नच सरलेत्यादि तस्येति तालनमालादितरणतरतरण्वेतादिपदार्थसाथस्य ।

§ ११ तदेतदेतस्य न तर्कवितर्ककार्कश्य सूचयति । तथाहि—मिथ्यात्वमत्र कीदृशमा-काङ्क्षित सूक्ष्मदृशा—किमत्यन्तासत्त्वम्, उताऽन्यस्यान्याकारतया प्रतीतत्वम् आहो त्विदनिर्वाच्यत्वम् ? इति भेदत्रयी त्रिनेत्रनेत्रत्रयीव त्रौकते । प्राचि पक्षद्वये, त्वदनङ्गी-कार परीहार । तार्तीयकविकल्पे तु, किमिदमनिर्वाच्यत्व नाम ‘—किं निरुक्तिविग्रह एव, निरुक्तिनिमित्तविग्रह, नि स्वभावत्व वा ? न प्रथम कल्प कल्पनार्ह, सरलोऽय सालोऽयमिति निश्चितोक्तैरनुभवात् । नापि द्वितीय, निरुक्तेर्हि निमित्तं ज्ञान वा स्यात्, विषयो वा ? न प्रथमस्य विग्रह, सरलसालादिमवेदनस्य प्रतिप्राणि प्रतीते । नापि द्वितीयस्य, यतो विषय किं भावरूपो नास्ति, अभावरूपो वा ? प्रथमकल्प-नायाम्, असत्त्यात्यभ्युपगमप्रसङ्ग । द्वितीयकल्पनाया तु सत्ख्यातिर्गव । उभावपि न स्त इति चेत् । ननु भावाभावगन्धाम्या लोकरप्रतीतिसिद्धौ तावभिप्रेतौ, विष-गीतौ वा ? प्रथमपक्षे तावद्, यथोभयोरैकत्र विधिर्नास्ति, तथा प्रतिपेधोऽपि, परस्पर-विरुद्धधर्मयोर्मव्यादेकतरविधिनिपेधयोरन्यतरनिपेधविधिनान्तरीयकत्वात् । द्वितीयपक्षे तु, न काचित् व्रति, न ह्यलौकिकविषयसहस्रनिवृत्तावपि लौकिकज्ञानविषयनिवृत्ति, तन्निरुक्तिनिवृत्तिर्वा ।

નિ સ્વમાનુષ્યસ્યેતિ નિમ પ્રતિષેષાર્થેન સમાનગન્દસ્વાડપિ મામામાનસોર
 સ્પતરાર્થેને પૂર્વશ્ચ પ્રસજ્ઞ । પ્રતીયગોપગ્નં નિ સ્વમાનુષ્યમિતિ ચ્ચ । અત્ર વિરોધ—
 પ્રપજ્ઞો ન પ્રતીયતે ચ્ચ ક્ષય ધર્મિતવા પ્રતીયમાનનં ચ દેહતુલ્યોપાદયે તથો
 પાદાને ચા ક્ષયં ન પ્રતીયતે । યથા પ્રતીયમે ન તપેતિ ચ્ચ । તર્હિ વિપરીતસ્વાતે-
 રમ્પુષ્પમ સ્વાત્ ।

ક્ર ૧૧ પ્રજ્ઞાવારીઓનુ ઉપચુ ક્ત ક્ષયન તકની વિચારવામા સુદ્ધમાનુ સૂચક
 નથી તે જ્યા પ્રમાણે સુદ્ધમણિવાળા કે પ્રજ્ઞાવદિન । જ્યા તમને મિષ્ટાત્વ જ્યેષ્ઠે
 શુ ઇષ્ટ છે ? જ્યાત્વન (સખયા) અસત્ત્વરૂપ કે અન્યરૂપે પ્રતીતિરૂપ કે
 અનિવાંચ્યત્વરૂપ ઇષ્ટ છે ? જ્યા પ્રમાણે મહાદેવના નેત્રપ્રથમની જેમ ત્રણ વિષ્ણુ
 થાય છે તેમાં પહેલા બે પક્ષ તે તમસ્વીકારવા નથી જ્યે જ તેનો પરિહાર-ઉત્તર
 છે 'અનિવાંચ્ય નામનો ત્રીજો વિષ્ણુ માનો તો-પૂઠીએ ઢીએ કે-અનિ
 વાંચ્યત્વ જ્યેષ્ઠે શુ ? નિકૃતિવિરુદ્ધ-જ્યેષ્ઠે કે-તેના પ્રતિપાદક શબ્દનો થાય છે
 કે નિકૃતિના નિમિત્તનો વિરુદ્ધ છે કે નિ સ્વભાવરૂપ છે ? પ્રથમવિષ્ણુ તો
 ક્ષયના ક્ષય થાયક નથી ક્ષય કે-આ સરલ છે જ્યા સાલ છે, જ્યે પ્રમાણે
 નિમિત્ત ઉક્તિ-સન્દન્દ્યકારનો અનુભવ તો થાય છે બીજો વિષ્ણુ પણ
 જ્યા શાંતી નહી ક્ષય કે-નિકૃતિનુ નિમિત્ત શયન છે કે નિવન ? જ્ઞાનનો
 વિરુદ્ધ-અભાવ તો જ્યા શાંતી નહી ક્ષય કે-સરલ સાલ વિષે નિવનક જ્ઞાન
 શ્રેષ્ઠ પ્રાણીને પ્રતીત-પ્રસિદ્ધ છે નિવનનો અભાવ પણ જ્યા શાંતી નહી ક્ષય કે
 જ્યે વિષે પ્રક્ર છે કે ક્ષયરૂપ નિવન નથી કે અભાવરૂપ નિવન નથી ? પ્રથમ
 ક્ષયના માનો તો-અસત્ત્વજ્ઞાતિના સ્વીકારનો પ્રસજ્ઞ જ્યાવરી. બીજા ક્ષયના
 માનો તો સ્વજ્ઞાતિ જ ક્ષય જ્યે જ્યાવરૂપ કે અભાવરૂપ જ્યે જન્ને પ્રક્ર
 રનો નિવન નથી જ્યેમ માનો તો ક્ષય જ્યે અભાવ શબ્દથી, તમને ક્ષય
 જ્યે અભાવ જ્યે જન્ને ટોકપ્રસિદ્ધ માન્ય છે કે ટોકમા અપ્રસિદ્ધ અલીક્રિ ?
 પ્રથમ પક્ષમા જેમ જન્નેની જ્યેક સ્થલે વિધિ ન શટે તેમ જ્યેક સ્થલે નિવેષ
 પણ ન શટે ક્ષય કે-પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોમાથી જ્યેકનો વિધિ કે નિવેષ તે
 બીજાના નિવેષ કે વિધિ સાથે અનિનાભૂત (સદ્ધર્મ) છે બીજા પક્ષમા કેઈ
 જાતની ક્રતિ-ક્રાંતિ નથી, ક્ષય કે-કુલ્લેશ અલીક્રિ (લોકોત્તર) પદાર્થો નિવૃત્ત
 ક્ષય જ્યા ક્રતા લીક્રિ શાનના નિવનની નિવૃત્તિ કે લીક્રિ નિકૃતિની નિવૃત્તિ
 થતીનથી નિસ્વભાવ પક્ષમા 'નિલ્' અન્યથ નિવેષાર્થે કોઈ જ્યે ત્વચ્ચ શબ્દ
 ક્ષય કે અભાવ મેમાથી જ્યેકનો વચ્ચ કોચ તો પહેલાના જેવો જ દોષ જ્યાવરી.
 જ્યે જ્યે પ્રતીતિની અનિવનતા જ્યે નિ સ્વભાવતા કોચ તો-વિશય જ્યાવરી. ક્ષય
 કે-પ્રપચ પ્રતીતમાન ન કોચ તો પ્રપચનુ ધર્મી વરીકે જ્યે પ્રતીતમાનત્વ
 હેતુ વરીકે ઉપાધાન-શબ્દ ક્ષય રીતે ક્યું ? જ્યે ધર્મી વરીકે ઉપાધાન ક્યું
 તે અપ્રતીતમાન ક્ષય રીતે થાય ?

शका — प्रपञ्च ज्ञेये प्रतीयमान थाय छे तेवे। नथी

समाधान — ज्येभ माने। ते विपरीतग्यातिना स्वीकारे। प्रसंग आवथे

(प०) कथं घर्मितया, प्रतीयमानत्व च हेतुतयापाददे इति । प्रसिद्ध एव हि घर्मी क्रियते ।

(टि०) तदेतदिति । एतद्वयवहारप्रतिपन्नपदार्थसार्थस्य मिथ्याप्रल्पणेन कदर्थनम् । एतस्येति ब्रह्मवादिन । किन्तु वाच्यतामेव वेदयति । न प्रथमस्येति ज्ञानस्य । न द्वितीयस्येति विषयस्य विरह इति सम्बन्ध ।

ननु भावेत्यादि । ताविति भावामावौ । विपरीताविति अलौकिकौ । प्रतिषेधोपीति नास्तीति शेष । परस्परैति भावाभावयो । नान्तरीयेति अविनाभावित्वात् । तन्निरुक्तीति लौकिकनिश्चितोक्तिनिषेध । निस इति पठ्यन्त पद कलापके^१ निरिति सिद्धम् । स्वभावेति भावस्वरूपोऽभावस्वरूपो वा स्वभाव ॥ अन्यतरेति भावाभावयोर्मध्यादेकनिषेधे परेण भवितव्यम् । तयोपादान इति घर्मित्तयोपादाने । यत प्रसिद्ध एव हि घर्मी क्रियते ।

६१२ किञ्च, इयमनिर्वाच्यता प्रपञ्चस्य प्रत्यक्षेण प्रत्यक्षेपि—‘सरलोऽयम्’ इत्याद्याकार हि प्रत्यक्ष प्रपञ्चस्य सत्यतामेव व्यवस्यति, सरलादिप्रतिनियतपदार्थपरिच्छेदात्मनस्तस्योत्पादात्, इतरेतरविविक्तवस्तूनामेव च प्रपञ्चवचोवाच्यत्वेन समत्वात् ।

अथ कथमेतत्प्रत्यक्ष पक्षप्रतिक्षेपकम् ? तद्धि विधायकमेवेति तथा तथा ब्रह्मैव विदधाति, न पुन प्रपञ्चसत्यता प्ररूपयति । सा हि तदा प्ररूपिता स्याद्, यदीतरस्मिन्नितरेषा प्रतिषेध कृत स्यात् । न चैवम्, निषेधे कुण्ठत्वात् प्रत्यक्षस्येति चेत् । तदयुक्तम्, यतो विधायकमिति कोऽर्थः^२ इदमिति वस्तुस्वरूप गृह्णाति, नान्यस्वरूप प्रतिषेधति प्रत्यक्षमिति चेत् । मैवम् । अन्यरूपनिषेधमन्तरेण तत्स्वरूपपरिच्छेदस्याप्यसपत्ते—पीतादिव्यवच्छिन्न हि नील नीलमिति गृहीत भवति, नेतगथा । यदेदमिति वस्तुस्वरूपमेव गृह्णाति प्रत्यक्षमित्युच्यते, तदाऽवगमपरस्य प्रतिषेधमपि तत् प्रतिषेधत इत्यभिहितमेव भवति, केवलवस्तुस्वरूपप्रतिषेधेवान्यप्रतिषेधप्रतिपत्तिरूपत्वात् ।

अपि च, विधायकमेव प्रत्यक्षमिति नियमस्याऽङ्गीकारे विधावदविद्याया अपि विधान तवाऽनुपज्यते । सोऽयमविद्याविवेकेन सन्मात्र प्रत्यक्षात् प्रतिपन्नैव ‘न निषेधक तत्’ इति वृथाण कथ स्वस्थ ? इति सिद्धं प्रत्यक्षवाधित पक्ष इति ।

अनुमानवाधितश्च—प्रपञ्चो मिथ्या न भवति, असद्विन्क्षणत्वात् । य एव स एव यथा आत्मा । तथा चाऽयम् । तस्मान्नेति । प्रतीयमानत्व च हेतुर्ब्रह्मात्मना

१ कलापकेन निरिति छे ।

વ્યવહારી । સ િ પ્રતીક્ષ્ય, મ જ મિથ્યા । અવતીવમાનજ તુ કામ્ય તદ્દોષર
વચ્ચનામવરૂપમૂરતૈવ તત્ર જ મોક્ષમી સ્વાત્ ।

દયાનતમ સામ્યવિક્રમ કુલિમરજ્જ્વળપૌત્કરિ પ્રપન્નાડ્વર્ગમલેતાડનિર્વૈવની
મ્તાયા સામ્યમાનવાત્ ।

૬૧૨ જગી, પ્રપચની આ અનિવચ્યતા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અસ્તિ થયેલી છે
અથવા આ મરત છે એવા પ્રકારેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રપચની મત્વનાનો જ નિર્ણય
કરે છે કામ્ય કે-અસ્તિ પ્રતિનિવૃત્ત પદાથના યતનરૂપે પ્રત્યક્ષ (પ્રમાણ)ની
૬ પત્તિ થાય છે અને પરસ્પર બિન્ન વસ્તુના જ પ્રપચ શબ્દના જુદાજુદા તરીકે
નવ કાર્યને નમત છે

તથા — આ પ્રત્યક્ષ (પ્રમાણ) પદ્ધતિ પ્રતિસેપક-નિવચક કઈ રીતે કાર્યકરે ?
કારણ કે-પ્રત્યક્ષ તે વિધાયક છે માટે તે ત પ્રકારે પ્રકાશનું જ વિધાન કરે છે
પરતુ પ્રપચની મત્વનાનું નિર્ણાયક નથી, કારણ કે પ્રપચની મત્વતા તે
ત્યારે નિહ કયેલ કહેવાય એ ઠતરમા ઠતરનો-(સરલમા તમાલનો) પ્રતિસેપ
કરેા કોચ, પણ તે બને નહી કારણ કે- પ્રત્યક્ષ નિવેષ કરવામાં મમક નથી

વચ્ચના—એમ માનવું ઉચિત નથી કારણ કે- વિધાયક પદને તમિ કું
અથ કરે છે ? આ છે એ પ્રમાણે જનુરૂપને પ્રત્યક્ષ કદવું કરે છે પણ
અન્ય જનુરૂપે નિવેષ ક તુ નથી, તે માટે તે વિધાયક છે-એમ કહેા તે ઉચિત
નથી, કામ્ય કે-અન્યપદાથના સ્વરૂપનો નિવેષ કરાં વિધાય સ્વસ્વરૂપનો નિર્ણય
પણ કઈ શક્યા નથી. પીનારિથી અવચ્છિત-ભિત રૂપે સ્વત થયેલ નીલ
નીલ તરીકે મૂકીલ (પ્રત્યક્ષ) થાય છે પરતુ પીનારિથી ભિન્ન રૂપે સ્વત થતુ ન
કાય તા ત નીલ કહેવાતુ નથી. અ્યારે તમિ એમ કહેા કિ કે-‘આ છે’ એ
પ્રકારે જનુસ્વરૂપને જ પ્રત્યક્ષ કદવું કરે છે ત્યારે પ્રત્યક્ષ તેથી અન્ય પદાથના
પ્રતિવેષને પણ અવરથ કદવું કરે છે એ પણ અર્થાત કહેવાઈ જ મયુ છે
કારણ કે-કેવલ જનુના સ્વસ્વાવરૂપનો જે નિર્ણય છે તે જ અન્ય પ્રતિવેષના
નિર્ણયરૂપ છે

જગી, પ્રત્યક્ષ વિધાયક જ છે એ નિયમ સ્વીકાર્યો તે વિચની એમ
અવિચની પણ વિધિ જ તમારે માનવી પડશે તે આ પ્રમાણે-આ પ્રકારથી
કાર્યપાદાન રૂપ અવિચનો પ્રત્યક્ષથી પ્રતિવેષ કરીને માત્ર સત્તાને સ્વીકારે
છે છતા પ્રત્યક્ષને નિવચક નથી માનતો તે તે કઈ રીતે સ્વસ્થ (શાત-સ્થિર)
કોઈ શકે ? માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અપિત છે એ સિદ્ધ થયુ

અને અનુમાનથી પણ વાખિત છે ત આ પ્રમાણે-પ્રપચ મિથ્યા નથી, અસતથી
વિલક્ષણ કોચથી જે અસતથી વિલક્ષણ કોચ, તે મિથ્યા ન કોચ, એમ કે-આપમા
આ પ્રપચ પણ અસતથી વિલક્ષણ છે માટે મિ થા નથી જગી, પ્રપચને મિથ્યા
સિદ્ધ કરવા તમાએ જે પ્રતીવમાન કોચથી એવો જે હેતુ કયા છે તે અભિ
ચારી છે કારણ કે-અક્ષ પ્રતીવચ્ચન છે છતા મિથ્યા નથી અને એ અક્ષાત્માને

अप्रतीयमान मानो तो- ब्रह्मात्माने विषे ब्रह्मविषयक शब्दोनी प्रवृत्ति न नही थाय तो ते विषयमा तमात्रे मूगा गडेवु अये न इत्याणुकागी छे

पणी, तमोअये 'धीपना हुकडाभा यात्री' अये प्रमाणे तमाग अनुमानमा ले दृष्टान्ताय्यु छे त माध्यरहित छे, कागलु डे-शुक्तिशकल विषेनु २७/त पणु प्रपथनी अन्तर्गत ड्वावाथी तेनी अनिर्वाच्यता भिन्न नथी पणु माध्यमान छे

(५०) प्रत्यक्षेपीति प्रतिक्षिप्ता ।

तद्धि विधायकमेवेति .—

“आहुर्विधात् प्रयक्ष न निषेदुषु विपश्चित ।

नैक्यव आगमस्तेन प्रत्यक्षेण प्रमाध्यते ॥१॥” [ब्रह्मसिद्धि २१]

तथा तथेति घटादिविवर्तरूपेण । ब्रह्मैवेति कर्मतापन्न ब्रह्म । अन्यप्रतिषेधप्रतिषत्ति-रूपत्वादिति । मुण्डभूतले घटाभावप्रहणवत् । येन हि पदास्खलनादिना मुण्डभूतल गृहीतम्, घटाभावोऽपि तेन गृहीत ।

(टि०) प्रत्यक्षेपीति निराकारि । तस्येति प्रयक्षस्य । वाच्यत्वेनेति घटादिविवर्तरूपेण ।

पथेति प्रपथो मिथ्या इत्येतस्य पक्षस्य । तद्धीति प्रत्यक्षम् । विधायकमिति ब्रह्मलक्षण प्रकृतपक्षजनकमेव । तथा तथेति प्रयक्ष कर्तुं तेन तेन प्रकारेण विचार्यमाणम् । ब्रह्मैव कर्मतापन्नम् । सा हीति प्रपथसत्यता । 'तथेति । निषिद्धा भवेत् । यदीतरस्मिन्निति सरले, इतरे-पामिति तमालादीनाम् न चैवमिति प्रयक्षेण प्रतिषेधो न कृत, प्रयक्षस्य निषेधदुष्णत्वात् । तदाऽवश्यमित्यादि । तदिति प्रयक्षम् । *प्रतिपद्यत इति मुण्डभूतले घटाभावप्रहणवत् । येन पदास्खलनादिना मुण्डभूतल गृहीतम्, घटाभावोऽपि तेन गृहीत । * केवलेति । प्रतिपत्तेर्ज्ञानस्यैव । विवेकेनेति निरासेन ।

प्रतियन्निति जानन् प्रतिषंबक इण् गतौ । प्रयेती(प्रतियन्ति)ति शतृष्प्रत्यय । “गमनायां घातव सर्वेऽपि ज्ञानार्था ” इति वचनादवगच्छन्नित्यर्थ । तदिति प्रत्यक्षम् ।

प्रपञ्चो मिथ्येत्यादि । स हीति ब्रह्मात्मा । अस्येति ब्रह्मात्मन । तद्गोचरेति ब्रह्मविषय ।

११३ किञ्च, इदमनुमान प्रपञ्चाद भिन्नम्, अभिन्न वा ? यदि भिन्नम्, तर्हि सत्यम्, असत्य वा ? यदि सत्यम्, तर्हि तद्देव प्रपञ्चस्यापि सत्यत्वं स्यात् । अथाऽसत्यम्, तत्रापि शून्यम्, अन्यथास्यात्, अनिर्वचनीय वा ? आद्यपदद्वयेऽपि न साध्यसाधकत्वम्, नृशृङ्गवञ्चुक्तिकलधौतवच्च । तृतीयपक्षोऽप्यक्षम्, अनिर्वचनीयस्याऽसभित्वेनाभिहितत्वात् ।

व्यवहारसत्यमिदमनुमानम्, अतोऽसत्यत्वाभावात् स्वसाध्यसाधकमिति चेत् । किमिद व्यवहारसत्य नाम ? व्यवहृतिर्व्यवहारो ज्ञान तेन चेत् सत्यम्, तर्हि पार-मार्थिकमेव तत् । तत्र चोक्तो दोष । अथ व्यवहार शब्दस्तेन सत्यम् । ननु

१ अत्र 'तथेति निषिद्धा भवेदिति' असंगत भाति । * चिह्नान्तर्गत पाठ. मुद्रिते एष । २ चोक्तदोष इति टिप्पणसंमत पाठ ।

શબ્દોઽપિ સત્યસ્વરૂપ તન્નિત્તમે યા / યથાચ તર્હિ તેન યસચ તપારમાર્થિક
 મૈષેતિ તત્તેવ રૂપગમ્ । અયાઽસત્યસ્વરૂપ ણ / કર્વે તત્તત્તસ્ય મયત્ત્વં યમ
 ન હિ સ્વયમસત્યમ્પત્ય મયત્ત્વચ્ચર્યાદૈતુ અતિપ્રસજ્જાત્ । અથ જુટકાર્ણવળ
 સ યકાર્ણવળોઽપિત્તકવિત્તકવમ્પ્યવહારજનકવન સત્યકાર્ણવળમ્પ્યજ્ઞામ્વદસયઽમ્પનુમાન
 સત્યમ્પ્યવહાર इति ચન્ । તત્તસ ચમેવ તદમુમામમ । તત્ર ષોષો દોષ । અતા મ
 પ્રપન્નામ્પિત્તમનુમાનમુપચિત્તકવમ્પ્યવહારમ્ ।

નામ્પિત્તમ પ્રપન્નામ્પ્યવહારવા તસ્માપિ મિથ્યાત્વસત્તે । મિથ્યાત્વં ચ
 તત્ત્વં નામ સ્વમાર્થ્ય સાક્ષમ્ / ઇતુતમેવ । ધર્મ ચ પ્રપન્નામ્પિ મિથ્યાત્વાસિત્તક વર્ત્ત પરમ-
 પ્રપન્નામ્પિત્તમ્ સ્વાત્ત યનો યાત્રાઽવમાત્તો મવન્તિ ॥૧૬॥

શુ ૧૩ વગી, તમ્પરુ પ્રપચ મિથ્યા છે ઇત્યાદિ અનુમાન પ્રપચથી સિદ્ધ છે
 કે અભિત ? સિદ્ધ હાથ તો—તે અનુમાન મત્ત છે કે અમત્ત ? સત્ત હોય
 તો—તે અનુમાનની જેમ પ્રપચ પણ મત્ત થઈ જશે અર્થાત્ અદૈત્તવદ સિદ્ધ
 નહીં થાય અનુમાન અમત્ત હોય તો—તે મૂલ્ય છે અન્યથાન્યાત છે કે
 અનિવચનીય ? પહેલા જે પણમા તો અનુમાન અનુક્રમિ પુરુષમચ જેવુ
 અને ઈપમા ૨ ન જેવુ થ જશે એટલે સાધ્યને સિદ્ધ કરી શકશે નહીં
 વીએ પણ પણ મમથ નથી કારણ કે—અનિવચનીયતા પાતે જ મલવતી નથી
 જે પ્રમાણે અમે પહેલા જ કરી વચા ઈએ

અથ—પૂર્ણાંશ અનુમાન અવહાર થી મત્ત છે એથી કરીને તે અમત્ત નથી
 માટે તે સાધ્યનુ સાધક છે

અથવા—જેમ પણ અને નહીં ક જુ કે—અવહારે મત્ત એટલે શું ? અવ-
 હારિ—અવહાર એટલે જ્ઞાન અને તેને કારણે મત્ત જેમ એ હોય તો અનુમાન
 પારમાર્થિક મત્ત જ થયુ અને તેમા રોપ કરી શક્યા ઈએ અને એ અવહાર
 એટલે શબ્દ હોય અને તેનાથી મત્ત હાથ તો તે શબ્દ મત્તસ્વરૂપ છે કે
 અસત્તસ્વરૂપ ? એ મત્તસ્વરૂપ હોય તો તેનાથી મત્ત તે પારમાર્થિક સત્ત
 થયુ અને તેમા પૂરજાત રૂપજુ છે અને એ ૧૦૦ અસત્તસ્વરૂપ હોય તો
 તેમા શબ્દથી અનુમાનની મત્તવા ઈ ગીત સિદ્ધ થશે ? કારણ કે—અથ અસત્ત
 હોય તે જીજ્ઞાની મત્તવા સિદ્ધ કરવાને હેતુ બનતી નથી. તેમ છતા મનજમા
 તા અતિપ્રસચ રોપ કરી એટલે કે હંતુના માથા—એટાપણુની વિવેક જ
 નહીં શકે

અથ—એટા સિદ્ધ વડે પણ પરીદ—નેથાણુ અવહાર સિદ્ધ કરતી હોઈ
 તેને સાધ્ય નિહી કહેવાય છે. તેમ અમત્ત અનુમાનથી પણ સાધ્ય સિદ્ધ થતુ
 હાઈ તેને મત્ત કરી ગણ્ય

અથવા—જે જેમ હોય તા અનુમાન અસત્ત થયુ અને તેમા રોપ
 કરી શક્યા ઈએ. માટે પ્રપચથી સિદ્ધ અનુમાન કુલિત્તમાત્રને પામતુ નથી,

અર્થાત્ સિદ્ધ થઈ શકતુ નથી

અને અનુમાનને પ્રપચથી અભિન્ન માનવામા આવે તો—તે પ્રપચસ્વરૂપ હોવાથી પ્રપચની જેમ મિથ્યા બની જશે આ પ્રકારે અનુમાન મિથ્યા થવાથી તે સ્વસાધ્યને કઈ રીતે મિદ્ધ કરશે ? એ વાત પહેલા કહેવાઈ ગઈ છે આ રીતે પ્રપચમા મિથ્યાત્વ મિદ્ધ ન હોવાથી પરમ બ્રહ્મની તાત્ત્વિકતા પણ કઈ રીતે સિદ્ધ થશે, જેથી કરી બાહ્ય અર્થનો અભાવ સિદ્ધ થાય ? ૧૬

(૫૦) નૃશૃકુવદિતિ શન્યમ્ । શુક્તિકલઘૌતવદિતિ અન્યધાસ્થ્યાતમ્ ॥૧૬॥

(ટિ૦) તદ્દેવેતિ સત્યાનુમાનવદેવ । પ્રનોયમાનત્વાદેવ હેતોર્થયાડનુમાનમિદ સત્યમ્, તથા પ્રપચોપિ પ્રનોયમાનત્વાદેવ સત્યોડસ્થિત્યર્થ । નૃશૃકુવેતિ શન્યત્વે નૃશૃકદષ્ટાન્ત । અન્યધાસ્થ્યાતત્વે શુક્તિકલ્લે કલઘૌતમિતિ નિર્દર્શનમ્ ।

તત્ર ચોક્ત્વોપ ઈતિ પ્રપચસત્યતાલક્ષણ । યયનુમાન વ્યવહારસત્યેન સત્યમ્, વ્યવહાર-સત્યેન પ્રપચોપિ મત્ય સ્યાત્ ઈતિ માવાયમ્ । તદિતર ઈતિ સત્યાદિતરોડલોક ઈત્યર્થ । તદેવેતિ પ્રપચ્ચમત્યતાલક્ષણમ્ । તત્ ઈતિ શબ્દાત્ । તસ્યૈત્યનુમાનસ્ય ।

આપેદાનમિતિ પ્રપેદે । તસ્યેતિ અનુમાનસ્ય । તદિત્યનુમાનમ્ ॥૧૬॥

પ્રમાણત્વાભિમતજ્ઞાનસ્ય સ્વવ્યવસાયીતિ વિગોષણ વ્યાત્યાન્તિ—

સ્વસ્ય વ્યવસાયઃ સ્વાભિમુખ્યેન પ્રકાશનમ્, વાહ્યસ્યેત્ર તદાભિમુખ્યેન, ફરિક્લમક્રમહમાત્મના જાનામિ ॥૧૭॥

૧૧ યથા વાહ્યાભિમુખ્યેન વાહ્યાનુભવનેન પ્રકાગન વાહ્યવ્યવસાયો જ્ઞાનસ્ય તથા સ્વાભિમુખ્યેન પ્રકાગન સ્વવ્યવસાય । અત્રોલ્લેખ—ફરિક્લમક્રમિત્યાદિ । યથા ફરિક્લમક્રમિતિ પ્રમેયસ્ય, અહમિતિ પ્રમાતુ, જાનામીતિ પ્રમિતે પ્રતિભાસ, તથા આત્મનેતિ પ્રમાણત્વાભિમતજ્ઞાનસ્યાડપ્યસ્યેવેતિ માવ ॥૧૭॥

પ્રમાણુ તરીકે સ્વીકારેલ જ્ઞાનના 'સ્વવ્યવસાયિ' વિશેષણની વ્યાખ્યા—

બાહ્ય પદાર્થના અભિમુખ થવાથી જ્ઞાન જેમ બાહ્ય પદાર્થના વ્યવસાય કરે છે, તેમ સ્વપ્રતિ અભિમુખ થવાથી જ્ઞાન સ્વનો વ્યવસાય કરે છે, જેમ કે—હું મારી જેતે હાથીના બચ્ચાને (મદનીયાને) બાણુ છુ ૧૭

૧૧ જેમ બાહ્યાભિમુખ થવાથી એટલે કે બાહ્ય પદાર્થના અનુભવથી થતુ પ્રકાશન એ જ્ઞાનનો બાહ્ય વ્યવસાય છે, તેમ સ્વપ્રતિ અભિમુખ થવાથી એટલે કે—સ્વના અનુભવથી થનારુ પ્રકાગન તે સ્વવ્યવસાય છે જેમ કે—હું મારી બતે હાથીના બચ્ચાને બાણુ છુ 'આ પ્રકારની પ્રતીતિમા જેમ 'હું' એ પ્રમાતા—કર્તાની પ્રતીતિ છે, 'હાથીના બચ્ચાને' એ પ્રમેય—કર્મની પ્રતીતિ છે અને 'બાણુ છુ' એ પ્રમિતિ—ક્રિયાની પ્રતીતિ છે, તેમ 'મારી બતે' એ પ્રમાણરૂપે અભિમત જ્ઞાનની પણ પ્રતીતિ છે જ ૧૭

(ટિ૦) પ્રમિત્તેરિતિ પરિચ્છેદસ્ય । પ્રમાણત્વેતિ સ્વપરવ્યવસાયિન ॥૧૭॥

स्वल्पसायमेव त्वद्विशालयकटनन निरुद्धमिति—

कः सुखु ज्ञानम्याऽऽप्यम्बने वाप प्रतिभातमभिमन्यमानस्यइपि तस्यकार
माभिमन्यत, मिदिरामाकृषन् ? ॥१८॥

११ तन्पीति ज्ञानमपि तत्रप्रकारमिति स प्रतिभातकच्छज प्रकार प्रनिनि
यत स्वर्ष यन्व तत् तत्रकारं प्रतिभातमिच्छे । यद्य हि मिदिरामाकृषन्मिद्वि
गबोद्धम्य विषयं प्रतिभातमभिमन्यमानमिदिरामाकृषोऽपि प्रतिभातोऽभिमन्यत सौकि
वर्गिकृ तद्विज्ञानम् विषय कुम्भानिकं प्रतिभातमभिमन्यमानस्तैत्रल्यमपि प्रतिभातं
स्वर्षकर्ममिति ।

स्पष्ट इहात व्युत्पत्तीने स्वल्पसायी विधीयन्तु समथन-

सुखप्रकाशनी येन ज्ञानना व्याधे आशम्बने प्रतिभात भानन्दर ज्ञेये
हेषु ह्ये तेने पद्य ते प्रकाशने न भाने ? १८

११ तेने पद्य-ज्ञानने पद्य ते प्रकाशने ज्ञेये हे प्रतिभात रूपे निरत स्वल्पपद्य
सुखप्रकाशना विषयभूत पर्यायि पद्येने प्रतिभात भानन्दर लोकिडे जने
परीक्षडे ज्ञे सुखप्रकाशने पद्य प्रतिभात भाने । तेम ज्ञानना विषय बदादि
पद्यने प्रतिभात भानन्दर लोकिडे जने परीक्षडे ज्ञे ज्ञानने पद्य प्रतिभात
भाननु ज्ञेये

१२ ज्ञेये भट्टभाष्येण-तनु न स्वर्षेदनं वेदकस्य सुन्दरम् स्वल्पमिति किमपि
रोपन्-यस्य पारोक्ष्यमेवाशूग कृषीकृषीकम् ।

१३ तदेतन्मज्जीयम् । स-किमुपति ज्ञानिवां स्वल्पमिति किन्प्येत
सुखपति सा विरुध्यताम् । न हि ज्ञानमा माननुपादयतीति वस्यम्भगीप्यदि ।
यद्य ज्ञानि नेकमात्मनि विगोचमदीयन् तदात्मैव ज्ञानस्य त्वकारककलापाहुपादात्
प्रकाशतमन्व प्रदीपकमिराजोऽस्व ।

यद्य प्रकाशयन्मैव प्रकाशानुभवेऽनुभवावितानिति फप्रकाशकोऽस्तु, भावा
ज्ज्येतास्वभावेनैव प्रकाशकमिति तु कौतुकी नीति ५-इति च । तर्हि तेषा
प्रकाशितमैव वरापेण स्वातन्त्र्य, आत्मोक्तगार वा प्रकाशनाऽस्य मक्तिप्यम्
प्रथमे प्रपञ्चयाथा । द्वितीयेऽपि तैराऽनवराथापतिभ ।

१४ यद्य नाऽती स्वयमेव कर्मतया चकामिति-इत्यस्वप्रकाशक स्वोक्तिने,
प्रकाशकपयसा तुफलवाप्य स्वय प्रकाशत एवेति च । अन्तैव मुचामदि । न
हि यद्यमपि ज्ञानं कर्मतय्य प्रतिभासमान स्वयमेवमापेक्ष्यामदि, ज्ञानं स्वयं प्रतिभासत
इत्याहावकर्मकस्य तस्य चकामताम् । यद्य तु ज्ञानं चाद्यमपि कर्मतयाऽपि तत्
मपि तेषा प्रदाय त्वं प्रकाशकवतीयमपि तद्य प्रकृत एव ।

§ ૨ આ વિષયમા ભટ્ટ કુમારિલના ગદ્ય-શિષ્યનો વિચાર આ પ્રમાણે છે જ્ઞાનતુ સ્વસ્વેદન-સ્વપ્રકાશકત્વ યુક્તિસિદ્ધ નથી, કારણ કે-સ્વાત્મામા ક્રિયાનો વિરોધ છે એટલે કે જ્ઞાન પોતે પોતાને જાણી શકતુ નથી, માટે જ્ઞાનને અબાધિત રૂપે પરોક્ષ જ માનવુ જોઈએ

§ ૩ જૈન-મીમાસકોનાં ઉપરોક્ત વિચાર ગમણીય નથી, કારણ કે-સ્વાત્મામા જ્ઞાનને વિષે ઉત્પત્તિક્રિયાનો વિરોધ છે અર્થાત્ જ્ઞાન સ્વયી ઉત્પન્ન થાય એમા વિરોધ છે કે જ્ઞાનિક્રિયાનો અર્થાત્ જ્ઞાન સ્વને જાણે એમા વિરોધ છે ? ઉત્પત્તિનો વિરોધ હોય તો તે બરાબર છે, કારણ કે જ્ઞાન પોતે પોતાને ઉત્પન્ન કરે છે એવુ અમે કહેતા નથી જ્ઞાનનો વિરોધ કહો તો જ્ઞાનિક્રિયા સ્વાત્મામા વિરુદ્ધ નથી, કારણ કે-જેમ પ્રદીપાલોક પોતાના કાગ્ણોથી પ્રકાશ સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાના કારણોથી જ્ઞાનરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે

શ્લોક—પ્રદીપાલોક-દીવાનુ તેજ પ્રકાશ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, માટે પરપ્રકાશક થાય પરતુ એટલા માત્રથી તે સ્વસ્વરૂપનો પણ પ્રકાશ કરે છે એ ક્યાનો ન્યાય છે ?

સમાધાન—તો શુ રાક દીવાએ અપ્રકાશિત રહેવુ કે બીજા પ્રકાશથી પ્રકાશિત થવુ ? સર્વથા અપ્રકાશિત માનવામા તો પ્રત્યક્ષથી બાધ છે, અને આલોકાન્તરથી દીવાને પ્રકાશિત માનવામા પણ બાધ છે, કારણ કે-બીજા આલોક વિના પણ આલોક અનુભવાય છે, અને તેમ માનવામા અનવસ્થાદોષ પણ છે

§ ૪ શ્લોક—પ્રદીપાલોક પોતાની અપેક્ષાએ કર્મરૂપે પ્રકાશિત નથી અર્થાત્ પોતે પ્રકાશક્રિયાનુ કર્મ નથી માટે તે અસ્વપ્રકાશક છે, પરતુ પ્રકાશ સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થતો હાવાથી સ્વય પ્રકાશિત થાય જ છે એમ અમે માનીએ છીએ-

સમાધાન—આ કથન વડે અમૃતનુ પાન કરે અર્થાત્ તમારા મુખમા સાકર, છવતા રહો અમારો પણ એવો આગ્રહ તો છે જ નહીં કે-જ્ઞાન સ્વય કર્મરૂપે પ્રતિભાત થઈને જ પોતાના વિષયનો પ્રકાશ કરે છે કારણ કે-‘જ્ઞાન સ્વય પ્રકાશે છે’ એ પ્રતીતિમા જ્ઞાન કર્મરૂપે નથી અને વળી, ‘જ્ઞાનને જાણુ છુ’ તેમા જેમ જ્ઞાન કર્મરૂપે ભાસે છે તેમ ‘પ્રદીપ સ્વનો પ્રકાશ કરે છે’ તેમા પ્રદીપ પણ કર્મરૂપે પ્રતિભામિત થાય જ છે

(૫૦) યત ઉત્પત્તિર્જ્ઞાનિર્વા સ્વાત્મનિ વિરુદ્ધેતેતિ । ક્રિયાવિરાધાદિતિ છુક્તમતસ્તા-મેધોવપ્તિવ્ય ચર્ચયતિ । તથા પ્રદીપ સ્વ પ્રકાશયતીત્યયમપિ તથા પ્રથત પ્લેતિ । તથા કર્મતયા ।

(દિ૦) અથ જ્ઞાનિરિત્યાદિ । તદાત્મનેતિ જ્ઞાનસ્વરૂપેણ । પ્રકાશાત્મનેતિ પ્રકાશસ્વ-રૂપેણ । આશિવાનિતિ એશોટિ વ્યાપ્તી । આત્મનેપદમનિત્યમિતિ ન્યાયાત્ ક્વસકાનાવિતિ ક્વસપ્રત્યય । પતાવન્માત્રેણેતિ પદાર્થપ્રકાશનકારણસામગ્ર્યેણ । કિં તેનેતિ પ્રદીપેન । ‘આલોકા-ન્તેતિ(ન્તરે)તિ ।

૧૬ કથ ચ પારોક્ષ્યે જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાન સ્યાત્ । અન્યયાડનુપપન્નમાર્થપ્રાકટ્યરૂપા-
ર્થસમુદ્યાપિતાર્થોપત્તેરિતિ ચેત । નનુ તદર્થપ્રાકટ્યમાત્મધર્મ, જ્ઞાનધર્મ, અર્થધર્મ વા
ભવેત્ । નાચ પ્રકાર, પ્રમાકરક્રનાપણ્નરપ્રવેગપ્રસજ્ઞાત । ન દ્વૈતાર્થીક જ્ઞાનસ્ય
ક્ષણિકત્વેન તત્ક્ષણ ણ્વ ક્ષીણત્વાટુપગ્નિનક્ષણોત્પટ્ટિણોસ્તસ્ય તદ્ધર્મત્વવિરોધાત્ । નાડપિ
તાર્તાર્થીક, તથાત્વે હિ ચેત્રસ્યેવ મેત્રસ્યાપિ સ પદાર્થ પ્રકટ સ્યાત્ । અચ
યસ્યૈવ જ્ઞાનેન જનયાન્મભૂવેડસો, તસ્થવ તત્પ્રકટનમ્ । તદ્ દુર્ઘટમ ઘટમ્ય પ્રતિનિ-
યતપ્રમાતૃપ્રવોધિતપ્રદીપાદુકુમ્પ્રકટિતસ્યાડ્યનિયતર્દર્શનાત્ તન્નિયમાનુપપને ।

૬ ૬ વળી જ્ઞાનને પરોક્ષ માનવાથી તેનું જ્ઞાન ક્ષણ રીતે થશે ?
જે જ્ઞાન ન હોય તેો અર્થપ્રાકટ્યરૂપ અર્થ અનુપપન્ન બની તથ અથાત
ઘટે નહી, માટે તે અર્થપ્રાકટ્યરૂપ અર્થને આધારે ઉપસ્થિત થતી અથાપત્તિને
કાગ્લે જ્ઞાનનું જ્ઞાન થશે અર્થાનું આપણને અર્થ પ્રકટ થયો તે જ્ઞાન વિના ન ભવે
નહી માટે જ્યાં પલુ અર્થ પ્રકટ થાય ત્યારે જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ જે એમ માને
તો તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન વાય ત્યારે અર્થપ્રાકટ્ય આત્મધર્મ છે, જ્ઞાન ધર્મ છે કે
અર્થધર્મ છે ? જે આત્મધર્મ હોય તો—પ્રમાકરના મતને સ્વીકાર્યાનો પ્રમગ
આવશે જ્ઞાનધર્મ માને તો જ્ઞાન ક્ષણિક હાવાથી તે જ ક્ષણે નાશ પામી જવાથી
ત્યાં પછી બીજી ક્ષણે ઉત્પન્ન થનાર અર્થપ્રાકટ્યને તેનો ધર્મ માનવામા
વિરોધ છે, કાગ્લુ કે—ધર્મી વિના ધર્મ હોય નહી અને જે તે અર્થપ્રાકટ્ય અર્થનો
ધર્મ હોય તો—ચૈત્રની જેમ મૈત્રને પલુ તે અર્થ પ્રકટ થઈ જશે, કાગ્લુ કે—
અર્થપ્રાકટ્ય બન્નેને માટે સમાન છે

પ્રમા—જે પુરુષના જ્ઞાનથી અર્થપ્રાકટ્યરૂપ અર્થધર્મ ઉત્પન્ન થયો હોય તે
પુરુષને જ તે અર્થ પ્રકટ થાય છે, બીજાને નહી આવો નિયમ છે

મમાધાન—એ નિયમ ઘટવો મુશ્કેલ છે, કારણ કે—પ્રતિનિયત (વ્યક્તિગત
કોઈએક) પ્રમાતાએ સગળાવેલ રીવાના પ્રકારથી પ્રકટ થયેલ ઘડાને અનેક
પુરુષો જોઈ શકે છે માટે તમારે તે નિયમ યુક્તિયુક્ત નથી

(૧૦) તસ્ય તદ્ધર્મત્વવિરોધાદિતિ । તસ્યાર્થપ્રાકટ્યસ્ય । તસ્ય વિનષ્ટસ્ય જ્ઞાનસ્ય
ધર્મસ્તદ્ધર્મસ્તદ્ધાવસ્તસ્માત્ ।

(ટિ૦) કથચ્ચેત્યાદિ । પારોક્ષ્યેતિ જ્ઞાનસ્ય પરોક્ષત્વેડગ્નીકૃતે સતિ જ્ઞાનમેષ કથ જ્ઞાયત હ્યર્થ ।
અન્યથેતિ અન્યથા જ્ઞાનાવિનામાવિનો ઉપપન્નમાર્થ પદાર્થપ્રાકટ્યલક્ષણા અર્થેન કાર્યેણ નિષ્પાદિતા
યા અર્થોપત્તિસ્તસ્યા । પ્રમાકરેતિ પ્રાકટ્યસ્વાત્મધર્મવ પ્રમાકરંગધિયેત, ન મદ્દે । જ્ઞાનસ્ય
ક્ષણિકત્વ ઇતિ । મોમાસકા હિ જ્ઞાન ક્ષણિકમભ્યુપગચ્છેયુ । ઉપગ્નિતનેતિ દ્વિતીયક્ષણોત્પત્તિશીલસ્ય ।
તસ્ય વિનષ્ટસ્ય જ્ઞાનસ્ય ધર્મસ્તદ્ધર્મસ્તસ્ય ભાવસ્તત્સ્યમ્ । તસ્યેતિ અર્થપ્રાકટ્યસ્ય । તદ્ધ-
ર્મત્વેતિ જ્ઞાનધર્મત્વે વિરોધાત્ । તવાત્વ ઇતિ અર્થધર્મત્વે । અથ યસ્યેત્યાદિ । અસાવિતિ
અર્થપ્રાકટ્યસ્પોર્થધર્મ ।

अमुं वैश्वं तथान्वयमर्थमो मन् विद्वत्सो वा मन् । यदि नहं कश्चि-
 र्कर्मिणं स्यात् । अर्चयन्ते धर्मप्रदं स्वस्तिभ्यम् । जन्ते तु प्राकृत्यस्व कश्चिदं
 वन्त ज्ञानप्रदायमात्राद्येव सामानाधिकरन्वमन्परात्म् । यतो ज्ञायत प्रसिद्ध
 स्वत यत तत्र ज्ञानमाप्नुवन्त । प्राकृत्यस्य च जन्तनात्प्रतिपत्त्यै कश्च तन्महं
 प्रमाणं ज्ञानं स्वस्तिभ्यम् पित्रुषुभेत् । स्वयं वचं वेदान्ततत्त्वेषो वा यन्ति
 स्वस्तिभ्यं तर्हि "तत्रैव शीलवित्तसो म चाज्जन्तु धर्मगत इति स्यात् सम्यक्वात् -
 स्वात्मनि नियामिगोवाद् विज्ञाने स्वस्तिभ्यत्प्रतिपत्त्यैपत्तक इत्यादिपि प्राकृत्ये तस्या
 स्वयं स्वीकारात् ।

वेदान्ततत्त्वेषु पुनरप्य कुतश्चम् । तथा हि-किमर्थं यावदक्षम् वाव
 दन्त्यापार बाज्जन्तु ज्ञानवन्तुमिदो वा मन्त् नृव पञ्च परार्थमावोक्त
 निर्मलनिषोक्तानावकमुक्तस्य प्रकृत्यप्रतीतिप्रमाणे । न प्रीतिव मन्त्यापारस्य
 ज्ञानोपनिषादे स्यापागत्य प्राकृत्यस्य तन्पेक्षानुपपत्ते । यपि तृतीयं स्वयंवात्
 नरस्य वन्तान्तरगत वदितुमशक्यवान् वदन् तु विविधावतिथिप्रसङ्गे । तन्म
 तन्मन्मन्तम्, यतोऽर्चयित्कस्यस्ति ॥

अथ च हेतुं पञ्च रीते ज्ञान जनतु होव ते पञ्च त्वा अथ प्राकृत्यप
 अर्थमथ अहं उे हे विद्वत् ? अे अहं होव ते अथ एतन् अहं रीते अर्थ
 शब्दो ? अहं उे अथ एतन् अहं अथ इति अे अहं इति (अथ ज्ञान)
 अथेव उे, ता अर्थप्राकृत्य अहं होव ते-अे अथ एतन् अर्थ रीते वही शब्दो ?
 वही अथ प्राकृत्यने अहं भवन्वही ज्ञान जने प्रमाणं अे जन्ने स होतु
 सामानाधिकरन्व (अे अथ अथित) पञ्च पुत्रिसज्जन् अर्थ शब्दो नही अहं उे
 अथि जेनाथी उे पन् अथ अथान जेनाथी पथय अहं उे ज्ञान अथेव
 उे जने अे प्राकृत्य अहं उे अथि अथ अथ, ते तेव प्राकृत्यने
 उे पन् इत्यन्तर प्रमाणने ज्ञान हेम अथेव ? जने अे अर्थप्राकृत्यप अथ अर्थ
 विद्वत् होव ता-स्वतत्त्व (अथ अथ) उे हे वेदान्ततत्त्व (ज्ञानान-
 प्रकृत्य) उे ? स्वतत्त्व इत्ये ता- हेतुं स्त्रीजे अथने वय अर्थ ध्यान
 शीतने अथ इवो प नु पुत्र्या सति न होवथी तत्तीने अथ शान
 वयो नदि" अे न्यायतथानं पञ्च अत्रु पथो अहं उे-स्वतत्त्व विज्ञानोवा अे
 अथ अथ अथ मा(ज्ञान)अ अथ विति (अथ वेदान) अ अहं उे पथ अथ
 उथ पञ्च प्राकृत्यमा तेने (स्वत वेदाने) तथै स्त्रीप्र अथ अ पथत्त्व

वेदान्ततत्त्व इत्ये ता न अर्थ रीत वरती ? अहं उे अथ अथम अथ
 अथ प्राकृत्य अथ मुधी अथ होव ता मुधी होव उे अंतिवन्त अथ
 होव तथ मुधी होव उे हे ज्ञाननी जेभ सति उे ? पथेव पथ पुत्रि तज्ज

નથી, કાગળુ કે-પદાર્થને જોઈને નેત્રકમલ બધ કરી દેનાર પુરુષને પણ સ્પષ્ટરૂપે પદાર્થનો ઓધ થવો જોઈએ, પણ થતો નથી ખીલે પક્ષ પણ યુક્તિમિદ્ધ નથી કાગળુ કે-ઈન્દ્રિયાદિ વ્યાપાર તો જાનોત્પત્તિમા ન અગ્તિર્થ હોવાથી અર્થ પ્રાકટ્યને ઈન્દ્રિય વ્યાપારની અપેક્ષા નથી ત્રીજો પક્ષ પણ મગત નથી, કાગળુ કે-લણુમા ઉત્પન્ન થઈને નાગ પામનાર અર્થપ્રાકટ્ય ખીલ જાનથી જાણી શકાશે નહી, છતાં જો ખીલ જાનથી જાણી શકાતુ હોય તો તેને જે ત્રણ ક્ષણ યુધી સ્થિત માનવુ પડશે માટે ક્ષણિક અર્થપ્રાકટ્યનુ જ્ઞાન યુક્તિમિદ્ધ નથી, આથી અર્થોત્પત્તિના ઉત્થાનને અવકાશ નથી

(દિ૦) કથમિદમિતિ અર્થદર્શનમ્ । તત્ત્વજનકમિતિ પ્રાકટ્યપ્રજનકમ્, યત કારણાનુમાનેન કાર્યમ્, કાર્યાનુમાનત કારણમસુભીયતે । જ્ઞાન તાવદ્ જ્ઞાનરૂપોત્પાદકમેવ જાણદિ, ન જહજનકમ્, વિરોધપ્રતિક્રવાત્ । સ્વાત્મનોતિ । તસ્યા ઇતિ સ્થિતિતે । અસ્યેતિ અર્થધર્મસ્ય ।

તથા હીત્યાદિ । અયમિતિ અર્થધર્મ્મ । તત્પ્રતીતીતિ પદાર્થપ્રતીતિપ્રસક્તાત્ । તદપેક્ષેતિ તસ્યાક્ષવ્યાપારસ્યાપેક્ષા તયાડનુત્પાદાત્ । તદ્દેવનમિતિ ક્ષણિકસ્યાર્થપ્રાકટ્યસ્ય જ્ઞાનમ્ ।

૬૮ અથ યૌગા સગિરન્તે-અહો ! આર્હતા 'નાડસ્મિન્ મીમાંસક વરાકે વ્યપાકૃતેડપિ સવદન સ્વસવેદનદોહદ પૂરયિતુ પાર્યતે । તથાહિ જ્ઞાન સ્વાન્યપ્રકાશ્યમ્, ઈશ્વરજ્ઞાનાન્યત્વે સતિ પ્રમેયવાદ, યદેવ તદેવ યદા ઘટ । તથા ચેદમ્ । તસ્માત્ તયા ।

૬૯ મમુપન્ન હિ જ્ઞાનમેકાત્મસમવત્તાનન્તરસમયસમુત્પદિષ્યુમાનસપ્રત્યક્ષેર્ણૈવ ન્યતે, ન પુન સ્વન । ન ચૈવમનવસ્થાવન્લેકન્લાસ, અર્થોવસાયિવદનોત્પાદમાત્રેણે-વાડર્થમિત્તે । તદ્દિ પદાર્થપગમર્ગસ્વભાવમેવયુપન્નમાત્રમેવ પદાર્થપ્રધામનોગ્યરથસ્થિત રુનાર્થયતિ પ્રમાનામ્ । અર્થજ્ઞાનજિજ્ઞાસાયા તુ તત્રાપિ જ્ઞાનમુત્પષ્ટન ણ્વનિ ॥

૬૮ યૌગ-તૈયાયિક કહે છે-અહો ! હે જ્ઞેનો ! ગરીબ બિચારા મીમાંસક-ભાટુનુ ખડન કરવા છતાં-જ્ઞાનમા સ્વપ્રકાશકત્વ મિદ્ધ કરવાનો તમારો મનોગ્ય પૂર્ણ થવો નકય નથી તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાન સ્વાન્યપ્રકાશ્ય છે અર્થોત્ જ્ઞાનનો પ્રકાશ સ્વભિન્નથી થાય છે, એટલે કે-જ્ઞાન સ્વપ્રકાશક નથી, કાગળુ કે-તે ઈશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન એવા પ્રમેયરૂપ છે જે ઈશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન એવા પ્રમેયરૂપ હોય તે સ્વાન્યપ્રકાશ્ય હોય છે, જેમકે-ઘટ. તેવી જ રીતે જ્ઞાન પણ ઈશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન એવા પ્રમેયરૂપ છે, માટે તે સ્વાન્યપ્રકાશ્ય છે

૬૯ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનને, તે જે આત્મામા ઉત્પન્ન થયુ હોય તે જ આત્મામા તે જ્ઞાન પછી સમયેન થનાર-એટલે કે-સમયાય મળકથી આત્મામા રહેનાર માનસ પ્રત્યક્ષ જાણ છે, પણ પોતે પોતાને જાણુતુ નથી, આ પ્રમાણે માનવામા અનસ્થા હોય પણ નથી કાગળુ કે-અર્થનો નિશ્ચય ડગવનાર જ્ઞાનથી ઉત્પત્તિમાત્રે જ અર્થ મિદ્ધ થઈ જાય છે, અને અર્થનો નિશ્ચય ડગવનારુ જ્ઞાન એટલે પદાર્થનો પગમર્ગ ડગરી આપનારુ જ્ઞાન છે એટલે તે

ઉત્પન્ન થતા જ પદાર્થને જાણવાની ઉચ્ચરૂપ સ્વભાવ સ્થિત પ્રમાણને જાણ કરે છે અને એ જાણ જ્ઞાનનું જ્ઞાન કલ્યાણની ઉચ્ચતા જોય તે તે જ્ઞાનસ્થિત જ્ઞાનવતર પણ જ્ઞાત્ર્યામા ઉત્પન્ન થાય જ છે

(૧) ન સૌમ્યમનસ્યાદશ્યોઽવગ્ધાસ ઇતિ । નય નિમ્બવૈદ્ય મનસ્યવ્યક્રેષ ક્ષાત્તેન વ્યવ-
ચ્છેદેનવરતા । પદાર્થમધ્યામતૌરવ્યાર્થોસ્થિતમિતિ મધ્યામ્યેન મધ્યામ્યમ્ ।

(૨) અર્થાવસાપીત્યારિ । અર્થસિદ્ધેરિતિ । ય ત્વિ પૂર્વજ્ઞ વ્યક્તેષ અર્થ-
સાધક અપિ અજ્ઞમિતિ ય વ્યક્તાર્થે । કિંતુ અર્થસાધક્યેષ મધ્યામ્યમ્ । તદ્વતિ અર્થસા-
ધિકૈરમ્યમ્ । તદ્વાપીતિ સ્વતત્ત્વવૈચ્છાને । 'પૂર્વજ્ઞ મે વ્યક્તરુદ્ધુલમ્યમ્' ઇતિ જ્ઞાન જ્ઞાનવતર
સ્થિતે ન તુ સ્વૈયમ્ ।

§ ૧ તથેતથેતેનાં મતેત્તરક્રિયા ત્નોતિ પ્રકટિતપ્રમોગે પ્હરવાનુમાનેન માન-
સજ્ઞનાત્ । તથા ય ઠાવક્રાડ્ડકૃતેમ સુત્ર હેતો કાકારમયાપરિષ્કલ્પનિપ્રદુનાન્વ ।
તથાહિ—શિવાદાસ્ત્વં જ્ઞાનં સ્વસંબિદિતમ્, જ્ઞાનસ્વાત્ (શ્વરજ્ઞાનમ્) । શાશ્વસિયમેત
મિદ્યર્થમ્ યૈનેરીશ્વરાત્વીકારેષ્ય તચ્છાનસ્વ તેનામપ્રસિદ્ધે—ઇતિ ચેત્ । તદ્વચ્છુરભમ્
મનસપરિષ્કાલિશ્વરીશ્વરપરિષ્કલ્પસ્વ પુસ્તાસિસેષવિશેષસ્વ સ્વરૂપરસો સ્વીકારાત્,
ત્રિવિષયવટનસ્મપ્તપટિમ્ન સમ્બન્ધકોકનકૌશલજ્ઞામ્નિનિ એવ ચાસ્વ ઠિરત્ત્વરાત્ ।

અર્થવિશેષમધ્યાત્ર હેતુ સ્મર્થવિશેષગોપાદાન્યૈષ સ્વધ્યસિદ્ધે શૂનવ્યસિદ્ધૌ
શૂનવત્તે સતિ શ્મન્વાપ્તિફલ્ । ન હીશ્વરજ્ઞાનાદમ્યસ્વ સ્વસંબિદિતમપ્રમૈયં ચાસ્તિ
સ્વપોહ્યાય પ્રમેયવાદિતિ કિન્વતે ।

મપ્રવોચકધાર્વ હેતુ સોપાધિક્ષ્ણાત્ સાક્ષ્યાડ્મ્યાપક સાન્ધેન સમધ્યા-
ક્ષિત્ત વ્યુપાધિરમિતીમતે તત્તુજ્ઞવાદિના સ્વામ્યૈ સાપ્યે શ્વકાષાહારપીજામમ્ । ક
પુનઃપાધિત્ર શૂનમેકુર્મીશ્વામ્યક્રે—ઇતિ ચેત્ । અપ્યતૈ । ત્રિવિદ્યવદિમ્ । અદિમમ્બજ્ઞ ।
તથાહિ—શ્વરજ્ઞાનાત્ત્વે પ્રમેયત્તે સસ્યપિ મયેવ અદિમપાર્શ્વ પાગદિ તથેવ ત્વરમાદ્યેનૈવ
મક્રાસ્વતે । સ્વપ્રકાસ પરમુસોત્પેક્ષિત્વં હિ અદત્વ વ્યક્તમ્ । ન ય જ્ઞાનં અદ
સ્વરૂપમ્—ઇતિ સિદ્ધ સાક્ષ્યાડ્મ્યાપકર્ત્વં આદ્યત્વ । સાધ્યંન સયમ્બાક્ષિકર્ત્વં ચાસ્વ
સ્વપ્રમેય, આદ્યં વિદ્યાત્ સ્વપ્રકાસમાવત્ત્વ તં ય સ્વજ્ઞા આદ્યત્વ અવિદ્ય-
શાન્નાદિતિ ।

§ ૨ એન—ઉપધુ'હત્ત અન ધોમીની ભુક્ષિની વરલન્દ(અસ્થિરવા)ને સ્વરૂપે
છે કારણ છે તથે કરેલ અનુભવનો પણ અનુભવથી અધિત થાય છે, અને
તેથી તમ્બસ મનન્વ અનુસાર હેતુમ્બ પ્રકાશવાપરિષ્કલ્પ રોષ આવ છે તે અ
પ્રમાણે—નિશ્ચયસ્વ જ્ઞાન સ્વજ્ઞવિદિત છે કારણ છે તે જ્ઞાન છે ધીવરજ્ઞાનની એમ.

શકા—જ્ઞેનોએ ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરેલ ન હોવાથી ઇશ્વરજ્ઞાનરૂપ દષ્ટાત વાદી જ્ઞેનને અસિદ્ધ છે, એમ માનવુ જોઈએ,

સમાધાન—તમારુ આ કથન ચતુરાઈને જણાવનાર નથી કારણ કે—નિર્દોષ કેવલજ્ઞાનરૂપ વિદ્યાધરીના સબધવાળા અને અતિશયયુક્ત મહાપુરુષરૂપ ઇશ્વરને તો જ્ઞેનોએ પણ સ્વીકારેલ છે, પરતુ ત્રણ જગતને ઉત્પન્ન કરવામા આસક્ત અને સર્વવસ્તુને જોવાની કુશળતાવાળા ઇશ્વરનુ જ ખડન જ્ઞેનોને અલીપ છે

વળી, ‘ઇશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન એવુ પ્રમેયત્વ’ આ—તમારા હેતુમા વિશેષ્યની વ્યર્થતા પણ છે, કારણ કે તે વિના પણ સમર્થ વિશેષણનુ અહણ થવાથી સાધ્યની સિદ્ધિ થઈ શકે છે તેથી જેમ અગ્નિની સિદ્ધિ માટે અહણ કરેલ ‘ધૂમવાળુ દ્રવ્યત્વ છે’ તેમા ‘ધૂમવાળુ’ એ અગ્નિરૂપ સમર્થ વિશેષણથી જ સાધ્ય સિદ્ધ થઈ જતુ હોવાથી ‘દ્રવ્યત્વ’ વિશેષ્યનુ અહણ વ્યર્થ—નિષ્ફળ છે, તેમ પૂર્વોક્ત હેતુમા ‘ઇશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન’ એ વિશેષણથી જ સાધ્યસિદ્ધિ થઈ જતી હોવાથી તેના વિશેષ્ય તરીકે અહણ કરેલ ‘પ્રમેયત્વ’ વ્યર્થ છે કારણ કે ઇશ્વરજ્ઞાન સિવાય ‘સ્વપ્રકાશક’ છતા અપ્રમેય એવો ખીજો કોઈ પદાર્થ નથી કે જેને દૂર કરવાને હેતુમા ‘પ્રમેયત્વ’ વિશેષ્યની જરૂર પડે

વળી, તમારો આ હેતુ ઉપાધિયુક્ત હોવાથી અપ્રયોજક પણ છે જે પદાર્થ હેતુનો અવ્યાપક હોય અને સાધ્યનો સમવ્યાપ્તિક હોય તે ‘ઉપાધિ’ કહેવાય છે જેમકે—‘શ્યામત્વ’ને સાધના ‘તત્પુત્રત્વ’ હેતુમા ‘શાકાદિ આહારનો પરિણામ’ તે ઉપાધિ

શકા—સૂક્ષ્મદષ્ટિવાળા તમોએ અમારા ઉક્ત હેતુમા કઈ ઉપાધિ જોઈ ?

સમાધાન—હે નિબિડ જડિમન ! (હે ગાઠ જડતાવાળા) તમારા હેતુમા જડતારૂપ ઉપાધિ છે તે આ પ્રમાણે—ઇશ્વરજ્ઞાનથી ભિન્ન અને પ્રમેયરૂપ છતા જે જડ હોય તે પાત્ર વગેરે પદાર્થો સ્વથી નહીં પણ અન્યથી પ્રકાશિત થાય છે, કારણ કે સ્વપ્રકાશમા ખીજની અપેક્ષા રાખવી એ જ તો જડનુ લક્ષણ છે અને જ્ઞાનમા આ લક્ષણ ઘટતુ ન હોવાથી જ્ઞાન જડરૂપ નથી, એ રીતે સાધન રૂપ ‘જ્ઞાન’ સાથે જડતાની—અવ્યાપકતા સિદ્ધ થઈ, અને સાધ્ય ‘સ્વપ્રકાશાલાવની સાથે આ જડતારૂપ ઉપાધિનુ સમવ્યાપ્તિકત્વ (વ્યાપકત્વ) તો સ્પષ્ટ જ છે, કારણ કે—જડત્વ—જડતાને છોડીને સ્વપ્રકાશાલાવ, અને સ્વપ્રકાશાલાવને છોડીને જડતા ક્યાઈ દેખાતી નથી, માટે તમારા હેતુમા જડતારૂપ ઉપાધિ છે

(૫૦) અનુમાનેન પ્રત્યનુમાનેન । તથા વૈતિ પ્રત્યનુમાનવાધિત્વે । તન્નેતિ પ્રકટિત-પ્રયોગે । તજ્ઞાનસ્યેતિ ક્ષેત્રજ્ઞાનસ્ય । અનવચવિદ્યાવિદ્યાધરીત્યાદિ ગચમ્ વિદ્યાશબ્દનાત્ર-કેવલજ્ઞાનમ્, ન પુનર્ગિરિતનયા^૧સ્થેપવિશેષલોલસ્ય ।

વ્યર્થવિશેષ્ય હિતિ પ્રમેયત્વાદિત્યય દેહુ । અન્યત્ સ્વસંવિદિતમપ્રમેયમિતિ મવનત્તે સર્વત્વાપિ જ્ઞાનસ્ય પ્રમેયત્વાત્ । સાધનાધ્યાપકઃ સાધ્યેન સમવ્યાપ્તિકં સત્ત્વ-

पाभिरभिधीयते इति न च तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति ।

(मि) तद्व्याजस्वेति ईकत्वेनत्व । तेषामिति वेत्तव्यम् । अस्वेति ईकत्वम् ।

तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति । न हि वे वे तदुक्त्यादिना स्वस्वने वाच्ये वाच्यवाहारपरिच्छेद इच्छति ।

§ ११ मन्वोक्तम्—'समुत्पन्नं हि ज्ञानमेवात्मसमवेत' इत्यादि । तदपि प्राक्-

तन्म इवमर्थज्ञानतत्त्वज्ञानबोद्धव्यमानयो ज्ञानानुपलब्धत्वात् । आद्यपादादत्र क्रमादु-
पलब्धत्वं, उपलब्धत्वात्सम्बन्धित्वेदवदिति चेत् । तद्व्याज, विज्ञाद्यन्वयवित्त्वात्समवेतज्ञान-
स्वोत्पादप्रतिपादनात् । न च विज्ञासासमुत्पादत्वं सवेदनात् समाच्छते मविज्ञासित्वमपि
योग्येरेषु योग्येषु तदुत्पादप्रतीते । न चायोग्येरेषामर्थज्ञानम् आत्मसमवेतत्वात्स्य
समुत्पादत्—इति विज्ञासासन्तरेणैवार्थज्ञाने ज्ञानोत्पादप्रसङ्गः । वाङ्मुत्पत्तौ नानैवम्, को
दोषः—इति चेत् । नन्वेकैव तद्व्याजज्ञानेऽप्यपरज्ञानोत्पादप्रसङ्गः तत्रापि स्वस्वने-
वाच्यम्—इत्यपरापरज्ञानोत्पादपरम्परावामेवात्मनो म्पापारात् न विद्वान्तरसंचार-
त्वात् । इति न ज्ञानत्व ज्ञानान्तरत्वेवताप्रति सुखिमार्गमस्माहते ॥१८॥

§ ११ कवी, तस्मिन्ने चत्पन्न वदित खनने ते के आत्माभा उत्पन्न बहु
दोष ते च आत्माभा ते खन पञ्ची समवेत वनाः विधिरे त्त्वे ते पद्य सत्त
नधी, अरक्षु डे—जे रीते अर्थज्ञान जने अर्थज्ञानत्या खननी उत्पत्तिने के
देवता नधी.

वीज—कमजत्या से कये पवनो जेठहम नेष कथ ज्वाधी जेम तेने केम
ज्वातो नधी, तेम ज्वाधी पद्य जेठहम उत्पत्ति वधी जेवाधी तेने केम ज्वातो नधी.

जिन—तमाशु आ ज्ञान शोभ नधी अरक्षु डे—जिज्ञासातु अवधान खनत्या
खननी उत्पत्तिभा तस्मिन्ने भान्तु ते तेषी ज्ञान अवश्य केमित्वात्तु जेठजे
कवी खननी उत्पत्ति जिज्ञासाधी वाच के ते पद्य सुखित्तव जत नधी, अरक्षु डे—
शोभ्य देयमा रवेत्त ज्वात्तसित पद्योत्पत्तु पद्य खन कथ ज्वा के जेनी प्रतीति
धीने के कवी, अर्थखनने ज्वात्तसत्ति पद्य कधी सत्त्व नधी अरक्षु डे

આત્મામા સમવાય સબધથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તે યોગ્યદેશસ્થિત હોઈ જિજ્ઞાસા સિવાય પણ અર્થજ્ઞાનના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ જવી જોઈએ

શકા—જિજ્ઞાસા સિવાય પણ અર્થજ્ઞાનના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ ભલે થાય તેમા શું દોષ છે ?

સમાધાન—જે એમ થતુ હોય તો—એ જ પ્રમાણે અર્થજ્ઞાનના જ્ઞાન વિશે અન્ય જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવશે અને વળી તે જ્ઞાનમા પણ અન્ય જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, અને એ રીતે અન્ય અન્ય જ્ઞાનની ઉત્પત્તિની પરપરામા જ આત્માનો વ્યાપાર થવાને લીધે તેનો ખીન્ન વિષયોમા સચાર થઈ શકશે નહીં અર્થાત્ ખીન્ન વિષયોનુ જ્ઞાન થઈ શકશે નહીં

માટે એક જ્ઞાન ખીન્ન જ્ઞાનનો વિષય બને છે, એ કથન પણ યુક્તિસિદ્ધ નથી ૧૮

(ટિ૦) તદુત્પાદેતિ સવેદનોત્પત્તિપ્રતીતે । નચાયોગ્યેતિ ન વિચયતે યોગ્યો દેશોડસ્ય તત્ । અસ્થેતિ જ્ઞાનસ્ય ॥૧૮॥

પ્રમાણ વિવિચ્યાડસ્યૈવ પ્રામાણ્યસ્વરૂપ ધર્મમાવિષ્કુર્વન્તિ—

જ્ઞાનસ્ય પ્રમેયાડવ્યભિચારિત્વં પ્રામાણ્યમ્ ॥૧૯॥

§ ૧ પ્રમીયમાણાર્થોડવ્યભિચરણગીલ્લવં યજ્ જ્ઞાનસ્ય તત્ પ્રામાણ્યમિત્યર્થ ॥૧૯॥

પ્રસજ્ઞાયાતમપ્રામાણ્યરૂપમપિ ધર્મ પ્રકટયન્તિ—

તદિતરત્ત્વપ્રામાણ્યમ્ ॥૨૦॥

§ ૧ તસ્માત્ પ્રમેયાવ્યભિચારિત્વાત્, ઇતરત્ પ્રમેયવ્યભિચારિત્વમ્, અપ્રામાણ્ય પ્રત્યેયમ્ । પ્રમેયવ્યભિચારિત્વ ચ જ્ઞાનસ્ય સ્વવ્યતિરિક્તપ્રાહ્યાપેક્ષયૈવ લક્ષણીયમ્, સ્વસ્મિન્ વ્યભિચારસ્યાસભવાત્ । તેન સર્વ જ્ઞાન સ્વાપેક્ષયા પ્રમાણમેવ, ન પ્રમાણામાસમ્ । બહિરર્થાપેક્ષયા તુ કિઞ્ચિત્ પ્રમાણમ્, કિઞ્ચિત્ પ્રમાણામાસમ્ ॥૨૦॥

પ્રમાણુનુ વિવેચન કરીને હુવે તેના પ્રામાણ્યરૂપ ધર્મનુ નિરૂપણુ આચાર્ય કરે છે—

જ્ઞાનનુ પ્રમેય સાથે અવ્યભિચારી હોણુ, તે જ્ઞાનનુ પ્રામાણ્ય છે ૧૯

§ ૧ પ્રમીયમાણુ—પ્રમાણુનો વિષય બનતા પદાર્થ વિશે અવ્યભિચારી રહેવાનો જ્ઞાનનો જે સ્વભાવ તે પ્રામાણ્ય કહેવાય છે ૧૯

પ્રામાણ્યના પ્રસંગથી અપ્રામાણ્યના સ્વરૂપનુ પણ નિરૂપણુ કરે છે—

તેથી અન્ય તો અપ્રામાણ્ય છે. ૨૦

§ ૧ તેથી અર્થાત્ પ્રમેયાવ્યભિચારિત્વથી અન્ય એટલે પ્રમેયવ્યભિચારિત્વ તે 'અપ્રામાણ્ય' બાણુ જ્ઞાનમા જે 'પ્રમેયવ્યભિચારિત્વ' છે તે સ્વ(જ્ઞાન)થી વ્યતિરિક્ત-ભિન્ન જે આહ્ય (ઘટાદિ પદાર્થ) છે, તેની અપેક્ષાએ બાણુ, કારણુ કે—સ્વવિષયક જ્ઞાનમા અર્થાત્ જ્ઞાન પોતે જ પોતાને વિષય કરે છે ત્યારે તો વ્યભિ-

आरने। अत्र च उ। तेषीं इतीने इरेः इतः पितानी अपिज्ञाने तो प्रभाष्य
 स्वयं च उ। परतु प्रभाष्यात्वास नथी। पत्र व्याप्यत्वात् नी अपिज्ञाने इतः
 इतः प्रभाष्यत्वात् इतः उ। तो इतः इतः प्रभाष्यात्वास (अप्रभाष्य)त्वात् इतः उ। २

(१) स्वस्मिन् स्वस्मिन्कारस्यासम्भवादिनि । तत्र विचरन्वादीप्यति स्वस्मिन्
 स्वस्मिन् । २

(२) आरक्ष्येति । प्रमैयमस्मिन्कारि वत्र तत्र च ३१११

११ अथोपत्ता स्वस्मिन् च ज्ञानाना स्वत एव प्रामाण्यम् अप्रामाण्यं
 तु परत एव वस्मिन्नीया जगु तद् निगकुर्वन्ति-

तदुभयमप्युत्पत्तौ परत एव, इमां तु स्वत परत ॥२१॥

१२ अत्र स्वस्मिन्ने परं त्वं चापेक्ष्येयम् । ज्ञानस्व इति प्रामाण्य
 मप्रामाण्यं च विलयमपि ज्ञानकारणात्तदुत्पत्तौ परत एव । निधीयते
 स्वस्मात्तदुत्पत्ता एतत् अन्वयात्तदुत्पत्ता तु परत इति ।

तत्र ज्ञानस्याऽन्वयात्तदुत्पत्ता प्रमेयाऽस्मिन्कारि तदितरत्वात्मीति प्रामाण्य
 प्रामाण्यनिश्चय संवादकत्वात्तदुत्पत्तौ परत एव प्रादुर्भूतं स्वतो स्वतीत्यभिधीयते ।
 अन्वयात्तदुत्पत्ता तु तदुत्पत्तौ जायमानोऽपी परत इति ॥

१३ उत्पत्ति अने स्वनिश्चयार्थं ज्ञानं प्रामाण्य स्वत उ। परतु अप्र
 भाष्य तो परत उ। ज्ञेय के वस्मिन्नीय(भीष्मत्वात्)इति उ। तेन निश्चय-
 ने ज्ञानेनी उत्पत्ति परधी अ वाच उ। परतु स्वस्मिन् स्वत अने परत
 उ। १३

१४ २ अ सुवभा स्वत" अने "परत" शब्दार्थ के परधी विवक्षित उ।
 तन्ने अथ स्व अने "परत" अपिज्ञा शब्दने, ज्ञेय उ। ज्ञानार्थ के प्रामाण्य
 अने अप्रामाण्य उ। ते ज्ञाने तदुत्पत्तौ इति वक्ष्येते सुतु अने दोषत्वं पर-
 पदात्तनी अपिज्ञाने उ। ज्ञान वाच उ। परतु ज्ञे ज्ञानेने निश्चय अन्वयात्तदुत्पत्ता
 स्वत अने अन्वयात्तदुत्पत्ता परत वाच उ।

तेषां ज्ञानेने अन्वयात्तदुत्पत्ता "प्रमैय साधे अन्वयिचारी तु" ज्ञेया प्रामा
 ण्येने निश्चय, अने प्रमैय साधे अन्वयिचारी तु ज्ञेया अप्रामाण्येने निश्चय
 मवाचते ज्ञान अथवा ज्ञानार्थं ज्ञाननी अपिज्ञा स्वत अ उ। ज्ञानेने दोषत्वी
 स्वत इति वाच उ। अन्वये अन्वयात्तदुत्पत्ता प्रामाण्य के अप्रामाण्येने निश्चय
 वाच के ज्ञानानी अपिज्ञानी उत्पत्तौ ज्ञेयानी "परत" इति वाच उ।

(२) अन्वयात्तदुत्पत्तादिनि तदिति तदुत्पत्तौ तदुत्पत्तौ । अन्वयात्तदुत्पत्ता
 अन्वयात्तदुत्पत्ता

[३ अ] इति गङ्गा इति गङ्गा इति गङ्गा इति - एत एव तदीया इति
 ज्ञान प्रामाण्य इति तदुत्पत्तौ इति । अन्वयात्तदुत्पत्ता तु ज्ञानेने

अनुमानेन वा मीयेरन् ' यदि प्रत्यक्षेण, तत् किमैन्द्रियेण, अतीन्द्रियेण वा ' नैन्द्रियेण, अतान्द्रियेन्द्रियाऽधिकरणत्वेन तेषा तद्ग्रहणाऽयोग्यत्वात् । नाप्यतीन्द्रियेण, तस्य चारुविचारगोचरचरिष्णुत्वाभावात् । अनुमानेन तान निरणेषमहीति चेत् । कुतस्तत्र नियमनिर्णय स्यात् ? ' न प्रत्यक्षाद्, गुणेषु तत्प्रवृत्ते परास्तत्वात् । तथा च—

“द्विष्टसवन्धसवित्तिर्नैकरूपप्रवेदनात् ।”^२ [प्रवा० २ १ ३]

नाप्यनुमानात्, तत् एव तन्निश्चितावितरेतराश्रयस्य, तदन्तरात् पुनरनवस्थाया प्रसक्ते । ततो न गुणा सन्ति केचित् । इति स्वरूपावस्थेभ्य एव कारणेभ्यो जायमान तत् कथमुत्पत्तौ परत स्यात् ?

६४ निश्चयस्तु तस्य परत कारणगुणजानात्, बाधकाभावजानात्, सवादि-वेदनाद् वा स्यात् ? तत्र प्राच्य प्रकार प्रागेव प्रास्थाम, गुणग्रहणप्रवीणप्रमाण-पराकरणात् । द्वितीये तु, तात्कालिकस्य, कालान्तरभाविनो वा बाधकस्याऽभावजान तन्निश्चयक स्यात् ? पौरस्त्य तावत् कृटहाटकनिष्टङ्कनेऽपि स्पष्टमस्त्येव । द्वितीय तु न चर्मचक्षुषा सभवति ।

सवादिवेदनं तु सहकारिरूप सत् तन्निश्चय विरचयेद्, ग्राहक वा ' । नाद्यभिद्, भिन्नकालत्वेन तस्य सहकारित्वासम्भवात् । द्वितीयपक्षे तु, तस्यैव ग्राहक सत्, तद्विषयस्य वा, विषयान्तरस्य वा ' न प्रथम पक्ष, प्रवर्तकज्ञानस्य सुदूर-नष्टत्वेन ग्राह्यत्वायोगात् । द्वितीये तु, एकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा तत् स्यात् ' पक्षद्वयेऽपि, ' तैमिरिकावलोक्यमानमृगाङ्गमण्डलद्वयदर्शिदर्शनेन व्यभिचार । तद्वि चैत्रस्य पुन पुनर्मैत्रस्य चोत्पद्यत एव । तृतीये पुन, अर्थक्रियाज्ञानम्, अन्यद् वा तद् भवेत् ? न पौरस्त्यम्, प्रवर्तकस्य प्रामाण्यानिश्चये प्रवृत्त्यभावेनार्थक्रियाया एवाभावात् । निश्चितप्रामाण्यात् तु प्रवर्तकजानात् प्रवृत्तौ चक्रकम्— निश्चितप्रामाण्यात् प्रवर्तकात् प्रवृत्ति, प्रवृत्तेरर्थक्रियाज्ञानम्, तस्माच्च प्रवर्तकज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चय इति । कथ चार्थक्रियाज्ञानस्यापि प्रामाण्यनिश्चय ? अन्यस्मादर्थक्रियाज्ञानाच्चेत् । अनवस्था । प्रवर्तकज्ञानाच्चेत् । अन्योन्याश्रय । स्वतश्चेत् । प्रवर्तकज्ञानस्यापि तथै-वाऽस्तु । अन्यदपि विज्ञानमेकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा ? द्वयमपि चैतदेकजातीयम्, भिन्नजातीय वा ? । चतुष्टयमपि चैतद् व्यभिचाराभिचारदुस्सचरम् । तथाहि— एकसन्तान भिन्नसन्तान चैकजातीयमपि तरलतरतुल्लतङ्गतरङ्गतरङ्गिणीतोयज्ञानम्, भिन्न-जातीय च कुम्भाम्भोरुहादिज्ञानं मरुवसुन्धराचौरिचतुरतरतरणिकिरणश्रेणिसङ्घिसल्लिसवे

१ 'न' नास्ति मु । २ अस्योत्तरार्धमपि मुद्रिते दत्तम् किन्तु पञ्जिका-टिप्पणानुसारेण तन्नास्ति । ३ तैमिरिकऽऽलो^० मु । १ 'घारि' इति मु पा ।

આરને એમ કહ્યું છે તેથી કરીને દરેક જ્ઞાન પોતાની અધિકારને તે પ્રમાણ સ્વરૂપ છે પરંતુ પ્રમાણભાસ નથી પણ જાણપદાર્થની અધિકારને કોઈ જ્ઞાન પ્રમાણરૂપ કોઈ છે તે કોઈ જ્ઞાન પ્રમાણભાસ (અપ્રમાણ)રૂપ કોઈ છે ૨

(૧) સ્વસ્મિન્ સ્વમિચારણ્યાસમ્પ્રદાયિણિ । સંકલ્પિર્ષદારીભવતિ સ્વિતરને પ્રવક્તા ૧૨ ।

(૨) જ્ઞાનરહેત્કરિ । પ્રમેયસમ્પ્રમિચારી વચ વલ્લભ મઘ ૧૧૧૫

૧૧ અર્થોત્પત્તૌ સ્વમિચયે ચ જ્ઞાનાર્તા સ્વત એવ પ્રામાણ્યમ્ અપ્રામાણ્યમ્ તુ પરત એવ વૈમિનીયા અગુ તદ્ નિસાદુર્બંધિ-

તદુમપમુત્પર્ણા પરત એવ ઘણી તુ સ્વતઃ પરતમ્ ૥૨૧૥

૧૨ અત સ્વમ્બોપે પમ્બમી પર્ સ્વ જ્ઞાપેત્યેત્કર્ક । જ્ઞાનત્વ દ્વિ પ્રાયાગ્વ ય્યામાણ્ય ચ પ્રિતવમપિ જ્ઞાનકારણમ્બુજદોષસ્વપ્ પરમપેરવોપથને । નિર્માણને ભામ્યાસદશયા સ્વ અનમ્યાસદશયા તુ પરત્વ ઇતિ ।

તત્ જ્ઞાનત્વાડમ્યાસદશયા પ્રમેયસમ્પ્રમિચારિ તદ્વિજ્ઞાત્વોત્તિ પ્રામાણ્યપ્રામાણ્યનિષ્ઠમ સંવાદકથાચક્રજ્ઞાનમનપેક્ષ પ્રાદુર્બંધન્ સ્વતો મળતીમમિવીમતે । અનમ્યાસદશયા તુ તદ્વેક્ષ જાવમાનોડ્ગ્રી પરત્વ ઇતિ ॥

૧૩ ઉત્પત્તિ અને સ્વનિર્માણમાં જ્ઞાનનું પ્રમાણ સ્વતઃ છે પરંતુ અપ્રમાણ્ય તે પરત્વ છે એમ એ વૈમિનીયા(શ્રીમાંસક)એ છે તેનું નિરાકરણ તે બંનેની ઉત્પત્તિ પરથી જ થાય છે પરંતુ સ્પષ્ટિ સ્વતઃ અને પરત્વ છે ૧૨.

૧૪ ૨ અપ સુત્રમા 'સ્વત' અને 'પરત' શબ્દમા એ પદ્યમી વિભક્તિ છે તેનો અર્થ 'સ્વ' અને 'પર'ની અપેક્ષા રાખીને, એવો છે જ્ઞાનમાં એ પ્રમાણ્ય અને અપ્રમાણ્ય છે તે બંને કારણમાં જોઈત વધારાને મુલ્ય અને રોપરૂપ પર-પદાર્થની અપેક્ષાને ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ એ બંનેનો નિર્માણ અભ્યાસદશયા સ્વત અને અનભ્યાસદશયા પરત્વ થાય છે

તેમા જ્ઞાનને અભ્યાસદશયામાં 'પ્રમેય કારે અન્યભિચારી છુ' એવો પ્રમાણ્યને નિર્માણ, અને પ્રમેય કારે અન્યભિચારી છુ' એવો અપ્રમાણ્યને નિર્માણ મનાઈ જ્ઞાન અથવા જ્ઞાપક જ્ઞાનની અપેક્ષા વિના જ ઉત્પન્ન થતો કોઈકથી સ્વત જોઈએ છે અથવા અનભ્યાસદશયામાં પ્રમાણ્ય કે અપ્રમાણ્યને નિર્માણ કારક કે આપકની અપેક્ષાથી ઉત્પન્ન થતો કોઈકથી 'પરત' જોઈએ છે

(૨) અનમ્યાસદશયાવામિચારિ । તદ્વિતિ સંવાદકથાચક્રમ્ । અસત્કલિ પ્રવક્તા-પ્રવક્તાવિચાર

૧૩ અર્થે ધીર્મામજા ધીર્મામાર્ગસન્ના હર્ષોવન્ધિ- સ્વત એવ મર્ષજ પ્રમાણના પ્રામાણ્ય પ્રવૃત્તિશીલિમાટીકને । તથાદિ-તદુત્પત્તિગુણા ગુણ પ્રવક્તેન,

अनुमानन वा मीयेरन् ' यदि प्रत्यक्षेण नत किमन्द्रियेण, अतीन्द्रियेण वा ' नैन्द्रियेण, अतीन्द्रियेन्द्रियाऽधिकरणत्वेन तेषा तदग्रहणाऽयोग्यत्वात् । नाप्यतीन्द्रियेण, तस्य चारविचारगोचरचरिष्णुत्वाभावात् । अनुमानेन तान निरणेषमहाति चेत । पुनस्तत्र नियमनिर्णय स्यात् ' न प्रत्यभ्याद, गुणेषु तत्रप्रवृत्ते पगस्त्वान् । तथा च—

“द्विष्टसवन्धमविनिर्निरूपप्रवदनात् ।” [प्रभा० २ १ ३]

नाप्यनुमानात्, तन एव तन्निश्चितायितरेतराश्रयस्य, तदन्तगत पुनरनवन्थाया प्रसक्ते । ततो न गुणा सन्ति कचित् । इति स्वरूपावरयेभ्य एव कारणेभ्यो जायमान तत् कथमुत्पत्तौ परत स्यात् ।

९ ४ निश्चयन्तु तस्य परत कारणगुणजानात्, बाधकाभावजानात्, सवाट्टिवेदनाद् वा स्यात् ' तत्र प्राच्य प्रकार प्रागेव प्रान्थाम, गुणग्रहणप्रवीणप्रमाण-पराकरणात् । द्वितीये तु, तात्कालिकस्य, कालान्तरभाविनो वा बाधकस्याऽभावजान तन्निश्चायक स्यात् ' पौरस्य तावत् कृदहाटकनिष्ठज्ञसपि स्पष्टमन्येव । द्वितीय तु न चर्मचक्षुषा मभवति ।

सवाट्टिवेदनं तु सहकारिरूप सत् तन्निश्चय विरचयेद्, ग्राहक वा ' । नाघभिद, भिन्नकालत्वेन तस्य सहकारित्वासम्भवात् । द्वितीयपक्षे तु, नस्यैव ग्राहक मत्, तद्विषयस्य वा, विषयान्तरस्य वा ' न प्रथम पक्ष, प्रवर्तकज्ञानस्य सुरुर-नष्टत्वेन ग्राह्यत्वायोगात् । द्वितीये तु एकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा तत् स्यात् ' पक्षद्वयेऽपि, तैमिरिक्वावलोक्त्यमानमृगाद्वमण्डलद्वयदर्शिदर्शनेन व्यभिचार । तद्वि चैत्रस्य पुन पुनर्भेदस्य चोत्पद्यत एव । तृतीये पुन, अर्थक्रियाज्ञानम्, अन्यद् वा तद् भवेत् ? न पौरस्यम्, प्रवर्तकस्य प्रामाण्यानिश्चये प्रवृत्त्यभावनार्थक्रियाया एवाभावात् । निश्चितप्रामाण्यात् तु प्रवर्तकज्ञानात् प्रवृत्तौ चक्रकम्— निश्चितप्रामाण्यात् प्रवर्तकात् प्रवृत्ति, प्रवृत्तेरर्थक्रियाज्ञानम्, तस्माच्च प्रवर्तकज्ञानस्य प्रामाण्यनिश्चय इति । कथ चार्थक्रियाज्ञानस्यापि प्रामाण्यनिश्चय ? अन्यस्मादर्थक्रियाज्ञानाच्चेत् । अनवस्था । प्रवर्तकज्ञानाच्चेत् । अन्योन्याश्रय । स्वतश्चत । प्रवर्तकज्ञानस्यापि तथै-वाऽस्तु । अन्यदपि विज्ञानमेकसन्तानम्, भिन्नसन्तान वा ? द्वयमपि चैतदेकजातीयम्, भिन्नजातीय वा ' । चतुष्टयमपि चैतद् व्यभिचाराभिचारदुस्सचरम् । तथाहि— एकसन्तान भिन्नसन्तान चैकजातीयमपि तरलतरगुह्यतरङ्गतरङ्गतरङ्गिणीतोयज्ञानम्, भिन्न-जातीय च जुम्भाम्भोरुहादिज्ञानं मरुवमुन्पराचौरिचतुरतरगणिकिरणश्रेणिसङ्घिसलिलसवे

१ 'न' नास्ति मु । २ अस्योत्तरार्धमपि मुद्रिते दत्तम् किन्तु पञ्जिका-टिप्पणानुसारेण तन्नास्ति । ३ तैमिरिक्वाऽऽलो मु । १ 'घारि' इति मु पा ।

દક્ષ્ય ન સંવાદકમિતિ ન જ્ઞાણપિ છવ્ પરઠ ।

અપ્રામાણ્યં સૂપતૌ દોષપેક્ષવાત્ જ્ઞૌ તુ વાચકપેક્ષવાત્ પરઠ પ્ણેદિ ॥

૪૩ અ બાબલમા મીમાંસકો પોતાની મીમાંસા વિષે માસલતા પુષ્ટિ કરાવે છે તે અ પ્રમાણ્યે—

પ્રમાણ્યત પ્રામાણ્ય સવથા (ઉત્પત્તિ જ્ઞને સ્પષ્ટિરૂપ સર્વપ્રકારે) સ્વત છે—એમ પ્રતીતિદોષરિને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ અનુમાનમા આવે છે. તે અ પ્રમાણ્યે—

પ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિ સ્વત ન માનવા એ શુભુષી માનવામા આવે તે પ્રમ એ છે કે પ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિમા વત્પર એ શુભુષે પ્રત્યક્ષથી જણાય છે કે અનુમાનથી? પ્રત્યક્ષથી કહે તે—એન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી છે કે અવીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી? અવીન્દ્રિય—ઇન્દ્રિયો વડે જાણાય એવી ઇન્દ્રિયોમા શુભુષે સ્કે છે માટે ઇન્દ્રિય તેને બહી શકે નહિ, એટલે એન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી શુભુષે જણાય છે એ પક્ષ મુજબ નથી. અવીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તે સુક્ષ્મ વિચારનો તિય જ થઈ શકતુ નથી. અર્થાત્ તે અવીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ સ્વથ અસિદ્ધ છે માટે અવીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી શુભુષે જણાય છે એ પક્ષ પશુ મુજબ નથી અનુમાનથી શુભુષેનો નિશ્ચય છે—એમ કહે તે શુભુષેમા આસિનો નિશ્ચય દેવાથી થયે—પ્રત્યક્ષથી કે અનુમાનથી? પ્રત્યક્ષથી તે થાય નહી કારણ કે—શુભુષેમા પ્રત્યક્ષની પ્રવૃત્તિનું ખડન પહેલાં જ કરી શક્યા હોયે વળી કહુ પશુ છે કે—“એનું સ્વરૂપ બહુવાથી મેમા રહેલ સખેતુ જ્ઞાન થતુ નથી” અને અનુમાનથી પશુ આપ્તિ જ્ઞાન થયે નહીં કારણ કે—તે જ અનુમાનથી આપ્તિનો નિશ્ચય કહે તે—ઇતરેતરામથ દોષ જાયયે અને એ બીજા અનુમાનથી આપ્તિનિશ્ચય માનો તે—અનવસ્થા દોષ જાયયે, માટે પ્રામાણ્યમા અનક દોષ શુભુષે મુષ્ટિસિદ્ધ નથી જાથી સ્વરૂપાસ્થ અર્થાત્ જ્ઞાનમા સ્વરૂપે રહેલા કારણેથી જ ઉત્પન્ન થતુ પ્રામાણ્ય પરઠ કઈ રીતે થઈ શકે? સાસથ કે ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ પ્રામાણ્ય સ્વત છે એ સિદ્ધ થયું.

૪૪ પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય અર્થાત્ સ્પષ્ટિ પશુ પરઠ નથી કારણ કે ‘પર’ અટલે શું? કારણવત્ શુભુષુ જ્ઞાન કે બાધકભાવનુ જ્ઞાન કે સજરી જ્ઞાન? અ પશુ પક્ષમાથી પ્રથમ પક્ષનુ ખડન તે પૂર્વે શુભુષાકક પ્રમાણ્ય ખડન કરવાથી થઈ શકતુ છે બાધકભાવનુ જ્ઞાન એ બીજે પક્ષ કહે તે—વાત્મલિક (જ્ઞાનક્રમીન) બાધકભાવનુ જ્ઞાન પ્રામાણ્યનુ નિશ્ચયક છે કે કલ્પાનરભાવી બાધકભાવનુ જ્ઞાન પ્રામાણ્યનુ નિશ્ચયક છે? પ્રથમ ચિત્-પ માનો તા—તે સોનામા ખેરા મિશ્રાના જ્ઞાનમા પશુ પક્ષપણે વિષમાન જ છે અર્થાત્ વાત્મલિક બાધકભાવનુ જ્ઞાન ખેરા વિષમાને સામે બહીએ ધીએ ત્યારે પશુ છે તે ત્યા પશુ પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયા એકંએ બીજે ચિત્-પ—કલ્પાનરભાવી બાધકભાવનુ જ્ઞાન તે અર્થશુભુષા અપ્રતી ંવાને સજવનુ જ નથી. કારણ આજળ દોષ પશુ કાને બાધક નહી થાય તે આપણે બહી શક્યા નથી.

સવાદી વેદન કહો તો—તે સવાદીવેદન સહકારીરૂપે પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય કગવે છે કે આહકરૂપે ? પહેલો પક્ષ કહી શકશે નહીં, કારણ કે—સવાદીવેદન ભિન્નકાલીન હોવાથી તેમા સહકારિત્વનો અમલવ છે અર્થાત્ તે સહકારી થઈ શકતુ નથી સવાદીવેદન આહકથઈ નિશ્ચય કરાવે છે—એ વિશે પ્રશ્ન છે કે—તે તેનુ જ અર્થાત્ પ્રવર્તક જ્ઞાનનુ જ આહક થઈને તેના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય કગવે છે કે પ્રવર્તક જ્ઞાનના વિષયનુ આહક થઈને નિશ્ચય કગવે છે કે વિષયાન્તરનુ આહક થઈને નિશ્ચય કરાવે છે ? પ્રથમ પક્ષ યુક્તિસિદ્ધ નથી, કારણકે બહુ વહેલા નાગ પામી જનાર પ્રવર્તકજ્ઞાન તેનો આહ—વિષય બની શકશે નહીં બીજો પક્ષ કહો તો—તે સવાદીવેદન એકસ તાનમા છે કે ભિન્નસ તાનમા ? બન્ને પક્ષમા નેત્રમા તૈમિરિક રોગવાળા (મોતીયા—જમર કે તેવા બીજા રોગવાળા ચૈત્ર અને મૈત્ર બેવા) પુરુષોથી કરાતા અ દ્રમ ડળયુગલના દર્શનવડે વ્યભિચાર છે, કમળ કે ચૈત્રને થતુ તેવુ દર્શન પુન પુન થાય છે અને મૈત્રને પણ થાય છે પણ ચૈત્રમૈત્રના તેવા જ્ઞાનો તે વિષયને જ અહણુ કરવા છતા પ્રામાણ્ય નિશ્ચયાયક નથી વિષયાન્તરનુ આહક સવાદીજ્ઞાન પ્રામાણ્યનુ નિશ્ચયાયક છે એવો ત્રીજો પક્ષ કહો તો—તે અર્થક્રિયાનુ જ્ઞાન છે કે કોઈ બીજુ જ જ્ઞાન છે ? પૂર્વ પક્ષ સગત નથી, કારણ કે—પ્રવર્તકજ્ઞાનમા પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય ન હોય ત્યા સુધી પ્રવૃત્તિ થશે નહીં, અને પ્રવૃત્તિ ન હોય તો અર્થક્રિયા જ ન થાય અને પ્રવર્તકજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થવાથી જો પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો ચક્રક દોષ આવશે તે આ પ્રમાણુ—પ્રવર્તકજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય હોય તો તે પ્રવર્તકજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિથી અર્થક્રિયાજ્ઞાન અને અર્થક્રિયાજ્ઞાનથી પ્રવર્તક જ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય વળી, અર્થક્રિયાજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય પણ કઈ રીતે થશે ? જો અન્ય અર્થક્રિયાજ્ઞાનથી કહો તો અનવસ્થા દોષ આવશે અને જો પ્રવર્તકજ્ઞાનથી કહો તો—અર્થક્રિયાજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય પ્રવર્તકજ્ઞાનથી અને પ્રવર્તકજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય અર્થક્રિયાજ્ઞાનથી—એમ અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવશે અને જો અર્થક્રિયાજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય 'સ્વત' કહો તો પ્રવર્તકજ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય પણ સ્વત થાઓ અર્થક્રિયાજ્ઞાનથી ભિન્ન એવુ કોઈ વિષયાન્તરનુ જ્ઞાન સવાદી હોય તો તે પણ એકસ તાનનુ છે કે ભિન્નસ તાનનુ ? વળી, એ એકમ તાન અને ભિન્નસ તાનના જ્ઞાનો એકબીજાથી છે કે ભિન્નબીજાથી ? આ ચારે વિકલ્પ વ્યભિચારરૂપ અભિચાર—મારણુપ્રયોગથી દુ સ ચર છે એટલે કે વ્યભિચાર દોષથી દૂષિત છે તે આ પ્રમાણુ—જો એકસ તાન કે ભિન્નસ તાન પણ એક જાતીયજ્ઞાન હોય તો તે અત્યંત અપલ, ઉન્નત અને ઉછળતી તરગવાલી નદીના પાણીનુ જ્ઞાન છે, અને જો એકસ તાન કે ભિન્નસ તાન ભિન્નબીજાથીજ્ઞાન હોય તો તે—કુલ, કમલ વિગેરેનુ જ્ઞાન છે તે બન્ને જ્ઞાનો મરુભૂમિ—માગ્વાડની રેતાળભૂમિમા પ્રચંડ પ્રકાશ ફેકતા સૂર્યના કિરણોના મ બ ધને કારણે દેખાતા પાણીના—મૃગજળ વિષેના જ્ઞાનના સ વાદક બનતા નથી માટે સ્પૃતિ અર્થાત્ નિશ્ચયમા પણ—પ્રામાણ્ય પરત નથી, પણ સ્વત છે

परत्तु अयाभयस्य उत्पत्तिर्मां दोषानी अपेक्षा राभ्यु हेतुं अने ह्यपिमां
 अयाभयानी अपेक्षा राभ्यु हेतुं परत्तु व ७

(५) मीमांसार्मांसकतामिति मीमांसकत्वनिवेन । स्वत एव सर्वथा प्रमाणा
 मामिति इत्युक्तं इत्ये व । तदिति प्रामाण्यम् । तेषामिति पुनरात् । तद्व्याख्यापोष्यत्वात्
 इति इत्यस्याप्यन्तेष्वप्यात् । तथेति अनुमाने । नियमनिर्देश इति प्रतियोगिनिषेव । न अत्र
 सादिति पुनराप्यन्तेष्वप्यप्यत्र प्रत्यक्षान्वित्यनिति इति । इह न न प्रत्यक्षात् । तत्र-
 वृत्तेरिति प्रत्यक्षप्राप्ते । द्विष्टसम्बन्धसंबन्धितिरिति इतिरात्र प्रुमितं तदितिः
 पुनराप्यन्तिङ्गात् । द्विष्टसम्बन्धेत्पदि पूर्वां अन्तेऽस्ति अन्तर्त्तु इत्यन्तसम्बन्धे इति
 अन्तर्त्तवत्त्वं । तत् परेति पुनर्विचरन्तुमात्रात् । तद्वन्तरादिति । अनुमानात् ।
 तत् तद्व्यमिति तत् प्रामाण्यम् ।

तन्निवृत्त्ये विरचयेदिति । अन्तर्त्तविवचन प्रत्यक्षान्वित्यं । तस्यैव प्राहृतं
 सत् तद्विद्यये विरचयेदिति नोन । तद्विज्ञेति तेषामिति प्रामाण्यसम्बन्धसम्बन्धसम्बन्ध-
 रत्वेम् । तेषास्य पुनः पुनर्मैत्रस्य बोधोत्पत्त परेति । तत्रैव तेषामिति प्रामाण्यस्य पुन
 पुनर्विचन अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं तेषास्य विरचयेत्तुं निकायन्तम् । तत्रैव तेषामितिः
 तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् । तत्रैव तेषामितिः तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् । तत्रैव
 विद्यात्वात्तस्यापि प्रामाण्यमिदञ्च इति । अन्तर्त्तवत्त्वं तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् । तत्रैव
 तत्रैव तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् ।

(६) सर्वथेति अन्तर्त्त इत्ये व । तदुत्पत्तीति अन्तर्त्तवत्त्वं । अन्तर्त्तवत्त्वेति
 अन्तर्त्तवत्त्वेति अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं
 तेषा
 मिति पुनरात् । तद्व्याख्यावेति तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 अन्तर्त्तवत्त्वेति तेषामिति तेषामिति । व अन्तर्त्तवत्त्वं । अन्तर्त्तवत्त्वेति तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 त्रित्वेत्पत्तीति त्रित्वेत्त्वं अन्तर्त्तवत्त्वं । तथेति तेषा अन्तर्त्तवत्त्वं । नियमनिर्देश इति अनुमानात्तद्विचर-
 निषेव । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । त्रिष्टसम्बन्धेति
 इत्ये तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् ।

तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।

मित्तकप्रत्यक्षेण तत्रैव अन्तर्त्तवत्त्वं तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।
 तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं । तत्रैव तेषामिति अन्तर्त्तवत्त्वं ।

१ तद्वि विरचयेत्तुं निकायन्तम् ।

૬૫ અત્રાભિદધ્મહે—યત્તાવદ્ ‘ગુણા પ્રત્યક્ષેણાઽનુમાનેન વા મીયેરન્’ ઇત્યાદિ ન્યગાદિ, તદસ્તિલ્લ ન સ્તલ્લ ન દોષપ્રસંગેઽપિ પ્રેરયિતુ પાર્થતે । અથાપ્યક્ષેણેવ ચક્ષુગદિ-સ્થાન્ દોષાન્ નિશ્ચિન્ચિયે લોકા । કિં ન નેર્મન્યાદીન્ ગુણાનપિ । અથ તિમિરાદિ-દોષાભાવમાત્રમેવ નેર્મન્યાદિ, ન તુ ગુણરૂપમિતિ કથમપ્યક્ષેણ ગુણનિશ્ચયઃ સ્યાત્ । એવ તર્હિ નેર્મન્યાદિગુણાભાવમાત્રમેવ તિમિરાદિ, ન તુ દોષરૂપમિતિ વિપર્યયરૂપના કિં ન સ્યાત્ ।

અસ્તુ વા દોષાભાવમાત્રમેવ ગુણ, તથાપિ નાય તુષ્ટ કથિત મગચ્છતે,

“ભાવાન્તરવિનિર્મુક્તો ભાવોઽત્રાનુપલભ્યવત્ ।

અભાવ સમત ॥૧૧॥”

ઇતિ સ્વય મદેન પ્રકટનાત્ । તદપેશ્યામાપિ ચ કથ ન પરત, પ્રામાણ્યોત્પત્તિ । અથાઽઽસતા નેર્મન્યાદયો ગુણા । તથાપ્યધિષ્ટાનપ્રતિષ્ઠાનેન તાન પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કરોતિ, ન કરણસ્થાન્, તેપા પરોક્ષત્વાત્ । તર્હિ તત્ત એવ દોષાનપિ તત્સ્થાનેવ તત્ સાક્ષાત્ કુર્યાત્ । ઇતિ કથ દોષા અપિ પ્રત્યક્ષલક્ષ્યા સ્યુ ।

અથ—અપ્રામાણ્ય વિજ્ઞાનમાત્રોત્પાદકકારણકલાપાત્તિરિક્તકારકોત્પાદ્યમ્, ‘વિજ્ઞાન-માત્રાનુવૃત્તાવપિ વ્યાવર્તમાનત્વાત્ । યદનુવૃત્તાવપિ યદ વ્યાવર્તતે તત્તન્માત્રોપાદકકાર-ણકલાપાત્તિરિક્તકારકોત્પાદ્યમ્ । યથા પાથ પૃથિવીપવનાતપાનુવૃત્તાવપિ વ્યાવર્તમાન કોદ્રવાદ્દુગસ્તદતિરિક્તકોદ્રવોત્પાદ્ય—ઇત્યનુમાનાદ્ દોષપ્રસિદ્ધિરિતિ ચેત્ । ચિર નન્દ-તાદ્ ભવાન્ । ઇદમેવ હ્યનુમાનમપ્રામાણ્યપદ નિરસ્ય પ્રામાણ્યપદં ચ પ્રક્ષિપ્ય ગુણ-મિદ્ધાવપિ વિદધ્યાત્ ઇતિ કથ ન દોષવદ્ ગુણા અપિ સિદ્ધચેયુ, યતો નોત્પત્તૌ પરત પ્રામાણ્ય સ્યાત્ ? પ્રતિવન્ધશ્ચ યથા દોષાનુમાને તથા ગુણાનુમાનેઽપિ નિર્ણય । કથ વાઽઽદિત્યગત્યનુમાને તન્નિર્ણય ? દષ્ટાન્તે તુ યથાઽત્ર સાધ્યસાધનસવન્ધોદવોધો-ઽસ્તિ, તથા ગુણાનુમાનેઽપિ ।

૬૫ જૈન—મીમાસકના આ મન્તવ્યના વિગેધમા અમે હુવે આપ્રમાણ્યે કહીએ છીએ કે પ્રથમ તો ‘શુણો પ્રત્યક્ષથી જણાય છે કે અનુમાનથી ?’ વિગેરે જે કઈ કહ્યું તે મધ્યુ દોષોને વિષે પણ કહી શકાય તેમ છે લોકો ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોમા રહેલ દોષોને નિશ્ચય પ્રત્યક્ષથી જ કહે છે, એમ કહેા તો—અમારો ઉત્તર એ છે કે—લોકો ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોમા રહેલ નિર્મલતાદિ શુણોને નિશ્ચય પણ શુ પ્રત્યક્ષથી નથી કવતા ? કહે જ છે

૧ અત્ર સંપૂર્ણ શ્લોકો દશ્યતે સુદ્રિતે । ૨ તદનુવૃત્તાવપિ—ઇતિ ટિપ્પણસંમત પાઠ । ૩ યદિત્યં તદિત્ય યથા—સુપા ।

મીમાંસક—વિમિસદિ શબ્દરૂપ જે રોષ છે તેનો અભાવ જે નિમ લ્લાદિ છે આથી તે શુભરૂપે સ્વતંત્ર શબ્દરૂપ નથી, માટે પ્રત્યક્ષથી સુલ્ભેનો નિરૂપણ કેમ થાય ?

જૈન—તો પછી નિમ લ્લાદિ સુલ્ભેનો અભાવ જે જ વિમિસદિ છે, પણ રોષરૂપે તે સ્વતંત્ર શબ્દરૂપ નથી, એવી વિપરીત કલ્પના કેમ ન થાય ? અર્થાત્ સુલ્ભના અભાવરૂપ રોષ કેમ ન માનવા ?

અથવા સુલ્ભ જે માત્ર રોષાભાવરૂપ લહે હોય, તો પણ જે તુષ્ટરૂપ યદ્ય શુભતા અભાવ જેવો સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, કારણ કે મીમાંસક—શક્ટ પાતે જ કહે છે કે—પદ્યશાન્તરથી રહિત જેવો ભાવ જે જ અનુપલભ્યવ્યો હોઈ અભાવ અમને સમત છે અર્થાત્ ભૂતકામાં વ્યારે પરત ન હોય ત્યારે ભૂતકામાં યદ્યનુપલભ્ય છે તેથી તે ભૂતલ જ યદ્યભાવ કહેવાય છે આથી અભાવ જે તુષ્ટ નથી પણ શાન્તરૂપ છે—જેવો શક્ટને સત છે આ પ્રમાણે રોષાભાવરૂપ સુલ્ભી માનવામાં આવે તો પણ તે તુષ્ટ ન હોવાથી પ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિ જે સુલ્ભસાપેક્ષ હોય તો તે પરત્વ કેમ ન કહેવાય ?

મીમાંસક—નિમિલ્લાદિને બલે સુલ્ભી માનીએ તો પણ યોગસદિરૂપ ઇન્દ્રિયના અધિષ્ઠાનમાં રહેલા સુલ્ભેનો જ પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરે છે પરંતુ અહુ આદિ ઇન્દ્રિયોમા રહેલ સુલ્ભેનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યક્ષ કરી શકતુ નથી કારણ કે—ઇન્દ્રિયોઃ સ્વપ અતીન્દ્રિય હોવાથી તદ્વજત સુલ્ભી પરોક્ષ જ છે

જૈન—તો તે જે જ સુલ્ભિ પ્રમાણે યોગસદિ સ્થાનમાં રહેલા રોષેનો જ સાક્ષાત્કાર થઈ શકે પણ ઇન્દ્રિયોમાં રહેલ રોષેનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે નહીં તો રોષેને પ્રત્યક્ષ કેમ કહેવાય ? અને જે તે રોષે પ્રત્યક્ષ ન હોય તો અપ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિ પરત કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ?

મીમાંસક—રોષની સિદ્ધિ અમે અનુમાનથી આ પ્રમાણે કરીશું—વિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનારા કારણેથી સિન્ન જેવા કારણેથી અપ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, કારણ કે વિજ્ઞાનનો અન્વય છતાં તે અપ્રમાણ્યરૂપ વિજ્ઞાન સામાન્યવિજ્ઞાનથી વિભક્ત છે આ પ્રમાણે જે અન્વિત છતાં વિભક્ત હોય તેની કારણસામગ્રી સામાન્ય કારણસામગ્રીથી સિન્ન હોવી એકજે એમકે—જલ, પૃથ્વી પદ્મ આવૃત્ત આદિ સાધારણ કારણેનો અન્વય હોવા છતાં કોરૂવનો અહુ જલદિ સામાન્ય સામગ્રીથી અતિરિક્ત કોરૂવ વીજની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ વિજ્ઞાનનું અપ્રામાણ્ય પણ વિજ્ઞાનની સામાન્ય સામગ્રીથી અતિરિક્ત કારણની અપેક્ષા રાખે છે અને તે અતિરિક્ત કારણ રોષ છે

જૈન—આઈ લાભાકલ સુધી આનક કરે અર્થાત્ સુલ્ભી છવે પ્રસ્તુત અનુમાનમા અપ્રામાણ્ય શબ્દને દૂર કરી તેને સ્થાને પ્રામાણ્ય શબ્દ મૂકીને જે જ અનુમાનને સુલ્ભી સિદ્ધિમાં પણ કહી યાં અને જેથી રોષેની જેમ સુલ્ભી પણ કેમ સિદ્ધ નહીં થાય ? અને સુલ્ભી સિદ્ધ થાય તો પ્રામાણ્ય પણ ઉત્પત્તિમાં પરત્વ સિદ્ધ કેમ ન થાય ? અર્થાત્ રોષની જેમ સુલ્ભી પણ સિદ્ધ થવાથી પ્રામાણ્યની ઉત્પત્તિ

पक्षु परत मिद्ध धगे अने जे गीते दोपना अनुमानमा व्याप्तिनेो निश्चय कृता छे ते जे गीते गुणुना अनुमानमा पक्षु व्याप्तिनेो निश्चय कृती लेवेो अदृष्टना मणधनेो निर्णय ले धर्ष जे शकते न छेय तो भूयनी गतिना अनुमानमा मणधनेो निश्चय कृती धगे ? अने दृष्टातमा तो जे गीते दोपना अनुमानमा माध्य अने माधनना मणधनेो षोध थाय छे तेवीज गीते गुणुना अनुमानमा पक्षु साध्य अने माधनना मणधनेो षोध थाय छे

(१०) अभाव सम्मत इत्यतोऽप्रे “तस्य हेतो किं न समुद्रव” ।

(१०) किं न नैर्मल्यादीनिति उत्तरयन्ति सुरय ।

तथापीति । अयमिति गुण । तुच्छ इति अभावरूप ।

भावान्तरेत्यादि भावान्तरेण विषक्षितपटादिना रहितो भावो भूतलादि । यथा घटाभावो भूतम् । तत्र भूतलं भावरूपमस्त्येव, अरेपि भावा मन्ति । किन्तु विषक्षितो घट एव नास्ति । अनुपलम्भेति यथात्र भूतले घटस्यानुपलम्भस्तथाऽभावापि । तदपेक्षायामिति दोषाभावापेक्षायाम् । तेषामिति गुणानाम् । तत्स्थानेवेति अधिष्ठानप्रतिष्ठान् । तदिति प्रचक्षम् । तदनुवृत्तादिति विज्ञानानुवृत्तावपि । प्रतिबन्ध इति अधिनाभाव । तन्निर्णय इति अधिनाभाव निश्चय ।

१६ यच्चाऽवाचि—‘निश्चयस्तु तस्य परत’ इत्यादि । तत्र सवादिवेदनादिति द्रूम । कारणगुणज्ञान-बाधकाभावज्ञानयोरपि च सवादकज्ञानरूपत्व प्रतिपद्यामहे । यादृशोऽर्थ पूर्वज्ञाने प्रथापथमवनीर्गस्तादृश एवामौ येन विज्ञानेन व्यवस्थाप्यते तत् सवादकमित्येतावन्मात्र हि तन्लक्षणमाचचधिरे धीग । यस्तु गुणग्रहणप्रवणप्रमाण-पराकरणपरायणातिदेशप्रयास, प्रयास एव केवलमयमजनि भवत, दोषसदोहवद् गुणगणेऽपि प्रमाणप्रवृत्तेरनिवारणात् । यत्तु बाधकाभावज्ञानपक्षे विकल्पितम्—‘तात्कालिकस्य कालान्तरभाविनो वा’ इत्यादि । तत्राविकल्पपरिकल्पनाऽन्पीयसी । न खलु साधननिर्भासिसवेदेनोदयकाले क्वापि कस्यापि बाधकस्योदय समवी, उपयोगयौगपद्या-सभवात् । भविष्यत्कालस्य तु बाधकस्याभावज्ञानात् प्रामाण्यनिर्णयो निरवध एव । न च चर्मचक्षुषा तदभावो भवितुमर्हति, यद्दप्रसमप्रसामग्रीसपाधसवेदन न तत्र भावि-बाधकावकाश इत्येव तन्निर्णयात् । यदि च भाविवस्तुसवेदनमस्मादृशा न स्यादेव, तदा कथं कृत्तिकोदयात् शकटोदयानुमान नास्तमित्यात् ?

यत्पुनरवादि—‘सवादिवेदनं तु’ इत्यादि । तत्र सवादिवेदनात् साधननिर्भासि-प्रतिभासविषयस्य, विषयान्तरस्य वा ग्राहकात् प्रामाण्यनिर्णय इति द्रूम । भवति हि तिमिरनिकुरम्बकरम्बितालोकसहकारिकुम्भावभासस्य तत्रैवैकसन्तान भिन्नसन्तान चं निगन्तरालोकसहकारिसामर्थ्यसमुद्भूत सवेदन सवादकम् । न च तैमिरिकादि-

વેદનેષુપિ સ્વપ્રસન્ન તત્ર પરો વાચકાત સ્વત સિદ્ધપ્રામાણ્યાતુષ્ટરસ્વાડ્વીમાત્મનિર્ભ
 વાત્ । કિપચાત્પ્રધાન્યપિ સંવાદકમેવ યથા વર્થોક્તિયાજ્ઞાનમ્ । ન ત્રાત્ર વચ્ચકા-
 વકાશ પ્રર્ણાક્રમપ્રામાણ્યમિર્ણયાદિપ્રયોગનાથા પ્રવચનપ્રકૃતે સંક્રવાદપિ માથાત્ ।

૭ ૬ જ્ઞાની, તમિ પ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ પરથી કહે તે જ્ઞેમ કહીને જે
 વિષયો ક્યાં તે જાણતમાં સવાદક જ્ઞાનથી પ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ થાય છે—જ્ઞેમ
 જ્ઞેમ કહીને જીજ્ઞે અને કારણબુદ્ધિજ્ઞાન તથા બાધકલાવના જ્ઞાનને પણ જ્ઞેમ
 સવાદક જ્ઞાનરૂપે જ માનીને જીજ્ઞે કારણ કે—એવ પ્રકારની ભતિ કે આકૃતિથી
 મુક્ત પદાર્થ પૂર્વજ્ઞાનને નિષ્ક્રમ થયો હોય તેજ જ પ્રકારની ભતિ—આકૃતિથી મુક્ત
 પદાર્થ જે જ્ઞાનથી અવલગાપિત—સિદ્ધ કરાય તે જ્ઞાન સવાદક બહુજુ બુદ્ધિમાન
 પુરુષેજ્ઞે સવાદકનુ આરજુ જ લક્ષણ કહ્યું છે

જ્ઞને જ્ઞાની સુબુદ્ધિ કહેવુ જ્ઞનાર—બુબુને સાક્ષાત્કાર જ્ઞનાર પ્રમાણ્ય અજ્ઞ
 માટે જાણામણુ જ્ઞવાના જે પ્રવાસ કર્યો તે તે માત્ર પ્રવાસ જ થયો, જ્ઞાત
 જ્ઞાનની મહેનત થઈ કારણ કે—રોષેની જ્ઞેમ બુદ્ધિમાં પણ પ્રમથ્થોની પ્રવૃત્તિ
 શાકી શક્ય તેમ નથી.

જ્ઞાની બાધકલાવ પદ્ધતં સાત્ત્વતિક અથવા કલાવતરજ્ઞાની જ્ઞેમ કહીને
 જે વિષયો ક્યાં (પૃષ્ઠ ૧૧૨) તેમાં પહેલા વિષયની કલ્પના તુચ્છ છે કારણ
 કે—સાધન (કેવોપાદેવ વસ્તુ)ને જણાવનાર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ સમયે કોઈજાણે
 કોઈને પણ બાધક જ્ઞાનના ઉદયનો સંભવ નથી કારણ કે—જ્ઞેમી સાથે ને ઉપ
 યોગની ઉત્પત્તિને સંભવ નથી ભવિષ્યકાળમાં બાધકોના અભાવના જ્ઞાનથી
 થતો પ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ તે નિર્દોષ જ છે અને જ્ઞાની આપણા જેવે વર્મ
 અહુવાજાને જાણિલાધકલાવનુ જ્ઞાન થતુ નથી—જ્ઞેમ પણ નથી કારણ કે—
 જ્ઞાન ઉચ્ચ પ્રકારની સમસ્ત જ્ઞામથીની ઉપસ્થિતિથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ હોય
 ત્યાં જાણિલાધકને અવકાશ જ નથી—જે પ્રકારે પ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ છે અને
 જે જાણિસ્તુનુ જ્ઞાન આપણી જેવને થતુ જ ન હોય તે જ્ઞાનને નક્ષત્રના
 ઉદયથી શકિતથી નક્ષત્રના ઉદયનુ અનુમાન પણ થયુ ન હોઈજે

જ્ઞા, તમિ સવાદી વેદન કહે તે ઇત્તદિ કહીને જે નિષ્ક્રમમાં જે વિષયો
 ક્યાં (પૃષ્ઠ ૧૧૩) તેમ પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનના નિષ્ક્રમ કે નિષ્ક્રમવરને કહેવુ જ્ઞ-
 નાર સવાદીનેજ્ઞથી પ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ થાય છે જ્ઞેમ જ્ઞેમ કહીને, કારણ કે
 બાધકલાવ સમૂહને નિસ્ત જ્ઞનાર પ્રકારના સદ્ધકારથી થતા વર્તજ્ઞાનનુ જે
 જ સ્વયે જ્ઞેમસત્તાન કે સિન્નસત્તાનમા નિરતર પ્રકારના સદ્ધકારના
 સામર્થ્યથી ઉત્પન્ન થયેલુ જ્ઞાન સવાદક છે જ આમ અનવામાં વિમિર જ્ઞાદિ
 શેજવાજાઓથી ક્ષાયેલ જ્ઞાનમા પણ સવાદકાને પ્રકાશ આપશે, જ્ઞેમ નથી.
 કારણ કે સવાદક તરીકે ક્ષાયેલ તે ઉત્તરજ્ઞાનના અપ્રામાણ્યને નિષ્ક્રમ
 અથવા બાધક પ્રમાણથી છે અથવા યોગરહિત અહુવાજા પુરુષનુ વર્ણન તેમાં બાધક
 છે અને તે બાધકરૂપ જ્ઞાનનુ પ્રામાણ્ય તે સ્વત સિદ્ધ છે અર્થોક્તિયાજ્ઞાનની

૧ ઉત્તરજ્ઞાનના અપ્રમાણ્ય-કરતી કોટિયુ વચ્ચે ।

એમ વિષયાન્તરતુ આહક જ્ઞાન પણ સવાદક બને છે અને એમા ચક્રક દોષ પણ નથી, કાગળ કે-પ્રવર્તકપ્રમાણમા પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય જ્ઞવા માટેની પ્રથમ પ્રવૃત્તિ સગયથી પણ થાય છે

(૫૦) તત્પ્રસક્ત્ત્વમ્મિતિ સંવાદક્રમપ્રસક્ત્ત્વમ્મિતિ । તત્પ્ર પરતો ઘાઘકાદિતિ નિર્મલચક્ષુરાપ્ત-પુરુષદર્શનપ્રાકકાલાનુભૂતચન્દ્રીકમસ્મરણાદ્વા ।

(ટિ૦) ન સ્વલ્પ માઘનેતિ કારણમમાસિ । યદુદ્ગ્રેત્યાદિ । તત્ત્રેતિ સંવેદને । તન્નિર્ણયાદિતિ પ્રામાણ્યનિશ્ચયાત્ ।

ભવતીત્યાદિ । તત્ત્રેતિ પ્રદેશે સ્વત્પાલોકસ્ય સપૂર્ણલોક સવાદક સ્યાત્, ડમયોરપ્યેકમ પ્રથત્તે । તત્પ્રસક્ત્ત્વમ્મિતિ સવાદક્રમપ્રસક્ત્ત્વમ્મિતિ ।

૬૭ અર્થક્રિયાજ્ઞાનસ્ય તુ સ્વત્ત્વ એવ પ્રામાણ્યનિશ્ચય, અભ્યાસદશાપન્નત્વેન દ્વદ્વતરસ્યૈવાસ્યોત્પાદાત્ । ન ચ સાધનનિર્મામિનોડપિ તથૈવાડયમસ્તિત્વતિ વાચ્યમ્, તસ્ય તદ્વિલક્ષણત્વાત્ । અન્યદપ્યેકસન્તાન મિન્નસન્તાન ચૈકજાતીય ચ યથૈકદસદર્શન દસાન્તરદર્શનસ્ય, મિન્નજાતીય ચ યથા નિગીયે તથાવિધરસાસ્વાદન તથામૂતરૂપસ્ય સવાદક ભવત્યેવ । ન ચ મિથ્યાપાથ પ્રયાયા પાથોડન્તે કુમ્માદૌ વા સવેદન સવાદક પ્રમગ્યતે । યતો ન સ્વલ્પ નિરિલિલ પ્રાગુક્ત સવેદન સવાદક સગિરામદે । કિં તર્હિ ? યત્ર પૂર્વાત્તરજ્ઞાનગોચરયોરવ્યભિચારસ્તત્રૈવ ।

૬૮ કિન્ચ, સ્વત્ત્વ એવ પ્રામાણ્યનિર્ણયવર્ણનસકર્ણેનાડનેન સ્વગત્ત્વ આત્માર્ય, આત્મીયાર્યો વા કચેત ? નાથ પક્ષ, સ્વાવગ્રોધવિધાનેડપ્યન્ધયા વુદ્ધચા સ્વધર્મસ્ય પ્રામાણ્યસ્ય નિર્ણેતુમગત્તે । દ્વિતીયે તુ, પ્રકટકપટનાટકઘટનપાટવ પ્રાચીકટત્, પ્રકારાન્તરેણાસ્મન્મતાશ્રયણાત્ । અસ્માભિરપ્યાત્મીયેનૈવ પ્રાહકેણ પ્રામાણ્યનિર્ણયસ્ય સ્વીકૃત્ત્વાત્ ।

૬૭ અર્થક્રિયા જ્ઞાન તો અભ્યાસદશાપન્ન હોયાર્યો અતિદૃઢપણે ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તેમા પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય સ્વત્ત્વ થાય છે

દાકા—તો પછી પ્રવર્તક જ્ઞાનમા પણ પ્રામાણ્યનો સ્વત્ત્વ નિશ્ચય કેમ ન માનવો ? સમાધાન— એટલા માટે કે પ્રવર્તક જ્ઞાન અર્થક્રિયા જ્ઞાનથી વિલક્ષણ-લિન્ન છે અન્ય જ્ઞાન પણ સવાદક બને જ છે જેવુ કે એક સતાનતુ કે લિન્નમતાનતુ એક બીજી-એક દસ-અધિનકુમારતુ દર્શન બીજા દસના દર્શનતુ, અને લિન્નબીજી અન્યજ્ઞાન જેવુ કે રાત્રિમા તથા પ્રકારના રસતુ આસ્વાદન તથા પ્રકારના રૂપતુ

દાકા—પણ આમ અન્ય જ્ઞાનને સવાદક માનવા જતા મિથ્યાજલ (મૃગજલ) તુ જ્ઞાન બીજા જલતુ કે કૃષ્ણાદિક વિશે સવાદક થઈ જશે.

वेदनेऽपि तत्रसङ्गं तत्र परतो वाचकात् स्वतः सिद्धप्रामाण्यवाच्यत्वरत्वात्प्रामाण्यनिर्णय-
 वात् । विषयान्तरमाहकमपि संवादकमेव नवा अर्थविवादान् । न वात्र कतक
 वक्राहा प्रकृतप्रमाणप्रामाण्यनिर्णयविषयोऽनयाया प्रथमप्रवृत्ते संशयादपि मावात् ।

४ १ क्ली, तमे प्रामाण्यमेव निश्चय परधी इत्ये तो जेम इतिने के
 विज्ञप्ति इति ते व्याजतभा स चरक खनधी प्रामाण्यमेव निश्चय वाच्ये-जेम
 जमे इतिने इतिने जने अरख्युजुखन तथा व्याधकालात्प्राप्त खनने पक्ष जमे
 स चरक खनइपि च भागीजे इतिने, अरख्यु इ-केवा प्रक्षरणी अति ते व्याहृतिधी
 युक्त पदाथं पूर्णखनने विषय कथो जेव तेवा च प्रक्षरणी अति-व्याहृतिधी युक्त
 पदाथं के खनधी व्यक्त्यापित-सिद्ध इत्यते खान स चरक अवयु पुत्रिमान
 पुत्रुमेजे स चरकं व्याहृतं च अरख्यु इत्युं छे

जने क्ली युक्तं अरख्यु इत्यार-युक्तो साक्ष्यत्वर इत्यार प्रामाण्य जहन
 भटे सख्यमख्य इत्यानी के प्रवास इति ते तो भात्र प्रवास च कथो अर्थात्
 होत्रतनी भवेत्तव अथ अरख्यु इ-इत्येनी जेम युक्तेभं पक्ष प्रामाण्येनी प्रवृत्ति
 शक्ति शक्तय तेम नधी

वणी व्याधकाल पक्षमां प्वात्मविक अथवा अद्यान्तराधी जेम इतिने
 के विज्ञप्ति इति (पृष्ठ ११२) तेमा पठेवा विज्ञप्ति इत्यन्य युक्त छे अरख्यु
 इ-साधन (विशेषादरेव यस्तु)ने चकालार खननी उत्पत्ति सभये होध-ज्याजे
 होधने पक्ष व्याधक खानया इत्यने स खन नधी अरख्यु इ-जेही साये वि उप
 योमनी उत्पत्तिने स खन नधी अविश्रयजमां व्याधकाल जलात्प्राप्त खानधी
 यतो प्रामाण्यमेव निष्पन्न ते निर्देय च छे जने क्ली व्यापद्या केवा जमं
 यहुव्याने व्याव्याधकालवन् खन यत् नधी-जेम पक्ष नधी अरख्यु इ-
 ज्या इत्ये प्रक्षरणी सभस्त खानधीनी उत्पत्तिधी खान उत्पन्न यत् जेव
 त्या व्याव्याधकने जवकाश च नधी-जे प्रक्षरे प्रामाण्यमेव निष्पन्न छे जने
 के व्याव्यस्तुं खन व्यापद्या केवने यत् च न जेव तो इतिहा नक्षत्रन्य
 इत्यधी शक्ति नक्षत्रन्य इत्यनु अनुमान पक्ष यत् न जेधजे

वज तमे स चरक वदन इत्ये तो इत्यादि इतिने के विषयभा के विज्ञप्ति
 इति (पृष्ठ ११३) तेमा प्रकृतं खानन्य विषय के विषयान्तरेने अरख्यु इ-
 नार स चरकवेदनी प्रामाण्यमेव निष्पन्न वाच्ये छे जेम जमे इतिने, अरख्यु इ-
 व्याधकाल सभुद्धने निस्त इत्यार प्रक्षरणी सख्यरधी यत् वदखनं जे
 च स्थजे जेसखान ते विनखानमा निरतर प्रक्षरणी सख्यरणी
 साभरधी उत्पन्न यरेषु खन स चरक छे च व्याम मानवमां विमिर व्याधि
 शक्यवाजोधी इत्येव खानमा पक्ष स चरकान्ये प्रसज व्याधी, जेम नधी.
 अरख्यु इ स चरक तरीके मनायेव ते उत्तरखानन्य अप्रामाण्यमेव निश्चय
 जन्व व्याधक प्रामाण्ये छे अर्थात् रोपरहित अहुवावा पुत्रुं इत्ये तेमा व्याधक
 छे जने ते व्याधकूप खननु प्रामाण्य ते स्वतः सिद्ध छे अर्थविवादाननी

१ इत्येतद्व्याख्यानिर्णय- इत्ये इति युं ररते ।

અથ તત્ર વાધકાદેવાઽપ્રામાણ્યનિર્ણયો ન પુનર્જાનનિર્ણયિકાત્ । एव तर्हि संवादकादेव
પ્રામાણ્યસ્યાપિ નિર્ણયોઽસ્તુ—इति तदपि कथं स्वतो निर्णीतं स्यात् ?

§ ૧૧ નિર્વિશેષણ ચેત્ તદર્થપ્રાકટચમર્થાપત્યુત્થાપકમ્, તર્હ્યપ્રમાણેઽપિ પ્રામાણ્ય-
નિર્ણાયકાર્થાપત્યુત્થાપનાઽસત્તિ, અર્થપ્રાકટચમાત્રસ્ય તત્રાપિ સદ્ભાવાત્ । इति सूत्रो-
ક્તૈવ વ્યવસ્થા સિદ્ધિસૌધમધ્યમધ્યરુક્ષત્ ॥૨૧॥

इति प्रमाणनयतत्त्रालोके श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचिताया
रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकाया प्रमाणस्वरूपनिर्णयो
नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

§૯ મોમાસક—એનાથી જ્ઞાન માત્રનો નિશ્ચય થાય છે, તેનાથી જ જ્ઞાનમા
રહેલ પ્રામાણ્યનો પણ નિશ્ચય થાય છે, અર્થાત્ તે માટે અન્ય જ્ઞાનની આવ-
શ્યકતા નથી એટલા માટે પ્રામાણ્યનો નિર્ણય સ્વત કહેવાય છે

જૈન—પણ તમે તો અર્થપ્રાકટચથી ઉત્થાપિત અર્થાપત્તિ વડે જ્ઞાનના
અસ્તિત્વનો નિર્ણય માનો છો પણ તે વિશે પ્રશ્ન છે કે તે અર્થપ્રાકટચ યથાર્થત્વ
વિશેષણથી યુક્ત થઈ અર્થાપત્તિનું ઉત્થાપક છે કે વિશેષણ વિનાનું અર્થપ્રાકટચ
અર્થાપત્તિનું ઉત્થાપક છે ? અર્થપ્રાકટચ યથાર્થ હોય તો તેના યથાર્થત્વનું ગ્રહણ
પ્રથમ પ્રમાણથી થશે કે બીજા પ્રમાણથી થશે કે સ્વત થશે ? પ્રથમ પ્રમાણથી
માનવામા પરસ્પરાશ્રય દોષ છે, તે આ પ્રમાણે—નિશ્ચિતપ્રામાણ્યવાળા પ્રથમ
પ્રમાણથી યથાર્થત્વયુક્ત અર્થપ્રાકટચનું જ્ઞાન, અને યથાર્થત્વ વિશેષણયુક્ત
અર્થપ્રાકટચથી પ્રથમ જ્ઞાનના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય યથાર્થત્વ વિશેષણના ગ્રહક
તરીકે બીજા પ્રમાણ માનો તો અનવસ્થા થશે તે આ પ્રમાણે—તે બીજા પ્રમા-
ણના પ્રામાણ્યનો નિર્ણય પણ અર્થાપત્તિના ઉત્થાપક અર્થપ્રાકટચના યથાર્થ
વિશેષણના ગ્રહક તરીકે અન્ય પ્રમાણ માનીને જ થઈ શકશે, અને તે અન્ય
પ્રમાણના પ્રામાણ્યનો નિર્ણય પણ તે જ પ્રકારે અન્ય પ્રમાણથી થશે—આ રીતે
અનવસ્થા દોષ આવશે

મોમાસક—તે યથાર્થત્વ વિશેષણનું ગ્રહણ સ્વત થાય છે, તે આ પ્રમાણે—
અર્થપ્રાકટચ સ્વસ વિદિત છે અને તે બ્યારે પોતાનો નિર્ણય કરે છે ત્યારે જ
પોતાના ધર્મરૂપ યથાર્થત્વનો પણ નિર્ણય કરે છે તો તેવા પ્રકારના અર્થ-
પ્રાકટચથી અનુમિત જ્ઞાનમા પણ સ્વત પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થાય છે.

જૈન—તમારું આ કથન નિર્દોષ નથી કારણ કે—એમ માનવાથી તો
અપ્રામાણ્યમા પણ સ્વત નિશ્ચયનો પ્રસંગ આવશે, કારણ કે—સ્વત નિશ્ચય
અયથાર્થ વિશેષણવાળા અર્થપ્રાકટચથી અનુમિત થતું જ્ઞાન અપ્રામાણ્યથી

૧૦લોકાલક્ષારે મુ ।

ત્યાજ્ય—એમ નહીં અને, ધરણ કે પૂર્વે કહેલું વાતપદ એવું નથી કે
બધા જ્ઞાને મનદક છે પરંતુ એ સ્થિતિ પૂર્વજન અને ઉત્તરજનના વિષયોમાં
અભિજાણ ન હોય અર્થાત્ અભિજાણ હોય તે સ્થિતિ જ અન્ય જ્ઞાને મનદક
હોયે છીએ.

૬ / વળી, પ્રામાણ્યને નિષ્કલ્પ સ્વત જ છે એવું સમજન કરવામાં વત્પર
વિદ્યાન મીમામકને અને ત્ ગણના અથ અત્મા પાતે છે કે આત્મીય-પાત્યનું
છે ? પહેલાં પક્ષ યુક્ત નથી, ધરણ કે—એ જ્ઞાન પાતે પાત્યને બોધ કરવામાં પણ
આશય હોય તે પછી તે સ્વત પાત્યના પ્રામાણ્યરૂપ ધર્મને નિષ્કલ્પ ક્ષ
રીતે કલ્પી શકે ? અર્થાત્ ન કરાવી શકે છીએ પણ માને તે તે સ્પષ્ટપણે
કપ નાટકની રચના કરવાની તમારી અતુરાઈ જ પ્રકટ થાય છે ધરણ કે
પ્રકાશનરથી તમિએ અમારા જ મનને આશ્રય કર્યો. એમ કહેવડી. ધરણ કે
અમિએ આત્મીય એટલે કે જ્ઞાનના પાત્યના જ અલક્ષી પ્રામાણ્યને નિષ્કલ્પ
સ્વીકારે છે

(૧) પાષીસ્તરે ક્ષિતિ ભવિષ્યોનાચરે

(યિ) અર્થકલ્પેન્દ્રિયિ । અસ્થેષિ અર્થકલ્પાક્રમત્ । ધાપ્તમર્થિર્માસ્મિ ક્ષિતિ પ્રવર્તનક્રમત્ ।
તયોક્તે કલ્પકરકાલ્પકૈવૈવ । અયમિતિ પ્રાપ્તઅભિચર । તસ્થેષિ પ્રવર્તનક્રમત્ । તદ્ધિ
કલ્પકૈવિ અર્થકલ્પાક્રમવિરોધકત્ । અત્યદ્વ્યેષેન્દ્રિયિ । મિત્તજાતીયમિતિ કલ્પકૈવિ
વર્તન ।

૬૧ અથ ધર્મ જ્ઞાનમાત્રે નિર્માયતે ઠનૈવ ત્પ્રામાણ્યમપિ, ક્ષિતિ સ્વત પ્રામાણ્ય
નિર્ણયો કર્મત । ન્યર્થપ્રાકટપોષ્યપિત્યર્થપતે સક્ષાદાત્ ત્થા જ્ઞાનમિત્તિસ્તાક
મૈસ્તામાષે । અથપ્રાકટનં જ ધર્માર્થકલ્પેન્દ્રિયવિષ્ણુન્ નિર્વિશ્વાળ ધાપ્તર્થવિષ્ણુ
પક્ષે । પ્રાપ્તિ પક્ષે તસ્ય તદ્વિશેષાપ્ત્ય પ્રથમપ્રમાણાત્ અપ્યસ્માત્ સ્કતો જ
મત્ પ્રથમપતે, પરત્પરાધવપ્રસન્ન — નિષ્કલ્પપ્રામાણ્યમિદિ પ્રથમપ્રમાણાત્ ધર્માર્થ
ત્વવિષ્ણુધર્માર્થપ્રાકટપાપ્ત્યમ્ તસ્માન્ન પ્રથમપ્રમાણે પ્રામાણ્યનિર્ણય ક્ષિતિ । ક્ષિતીય-
વિષ્ણુને તુ અપ્યસ્મા—અપ્યસ્મિન્નવિદિ પ્રમાણે પ્રામાણ્યનિર્ણયકાર્યપતુ વાપકસ્વાર્થ
પ્રાકટપત્ય ધર્માર્થવિશેષાપ્ત્યપત્યસ્માત્ પ્રમાણાક્ષિતિ ।

૬૨ અથ સ્વત્તદ્વિશેષાપ્ત્યમ્ । તથાક્ષિ—સ્વસંવિધિતમર્થપ્રાકટપે તન્વા-
સ્માન નિર્માણનાને ત્વર્કમૂલ ધર્માક્રમમિ નિગલ્લે । તથા જ તતોડનુમીયમાન
જ્ઞાને સ્વત પ્રામાણ્યવિધિનિ । ક્ષેતદનવશાતમ્ । પર્થ સપ્થપ્રામાણ્યસ્વાપિ સ્કતો
ક્ષિતિપ્રસન્ન । સ્વતો નિષ્કલ્પેન્દ્રિયવિશેષાપ્ત્યપ્રાકટપાર વિજ્ઞાનમનુમીયમાત્સ્ક-
ષિતાપ્રામાણ્યેવાનુમીયત । તત કર્મ પ્રામાણ્યવદ્પ્રામાણ્યસ્વાપિ સ્કતા નિર્માણને સ્વાત્

अहम्

द्वितीयः परिच्छेदः ।

§ १ एवं प्रमाणस्य स्वरूप प्रतिपाद्य सख्या समाख्यान्ति—

तद् द्विभेदं प्रत्यक्षं च परोक्षं च ॥१॥

§ २ अक्षमिन्द्रिय प्रतिगतम्—इन्द्रियाधीनतया यदुत्पद्यते तद्व्यत्यक्षमिति तत्पुरुष ।

§ ३ नन्वक्षिण्ण्वादिपि प्रतिपूर्वात् “प्रतिसमनुभ्योऽक्ष्ण” इत्यव्ययीभावसमासान्ते टचि प्रत्यक्षमिति सिध्यति । तत् किं न कक्षीचक्रिवास ? न च—एव स्पार्शनादिप्रत्यक्ष नैतच्छब्दवाच्य स्यात्—इति वाच्यम्, तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्य स्पष्टत्वस्य तत्रापि भावेन तच्छब्दवाच्यतोपपत्ते । व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रतया ह्यत्राऽक्षिशब्द शब्धते । कथमन्यथाऽक्षशब्दोपादानेऽप्यनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य तच्छब्दवाच्यता चतुरस्रा स्यात् ? अथ कथमेव प्रत्यक्ष प्रेक्षाक्षण, प्रत्यक्षा पद्मलाक्षीति स्त्रीपुंसभाव, अस्याव्ययीभावस्य सदा नपुंसकत्वाद् ? नैवम्, प्रत्यक्षमस्यास्तीन्यर्गभादित्वेनादन्तत्वात् तद्भावसिद्धे ।

§ ४ अत्रोच्यते—एवमपि प्रत्यक्षो बोध, प्रत्यक्षा बुद्धिरित्यत्र पौस्त्वं स्त्रैण च न प्राप्नोति । न ह्यत्र मत्वर्थीयार्थो घटते, प्रत्यक्षस्वरूपस्यैव वेदनस्य बोधबुद्धिशब्दाभ्यामिभधानात् ।

§ १ अत्रे प्रकारे प्रमाणानु स्वरूप ज्ञापीने प्रमाणानी सभ्या कडे छे-

तेना अत्रे भेद छे-प्रत्यक्ष अने परोक्ष १

§ २ अक्ष अटले धन्द्रिय प्रति अटले प्रतिगत अर्थात् धन्द्रियने अधीन रङ्गीने उत्पन्न थनार ज्ञान प्रत्यक्ष छे आमा प्रति+अक्षनो तत्पुरुष समास न्वाण्वो ।

§ ३ षष्पक्ष-प्रत्यक्ष शब्दनी निष्पत्ति तत्पुरुष समासने षट्ठले अव्ययी-त्वाव समासथी करवी जेधअत्रे ते आ प्रमाणे-प्रति+अक्षि=प्रत्यक्ष आमा ‘प्रति समनुभ्योऽक्ष्ण’ अत्रे सूत्रथी प्रति, सम् अने अनु शब्द पछी अक्षि शब्दना समासना अतमा टच् प्रत्यय थतो डोर्ध प्रत्यक्ष शब्द सिद्ध थाय छे

शका—अक्षि शब्दने अर्थ मात्र अक्षु थतो डोर्ध तमे सूत्रवेले समासमा स्फार्शन, रासन पगेरे ज्ञानो प्रत्यक्ष कडेवाशे नडी माटे धन्द्रियवाचक अक्ष शब्दने प्रति साथे तत्पुरुष योज्य छे.

आशान्त-सम्भवे केष ते न रीते ज्ञातं वाच्यं च । अतएव प्रामाण्यवोक्तं च
 प्रामाण्यवोक्तं पक्षे स्वतः निर्णयं केन न वाच्यं । अथातः स्वतः निर्णयं कथं ।

मीमांसक-प्रामाण्यवोक्तं निर्णयं वाच्यं ज्ञानधी न वाच्यं च । परंतु ज्ञानधी
 निर्णयधी तेने निर्णयं कथं नधी ।

केन-ते पक्षी प्रामाण्यवोक्तं निर्णयं पक्षे सवाच्यं ज्ञानधी न वाच्यं च ।
 अथ मानो तेने प्रामाण्य पक्षे स्वतः निर्णयितं कथं रीते केष रीते । अथातः
 तेने पक्षे परत मानुषो वाच्यं च ।

१। मीमांसक-विशेषणरहितं अथ प्रामाण्यवोक्तं अथपत्तिनु उक्त्यापत्तं च ।
 केन-प्रामाण्यवोक्तं पक्षे प्रामाण्यवोक्तं निर्णयं अथपत्तिना उक्त्यापत्तं च ।
 प्रथमं वाच्यं, द्वितीयं च-अथ अथप्रामाण्यवोक्तं ते तया पक्षे च । अतः अथप्रामाण्य
 सूत्रमा कथं चिन्तयितुं ननु ।

अथ प्रामाण्ये प्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं
 'एतदप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 परिच्छेदं पूर्यं कथं ।

एतदप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।

(१) विच्छेदितं च स्वार्थित्येने 'केन च च च च' इति चम्प ।

अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।

॥ समाप्तं प्रथमं परिच्छेदं ॥

अथ स्वार्थित्येने अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।
 अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।

(२) अथ स्वार्थित्येने अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।

इति श्री साधुपूर्विकामाध्यमिनीमहाशयार्यविरचिते साधुपूर्विकामाध्यमिनीमहाशयार्यविरचिते
 विच्छेदिते एतदप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु । अथप्रामाण्यवोक्तं चिन्तयितुं ननु ।

१ अथ प्रथमं च । अथ १ । २ १ २ १ २ १ २ १ । अथ १ । २ १ २ १ २ १ २ १ ।

अहम्

द्वितीयः परिच्छेदः ।

§ १ एवं प्रमाणस्य स्वरूपं प्रतिपाद्य सत्या समाख्यान्ति—

तद् द्विभेदं प्रत्यक्षं च परोक्षं च ॥१॥

§ २ अक्षमिन्द्रिय प्रतिगतम्—इन्द्रियाधीनतया यदुत्पद्यते तत्प्रत्यक्षमिति तत्पुरुष ।

§ ३ नन्वक्षिगवादादपि प्रतिपूर्वात् “प्रतिसमनुस्योऽक्ष्ण” इत्यव्ययीभावसमासान्ते टचि प्रत्यक्षमिति सिध्यति । तत् किं न कक्षीचक्रिवांस ? न च—एव स्पार्शनादिप्रत्यक्ष नैतच्छब्दवाच्य स्यात्—इति वाच्यम्, तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्य स्पष्टत्वस्य-तत्रापि भावेन तच्छब्दवाच्यतोपपत्ते । व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रतया ह्यत्राऽक्षिशब्द शब्दते । कथमन्यथाऽक्षगवादापोदानेऽप्यनिन्द्रियप्रत्यक्षस्य तच्छब्दवाच्यता चतुरस्रा स्यात् ? अथ कथमेव प्रत्यक्ष प्रेक्षाक्षण, प्रत्यक्षा पद्मलाक्षीति स्त्रीपुंसभाव, अस्याव्ययीभावस्य सदा नपुंसकत्वाद् ? नैवम्, प्रत्यक्षमस्यास्तीत्यर्गवादित्वेनादन्तत्वात् तद्भावसिद्धे ।

§ ४ अत्रोच्यते—एवमपि प्रत्यक्षो बोध, प्रत्यक्षा बुद्धिरित्यत्र पौस्त स्त्रैण च न प्राप्नोति । न ह्यत्र मत्वर्थाधार्यो घटते, प्रत्यक्षस्वरूपस्यैव वेदनस्य बोधबुद्धिशब्दाभ्यामिभयानात् ।

§ १ अे प्रकारे प्रमाणानु स्वरूपं लक्षणानि प्रमाणानि सभ्या कडे छे—

तेना अे वेद छे—प्रत्यक्ष अने परोक्ष १

§ २ अक्ष अेटले धन्द्रिय प्रति अेटले प्रतिगत अर्थात् धन्द्रियने अधीन रङ्गीने उटपन्न थनार ज्ञान प्रत्यक्ष छे आमा प्रति+अक्षनो तत्पुरुष समास लक्षणो ।

§ ३ पूर्वपक्ष—प्रत्यक्ष शब्दनी निष्पत्ति तत्पुरुष समासने अटले अव्ययी-लाव समासथी करनी जेधअे ते आ प्रमाणे-प्रति+अक्षि=प्रत्यक्ष आमा ‘प्रति समनुस्योऽक्ष्ण’ अे सूत्रथी प्रति, सम् अने अनु शब्द पछी अक्षि शब्दना समासना अतमा ट्य् प्रत्यय थतो डोध प्रत्यक्ष शब्द सिद्ध थाय छे

शका—अक्षि शब्दने अर्थ मात्र अक्ष थतो डोध तमे सूत्रवेला समासमा स्पर्शान, रासन वगेरे ज्ञानो प्रत्यक्ष कडेवाशे नही माटे धन्द्रियवाचक अक्ष शब्दने प्रति साथे तत्पुरुष योज्य छे

હમણન—એમ ન કહેવું કારણ કે પ્રત્યક્ષ શબ્દનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત સ્વસ્થત્વ છે અને તે સ્વાસ્થન, સસન આદિ જનનામાં છે જ આથી તે પણ પ્રત્યક્ષ શબ્દના શબ્દ બની શકશે.

વગ્રી ભક્ષિ શબ્દને સમામર્શન્યુત્પત્તિ કારણ માટે જ હોવામા આવ્યો છે અને આમ કારણમા ક્ષયો જ ટોપ નથી આવેલા તમારે મતે પણ ભક્ષ શબ્દનો અર્થ માત્ર ઇન્દ્રિય જ છે તે તેથી નિમ્નના પ્રત્યક્ષ શબ્દ બનીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ સ્થાનનો મોખ કેવી રીતે કાઢવો ?

સબ્દ—અભ્યર્થીભાવ સમામર્શ નિત્ય ન્યુ યક હોવા છે માટે ‘જ્યક્ષ પ્રેક્ષકજન ‘જ્યક્ષા જલ્પાહ્વા વિગેરે પ્રયોગમા પ્રત્યક્ષ શબ્દ પુલિત્ર અને સ્ત્રીલિંગ હુપે વપરાઈ શકશે નહીં.

જલ્પકન—પ્રથમ અભ્યર્થીભાવ સમામર્શ કરી પછી ‘જલ્પક કસ્ય જલિ’ આ પ્રમાણે વિગ્રહ (ન્યુત્પત્તિ) કારણથી ‘જલ્પકિ’ મળુ સુભાષી ‘જલ્પકી જલ્ પ્રત્યય વગ્રથી પુલિત્ર મ અને ચીલિગ્રહ પણ પ્રત્યક્ષ શબ્દનો પ્રયોગ થઈ શકશે. આ રીતે પ્રવિનઅર્થિ=પ્રત્યક્ષ એમ અભ્યર્થીભાવ સમામર્શ કરવો જ ચોખ્ખ છે.

કુ ડ હાતપદ—અભ્યર્થીભાવ સમામર્શ કરીને જલ્પકી જલ્ પ્રત્યય હયાકવગ્રથી ‘જલ્પક પ્રેક્ષકજન’ ‘જ્યક્ષા જલ્પાહ્વા’ વિગેરે સ્થાને લિંગજોડ સિદ્ધ થઈ જાય. તે પણ ‘જલ્પકો જોષ, જલ્પકા વુષિ’ આ પ્રયોગમા પુલિત્ર તથા સ્ત્રીલિંગ થઈ શકશે નહીં કારણ કે પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ એ વેદન છે તેને જ અહીં બેધ અને ભુક્તિ શબ્દથી કહેલ છે તેથી જલ્પકી જલ્ પ્રત્યય થવી શકતો નથી, માટે ઇન્દ્રિયવાથી ‘જલ્પક શબ્દથી કોઈલ વડુપુરુષ મમામ જ અહીં ભુક્તિવુક્ત છે.

(૨) ક્ષ આ ઠ કિન્દ્રીયે સ્ત્રીલિંગે વતુપદાભ્યર્થમિતિ જ્યક્ષકસ્યજલ્પકમ્ । અલિંગવત્કો ન્ કલ્પકિ જલિ-જલ્ કલ્પકિજલિ ।

ધર્મોચ્ચતે ઇતિ હરિના । લોક્મમિતિ પુલ્કનય, સ્ત્રીલિંગમિતિ લોકત્વ ।

(મિ)-અભ્યર્થિશામ્વાદિત્યારિ । સદ્ધિતિ જ્યક્ષકમ્ । કિં જ કસ્યમિતિ ક્ષ્ણ ય્વોપપુર્વસ્ય પદાલ્પકમ્વેતિ । એવાભ્યર્થીવાચકમાત્રજ્યક્ષકર્મણ વાચ્યમ્ । તદ્વદ્યુત્પત્તિ સ્ત્રીલિંગપદ્ધત્તે લક્ષણવ્યાપ્તવાદ પ્રબલત્વ સમાપીતિ અભ્યર્થીભાવજ્યક્ષકોપિ તદ્વદ્યુત્પત્તિ ક્ષેપ અભ્યર્થી-ભાવજવાદવિન્યાસજ્યક્ષકર્મણ કલ્પકલ્પવ્યાપ્તવાદ સ્ત્રીલિંગવ્યાપ્તવેતિ ક્ષેપ ‘અભિન્નિપ્તેતિ નનહજ્યક્ષકત્વ । તદ્વદ્યુત્પત્તિ જ્યક્ષકર્મણ ।

જલ્પકીસારિ અભ્યર્થીભાવમિતિજ્યક્ષકર્મણલોકીવત્કોપર્થેપમ્ ‘જ્યક્ષ પ્રેક્ષકજન ક્ષવાપીત્ત વૈભર્જિતિમા વ્યાપકતેન અભ્યર્થીભાવજલ્પકિવિભુક્તીકર્મણત્વે લક્ષણાં વિદ્યાર્થવ્યવ હાવ આત્મકલ્પઃ । પ્રત્યક્ષો ધોષ [દાન] અર્થિજલિઅવકાનકોરોપારિ જ્યક્ષકર્મણકે । બલો અભ્યર્થી-ભાવવાચકો વ્યાપકત્વમ્ ।

કુ યજ્ઞાના વરમ્—અહમ્વાપારનિરર્થક મનોધ્માપાગિયાસાધાર્થકરીષ્ઠેરૂં પરબ્રહ્મિતિ પરામ્વમ્માનાર્થેન પરસ્થમ્વેન સિદ્ધમ્ ।

૧ અર્થિવિ પુ ।

૬૬ ચગદ્દો દ્યયોરપિ તુન્યકમ્ભતા ભદાયત । તન યા પ્રત્યત્તમ્ય કૈશ્ચિજ્ઞ્યે-
શ્વતાડર્માદા, નામો શ્રેષ્ઠા-શ્ચિત્તમ ક્ષયોરપિ પ્રમાણ્યં પ્રતિ વિશેષાભાવાત્ ।

૬૫ ઇન્દ્રિયોઘી યઃ એટલે ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર્ણી અપેક્ષા નહીં ગણનાઃ.
અર્થાત્ મનોવ્યાપાર્ણી અમાદ્યાત અર્થનો બોધ ક્ષયનાર જ્ઞાન તે પડેલ અને
પડેલ શ્રુદ્ધી નિષ્પત્તિ-પરસ્પરઅક્ષથી છે આમા પરસ્પર અને યઃ એ બંને
શબ્દોનો સમાન અર્થ સમજવાનો છે

૬૬ મૂત્રમા લે જે 'તદ્ગ' છે તે પ્રત્યક્ષ અને પદોલ બંને પ્રમાણની
અગ્રી કક્ષા જણાવે છે તેથી જે દાર્શનિકો માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને વ્યેષ
માને છે તેઓની તે માન્યતા શ્રેષ્ઠ નથી, એ પ્રમાણે મૂત્રકાન્તુ મૂત્રન છે, કાન્તુ
કે બંનેમા પ્રમાણ્ય સમાન જ છે

૬૭ નનુ કથમેતદ દ્રૈતમુપપચતે યાવતા પ્રાયસમેવૈક પ્રમાણમિતિ સાવાકોડ-
વોચ્ચત, અપરે તુ પ્રત્યબાનુમાનાગમોપમાનાર્થાપર્યભાવસમર્થૈતિવપ્રાતિમરચભાવાન મૂયમો
મેદાન પ્રમાણસ્ય પ્રોચુ । તન્કથમેતત્ -શ્ચિત્તેન ।

૬૮ ઉચ્યતે-નમર્યચિપ્યમાણપ્રમાણમાનનાનુમાનેન તાવચ્ચાવાંકસ્તિસ્મકર્ણીય ।
અપર તુ સમવપ્રમાણમાવાનામૈવાડનર્થવેન વોધનીયા । તત્રાડનુમાનાગમો પગેક્ષ-
પ્રકારાવવ વ્યાત્યાસ્યેતે ।

૬૭ શક્ત-પ્રમાણના આ બે જ ભેદ કઈ રીતે યુક્તિમિદ્ધ થઈ શકશે ?
કારણ કે-આવાંક માત્ર પ્રત્યક્ષ જ પ્રમાણ છે એમ કહે છે ત્યારે ખીન્ત
દાર્શનિકો-પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ, ઉપમાન, અધાપત્તિ, અભાવ, સભવ
એતિહ, પ્રાતિભ આદિ અનેક ભેદો પ્રમાણના કહે છે, તો પ્રમાણના આ બે
ભેદ જ કઈ રીતે ઘટી શકે ?

૬૮ સમાધાન-આગળ અમારે અનુમાન પ્રમાણ મિદ્ધ કગવાતુ છે તો તે
અનુમાન પ્રમાણ મિદ્ધ વવાથી આવાંક તિગ્ગકરણીય-બાહ્યનીય છે અને ખીન્ત
એટલે કે માગ્ય સીમાઅક, પ્રભાકર, વેગેષિક, નૈયાયિક, યોગત વિગેરે દાર્શનિકોને
માન્ય જે જે પ્રમાણનો મભવ છે, તે બધાનો આ બે પ્રમાણમા જ અન્ત-
ભાવ થતો હોવાથી, નમન્તવી લેવા જોઈએ તે આ પ્રમાણે-

તે પ્રમાણોમાના અનુમાન અને આગમ એ બંને પદોલનો જ ભેદ છે
એ પ્રમાણે અન્થકાન્તુ મ્વય આગળ કહેશે

(૫૦) સ્વમાવાનિતિ લક્ષણાત્ । પતદિતિ પ્રમાણદેતમ્ । અષ્ટૈવેતિ દ્વય ય્ય ।

(ટિ) અપરે ત્વિતિ સાંખ્યમીમાંસકપ્રમાણકરકળમક્ષાક્ષપાદસૌગતચરકા ।

સમ્મવદ્ધિતિ ષડમાનપ્રમાણ્યાનામ્ । અષ્ટૈવેતિ પ્રત્યક્ષપરોક્ષદ્વયે । અથ પ્રમાણદેત-
મેશમિતમાર્હતાનામ્ । તદન્યેપામનુમાનાદીનામપિ સમ્મવત્પ્રમાણ્ય મ્વયદ્ધિ કથમજ્ઞોક્રિયતે શ્ચિત્તે,
મૈવમ્ । અપ્રમાણસ્ય પ્રમાણાન્તરમાવોપિ દુરુપપાદ । અન્યપાન્થકારસ્યાલોકાન્તર્ભાવો મ્વેત્ । અપ

एषि तर्षेण प्रत्ययान्तलोकार्थः । इतिवाचपोषरपरिच्छेदकम्बति । उभयान्तोपकारपरकम्बकम्बेण ।
 एषिदि(वि) मीमांसकप्रकारेण । तेषां परीक्षात्वेन प्रमाणाधीनत्वात् । मनु बहिष्कर्तव्यं
 पर्यटयित्वा इत्यन्तःपठ्यते । कर्मकम्बत्वेन कर्म विहितम्बतिवाच्यते । मेषु तेषां परीक्षात्वेन
 विहितत्वात्तमेवाम्बत्वेन प्रमाणात्प्रकारेण । एतादृशम्बतिवाच्येन ईदृशत्वात्तदिति कर्मकम्बत्वेन
 मित्तत्वेन सम्बन्धत्वात् ।

§ १ उपमानं तु नैवास्मिन्मते वाक्यम्—कस्मिन् प्रेष्य प्रमुणा प्रेष्यांपक्षे
 गव्यमानम् इति । स गव्यपक्षेवास्मिन्मतेवातान् कश्चन बनेत्तं पुङ्गवप्रार्थितम्—
 'कौटुम्ब गव्यम् इति । स प्राह—'बाह्यं गौस्तादृशं गव्यम् इति । तत्तत्तन्व
 प्रेष्यपुङ्गवत्त्वात्प्रेष्यान्तं प्राप्तत्वात्प्रतीतिवैशवाक्यार्थमस्मिन्मते गोसदृशम्बतिवाच्यं
 ज्ञानम् 'अथ स गव्यपक्षेवास्मिन्मते' इति प्रतिपत्तिः कर्मरूपानुपादकत्वं प्रमाणमिति ।

§ १ मीमांसकमते तु येन प्रतिपत्त्या गौस्मत्त्वो न गव्यम् न चोपति-
 वेशवाक्यं 'गौसिब गव्यम् इति कुतश्च, तस्य विच्छेदात्तद्वैतव्यत्वात्तस्य गव्यवत्त्वमिति
 प्रकमे स्मृत्यनै सति कपरोक्षे गविसादृशत्वात्तन्मते—मतेन सादृशं स गो
 इति 'तस्य गौस्मत्त्वं सादृश्यम् इति वा तदुपमानम्—

'तस्माद् मन् एवमेते तत् त्वात् सादृश्येन निश्चितम् ।

प्रमैयमुपमानत्वं सादृश्यं वा तद्विहितम्" ॥ (मीमांसो उप १७)

इति वचनादिति तदुच्यते । एतन्व परीक्षामेवैरूपामां प्र-वन्मिच्छामेवैरूपाम्बतिवत्त्वम् ।

§ ६ अने उपमानं नैवास्मिन्मते अते आ प्रमाद्ये छे—

इति मते शब्दे नैवास्मिन्मते इत्युक्ते—अथ (१७) इति आवा नैवास्मिन्मते 'अथ
 सादृश्यात्तद्वैतव्यत्वं स्वल्पं लक्ष्यते न इति । तेषां तेषां इति वचनात्तु पुङ्गवे
 गव्यं पदात्तत्वं स्वल्पं लक्ष्यते—अथ तेषां केषां ? त्वारे ते वनात्तु पुङ्गवे
 इत्युक्ते 'अथ गव्यं स्वल्पं लक्ष्यते' इति तेषां गव्यं स्वल्पं लक्ष्यते' इति वचनात्
 सादृश्यात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते । अथ गव्यं लक्ष्यते सादृश्यात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते ।
 त्वं अथ गव्यं लक्ष्यते अथ ते नैवास्मिन्मते ते अथगव्यं लक्ष्यते वनात्तु पुङ्गवे
 लक्ष्यते' इति वचनात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते । सादृश्यात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते इति
 तेषां परिच्छेदे आत्मे अथगव्यं लक्ष्यते—अथ इति प्रकमे' इति प्रतिपत्तिः
 इति मते तेषां अथगव्यं लक्ष्यते' इति वचनात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते । अथ गव्यं लक्ष्यते
 इति मते तेषां अथगव्यं लक्ष्यते' इति वचनात्तद्वैतव्यत्वं लक्ष्यते ।

§ १ मीमांसकमते तु येन प्रतिपत्त्या गौस्मत्त्वो न गव्यम् न चोपति-
 वेशवाक्यं 'गौसिब गव्यम् इति कुतश्च, तस्य विच्छेदात्तद्वैतव्यत्वात्तस्य गव्यवत्त्वमिति
 प्रकमे स्मृत्यनै सति कपरोक्षे गविसादृशत्वात्तन्मते—मतेन सादृशं स गो
 इति 'तस्य गौस्मत्त्वं सादृश्यम् इति वा तदुपमानम्—

સમાનતા છે’—એ પ્રમાણે પરોક્ષ રહેલ ગાયમા ‘સાદૃશ્યજ્ઞાન’ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉપમાન પ્રમાણ કહેવાય છે, વળી કહ્યું પણ છે કે—“તેથી (સન્મુખ રહેલ પદાર્થથી) જેનું સ્મરણ થાય તે સાદૃશ્ય યુક્ત પદાર્થ અથવા સ્મૃત પદાર્થનું તે સાથેનું સાદૃશ્ય એ ઉપમાનનો વિષય છે

આ ઉપમાન પ્રમાણનો અન્તર્ભાવ પરોક્ષના લેહરૂપ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનમા અથકાર સ્વય કરશે

(૧૦) સ્મરણસહકારીત્યજ્ઞ સ્મરણ સહકારિ યસ્ય । ન ચાતિવેદ્યેતિ ગથે ન ચાતિ
દેશવાક્યં શ્રુતમિતિ સમ્પન્નઘ । અનેનેતિ ગવયેન । સ ગૌરિતિ પિષ્ઠવિષય જ્ઞાનમ્ ।
અનેનેતિ ગવયેન । યદિતિ ગોપિષ્ઠ । સાદૃશ્યેનેતિ ગવયસાદૃશ્યેન । પ્રમેયમિતિ ગોચર ।
તદન્વિતમિતિ ગવયાન્વિતમ્ ।

(ટિ૦) તસ્માદ્ યદિત્યાદિ । તસ્માદિતિ જ્ઞાનાત્ । યદિતિ ગવયપિષ્ઠ દૃશ્યતે અટક્યા પર્ય
ટતા પુષેતિ શેષ । સાદૃશ્યેનેતિ સાદૃશ્યવિશિષ્ટ પિષ્ઠ, પિષ્ઠવિશિષ્ટ ધા સાદૃશ્ય ગોચરયત્સંવેદ-
નમુદીયેત, તેન વિશેષિત સાદૃશ્ય વૈતિ ગોગવયગતમ્ । તદન્વિતમિતિ ગોગવયપિષ્ઠસમ્બદ્ધમ્ ।
તદુચ્યતે ઇતિ ઉપમાનમભિધીયતે । પતચ્ચેતિ ઉપમાનમ્ ।

§ ૧૧ અર્થાપત્તિરપિ—

“પ્રમાણપટ્કવિજ્ઞાતો યત્રાર્થોઽનન્યથામવન્ ।

અદૃષ્ટ કલ્પયેદન્ય સાઽર્થાપત્તિરુદાહતા ॥૧॥” [મીન્સો૦અર્થા૦૧]

હ્યેવંલક્ષણાઽનુમાનાન્તર્ગતૈવ । તથાહિ—અર્થાપત્યુત્થાપકોઽર્થાઽન્યથાનુપપદમાનત્વેના-
ઽનવગત, અવગતો વાઽદૃષ્ટાર્થપરિકલ્પનાનિમિત્ત ‘સ્યાત્’ ન તાવદનવગત,
અત્તિપ્રસન્નાત્ । અથાઽવગત, તર્હન્યથાઽનુપપદમાનત્વાવગમોઽર્થાપત્તેરેવ, પ્રમાણાન્ત-
રાદ્ વા ‘પ્રાચ્યપ્રકારે પરસ્પરાશ્રય । તથાહિ—અન્યથાઽનુપપદમાનત્વેન પ્રતિપન્ના-
દર્થાદર્થાપત્તિપ્રવૃત્તિ, તત્પ્રવૃત્તેશ્ચાસ્યાન્યથાનુપપદમાનત્વપ્રતિપત્તિરિતિ । પ્રમાણાન્તર તુ
મૂયોદર્શનમ્, વિપક્ષેઽનુપલમ્બો વા ‘ મૂયોદર્શનમપિ સાધ્યધર્મિણિ, દૃષ્ટાન્ત-
ધર્મિણિ વા ‘ યદિ સાધ્યધર્મિણિ, તદા મૂયોદર્શનેનૈવ સાધ્યસ્યાપિ પ્રતિપન્નત્વાદર્થ-
પત્તેર્વૈયર્થમ્ । અથ દૃષ્ટાન્તધર્મિણિ, તર્હિ તત્ર પ્રવૃત્ત મૂયોદર્શન સાધ્યધર્મિણ્ય-
ન્યથાઽનુપપદમાનત્વ નિશ્ચાયયતિ, તત્રૈવ વા ‘ તત્રોત્તર પક્ષોઽસન્ । ન સ્વલ દૃષ્ટાન્ત-
ધર્મિણિ નિશ્ચિતાન્યથાઽનુપપદમાનત્વોઽર્થ સાધ્યધર્મિણિ તથાત્વેનાઽનિશ્ચિત સ્વસાધ્ય
ગમયતિ અત્તિપ્રસન્નાત્ । પ્રથમપક્ષે તુ લિહ્જ્ઞાર્થાપત્યુત્થાપકાર્થયોર્ભેદામાવ । વિપક્ષે-
ઽનુપલમ્બાત્ તદવગમ ઇતિ ચેત । નન્વસાવનુપલમ્બમાત્રરૂપોઽનિશ્ચિત, નિશ્ચિતો વા
તદવગમયેત્ ? પ્રથમપક્ષે, તત્પુત્રત્વાદેરપિ ગમકત્વાપત્તિ । નિશ્ચિતશ્ચેત્, તર્હનુમાનમેવા-

૧ ધા દૃષ્ટં મુ ।

શાસ્ત્રિરાખ્યા ત્રિવિધાપ્યથાજ્ઞુપપત્તેરનુમાનરૂપથાત્ । ન ચ સપદસમ્પન્નાસદ્ગ્રાહ્યૃઠો
 ઝુમાનાર્થાપયોર્મ પદ્મર્મતામરિઠાવનુમાનાત્ તદ્દિત્ત્વ પ્રમાણત્તસ્વાનુપદ્ધાત્ ।
 ન ચ-પદ્મર્મવદ્વ્યમનુમાનમથ માસ્તિ-ઇતિ શાખ્યમ્,

પિરોચ શામળત્વન પુત્રાહણતાઝુમા ।

સર્કશોઝ્ઞપ્તિશ્ચ ન પદ્મર્મમપ્સ્યત્ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ઝ્ઞેન સ્વસ્મમિધાનાત્ ॥

૪૧૧ અર્થાપતિનુ વક્ષણુ ઇ પ્રમાણથી પ્રસિદ્ધ પદાર્થ એ અન્યથાનુ
 પપન્ન હોય તે તેનાથી એ આદ્ય પદાર્થની ક્રમવ્યા શબ્દ છે તે અર્થાપતિ
 કહેવાય છે—આવુ ક્રમમાં આવ્યુ છે એ અર્થાપતિ અનુમાનની અન્તગત
 જ છે તે આ પ્રમણે—અર્થાપતિનો ઉત્થાપક અથ સ્વય અન્યથાનુપપન્ન રૂપે
 અવિનાભાવિરૂપે અનિશ્ચિત હોય છતા આદ્ય અર્થની ક્રમવ્યામા નિમિત્ત શબ્દ
 છે કે અન્યથાનુપપન્નરૂપે નિશ્ચિત ધર્મ ને આદ્ય પદાર્થની ક્રમવ્યામા નિમિત્ત
 શબ્દ છે ? અન્યથાનુપપતિનો અનિશ્ચય હોવા છતા અર્થાપતિ થતી હોય તે—
 અતિપ્રમત્ત આવશે ક્ષરણુ કે—તે તે પ્રમે તે પદાર્થ આદ્યની ક્રમવ્યા આથી કાઠી
 અને અન્યથાનુપપતિનો નિશ્ચય હોય તે આદ્ય પદાર્થની ક્રમવ્યા શબ્દ છે એ
 પણ કહ્યો તે પ્રમ છે કે અન્યથાનુપપતિનો નિશ્ચય અર્થાપતિથી શબ્દ કે
 જીભ કોઈ પ્રમાણથી ? પ્રથમ પદ્મમાં અન્યથાનુપપત્ત્યા નિશ્ચય દ્વારા અર્થાપતિ
 પ્રમણની પ્રવૃત્તિ અને અર્થાપતિની પ્રવૃત્તિથી અન્યથાનુપપતિનો નિશ્ચય—
 જેમ અન્વે-શાશ્વ નામનો રોપ આવશે. જીભ પ્રમણથી અન્યથાનુપપત્તવનો
 નિશ્ચય કહ્યો તે ન જીભ પ્રમણુ જ્યોદ્ધન ન-વરવર દ્ધન છે કે વિપક્ષમાં
 અનુપવલ છે ? જ્યોદ્ધન હોય તે તે આશ્વધર્મી (પક્ષ)મા પ્રમણુ છે કે
 દ્ધાવધર્મી(મપક્ષ)મા ? એ આશ્વધર્મીમાં માનો તે તે જ્યોદ્ધનરૂપ પ્રમાણથી
 જ આશ્વનો પણ નિશ્ચય ધર્મ જતો હોવાથી અર્થાપતિપ્રમણુ નિપૂજ ધર્મ જશે.
 એ દ્ધાવધર્મીમા માનો તે—દ્ધાવધર્મીમાં પ્રવૃત્ત થયેલ તે જ્યોદ્ધન અન્ય
 થાનુપપતિનો નિશ્ચય આશ્વધર્મીમા પણ ક્ષાય છે કે દ્ધાવધર્મીમાં જ ક્ષાય
 છે ? દ્વિતીય પણ ધુલિમિદ્ધ નથી, ક્ષરણુ કે— દ્ધાવધર્મીમાં અન્યથાનુપપવ
 માનરૂપે અથ નિશ્ચિત હોવા છતા એ તે અથ આશ્વધર્મીમાં અન્યથાનુપપવ
 માન રૂપે અનિશ્ચિત હાય તે અતિપ્રમત્ત આવશે હોવાથી તે સ્વસાધને
 જ્યોવને નથી પ્રથમ પદ્મમા તે—હેતુ અને અર્થાપતિના ઉત્થાપક (પ્રીત્વાદિ)
 પદાર્થમા કાઈ એટ રહેશે નહીં, અને તેથી અનુમાન અને અર્થાપતિ પણ બિન્ન
 રહેશે નહીં વિપક્ષમા અનુપવલરૂપ અન્ય પ્રમાણથી અન્યથાનુપપવમાનત્વનો
 નિશ્ચય શબ્દ છે, જેમ કહ્યો તે પ્ર ન છે કે વિપક્ષાનુપવલમાત્રનો અનિશ્ચય છતા તે
 અન્યથાનુપપવમાનત્વનો બોધક છે કે વિપક્ષાનુપવલમાત્રનો નિશ્ચય હાય તે તે
 અન્યથાનુપપવમાનત્વને સ્તેષક છે ? પ્રથમ પદ્મ કહ્યો તે વ્યપુવત્વરૂપ હેતુ પણ
 મમક નથી જશે. અર્થાપતિ ઉપચિદ્ધિનિ વ્યપુવત્વરૂપ હેતુ પણ હેવત્તારિમા

શ્યામત્વરૂપ સાધ્યનો સાધક બની જવાનો પ્રસંગ આવશે દ્વિતીય પક્ષ કહો તો—
અર્થાપત્તિ અનુમાનરૂપ બની જશે, કારણ કે—‘નિશ્ચિતાન્યથાનુપપત્તિ’ એ જ
અનુમાનનું લક્ષણ છે

શકા—અનુમાનમા સપક્ષ હોય છે અને અર્થાપત્તિમા સપક્ષ હોતો નથી,
માટે અર્થાપત્તિ અને અનુમાન પરસ્પર ભિન્ન છે

સમાધાન—એમ માનશો તો—પક્ષધર્મતાયુક્ત અનુમાનથી પક્ષધર્મરહિત અનુ-
માનને પ્રમાણાન્તર માનવું પડશે

શકા—પક્ષધર્મતારહિત અનુમાન હોતું જ નથી

સમાધાન—એમ ન કહેવું, કારણ કે—પક્ષધર્મતારહિત અનુમાન હોય છે
અને એવું સ્વયં ભટ્ટે પણ કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે—“માતાપિતા ગ્રાહ્યણ હોવાથી
પુત્રના ગ્રાહ્યણત્વની અનુમિતિ સર્વલોક પ્રસિદ્ધ છે, અર્થાત્ માતાપિતાનું ગ્રાહ્યણત્વ
એ હેતુ પુત્રરૂપ પક્ષમા ન હોવા છતાં સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે, માટે આ અનુમિતિ
પક્ષધર્મતાની અપેક્ષા રાખતી નથી ”

આ પ્રમાણે અર્થાપત્તિ એ કેઈ બુદ્ધ પ્રમાણ નથી

(પ૦) અર્થં ઇતિ પીનગ્વાદિ । અનન્યથાભવન્નિતિ મોજન વિનાઽન્યયા ન ભવતિ—ન ઘટે ।
અર્થં ઇતિ પીનગ્વાદિ । અન્યથેતિ રાત્રિમોજન વિના । અદૃષ્ટાર્યપરિકલ્પનાનિમિત્તમિતિ
રાત્રિમોજનપરિકલ્પનાનિમિત્તમ્ । અર્થાદિતિ પીનગ્વરૂપાત્ ।

(દિ૦) પ્રમાણેત્યાદિ । યત્રેતિ દેવદત્તાદૌ । પ્રમાણપદ્કેન પ્રત્યક્ષાનુમાનાગમોપમાનાર્થા-
પરયમાલક્ષણેન વિદ્વાન । અત્ર તન્મતાનુસારેણ સામાન્યત પ્રમાણપદ્કશબ્દપ્રયોગ । પ્રકૃતામ-
ર્થાપત્તિ વિદ્યાય પદ્વકેનૈવ વિદ્વાનોઽર્થોઽદૃષ્ટ કલ્પયન્નર્થાપત્તિમુત્યાપયતિ ઇતિ તાત્પર્યાર્યં । અર્થં
ઇતિ પીનગ્વાદિ । અદૃષ્ટમિતિ દિવસે મુષ્જાનસ્યાદર્શનાત્ । અન્યમિતિ રાત્રિમોજનલક્ષણમ્ ।
યયા પીનો દેવદત્તો દિવા ન મુહુક્તે । અર્થાપત્તયા યહુલાન્ધકારકરમ્ચિતદશાદિશિ નિશિ મુહુક્તે ।
અતિપ્રસક્લાદિતિ અપ્રતીતાનાં શાહ્મનસોર્વિપયાતીતાનામપ્યર્થાપત્તેર્વેદનોપત્તે । તત્પ્રવૃત્તેરિતિ
અર્થાપત્તિપ્રવૃત્તે । અસ્યેત્યર્થસ્ય । યત્તિ સાધ્યેત્યાદિ । સાધ્યસ્યેતિ મોજનસ્ય । તદ્દિ તત્રેતિ
દૃશ્યન્તર્ધર્મિણિ । તત્રૈવેતિ દૃશ્યન્તર્ધર્મિણ્યેવ । નિશ્ચિતેતિ । નિશ્ચિતમન્યથાનુપપદ્યમાનત્વ યસ્ય ।
તદાત્વેનેતિ અન્યથાનુપપદ્યમાનત્વેન । ત્લિજ્ઞેનિ હેતુ । તદ્વગમ ઇત્યન્યથાનુપપદ્યમાનત્વાવગમ ।
તદિરવન્યથાનુપપદ્યમાનત્વમ્ । તત્પુત્રાદેરપ્યુપાધિપ્રવેશકૃપિતોપિ તત્પુત્રત્વાદિહેતુરપિ દેવદત્તાદૌ
શ્યામત્વ સાધયેત્ । ન ચ સપક્ષેતિ । અનુમાને સપક્ષોસ્તિ । સ ચાર્થાપત્તૌ નાસ્ત્યેવેતિ ન વાચ્યમ્ ।
તદ્વદિતસ્યેતિ પક્ષધર્મવર્જિતસ્ય ।

§ ૧૨ યદપિ—

“પ્રત્યક્ષાદેરનુત્પત્તિ પ્રમાણાભાવ ઉચ્યતે ।

સાઽઽત્મનોઽપરિણામો વા વિજ્ઞાન વાઽન્યવસ્તુનિ ॥” [મીશ્લો૦ અમા૦ ૧૧]

સેતિ પ્રત્યક્ષાદનુત્પત્તિ, આત્મનો ઘટાદિગ્રાહકતયા પરિણામાભાવ પ્રસગ્યપક્ષે । પર્યુદાસ-

पक्षे पुनरुच्यते च पटविविधताऽऽप्ये कस्तुन्यभावे पटो गालीति विज्ञानम्—इत्य-
मात्रप्रमाणमभिधीयते उदपि यथासंभवं प्रत्यक्षादन्तर्गतमेव । तथाहि—

“गृहीत्वा कस्तुसङ्घातं स्तृत्वा च प्रतियोगिनम् ।

मानसं गारित्वाज्ञानं चावच्छेदनात्प्रेक्षया ॥” (मीमेरे धर्मा २७)

इतिमममात्रप्रमाणवदिका सामग्री । उत्र च मूलमदिकं कस्तु प्रत्यक्षेण पटादिमि
प्रतियोगिनि संस्पृष्टम् अर्धसूई वा गृहीतं ' नाच' पक्ष प्रतियोगिसंस्पृष्टत्वं
मूलमदिकस्तुन प्रत्यक्षेण गृह्ये तत्र प्रतियोग्यमात्रमाहृष्येनाऽऽमात्रप्रमाणस्य प्रवृत्ति-
विरोधात् । प्रवृत्तौ वा न प्रामाण्यम् प्रतियोगिन सत्येऽपि तद्व्यवृत्ते । द्वितीय-
पक्षे तु धर्मप्रमाणमेवार्थम् प्रत्यक्षेणैव प्रतियोगिना कुम्भादीनाममात्रप्रतिपत्ते ।
अथ न संस्पृष्टं न्यस्यसंस्पृष्टं प्रतियोगिमिर्मूलमदिकस्तु प्रत्यक्षेण गृह्यते कस्तुमात्रत्वं
तेन गृहणान्मुपमाविति चेत् । उदपि दुष्टम् संस्पृष्टत्वासंस्पृष्टत्वो परस्परपरिहार
विहितरूपत्वेनैकनिषेधेऽपरविशाल्य परिहर्तुमशक्यत्वात्—इति सदसङ्ख्यस्तुगृह्यप्रवलेन
प्रत्यक्षेणैवाऽर्धं वेद्यते । स्वचित्तु 'तदपटं मूलम्' इति स्मरणेन, 'तत्रैवेदमपटं मूलम्'
इति प्रत्यक्षिणात् 'योऽस्मिन्मानं मवति नासौ धूमवान् इति तर्केण 'नात्र धूमोऽन्य
इत्यनुमानेन, गृहे यतो गच्छति' इत्यागमेऽत्रऽमात्रत्वं प्रतीयते चाऽऽमात्रप्रमाणं प्रवर्तयाम्

४ १२ अने वणी कुम्भारिणे के अा इवु के के "प्रत्यक्षादि प्रमाद्योनी अत
त्पत्ति-ते प्रमाद्योनाय अर्थात् अलाय प्रमाद्य इहेवाय के ते नि प्रमादे के
१ अात्प्रमा साधनपरिष्कार न वेवे अथवा २ अन्वपराधीमा ख १ अतु १—आभा
ते (सा) शब्दने अर्थ प्रत्यक्षादिनी अतुत्पत्ति के हवे १ प्रसक्तने अनुसरिने
निवाहीने ते तेमा यगादि पदाधीना आच्छे-इत्ये तरीके अात्प्रमाता परिष्कारने
अलाय के प्रसक्त्य इहेवाय के अने अन्व जेरहे के पररहित के अतक्षादि के
ते पशुदास अलाय इहेवाय, तमा 'यद्ये नथी' जेवु ज्ञान ते अलाय प्रमाद्य
इहेवाय के ते अावतमा पक्ष इहेवानु के अलाय प्रमाद्यने यथासलय (यित
पितानी भवता प्रमाद्ये) प्रत्यक्षादि प्रमाद्यमा अ अभावस थाय के ते अा प्रमाद्ये
तमास भते कस्तुने सङ्घात अाद्यिने अने प्रतियोगीतु जेरहे के केने अलाय
निश्चित जेय ततु स्मरणे यथाधी, छन्दिषोनी अपेक्षा निगा अ कति
(नथी) के प्रमाद्ये अलायनु मानसज्ञान थाय के—आ प्रमाद्ये अलाय प्रमाद्यने
वृत्तन्त करनार साभधी के हव आभा प्रम के के अतक्षादि पदाधीनु प्रत्यक्ष
प्रमाद्यधी यगादि प्रतियोगी साधे सलक्षरूपे अक्षय थाय के के असलक्षरूपे १
प्रथम पक्ष इही शक्या नही, अरव के—जे प्रत्यक्ष प्रमाद्य परे प्रतियोगीधी
सलक्ष अतक्षादि पदाधीनु अक्षय थाय ता तेधी अतक्षादिमा परतु अक्षय ततु
जेवाधी अलायना आच्छे तरीके अलाय पटाअलायना आच्छे तरीके अलायना अाधीय

પ્રવૃત્તિ થઈ રાકશે નહીં અને ધારો કે ક્ય ચિત્ અભાવ પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ તે પ્રમાણ થશે નહીં, કાગળ કે ઘટનો મદ્દાવ છતા તેની પ્રવૃત્તિ થઈ છે અને ઘટથી અસબદ્ધ ભૂતલનુ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષથી થાય છે, એ બીજો પક્ષ માનો તો અભાવ પ્રમાણ વ્યર્થ છે, કાગળ કે પ્રતિયોગી ઘટના અભાવનુ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષથી જ થઈ ગયું છે

શકા-પ્રતિયોગી માથે મળદ્ધ પણ નહીં અને અસબદ્ધ પણ નહીં એવા ભૂતલાદિ પદાર્થનુ પ્રત્યક્ષથી ગ્રહણ થાય છે, કાગળ કે-માત્ર વસ્તુનુ જ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષથી અમે સ્વીકારેલું છે

સમાચાન-તે કથન યુક્તિયુક્ત નથી, કાગળ કે-અસ્પૃષ્ટત્વ અને અમસ્પૃષ્ટત્વ એ બન્ને પરસ્પરગણિહાગસ્થિતિરૂપ (એક-બીજાને દૂર કરીને ચોતાની સ્થિતિ વાળા) હોવાથી એકના નિષેધમા બીજાના વિધાનનો પરિહાર કયો અગકચ છે અર્થાત્ બીજાનુ વિધાન અવગ્ય થાય છે માટે સદ્રૂપ કે અમદ્રૂપ પદાર્થના ગ્રહણમા પ્રવીણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ અભાવ લાણી શકાય છે વળી કોઈ સ્થળે 'તે ભૂતલ ઘટ વિનાનુ છે' એ પ્રમાણે સ્મરણથી, 'ઘટ વિનાનુ તે જ ભૂતલ આ છે' એ પ્રમાણે પ્રત્યભિજ્ઞાનથી, 'જે અશિવાળુ નથી તે ધૂમવાળુ નથી'-એ પ્રમાણે તર્કથી, 'અહીં-જલાગયમા ધૂમ નથી કાગળ કે-અહીં અગ્નિ નથી' એ પ્રમાણે અનુમાનથી, અને 'ગર્ગ ઘગમા નથી'-એ પ્રમાણે આગમથી અભાવની પ્રતીતિ થઈ જાય છે તો પછી અભાવ પ્રમાણની કઈ જગ્યાએ પ્રવૃત્તિ થશે ? અર્થાત્ અભાવ પ્રમાણ માટે કોઈ વિષય જ નથી માટે અભાવ લુહુ પ્રમાણ નથી

(દિ૦)-યદ્વપોત્યભાવપ્રમાણમભિધીયતે ઇતિ સમ્યન્ધ । પ્રસજ્યેતિ-

“દ્વો નષો હિ સમાહ્યાતો પયુંદાસપ્રમજ્યકો ।

પયુંદાસ સદ્ગ્રાહી પ્રસજ્યસ્તુ નિષેધકૃત્ ॥” ઇતિચનાત્ પ્રસજ્ય આત્મનસ્તદાકાર-પરિણામામાષાદ્ ઘટાદિપદાર્થસાથોંત્ર નારિત્” ઇતિ જ્ઞાનમુત્યમાસાદયતિ । પયુંદાસેતિ ભૂતલાદિવ્યતિ રિક્ષે વિવક્ષિતે ઘટાદૌ ભભાવરૂપે ।

ગૃહીત્વેત્યાદિ । ગૃહીત્વા શાત્યા ષસ્તુનો ભૂતલાદે સદ્ભાવમ્ । પ્રતિયોગિનમિતિ ઘટાદિક્ક-મભાવેન વિવક્ષિતમ્, અમાયરૂપત્વાત્ મદ્દભાવસ્ય ક્ષયુભૂતમ્ । માનસમિતિ મનોવ્યાપારદ્રવ્યસસુદ્ભૂતમ્ । અક્ષાનપેક્ષયેતિ ઇન્દ્રિયવ્યાપારમન્તરણ । તત્ર સ્તેતિ ભૂતલાદૌ । યત્ર હિ સાક્ષાત્પ્રતિયોગી દ્વિવિષયતા-મેતિ, ન તદ્ગ્રામાધો ભવેત્તસ્ય । ઘસ્તુમાપ્રસ્યેતિ સ્તેન મદ્દેન । અયમિત્યભાવ । આગમેનેતિ આગમોઞ્જામપુરુષવચનમ્ ન ઘોતરાગાદિપ્રગોતર્ધમશાસ્ત્રમ્ ।

૧૧૩ સમવોડપિ સમુદાયેન સમુદાયિનોડવગમ ઇત્યેવલક્ષણ ‘સમવતિ સ્વાર્યાં દ્રોણ’ ઇત્યાદિ નાનુમાનાત્ પ્રથક્ । તયાહિ-સ્વારી દ્રોણવતી, સ્વારીત્વાત્, પૂર્વો-પલ્લવસ્વારીવત્ ॥

૧૧૪ એતિથ ત્વનિર્દિષ્ટપ્રવક્તૃક પ્રવાદપાગમ્પર્યમિતીહોચુર્વૃદ્ધા, યથા-‘હહ વટે યક્ષ પ્રતિવસતિ’ ઇતિ । તદપ્રમાણમ્, અનિર્દિષ્ટપ્રવક્તૃકત્વેન સાગયિકત્વાત્, આપ્તપ્રવક્તૃકત્વનિશ્ચયે ત્વાગમ ઇતિ ॥

૬૧૫ યદ્વિ પ્રાતિમમધુકિન્નરજાવાપારાનોમમધુકારેષ મધ મે મરી-
પતિતસાદો મક્તિના દયાપાકારં સ્વટતવા કેન્નમુપ્પન્ તન્વનિત્તિવનિક્ષ્મતવા
માનમામતિ પ્રમ્પણુનિનિજ્જનમર ।

મનુન વિશ્વાવિમશાનિત્તિજ્જન સાર્થે ગૃહીતાવ્યથાન્નુપપતિકામન પ્રમ્પ
લોદેમાદર્શિન્નાનુરુતિ, સ્વુ તિવંતિજ્જપરનાસખ્વોજ્જાજ્જસ્વટતમુમાન્નેવ । इति न
प्रमम्परोक्ष्म-पदौपवातिरम श्रेयाऽपि कर्तुं शक्य ॥ १ ॥

૬૧૭ સમુદાયથી સમુદાયીને એક શબ્દ છે સભ્ય પ્રમાણુનુ આ શબ્દ
છે જેમકે-જ્જરી (૨૧૬ કે ૨૦ ક્રીણ) માં ક્રીણ (૨૧૨) ચેર ને સભ્ય છે.
આ સભ્ય પ્રમાણુ પણ જનુમાનથી જિન્ન નથી પરંતુ જનુમાનરૂપ જ છે
જેમકે જ્જરીમા ક્રીણ છે ક્ષણ કે તે જ્જરી છે પૂર્વ અલ્લેજ જ્જરીની જેમ.

૬૧૪ જે નાન પ્રવરપરપસ (૬૦૩) કાસ વૃદ્ધોએ આમ ક્યુ છે
એવ પ્રકારનુ દેવ પણ મૂળ વજ્ય અજ્ઞાત-અપ્રસિદ્ધ દેવ, તે જૈતિય પ્રમાણુ
કહેવાય છે જેમકે-આ વામા વજ્ય રહે છે જેમ વૃદ્ધ પુરુષે કહે છે આપુ
જૈતિય પ્રમાણુરૂપ નથી, ક્ષણ કે તેમાં વજ્ય જ્ઞાત નથી, તેથી તેની જ્ઞાતવામ
સ શબ્દ રહે છે અને એ તેની વજ્ય આપા પુરુષ છે એવો નિદેશ કર્ષવ્ય તે
તે આજમ સ્વરૂપ જ છે

૬૧૫ ઈત્રિય, જેનુ કે યજ્ઞના આપર વિના આજે સભ્ય માણ ઉપર
મનના યજ્ઞ એકેએ એવુ સ્વરૂપે આરમાત જે જ્ઞાન શબ્દ છે તે પ્રાતિક
પ્રમાણુ કહેવાય છે જે પ્રાતિક પણ મનોજ્ઞ-જ્ઞેવાથી મનસ છે અને તેથી
પ્રત્યક્ષમા અન્વત્પૂત કર્ષવ્ય છે વગી પ્રસન્નતા એકેને પ્રિય-મુજ્જાની અને
ઉદ્દેશ એકેને અપિય-કુ જાની પ્રાસિદ્ધ રજનુ જનુમાન એવે આસિદ્ધ ક્ષેપી
દેવ છે તેને શબ્દ છે તે પણ ક્ષીરિઆકુ ઉલસતુ એકેને ક્ષયા વૃક્ષિયા અરપદ
જનુમાન એવુ દેવાથી જનુમાન પ્રમાણુમા અન્વત્પૂત થયે.

આ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ અને પરીક્ષ જેમ એ જ પ્રકારે પ્રમાણુ છે અને તે
સજ્ઞાનુ ઈત્તજ્ઞાન ક્ષત્તને ૬-૨ પણ સમર્થ નથી.

કાર્ત્વ્ય પ્રમાણુના એ ન-જ્ઞાત જ એ ઘર્ષાનિકેમા જિન્ન જિન્ન મા-જ્ઞતા છે.
આનો-૧ પ્રત્યક્ષ જૌદ અને રૈશીચિ-૧ પ્રત્યક્ષ અને ૨ જનુમાન, સાંજ્ઞ
અને કૌર્ષ રૈશીચિ-૧ પ્રત્યક્ષ ૨ જનુમાન અને ૩ આજમ, નેવાચિ-૧ પ્રત્યક્ષ
૨ જનુમાન ૩ ઉપમાન અને ૪ આજમ, પ્રજ્ઞા-૧ પ્રત્યક્ષ, ૨ જનુમાન,
૩ ઉપમાન ૪ આજમ અને ૫ અર્થાપતિ, કુમારિત ૧ પ્રત્યક્ષ, ૨ જનુમાન,
૩ ઉપમાન ૪ આજમ, ૫ અર્થાપતિ અને ૬ અર્થાવ, અરક આદિ ઉચ્ચ ઉપરવ
સભ્ય, જૈતિય આદિ પ્રમાણુ માને છે પણ તે ઊંચ પ્રમાણુના જૈનસ મત પ્રત્યક્ષ
અને પરીક્ષ જે મેમા સમ્ભવંયા કર્ષવ્ય છે ૧

(૧) સમુદાયદેવેદિ કાર્ત્વ્યુપરેણ । સમુદાયવિજ્ઞ ઈતિ દેવ જનુદાયવ મ ૧૦

પ્રત્યક્ષ લક્ષ્યન્તિ—

સ્પષ્ટં પ્રત્યક્ષમ્ ॥ ૨ ॥

§ ૧ પ્રવલત્તરજ્ઞાનાવરણવીર્યાન્તરાયયો ક્ષયોપશમાત ક્ષયાદ વા સ્પષ્ટતા-
વિશિષ્ટ વૈગ્ધ્યાસ્પદીમૂત યત્ તત્ પ્રત્યક્ષ પ્રત્યેયમ ॥૨॥

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુનુ લક્ષણુ—

સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ છે ૨ .

§ ૧ અતિબળવાન—ગાઠ જ્ઞાનાવરણીય અને વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ,
કે ક્ષયથી સ્પષ્ટ અર્થાત્ વિશદ જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ છે ૨

સ્પષ્ટત્વમેવ સ્પષ્ટ્યન્તિ—

અનુમાનાદ્યાધિક્યેન વિશેષપ્રકાશનં સ્પષ્ટત્વમ્ ॥૩॥

§ ૧ અનુમાનાદિમ્યો વ્યક્તમાણપરોક્ષપ્રકારેમ્યોઽતિરિક્ષેણ વ્યક્તિષેષાણા નિયત-
વર્ણસંસ્થાનાવર્થાકારાણા પ્રતિભાસન જ્ઞાનસ્ય તત્ સ્પષ્ટત્વમિતિ ॥ ૩ ॥

જ્ઞાનની સ્પષ્ટતાનુ સ્પષ્ટીકરણુ—

અનુમાનાદિપરોક્ષ પ્રમાણુથી અધિકપણુ વિશેષોનુ પ્રકાશન તે સ્પષ્ટતા
છે ૩

§ ૧ આગળ (ત્રીજા પરિચ્છેદમા) વર્ણુવાચેલા અનુમાનાદિ પરોક્ષ
પ્રમાણુના ભેદોથી અધિકપણુ પદાર્થના નિયત વર્ણુ-અસ્થાન (આકાર) આદિ
વિશેષોનુ પ્રકાશન તે જ્ઞાનની સ્પષ્ટતા છે ૩

પ્રત્યક્ષસ્ય પ્રકારપ્રકાશનાયાહુ —

તદ્ દ્વિપ્રકારમ્—સાવ્યવહારિક પારમાર્થિકં ચ ॥૪॥

§ ૧ સાવ્યવહારો વાધારહિતપ્રવૃત્તિનિવૃત્તી પ્રયોજનમસ્યેતિ સાવ્યવહારિકમ્,
વાહોન્દ્રિયાદિસામગ્રીસાપેક્ષત્વાદપારમાર્થિકમ્, અસ્મદાદિપ્રત્યક્ષમિત્યર્થ । પરમાર્થે મર્વ
પારમાર્થિક મુખ્યમ્, આત્મસનિધિમાત્રાપેક્ષમ્, અવધ્યાદિપ્રત્યક્ષમિત્યર્થ ॥૪॥

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુના ભેદોને ઠહે છે—

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ બે પ્રકારે છે—સાવ્યવહારિક અને પારમાર્થિક. ૬,

§ ૧ કોઈ પણ જાતની બાધા વિના ઇષ્ટ વિષયમા પ્રવૃત્તિ, અને અનિષ્ટ-
વિષયથી નિવૃત્તિરૂપ પ્રયોજન બેનાથી સિદ્ધ થાય તે સાવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ છે
અર્થાત્ આપણા જેવા સામાન્ય લોકોનુ પ્રત્યક્ષ, તે અપારમાર્થિક હોવાથી સાવ્ય-
વહારિક પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, કાંણુ કે—તે અશુ વિગેરે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા
રાખનારુ છે

પરમ અર્થમા થયેલ જ્ઞાન તે પારમાર્થિક અર્થાત્ મુખ્ય પ્રત્યક્ષ છે
કારણુ કે તે માત્ર આત્માની સનિધિ-સમીપતાની અપેક્ષા રાખનાર છે આ
પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષમા અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનોનો સમાવેશ છે ૪.

(१) बाधार्हितप्रवृत्तिमिच्छती इति इतिवदे, अनिश्चितये च ॥११॥
सांख्यद्वारिकस्य प्रथमौ दर्शनम्—

तद्यथा द्विविधमिन्द्रियनिष्पन्नमनिन्द्रियनिष्पन्नम् च ॥१॥

§ १ इन्द्रियानि चक्षुरादीनि निष्पन्नमरसतीन्द्रियनिष्पन्नम् ।

§ २ अनिन्द्रियज्ञानमनोऽपि स्वाक्षिप्तमिति कथं न तन्न स्वप्नेन उच्यते—
इन्द्रियस्वाप्नाधारणकारणत्वात् । नन पुनरनिन्द्रियवत्त्वस्य स्वाक्षिप्तम इति साधारणं
त्वं । सासाधारणेन च स्वप्नेनोच्यते, तथा—पय पक्वाऽऽनद्यदिजन्मवेऽप्यहुरास्य
वीरेणैव स्वप्नेन—अप्यहुरा—कोष्ठवाहुरोऽयमिति ।

अनिन्द्रियं मनो निष्पन्नं यस्य तत्तपस्वि ॥

मांसावहारिक प्रत्यक्षना सेतो देण्डे ॐ—

तेभ्य प्रथम सांख्य-द्वारिक प्रथमो मे प्रथमो ॐ—अनिन्द्रियनिष्पन्नमनो
अनिन्द्रियनिष्पन्नम्, ५.

§१ अहं आदि इन्द्रियेणो नो उत्पन्नं भाव ॐ ते इन्द्रियनिष्पन्न-
अर्थो इन्द्रिय अरवुः.

§२ अहं—अनिन्द्रियज्ञानमां मनो पक्षे व्यापार बोध ॐ ते तेने भनो
निष्पन्नं सा भटे नवी कहेत्त ।

असाधारण—अनिन्द्रियेणो कथा ज्ञानमां इन्द्रिय असाधारण अरवु ॐ असाधे मन
ते अनिन्द्रियज्ञानमां पक्ष अरवु ॐ भटे मन साधारण अरवु ॐ अस्तनी ईर्ष
पक्ष अस्तुने असाधारण ते कथेसा असाधारण अरवुषी न कथो देण्डे ॐ
पृथ्वी, वायु, पवन, तदको विदेरे अरवुषी उत्पन्नं कथो बोध उच्यं पक्ष
'मा साक्षिने अहुरे ॐ अने ईर्षने अहुरे ॐ अने असाधारण अरवु
इप नीकषी न तेने असाधारण भाव ॐ.

अनिन्द्रिय अर्थो मन अनिन्द्रियने अरवु उत्पन्नं कथाऽ ज्ञान अनि
न्द्रियनिष्पन्नं ॐ

§ ३ इन्द्रियदानीं मनस्य मीमासायौ—प्राप्यकारीण्डिवाणि अप्राप्यकारीणि
वेति । तत्र प्राप्यकारीण्डेवेति कणमन्दाऽध्यादमीमांसकसाक्षा समरपान्ति । अमु—
अप्रेतराणि तानि तथेति तावागता । अमुवजानीति ह तवा स्यादावाऽप्यदाऽप्यवा ।

§ ४ तत्र प्रथमे प्रमाप्यवन्ति—

अमु प्राप्य मति करोति विषये बाधेन्द्रियवदितो

यत् बाधेन्द्रियस्ताऽऽदिना परित्यक्तं तत् प्राप्यकारीणिम् ।

જિહ્વાવત્ પ્રકૃત તથા ચ વિદિતં તસ્માત્ તથા સ્થીયતા

નાડત્રાસસિદ્ધિમુલ્લેખથ દૂષણકણસ્તન્લક્ષણાડનીક્ષણાત ॥૧॥

અદ્વિચન્દ્રકલનેપુ યા પુનર્યોગપદધિપણા મનીષિણામ્ ।

પદ્મપત્રપટલીવિલોપવત્ સત્વરોદયનિવન્ધનૈવ સા ॥૨॥

પ્રથમત પરિસુત્ય ગિલોચ્ચય નિકટત ક્ષણમીક્ષણમીક્ષતે ।

તદનુ દૂરતગમ્વરમણ્ડલીતિલકકાન્તમુપેત્ય સિતલ્વિપમ્ ॥૩॥

§૩ હવે અહીં થોડો વિચાર કરીએ કે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને પ્રાપ્ત થઇને જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે કે તે સિવાય ? તેમા દરેક ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને પ્રાપ્ત થઇને જ્ઞાન કરાવનારી છે, એવુ માનનાગઓમા નૈયાયિક, વૈશેષિક, મીમાન્સક, અને સાખ્ય છે ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ બે ઇન્દ્રિયો મિવાયની બાકીની ત્રણ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને પ્રાપ્ત થઇને જ્ઞાન કરાવનારી છે, એવું બૌદ્ધ માને છે પણ ચક્ષુ મિવાયની ચાઁ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને પ્રાપ્ત થઇને જ્ઞાન કરાવનારી છે, એમ સ્થાદ્વાદ(અનેકાન્તવાદ)થી નિર્મળ હૃદયવાળા જ્ઞેનો માને છે

§ ૪ ઉપરોક્ત વાદીઓમાથી પ્રથમ નૈયાયિકાદિ આ પ્રમાણે પ્રમાણ આપે છે કે—ચક્ષુ પ્રાપ્યકારી છે, બાહ્યેન્દ્રિયાદિરૂપ હોવાથી, બે બાહ્યેન્દ્રિયાદિરૂપ હોય છે તે જિહ્વાની જેમ પ્રાપ્યકારી હોય છે પ્રકૃતમા ચક્ષુ બાહ્યેન્દ્રિયાદિરૂપ છે માટે પ્રાપ્યકારી છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુના અસિદ્ધિ આદિ દોષો નથી, કાણુ કે—અસિદ્ધિ વિગેરે દોષોનુ લક્ષણુ એમા જોવામા આવતુ નથી ૧

શકા—જો ચક્ષુ પ્રાપ્યકારી હોય તો બુદ્ધિમાન પુરુષાને પર્વત અને ચન્દ્ર નુ એકીસાથે આક્રમ્ય પ્રત્યક્ષ થવુ ન જોઈએ, કારણુ કે પર્વત નજીક છે અને ચન્દ્ર દૂર છે તો ચક્ષુ તે બન્નેને એકીસાથે કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરે ?

સમાધાન—પર્વત અને ચન્દ્રનુ એકી સાથે જ્ઞાન છે જ નહીં છતા પણ કમલના પાદડામા વતુ શીઘ્રલેહન ક્રમિક છતા જેમ તે એકી સાથે થતુ અનુભવાય છે, તેમ પર્વત અને ચન્દ્રને વિષેનુ જ્ઞાન પણ શીઘ્ર થતુ હોવાને કારણુ ક્રમિકને બદલે યુગપત થતુ જણાય છે ૨

કારણુ કે ચક્ષુ પ્રથમ તો નજીકમા ગહેલ પર્વત પાસે જઈને ક્ષણવાર પર્વતને જુએ છે અને ત્યાર પછી આકાશમડળના મુદૉ તિલક સ્વરૂપ ચન્દ્રને પ્રાપ્ત થઈને તેને જુએ છે ૩

(૫૦) તલ્લક્ષણાનોક્ષણાદિતિ અમિદ્ધાદિલક્ષણાડદર્શનાત ॥૧૦॥ સત્વરોદયનિવન્ધનૈ-
ષ્ટેત્યત્ર સત્વરોદયો જ્ઞાનસ્ય શીઘ્રોત્પત્તિ ॥૨॥

(ટિ૦)—ચક્ષુ પ્રાપ્યેત્યાદિ । નાજ્ઞેતિ ચક્ષુ પ્રાપ્યકારીત્વેય લક્ષણેડસ્મદમિમતેડસિદ્ધિપ્રમુલ્લ । તલ્લક્ષણેતિ અસિદ્ધિલક્ષણાનવલોકનાત ॥૧॥ અદ્વિચન્દ્રેત્યાદિ । યોગપદ્ધેતિ યુગપદ્ધુદ્ધિ । મનીષિણામિત્યત્ર સામિપ્રાયમ્ જઙ્ગુક્ષોનાં વિવેકપરાક્રમુક્ષાવાત્ । પદ્ધેતિ કમલ્લલ્લક્ષ્મીચીગ્મતિમેદ ષ્ઠ । સ્તેતિ ધિપણા ॥૨॥

१) * कुमरोऽत्र वस्तुपरकधी कीर्ती इति च धर्मितबोध्यः । ।

किं तु मांमयगोत्रकल्पना सूक्तनामृदपरा किं चोऽपि । ॥१॥
 आदिमा यदि स्याऽपि किमर्थो बोधनाऽनुसरणम्बसमी स्वात् । ।
 बोधनं किमुत वस्तुनि यथा संसक्तं प्रिय इव प्रणमित्याम् । ॥५॥
 प्रबन्धनाथ प्रथमप्रकारं प्राक्कृतदृष्टीं चरमित्युगणि ।
 संवत्सरा परमपुत्रोपदृष्टीं प्रबन्धकल्प कल्प्याऽपि नो यत् । ॥६॥
 पञ्च फलापि स पञ्च दोष संपद न वस्तु प्रति वीक्ष्यतेऽपि ।
 येमान्न वाऽप्य सङ्कोचगन्धप्रापया पुमान् किं न ऋदुम स्वात् । ॥७॥
 बभूव सूक्तनापञ्च सूक्तता स्यात्पूर्वता ।
 यथाऽप्यपरिमाणं बभूव यथा कल्पनोमयी ॥८॥
 स्यात् स्वामिभर स्यापकलाप्रसक्तया सर्वोपस्य प्रथमप्रकारः ।
 प्राक्कालगन्धप्रापयागन्धमुना बोधकम्पमो न भवत् शिनीये ॥९॥
 न गतु न गतु इत्ये स्वप्रमाणं प्रथिते
 ष्टकल्पगन्धप्राप्यो भेदादि प्रसिद्धम् ।
 अथ निगदमि श्रिमिन् गदमिभक्तं जमेण
 प्रमति क्त पत्तं स्यादन्त्यप्रकाशम् ॥१०॥

नवादि—

प्रोसाममागिषवकणानुकागी दीताङ्कुम्भिचरुपरणीप्रमावात् ।
 किं न च कर्मिभक्तकल्पान् प्रथीयसोऽपि प्रथयवचान् । ॥११॥
 कल्पेकमप्यश्रुतिप्रिया स्यात् कथे पुग्नादुक्तमित्यदिमन् ।
 प्रोद्यन्नामगन्धमिहोऽर्थो जाऽऽप्राप्तं वप्रतिमाममान ॥१२॥

इति धेन-द्वयं अग्निः प्रोक्ष्यते नैव विप्रदिना इत्यनेन उक्तं अप्यवानी कीदृ
 शरीके कीके अथवा नये उक्तं इत्या अगे कोऽ उदय-अलीर कनु नधी के अथी
 अम इत्ये पदे यत्तु प्राप्तिप्ररी ठे नादेवन्निश्चयिष्ये देवाथी तथस अ
 अनुमानमा अथी (५४) गरीके उदय इत्ये अथु केच प्रप्रवनी ठे । शु स्वक-
 आमना म ग्नाइष ठे के सुप्रभापने धारण इत्यवरी कोऽ वीव ४ इपे ठे ।
 अथवा न इत्ये ठे के सुप्रभा । ४

पदेक पप्रभा प्रपन ठे के पद्ये पान आथीने अथुने आम अथ ठे के
 अथुः पुत्रुव अग्निनी पान अने म अथे इरे ठे तम अथु पद्ये यमे अने
 नेने आम इरे ठे । ५

१ इतिचयं च 'कल्पि कल्पक स्यादन्त्यप्रकाश' इति कठ । अथकतु अथान्त
 अथे शिरी

પ્રથમ પ્રકારમા તો પ્રત્યક્ષ બાધ છે, કારણ કે પ્રાજાગ-કિલ્લો, પર્વત, સમુદ્રાદિ જેટલા વિષયો છે, તેમાથી પ્રત્યક્ષકાલે ચલ્લિચિત પણ નેત્રને આવી મળતા હોય એવુ કદી પણ જોવામા આવતુ નથી ૬ બીજા પ્રકારમા પણ એ જ દોષ છે—અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ બાધ છે કારણ કે પદાર્થ પામે જતી ચક્ષુ જોવામા આવતી નથી છતા પણ જો માત્રમય સ્થલ ચક્ષુ વિષય તરફ જતી હોય તો—પોલાણુ ધર્મ જવાથી જરાજીભૂ વૃક્ષ જેવો વિચિત્ર આકાગ્વાળો પુરુષ કેમ ન થઈ જાય ? ૭

ચક્ષુને સૂક્ષ્મ માનો તો—ચક્ષુની તે સૂક્ષ્મતા અમૂર્ત સ્વરૂપ છે કે અલ્પ-પરિમાણુ રૂપ ? આમ આ બે વિકલ્પો થાય છે ૮

અમૂર્ત કહેા તો આકાશ જેમ વ્યાપક છે, તેમ અમૂર્ત ચક્ષુ પણ વ્યાપક બની જશે અને તેમ થતા જગતભરના દરેક યોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થવાથી તે સૌનુ જ્ઞાન થઈ જશે અને સૂક્ષ્મતા એટલે ‘અલ્પપરિમાણુ’ એમ કહેા તો પ્રાજાગ (કિલ્લો), વન, ઉદ્યાન, વિહાર (દિવાલય), હાર વિગેરે વિષયોનુ જ્ઞાન થશે નહી ૯

કાગ્ણુ કે નાનુ એવુ નખલુ (નેયણી-નખ) છેદવાનુ શસ્ત્ર પોતાના પ્રમાણુ-થી અધિક વિસ્તાગ્વાલા પટ (વસ્ત્ર), કટ (સાદડી), શકટ (ગાડુ) વિગેરે પદાર્થ-ને કાપી શકતુ નથી, એ પ્રસિદ્ધ છે તેમ સૂક્ષ્મ ચક્ષુ પણ પોતાથી અધિક પગ્નિ-માણુવાળા પર્વતાદિક વિષયોનો બોધ કરાવી શકશે નહી

નૈયાયિક-ચક્ષુમા રશ્મિચક્ર-તેજોમડળ છે, અને તે અનુક્રમે ઉપરોક્ત વિષયોમા પ્રસાગ પામે છે માટે ચક્ષુ પોતાથી અધિક પરિમાણુવાળા પ્રાકારાદિ સ્થૂલ પદાર્થોનુ પણ બોધક થાય છે ૧૦

જેમ કે-દેહીખ્યમાન માણુક રત્નની કણી જેવો દીવાનો અકુર-જ્યોત તેજસમૂહના પ્રભાવથી પોતાથી અધિક વિસ્તારવાલા કેમર, કાજલ વિગેરે પદાર્થોને શુ નથી જણાવતો ? અર્થાત્ જણાવે છે તેમ ચક્ષુ પણ પોતાના રશ્મિચક્ર વડે પોતાથી અધિક પરિમાણુવાળા શકટાદિ પદાર્થોનુ બોધક થાય છે ૧૧

જૈન—એમ માનશો તો પ્રસ્તુત અનુમાનનો ચક્ષુરૂપ જે પક્ષ છે, તે પ્રત્યક્ષથી બાધિત થઈ જશે, કારણ કે ચક્ષુના રશ્મિચક્રથી પ્રકાશિત થનાર અને તેથી કરીને પ્રૌઢ પ્રભામડળથી વ્યાસ થયેલ ઘટાદિ પદાર્થ જોવામા આવતો નથી ભાવાર્થ એ છે કે પ્રદીપાદિના પ્રકાશથી ઘટાદિ પદાર્થ વ્યાસ થયેલ હોય ત્યારે તે પ્રકાશ આપણે જોઈ શકીએ છીએ, પણ જ્યારે ચક્ષુની પ્રભાથી ઘટાદિ પદાર્થ વ્યાસ થયા હોય ત્યારે તે ‘ચક્ષુપ્રભા’ને આપણે જોઈ શકતા નથી ૧૨

(૫૦) પ્રથમપ્રકારે ‘હિતિ લોચનાનુસરણવ્યસની’ અર્થે જ્યેવરૂપે ॥૬॥ સર્વપદ્ધિતિ ગચ્છત્ ॥૭॥ સ્ત્વિતિ નિધયેન । નચ્છુ શસ્ત્રમિતિ નચ્છરણિકા । પ્રથિયન્ઠે હિતિ પ્રયુતરે । તસ્મિન્નિતિ મહોયસિ પદાર્થે । રશ્મિચક્રમિતિ ચાક્ષુષમ્ । તત્પ્રકાશમિતિ ત મહોયાસંપદાર્થ

૧ ‘વ્યસન અર્થે હ’—મુ ક્ષે ૧ ।

સિદ્ધિ દધાતિ નયનસ્ય ન તૈજસત્વ

તસ્માદમુષ્ય ઘટતે કિમુ ગમિવત્તા ૧ ॥૨૨॥

નૈયાયિક—પદાર્થના મ પક્ષમા આવેલ ચક્ષુની પ્રભા અનુદ્ભૂત હોવાથી પ્રત્યક્ષ થતી નથી

જૈનસ્તો પછી તેની સિદ્ધિ કઈ રીતે કરશે ? અર્થાત્ 'પ્રભા દેખાતી નથી છતાં પણ છે' એમ કઈ રીતે સિદ્ધ કરશે ?

નૈયાયિક—ચક્ષુ પ્રભાયુક્ત છે, કાગ્ણુ કે તે તૈજસ છે, આ અનુમાનથી પ્રભાની સિદ્ધિ છે ૧૩ અને ચક્ષુનું 'તૈજસત્વ' એટલા માટે છે કે તે રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શમાથી માત્ર રૂપનું જ પ્રદીપની ન્યોતિ તથા વિદ્યુદાદિની જેમ પ્રકાશક છે ૧૪

જૈન-આપ્રદેશની પુન્દ્રીઓ (પતિ પુત્રવાળી સ્ત્રીઓ)ના ગાલે કેસગુન્ વિલેપન તેઓ શ્યામ હોવાથી શોભાયમાન થતું નથી તેમ તમારું આ કથન પણ શોભતું નથી કાગ્ણુ કે રૂપાદિમાથી નિયમપૂર્વક રૂપનો પ્રકાશક હોવા છતાં રૂપ અને ચક્ષુનો સન્નિકર્ષ તૈજસ નથી, એટલે હેતુ વ્યભિચારી છે ૧૫

નૈયાયિક—ચક્ષુના તૈજસ સાધક હેતુમા અમે વિશેષણ જોડીને કહીશું કે જે દ્રવ્ય હોય અને છતાં રૂપાદિમાથી રૂપનું જ પ્રકાશક હોય તે તૈજસ છે સન્નિકર્ષ એ દ્રવ્ય નથી, પણ ગુણ છે તેથી સન્નિકર્ષ વડે હેતુને વ્યભિચારી કહી શકાશે નહીં.

જૈન-અજન દ્રવ્ય છે, અને ચક્ષુની નિર્મલતાનું કાગ્ણુ હોવાથી તે રૂપનું પ્રકાશક પણ છે, અને છતાં તે તૈજસ નથી માટે હેતુ પુનઃ વ્યભિચારી થયો અને જો અજનને પણ તૈજસ માનો, તો પછી શરીરાદિએ શું અપરાધ કર્યો છે ? અર્થાત્ શરીરાદિને પણ તૈજસ માનવા પડશે ૧૬

વળી, અજનની સામગ્રીરૂપ સુરમો, મચળ, સૈધવાદિ પદાર્થોને પડિત પુરુષો તો પાર્થિવ જ માને છે માટે અજનને તૈજસ માનવું તે બુદ્ધિમાન પુરુષોને યુક્તિશૂન્ય જ લાગે છે ૧૭

સુરમો આદિ 'ખાણુમાથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી' માટીની જેમ પાર્થિવ છે અને તે પદાર્થોમા પાર્થિવતા સિદ્ધ કરવાને આપેલ 'ખાણુમાથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી' એ હેતુમા સુવર્ણથી વ્યભિચાર પણ નથી ૧૮

કારણુ કે—સુવર્ણાદિ પણ પાર્થિવ જ છે કારણુ કે— તે પણ ખાણુમાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે

નૈયાયિક—સુવર્ણાદિમા પાર્થિવત્વ સિદ્ધ કરનાર અનુમાનનો પક્ષ આગમ પ્રમાણથી બાધિત છે, કારણુ કે—આગમમા સુવર્ણને તૈજસ કહ્યું છે

જૈન—તમોએ સ્વીકારેલ આગમ પ્રમાણુ અમને અસિદ્ધ છે માટે આગમ પ્રમાણુથી પક્ષ બાધિત નહીં થાય ૧૯ વળી મરી અને રોચનાદિ (શ્વેત સરગવો, અથવા જમ્બાર, મોદડીઆ લીણુ, લીળડો)થી બનેલું અજન

રૂપસ્ય । અઘ્જન તૈજસમ્, અત એવ હેતોરિતિ^૧ વદતો વદનમ્નપ્રસન્ન સદ્ગતિ ન ગતો(ગત) । તસ્યાપીતિ અઘ્જનસ્યાપિ । તન્વાદિનેતિ શરીરાદિના । શરીરમાદિક્ષબ્દાત્ પૃથ્વીપૃથ્વીધરાસિન્ધુ-
રાદિ તૈજસમક્ષોકુફ ॥૧૬॥ સૌંવીરેત્યાદિ । કૃશાનુભાવેતિ । તેજસત્વામ્બુપગમ તૈજસત્વ
પાવકાનુમા^૨થ । અસ્યેત્પઘ્જનસ્ય । અમીપામિતિ ધીરાણામ્ । અઘ્જન સૌંવીરસૌંવર્ચલાદિતો જાયને ।
તાનિ પાથિવાણિ । તત્ત્રથમઘ્જને તૈજસત્વઘટના, હેતુદ્વૃમાદિરોધાત્^૩ ॥૧૭॥ સૌંવીરેત્યાદિ ।
આકરોદ્ભૂ^૪તીતિ । સૌંવીરાદિ પાર્થિવમ્, આકરોત્પન્નત્વાત્ । સુવર્ણેન ધ્યમિચારજ્ઞાનમનુગુણ
યુક્તિયુક્ત ન ॥૧૮॥ ચામીકરેત્યાદિ । તેનૈત્રેતિ સુવર્ણ પાર્થિવમ્, આકરોદ્ભૂતવશત્વાત્ સૌંવીરા-
દિવત્ । અત્રેતિ સુવર્ણસ્ય પાર્થિવવપ્રવાધકે સાપ્રને । યદ્વિતિ યસ્માત્ । તદ્વિગ્યાગમપ્રમાણમ્ ।
અત્રેતિ યાદિનિ બૈને । અત એવ સુવર્ણસ્ય તૈજવત્પસિદ્ધિવદ્વપ્રતિજ્ઞે લિંગ્રે મહવમિપ્રેતોડ્યતરાસિદ્ધિ-
નામદોષોડ્યુપગ્યવે ॥૧૯॥ અઘ્જનમિત્યાદિ । અસાવિતિ ચક્રુસ્તૈજસત્વસાધક । ધ્રુવ્યત્વે સતિ
રૂપાદિમધ્યે નિયમેન રૂપપ્રકાશક^૫ત્વાદિત્યેવરૂપ અપ્રયોજક એવ ॥૨૦॥ ચક્રુર્નતૈજસમિત્યાદિ ।
અમુષ્યેતિ નયનસ્ય ॥૨૨॥

અપિ ચ,

પ્રત્યક્ષવાધ સમલક્ષિ પક્ષે ન રસમયો યદ દૃશિ દૃષ્ટપ્વા ।

તથા ચ શાસ્ત્રેણ તૈવૈવ કાલાતીતત્વદોષોડ્યુદપાદિ હેતો ॥૨૩॥

અનુદ્ભવદૂપજુષો મવેયુ^૬ચેદ રસમયસ્તત્ર તતો ન દોષ ।

નન્વેવમેતસ્ય પદાર્થસાર્થપ્રકાશકત્વ ન સુવર્ણવત્ સ્યાત્ ॥૨૪॥

આલોકસાચિવ્યવગાદથાડસ્ય પ્રકાશકત્વ ઘટનામિયર્તિ ।

નન્વેવમેતત્સચિવસ્ય કિં સ્યાત્ પ્રકાશકત્વ ન કુટીકુટાદે^૭ ॥૨૫॥

અથાડસ્તુ કામ નનુ તૈજસત્વમુત્તેજિત કિં ન મવેત્ ત્વયાડસ્ય^૮ ।

તથા ચ નવ્યસ્ત્વદુપજ્જ ઇષોડ્ઘૈનપ્રવાદોડજનિ તૈજસ્ત્વે ॥૨૬॥

વળી ચક્ષુમા રશ્મિવત્તાના આધક તમારા અનુમાનના પક્ષમા પ્રત્યક્ષ બાધ
પણુ છે, કારણુ કે, ચક્ષુમા કદી પણુ રશ્મિઓ-કિરણો દેખાયા નથી, એટલે
તમારા શાસ્ત્રાનુસાર હેતુ કાલાતીત પણુ કહેવાશે કારણુ કે-પક્ષનો બાધ થયા
પછી તેનો પ્રયોગ થયો છે ૨૩

નૈયાયિક-ચક્ષુમા કિરણો અનુદ્ભૂતરૂપવાળા છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષ થતા નથી
માટે તમારે કહેલ ઉપરોક્ત દોષ નથી

જૈન-જે એમ હોય તો સુવર્ણની જેમ ચક્ષુ પણુ પદાર્થસમૂહનુ પ્રકાશક
બાધક નહિ થાય ૨૪

નૈયાયિક-આલોકરૂપ સહકારીના બલથી ચક્ષુ પ્રકાશક બની શકે છે

જૈન-જે એમ હોય તો આલોકરૂપ સહકારીના બળથી કુટી-ઘટ, કુટ-ઘટ,
આદિ પદાર્થો પણુ પ્રકાશક કેમ નથી બની જતા ? ૨૫

૧ 'રિતિ ષત્તનમજ્ઞ' મુ । ૨ 'નુમવ - મુ । ૩ 'દમ્ભતેતિ-મુ । ૪ 'શક્તદિ' મુ ।

नैर्वाचिक-शुद्धी. इत आदि पद्ययोः पञ्च भवे प्रकृतः ननी अथ, कोमां सु
 चायां छे?

शून-आ हीने तो नमि बरादि पद्यभ्यां नैर्वाच्यत्वेन उतेक्य आभ्यु जेभ
 हेम नदी इहेवाच ? अने तेम कया नैर्वाच्य-ननी आलनाभां आ कोक नवे। ए
 अट्टैतद्यह छिन्ना इहेवाये, अर्थात् ननु अ तत्रैव छे जेभ भानपु पद्यो
 अने तेथी आ तभ्ये। अतएव चर सिद्ध भये। २६

(१) पसे इति चतुः (सिद्ध, हेमन्त, एवं इत्यर्थे) ३१३। तत्रेति नवे ॥२०४
 अथास्तु काममिति। इत्येवमिति अथकल्पं निति अथ अस्तेति इत्येवमिति ३१३

(२) अथस्तुवाच इत्यदि। पस इति चतुः (सिद्ध, हेमन्त, एवं इत्यर्थे) ३१३। तत्रेति नवे ॥२०४
 अथास्तु काममिति। इत्येवमिति अथकल्पं निति अथ अस्तेति इत्येवमिति ३१३
 (३) अथस्तुवाच इत्यदि। पस इति चतुः (सिद्ध, हेमन्त, एवं इत्यर्थे) ३१३। तत्रेति नवे ॥२०४
 अथास्तु काममिति। इत्येवमिति अथकल्पं निति अथ अस्तेति इत्येवमिति ३१३

उपपत्तेः तद्विनिर्गणनेगिर्षयार्थम्भेत्

तत्रोरमृता मर्षि म्भयो कोपन रोषमात्र ।

या गृह्यन्ते न तत्र तस्यकोकसंबन्धता-

लभिमन् हेतुभवति छि दिवा हीनमासामभाम ॥२०॥

मनेवं प्रतिश्रिया—

मुक्तिप्रदो बुद्धवद्व्यामत्रिषाऽत्रिषि

एतेषु ज्ञाने तुगनि चस्ती बुद्धकाकोत्राये ।

किं कल्पन्ते अत्रमपि त्वो कोपन किं वरमा-

दास्योक्तस्य प्रसन्नइवा अत्रिदपत्र मस्ति ॥२०॥

नैर्वाचिक-शुद्धी. अ पद्यो नैर्वाच्यत्वेन उतेक्य रूपेण ही रश्मिभ्यो-त्रिषो
 अतीथी उत्पन्न तो वाच छे परतु नैर्वाच्यत्वेन उतेक्य रूपेण ही रश्मिभ्यो अत्रिषो
 अती नवी तेम अस्व सुप्रप्रकृतयो वित्पार छे अस्व हे बोधमा पद्य द्विपने
 सुप्रप्रकृतने अस्व उद्गुणात्पद्यो हीपने। पद्य प्रकृत अर्थे अथ अथ छे २७.

शून-ते त्रिन्वारी मुक्तिप्रद-अत्र तत्राः अने इभ्यो-ननी कोपो रथमभ्यु
 अथस्तु चैव त्वारे तेभ्यां इभ्यां बुद्ध अने अत्रिदपत्र नैर्वाच्यत्वेन उतेक्य
 अथ अथ भादे पद्य हेम देवादां नवी ? अर्थात् तत्राः अथानुभार नैर्वाच्यत्वेन
 अथ अथ प्रतिश्रिया सुप्र प्रकृतयो अस्व छे पद्य सन्ते तो सुप्र अथ पद्य

१ चनेव सु ।

प्रकारे स लवतो ७ नथी तेथी अधशरभा इत्ता सर्पादिना नेत्रभा गडेडी प्रभा
प्रत्यक्ष थवी जेधये पणु ते प्रत्यक्ष थती तो नथी ओटवे मानपु जेधये डे
नेत्रभा प्रभा छे ७ नडी २८

(५०) तत्रेति नयने । चेदेव श्रूये तत्र नयने तरणिक्किरणश्रेणीसम्पर्कतो रुचय
उद्भूता उत्क्रा उत्पद्यन्ते परं ता रुचयो यल्लोचने रोचमाना खलु न गृह्यन्ते इति
योग । तस्मिन्नग्रहणे तपनालोकसम्पत्प्रतानो हेतुः । रविकिरणहताना तेषा चक्षुरमीना न
दर्शनमिति सम्बन्ध ॥२७॥ काकोदरादेरिति सर्पादे । किं लक्ष्यन्ते इत्यादि । किं नैव
लक्ष्यन्ते इति सटक् ॥२८॥

(टि०) मुष्टीत्यादि । अत्रेति निशेधे ॥२८॥

उत्पत्तिम्भूततयाऽथ तासा तत्रैव यत्राऽस्ति रविप्रकाश ।

काकोदरादेरपि तर्हि नैता कीटप्रकाशं कुगला भवेयु ॥२९॥

अविवरतिमिरव्यतिकरपरिकरिताऽपवरकोदरं वचन ।

वृषदशदृशि न दृष्टा मरीचय किमु कदाचिदय ' ॥३०॥

अत एव विलोकयन्ति सम्यक् तिमिराङ्कुरगम्भितेऽपि कोणे ।

मूपकपरिपन्थिन पदार्थान्ज्वलनालोकविजृम्भण विनैव ॥३१॥

अत्रोत्तरम्—

चाकचिक्यप्रतीभासमात्रमत्रास्ति वज्रवत् ।

नाशव प्रसगन्तस्तु प्रेक्ष्यन्ते सूक्ष्मका अपि ॥३२॥

मार्जारस्य यदीक्षणप्रणयिन केचिद् मयूवा मखे ।

विधेरन् न तदा ऋथ निशि शृशं तच्चक्षुषा प्रेक्षिते ।

प्रोन्मीलन्कणपुञ्जपिञ्जरतनौ सजातवत्युन्दुरे

प्रोज्जृम्भेत तवाऽपि हन्त ! धिषणा दीप्रप्रदीपाद् यथा ' ॥३३॥

कृशतरतया तेषा नो चेदुदेति मतिस्तव

प्रभवति ऋथ तस्याऽऽयस्मिन्नसौ निरुपपत्त्वा ' ।

घटननिपुणा साक्षात् प्रेक्षाविधौ हि नतिस्त्विषा

न खलु न समा धीमन् ! मा चोमयत्र विभाव्यते ॥३४॥

अमूहगृपिकारीणा नस्मादस्ति स्वयोग्यता ।

यया तमस्यपीक्षन्ते न चक्षू रश्मिवत् पुन ॥३५॥

इत्थ न चक्षुषि ऋथञ्चिदपि प्रयानि

मसिद्धिपदनिमित्तं खलु रश्मिवत्ता ।

તમાત્ કચ કચન કાર્કિંક ' પ્લુત' ત્યાત્

પ્રાયેર વાલુનિ મનિપ્રતિબોધક્યમ્ । ॥૨૬॥

નૈવાચિન—અર્થ મૂર્ધપ્રક્રમ્ય હોય ત્યા નેત્રકિરણોમાં ઉદ્ભૂત રૂપની ઉપત્તિ છે એટલે કે સત્રે નેત્રન્ય કિરણોમાં ઉદ્ભૂત રૂપ નથી તેથી તે રેખાત્યા નથી

કૈન—એ જેમ હોય તે તે અતુદ્ભૂત રૂપવાળી નેત્રરશ્મિઓ સપદ્ધિને ક્ષી ઠરિને એક ક્ષણવાચ્યા પણ સમય નથી થાય, કારણ કે સત્રે સૂચન હોય રશ્મિ ઉદ્ભૂત રૂપનુકત નથી ૨૬

નૈવાચિક—રશ્મિઓ સૂચન વિના જાણે સત્રે ઉદ્ભૂતરૂપવાળી ન હોય છતાં કે તે । અત્યવગ્રહ અંધકારવાળા આંસુમાં ફરતી નિલાકીન્ય નેત્રમાં છુ તમે કોઈ પણ વસ્તુ કિરણો નથી એવા ? ૩

ઉદ્ભૂતરૂપવાળી રશ્મિઓ હોવાથી જ અંધકારથી આંસુ ધરના પુણ્યમાં અત્તિ વિચરેના પ્રક્રમ્ય વિના પણ નિલાકી પદાથને એક શકે છે ૩૧

કૈન—ગ્રહ અંધકારમાં નિલાકીન્ય નેત્રમાં કિરણો રેખાત્યા છે એવુ વગરનુ ઉપરોક્ત ક્ષમત મુક્તિમુકત નથી. કારણ કે એમ વચ્ચેના અજાણતનુ જ્ઞાન થાય છે તેમ નિલાકી અધિન્ય નેત્રમાં પણ માત્ર વજાગ્રતનુ જ્ઞાન થાય છે પરતુ નેત્ર માથી ચાતરક દેવાવા સુપ્રમમાં સુપ્રમ પણ કિરણો એવામાં આવતાં નથી ૩૨.

વળી, હો અિત્ર નૈવાચિક । એ નિલાકીન્ય નેત્રમાં કિરણો હોય અને તે પ્રસર્યાં હોય તે સત્રે પ્રકીપાદિન્ય કિરણોથી આંસુ અચેલ ઘટ પદાર્થ પદાર્થ વચ્ચે છે તેમ નિલાકી અધિન્ય નેત્રકિરણોથી આંસુ હોવાના કારણે ઉદર પીવા શરીરન્યે વમને શા માટે નથી રેખાત્યા ? ૩૩.

નૈવાચિક—નિલાકીન્ય નેત્ર કિરણો અતિક્રમ્ય હોવાથી તે કિરણોથી આંખ શરીરન્યે ઉદરનુ જ્ઞાન અમને થતુ નથી.

કૈન—તો પછી અતિક્રમ્ય કિરણોની સહાયથી ઉદરનુ જ્ઞાન વિના હરકતે નિલાકીને કેમ થાય છે ? અર્થાત્ તેને પણ તેને સાધ થવે ન એકજો, લુપીકર કે પ્રવચ્ચ જ્ઞાન ક્ષણવાચ્યા કુશલ એવા કિરણોમાં અસમાનતા છે એમ તો ત્યા કહી શક્યો જ નહિ એટલે કે—એ બન્ને માટે કિરણો સરખા જ હોય તે પછી એકને જ્ઞાન થાય અને બીજાને ન થાય એમ કેમ કહેવાય ? ૩૪

માટે નિલાકીન્ય નેત્રમાં એવી યોગ્યતા જ છે કે એથી તે અંધકારમાં પણ એક શકે છે પરતુ તેના નેત્ર રશ્મિવાળા નથી ૩૫

આ રીતે નિલાકીન્ય અજ્ઞામાં કોઈ પણ રીતે રશ્મિવત્તા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી ત્યા હો વાકીક । અહુ પદાથને પ્રાપ્ત થઈને એકબીજા છે એ કઈ રીતે સિદ્ધ થશે ? અર્થાત્ અજ્ઞની પ્રાપ્ત્યસ્તિ મિદ્ધ નથી ૩૬

(૫) વ્ષ્ટા હતિ જ્ઞમ ૫૨૫) કિમ્તુ કલ્પાચિદ્વૈવિ કલ્પે વૈવ કિં ન રજા વૈવિજ્ઞ હતિ રજા ધર । તત્ત્વજ્ઞુવૈવિ કલ્પરજ્ઞુવા । જય જ્યન્તે ઉવાપિ વિવચ્યા કર્યં ન પ્રોજ્ઞુમ્ને

हेति सयोग ॥३३॥ तस्यापीति ओतोरपि । अस्मिन्निति मृषिकं । मत्तिप्रतिबोधकत्वमिति प्रत्यक्षलक्षणमतिजनकम्यम् ॥३६॥

(टि०) उत्पत्तिरित्यादि । उद्भूततया साहचर्यतया । तासामिति रुचीनाम् । तत्रैवेति प्रदेशे । काकादरादेरिति मर्षप्रमुखस्य । पता इति रुचय ॥२९॥ अचिचरेत्यादि परयचनमेतत् । वृषदशेति दशदशने । वृषान् मूषकान् दशतीति कर्मण्यण् माज्ज्जरस्तन्नेत्रे । न दृष्टा इति अपि तु दृश्यन्ते एव ॥३०॥ अत एवेत्यादि अत इति मरीचिचयप्रभावादेव । तिमिरेति अन्वकारबहुलेपि । मूषकपरीति माज्ज्जर ॥३१॥ चाकचिचयेत्यादि । अत्र चक्षुषि ॥३२॥ कृशतरेत्यादि । तेषामिति रसोनाम् । तस्यापीति विडालस्य । अस्मिन्निति उन्दरे । असाविति मति । सा चेति त्विषां सन्तति । उभयत्रेति त्वच्चक्षुषि शोतुचक्षुषि च ॥३३॥ इत्यमिन्यादि । तार्किकेति पदनकभापापरितर्ककर्मणामते इति सोल्लुण्ठयचनम् । प्रतिबोधकत्वमिति शानोपादकम्यम् ॥३६॥

वहिर्यप्रहौन्मुख्य वहिष्कारणजन्यता ।

स्थायित्व वा वहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता भवेत् ॥३७॥

तत्रादिमाया भिदि चेतसा स्यादेतस्य हेतोर्व्यभिचारचिह्नम् ।

अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्माद् मन्दाकिनीमन्दरचुद्धिमेतत् ॥३८॥

दोष स एवोत्तररूपनाया यदात्मन पुङ्गव एव बाह्य ।

चेतश्च तस्मादुपजायमानमेतद् वहिष्कारणजन्यताभृत् ॥३९॥

चेत सनातनतया कलितस्वरूपं

सर्वापकृष्टपरिमाणपवित्रितं च ।

प्राय प्रिय प्रणयिनीप्रणयातिरेका-

देतत् करोति हृदये न तु तर्कतज्जा ॥४०॥

एतदत्र विततीक्रियमाण प्रस्तुतेतरदिव प्रतिभानि ।

विस्तराय च भवेदिति चिन्त्य तद् विलोक्य गुस्तुम्फितवृत्तिम् ॥४१॥

पक्षे तृतीये विषयप्रदेश जगरदेशो यदि वा वहि स्यात् ।

स्थायित्वमाद्ये विषयाश्रितव यद्वा प्रवृत्तिर्विषयोन्मुत्सी स्यात् ? ॥४२॥

प्राचीनपक्षे प्रतिवाद्यसिद्धिकलङ्कपङ्क समुपैति हेतो ।

स्याद्वादिना यत् प्रनिवादिनाऽस्य नाऽङ्गीकृत मेयसमाश्रितत्वम् ॥४३॥

वणी, हे नैयायिक ! तमोन्मे अश्रुमा प्राप्यश्रुत्व सिद्ध कृत्वाने तमारा अनुमानमा 'आह्येन्द्रियरूप डोपाथी' एवेति हेतु कथ्यो तो तमा 'आह्येन्द्रियरूप' नो तमने गो अर्थ अलिप्रेत छे ? 'आह्य घटपटादि पदार्थ'नो योद्य क्वावयामा सन्मुणता-तत्परता' एवेति आह्येन्द्रियतानु लक्षण्यु छे ? के आह्य शरणोपाथी न्यत्य छे के आह्यदेशमा स्थिति एवेति आह्येन्द्रियत्व छे ? ३७.

પ્રથમ પદ્યમાં જોટલે કે જાણ પદાર્થોના જ્ઞાનમાં અભિમુખ હોય તે એ જાણોન્નિષ્ઠ કહેવાય તો મનને પણ જાણોન્નિષ્ઠ કહેવું એક જો કારણ કે—મન અપ્રાપ્યકારિ હોવા છતાં પણ પ્રેરણાથી, એ જા નહીં જાણે જાણ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવે છે. ૩૮

બીજા પદ્યમાં જોટલે કે જાણ કારણથી જન્મ હોવાથી જાણોન્નિષ્ઠ કહેવાતી હોય તો પણ તે જ હોય છે જોટલે કે મનવડે હેતુમાં અભિચાર જાણથી કારણ કે પુણ્ય આત્માથી જાણ છે અને મન પુણ્ય વર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે મન પણ જાણકારજન્મ તો છે જ અને છતાં તે અપ્રાપ્ય કરી છે. ૩૯

નૈવર્તિક—મન નિત્ય છે અને અલ્પરૂપ છે તેથી તે જાણ કારણજન્મ કહેવાય નહીં.

જૈન—વમારૂં જા કથન કામી પુરુષ સ્ત્રીના પ્રેમથી માની જ્યે તો બંને માની જ્યે પણ વક અલુનાર સુદિશાળી પુરુષ તો કહી પણ નહીં માને. ૪૦

આ સ્થળે મનનો નિત્યાનિત્યત્વનો વિચાર અપ્રસ્તુત જેવો છે જણી, તેનો વિચાર વિસ્તારથી કરવો પડે માટે અહીં વિશેષ લખવા નથી. તો જિજ્ઞાસુ પુરુષોએ અમારા સુસુભો જ્યેલ જ્ઞાનદાહરણકર નામની વૃત્તિ એક વિચારી લેવું. ૪૧.

જાણપ્રદેશમાં સ્થાવિત્ય-સ્થિતિ કરે તે જાણોન્નિષ્ઠ એ ત્રીજા પદ્યમાં જાણપ્રદેશ જોટલે વિષયપ્રદેશ માને છે કે શરીરપ્રદેશ? વિષયપ્રદેશમાં સ્થિતિ એ પ્રથમ પદ્યનો અર્થ વિષયને આશ્રિત એ છે કે વિષયો મુખી પ્રવૃત્તિ છે? ૪૨.

વિષયપ્રદેશમાં સ્થિતિ નો અર્થ વિષયને આશ્રિત જેવો હોય તે પ્રતિવાદસિદ્ધિ (અ-સ્વતંત્રસિદ્ધિ) નામનો રોષ આપશે, કારણ કે—સ્વાદ્વાહમતાવ જાણી પ્રતિવાદિએ અહીંને વિષયાશ્રિત માનેલ નથી. ૪૩

(૧) સર્વવ્યવહાર સદિ । કિન્નાકિલ્લે જ્ઞા જ્ઞાજ્ઞાકિલ્લેપુલ્લવ્યવહાર । મનોચ્ચરિત્કર્મ વ વવવિ કરવવાત્કોચવરિત્ત-વવવવ વચોચોચુવ । ૪૪-૫૧।

(૨) સત્ત્વાદિમાયામિત્તકરિ સત્ત્વેલિ વલ્લેત્તિસ્ત્વાદિતિ ફેલે । પત્તરિતિ જ્ઞા ૫૨-૫૩
 ઘોપા સ પવવ્યવિ વવ ફેલે કેલેવર્લવવવ । સત્ત્વાદિતિ પુલ્લવ ૫૨-૫૫ વવેવ જ્ઞાજ્ઞે-કેલે
 કિલ્લ । જ્ઞા કરવવર્લ કરવવવ સ્વાદિત્ત્વાજ્ઞવવવ-વેલ । સત્ત્વાત્ત્વે-કરિ । સત્ત્વાત્ત્વેલિ
 કિલ્લવવ-વવવલે વવે કિલ્લકિલ્લવર્લ સર્વાપકુલ્લેલિ જ્ઞાવરિવવ વવ ૫ પ્રાચોવેલવરિ ।
 વવલ્લેલિ વિષવકિલ્લવવવલ્લ ફેલે ૫૪-૫૫

પદ્યે તથા સાક્ષત્પ્રવચ્ચાદરિમ્નુ દયન્તરોષ પ્રકર પટમાન્ ।

વિદ્વન્નિર્લે નાર્દેસમાશ્ચિને વર િત્તોક્ત્વામામુરત્તી કરાવિન્ ॥૨૭॥

શિનોવકુલ્લે કિલ્લસી પ્રવૃત્તિરવોમિમુન્દવ કિમર્લેવ સ્વાન્ ।

માશ્ચિવ કિ વા વિષવવવવવ વર્લેલિસંપ્રવિલ્લોવકુલ્લવ ૫૪-૫૫

પક્ષે પુરશ્વારિણિ સિદ્ધિવન્ધ્ય સ્યાત્ સાધન જૈનમતાનુગાનામ્ ।

યસ્માદ્ ન તૈર્લાચનરસ્મિચક્રમક્ષીકૃત વસ્તુમુખ પ્રસર્પત્ ॥૪૬॥

નિદર્શનસ્ય સ્ફુટમેવ દૃષ્ટ વેકલ્યમત્રૈવ હિ સાધનેન ।

પદાર્થસાર્થ પ્રતિ યદ્ ન સર્પજ્જિહ્વેન્દ્રિય કેનચિદિદૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥૪૭॥

પક્ષાન્તરે તુ વ્યભિચારમુદ્દા કિં ચેતસા નૈવ સમુજ્જૃમ્ભે ' ।

યસ્માત્ તદપ્રાપ્ય સુપર્વગૈલસ્વર્ગે સમુત્પાદયતિ પ્રતીતિમ્ ॥૪૮॥

વળી, આ પક્ષમા નિહ્નેન્દ્રિયરૂપ દૃષ્ટાત સાધનશૂન્ય હોઈ તે દૃષ્ટતાભાસ થશે, કારણ કે કુશલ પુરુષોએ જિહ્વાને ક્ષીપણ વિષયને આશ્રિત હોય એ રીતે જોઈ નથી ૪૪

વિષયોન્મુખી પ્રવૃત્તિ કરે તે બાહ્યેન્દ્રિય છે, એ ખીજે પક્ષ કહો તો વિષયોન્મુખી પ્રવૃત્તિ એટલે વિષયની સન્મુખ વિસર્પણ-ગમન છે કે વિષય પ્રપચની અપેક્ષા રાખીને યોધનક થવું તે છે ? ૪૫

પ્રથમ વિકલ્પમા જૈન મતાનુસારે હેતુમા અસિદ્ધિ (અન્યતગમિદ્ધ) નામનો દોષ છે કારણ કે જૈનોએ પદાર્થ તરફ ગમન કરતું નેત્રગત રશ્મિચક્ર સ્વીકાર્યું નથી ૪૬

વળી, જિહ્વેન્દ્રિયનું પણ વિષય તરફ ગમન કોઈ એ પણ માનેલ નથી માટે દૃષ્ટતામા પણ સાધનશૂન્યતા નામનો દોષ સ્પષ્ટ જણાય છે ૪૭

ખીજા વિકલ્પમા શું મનથી વ્યભિચાર નથી ? કારણ કે મન વિષયપ્રપચની અપેક્ષા ગમવા છતા મેરૂપર્વત સ્વર્ગાદિ પદાર્થને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ તેમનું જ્ઞાન કરાવે છે ૪૮

(વં૦) અર્થસમાશ્રિતમિતિ બર્થાધેયમ્ । ॥૩૪॥ આશ્રિત્યેતિ વહિસ્ય । ॥૩૫॥ પુરસ્વારિણીતિ પ્રથમે ॥૩૬॥

(ટિ૦) પક્ષે પુર શ્યાદિ । સાધનમિત્યર્થાભિમુહ્યેન વિસર્પણ જૈનાનામસિદ્ધમ્ । તૈરિતિ જૈને ॥૩૬॥

શરીરસ્ય વહિર્દેશે સ્થાયિત્વં યદિ જલ્પ્યતે ।

બાહ્યેન્દ્રિયત્વમત્ર સ્યાત્ સદિગ્ધવ્યભિચારિતા ॥૪૯॥

અપ્રાપ્તાર્થપરિચ્છેદેનાઽપિ સાર્થં ન વિઘતે ।

હેતોર્વાહ્યેન્દ્રિયત્વસ્ય વિરોધો વત કશ્ચન ॥૫૦॥

ક્વચિત્ સાધ્યનિવૃત્ત્યા તુ હેતુવ્યાવૃત્તિદર્શનાત્ ।

પ્રતિવન્ધ્યપ્રસિદ્ધિશ્ચેત્ તદાઽત્રાપિ કથ ન સા ૧ ॥૫૧॥

રસનસ્પર્શનઘ્રાણશ્રોત્રાન્યેન્દ્રિયતાવલાત્ ।

ચક્ષુરપ્રાપ્યવિજ્ઞાત્ મનોવત્ પ્રતિપચતામ્ ॥૫૨॥

છાન્દમ્યાહૃતિતોઽપિ દેહમ્યાહૃતિરોચિતા ।

મથ કચિર્ જિજ્ઞોઽસ્તિ યેનૈકૈવ સા મના ॥૫૨॥

વાદોન્દ્રિયર્થ સમ્બન્ધમેર્થ ન ઠાકિંકાન્ પ્રીણચિત્તુ સર્વાષ્ટે ।

સૂત્રિખમો સુર્ભગમામિનીના કૈન્દ્રિયમાત્રો મમતે ન ચેત ॥૫૩॥

શરીરન્ય બાહ્ય દેશમાં રહે તે બાહ્યોન્દ્રિય જેમ કહે તે હેતુમાં સંવિધ્ય-
બલિવાર-અનૈકન્ટિક દોષ આવરી ૪૬

હરણ કે આવા બાહ્યોન્દ્રિયત્વ હેતુને અપ્રાપ્યહરિત્વ સાથે દોષ અવને
વિરોધ નથી ૫

નૈવાચિક-કોષ કોષ પ્રાણે સાધ્યનિવૃત્તિને ક્ષણે સાધનનિવૃત્તિને ક્ષણે
પણ આસિ સિદ્ધ થાય છે તે તે પ્રમાણે જે પ્રાપ્યહરી નથી તે બાહ્યોન્દ્રિય
પણ નથી તેમ કે મન-આમ આસિની સિદ્ધિ શા માટે ન થાય ? ૫૨.

કૈન-તે જ પ્રકારે અધુમાં પણ અપ્રાપ્યહરિત્વની સિદ્ધિ સ્વીકારે અર્થાત
જે જ આથે અધુમાં પણ અપ્રાપ્યહરિત્વની સિદ્ધિ થયે. ૫૨.

જેમ કે-અધુ અપ્રાપ્યહરી છે ક્ષણ કે રસન-સ્પર્શન-ગ્રાહ્ય અને ક્રોધ
હન્દ્રિયથી ભિન્ન હન્દ્રિય તે છે મનની જેમ ૫૨.

અમાસ આ અનુમાનમાં પણ તમાસ અનુમાનની જેમ સાધ્યાભાવને ક્ષણે
સાધનભાવ સિદ્ધ થઈ શકે છે તેથી તમાસ અને અમાસ અનુમાનમાં કોઈ પણ
ફેર નથી, કે જેથી કૈને તમાસ અનુમાનમાં સાધ્યની આહૃત્તિથી હેતુની આહૃત્તિ
દ્વારા સાધ્યની સિદ્ધિ થાય, અને અમાસ અનુમાનમાં ન થાય. આશંકા જે છે
કે આસિની સિદ્ધિ એકદ ક્ષાતથી નહી પણ સર્વનિપક્ષમાંથી હેતુની આહૃત્તિ
હોય તે જ થાય છે તમે માત્ર એક મનમાં જ હેતુની આહૃત્તિ બતાવી આસિ
સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો તે બસબર નથી. ૫૩

આથી અભાગિની(વિષવા) ક્ષીન્યા કટાસ્તિ ઉત્તમ (સાધુ) પુરુષન્ય ચિત્તને
માત્ર પમાડી શકતા નથી, તેમ તમાસે આ હેતુ સકલક સંવિધ્યબલિવારી
હોવાથી વાર્ધિક પુરુષને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ નથી. ૫૪

(૫) સંવિધ્યન્યમિચારિતેષી ભવિશાન્તિવ્યવ્ ૧૨૫। અપ્રાપ્યાર્થપરિચ્છેદેવાપીઠિ
વ્યવ્યતારિયેચી ૧૫ના કચિચિતિ ન્ વ્યવ્યતારિ વ મચિ ઉ વાદોન્દ્રિયમ્મિ ન વચિ,
વ્યવ મત સ્વચિવે વેતમ્બ વ્યવ્યતિવ્યવને વાવને । અપ્રાપીતિ ઉત્તરવેવ વચ્ચમ્બે ક્રોધે ।
સેષિ ક્રિતવ-વ્યવચિ ૧૨૫ સ્વચ્છેદમ્મચિ સંવિધ્યવેર ઠિલ્લ-વચિવ્યવ ॥૧૨૫

(૬) અપ્રાપ્યાર્થ-વાદિ વ્યવચ્ચવ ચિવવે વ્ચિ વોદ્દે, જ્ઞ-વ્યવચ્ચવ્યવચ્ચવચિ દેહી
ચિવેવ ॥૧૨૫ વ્યવચ્ચાસાધ્યે-વાદિ ઉચ્ચે દિ ચિવ્ચ્ચાવ્યવચ્ચિ વાવચ્ચાવ્યવ વ્ચ
વચ્ચવ્યવ
ચિવેવૈ વ્ચ વ્યવચ્ચાધ્યેવ વ્યવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચા કૈવોરિતિ વાદે દ્વચ્ચવચ્ચ । વ્યવચ્ચવચ્ચ
વ વ્ચા વ્ચ વ્યવચ્ચવચ્ચવચ્ચ વ વચા વચ વ્ચ વચિ વ્યવચ્ચવચ્ચવચ્ચ વચ્ચે । પ્રતિવચ્ચેવૈ ।
પ્રતિવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચ પ્રતિવચ્ચિ વ્યવચ્ચાવિ વ્યવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચવચ્ચે । સેષિ ક્રિવચ્ચવચ્ચ-
વચ્ચિ । વચ્ચ-વચ્ચ વચ્ચવો ચિવ્ચે વ્યવચ્ચવચ્ચવચ્ચ વચ્ચવચ્ચવચ્ચ ॥૧૨૫ સાધ્ય

ધ્યાતૃતોત્યાદિ । સ્તેતિ પ્રતિયન્ધપ્રસિદ્ધિ । સાયવાનુમાને આસ્માકીને ચ સમાના ઠમયોર્વિશેષા-
માયાત્ ॥૫૩॥ સકલકૃત્તિમિતિ સન્દિગ્ધાનેકાન્તિક્ત્વવદ્વિપતમ્ ॥૫૪॥

કિન્ચાડત્ર સસૂચિતમાદિગ્વદાત્ વૃત્તે પુરશ્ચારિણિ કારકત્વમ્ ।

યત્ પ્રાપ્ત્યકારિત્વમર્થનાય નેત્રસ્ય તત્ કાળદ્વગ્જ્જનામમ ॥૫૫॥

યસ્માદિદ મન્ત્રજપોપસર્પત્રોદામગમાવ્યભિચારદોષાત્ ।

ઉત્તાલવેતાલક્રગલકેલીકલ્પકલ્પિતશ્રીકમિવાડવમાતિ ॥૫૬॥

વળી, 'ચક્ષુ પ્રાપ્ત્યકારી છે, બાહ્યેન્દ્રિયાદિરૂપ હોવાથી' આ પ્રમાણે
ચક્ષુમા પ્રાપ્ત્યકારિત્વની સિદ્ધિ માટે કહેલ હેતુમા આદિ ગણદથી 'કારકત્વ'
રૂપ હેતુનુ સૂચન કર્યું છે પણ તે કાણી આખને આજવાની જેમ વ્યર્થ છે પણ
કારણ કે આ 'કારકત્વ' હેતુમા મન્ત્રજપથી નહક આવતી ઉદ્ધત
શ્રીથી વ્યભિચાર છે, માટે તે ઉલ્લટ મદોન્મત્ત વેતાલની ભયદર ક્રીડાથી
કલકલિત થયેલી શોભાવાળો જણાય છે ૫૬

(૫૦) પુરશ્ચારિણીતિ ચક્ર પ્રાપ્ત્યેયરિમન્ ॥૫૫॥

(ટિ.) કારકત્વમિતિ યત્કારક તત્પ્રાપ્ત્યકારીતિ ધ્યાતિ ॥૫૫॥ યસ્માદિદ્વમિતિ
યસ્માદિતિ કારણાત્ । હૃદમિતિ કારકત્વમ્ । મન્ત્ર [છ]પ્રાપ્ત્યકારો, રામાયાકર્ષણકાર-
ક્રવાત્ । અત્ એવાનેકાન્તિકોડય હેતુ ॥૫૬॥

તથાહિ—

કનકનિકૃપસ્તિગ્ધા મુગ્ધા મુહુર્મધુરસ્મિતા

ચટુલકુટિલભ્રૂવિભ્રાન્તિ કટાક્ષપટુચ્છટામ્ ।

ત્રિજગતિ ગતા કથિદ મન્ત્રી સમાનયતિ ક્ષણાત્

તરુણમળીમારાદ મન્ત્રાન્ મનોમુવિ સસ્મરન ॥૫૭॥

કથિદત્ર ગદતિ સ્મ યત્ પુનર્મન્ત્રમન્ત્રણગવી સમાનયેત્ ।

યુક્તમેવ મદિરેક્ષણાદિક તેન નાડમિહિતદ્વૃપણોદય' ॥૫૮॥

મન્ત્રસ્ય સાક્ષાદ્ ઘટના પ્રિયાદિના પરમ્પરાતો યદિ વા નિગદ્યતે ૪ ।

સાક્ષાત્ ન તાવદ્ યદય વિહાયસો ધ્વનિસ્વરૂપસ્ત્વ સમતો ગુણ ॥૫૯॥

તતોડસ્ય તેનૈવ સમ સમસ્તિ સસક્તિવાર્તા ન તુ પદ્મલાક્ષ્યા ।

અયાડક્ષારાલમ્બનવેદન સ્યાદ્ મન્ત્રસ્તથાડ'યસ્તિવયમાત્મનૈવ ॥૬૦॥

તે આ પ્રમાણે—મનમા મન્ત્રનો જપ કરનાર કોઈ માત્રિક પુરુષ ત્રણ
જગન્મા કોઈ પણ સ્થળે ગહેલી, સુવણ્ની કસોટી સમાન સ્નિગ્ધ, લોખી,
વાગવાર મધુર હાસ્ય કરતી, ચપલ અને વક્રભ્રુકુટિના વિલામવાળી કટાક્ષની
સુદર છટાવાળી સ્ત્રીને દૂરથી પણ ક્ષણવારમા જેથી લાવે છે અહિ મન્ત્રમા
'કારકત્વ' તો છે, પણ પ્રાપ્ત્યકારિત્વ નથી માટે આ હેતુ વ્યભિચારી છે, ૫૭

नैर्वाविह—आ विवशमां अभातु इहेतु ज्येष्ठ छे के—अत्रमां प्रोक्तवित्
वर्षी श्रिने जेथी लावे छे माटे उपर इहेत अविचार होय आकरो नही ५

जैन—ज्येष्ठ छे तो पूतीजे छीजे के—श्रीनी साथे मत्रने सलभ
साक्षात् छे के परतसजे ? साक्षात् सलभ तो मलने नही करवुके
मत्र सन्दृष्ट छे, अने तथी सन्दने आशयने सुख भाये छे. पर-

माटे आ सन्दृष्ट मत्रने साक्षात् सलभ तो आशय साथे न बटी
सके छे परतु श्री साथे बटी सके नही

नैर्वाविह—अक्षरैनां अस्तञ्जनधी इत्यन्त यमेत ज्ञान ज्येष्ठ मत्र छे

जैन—ज्येष्ठ भाये तो ज्ञान आत्मानो सुख छे माटे ज्ञानरूप मत्रने
साक्षात् सलभ आत्मा साथे न बटे. परतु श्री साथे नही साथ आधी
मत्रने साक्षात्सलभ श्री साथे छे ज्येष्ठ इही सन्देह नही ६

(५) वास्तुदिति यथा मन्त्रस्य युक्तमिति सम्बन्धः । अत्येति यत्नः । तेनैवेति
विहाय ॥१॥

(६) कश्चिद्देवः । युक्तमिति सम्बन्धः । मन्त्रेति कश्चिद्देवः । तेनैवेति
कश्चिद्देवः कश्चिद्देवैर्हितमुक्त रूपं लोकोपयो न मन्त्रस्य सम्बन्धोपायै । विहायस
इति वाच्यत्वः । यतो सम्बन्धे यत्नः यत्नः । वो यत्न एव व तेनैव सम्बन्धो
यति सम्बन्धः ॥१॥ ततोऽत्येति । ततः अत्येति अतिरिक्तत्वं यत्नः तेनैवेति
वाच्यत्वं । देवमिति सम्बन्धः । इत्यिति कश्चिद्देवः । वाच्यमुक्तुः । यत्न इत्यन्तसम्बन्धो
यत्नः ॥१॥

अथापि मन्त्रस्य निषेधेन त्वया संसृष्टितपनिवेकताऽऽयमा ।

संतोषयोऽप्रगुष्मा च सा त्रिवां प्रियं प्रति प्रेरयति त्ववोगिनम् ॥११॥

ब्रूमोऽत्र ननु वेकताऽऽयमा मन्त्रवर्णनिसरत्वा का पटा ।

अन्वरत्नं मुण एव छद् कर्त्त वेकताऽऽयमि यजेत सङ्गनिध ॥१२॥

नात्रप्यारसोऽन्वरत्नं संसृष्टौ नास्ति सर्वथा ।

आपन्नम्बवोर्बन्धात् संसृष्टौ न्यऽमुण मत् ॥१३॥

म्यापकेतु वदति अतिरिक्तं यत्नं तेन मन्त्रस्य ध्वनिता च ।

वीर्यस्तुविषयेन विपुलः एष एव क्लिप्तस्त्वन्विचारः ॥१४॥

अयत्नान्तादनेकान्ततात्वात् परिमन्त्रताम् ।

नास्तेमथ समाधिश्च ज्ञेयौ त्वत्कारादिह ॥१५॥

કારકત્વમપિ તદ ન ગોમતે પ્રાપ્યકારિણિ યદીક્ષણે મતમ્ ।
 પ્રાપ્ય વસ્તુ વિનનોતિ તદ્ મર્તિ નૈવ ચક્ષુરિતિ તત્ત્વનિર્ણય ॥૬૬॥
 અદિચન્દ્રકલનેપુ યેત્યદ પ્રાક્ પ્રરૂપિતમુપૈતિ નો ઘટામ્ ।
 રશ્મિસચયવિપન્ચિત્ત હિ તત્ તે ચ તત્ર નિતરા વ્યપાકૃતા ॥૬૭॥

નૈયાયિક-મત્રનો આક્ષાત્સબધ એના સ્વામી (અધિષ્ઠાયક) દેવ સાથે છે, અને દેવનો સબધ સ્ત્રી સાથે છે એટલે મત્રોગ્યાગ્થી પ્રસન્ન થયેલ તે દેવતા પોતાસાથે સબધવાળી સ્ત્રીને મત્ર લલુનાગ પુરુષ પ્રત્યે પ્રેરુણા કરે છે-એમ પરપરા સબધ છે ૬૧

જૈન-આ વિષયમા તમને પૂછીએ છીએ કે-મત્રાક્ષરોના સમૂહનો દેવના આત્મા સાથે કયો સબધ છે? ગણુ કે તમારા મતાનુસાર આ મત્રાક્ષરોનો સમૂહ શબ્દરૂપ હોવાથી આકાશનો ગુણુ છે, તો પછી દેવને વિષે મત્રનો સબધ છે, એ કથન કઈ રીતે સગત થશે? અર્થાત્ નહીં થાય ૬૨

નૈયાયિક-શબ્દોનો આશ્રય આકાશ છે, અને તે વ્યાપક છે તો તે આકાશ દ્વાગ શબ્દરૂપ મત્રાક્ષરોના સમૂહનો દેવના વ્યાપક આત્મા સાથે સબધ થશે

જૈન-એમ પણ તમે કહી શકશો નહીં, કાગળ કે-વ્યાપક દ્રવ્યોનો પરસ્પર સર્ગ તમોએ માનેલ નથી ૬૩

વળી (નવીન નૈયાયિકાદિ કે વૈશેષિકાદિ) જેઓ વ્યાપક દ્રવ્યોનો પણ પરસ્પર સયોગ સબધ માને છે, તેઓના મતે પણ અતીત વસ્તુને વિષય કરનાર મન અને શબ્દ વડે હેતુમા સ્પષ્ટ વ્યભિચાર દેખાય છે અર્થાત્ જે વસ્તુ નષ્ટ થઈ ગઈ તેની સાથેના સર્ગનો અસલબ છતા મન અને શબ્દ તેના ઓધના કારક છે ૬૪ વળી આ કારકત્વ હેતુમા લોહચુબક વડે પણ વ્યભિચાર છે, કારણુ કે, ચુબક ગદ્ધિત લોહચુબકમા સ્થિત હોઈ લોહને અપ્રાપ્ત છતા દૂરગત લોહનુ આકર્ષણુ કરે છે, આ અગે શકા અને સમાધાન વિગેરે ત્રિજ્ઞાસુ બુદ્ધિમાનોએ સ્યાદાદરતાકગ (પૃ ૩૩૦-૩૧) માથી જાણી લેવા ૬૫

માટે ઉપર મુજબ વિચારતા ચક્ષુમા પ્રાપ્યકારિત્વની ત્રિધ્ધિ માટે અપાતો આ કાગકત્વ હેતુ જરાએ ગોભાસ્પદ નથી, તેથી ડરીને ચક્ષુ પદાર્થને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ જ્ઞાન કરાવે છે, એ અબાધિત ત્રિદ્વાન્ત જાણુવો ૬૬

વળી પર્વત અને ચદ્રજ્ઞાનમા તમોએ જે કાલવિલમ્બ (શ્લોક ૩) ડહો હોતો તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી કારણુ કે-રશ્મિચક્રને માનવાથી આ કથન થઈ શકે છે, પરંતુ ચક્ષુમા તે રશ્મિચક્રનુ અભોએ સર્વથા ખડન ડરી નાખેલ છે ૬૭

(૫૦) અથાપીતિ પરમ્પરાવક્ત્રસ્યોપક્ષેવ । સ્વયોગિનીમિતિ સ્વસમ્બદામ્ ॥૬૧॥ આશ્ચર્ય-હારત્ત હિતિ । શબ્દસ્યાશ્રયો છાક્રશ । સ ચ સર્વવ્યાપી । અસ્યેતિ મન્ત્રવર્ણવિસરસ્ય ॥૬૩॥ વ્યાપ-

भवति पग्गिमश्चेद् वेगवत्त्वादमीपा
 कतिपयकलयाऽस्तु क्षीरपातस्तदानीम् ।
 न च भवति रुदाचिद् बुद्बुदस्यापि तस्मात्
 प्रपतनमिति युक्तस्तस्य नाश किमाशु ² ॥७३॥

किञ्च,

कलगकुलिशप्राकारादित्रिविष्टपकन्दरा—

कुहरकलित विश्व वस्तु प्रतिक्षणमङ्गुस्म ।

ज्वलनकलिकावत् किन्त्वस्मिन् निरन्तरताभ्रम

प्रभवति वदन्तिथ गाक्य कथ प्रतिहन्यते ² ॥७४॥

तस्थो स्येमा तदस्मिन् व्यवधिमदमुना प्रेक्ष्यते येन सर्व
 तत् सिद्धा नेत्रबुद्धिर्व्यवधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक् ।

कुड्यावण्टव्यबुद्धिर्भवति किमु न चेद् नेदगी योग्यताऽस्य

प्राप्तस्यापि प्रकाशे प्रभवति न कथ लोचनाद् गन्धबुद्धि ² ॥७५॥

किं वा न प्रतिभासते ગઝધરે કર્માપિ તદ્રૂપવદ

દૂરાચ્ચેદ્ વિલસત્ તદસ્ય દ્વદયે લક્ષ્યેત્ કિં લાઞ્છનમ્ ² ।

તસ્માચ્ચક્ષુષિ યોગ્યતૈવ ઝરણ માક્ષી ચ ન પ્રત્યય-

સ્તત્ તર્કપ્રગુણ ¹ પ્રતીહિ નયનેષ્વપ્રાપ્ય ધીકર્તૃતામ્ ॥૭૬॥

§ ૬ વળી, ચક્ષુ અપ્રાપ્ત્યકારી અર્થાત્ પદાર્થને પ્રાપ્ત થયા વિના જ્ઞાન કરાવ નારી છે, વ્યવધાનવાળા પદાર્થોને પણ જણાવતી હોવાથી, મનની જેમ આ અન્વયી-સાધર્મ્ય દ્વાનન્ત છે અને વ્યતિરેકી-વૈધર્મ્ય દ્વાનન્ત તરીકે અહીં છબ જાણવી ૬૮

નૈયાયિક-ગ્રાહ વિગેરેથી વ્યવધાનવાળા પદાર્થોત્તુ ચક્ષુ પ્રકાશક-જ્ઞાપક નથી, માટે તેમા અપ્રાપ્ત્યકારિત્વનો સાધક 'વ્યવધાનવાળા પદાર્થોને પણ જણાવતી હોવાથી' એ હેતુ સ્વરૂપાસિદ્ધ છે ૬૯

જૈન-તમારુ આ ડથન યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે-મણિ, કાચ, સ્વચ્છ જળ અને નિર્મળસ્ફટિકની લીત વગરેથી વ્યવધાનવાળા પદાર્થોત્તુ જ્ઞાન શુ નેત્રથી નથી થતુ ? અર્થાત્ થાય છે, માટે અમારો હેતુ સ્વરૂપાસિદ્ધ નથી ૭૦

નૈયાયિક-ચક્ષુના કિરણો વળ, મણિ, જળ, સ્ફટિકાદિ પદાર્થોને ભેદવાના સ્વભાવવાળા છે, તેથી તે પદાર્થોને ભેદીને પદાર્થને પ્રાપ્ત થઈને તેનો યોધ કરાવે છે

જૈન-જો એમ હોય તો-ઉછળતા મલિન પાણીને ભેદીને તેમા રહેલ માછલા-ઓનો યોધ નેત્ર કેમ કરાવતા નથી ? ૭૧

નૈવાચિક—મત્તિન લગવડે તે નેત્રરિમિએ લુગ્ગર્ષ બધ છે તેથી મેલા જગમ રહેલ માછલા વિગરે કેમી શક્તાં નથી.

કૈન—તે પછી નિર્મલ જગતા મમૂદથી નેત્ર સ્પર્શ કેમ લુગ્ગર્ષ જ્યાં નથી? જ્યાં નેત્ર ફરવે એ મત્તિન લગથી લુગ્ગર્ષ જ્યાં કોઈ મત્તિન જગમાં રહેલ પદાર્થના શિષ્યમાં સમય થતા ન હોય તેા નિમજ જગમાં રહેલ પદાર્થના શિષ્યમાં પણ સમય નહીં થાય. વગી, અહુકિરવેને તમો પદાર્થના સેક માને છે. તેથી ક્ષમની શીશીમાં રહેલ પાણી આશુપત્તવજ મમપે જહાર નીકરી જવુ એકજે ક્ષમને કે તે વખતે તમાસ મનાવુસાર અહુકિરવેથી ક્ષમની શીશીને સેક થવાથી તે કિત્રમય જની અથેલ છે.

નૈવાચિક—પાણી શીશીમાંથી જહાર નથી જાવતુ કારણ કે—અહુરિમથી સેકાયેલ (કિત્રમય જની અથેલ) ક્ષમની શીશી જલરીથી નવીન ઉત્પત્તિ થઈ બધ છે.

કૈન—એ એમ કવુ હોય તેા પછી નેત્રફરવે પણ તેમાં કોઈ પણ રીતે પ્રવેશ કરી શકી નહીં હર.

નૈવાચિક—નેત્રફરવે જાતિ વેગવાળાં હોવાથી ક્ષમની શીશીમાં પ્રવેશ કરી જાયે.

કૈન—એમ કહે તેા તે વખતે ક્ષમની શીશીમાંથી મેકુક પાણી તેા જહાર નીકળવુ જ એકજે પરતુ આશુપ ત્તવજસમયે ક્ષમની શીશીમાંથી પાણીનુ બિન્દુ પણ જહાર નીકળતુ નથી. તેા પછી જા રીતે તે ક્ષમની શીશીને શીર નાથ અને પુનઃ નવીન શીશીની ઉત્પત્તિ એ પ્રક્રિયા કુહિતવુજા નથી હર.

વગી એ તેમ કવુ હોય તેા 'ત્રણે લાકમાં રહેલ ઘટપટાકિ સમસ્ત વસ્તુ પ્રતિકલે અહુર છે છતા તે વસ્તુમાં જે નિરન્તરવાનુ જ્ઞાન થાય છે જ્યાંત 'જ્ઞા તે જ છે' એવુ જ્ઞાન થાય છે તે તેા જ્ઞા 'તેજ રીપકલિક છે' એ જ્ઞાની એમ જામવુ છે—જ્ઞા પ્રમાણે શિલ્પનાર જોદનેા નિસમ કેવી રીતે થયે? જ્યાંત તમાસ અને જોદના મનામાં સેક નહીં રહે. હર.

માટે ક્ષમનેા કુપા (શીશી) સ્થિર રૂપજાએ એનેા જે જ છે અને તેનાથી અવહિત (એટલે કે તેમાં રહેલ) જગ વિગેરે મવ પદાર્થો અહુ વડે એકલકાય છે જ્ઞા પ્રકરે અવધાનજાલા પદાર્થોતં પણ આશુપ જ્ઞાની સિક્કિ કુહિતવુજા છે, તેથી અહુ જામવુકારી છે.

નૈવાચિક—એ અહુ અવહિત પદાર્થોને એક શક્તી હોય તેા કીંત વિગેરેથી અવહિત પદાર્થોતં આશુપત્તવન કેમ કવુ નથી?

કૈન—કીંત વિગેરેથી અવધાનજાલા પદાર્થોતં શિષ્યની શોભતા અહુમાં ન હોવાથી તે તેનુ જ્ઞાન ક્ષમની નથી અહુને પ્રાપ્ત છતા જન્મનુ જ્ઞાન કેમ નથી કવુ? જ્યાંત પ્રાપ્ત છતા અશોભનુ જ્ઞાન તે ક્ષમની સકે નહીં હર.

વગી અન્તરુ દર એમ અહુથી જાણી શકાય છે તેમ તેની ક્રિયા (ગતિ) કેમ જાણી શકતી નથી?

નૈવાચિક—જાતિ દર હોવાથી અહુની ક્રિયા જાણી શકતી નથી.

नैन—जे ऐम डाय तो अद्रमा रडेला लाछन (कलक)नो षोध पणु कर्ष
रीते थशे ? अर्थात् तेनो पणु षोध थवो न जेईं ऐ भाटे अक्षुमा योअ्यता
ऐ व डारणु छे अने तेमा आपणुो अनुभव व साक्षीउप छे. भाटे डे तर्कविद् ।
तमे पणु अक्षु वस्तुने प्राप्त थया विना ज्ञान कगवे छे—ऐम स्वीकारो. ७६

(५०) नूतनव्यूहरूप इति नवीनरचनारूप ॥७२॥ परिगम इति प्रवेश । क्षीरपात
इति जलगन्तम् ॥७३॥ कर्मापि [इति] तद्रूप प्रदाशते एव गमनमपि प्रदाशताम् । न च प्रदाशते ।
तस्माद् योग्यतैः प्रमाणम् । अस्येति दशधरस्य ॥७६॥

(६०) चक्षुरप्राप्येत्यादि । व्यतिरेक इति यत्राप्यकारि भवति तद्व्यवधिमत्प्रकाशक
न भवति यथा जिह्वा ॥६८॥ अथ द्रमेत्यादि । ततोऽपीति अदर्शनादेव । अयमिति
व्यवधिमतोपि प्रकाशकस्य दित्यवहन ॥६९॥ पनदित्यादि गतकोटिरेअ हीरकश्च । संविदिति ज्ञानम् ।
॥७०॥ द्रुमोलोति । भिदुरा इति भेदनशीला । तत्रैते व्यवधाने मलभरमिति बल्यमित्यर्थ ।
तेनेति सल्लेन । अनिमियानिति मास्यान् ॥७१॥ विध्याता इत्यादि । विध्याता उप-
शान्ता । तेनेति बल्यमल्लेन । ते इति नयनरश्मय । नूतनेति नव्यकाचरूपरचनापिशेष ।
पता इति लोचनरश्मय । तस्मिन्निति काचरूपे नव्यव्यूहस्य तत्कालेत्पद्यमानत्वात् ॥७२॥
भवतीत्यादि । परिगम इति वेगेन गमनम् । अमीयामिति नेत्रत्रिरणानाम् । कतिपयेति
लेशेनापि । तस्मादिति काचरूपात् । तस्येति काचरूपस्य ॥७३॥ कलशेत्यादि । तत्रपरिम-
न्निति कलशकुल्लिशादौ । यथा नयनवोत्पद्यमानापि ज्वाला सैवेयमिति प्रतीयते, कलशकुल्लिशादिरपि
॥७४॥ तस्यावित्यादि । अस्मिन्निति काचरूपादौ स्थिर एव काचरूप । अमुनेति चक्षुषा ।
अस्येति चक्षुष ॥७५॥ किंवा नेत्यादि । कर्मारोपिति गतिक्रियापि । तद्रूपवदिति
पतुंअनिर्मलशालान्छनरूपवत् । अस्येति निशाकरस्य । न इत्यस्माकम् । तर्कप्रगुणेति
न्यायकन्यायसारकन्दलोकिणावलोरप्रमुखप्रमाणप्रन्थबोधोविचारणप्रवणप्रोल्लसत्त्रचुरप्रज्ञाप्रारम्भारोवस्फूजि-
तगुणगणकलितेति तज्ज्यात् सोपहाववाक्यम् ॥७६॥

§ ७ बौद्धा पुनरिदमाहु श्रोत्र न प्राप्य बुद्धिमाधते ।

दिग्देशव्यपदेशान् करोति शब्दे यतो दृषवत् ॥७७॥

तथाहि—

प्राच्यामत्र विजृम्भते जलमुक्षामचूर्जित गर्जित

प्रोन्मीळत्यल्लमेव चातकरवोऽक्षाम क्षण दक्षिण ।

केका केकिकुटुम्बकस्य विलसन्त्येता कला काननं^१

दिग्देशव्यपदेशवानिति न किं शब्देऽस्ति सप्रत्यय ? ॥७८॥

प्राप्यकारि यदि तु श्रवण स्यात् तर्हि तत्र न कथञ्चन सैष ।

प्रस्तुत समुदियाद् व्यपदेश शर्करारपृष्णि यथा रसनायाम् ॥७९॥

૬૭ શ્લોક—અહુ ઇન્દ્રિય જ્યેષ્ઠ પાતાન્ય વિવચને પ્રાપ્ત ક્ષ્યાં વિદ્ય જ પાતાન્ય વિવચનાદિ દેશ (દિશા અને સ્થાન)નો નિર્લેપ કરાવે છે તેમ શ્રોત્રેન્દ્રિય પણ પાતાન્ય વિવચનુપ સંબંધ્ય દિ દેશનો નિર્લેપ કરાવનાર હોવાથી આપ્યાક્ષરી છે ૭૬.

તે આ પ્રમાણે—આ પૂર્વે દિશામાં મેધનો વ્યયો મોડો મહત્કાલ થાય છે આ દક્ષિણ દિશામાં આત્કપક્ષીનો મન્દ અભ્યજ્ઞ મધુર શબ્દ સૂક્ષ્મર સંલગ્ન થી આ વનમાથી મારના અમૂહની મુદર દેહનો અવાજ આવી રહ્યો છે આ પ્રમાણે અત્રેન્દ્રિય દ્વારા સર્વોત્ક્રમણિક દિગ્દેશનો અવહાર સંબંધ્ય શું નથી થતો ? અર્થાત્ થાય છે ૭૮

આપ્યાક્ષરી સ્વભાવવાળી રસનેન્દ્રિય માધુર્યમાં (માધુર્ય રસમા) કિન્દેશનો અવહાર કરી શક્તી નથી તેમ શ્રોત્રેન્દ્રિયને આપ્યાક્ષરી માન્યો તો અત્રેન્દ્રિયથી પણ દિ દેશનો અવહાર શક્ય શક્યો નહીં ૭૬

(૧) કામચે દિગ્દેશસ્વરોષ્ઠ ૧૦૮।

(૨) માખ્યકારીત્વચિ । તથેતિ કમચે । પ્રસ્તુત્વ ઇતિ આખ્યકારિત્વોષ્ઠ્યમ્ ૧૦૯।

§ ૮ કેન્વાડ્યુરાવ્યવિમ્ તથેત્ સુસ્પષ્ટપ્પમ્નિચારદોષાત્ ।

પર્ણ ચથેતર્ સ્વપેન્દ્રિયાર્થ પ્રાપ્ત્યકાર્મ કુરુતે મન્દીવાત્ ॥૮ ॥

તથા ૫—

મન્દ મન્દમુરોત્વયં પરિચ્છ પ્રાગ્ માધુરીમન્દવાર્

ગૃહ સૌરમસુદ્રમ્નુપવને કુન્દા સુર્ટ મન્નિચ્ચ ।

મન્થો મન્થુર પપ દક્ષિગદિસ શ્રીચન્દનાત્ પ્રાપ્ત્વા

નિર્યેષં ત્તુ ચિચતે તનુપર્તા પ્રામાત્ તથા પ્રચચ ॥૮૧॥

ચરિતિ ત્વગિન્નિપેનાપિ સ્વમિચારવિનિષય ।

શેમુષીમાવચાનેન વિગ્દેષમ્નવ્દેશિનીમ્ ॥૮૨॥

તથાશ્ચિ—

૧૦૬ સર્વોત્ક્રમણીક દ્વિત્વવનનુસંચાદિનો વનમુર પ્રસન્ન પ્રહૃત્ ૧।

૧૦૭ સુસ્પષ્ટપ્પમ્નવિતાહ્વચિ મામાક્રોતિ ઠંડગીકરણ્ચય ॥૮૧॥

૧૦૮ વાનામાલાવચિગમ્ય તેષા હૈતુસ્વતસ્વરણ્ચવેશિન્દ્રેષી ચી ।

૧૦૯ મ ચાળત સ્વર્ચનનચ તારક પ્રવચ્ચરૂપા પ્રચલે મન્દીવા ॥૮૨॥

૧૧૦ શ્રોત્રેન્દ્રિય સર્વં તદિદં સમાનમાધીક્રમાનોઽપિ જ મ્નયતે કિન્મ્ ૨।

૧૧૧ સ્પષ્ટપ્પમ્નોક્ષમપિ વામિન્દ્રે ચત્ સંમચલે કામુક્ત્વ એષ સાચીમ્ ॥૮૫॥

સ્મૃત્વા યથવ પ્રતિવન્ધમાશુ શક્તાદિશન્દોડયમિતિ પ્રતીતિ ।
પ્રાશ્નદિદગદિગતેડપિ શન્દં તથંવ યુક્તા પ્રતિપતિંગ્યા ॥૮૬॥
દિગ્દેશાના શ્રુતિવિપયતા કિમ્ નો યુક્તિયુક્તા

યુક્તવ વા ભવતિ ન કથં પ્તિવન્ધ્યત્તમેપામ્ ? ।

તસ્માદ ભિન્નપ્રમિતિવિપયાસ્તે વિશિષ્પતિ શન્દ

સિદ્ધે ચ્વ ભવતુ મુતરા સાધન માડ્પ્યમિદ્ધિ ॥૮૭॥

§ ૮ જૈન—તમારું ઉપદેશક ક્ષત્ર વેચ્યા ના પ્રેમના જેવું વ્યભિચારી છે કારણ કે— પ્રાણેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ તેમા દિગ્દેશનો વ્યવહાર થતો હોવાથી હેતુમા સ્પષ્ટ વ્યભિચાર છે ૮૦ તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ દિશામા રહેલ માધવી મડપમાથી મન્દ મન્દ ગન્ધ આવી રહેલ છે, ઉપવનમા ખીલેલ મદિલકા તીવ ગન્ધ ફેલાવી રહી છે, અને દક્ષિણ દિશામા રહેલ શ્રીચન્દનની મોહક ગન્ધ આવી રહેલ છે આ પ્રમાણે પ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ પ્રાણેન્દ્રિયથી દિગ્દેશનો અનુભવ સર્વજન વિધિ છે ૮૧.

વળી, તમારો આ દિગ્દેશવ્યવહારરૂપ હેતુ ત્વગિન્દ્રિયથી પણ વ્યભિચારી છે કારણ કે તે પણ દિગ્દેશ વ્યવહારની જનક છે ૮૨ તે આ પ્રમાણે—વનમાથી ઊઠેલ અને હુગિચન્દન અને ચન્દની હુગિધર્મા ઊતરે એવી વાયુની ગીતલ લહુગીઓ, અને તરણ સ્ત્રીનો હુતપદ્ધવ માગ ગરીબને અત્યંત સ્કુરાયમાન ગેમાચથી પદ્ધવિત કરે છે ૮૩

બૌદ્ધ—પૂર્વોક્ત ગન્ધાદિના ઝગ્ગોને અનુમાનથી જાણી ત્યાં પછી ગન્ધાદિમા દિગ્દેશનુ જ્ઞાન થાય છે, પરંતુ પ્રાણેન્દ્રિય કે ત્વગિન્દ્રિયથી દિગ્દેશનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વતુ નથી ૮૪

જૈન—શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પણ તે સઘળી જાણતો સમાન જોવા છતાં તેને પ્રાપ્યકારી કેમ માનતા નથી ? પરંતુ એ વાત ચોક્કસ છે કે—કામી પુરુષ પોતાની સ્ત્રીમા પ્રત્યક્ષ વ્યભિચાર જુએતો પણ તેને તે માધવી તરીકે જ માને છે અર્થાત્ પોતાના મતમા દોષ તમે જોઈ શકતા નથી ૮૫ શબ્દને માભળીને તરત મળધને યાદ કરીને એટલે કે—પૂર્વે સાલજેલ શબ્દનો શબ્દ જેવો હુતો તેવો જ આ શબ્દ હોવાથી આ શબ્દ જાણનો છે, એમ વ્યાસિપૂર્વક અનુમાનથી પ્રતીતિ થાય છે, તેમ શબ્દને લગતો દિગ્દેશવ્યવહાર પણ તેવી જ રીતે એટલે કે—વ્યાસિપૂર્વક અનુમાનથી થાય છે ૮૬

વળી, દિગ્દેશને શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય કહેવો તે યુક્તિયુક્ત પણ નથી, કારણ કે—જો તેને શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય માનવામા આવે તો તે પણ શબ્દરૂપ કેમ નહીં ખની જાય ? અર્થાત્ શ્રોત્રનો વિષય હોવાથી દિગ્દેશ શબ્દરૂપ ખની જશે માટે ભિન્નજ્ઞાનના વિષયમૂલ તે દિગ્દેશો શબ્દના વિશેષણો ખને છે, અર્થાત્ શબ્દ તેથી વિશિષ્ટ થાય છે એટલે કે—આ પ્રમાણે શબ્દમા દિગ્દેશવ્યવહાર ભિન્ન પ્રતીતિ-વિષયક સિદ્ધ થવાથી, અને શ્રોત્રનો વિષય નહીં થવાથી ‘દિગ્દેશવ્યવહારકારિત્વ’

દ્વારાવૃત્તેઽપિ સદને પ્રણયપ્રકરપદિત્ર પ્રિયે સ્ફુરદપત્રપયા સ્વલન્તી ।

દ્વારિ સ્થિતસ્ય સરસા કુલવાલિકાયા કર્ણાતિશૌમવતિ મન્મનમૂક્તિમુદ્રા ॥૧૨॥

एव च प्राप्त एवैप शब्द श्रोत्रेण गृह्यते ।

श्रोत्रस्याऽपि तत सिद्धा निर्वाषा प्राप्यकारिता ॥१३॥ ૫॥

વળી, શ્રોત્રેન્દ્રિય સાથે મ બદ્ધ થયા વિના જ શબ્દનુ જ્ઞાન ધર્મ જનુ હોય તો— અનુકૂળ વાયુમા દ્વરથી આવતા શબ્દનુ જ્ઞાન અને પ્રતિકૂળ વાયુથી નજીકના પણ શબ્દના જ્ઞાનનો અભાવ કઈરીતે સભવી શકશે ? માટે શબ્દજ્ઞાન શ્રોત્રના સ બ ધથી જ થાય છે, અર્થાત્ શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી છે એ સિદ્ધ થયુ ઠઠ રાત્રે મધુગ મદ મદ વાર વાર વાયુ વાવાથી જેનુ આગમન અનુકૂલ બને છે એવી, ઉલ્લાસવતી વીણાના કલાયુક્ત ઝકાગથી બ્યાસ, વાજિત્રના અવાજ સાથે આલાપના આડબરવાળી કામવતી નવોઢા સ્ત્રીની કાકલી— મધુર અને મદ ધ્વનિ શુ દ્વર દ્વરથી નથી સભળાતી ? અર્થાત્ અનુકૂળ વાયુને કારણે મદધ્વનિ પણ શ્રોત્રને રાત્રિમા પ્રાપ્ત થાય છે ઠઠ

બૌદ્ધ—શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી હોય તો મજબૂત રીતે બ ધ કરેલ બારણા— વાળા ઘરમાના શબ્દની પ્રતીતિ કેમ થાય છે ? એટલે કે શબ્દ ઓરડામાથી બહાર આવતો નથી છતા તેનુ જ્ઞાન થાય છે આમ થવાનુ કારણ શબ્દની અપ્રાપ્યકારિતા જ છે

જૈન—મજબૂત રીતે બારણાવાળા ઘરમાથી ગન્ધનુ જ્ઞાન પણ કેમ થાય છે ? અર્થાત્ બારણા બ ધ છતા શબ્દ જ્ઞાનની જેમ ગન્ધ જ્ઞાન પણ થાય છે ઠ૦ એટલે કે ઘાણુની જેમ શ્રોત્રને પણ પ્રાપ્યકારી માનવુ નોઈએ તે આ પ્રમાણે—કપૂરથી ભરપૂર અને કસ્તૂરીથી મિશ્ર ચન્દનના ચૂર્ણનો—(કપૂર-કસ્તૂરી અને ચન્દન વિગેરે ગન્ધ દ્રવ્યનો) ધૂપ ક્યો હોય તો ઘરના બારણા બ ધ હોવા છતા ગન્ધનો પ્રવાહ બહાર આવે છે ઠ૧ પ્રિયને વિષે સ્તુરાયમાન લગ્નથી સ્ગલના પામતી કુલબાલિકા (પ્રિયા)ની સસ્યુક્ત મદ મદ મધુગ વાણી બારણા બ ધ હોવા છતા બારણામા ઊભો રહેલ પ્રિય (અથવા કોઈ પણ પુરુષ) માલબી ગદે છે ઠ૨ અને એ ગીતે પ્રાપ્ત થયેલો જ આ શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થાય છે, (અર્થાત્ સભળાય છે) માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી છે, એ અબાધિતરૂપે સિદ્ધ થયુ ઠ૩ ૫

(૧૦) સજ્જતિમિતિ સમ્પન્ધમ્ । અન્યયેતિ પ્રતિલોમમાસ્તે ધ્વનો । નિકટેઽપીત્યાદિ । યદિ હોદમપ્રાપ્યકારિ સ્યાત્ તદા મારુતક્રાન્તુક્રુત્યાપેક્ષા ન સ્યાત્ યયા ચક્ષુષ ॥૮૮॥ પટ્ટુઘટિતેત્યાદિ પયો પરો વક્તિ । અપરાદ્ સૂરિવાક્યમ્ ॥૧૦॥ દ્વારિસ્થિતસ્યેતિ કસ્યચિત્ પુરુષસ્ય ॥૧૦॥૫॥

(ટિ૦) ગૃહ્યત્ હ્યાદિ । સજ્જતિમિતિ સમ્પન્ધ વિના । અનુગુણેતિ અનુકૂલવાયો શબ્દે । ધિપણેતિ શુદ્ધિ । સમુન્મિપેદિતિ વલ્લષેત્ । અન્યયેતિ પ્રતિકૂલપવને । સેતિ શુદ્ધિ ॥૮૮॥૫॥

અથાઽસ્ય દ્વિવિધસ્યાપિ પ્રકારાન્ પ્રકટયન્તિ—

एतद् द्वितीयमप्रहृष्टावायवारवामद्वादकप्रथमदुर्विकल्पम् ॥६॥

६१ अत्रप्रहृष्टा वाडवावध वाणा प तामिमदो विरात्तलत्मात् प्रत्येक-
मिन्द्रियानिन्द्रियनिष्पन्नप्रथमे प्लुर्मदमिति ॥६॥

अन्ने प्रकृष्टया मांशव्यक्तिके प्रत्यक्षणा कोरोनु कल्पन—

अन्ने (धन्द्रियनिष्पन्न अन्ने अन्निन्द्रियनिष्पन्न) अन्ने प्रकृष्टया मांशव-
द्यक्तिकप्रत्यक्षणा अत्रम—उद्धा—अत्राय अन्ने धारणा अन्ने आर कोरो उ ६

६१ मूत्रमा अत्रमद्ध—अत्राय अन्ने धारणा अन्ने अत्रमद्ध अन्ने कोरो
पठ नाथे तत्पुत्रम सभाम उ अन्ने अत्राय प्रत्येकया कोरते के धन्द्रियनिष्पन्न
अन्ने अन्निन्द्रिय निष्पन्न अन्ने अन्नेया आर आर कोर उ ६

अवप्रदार्तया स्वल्पं मूत्रचतुष्टयन स्पष्टयति

त्रिपविपयिभनिपातानन्तरममूत्रमूत्रसत्तामाभगोपररक्षणाज्ञातमाद्यमवन्तर
सामान्याकारविशिष्टरस्तुप्रथमप्रपदः ॥७॥

६१ कियम सामान्यविद्यापानकोडर्भ विषयी वस्तुगदि तथा समीचीनो
भानयाववनकृतेनाज्जुहो निपातो योग्यवेगावस्थानं तस्यान्तरं समुत्पन्न
स्पर्शं क् सत्तामात्रात् नित्यवित्तनैस्सुयेन मन्मात्रविषयं दर्भ निराकारो बोध
स्तस्यात् जातमात्र सत्तामात्रात्वात् सामान्याकारैर्भुक्तवानिन्द्रियविशेषै
विशिशय्य वस्तुना यद म्भ्य ज्ञानं तदवच्छेद इति नावा गीष्मे ॥७॥

इत्थे पठीना आर मूत्र द्वाग अत्रमद्धादिना स्पष्टयनु स्पष्टीकरणे इति उ

विषय अन्ने विषयीना बोधोक्ति देसभां सत्त्वध वषाधी सत्ता भायने
(परमाभायने) विषय इत्यार इति न उत्पन्न वाच उ अन्ने ते इति नधी प्रथम
अपन्ना वनाए अत्रान्तर भायान्वधी बुद्धा वस्तुनु अद्वय ने अत्रमद्ध उ उ

६१ विषय माभान्वक्षितेय मत्र पद्ये विषयी—नेत्रादि त्रिधा अन्नेनेनुं
समीचीन कोरते के आन्त्यादि उ पत्र न वाच तेधी दीतनु अन्नेने निष्पन्न-
धे—ने देशादिमा अत्रस्थान अत्रा अत्रस्थान पठी सत्तामात्र(मद्धासाभान्व)ने
विषय इत्यार इति न उत्पन्न वाच उ आभा केर्षे पत्र प्रकृष्टया विषयनु अन्ने
वानु नधी नधी न निसाक्षर कोर इत्येवा उ त्वाए पठी अत्रान्तर भायान्व-
ध (अनुष्णवदि अन्निन्द्रिय की बुद्धा पद्येनु मीधी पद्येनु अद्वय—यान अत्र-
मद्ध इत्येवा उ मायम अन्ने उ के इति निष्पन्नमा उपयोय वे प्रकृष्टे उ— इति
नेत्रयोत्र अन्ने गन्नेत्रयोत्र आपद्यने नीने प्रथम इतिनेत्रयोत्र वाच उ
पठी इत्येत्रयोत्र वाच उ अन्ने गन्नेत्रयोत्रनु पद्येनु अत्रा भये तेनाधी पूर्वभा
यन्ने इतिनेत्रयोत्रनु पद्ये अन्ने अत्रमा अत्रायु उ उ

(६) निराकार इति विशेषणवत् पद् प्रथममिति नापठे लेख इत्यन्वयवद

अन्ने—

અવગૃહીતાર્થવિશેષાઽઽકાઙ્ક્ષણમીહા ॥૮॥

§ ૧ અવગૃહીતોઽવપ્રહેણ વિષયીકૃતો યોઽર્થોઽવાન્તરમનુષ્યત્વાદિજાતિવિગેષ-
લક્ષણસ્તસ્ય વિગેષ કર્ણાટલાટાદિમેદસ્તસ્યાકાઙ્ક્ષણ મવિતવ્યતાપ્રત્યયરૂપતયા પ્રહ્ણા-
ભિમુલ્યમીહેત્યભિવીયતે ॥૮॥

અવગૃહીતો જાણેલ પદાર્થનો વિગેષ જાણવાની આકાક્ષા તે ઈહા છે. ૮

§ ૧ અવગૃહીત એટલે અવગૃહનો વિષય બનેલ અવાતર મનુષ્યત્વાદિ જાતિ
રૂપ વિશેષસ્વરૂપવાળો જે અર્થ છે, તેનો વિશેષ એટલે કહ્યોટ અને લાટાદિ પ્રકાર
એ પ્રકારોમાથી કયો પ્રકાર સભવે છે, તેની આકાક્ષા કરવી એટલે કે આ માણસ
કહ્યોટનો હુશે કે લાટનો એ પ્રમાણે સગય જ્ઞાન થયા પછી તથાપ્રકારના
કારણો દ્વારા 'આ કહ્યોટનો હોવો નેઈએ'—એવું સભાવનાપ્રત્યયરૂપે જે ગ્રહણા-
ભિમુખ જ્ઞાન તે ઈહા કહેવાય છે ૮

ઈહિત્તવિગેષનિર્ણયોઽવાયઃ ॥૯॥

ઈહિત્તસ્યેહયા વિષયીકૃતસ્ય વિગેષસ્ય કર્ણાટલાટાદેર્નિર્ણયો યાથાત્મ્યેનાઽવધા-
રણમવાય ઇતિ કીર્ત્યતે ॥૯॥

ઈહિત વિગેષનો નિર્ણય તે અવાય છે. ૯

ઈહિત એટલે ઈહા દ્વારા વિષય બનેલ વિશેષ—કહ્યોટ લાટાદિ, તેનો નિર્ણય
એટલે કે—યથાર્થરૂપે નિશ્ચયનું નામ અવાય છે ૯

સ એવ દૃઢતમાવસ્થાપન્નો ધારણા ॥૧૦॥

§ ૧ સ ઇત્યવાયો દૃઢતમાવસ્થાપન્નો વિવક્ષિતવિષયાવસાય એવ સાદરસ્ય
પ્રમાતુરત્યન્તોપચિત્ત કચ્ચિત્ કાલ તિષ્ઠન્ ધારણેત્યભિર્વાયતે । દૃઢતમાવસ્થાપન્નો
હવાય સ્વોપદૌકિતાત્મગત્કિતિવિશેષરૂપસસ્કારદ્વારેણ કાલાન્તરે સ્મરણ કર્તુ પર્યાપ્નો-
તીતિ ॥૧૦॥

દૃઢતમ અવસ્થાને પામેલ તે જ ધારણા છે ૧૦

§ ૧ તે એટલે અવાય, અત્યંત દૃઢ ન્યારે બને છે એટલે કે વિવક્ષિત
વિષયના નિર્ણયમા પ્રમાતા આદરવાળો હોવાથી ન્યારે તેનો નિર્ણય અત્યંત
ઉપચિત થઈને કેટલાક કાળ સુધી ટકી ગહે છે, ત્યારે તે ધારણા કહેવાય છે
અત્યંત દૃઢ—યુષ્ઠ સ્થિતિને પામેલ અવાય આત્મશક્તિવિશેષરૂપ સસ્કારને ઉત્પન્ન
કરે છે અને તે દ્વારા અવાય કાલાન્તરમા પણ સ્મરણ કરાવવા સમર્થ બને છે ૧૦

(૧૦) સ્વોપદૌકિતેતિ ગચ્ચે સ્વશબ્દેનાઽવાય ॥૧૦॥

નન્વનિશ્ચયરૂપત્વાદીહાયા મંગયસ્વભાવતૈવ, ઇત્યારેકામપાકુર્વન્તિ—

સશયપૂર્વકત્વાદીહાયાઃ સંશયાદ્ મેદઃ ॥૧૧॥

११ पुरुषात्प्रकृत्यन्तर्निहितं विमलं दार्ढ्यं ततोऽपि इत्यनेनोद्दिष्टा
 मूर्धिसंशयः । ततोऽपि प्रमातृविशेषविशेषात् 'दार्ढ्यात्वेनाऽनेन मन्त्रिण्यम् इत्येवमीहा
 मायने-इति हेतुहेतुनञ्जायात् तन्मुष्टवत् स्यज्जनयो वृषक्यम् ॥११॥

ॐ अनिश्चय इव हेतुवशी सशय स्युः प ७ उ-ज्येवी सशयु निराश्व-
 सशयपूर्वकं शय उ मदि ष्टा सशयवी शिल उ ११.

११ पुरुषस्त्वित्यस्य अत्र अत्र ७५ पछी आ पुरुष इतिवृत्ते निराश्वी इति हे
 उत्तरने निराश्वी इति ?-ज्यावी दीते अनेक हेतीने पशमर्थ इत्यु सशयजन
 उत्पन्न शय उ त्सार पछी प्रभाताने विशेष निराश्वी शय तथाप्रकृत्या वृषके
 हेतुवशी स्य इतिवृत्ते हेतुवः ज्येव ज्ये प्रभाये वृषक स्यननी अनियुक्त्ययातु
 फलान्न उत्पन्न शय उ कोटते हेतुव अने प नी ज्ये सशयजन अने फल
 सन परस्पर अर्थप्रवृत्तय हेतुवशी जने गुणं उ कोटयत् वृषी शयय तेषु उ ११

(१) हेतुहेतुमञ्जानादिति कथं हेतु इति हेतुवः ७५१॥

दग्नादीनां कथन्निवर्त्यतिरिक्त्यपि संशयमेदं समर्थयत्—

कथन्निवर्त्यमेवपि परिणामविनाशार्था व्यपदेशमेत् ॥१२॥

११ यन्व्यङ्ग्यव्यङ्ग्यनादात्म्येन इत्यादिशब्दात्तदर्थान्तरम्, तथापि पूर्वभाषा-
 देश्च मनाऽप्येति तन्पेठया व्यपदेशमेतेऽपि स्वपाद इति ॥१२॥

मनाऽप्येति मेदं भावयन्ति—

अमामस्त्यनाऽप्युत्पद्यमानरचनाऽर्मकीर्णत्वमारतयाऽनुभूयमानत्वात्
 अपूर्वापूर्वरानुपर्यायमन्वयत्वात् अममादिस्वावृत्ते व्यतिरिच्यन्ते ॥१३॥

११ मसीर्णत्वभावनाया वरत्परस्वरूपवैकल्यवत्तदनुभूयमानत्वात् दर्शनात्तदो
 मित्यन्ते । तदाऽनुभवमनस्यमोक्षमसात्म्येनाऽन्येऽस्तिभ्यान्निर्दिष्टवत्तदोपपत्त्यात्तदो
 यम् । तथाहि प्रमातृविशेषविशेषात् कदाचिद् दर्शनावस्थौ कदाचिद् दर्शन्यव-
 यत्संशयात् अनेन समुच्चयः प्रतीति सिद्धमतोऽर्थात्म्येनतेवामनुभवमम् । अपूर्वापूर्व
 वस्तुपर्यायप्रकाशकत्व अममादिने मपि प्रजासर्वे एव ।

१२ अत्र प्रयोगा पुनरवन्-वर्धनीर्णत्वमात्मनाऽनुभूयन्ते अपूर्वापूर्ववस्तुपर्याय
 प्रकाशकत्वात् तत्र ममादिनां वा त परस्परं व्यतिरिच्यन्ते, तथा तन्मन्त्रेण अनुमा
 नादम् अत्रानुभवत्वात् कण्ठादयो वा तथा चैव इति ॥१३॥

दर्शनादि परस्पर इतिवृत्तं अनिश्चय हेतुवः कथा पद्य मशयहेतु सभयन-
 इतिवृत्तं अनेन हेतुवः कथा पद्य परित्यागना कोषी दर्शनादिना गुण
 गुणं नाथ उ ११.

૬૧ એક જીવરૂપ દ્રવ્યમા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ દર્શનાદિનુ તાદાત્મ્ય કોઈ એ બધાનુ ઐક્ય (અભેદ) હોવા છતા પણ પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ દર્શનાદિનો ભેદ પણ છે, તેથી તેમના નામનો ભેદ યુક્તિયુક્ત છે

સારાશ એ છે કે જીવનુ લક્ષણ ઉપયોગ છે એ ઉપયોગની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ થાય છે જેના દર્શન, અવગ્રહ, ઈહા વિગેરે ભિન્ન-ભિન્ન નામ આપવામા આવ્યા છે આ અવસ્થાઓનો ક્રમ દર્શન, અવગ્રહ, ઈહા અવાય અને ધારણા એવો છે જેમ દરેક મનુષ્ય શિશુ, કુમાર, પ્રૌઢ વિગેરે અવસ્થાઓને ક્રમપૂર્વક પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ ઉપયોગ પણ દર્શન, અવગ્રહ વિગેરે અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કરતો ધારણારૂપ થાય છે શિશુ વિગેરે અવસ્થામા મનુષ્ય એક જ હોય છે છતા અવસ્થાભેદથી અવસ્થાતા ભિન્ન ભિન્ન નામે ઓળખાય છે તે જ રીતે ઉપયોગ પણ એક જ હોવા છતા પરિણામની અપેક્ષાએ તે અવગ્રહ, ઈહા, વિગેરે જુદા જુદા નામે ઓળખાય છે જૈન પરિલાખામા તે અવસ્થાઓનો દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અભેદ અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ભેદ છે ૧૨

હવે આચાર્ય દર્શનાદિના પરસ્પર ભેદનો વિચાર કરે છે—

અસમગ્રભાવે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવે અનુભવાય છે, પદાર્થોના નવા નવા પર્યાયોને પ્રકાશિત કરે છે, અને ક્રમશઃ ઉત્પન્ન થાય છે—માટે તે સૌ જુદા જુદા છે ૧૩

૬૧ દર્શન, અવગ્રહ વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે અનુભવાતા હોવાથી તે દરેક જુદા-જુદા છે, તેમની ઉત્પત્તિ સમગ્રભાવે નથી એટલે કે કોઈ વખત એકની, કોઈ વખત ક્રમે બેની તો ક્યારેક ક્રમે ત્રણ કે ચારની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે તે સૌનો અનુભવ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે થાય છે તે આ પ્રમાણે-કર્મના વિચિત્ર ક્ષયોપશ-મને કારણે પ્રમાતા-જ્ઞાન કરનાર પુરુષને કોઈ વખત માત્ર દર્શન જ, તો કોઈ વખત દર્શન અને અવગ્રહ, તો ક્યારેક દર્શન, અવગ્રહ અને સશય આદિ-એ પ્રકારે એ સૌ અસમસ્તરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે આથી કરીને દર્શન અવગ્રહાદિનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે અનુભવ સિદ્ધ થાય છે તેમજ દર્શનાદિ બોધ પદાર્થોના નવા નવા પર્યાયોના પ્રકાશક છે વળી, તે ક્રમપૂર્વક ઉત્પન્ન થાય છે, એ બાબત પણ પ્રત્યા-ત્મવેદ છે અર્થાત્ દરેક આત્માને અનુભવસિદ્ધ જ છે

૬૨ તેને લગતા અનુમાન પ્રયોગો આ પ્રમાણે છે—જે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપે અનુભવાતા હોય, દ્રવ્યના નવા નવા પર્યાયોના પ્રકાશક (જ્ઞાપક હોય, અથવા ક્રમથી ઉત્પન્ન થતા હોય તે સૌ પરસ્પર જુદા હોય છે, જેમકે-સ્તભ વિગેરે, અનુમાન આદિ, અથવા અકુર-શૂળો, કન્દલ (થડ), કાણુડ-શાળા વિગેરે દર્શન, અવગ્રહાદિ પણ તેવા જ છે માટે તે સૌ પણ ભિન્ન છે ૧૩

(ટિ૦) દર્શનાદીનામિન્યાદિ । આદિશઙ્ગદશવગ્રહાદીનાં પ્રહણમ્ । અમીવામિતિ દર્શના-દીનામ્ । તદપેક્ષયેતિ પર્યાયમેદાપેક્ષયા ॥૧૨॥

પ્રયોગા ક્ષ્યાદિ । અનુમાનાદય ઇતિ પરોક્ષાન્તર્માવિતપ્રમાણમેદા ॥૧૩॥

अवाऽमीर्षा कर्मनिष्कार्ममाहुः—

ऋमोऽप्यमीषामपयस, तपैश्च मत्तवनात्, एवंऽप्यारिर्मुत्तनिऽऋममयोप
 दममन्यत्वाच्च ॥१४॥

§ १ अयमेव—दर्शनावच्छादि कर्मिणां कर्म तपैश्च ऋमोऽप्यमीषात्—वदेव हि
 मन्मान्मधि तदेव कर्मपाकारण केचिदवाप्यहि तदन्तरमनिर्धारितरूपनवा संज्ञा
 एतौचक, ततोऽपि निवृत्ताकारमेवासाध, ततोऽपिद्विज्ञाकारेण निरप्यामि पुन काश्चन्तर
 स्मृतिहेतुवन धारणा चक्रे इति संक्षिप्तमूचने । दर्शनज्ञानावरणधृत्वापराधमप्यन्तरेणान्ये-
 नाऽप्येवमेव मूल्युत्तार्मवापुपाववाश्चायमेव क्रम । ऋमोपनिष्कुना हि कारकन
 क्रमेण स्वकार्ये अन्वितम्भम्, यथा रसासक्रोरातुसूक्ष्मव्यभिचेति ॥१४॥

स्वार्थिके दोषमाहुः—

अन्यथा प्रमदानवगतिससङ्गः ॥१५॥

§ १ अन्यथापि यद्योऽप्यन्तमात्रस्युपगमे । प्रतीत्यपान्त्रमाप्यने हि दर्शनादीनां
 प्रमेयापह्नव एव हतो मर्णापि ॥१५॥

उपमेव उर्मं स्वनिरञ्जारा समर्षकते—

म सुखदहन्मसुरते, न चाऽनदसूहीतं संक्षिपत् न चाऽसंक्षिप्यमीषते,
 न चानीदितमवयते, नाप्यनवेतं पापत् ॥१६॥

एवम् ॥१६॥

कचिदेव तथाऽप्यनुपपन्नमे कारणमाहुः—

कचिद् कर्मस्यानुपपन्नमपामागृत्वात्, उत्पन्नपन्नतत्प्यतिमद्क्रमवत् ॥१७॥
 कचिद्विद्यम्यसते कस्तकादौ गोचरे । हेर्षं व्यक्तम् ॥१७॥

इत्यन्यत्रिणा कर्मणे निवम ज्ञाने ॥—

आभने कर्म भवत् आ च ॥ अरव्य हे-ते प्रहसन्ना कर्म चो च तेभने
 अनुपपन्न वाच ॥ अने ज्ञाने, श्री च प्रहसन्ना कर्मणी प्रथम कर्मण-ते ते कर्मणा
 क्षयोपशमपी तेषां ज्ञानेन वाच ॥ १४

§ १ प्रथम दर्शनं पक्षी जवच्छ, पक्षी ज्ञान, पक्षिणि आ च प्रहारे इत्यं
 नादिने कर्म ॥ अरव्य हे ते च कर्म तेषामेना अनुभव ज्ञान वाच ॥ अरव्यहे-
 ने प्रहारे भात्र सत्ता इपे ज्ञेयमा आवे ॥ ते च प्रहारे हेतुकि पक्षी-इप आदि
 आभरणी जवच्छीन वाच ॥ त्वात् पक्षी ते च प्रहारे अनिश्चित इपे सशक्तने निवम
 जने ॥ त्वात् पक्षी निवत आभरणी पक्षित-पक्षिणे निवम वाच ॥ ते पक्षी पक्षित
 प्रहारेण निवम वाच ॥ अने निवृत्त प्रहारे च प्रहारेणमा स्मृतिना हेतु
 इपे प्रहारे वाच ॥ आ कर्म सवन्नुभव सिद्ध ॥ तेम च तेभ्यं अरव्ये ने दर्शना
 वरव्य अने ज्ञानवत्तव्य कर्मणा क्षयोपशमि ॥ ते पक्षु ज्ञे च कर्म उत्पन्न वाच
 ॥ भादे इत्यन्यत्रिणा कर्म पक्षु आ च ॥ अरव्य हे-कर्मपक्षि हेतुन वत्तात्

કારણોનુ કાર્ય પણ ક્રમપૂર્વક જ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ ઘડાની સ્થાસ, કોગ, કુશૂલ, છત્ર વિગેરે ક્રમભાવી અવસ્થાઓથી ઉત્તરોત્તર કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકારે આમા સમજવુ ૧૪

ક્રમ નહીં માનવાથી આવતો દોષ —

અન્યથા પ્રમેયનુ જ્ઞાન થઈ શકશે નહીં. ૧૫.

§ ૧ અન્યથા એટલે કે યથોક્ત ક્રમનો અસ્વીકાન્ ક્રવાથી—સાક્ષાત્ અનુભવાતા ક્રમનો અપલાપ કરવાથી દર્શનાદિના પ્રમેયો-વિષયોનો જ અપલાપ કર્યો કહેવાશે ૧૫

પૂર્વોક્ત ક્રમનુ વ્યતિરેક દ્વારા સમર્થન—

જે પદાર્થ દર્શનનો વિષય નથી તે અવગૃહીત-અવગ્રહનો વિષય-થતો નથી, અને જે અવગૃહીત નથી, તે સદિગ્ધ-સ ગયનો વિષય-બનતો નથી, તેમજ જે સદિગ્ધ નથી તે ઈહિત-ઈહાનો વિષય-બનતો નથી, તથા જે ઈહિત નથી તે અવેત-અવાયનો વિષય-બનતો નથી અને જે અવેત નથી તે ધારણાનો વિષય પણ થતો નથી ૧૬

આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે ૧૬,

કોઈ વખત દર્શનાદિનો પૂર્વોક્ત ક્રમ જણાતો નથી તેનુ કારણ—

ક્રમભંગના સો પાદડાના વેધના ક્રમની જેમ કવચિત્ અવગ્રહાદિનો ક્રમ જણાતો નથી. ૧૭

§ ૧ કવચિત્ એટલે અભ્યસ્ત (અનેકવાર જોયેલ-અનુભવેલ) હુથેળી આદિ વિષયો સમજવા અર્થાત્ અભ્યસ્ત ક્રતલાદિના જ્ઞાનમા દર્શન, અવગ્રહ આદિનો ક્રમ જણાતો નથી, છતાં પણ તે અવશ્ય હોય છે જ

સાગળ એ છે કે-જે વસ્તુ અતિપરિચયવાળી હોય તેમા પહેલા દર્શન થયુ પછી અવગ્રહ ઇત્યાદિ ક્રમનો અનુભવ થતો નથી તેનુ કારણ એ નથી કે ત્યાં દર્શનાદિ વિના જ અવાય કે ધારણા જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે ત્યાં પણ પૂર્વોક્ત ક્રમથી જ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે પરંતુ અતિગાઠ પરિચયને કારણે ત્યાં અતિગીઘ્રતાથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેના ક્રમનો અનુભવ થતો નથી જેમકે-એક ખીન્ન ઉપર એમ ક્રમલના સો પાદડા રાખીને અતિબળથી ભાલુ ઘુમેડવામા આવે તો તે ભાલુ દરેક પાદડાને ક્રમથી જ વી ધશે પરંતુ ભાલુ ક્યારે પહેલા પાદડામા ઘૂસ્યુ, ને ક્યારે ખીન્નમા ઘુસ્યુ એ ક્રમ જાણી શકાતો નથી, તેનુ કારણ શીઘ્રતા જ છે જે ભાલાનો વેગ આટલો તીવ્ર હોઈ શકે છે તો જ્ઞાન જેવા સૂક્ષ્મતર પદાર્થનો વેગ તો તેથી પણ અધિક તીવ્ર કેમ ન હોય ? આથી કવચિત્ અભ્યસ્ત વિષયમા ક્રમ હોવા છતાં તેનુ ભાન થતુ નથી ૧૭

(૧૦) ક્રમોત્પદિષ્ટુના દ્વિ કારણેનેતિ ગદ્યે કારણેન મૃતિવળ્લાદિના ॥ મૃત્વિળ્લ સ્વાસક્ષ્ય

કારમ્, સ્વાસક્ષ્ય કોશસ્ય કારણમ્, ઇષ યથોત્તર કાર્યે યથાપૂર્વે કારણમ્ ॥૧૪॥

પારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ લક્ષ્યન્તિ—

પારમાર્થિકં પુનસ્ત્વત્તાવાત્મમાત્રાપેક્ષમ્ ॥૧૮॥

११ इव क्षुभोपसम्भविशेषविशिष्टनात्मद्रव्यमेवाऽप्यवहितं समाश्रित्य पारमार्थिक-
मेतत्पारमार्थिकप्रकृतमुत्पन्नवति न पुन सांप्रदायिकमिषेत्रिवादिष्ववहितमात्मद्रव्य-
माश्रियेति भाव ॥१८॥

अस्य मेदस्तुप्रतिष्ठन्ति—

तत् विकर्म सफलं च ॥१९॥

११ अस्यपूर्णस्वार्थपरिष्कृतकलाव विकल्पम् तद्विपरीतं तु सकल्पम् ॥१९॥

पारमार्थिकं प्रत्यक्षं तु वक्ष्ये—

पारमार्थिकं प्रत्यक्षं तु उपरिष्ठाया भाव आत्मानो अपेक्षा शब्दे ७ १८

७ १ इव तथा क्षुभोपसम्भ इप विशेषणी मुक्ता आत्मद्रव्येनो साक्षात् आश्रय
करीने अवधि आदि पारमार्थिकं प्रत्यक्षस्येनो उत्पन्न भाव ७ वात्पर्यं ७ ७
७ ७ आ पारमार्थिकं प्रत्यक्ष सांभव्यकारिकं प्रत्यक्षानी नेम धन्निष्ठादिषी अवहित
मेवा आत्मद्रव्येनो आश्रय करीने उत्पन्न वतु नधी १८.

पारमार्थिकं प्रत्यक्षं तु सेरोनो उपरिष्ठा—

ते विकल्पं अने साक्ष ७ १६

७ १ अस्यपूर्णं पदार्थं तु परिष्कृतं विषयं विहित ७ अने तेषी विपरीत
साक्ष ७ अर्थात् ते सपूर्णं पदार्थं तु ज्ञान ७ १६

विकल्पं मेदतो दर्शयन्ति—

तत्र विकल्पमवशिष्टानापर्यायज्ञानरूपतया द्वेषा ॥२०॥

सुप्तम् ॥२०॥

अवधि अव्ययन्ति—

अवधिज्ञानावरणाविसर्गविशेषसमुद्भवं भवद्युक्तप्रत्ययं क्वचि

द्रव्यगोचरमवधिज्ञानम् ॥२१॥

११ अवधिज्ञानावरणस्य विकल्पविशेष क्षुभोपसम्भेद । तस्मात् समुद्भवति
वत् । अत्र सुप्त-न्यारकल्पसंज्ञा गुण सन्वादर्शनमिति । तौ प्रत्ययौ हेतु यस्य
तत्तथा । तत्र भवप्रत्ययं सुप्तन्यारकल्पम् । गुणप्रत्ययं पुनर्निरतिरव्याम् । अपिद्रव्य-
गोचरं अपिद्रव्यादि पृथिवीवाय पावकल्पनात्कारणव्याप्रवृत्तौ । तदात्म्यमवधि
ज्ञानं हेतुम् ॥

विकल्पं सेरो अव्याये ७—

विकल्पं पारमार्थिकं प्रत्यक्षं तु विकल्पं अवधि अने अत्र पर्याय ज्ञान २०.

सुप्तनो अवधिं सुप्तम् ७ २

अवधिज्ञानं तु अव्ययम्—

अवधिज्ञानावरणस्य कर्मणा विकल्पं विपरीतं उत्पन्न वन्दे, अत्र अने
मुक्त प्रत्यक्षं तु इपी द्रव्येने विषय इत्यार अवधिज्ञान ७ २१.

§ ૧ અવધિજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ અવધિજ્ઞાનાવગ્ણીય કર્મના વિલયવિશેષ-ક્ષયોપ-શમ વિશેષથી છે અને તેમા ભવ એટલે દેવ-નાગકરૂપ જન્મ અને ગુણ એટલે સમ્યજ્ઞશનાદિ પ્રત્યયો-હેતુ છે તેમા ભવપ્રત્યય અવધિ દેવ અને નારકોને છે, તથા ગુણપ્રત્યય અવધિ મનુષ્ય અને તિર્યચોને છે અવધિજ્ઞાનનો વિષય રૂપી દ્રવ્યો જેવા કે પૃથ્વી-પાણી-અગ્નિ-વાયુ-અન્ધકાર-છાયા વિગેરે છે

§ ૨ અત્ર ન્યાયમાર્ગાનુયાયિન સગિરન્તે-નનુ પૃથિવ્યાદાના ચતુર્ણાં સર્કર્ણાં વર્ણ-યન્તુ દ્રવ્યતામ્ । તિમિરચ્છાયયોસ્તુ દ્રવ્યતાવાચોયુક્તિર્યુક્તિરિત્તૈવ । માસામભાવ एव हि तमग्राये गदता सच्छाये । तथाहि-अश्वघरदिनकरकगनिकरनिगन्तरप्रसरासम्भवे सर्वतोऽपि सति तम इति प्रतीयते । यदा तु प्रतिनियतप्रदेशेनाऽऽस्तपत्रादिना प्रति-वद्धस्तेज पुञ्जो यत्र यत्र न सयुज्यतं तदा तत्र तत्र च्छायेति प्रतीयते, प्रतिबन्ध काभावे तु स्वरूपेणाऽऽलोक समालोचयत इत्यालोकामाव एव तमश्छाये । यदि च तमो द्रव्य भवेत्, तदा रूपैवद्रव्यस्य सस्पर्शान्वयमिवागत्, स्पर्शैवद्रव्यस्य च महत् प्रतिघातहेतुत्वात् तरलतरतुङ्गतङ्गतरङ्गपरम्परोपेतपारावारावतार इव, प्रथमजलधरा-घोरणीघौताक्षनगिगिरीय शृङ्गप्रतिवादिनां, निर्यन्निर्झरझात्कारिवाग्दुर्वारगीकगसार-सिच्यमानाभिरामाऽऽराममहीरुहममूहप्रतिच्छन्द इव च प्रवृत्ते तिमिरभंर सचरत पुस प्रतिबन्ध स्यात्, भूगोलकस्येव चाऽस्याऽवयवमूतानि खण्डावयविद्रव्याणि प्रतीयेरन् । एव छायायामपि, इति कथं ते द्रव्ये भवेताम् ? ॥

§ ૨ અહીં અન્ધકાર અને છાયાને રૂપી દ્રવ્ય તરીકે જણાવ્યા તેથી ન્યાય-માર્ગના અનુયાયી નૈયાયિક અને વૈશેષિક આ પ્રમાણે કહે છે—

રૂપિદ્રવ્યની ગણનામા પૃથ્વી-જલ-તેજ અને વાયુ આ ચારને તમે દ્રવ્ય તરીકે ભલે કહો પરંતુ તમે અન્ધકાર અને છાયાને પણ દ્રવ્યરૂપે કહો છો તે યુક્તિયુક્ત નથી કારણ કે આલોકનો-પ્રકાશનો અભાવ એ જ અન્ધકાર અને છાયા છે-એમ કહેવું શોભે. તે આ પ્રમાણે-સૂર્ય ચન્દ્ર આદિના કિરણોનો કોઈપણ સ્થળે જગએ સચાર ન હોય ત્યારે અન્ધકારનો અનુભવ થાય છે, અને જ્યારે પ્રતિનિયત-મર્યાદિત દેશમા ગહેલ છત્રાદિથી પ્રતિબદ્ધ થઈને પ્રકાશનો પુજ જ્યા જ્યા મ યુક્ત થતો નથી ત્યા ત્યા છાયાનો અનુભવ થાય છે, અને જ્યારે છત્રાદિરૂપ પ્રતિબધકનો અભાવ હોય અર્થાત આલોકને-પ્રકાશને રોકનાર કઈ ન હોય ત્યારે આલોક પોતાના સ્વરૂપે જ પ્રતીયમાન થાય છે આ પ્રમાણે અન્ધકાર અને છાયા બન્ને-આલોકાભાવરૂપ છે વળી જે દ્રવ્ય રૂપવાળું હોય તે અવશ્ય સ્પર્શવાળું હોય, આથી જો અન્ધકાર દ્રવ્ય હોય તો-રૂપવાળા દ્રવ્યનો

યતોઽભાવાનુભવ इत्यादि । भावान्तरेति भूतलादे पटादेर्वा, सृष्टिपण्डा कपालादेर्वा दर्शनाद् भवेत् ।

૧ 'રૂપિદ્રવ્યસસ્પ' મુ ।

एषां साधे ज्ञानविवार कोवाणी जने एषांवाये भद्रपदाय प्रति
 धात-इक्ष्व मा हेतुभूत वयो कोवाणी, अतिवपत्, तथा उछवाय तरजेनी पर
 पराधी बुद्धा समुद्रना जवत्वार केव तथा नूतन भिषनी धाराज्येणी पीवाजेल
 जवनमिरिना मीटा शिजशाना प्रतिवादि-दुरीह केवा जने उरवा उरवाना
 जक्षर (अलजगाट) वाया पावीना इवार छांटाज्येना वेजधी सीवाजेल मनेदुर
 जधीजाना वृक्षसभूदनी प्रतिकृति केवा जनी रहेला आठ ज भक्षरभां सवराय
 मानवने प्रतिवन्ध केवा जेधजे जवत् तेवा ज भक्षरभा जवा ज्ञापवानी द्विवा
 वध शक्ये नही जणी पूजनीनी जेम ज भक्षरना जववववत् जदत्तक जववनी
 इमी पयु प्रवीत केवा जेधजे ज्ञा ज रीते ज्ञाभा पयु सभजवापु उ ते
 पधी ते जने-ज भक्षर जने छाधा-इव ज रीते जेध शके ? जवात् ते जने
 इववप नधी

(१) कपवद्वयस्य स्यशांध्यभिवारविति । वक्षिस्वाभा विद्यावरीना परीपमिजनेन
 तववलेवतममना परीवेवाववववव वमवति । कर्ष छापावामपीति ज्ञानरोज्येववत् ।

१ ३ अत्रामिदमहे-तमसत्तावरमावत्वमावतास्वीहृदिरनुमविङ्गी, ज्ञानुमानिकी वा ।
 न ताकदानुमविङ्गी यतोऽसाषानुमवो माषान्तरोपमम सखेव संमवी, कुम्भामावो
 पममवत् । न प प्रपुरवतिमिरिकरपरिकरितापवरकोदरे स्वकलकाविमावत्वाऽनु
 पमम समवति । तद्वर्ष तवनुमितिर्भवेत् कर्ष वा प्रदीपादिप्रमप्रामारप्रोग्ग
 म्गामन्तेरगाऽस्वोपमम कुम्भाषमावो द्वि त्त्रावे एषानुमममगो इव । त्व
 कमेव न्याम्युवातिक्रमो न इव एवात्

१ ३ जैन-जाने उत्तर जमि ज्ञपीजे ज्ञीजे, ज भक्षरने तमि ज्ञानाव
 एवप माने जे ते ते जनुजवधी के जनुमानधी ? जनुजवधी ज्ञी शक्ये
 नही जखु के-जानावने जनुजव ज्ञीज पराधनी उपलधि जेव ते ज वाव
 जे जेमके-भूतवादिनु ज्ञान जेव ते ज पराधवपु ज्ञान वाव उ पयु आठ
 जभक्षरवाया जेवशभा जवा पीवाना जवने पयु उपलज नधी जेदजे के-जुव
 जेववतु नधी, तथा ज्ञानावने जनुजव ज रीते वाव ? जववा प्रदीपादिनी देवी
 जमान प्रजाने पुज जेव त्थरे ज परादिना ज्ञानावपु ज्ञान वाव उ ते
 दीपजनी प्रजाना ज्ञानावभा ज्ञानावपु ज भक्षरनी उपलधि ज रीते वध शके ?
 जवात् वधी न जेधजे-जवा पयु ज्ञावेक न जेव त्थरे ज भक्षरनु ज्ञान
 वाव उ ते ज्ञानाव प्रवक्षभा ज्ञावेक जखु उ-जे-जवापु शु उरव वन
 नधी वतु ? जवात् वाव ज उ

(२) तदनुमितिर्दिष्टि जवावावव जवयोपमम इति जवववववव । तद्वद
 इति जववववववववववव व

अव यो मावो वाक्ता साम्प्रदय गृहते तवमावोऽपि ताकैव तन । तदि
 हावोक्त्व स्वात्मययाजोकांतरमन्तरेणैव म्भममकोक्तिम्-इति तवमावस्यापि त्व

કિં ન સ્યાત્ ૧—ઈતિ ચેત્ । અહો ! પીતવિપસ્યાઽપ્યમૃતોદ્ગાર । એવ વદતા ત્વયૈવ તમસિ દ્રવ્યનાગ્યાહારાત્ । કિમિદમીદગમિન્દ્રજાલમ્ ૨—ઈતિ ચેત્ । હૃદમીદગમેવેન્દ્રજાલમાલોક્યતામ્—આલોક કિન્ચ ચક્ષુષા સયોગાદ્ ગૃહ્યતે । યદિ ચ તદભાવસ્યાપિ તત્સામગ્રચેગૈવ પ્રહણ સ્યાત્, તદા તસ્યાપિ પ્રહણે ચક્ષુ સયોગસદ્ભાવાદાયાતા દ્રવ્યતાપત્તિ, સયોગસ્ય ગુણત્વેન તદવૃત્તિત્વાત્ । અથાઽસયુક્તોઽપ્યય પ્રેક્ષ્યતે, તદા કથયો ભાવો યાવતેત્યાદ્ય મૃપોઘ ન સ્યાત્ ૧ કથ વા ચક્ષુષ પ્રાપ્યકારિતાપ્રવાદ સૂપપાદ સ્યાત્ ૨

વિશેષણવિશેષ્યભાવસંબન્ધવચ્ચુરસ્યાન્ધકારસ્ય પ્રહણાદયમદોષ ઇતિ ચેત્ । કતમસ્યૈષ વિશેષણમ ૨ ન શરીરસ્ય, તદન્યત્રાપિ પ્રતિભાસનાત્ । નાપિ મૂતલકલગકુહચાદે, તત્ત એવ । તર્હિં મવતુ નમસ ઇતિ ચેત્ । તદગસ્યમ્, એતસ્ય તદ્વિશેષણવિશેષ્યોભાવેન કદાચિદપ્રતિભાસનાત્ । તન્નૈતદભાવતાસ્વીકૃતિરાનુભવિકી મગ્યા ॥

નૈયાયિક—૨ે પદાર્થનુ બેટલી સામગ્રીથી ગ્રહણ અર્થાત્ જ્ઞાન થાય, તે પદાર્થના અભાવનુ પણ તેટલી જ સામગ્રીથી ગ્રહણ થાય છે અહીં આલોકનુ ગ્રહણ અન્ય આલોક વિના સ્વતન્ત્ર રૂપે જ થાય છે માટે આલોકના અભાવરૂપ અન્ધકારનુ ગ્રહણ પણ આલોક વિના સ્વતન્ત્રરૂપે કેમ નહીં થાય ? અર્થાત્ યશે.

જૈન—અહો ! તમે જે પીને પણ ઓડકાર તો અમૃતના જ કાઢો છો, કારણ કે—આ પ્રમાણે કહેવા જતા તમે જ અધકારને દ્રવ્ય તરીકે સ્વીકારું

નૈયાયિક—આ વળી કેવી ઇન્દ્રજાળ કરો છો ?

જૈન—એ ઇન્દ્રજાળ એવી જ છે તે તમે જુઓ આલોકનુ ગ્રહણ ચક્ષુ સાથેના તેના સ યોગથી થાય છે હવે જો આલોકના અભાવનુ ગ્રહણ પણ તે જ સામગ્રીથી થતુ હોય તો આલોકાભાવરૂપ અધકારના ગ્રહણમા પણ ચક્ષુ સાથે સ યોગનો સદ્ભાવ માનવો પડે અને તેથી જ અધકારમા દ્રવ્યની આપત્તિ આવશે એટલે કે તેને દ્રવ્ય માનવુ પડશે કારણ કે સ યોગ ગુણ હોઈ તે દ્રવ્યમા જ રહે છે

નૈયાયિક—ચક્ષુ સાથે સ યોગ વિના પણ અન્ધકારનુ ચાક્ષુષજ્ઞાન અમે માનીશું.

જૈન—તો પછી તમે પૂર્વે કહેલ જે પદાર્થનુ બેટલી સામગ્રીથી ગ્રહણ થાય છે, તેટલી સામગ્રીથી તે પદાર્થના અભાવનુ પણ ગ્રહણ થાય છે એ ન્યાય જૂઠા કેમ નહીં પડે ? અથવા ચક્ષુસ યોગ વિના પણ અન્ધકારનુ ચાક્ષુષજ્ઞાન થાય છે, એમ માનશે તો—તમોને માન્ય એવો ચક્ષુનો પ્રાપ્યકારિત્વવાદ-કઈ રીતે યુક્તિસ ગત થશે ? કારણ કે અધકારનુ ચાક્ષુષજ્ઞાન હોવા છતાં તમે અહીં સન્નિકર્ષ સ્વીકારતા નથી

નૈયાયિક—વિશેષણવિશેષ્યભાવ નામના સન્નિકર્ષથી અન્ધકારનુ ગ્રહણ થાય છે તેથી ચક્ષુની પ્રાપ્યકારિતામા બાધા નહીં આવે

ભાવપ્રતિષેધાભિધાયન્વાત્ । અતઃ एव हि कुम्भस्य प्रचस इति सोपपदानामेषा प्रयोगो-
 पपत्ति । यदि तु तम प्रभृतिशब्दा अपि तत्प्रमानार्थनामाभिन्नाम् , तदानीं 'कुम्भस्या-
 ऽभाव' इतिवत् 'आलोकस्य तम' इत्यपि प्रोच्येत । न चैत्र रुचिचद् विपञ्चिदपि
 प्रवक्ति । अथालोकाभावे सकेतितन्मतं शब्द , नाभावमात्रे । ततो न तथाव्यपदेश इति
 चेत् । नैवम् यदि एतन्काररूपोऽभावोऽपि विधिमुक्तेन वीक्ष्येत तदानीं किमन्यदेतस्य
 भाववैलक्षण्येन लक्ष्यमाणत्वं स्याद यतो हेतुसिद्धिर्भवेत् ?

§ ૪ અન્ધકાગ્ને અનુમાનથી પણ અભાવરૂપે સ્વીકાર ધર્મ શક્યો નહીં
 કાગ્ણુ કે વિદ્યાન એવા તમે આઠ હેતુઓમાંથી કયા હેતુ વડે અન્ધકાગ્ને અભાવ-
 રૂપે સિદ્ધ કર્યો?—(૧) ભાવથી વિલક્ષણુ જણાતો હોવાથી, (૨) ભાવથી ભિન્ન
 સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી, (૩) પ્રકાશ ન હોય ત્યારે જ જાણી શકાતો
 હોવાથી, (૪) પ્રકાશને પ્રહા કરનારી સામગ્રીથી ગ્રાહ્ય હોવાથી, (૫) અન્ધ-
 કાર દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરનાર કાગ્ણુનો અભાવ હોવાથી, (૬) દ્રવ્ય ગુણ કર્મથી
 ભિન્નનુ કાર્ય હોવાથી, (૭) પ્રકાશનો વિગેધી હોવાથી, કે (૮) ભાવરૂપે
 સાધનાર પ્રમાણુ નહીં હોવાથી? આ પ્રમાણે તમાગ પક્ષરૂપ લક્ષ્યનુ લક્ષણુ
 કરવા શક્યમીના જેવી આ અપ્ટપટ્ટી તૈયાગ છે અર્થાત્ આ આઠેય હેતુમાંથી
 એક પણ હેતુ અન્ધકાગ્ને આલોકાભાવ તરીકે સિદ્ધ કરી શકે તેમ નથી તે
 આ પ્રમાણે—

(૧) 'ભાવથી વિલક્ષણુ જણાતો હોવાથી' આ પ્રથમ હેતુ તમારા માટે
 હિતકર નથી, કાગ્ણુકે—'આ કુલ છે' 'આ સ્તરલ છે'—એ પ્રમાણે કુલાદિ પદાર્થ
 જેમ વિધિસ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન દ્વારા પ્રતીત થાય છે, તેમ 'આ અધકાર છે'
 એ પ્રમાણે અન્ધકાર પણ વિધિસ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે ને અન્ધકાર અભાવરૂપ
 હોય તો 'આ સ્થળે કુલ નથી' એમ જેવું પ્રતિષેધરૂપે જ્ઞાન થાય છે, તેવું અન્ધકા-
 ગ્નુ પણ પ્રતિષેધરૂપે જ્ઞાન થવું જોઈએ

નૈયાયિક-નાગ-પ્રધ્વમાદિ અભાવરૂપ હોવા છતા તેમનુ જ્ઞાન 'આ નાગ
 છે' 'આ પ્રધ્વ મ છે'— એમ વિધિરૂપે પણ થાય છે તો એ જ પ્રમાણે વિધિરૂપ
 પ્રતીતિનો વિષય હોવા છતા અન્ધકાગ્ને અભાવરૂપે સ્વીકારવામા શુ વિરોધ
 છે? અર્થાત્ કોઈ જાતનો વિરોધ નથી

જૈન-તમારુ આ કથન યુક્તિયુક્ત નથી કાગ્ણુ કે નાગ આદિ શબ્દો
 ભાવના નિષેધને જ જણાવનારા છે, એટલા માટે નાગ, પ્રધ્વમાદિ શબ્દોનો
 પ્રયોગ 'ઘડાનો નાગ' એ પ્રમાણે ઉપપદ માથે થાય છે, પણ સ્વતંત્ર થતો
 નથી વળી, તમ, તિમિર, અન્ધકાગદિ શબ્દો નાશ, પ્રધ્વમાદિ શબ્દોની જેમ
 અભાવવાચક હોય તો—'ઘડાનો નાશ' આ પ્રયોગની જેમ 'આલોકનો અધકાર'
 એવો પ્રયોગ થવો જોઈએ પરંતુ તેવો પ્રયોગ કોઈ પણ પડિત કરતો નથી
 માટે તમ તિમિરાદિ શબ્દો નાશ આદિ શબ્દોના સમાન અર્થવાજા નથી

नैवाधिक-तम विभिसहि स हो आबोहलायना भडैतरूप उ पक्ष
 केवल अलायना सडैतरूप नहीं कोरहे के-तम विभिसहि सपरो अलाय विशेष
 भडे वपराय उ पक्ष अलायसामान्य भडे वपराय नहीं, तेभी आबोहने
 अ भडार कोवा अवच्छार-राजप्रभोज बते नहीं, साशय को उ के अलाय-
 राज भडर साभद-वालायने वाचक उ भडे होने अलाय ? को बिहासा
 बता 'बडाने अलाय कोवे प्रभोज काय उ कोवी व रीते अ भडार राज
 भडर अलायने वाचक होत तो होने अलाय ? को बिहासा बता 'आबोहने
 कोवे अवच्छार काय पक्ष तेम नहीं, धरय के अ भडारराज भडर आबो
 हलाय'मा व स डैतित उ

कोन-तमाहु ते कवन मुडितमुडत नहीं, धरय के-अ-भडाररूप अलाय
 पक्ष को विभिरूपे अद्युते होय तो पक्षी अ-भडारतु कावधी विलक्षण रूप
 पीछु क्तु अद्युतु ग्राही रहु के कोवी तमाशे उपरैक्य डेतु सिद्ध काय ?

(१) तमोऽपीति कोऽर्त्तं । तत्रेऽपि 'इ' एव इति निश्चित्येन प्रत्ययेन प्रेकते । उत्तमन्व-
 मन्वरत्न । अत एवेति प्रतीत्यभिधान्प्रकारेण । सौपपदात्तामेवां प्रयोगोपपत्तिरिति ।
 अत इव इदमन्वरात्कदाचिदुक्तं तम् । न तथाप्यपदैरु इति किन्तु प्रत्येवमुक्तेन प्रत्येकम् ।
 अन्वपदात्ततपोऽभाषोऽपीति को इत्येव हि अस्त्वर्थं वद् निश्चित्येन प्रेकन् । तदापीमिति
 को एतदपीति उक्त । कोऽर्त्तं । वपदाद्येऽम् । वदि हि निश्चित्येन प्रत्येकं अन्वपदात्त-
 धरो अन्वपदात्तैक अन्व इति लक्षणेऽप्ये वा किमर्थं मावच्छात्र एवमिति वाच्य ॥

(२) वता कृतम इत्यादि । संकवात्तेति संकट विद्वन्मन्वरात्तं प्रत्ययत्न निकते
 क्तव व संकवात् एव संकवात्त विद्वन्मन्वरात्तैःतुच्छात्राकम् ।

अमावैश्वरि । तस्वेति उक्त आर्यत वा । मनु वास्तेति वाच्यमन्वरात्तैःकत हि
 कदाचत्तदात्त त्वापि कदात्त क्वीऽर्त्तं [इति] निश्चित्येन प्रत्येक्येऽपि प्रेकन्मुमेत । कोऽर्त्तं ।
 तत्रेऽपि 'इ' एव इति निश्चित्येन प्रत्येक्येन प्रेकते । उत्तमन्वरात्तम् । उपपत्तिरिति अन्व-
 मन्वरात्तम् । तत्तमावार्त्तामिति अन्वमन्वरात्तम् । अद्याद्येऽपि । तत्रेऽप्येक्येन
 एव । वदि अन्वपदात्तै एव तन्व वडैतित स्वात्ता अन्वपदात्तुत्तत्ता तदाभाष्यवात्कत्तव
 अन्वपदात्त एव इति हीयेत । अत्र तु न तदा अन्वपदात्त एव वडैतित्तात् एव वडैतित ।
 एतदपीत्यन्वरात् । एत इति अन्वपदात्तैक अन्वपदात्तम् ।

अथ अश्वविच्छेदासामग्रीसमुत्पात्तं हेतु । तच्चादि-समवायवस्तुवाविनिमित्त-
 कारणमन्वपदात्तापारकपा माषो-पादिका सामग्री । नैव तमसीर्त्तं सम्यग् । नदरत्तम्
 कतु किमिदं समवायिकारण्यात्ता अमान्तासी वर कार्यं समवेत्सुपकते
 तदिति चेत् । तदसम्बद्ध, समवायव्य निरन्तरसुडोऽपीनु गौरवात्त्वात्, उत्पसाव-
 त्वाभिमत्तव 'इ' क्तुपु ए इत्यादिप्रत्ययस्याप्रसिद्धे 'फे' तन्वव इत्यादि
 रूपस्थाऽऽत्वाऽऽवाक्योपार्त्तं प्रतीत्वात् । सिद्धौ वा 'इ' मूले बटामाष'
 इत्याद्यन्वपदात्तैकं व्यभिचारात् । सत्त्वमाशूर्त्तताप्रमाणं सिद्धसावन्तु, वदि

પ્વગ્ભાવમાત્રનિમિત્તતયા તદક્ષીકારાત્ । ઇકાન્તૈકસ્વરૂપત્વેન ચાઽસ્યૈકવસ્તુસમવાય-
સમવે સમસ્તવસ્તુસમવાયસ્ય, વિનય્યદેઠ્ઠવસ્તુસમવાયાભાવે સમસ્તવસ્તુસમ-
વાયામાવસ્ય વા પ્રસન્નાત્ । તત્તદવચ્છેદક્રમેદાત્ તદુપપત્તૌ તસ્યાપિ કથચ્છિદ્ધે-
દાપત્તે, અનેકપુરુપાવચ્છિન્નપર્પદાદેરપિ તાવત્સ્વભાવભાવેન કથચ્છિદ્ધેદાત્ । અપ્ર-
ચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકરૂપતયા ચાઽસ્યાઽઽકાશસામાન્યાથેનાદૃગ્વસ્તુસમાશ્રિતત્વમેવ મવેદ,
ન તુ કાર્યવસ્તુસમાશ્રિતત્વમ્ । તત્તત્સદ્દકાર્ગિકાગ્ણકલાપોપનિપાત્તપ્રભાવાત્ કાર્ય-
સમવાયસ્વીકારોઽપિ સનિકાર, તત્સ્વભાવપ્રભાવપ્રતિવદ્ધાનાં તેપામપિ સદા સન્નિ-
ધાનપ્રધાનત્વાત્ । તથા ચાસ્તમિતા સમવાયિકાગ્ણિકિવદન્તી ।

તદસત્ત્વે કિમસમવાયિકારણમ્ । સમવાયિકારણપ્રત્યાસન્નત્વં હિ તલ્લક્ષણમ્ ।
તદસત્ત્વે કથમેતત્ સ્યાત્ ?

તથા ચ તચ્છેપમૂતન્ય નિમિત્તકાગ્ણસ્યાપિ કા વ્યવસ્થા ? ।

નૈયાયિક-(૨) 'લાવથી ભિન્ન સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી' એ હેતુ
અમે સ્વીકારીએ છીએ તે આ પ્રમાણે- 'સમવાયી અસમવાયી તથા નિમિત્ત-
કારણરૂપ કારણસમૂહનો વ્યાપાર' એ લાવોત્પાદક સામગ્રી છે અને લાવો-
ત્પાદક આ સામગ્રી અન્ધકારની ઉત્પત્તિમા સ ગત થઈ શકતી નથી, એટલે તે
સામગ્રી કરતા વિલક્ષણુ સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી અન્ધકાર લાવરૂપ
સિદ્ધ થઈ શકે નહીં, પણ અલાવરૂપ સિદ્ધ થાય છે

જૈન-તમારુ આ કથન યોગ્ય નથી કારણ કે અમે અહી પૂછીએ છીએ કે-
એવો કયો પદાર્થ છે, કે જેને તમે 'સમવાયી કારણુ' એ નામથી ઓળખાવો છો ?

નૈયાયિક-જેમા સમવાય નમ્બન્ધથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય તે નમવાયી
કારણુ છે

જૈન-તે યુક્તિયુક્ત નથી, કારણુ કે-સમવાય તો સતત ચાલતી મિત્રોની
વાતોમા જ શોભે એવો છે, અર્થાત્ સમવાયની સિદ્ધિ નથી, કારણુકે-સમવાયના
પ્રસાધક તરીકે તમે 'આ તન્તુઓમા પટ છે' એ પ્રકારનો જે પ્રત્યય અર્થાત જ્ઞાન
જણાવો છો, તે તો અપ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ 'આ પટમા તતુઓ છે' એવો અનુભવ તો
સાધારણુ પુરુષોને પણ થાય છે છતા પણ ધારે કે 'આ તન્તુમા પટ છે' એવી
પ્રતીતિ કથ ચિત્ સિદ્ધ થઈ જાય તો પણ 'અહીં મૂતલમા ઘટાભાવ છે' આવી અલાવ
પ્રતીતિ હોવા છતા તમારે મતે આથી સમવાયની સિદ્ધિ થતી નથી તેથી વ્યભિચાર છે
વળી, પૂર્વોક્ત પ્રતીતિથી જે કેવળ સ બ ધ જ સિદ્ધ થતો હોય તો સિદ્ધસાધન નામ-
નો દોષ આવશે કારણુ કે સમવાય નહીં પણ અવિષ્વજ્જલાવ માત્ર એટલે કથચિત્
તાદાત્મ્યરૂપ સ બ ધને કારણુ એવી પ્રતીતિ થાય છે-એમ અમે પણ માનીએ છીએ

વળી, સમવાય એકાન્તથી એક જ છે, એમ તમે માન્યુ છે તેથી તો કોઈ
એક પદાર્થમા જ્યારે સમવાયનો સભવ થાય ત્યારે સમસ્ત પદાર્થોમા સમવાય

વનો સજાવ કર્ષ કરી, અને નાશ પામ્યા એક પદાર્થમાં સમવાયનો અભાવ જ્યાંથી મમસ્ત રહ્યાંના સમવાયનો અભાવ કર્ષ કરી.

નૈવાયિક-સમવાય એક હોવા છતાં તે તે અવસ્થા—વિશેષણના બેઠાથી તેમાં ભેદની અવસ્થા કર્ષ શકે છે

કૈન-એમ માનવામાં તે સમવાય એકાન્તે એક નહીં પણ અનેક કર્ષ કરી હરણ કે-અનેક પુરુષથી અવસ્થિત-વિશિષ્ટ પર્ણદા-સભ્ય આદિ પણ એક હોવા છતાં તેના અભાવવાળી હોવાથી અર્થાત્ તેના અવસ્થિત હોવા તેટલા સ્વભાવ-વિશેષવાળી હોવાથી કષ્ટિત અનેક છે જ્યાં તમારા મતે સમવાય અપ્રયુક્ત, અનુત્પન્ન અને ત્વિરૈસ્વરૂપ હોવાથી તે તેવા જ પ્રકારના આક્રમક, સામાન્ય આદિ પદાર્થોમાં આશ્રિત કર્ષને સ્થેરી પણ તેથી વિલક્ષણ કર્ષદ્રવ્યો-અનિત્ય દ્રવ્યોમાં આશ્રિત કર્ષને સ્થેરી નહીં

નૈવાયિક-સમવાય નિત્ય છે છતાં પણ તે અચરે દ કષ્ટાદિ અથવા તુરિયેમક રૂપ સહકારી હરણોનો સમૂહ બાવી પડે છે ત્યારે તેના પ્રભાવથી તે તે કદ કે પરરૂપ કર્ષમાં સ્વીકાર્યમાં આવે છે એટલે કે-નવો મમવાય ઉત્પન્ન થતો નથી પણ નવ ઉત્પન્ન થવા તે તે કર્ષમાં તે છે એમ માનીએ છીએ.

કૈન-તમારી આ માનવા પણ તિસ્કૃત છે હરણ કે-સમવાયના અપ્રયુક્ત-ત્વિ સ્વભાવના પ્રભાવને હરણે તે તે સહકારી હરણે સરૈવ મલિધિવાળા જ કર્ષ કરી અર્થાત્ સમવાય નિત્ય એકરૂપ હોવાથી એ પ્રથમથી સહકારી હરણોના સંબંધમાં હોવા નહીં તો પછી પણ થાય નહીં, મટે તે તે સહકારી હરણોનું માનિત્ય સરૈવ સ્વીકારીએ તો જ સમવાયના તે સ્વભાવ માટે સજાવ થાય, અને તેમ થવા સમવાયી હરણની વાતા પણ અસ્ત (નષ્ટ) કર્ષ કર્ષ અર્થાત્ સમવાય જ સિદ્ધ ન થયો તે પછી સમવાયી હરણ ઠોને કહી શકાયો? હરણ કે-સમવાયથી એમાં કર્ષ ઉત્પન્ન થાય તેને જ નમિ સમવાયી હરણ કહ્યો છે, તે વધીએ સ્વીકારેલ સમવાય જ અથા સિદ્ધ થતો નથી ત્યાં સમવાયી હરણની ક્યા-વર્તા પણ કર્ષ રીતે કર્ષ શકયો?

ઉપરોક્ત રીતે સમવાયી હરણ જ સિદ્ધ ન થયું તે પછી અસમવાયી હરણ પણ કર્ષ રીતે સિદ્ધ થાય? હરણ કે 'સમવાયી હરણને જે પ્રત્યાસત્ત છે તે અસમવાયી હરણ છે એ અસમવાયી હરણનું લક્ષણ છે તે એ સમવાયી હરણ જ નથી તે અસમવાયી હરણ કર્ષ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે? અર્થાત્ સિદ્ધ થઈ શકે નહીં

અને તે રીતે સમવાયી હરણ અને અસમવાયી હરણ સિદ્ધ ન થાય, તે તે એ સિદ્ધ થાતી સ્થેલ નિમિત્ત હરણની પણ કષ્ટ અવસ્થા કર્ષ શકયો નહીં

( ) તુરુપવસાધિતિ ક્ષત્કલ્પવિ અવગ્નેરુદ્યેરાક્ષત્કલ્પ્યં મયસ્મિ વ્યાજ્ઞવિધિ ર્વક્ષ-
વાસ્તવિ ક્ષત્કલ્પવ । તાદાસ્વામારમાયેવૈતિ અવગ્નેરુદ્યેરાક્ષત્કલ્પવ ર્વ વ્યાજ્ઞવિ વ્યાજ્ઞ-

નેવાચિક-અ-ધારને ઉત્પન્ન કરનારુ કયુ કમ્બુ છે ?

કૈન-તમે / કહેને કે આચોક-પ્રકારને ઉત્પન્ન કરનારુ કયુ છે ?

નેવાચિક-આચોકના ઉત્પાદક આચોકના અણુઓ છે

કૈન-ત જ રીતે અ-ધારના ઉત્પાદક અ-ધારના અણુઓ છે

નેવાચિક-પ્રકારના અણુઓ તે કેા પણ વિચાર કિય જરી પ્રતિકારી બનને પ્રચિદ છે

કૈન તેા કુ અ ધારના અણુઓ પણ એ જ રીતે સિદ્ધ નહીં થાય ? અણુ સિદ્ધ કરી માટે એ નવાચિક ! અ-ધારને આચોકને અભાવ માનજને આશ્ચર્ય ઊભી યે.

(ધિ) કિમસ્યેકવિ । અસ્થતે ત્વન । અસ્વાપીતિ ત્વયોપિ સૈ इति वक्तव्य ।
 તદ્વદેવૈતિ કેવલમણુવત્

અમરજાડજીકે તપ્રતિમાપ્તમત્યમમ્પક । ન ક્ષિ યસ્મિન્નમ્પયઃ કન્ પ્રતિ-
 માસત ત્વ જ્ઞાપમાશ્ચ મરતિ અમયેન વ્યવજાન પ્રતિમાસમાર્નૈર્વટાદિમિ-
 ર્વનિવાગત્ । કથં જ નથ પ્રતિવચકજ્ઞવઃ સમુપષમાન્તથ સ્કોટસ્વાપિ તદમા-
 યાત્રા સ્યાત્ અથ સ્કોટો ઘાટકામકૃતવા સ્વાર્નવ્રજક્રેમાણુમૂલન । અયાવ-
 માત્રાવા ધિ તસ્ય નકમોજ્જાનિકો સ્વાત્ । સર્વિં તમોડપિ કૈત્વેન કૈવ પ્રવક્ષ્યે
 પ્રેક્ષમાર્ગી કૃષ્ણમાવલનારં મન્ ।

નેવાચિક-(૩) પ્રકાર ન હોય ત્યારે જ અ-ધાર બાણી શકતો હોવાથી અ-ધાર આચોકભાવ રૂપ છે

કૈન-તમારો આ હેતુ પણ બસબર નથી, કારણકે-જનો અભાવ હોય ત્યારે જ એ પ્રતિભાગિત (જ્ઞાત) થી હોય તે તેના અભાવરૂપ હોય એવો કોઈ નિયમ (અનિવાર્ય) નથી કારણ કે-અવધાનનો અભાવ હોય ત્યારે જ ઘટાકે પ્રતિભાસિત થાય છે જ્યાં ઘટાકે અવધાનના અભાવરૂપ નથી માટે એ નિયમમા ઘટાકેવટે અભિષા છે જગી તમે જણાવેજ નિયમ માનવામા આવે તે-અગ્નિનુ પ્રતિભાષક ન હોય ત્યારે જ ઉત્પન્ન થવાથી કોઈકો પણ પ્રતિભાષકભાવરૂપ કેમ નથી મનાતો ?

નેવાચિક-કોઈકો સ્પષ્ટ ન પ્રત્યક્ કાસ કાકરૂપે અનુભવાય છે માટે કોઈકને અભાવરૂપ માની શકાય નહીં તેને અભાવરૂપ માનવા જતા તેની કાકાત્મકતા થતી શકતી નથી

કૈન-એ એમ હોય તો જહી અ-ધારના કૈત્વનુ પણ સ્પર્શન પ્રત્યક્ થતુ હોવાથી તે અભાવરૂપ કેમ બને ?

(૫) હપમિથિ વાહત્વત્

(ધિ) વ્યવહારૈ इति इच्छन्तिके प्रतिवचकैः इति क्त्वधिके स्वतोदस्वाप्रीति व
 वेत्तं पठन् तद्वयावैति अल्पव्यवहारवत् तद्वैठे अमेव । इपमिति
 वाहतवत् तदेवेति स्वकीये

અથાલોકપ્રહણસામગ્ર્યા ગૃહ્યમાણત્વ હેતુ । તથા ચ શક્કરન્યાયભૂષણૌ—“યો હિ ભાવો યાવત્યા સામાગ્ન્યા ગૃહ્યતે તદભાવોઽપિ તાવત્યૈવ, ક્યાલોકપ્રહણસામગ્ન્યા ગૃહ્યમાણ તમસ્તદભાવ એવ” ઇતિ । તદપિ ન ક્ષિત્, તમોપ્રહણસામગ્ન્યા ગૃહ્યમાણ-સ્યાલોકસ્યૈવ તદભાવતાપ્રસક્તેનાઽનૈકાન્તિકત્વાત, ઘટપટયોર્વા સમાનપ્રહણસામગ્રી કતયા પરસ્પરાભાવત્વપ્રસજ્ઞાત ।

નૈયાયિક—(૪) ‘પ્રકાશને ગ્રહણ કરનારી સામગ્રીથી ~ આદ્ય હોવાથી’ અન્ધકાર અભાવરૂપ છે, એમ અમે માનીએ છીએ ગર અને ન્યાયભૂષણે કહ્યું પણ છે કે— ‘જે પદાર્થનું જેટલી સામગ્રીથી ગ્રહણ થાય છે, તેટલી ~ સામગ્રીથી તે પદાર્થના અભાવનું પણ ગ્રહણ થાય છે આથી પ્રકાશને ગ્રહણ કરનારી સામગ્રીથી ગ્રહણ કરાતો અન્ધકાર પ્રકાશ-તેના અભાવરૂપ છે ”

જૈન—આમા પણ કઈ તથ્ય નથી, કારણ કે એમ પણ કહી શકાય કે— અન્ધકારને ગ્રહણ કરનારી સામગ્રીથી પ્રકાશનું પણ ગ્રહણ થાય છે, માટે પ્રકાશ અધકારના અભાવરૂપ છે આ પ્રમાણે તમારા હેતુમા વ્યભિચાર દોષ છે વળી, ઘટ અને પટને ગ્રહણ કરનારી સામગ્રી પણ સમાન હોવાથી પરસ્પરમા અભાવનો પ્રમગ આવશે અર્થાત્ ઘટજ્ઞાનની જે અક્ષુમ યોગાદિ સામગ્રી છે, તે જ અક્ષુમ યોગાદિ સામગ્રી પટજ્ઞાનની પણ છે માટે તમારી વ્યાપ્તિના આધારે ઘટને ઘટાભાવરૂપતા અને પટને ઘટાભાવરૂપતાની આપત્તિ આવે છે માટે તમારો આ ચોથો હેતુ પણ યોગ્ય નથી

(ટિ.) તદભાવતેતિ તમોઽમાવ આલોક ઇતિપ્રસજ્ઞસક્તે ।

અથ તિમિરદ્રવ્યોત્પાદકકારણાભાવો હેતુ । તથા ચ શ્રીધરઃ—“તમ પરમાણવ સ્પર્શવન્ત, તદ્રહિતા વા ? ન તાવત્ સ્પર્શવન્ત, સ્પર્શવત્કાર્યદ્રવ્યસ્ય ક્વચિદપ્યનુપ-લમ્ભાત્ । અદૃષ્ટવ્યાપારાભાવાત્ સ્પર્શવત્કાર્યદ્રવ્યાઽનારમ્ભકા ઇતિ ચેત્ । રૂપવન્તો વાયુપરમાણવોઽદૃષ્ટવ્યાપારવૈગુણ્યાદ્ રૂપવકાર્ય નારમન્તે ઇતિ કિં ન કન્થ્યેત ? કિં વા ન કલ્પિતમ્—એકજાતીયાદેવ પરમાણોરદૃષ્ટોપપ્રહાચ્છતુર્ધા કાર્યાણિ જાયન્ત ઇતિ ? કાર્યૈકસમધિગમ્યા પરમાણવો યથાકાર્યમુન્નીયન્તે, ન તદ્વિલક્ષણા, પ્રમાણામાવા-દિતિ ચેત્ । એવ તર્હિં તામમા પરમાણવોઽપ્યસ્પર્શવન્ત કન્પનીયા, તાદૃશાશ્ચ કથ તમોદ્રવ્યમારમેરન્ ? અસ્પર્શવત્ત્વસ્ય કાર્યદ્રવ્યાનારમ્ભકત્વેનાઽવ્યભિચારોપલમ્ભાત્ । કાર્યદર્શનાત તદનુગુણ કારણ કન્થ્યતે, ન તુ કારણવૈક્રયેન દૃષ્ટકાર્યવિપર્યાસો યુજ્યત ઇતિ ચેત્ । નં વયમન્વકારસ્ય પ્રત્યર્થિન, કિન્ત્વાગમ્માનુપપત્તે, નીલિમ-માત્રપ્રતીતેશ્ચ દ્રવ્યમિદ ન ભવતીતિ વ્રૂમ ” [ન્યાયકન્દલી પૃ૦ ૨૨] ઇતિ ।

નૈયાયિક—(૫, ‘અન્ધકાર દ્રવ્યના ઉત્પાદક કારણનો અભાવ હોવાથી’ અન્ધકાર અભાવરૂપ છે, ન્યાયકન્દલીના કર્તા પ રિત શ્રીધરે આ વિષે આ પ્રમાણે

તકો કરેલા છે—અધારનાં પરમાણુઓ સ્પર્શબળાં છે કે સ્પર્શરહિત? સ્પર્શબળાં તો હોય નહીં કારણ કે તેનાથી ઉત્પન્ન થનાર કાર્યની સ્પર્શબળ કાર્ય દ્રવ્યરૂપે ઉપલબ્ધિ (અનુભૂતિ) થતી નથી.

શકા-અસ્પર્શ્ય કારણને વ્યાપાર ન હોવાથી અધારના પરમાણુઓ સ્પર્શબળ કાર્યદ્રવ્યની ઉત્પત્તિ કરતાં નથી

સમાધાન-તો પછી અનુભવ પરમાણુઓ રૂપબળાં હોવા છતાં અસ્પર્શને વ્યાપાર ન હોવાથી રૂપબળ કાર્યદ્રવ્યને આરભ કરતા નથી એવી કલ્પના પણ કેમ ન થઈ શકે? અથવા તો એક જ અવન્યા પરમાણુઓથી અસ્પર્શ બલે પૃથ્વી, જલ, તેજ અને વાયુ એમ ચાર પ્રકારનાં કાર્યો ઉત્પન્ન થાય છે એવી કલ્પના પણ કેમ ન કરવી? માટે અધારના પરમાણુમાં સ્પર્શ નથી એમ માનવું ઉચિત છે

શકા-પરમાણુઓનું જ્ઞાન માત્ર કાર્યથી જ થાય છે એટલે એનું કાર્ય હોય તદનુરૂપ પરમાણુઓ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ કાર્યથી વિદ્યક્ત પરમાણુઓ કદી પણ સિદ્ધ થઈ શકતાં નથી. કારણ કે—કાર્યથી વિદ્યક્ત પરમાણુઓને સિદ્ધ કરનારું કાર્ય પણ પ્રમાણ નથી માટે એક પ્રકારના પરમાણુથી ચાર પ્રકારનાં કાર્ય થઈ શકે નહીં

સમાધાન-એ એમ હોય તો—અધારના પરમાણુઓને પણ સ્પર્શરહિત જ માનવા એમને અને એ તે તેજ હોય તો તે પરમાણુઓ અધારરૂપ કાર્ય દ્રવ્યને આરભ કરી શકે કદી શક્ય? અર્થાત્ નહીં કદી શકે કારણ કે—સ્પર્શ વિનાજ હોય છે તે કાર્યદ્રવ્યનું આરભક નથી બનતું—આવી અભ્યન્નિચારી નિષમ છે અર્થાત્ સ્પર્શરહિત અધારના પરમાણુઓ કાર્યરહિત ન બને.

શકા-કાર્યને એમને તેને અનુરૂપ કાર્યની કલ્પના થાય છે પરંતુ કાર્યની વિશિષ્ટતા-રોપથી પ્રત્યક્ષસિદ્ધ એવા કાર્યને વિષયાંતર કરવો—પ્રત્યક્ષસિદ્ધથી વિરુદ્ધ કલ્પન કરવું—તે સુહૃદ્ધિમુદ્ધત નથી

સમાધાન-અમે કઈ અધારના શત્રુ નથી, પરંતુ તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી, માટે કેવળ નીલિમાને વ્યાપારે અમે તેને દ્રવ્ય મનવા તૈયાર નથી "

(૧) અસ્પર્શ્યાપાપાદવાદિતિ અર્થે શિ સ્વર્ગતિભ્યં વિનિષ્ક્રમ્ય : અતુર્ગાં કાર્યમીદિ શર્ષિવાદીમ્ । તત્તત્તં કાર્યેકીકમી

(૨) -તથા ચ કીધ્યત અમીચર । તદ્વહિતા ઈતિ ભૂમિક્ષુજ । તત્કાર્યેદિ પ્રત્યક્ષમકાર્યત્વ । હવચન્ત ઈતિ વાયુતત્તત્તો મૂર્ધાં વપિ અર્થવચનકાર્યં તરોતરિતિ કમ્પત્તમ્ । તે ભવ્યેભ અર્થમત્તત્તત્તત્તત્તત્તત્તિ વચ્ચત્રાવીવાદિતિ રહ્યને કાઓર્ષાં । અતુર્ગેદિ દુષ્યમ્-કેવલતુલ્યતા । કાર્યેકીકિ કાર્યેભ અભિવ વ્યેભ કાત્તો તથાકે ચ અભિવચ્ચન્તે । તે તદે શિ ભવ્યત્ત્વ દત્ત વૈચ્છિ તેએભ દત્ત તદ્વિષ્ણવા ઈતિ તદે ભવ્યોર્ષિહચ્ચત્તેએવો એવન્તે । વચ્ચિવાદિ । તદ્વ વત્તત્તત્તમ્ । અસ્પર્શ્યત્તત્તેદિ અધોચર ।

નૈતદ્દુષ્પત્તિપદવીં પ્રતિપદ્યતે, યત સ્પર્શવન્ત એવ તામસા પરમાણવ પ્રોચ્યન્તે । યત્પુનસ્તત્રોપાદેગિ—સ્પર્શવતસ્તત્કાર્યદ્રવ્યસ્ય ક્વચિદપ્યનુપલમ્ભાદિતિ । તદસત્યમ્, શીત-સ્પર્શવતસ્તમોદ્રવ્યસ્યૈવ તત્કાર્યસ્ય દર્શનાત્ ।

તત્ર સ્પર્શસદ્ભાવે કિં પ્રમાણમ્ ?— ઇતિ ચેત્ । તદભાવે કિં પ્રમાણમ્ ?— ઇતિ વાચ્યમ્ । ન હિ તત્પ્રતિષેધકપ્રમાણમન્તરેણાઽસ્પર્શવત્વાત્ કાર્યદ્રવ્યાનારમ્ભસ્ત્વયા પ્રસા-ધયિતુ શક્યતે । અસ્માક તુ તત્સદ્ભાવે પ્રમાણાભાવેઽપિ તાવદ્ ન કાચિત્ ક્ષતિઃ । ન ચ નાસ્ત્યેવ તત્, પ્રત્યક્ષસ્યૈવ સદ્ભાવાત્ । તથાહિ—દિવા દિવાકરકરાલાતપપ્રપા-તોપતતવપુષ્પ પથિકાસ્તમિન્નાસતમમગૈયસપર્કાત્ પ્રમોદન્તે । ન ચ તાપામાવમાત્ર-સૂત્રિત એવ તેષા પ્રમોદ, પ્રતીતિવાધાત્ । તન્માત્રનિમિત્તો હિ ‘ઘટોઽત્ર નાસ્તિ’ઈતિવત્, ‘તાપ સપ્રતિ નાસ્તિ’ ઇતિ પ્રતિષેધમુક્ત એવ પ્રત્યય પ્રાદુ પ્યાત્, ન તુ ‘સપ્રતિ શીતલીમૂત મે શરીરમ્’ ઇતિ વિધિમુક્ત । તથાત્વે હિ ‘તમોઽભાવમાત્રસૂત્રિત એવાય-માલોકપ્રત્યય’ ઇત્યપિ વાવદૂકસ્ય વદતો વદન ન વક્રીભવેત્ । અથાન્વકારનિવન્ધ-નત્વે ગૈત્યસ્પર્શપ્રત્યયસ્ય નિવિઢતરઘટિતકપાટસંપુટે ગવલકુવલયકલકળ્ઠીકળ્ઠકાળ્ઠ-કૃષ્ણાન્વાકારૈકાર્ણવીમૂતે કારાગારે ક્ષિતસ્ય પુસ સુતરા તત્પ્રત્યયો ભવેત્—ઈતિ ચેત્ । તાપામાવનિમિત્તતાયામપિ સુતરા સ કિં તત્ર ન સ્યાત્, તત્રાત્યન્ત તાપામાત્રસમ-વાત્ ? તસ્માદ્ મન્દમન્દસમીરહરિપરિચય એવ જલસ્પર્શસ્યૈવ તત્સ્પર્શસ્યાઽપ્યભિવ્યક્તૌ હેતુઃ । ન ચાસૌ તત્રાસ્તીતિ ન તત્ર તત્પ્રતીતિ પ્રાદુર્ભવતિ ।

જૈન-તમારુ આ કથન યુક્તિયુક્ત નથી કાગ્ણુ કે અમે અન્ધકારના પરમાણુઓને સ્પર્શવાળા જ કહીએ છીએ તમે જે એમ કહ્યું કે ‘સ્પર્શવાળા કાર્યદ્રવ્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી’ તે અસત્ય છે કારણ કે શીત સ્પર્શવાળુ જે અન્ધકારદ્રવ્ય પ્રતીત થાય છે, તે જ તેનું કાર્ય છે

શકા-અન્ધકારમા સ્પર્શ છે એમા કયુ પ્રમાણુ છે ?

સમાધાન-અમે તમને જ પૂછીએ છીએ કે-અન્ધકારમા સ્પર્શ નથી એમા પણ કયુ પ્રમાણુ છે ? એ તમે જ કહો અન્ધકારમા સ્પર્શને નિષેધ કરનાર પ્રમાણુ આપ્યા વિના ‘અન્ધકારના પરમાણુમા સ્પર્શ નથી માટે તે કાર્યના અના-રલક છે’ એમ પણ તમે સિદ્ધ કરી શકશો નહીં જ્યારે અમારા પક્ષે અન્ધ-કારના પરમાણુમા શીતસ્પર્શના સદ્ભાવમા પ્રમાણુ ન હોય તો પણ કોઈ બલતનો દોષ આવશે નહીં, અર્થાત્ અમે તો કાર્યના આધારે કાગ્ણુ દ્રવ્યની કલ્પના કરીએ છીએ, એટલે કે-અન્ધકારદ્રવ્યનો શીત સ્પર્શ અનુભવીને તેના કાગ્ણુ પરમાણુમા પણ શીત સ્પર્શની કલ્પના કરીએ છીએ

અને અન્ધકારમા રહેલ શીતસ્પર્શને સિદ્ધ કરવાને પ્રમાણુ નથી એમ પણ નથી અન્ધકારગત સ્પર્શ સિદ્ધ કરવાને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે જ ત

અ પ્રભાણે-દિવસે સૂપન્ના આક્રમ વાપમા તપી મયેલ શરીરવ્યાજા મુચાકરે
સત્રે અ પ્રકારના ઠંડા સ્પર્શથી જ્ઞાનદ પામે છે

શોકો-દિવસે સૂપન્ના વાપથી સતપ્ત પુરુષેને સત્રે થતો જ્ઞાનદ જન્યક્ર-
રના શીતલસ્પર્શના અનુભવજન્ય નથી, પરંતુ વાપના જ્ઞાનથી જન્ય છે

સમાધાન-વગરુ આ ક્રમન પ્રવીતિથી બાધિત છે કારણ કે જે શત્ર
શીતના અનુભવમા માત્ર વાપને જ્ઞાન જ કારણ હોય તે તેમ જાહી થયે
નથી જે પ્રકારનું જ્ઞાન માત્ર ધરાવાવને કારણે છે તેમ જાત્યારે વાપ
નથી જે પ્રભાણે પ્રતિષેધપ્રધાન જ પ્રત્યક્-જ્ઞાન થાય, પરંતુ જાત્યારે
મારુ શરીર શીતન કઈ અર્થુ છે આ પ્રકારે વિધિપ્રધાન પ્રત્યક્ જ્ઞાન જ નહીં
જ્યાં વિધિમુજ પ્રત્યક્ છતા જ્ઞાન માનવામા આવે તે જે વિધિમુજ પ્રત્ય
કને જાત્યારે કોઈ વાચાળ જેમ કહે કે-પ્રકારનું જ્ઞાન તે માત્ર જન્યક્રરના
જ્ઞાનને જ કારણે છે તે શું મેહુ કંઈ વાકુ કઈ વગરુ છે? જાત્યારે
જાત્યારે મારુ શરીર શીતન થયુ છે જે જ્ઞાન વિધિમુજે ઉત્પન્ન થયેલ હોવા છતાં
જ્ઞાનને વિષય કહે છે જેવું તમેજે સ્વીકાર્યું તે- આ જાત્યારે છે જે જ્ઞાન
વિધિમુજે થયેલ હોવા છતાં જ પ્રકારના જ્ઞાનને જ વિષય કહે છે જેમ કોઈ
કહે તે-તેને કઈ રીતે શાકી શકાય? તેથી કહીને જાત્યારેની જેમ વિધિપ્રધાન
પ્રત્યક્ને વિષય હોવાથી જ પ્રકાર જ્ઞાનવરૂપ નથી, પણ જાત્યારે દ્રવ્યાત્મક છે
જે સિદ્ધ થયુ

શોકો-જન્યક્રરને કારણે શીતલસ્પર્શનું જ્ઞાન થતુ હોય તે-સારી રીતે
જ ક હરેલ વારણાવ્યા અને તેથી કહીને જ અહીં પાકાના નીલ કમલ અને
કેમલના કંઠ જેવ સ્થાન જન્યક્રરથી બાધિત કેદખાનામા નાંખેલ પુરુષને
શીતલસ્પર્શનો જ્ઞાન અનુભવ થયો એકજે

સમાધાન-આઈ? તમે જ કહોને કે-વાપના જ્ઞાનને કારણે જ જે
શેત્રને અનુભવ થતે હોય તે તે સ્થિતિમા તે અનુભવ વિશેષરૂપે કેમ નથી
થતો? કારણ કે ત્યાં જાત્યારે વાપજ્ઞાન તે છે જ તે પછી શીતલવાને
અનુભવ કેમ ન થાય? માટે જળના સ્પર્શની જેમ જન્યક્રરના શીતલ સ્પર્-
શની અભિવ્યક્તિમા મદ મદ થયુની કહેશોને સત્ય જ હેતુભૂત છે અને
વ્યુત્પન્ન તેવા સત્ય પૂર્વે છત કસચરમા નથી. માટે ત્યાં શીતલસ્પર્શનું જ્ઞાન
થતુ નથી

(૨) ઘટિતસ્પર્શોવાઈ તત્કાર્યોસ્વીઈ ઇત્યર્થઃ ।

તત્ત્વિ ઇતિ : તત્કાર્યો ઇતિ ત્વર્કાર્યે : તત્ત્વવિશેષોત્ત્વિ ત્વર્કવિશેષ્ય વિના : તત્ત્વ
જ્ઞાણે ઇતિ કોત્ત્વર્કવિશેષ્યે તત્ત્વિ ઇત્યર્થઃ : તેવામિતિ વલિનાયમ્ । તત્ત્વમાત્રેકમાત્રક-
રેણુ : તત્કાર્યો ઇતિ અવતલ વિકિનુલ્લભ્યકાર્યે ।

કારાગાર ઇતિ તત્ત્વવત્ત વર્તમાનત્ત । તત્ત્વત્ત્વ ઇતિ કૈવલ્યવત્ત અવતલ
વિવલ્લભ્યકાર્યવત્ત । ત્ત ઇતિ અવતલ તત્ત્વિ વાત્યારે : તત્ત્વવર્ત્તવર્તિ ઇત્યર્થઃ ।
અમિત્યકાર્યવિતિ કલ્પે અસાચિતિ વ્યવત્ત્વકાર્યવિવલ્લભ્યવત્ત । તત્ત્વિ વાત્યારે : તત્ત્વ
વાતિરિતિ કોત્ત્વર્કવર્તિ

અનુમાનતોઽપિ તત્ર સ્પર્ગપ્રતીતિ । તથાહિ—તમ સ્પર્ગવદ્, રૂપવત્વાત્, પૃથ્વી-વત્ । ન ચ રૂપવત્વમસિદ્ધમ્, ‘અન્ધકાર કૃષ્ણોઽયમ્’ ઇતિ કૃષ્ણાકારપ્રતિભાસાત્ । નનુ યદિ તિમિરં શ્યામરૂપપરિકલિતકલ્હેવર સ્યાત્ તદાવશ્ય સ્વપ્રતિભાસે આલોક-મપેક્ષેત, કુવલયક્રોકિલિતમાલાદિકૃષ્ણવસ્તૂનામાલોકાપેક્ષવીક્ષણત્વાદિતિ ચેત્ । તદ્ નાઽકલક્ષમ્, ઉદ્ઘકાર્દાનામાલોકમન્તરેણાપિ તત્પ્રતિભાસાત્ । અથાસ્મદાદિપ્રતિભાસમ-પેક્ષ્યૈતદુચ્યતે । તદપિ ન પેક્ષમ્, યતો યદ્યપિ કુવલયાદિકમાલોકમન્તરેણાલોકયિતુ ન શક્યતેઽસ્મદાદિમિ, તથાપિ તિમિરમાલોકયિષ્યતે, વિચિત્રત્વાદ્ ભાવાનામ્ । ઇતરથા પીતાવદાતાદયોઽપિ તપનીયમુક્તાફલપ્રમુક્તા નાલોકનિરપેક્ષવીક્ષણા ઇતિ પ્રદીપચન્દ્રાદ-યોઽપિ પ્રકાગાન્તરમપેક્ષેરન્ । ઇતિ સિદ્ધ તમો રૂપવત્ ।

તથા, તમો રૂપવત્, કાષ્પ્યવત્વેન પ્રતીયમાનત્વાત્, કુવલયવત્— ઇત્યતોઽપિ તત્ર રૂપવત્ત્વસિદ્ધિ । ન સ્વન્ધરૂપ કુમ્ભાભાવાદિ કૃષ્ણાઘાકારેણ કદાચિત્ પ્રતીય-માનમાલોકિતમ્—ઇતિ રૂપવત્ત્વસિદ્ધૌ ચ સિદ્ધ સ્પર્ગવત્ત્વમ્ । તથા ચ તામમપરમા-ણ્ના કાર્યદ્રવ્યારમ્ભપ્રતિપેધોપન્યસ્તમસ્પર્ગવત્ત્વં સ્વરૂપાસિદ્ધમ્, પરસ્ય તામસપરમાણ્-નામપ્રસિદ્ધેરાશ્રયાસિદ્ધ ચેતિ સ્થિતમ્ ।

તમન્, અનુમાનથી પણ અન્ધકારમા શીતસ્પર્ગનો નિશ્ચય થઈ શકે છે તે આ પ્રમાણે—અન્ધકાર સ્પર્ગવાળુ છે, રૂપવાળુ હોવાથી, પૃથ્વીની જેમ આ અનુમાનનો હેતુ અસિદ્ધ નથી, કારણ કે—‘આ અન્ધકાર કાળો છે’ આ જ્ઞાનમા તેના કાળારૂપની પ્રતીતિ છે

શકા-અન્ધકાર શ્યામરૂપવાળુ દ્રવ્ય હોય તો તે પોતાના પ્રતિભાસમા આલોકની અપેક્ષા અવશ્ય ગમે કાળુ કે નીલકમળ, કોયલ તથા તમાલ વિગેરે શ્યામ વસ્તુઓ પોતાના આક્ષુપજ્ઞાનમા આલોકની અપેક્ષા ગમે છે

સમાધાન—તમારુ આ ક્થન નિર્દોષ નથી, કારણ કે ઘુવડ વિગેરે ને આલોક વિના જ તે તે શ્યામ પદાર્થોનુ જ્ઞાન થાય છે

શકા-પણ અમારુ પૂવોક્ત ક્થન આપણા આક્ષુપજ્ઞાનની અપેક્ષાએ છે, નહીં કે ઘુવડ વિગેરેના આક્ષુપજ્ઞાનની અપેક્ષા એ

સમાધાન—આ ક્થન પણ યોગ્ય નથી કાળુ કે શ્યામ કમળ વિગેરે કાળા પદાર્થો પ્રકાશ વિના ભલે આપણે જોઈ શકતા નથી, પણ અન્ધકાર તે જોઈ શકીએ છીએ કાળુ કે પદાર્થોનો સ્વભાવ એક સરખો નથી પણ વિચિત્ર છે અન્યથા પીણુ મોતુ અને શ્વેત નિર્મળ પાણીદાર મોતી વિગેરે પદાર્થો પ્રકાશ વિના જોઈ શકાતા નથી, માટે દીવો—અન્ધ વિગેરે પણ અન્ય પ્રકારની મહાય વિના દેખાશે નહીં આ રીતે ‘અન્ધકાર રૂપવાળો છે’ એ સિદ્ધ થયુ

વળી, ‘અન્ધકારમા રૂપ છે, શ્યામરૂપે જણાતો હોવાથી, કુવલય(નીલકમળ)-ની જેમ’—આ અનુમાનથી પણ અન્ધકારમા રૂપ સિદ્ધ થાય છે રૂપરહિત

पदाभावादि यथाय केषां पक्षे वजते स्वामभूषे ज्ञेयभां व्याप्यते नथी ते अ-
 धर इपरहित कोय ते स्वाम केम इत्ययं ? आ प्रभावे अन्वयकारभां इष सिद्ध
 वदथी अन्वयकारभा २५१ पक्षे सिद्ध वयो अने तेम अवाथी अन्वयकारभा
 परमास्तु ज्ञेय इष अर्थ इत्यन्य व्यापकने प्रतिषेध इत्या तमेज्जे इत्येव २५१
 इदित कोवाथी ज्ञे केतु स्वप्राप्तिसिद्ध छे वथी, तस्यै मते अन्वयकारभा परमास्तु ज्ञेय
 असिद्ध कोवाथी तभारे आ केतु व्यापकसिद्ध पक्षे छे अठे अन्वयकारभा
 इत्यादि अरुने अन्वय कोवाथी ज्ञे केतु पक्षे ज्ञेय नथी

(५) तत्प्रतिमासादिति इत्यरुणवतिनक्षत्रम् ॥

प्रतिषेधोपपत्तमिति इतिने वनोत्पत्तम् । अरुणवतिनक्षत्रं स्वप्राप्तिसिद्धमिति अरुण-
 वतस्य भावकपत्वमासात् । अथ न एतत् तत्र तद्वत्प्रतिषेधं वदन्ति वदन् अरुण
 त्सादिति । इष परमास्तुत्वमिति । परस्येति अथ १ आद्यप्राप्तिसिद्धमिति अरुणवतस्य कथम् ।

(६) अन्वयकारभासिद्धमिति तत्प्रतिषेधेति एव प्रतिषेधवत् । इतरस्येति वधि प्रथमैविव
 वदन्ति ॥ परस्येति वैवत्य । तामस्येति सर्ववत् न वरुण वतस्य भावकपत्वमिति ।

इत्यरुणवतिनक्षत्रमिति सिद्धमिति वदन्ति न हेतु इत्यादिरिक्तकार्कश्यत्वं तत्प्रति-
 सिद्धत्वेनैकैरेव्यसिद्धतात्परे । तत्प्रतिषेधेति तस्याभावकपत्वत्वा अन्वयतो वा कुतोऽन्वय-
 मिति । न्याय पक्ष परत्परात्प्रसङ्गात्-अभावकपतासिद्धौ हि तस्य इत्यादिरिक्त-
 कार्कश्यमिति ततोऽपि चेति । अन्वयहेतुत्वात्प्रतिषेधौ तु स एवास्तु । किमेतत् सिद्धो-
 वरुणवतिनक्षत्रमिति सिद्धमिति वदन्ति ॥

आलोचयित्वा इति न साधय । न हि यो वदतिरोपी स तदभावत्वमात्र
 एव, वासि-वैधानरवो परत्परामात्रमात्रतात्परे । एव सहान्वयत्वान्तराङ्गो विरोध-
 स्थितिरस्याऽन्वयत्वमात्रतासिद्धौ साक्षात्प्रतिषेधेत् न वप्यपानकमात्र । स च सादा-
 मात्रवोरव समी, न पुनर्विरोधमि मात्रयो । तन्निहायोऽन्वयत्वमते सन्नेव सन्नुम्ब-
 मायत्वात्प्रकारत्वाऽन्वयत्वमतेव ज्ञेयसी, कुम्भमात्रवदिति चत् । तदपवितम्, अत्रपि
 वप्यवातकमात्रवैव मासात् पन्तरतिमिरुमिने वधि प्रसपता प्रदीपप्रमात्रमात्र
 तिमिरनिवृत्त्याऽन्वयत्वमिति इत्येतात् ।

नैवादि- (६) इत्येव अरुण अने अर्थो जितानु अर्थ कोवाथी अन्वयकार अन्वय
 इष छे

ज्ञेय-ज्ञे केतु पक्षे अन्वयकारने अन्वयकारने सिद्ध इत्यने सभवं नथी
 अरुण के अन्वयकार ज्ञे इत्येव अर्थ छे तेथी इत्येथी अतिरिक्तानु अर्थ छे-
 ज्ञेय इत्येव नथी आ प्रथमै केतुने ज्ञेय इत्येव असिद्ध छे केतुनी प्रसिद्धि
 केतुने के-इत्यादिथी अतिरिक्तानु अर्थ अन्वयकार छे ज्ञेयनी सिद्धि अन्व-
 यकारने अन्वय माग्नेने इत्ये छे के ज्ञेय के अर्थ अरुणथी प्रथम पक्ष ते अर्थी
 सधौ नथी अरुण के ज्ञे अन्वयकार अन्वयकारने सिद्ध कोय ते इत्यादिरि-
 क्तानु अर्थ इष सिद्ध कोय, अने ज्ञे इत्यादिरिक्तानु अर्थ ज्ञेयनी सिद्ध कोय ते

અન્ધકારમા અભાવરૂપતાની સિદ્ધિ થાય, એમ પરસ્પરાશ્રય નામનો દોષ આવે છે ખીલ પછે અન્ધકારમા 'દ્રવ્ય ગુણ અને કર્મથી લિન્નના કાર્યત્વ'ની સિદ્ધિ અન્ય હેતુથી થતી હોય તો એ જ હેતુ રહે પરતુ કૃત્રિમ (બનાવટી) લક્ષિત-વાળા સેવકની જેમ કાર્યસિદ્ધિ થયા પછી ઊભા રહેનાર આ- 'દ્રવ્ય ગુણ અને કર્મથી લિન્નનુ કાર્ય હોવાથી' હેતુથી સર્ચું

નૈયાયિક-(૭) 'આલોકનો-પ્રકાશનો વિરોધી હોવાથી' અન્ધકાર અભાવરૂપ સિદ્ધ થાય છે

જૈન-આ હેતુ પણ સમર્થ નથી કારણ કે જે જેનો વિરોધી હોય, તે તેના અભાવરૂપ હોય એવો નિયમ (વ્યાપ્તિ) નથી કારણ કે-એવો નિયમ માનશો તો જલ અને અગ્નિ પરસ્પર વિરોધી હોવાથી તેઓને માત્ર પરસ્પરના અભાવરૂપ માનવા પડશે

શકા-અહીં વિરોધ એટલે સહાનવસ્થાન-સાથે ન રહેવુ તે, અધકારને અભાવરૂપ સિદ્ધ કરવામા હેતુ તરીકે ઇંટ છે, પરતુ વધ્યઘાતકભાવરૂપ વિરોધ હેતુ તરીકે ઇંટ નથી અને તે 'સહાનવસ્થાન' રૂપ વિરોધભાવ અને અર્જા-વનો જ પરસ્પર હોય છે, પરતુ જે ભાવમા તેવો વિરોધ થઈ શકતો નથી માટે પ્રસ્તુતમા આલોક ન હોય ત્યારે જ રહેનાર અન્ધકારને ઘટ વિરોધી ઘટા-ભાવની જેમ અભાવરૂપ જ માનવો યોગ્ય છે

સમાધાન-આ પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે અહીં પણ વધ્યઘાતકભાવ જ છે કેમ કે ગાઠ અન્ધકારથી વ્યાપ્ત માર્ગમા દીવાની પ્રભાથી અન્ધકાર વિર-મળના પામતો (નાશ-પામતો) હોવાથી આલોક અને અન્ધકાર વચ્ચે વધ્ય-ઘાતકભાવ રૂપે જ વિરોધ છે અર્થાત્ દીવો આવવાથી અન્ધકાર નાશ પામે છે, માટે 'આલોકનો વિરોધી હોવાથી' એ હેતુ અન્ધકારને અભાવરૂપે સિદ્ધ કરવાને સમર્થ નથી

(૫૦) તસ્મિન્નિતિ તમસિ । તત્પ્રસિદ્ધિરિતિ દ્રવ્યાતિરિક્કાર્યત્વપ્રસિદ્ધિ । તત્ત્સિદ્ધાવિતિ દ્રવ્યાતિરિક્કાર્યત્વસિદ્ધૌ । સ પવાસ્તિવતિ તમસોઽભાવસ્વસાધનાય । અનેનેતિ દ્રવ્યાતિરિક્કાર્ય-ત્વેન ।

(ટિ૦) દ્રવ્યાતિરિક્કેત્યાદિ તસ્મિન્નિતિ તમસિ । તત્પ્રસિદ્ધિરિતિ દ્રવ્યગુણકર્માતિ-રિક્કાર્યસિદ્ધિ । તસ્યેતિ તમસ । તત્ત્સિદ્ધાવિતિ દ્રવ્યાદિહેતુસિદ્ધૌ । સ પવૈતિ અન્ય ઇવ હેતુ । અનેનેતિ દ્રવ્યગુણકર્માતિરિક્કાર્યહેતુના ।

અથ સહેત્યાદિ । સ ચૈતિ વધ્યઘાતકમાથ ।

ભાવરૂપતાપ્રસાધકપ્રમાણાભાવોઽધ્યસિદ્ધ , તપ્પ્રસાધકાનુમાનસદ્ભાવાત્ । તર્થાહિ-ભાવરૂપ તમ , ઘનતરનિકરલહરિપ્રમુલ્લગ્નૈર્વ્યપદિશ્યમાનત્વાત્, આલોકવત્ । ન ચાસિદ્ધિ સાધનસ્ય । તર્થાહિ-

રહ સકેતસ્થો ઘનતરતમ પુજ્જપિહિતે

વૃથોન્મેપ ચક્ષુર્મુહુરુપદઘાન પથિં પથિ ।

સ્વપ્નાકારાન્વાદપિ નિસૃતમપ્રાણમગ્ની-

અમરબ્રાહ્મણવાર્તુર્દમન્મિત્રયોષ્ઠામ્બલિ પુષા ॥૧૧॥

પર્વસ્તો દિવસસ્તતોમયમટયલાવમ્મવાંતુમાન્

સંપ્રયજકુરિતાઽન્નકારણિકૈર્ક્રિયાઽન્નકા ષોભત્ ।

પદમ્સ્તર્થિંગ શેષ્મનઃ પ્રિયમત્તિ ! કાગરબર્હીનોરણ-

સ્વભાગ્મિત્રવાહુવૃદ્ધિ ! રચતી ક્વિ ભે પશ્વ પશ્વમિ ! ॥૨॥

નિમિત્ત્વહરીશુર્ભલુર્ષી કરોત્તુ નિકૃત્ત્વરાં

હરતુ નિતર્ગ નિપ્રામુર્ગા ક્ષમાર મુમિર્ગાં ગગ્ગત ।

તદપિ ઠરણાંતેત્ર પુમ્નઃ પ્રિયો ન મમૈષ તે

કિમપિ નિરમ્ન ય્યોનિમ્પરં સ્વપ્નાનિરિરાગિત્તમ ॥૨૧॥

બૌદ્ધધાર્મિક પદ્યમાં તથા તદુચ્ચરણાં શ્રુતિ ચ્છ્ । ન્વમ્, પતવમાશરુણાપ્રસિદ્ધિ વિના કન્ધરારામિત્તપરેરાસ્વ માશરુણુમ્પાર્શ્વનાશાનિરોધેણ ઠરણોપનારિક્ષાઽન્નોગાત્ । ઠરણોપેઽપિ વા ઠરણ તમસો માશરુણુતૈષ પ્રસિદ્ધચલિ । ન તદ્દુ કુમ્ભાશમાશરુણાપ્રક્ર-
રોપનારમોક્ષધારિતામાસ્તિત્તુત્, તથ સાશરુણુપનારનારખામાશત્ ।

નૈષાધિક-(-) આશરુણુ સાધક પ્રમાણુ નદિ ક્ષેત્રાથી અ-ધાર અશરુ
૩૫ છે

એન-અ-ધારમા અશરુણુપદ્ય સિદ્ધ કરવાને તમિએ આપેલ આ ક્ષેત્ર
પણુ અસિદ્ધ છે કારણ કે અ-ધારને આશરુણુ સાધનાર અનુભાન પ્રમાણ
છે તે આ પ્રમાણે-અ-ધાર આશરુણુ છે કન્ધર નિકર ક્ષેત્રી આદિ ઠરણોથી
અ-ધાર થતો ક્ષેત્રથી, આશરુણુની એમ અમારા આ અનુભાનમા આપેલ છે
અસિદ્ધ નથી તે આ પ્રમાણે—

એકાન્ત સંકેતસ્થાનમાં સ્થેલ કુચાન કનતર-અતિ ગ્રહ અ-ધારના પુલથી
કક્ષાએલ માર્ગોમાં આમ તેમ વારવાર ફાટી આવે અર્થ લુએ છે અને શેઠ
પણુ મત્તવગ્રાટથી ક્ષેત્રે તે શરુણુ આવી લાગી છે એવ જામથી આમ તેમ
ઉત્સુકાથી આશરુણુ લાસ્ટે તે માત્ર પીકાને જ રામિ છે ૨.

દિવસ પૂરો થયો છે આ સુધી અસ્ત્યાચરને છેડે અર્થ રહી છે અને
વસ્તુજ ક્ષેત્રી આવેલ અ-ધારના નિકરથી આશરુણુ શરુણુ લાગવાજવળી અર્થ
સ્થેલ છે કે પ્રિય સખિ ! આન, અ-ધાર પ્રવેશ કર, આશરુણુ તે શરુણુ
આસ્ટે ક્ષેત્ર ઠરણોને ક્ષેત્રી સ્થેત્રી રહતી રહતી તુ માર્ગમાં શુ લુએ છે ૨.

અ-ધારની ક્ષેત્રી આમ પૂલથીને વિજ્ઞાન કરનાર તથા શુણુ પુરુષોની
નિદ્રાને ક્ષેત્ર કરનાર છે સુધીવે ! તમરે આ તે નો પુલ સ્વભવિના અધિક-
કેકને આશરુણુ કરતો ક્ષેત્રથી અને પ્રિય નથી ૩

શેઠ-અ-ધારમાં 'કનતર આદિ ઠરણોને અ-ધાર બૌદ્ધધારિ છે

સમાધાન—તે યોગ્ય નથી, કાગળ કે—અન્ધકાગળમાં અભાવ સ્વરૂપતા મિદ્ધ કૃત્યાં વિના ભાવરૂપ મુખ્ય અર્થ ણાધિત ન હોવાથી પૂર્વોક્ત ઘનતગદિ વ્યવહારને ઔપચારિક કહી નકાય નહીં અથવા અન્ધકાગળમાં ઘનતગદિનો વ્યવહાર ઔપચારિક માનો તો પણ અન્ધકાગળ ભાવરૂપે ~ મિદ્ધ થાય છે કાગળ કે ભાવનો ભાવમાં ઉપચાર વાય છે પરંતુ અભાવમાં થતો નથી જેમ કે—છોકરો અગ્નિ છે આ સ્વર્ણે અગ્નિરૂપ ભાવનો છેકગરૂપ ભાવમાં ઉપચાર—આગેપ કુવામાં આગ્યો છે પરંતુ અભાવમાં ઉપચારના કાગળમૂત માદ્સ્થાદિનો અભાવ છે માટે કુલાદિના અભાવમાં કોઈ વખત તવાપ્રકારને ઉપચાર થતો નથી અર્થાત્ કુલાભાવને કોઈ ઘનતગદિ રૂપે કહેતું નથી

(૧૦) વૃદ્યોન્મેષમિતિ જ્ઞોન્મેષા યત્ર તત્તયા । ટમદ્મિકયેતિ આંતરુષ્યેન ।

તત્તેતિ અભાવરૂપે તમસિ । તયાત્ત્વે इति ઔપચારિક્ત્વે । તથાપ્રકારોપચારેતિ યથે પનતરાદયસ્તયાપ્રકારા ઉપચારા નેદા । તત્તેતિ કુમ્ભાગભાવે ।

(૧૦) તત્પ્રસ્નાધરૂતે તમનો માયપ્રકાશરૂપ અનુમાન્ય યમ્ભવાત્ ।

નૈત્તેતત્રિત્યાદિ, ણતદ્ભાર્યેતિ તિમિરામાયરૂપતા । ન હિ તમનો યમમાયરૂપતા પ્રતિ-
પચામહે । તસ્યેતિ તદ્દયરૂપેણ પનતરાદિક્ત્વસ્ય । તથાત્તેડ્ડીતિ વ્યવહારોપચાર્યોનેડ્ડિપિ । ન
પલ્લુ કુમ્ભાગીતિ । ભાવસ્ય માથ ઉચારો ભવતિ, ન ત્થનાવે, યદાગ્નિર્માર્ગવક । તથાપ્રકાર-
રેતિ પનતરાદિવ્યવહારપ્રકાર । તત્તેતિ અભાવે ।

તથા નાભાવરૂપ તમ, પ્રાગભાવાદસ્વભાવત્વાદ, ઓમવત્ । ન ચાયમપિ હેતુ-
રસિદ્ધ । તથાહિ—આલોક્ય પ્રાગભાવ, પ્રવ્ધસાભાવ, ફનરેતગભાવ, અત્યન્તાભાવો
વા તમો મનેત્ ? આથે ઇક્ય, અનેકસ્ય વાડય તત્ સ્યાત્ ' ન તાવદેકસ્યાલોકસ્ય
પ્રાગભાવસ્તમ, પ્રદીપાલોકેનેવ પ્રમાકરલોકેનાપિ તસ્ય નિવર્ત્યમાનત્વાત્ । યસ્ય હિ ય
પ્રાગભાવ સ તેનૈવ નિવર્ત્યેતે, યથા પટપ્રાગભાવ પટેનૈવ । નાપ્યનેકસ્ય, ણકેન નિવ-
ર્ત્યમાનત્વાત પટપ્રાગભાવવદેવ । ન ચ વાચ્યમ્— 'પ્રત્યાલોક સ્વસ્વનિવર્તનીયસ્ય તમસો
મેદાત્ પ્રદીપાદિના નિવર્તિતેડ્ડિપિ તમોવિશેષે પૂષાદિનિવર્તનીય તમોડ્ડન્ટર તદા તદ-
ભાવાદ ન નિવર્તેતે—હત્યેકેન નિવર્ત્યમાનત્વાદિતિ હેતુરસિદ્ધ '— ઇતિ, પ્રદીપાદિનિવર્તિત-
તમસિ પ્રદેશે ડિનકરાદિનિવર્તનીયસ્ય તમોડ્ડન્ટરસ્થોપલ્લિલક્ષણપ્રાપ્તસ્યાડ્ડનુપલ્લધે, સપ્રતિ-
પન્નવન્ । યદિ ચેદ પ્રાગભાવસ્વભાવ સ્યાત્, તદા પ્રદીપપ્રમાપ્રવન્ધપ્રવ્ધમેડ્ડસ્યોપત્તિન
સ્યાત્, અનાદિત્વાત પ્રાગભાવસ્ય ।

નાપ્યાલોકસ્ય પ્રવ્ધસાભાવસ્તમ, નિવર્ત્યમાનત્વાત, તસ્યૈવ પ્રાગભાવવત્ ।

નાર્પીતંરગભાવ, તસ્ય પ્રસૂતેડ્ડિપિ પ્રચ્ચંડે માર્ત્તંડીયે તેજસિ સદ્ભાવેન તમિ-
ન્નાયામિવ વાસંડેડ્ડિપિ તમ પ્રતીતિપ્રસદ્ધાત્ ।

નાપ્યાલોકસ્યાડ્ડન્યન્તાભાવસ્તમ, તસ્ય સ્વકારણકલાપોપનિપાતકલે સમુત્પદ્ધ-
માનત્વાત્ । ઇતિ પક્ષાડ્ડકેનાડ્ડવ્યઘટમાનત્વાદ્ નાનુમાનિક્યપિ તમસોડ્ડભાવરૂપતાસ્વીકૃતિ ॥

જણી, અન્ધકાર અભાવ સ્વરૂપ નથી. પ્રાગભાવાદિ સ્વરૂપ ન હોવાથી, આકાશની જેમ આ અનુભવન્યા હેતુ અસિદ્ધ નથી. તે આ પ્રમાણે—આત્માના પ્રાગભાવરૂપ, પ્રથ્વિ-વાસ્તવરૂપ, ઇતરેતરાભાવરૂપ કે અત્મ-વાસ્તવરૂપ અધકાર છે? આત્માને પ્રાગભાવ અધકાર હોય તો તે કોઈ એક આત્માને છે કે અનેક આત્માને છે? કોઈ એક આત્માને પ્રાગભાવ અન્ધકાર છે એવું કહી શકાય નહીં કારણ કે દીવાના પ્રકાશની જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી પણ અધકાર નાશ પામે છે એ જેને પ્રાગભાવ હોય તે તેનાથી જ નિવૃત્ત થાય છે એમકે—પરને પ્રાગભાવ પ થી નાશ પામે છે પણ અન્ધકાર તો એકને બહારે અનેકથી નષ્ટ થયે હોવાથી કોઈ એક આત્માના પ્રાગભાવરૂપ નથી અનેક આત્માના પ્રાગભાવરૂપ અન્ધકાર છે એમ પણ કહી શકાય નહીં કારણ કે કોઈ પણ એક પ્રકાશથી અન્ધકાર નાશ પામે છે જ્યાં પણ ઉપરની જેમ પરપ્રાગભાવનું સ્થાન સમજી લેવું

શકા—તે તે આત્માથી નાશ પામનાર અન્ધકાર જુદા જુદા છે પ્રતિપદિથી એ અન્ધકાર નષ્ટ થાય છે તેથી જુદો જ અન્ધકાર સૂર્યદિથી નાશ પામે છે અને તે સૂર્યદિથી નષ્ટ થનાર અન્ધકાર પ્રતિપદ સમી સૂર્યદિ ન હોવાથી નાશ પામતો નથી. આથી તમને એ એમ કહી કે અન્ધકાર કોઈ પણ એકથી નષ્ટ થઈ શકે છે તે હેતુ અસિદ્ધ છે

અમાપાન—તમારું આ કથન જુદા નથી કારણ કે અપ્રતિપદન—મુદ્ધાત અન્ધ અન્ધકારની જેમ એ તે હોય તો પ્રતિપદાસા એ પ્રદેશમાં અન્ધકાર નષ્ટ થઈ હોય તે પ્રદેશમાં સૂર્યદાસા નષ્ટ થનાર અન્ધ અન્ધકાર રેખાને તો એઈએ, કારણ કે તે દશા નષ્ટાત્મ છે પણ તે રેખાતો તો નથી. આટલે ત્યાં અન્ધકાર નથી એમ જ માનવું એઈએ. વચી એ અન્ધકાર પ્રાગભાવરૂપ હોય તો પ્રતિપદ-પ્રકાશની કારણના નાશ થઈ પછી અન્ધકાર તો ઉત્પત્તિ થવી ન એઈએ કારણ કે પ્રાગભાવ અન્ધકાર છે

નિવર્ત્તમાન-નિવૃત્ત થવાથી હોવાથી અન્ધકાર આત્માના પ્રથ્વિ-વાસ્તવરૂપ નથી, જેમ પ્રાગભાવરૂપ નિવર્ત્તમાન હોવાથી પ્રથ્વિ-વાસ્તવરૂપ નથી, તમ નિવર્ત્તમાન હોવાથી અન્ધકાર પણ પ્રથ્વિ-વાસ્તવરૂપ નથી

અન્ધકાર એ ઉત્તરેતરાભાવરૂપ પણ નથી કારણ કે એ તેમ હોય તો સૂર્યનું પ્રકાશ તે કેજાણ છતાં અધારી મજિની જેમ રિવને પણ અધકારની પ્રતિબિંબિત થવી એક એ પણ થવી તો નથી. આટલે અન્ધકાર આત્માના અન્ધ-વાસ્તવરૂપ પણ નથી

અન્ધકાર આત્માના અત્મ-વાસ્તવરૂપ પણ નથી કારણ કે અધકારના કારણ સમુદાની અવસ્થિતિ હોય છે ત્યારે તે ઉત્પન્ન થાય છે અધકાર ઉત્પન્ન અને અત્મ-વાસ્તવરૂપ નિષ્ક છે એથી તે ઉત્પત્તિ કે નાશ દિવ છે પરંતુ અન્ધકાર તે પાતળા કારણ સમુદાના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રકાશના યોગે નાશ પણ પામે છે આટલે અન્ધકાર આત્માના અત્મ-વાસ્તવરૂપ પણ નથી

आ प्रभाष्ये अन्धकारेणो अलावर्षे स्वीकार आठेय विकल्पेथी घटतो न होवाथी तेनो अनुमानथी अलावर्षे स्वीकार पणु सिद्ध नथी

(प०) प्रागभाव इति । यथा मृत्पिण्डो घटस्य प्रागभाव । घटे समुत्पन्ने सति घटस्य प्रागभाव-लक्षणो मृत्पिण्डो निवर्त्तते । एव आलोके उत्पन्ने सति प्रागभावलक्षण तमो निवर्त्तते । निवर्त्य-मानत्वादिति । आलोकस्य प्रवृत्ताभावस्तमो न भवति, निवर्त्यमानत्वात्, प्रागभाववत् । यथा प्रागभावो निवर्त्यमानत्वात् प्रवृत्ताभावो न भवति, निवर्त्यमान पटादिनेति हेयम् ।

तस्येति आलोकस्य ॥

(टि०) न तावदित्यादि । तस्येति तमस । नाप्यनेकस्येति अनेकस्यालोकस्य प्रागभाव-स्तम इति पाश्चात्येन सम्बन्ध । तदा तदभावादिति रात्रौ स्याभावात् ।

यदि चेदमित्यादि । इदमिति तम । प्रागभावेति “क्षीरे दध्यादि यन्नास्ति प्रागभाव स उच्यते” [मीश्लो० अभा० २] अस्येति तमस । प्रागभावो ह्यनादि सान्तश्च । नाप्यालोकस्येति “नास्तित्ता पयसो दध्नि प्रवृत्ताभावलक्षणम् ।” [मीश्लो० अभा० ३] निवर्त्यमानत्वादिति आलोक-नेति शेष । यद्यालोकस्य प्रवृत्ताभाव एव तम तदाऽऽलोकनिवर्त्य न स्यात्, तत्पूर्वमसत्त्वात् । अत्रापि प्रागभावप्रसङ्गात् । तस्येति आलोकस्य । “गवि योऽन्धाद्यमावस्तु सोऽन्योन्याभाव उच्यते ॥” [मीश्लो० अभा० ३] । नाप्यालोकस्येति तमस ।

“शिरसोऽवयवा निम्ना वृद्धिक्वठिन्यवर्जिता ।

शशश्रृङ्गादिरूपेण सोऽन्यन्ताभाव उच्यते ॥१॥” [मी० श्लो० अभा० ४]

निवर्त्तितम इषाऽनिवर्त्तितमपि तमो न दृश्येते । [दृश्यमानस्येत्यर्थ (दृश्यमानो न स्यादित्यर्थ)] । तमस प्रागभावो ह्यनादि सान्तश्च आलोकेनेति शेष । आलोकस्य यथा प्रागभावो निवर्त्यमानत्वात्-प्रवृत्ताभावो न स्यात् (१) । योऽन्यन्ताभावो भवति स कदाचिन्न निवर्त्तते ।]

§५ एतत् सकलमपि प्रायेण छायायामपि समानमिति यथासमव योज्यम् । विशेषतश्चैतद्द्रव्यताप्रसिद्धि परिपाटिप्राप्तस्याद्वादरत्नाकरादवधारणीया ।

यत्पुनरवाचि—‘तमसि सञ्चरत पुस प्रतिबन्ध स्यात् इत्यादि, तदखिल-मालोकेऽपि समानमिति स एव प्रतिविधास्यति, इति किमतिप्रयत्नेन तत्रास्माकम् २ इति सिद्धे तमश्छाये द्रव्ये ॥२१॥

§५ अन्धकारेणो लगती उपरिष्ठत सभस्त यथा प्राय करीने छायाभा पणु सभान ७ छे तो यथास लव पुद्धिमानोऽप्ये तेनी घटना करी लेवी वणी, विशेषत छायाभा द्रव्यतानी प्रसिद्धि पर पराथी प्राप्त स्याद्वादरत्नाकरमाथी सभल लेवी लेश्छे

वणी, ‘अन्धकारेणो द्रव्य मानीऽप्ये तो तेमा स चरनार पुरुषने प्रतिबन्ध थाय-विगेरे ले कल्लुं ते सधणु ये प्रकाशमा पणु यमान ७ छे, भाटे तेनु निराकरणु वाही पोते ७ करी लेशे तेने भाटे अभारे निरर्थक मडेनत क्वानी ७इर नथी आ प्रकारे अ धकाऽ अने छाया णन्ने द्रव्यरूपे सिद्ध थया २१

१ पटादित्रय - मु । अत्रालोक पटादिना निवर्त्यमान -इति सम्बन्ध । २ दृश्यते मु । ३ कोष्ठकान्तर्गत पाठो मुद्रिते एव ।

મન પર્યાય પ્રસ્પયન્તિ-

સંયમવિશુદ્ધિનિવન્ધનાદ્ વિશિષ્ટાવરજવિષ્ણુદાગ્જાતં
મનાદ્રમ્યપર્યાયામ્મ્બનં મન:પર્યાયજ્ઞાનમ્ ॥૨૨॥

૬૧ વિશિષ્ટાવરજગ્ન યોગી મન પદાત્મજ્ઞાનાવગ્નઃક્રમણમ્ભાસ્માદુરમૂર્તિ
માનુષ્યેન્કર્ત્તિસંક્ષિપ્તકૃત્તિમનોદ્રમ્યપર્યાયસાક્ષાકારિ જ્ઞાનં સ્મન પદાત્મજ્ઞાન
મિત્તર્ય ॥૨૨॥

મન પર્યાય જ્ઞાનનું લક્ષણ—

મનમની વિશુદ્ધિને કારણે જ્યેષ્ઠ વિશિષ્ટ પ્રકારના આચરણના નાશથી
ઉત્પન્ન થનારુ મનોદ્રમ્યના પર્યાયને વિષય કરનાર મન:પર્યાયજ્ઞાન છે ૨૨

૬૧ વિશિષ્ટ પ્રકારના અગ્નિના પ્રકાશથી મન:પર્યાયજ્ઞાનાવરણીય કર્મને
હયોપશમ થાય છે અને તેથી અરીહીપમાં સ્થેલા સત્તીલ્પોએ પ્રહણ કરેલ
મનોદ્રમ્યના પર્યાયને સાક્ષાત્કાર કરનારુ જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે મન
પદાત્મજ્ઞાન છે ૨૨

સકલપ્રવચ્ચં કલ્પવન્તિ-

સકલ્યં તુ સામગ્રીવિગપત્ સમુદ્ભૂતમમ્નારજાસ્યાપેલં
મિશ્લિષ્ટદ્રમ્યપર્યાયસાક્ષારિસ્વરુપં જગત્પ્રામમ્ ॥૨૩॥

૬૨ સામગ્રી સમ્યદર્શનાદિકલ્પગાડ્વત્પજ્ઞા । અગ્નિજ્ઞા તુ મિલકાન્નિન્મનુષ્ય
મ્વાદિમ્બજ્ઞા । જ્ઞ સામગ્રીવિગપત્ પ્રકર્ષ્યાત્સામર્ષિત સનુરમૂતો જ સમસ્તાવરજ્ઞવ
સકલવાનિર્નવાતવિપાલત્તત્પેષ્ઠં સકલ્લક્ષુપકામ્ભવમાલં કેવલજ્ઞનં જાતમ્બમ્ ॥

મન:પર્યાયનું લક્ષણ—

વિશિષ્ટ પ્રકારની સામગ્રીના થામે સમજ આચરણનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન
જ્યેષ્ઠ અને સમન્ત દ્રમ્ય અને પર્યાયના સાક્ષાત્કારનું જ્ઞાન કેવલજ્ઞાન છે ૨૩

૬૨ કેવલજ્ઞાન-સકલ મત્તજ્ઞની ઉત્પત્તિમા આચરણ આમથી જે પ્રકારે છે-૧
અવરજ અને ૨ જ્ઞાણ નમ્બજ્ઞનાદિ અવરજ સામગ્રી છે અને વિનેન્વરની
વિગમનવામા મધેક મનુષ્યસવ વિચેરે જ્ઞાણ સામગ્રી છે આ જ્ઞાને પ્રકારના
સામગ્રીના વિરોધથી જેટલે કે-સામગ્રી અચારે પ્રકારને થામે છે ત્યારે સમજ
આચરણનો ક્ષય જેટલે ત્યારે અતિકર્મનો ક્ષય થાય છે અને આ અતિકર્મના
નાશથી જે ઉત્પન્ન થાય છે અને જે સકલ વસ્તુ તથા તેના પર્યાયનું મધ્યસ્થ
સાક્ષાત્કારી જ્ઞાન છે તે કેવલજ્ઞાન અવસ્થુ

૬૨ અસ્તુન્નત્પલ મીમાસક મીમાસનીવા ત્પમ્ગીવા । તથાહિ-વાચકમાવન્
સાચકામત્વાદ વા સકલપ્રવચ્ચપ્રતિષ્ઠેવ મ્નાત્યેવ આચપ્ચ પ્રવચ્ચમ્ અપ્રવચ્ચં વા
વાચકમિદ્રવ્યા પ્રવચ્ચે-પારમાર્થિકમ સામ્બજ્ઞારિક વા વારમાર્થિકમપિ ચિદ્વચ્ચમ્,

સકલ વા 'વિક્રમમપ્યવધિલક્ષણમ્, મન પર્યાયરૂપ વા 'નૈતપક્ષદ્વયમપિ શ્રેમાય, દ્વયસ્યા-
 ડસ્ય ક્રમેણ રુપિદ્વયમનોર્વાણાગોચરત્વેન તદ્વાધનવિધાવધીર્ત્વાત । સકલ ચેત, અહો ।
 શુચિવિચારચાતુરી, યત્કેવલમેવ કેવલપ્રત્યક્ષસ્યાડસ્યાડભાવ વિભાવયતીતિ વક્ષિ । વન્ધ્યાડપિ
 પ્રસૂયતામિદાનો સ્તનન્ધયાન્ । વાન્ધ્યેયોડપિ ચ વિધત્તામુત્તસાન ।

સાવ્યવહારિકમપ્યનિન્દ્રિયોદ્ભવમ્, ઇન્દ્રિયોદ્ભવ વા ' ન તાવત્ પ્રથમમ્, અસ્ય
 પ્રાતિભાનિરિક્તસ્ય સ્વાત્માવિષ્વમ્મૂતસુહાદિમાત્રગોચરત્વાત । પ્રાતિભ તુ તદ્વાધક
 નાનુભૂયત એવ । એન્દ્રિય તુ સ્વક્રીયમ્, પરક્રીય વા ' સ્વક્રીયમર્પીદાનીમત્ર તદ્
 વાધેત્, સર્વત્ર સર્વદા વા ' પ્રાચિ પક્ષે, પિષ્ટ પિનષ્ટિ ભવાન્ તથા તદભાવસ્યાડ-
 સ્મામિરપ્યર્પીષ્ટે । દ્વિતિયે તુ, સર્વદેગકાલાનાકલ્લયેદ તદભાવમુદ્ગાવયેત્, ઇતગ્યા
 વા ' આકલમ્ય ચેત । આકાલ નન્દતાદ્ ભવાન્ । 'ભવત્યેવ મકલ્લકાલકલાકલાપા-
 શેષદેગવિશેષવેદિનિ વેદનસ્ય તાટગ પ્રસિદ્ધે । અનાકલમ્ય ચેત । કથ સકલદેગ
 કાલાડનાકલને સર્વત્ર સર્વદા વેદન તાટગ્ નાસ્તીતિ પ્રતિતિરુલ્લસેત ' પરક્રીયમર્પીદા-
 નીમત્ર તદ્ગાત્ર વાધેત્, સર્વત્ર સર્વદા વેત્યાદિવિક્રમ્પજાલજર્જરીભૂત ન તદ્વાધનધુરા
 ધારયિતુ ધીરતા દધાતિ । કથ વા પરગૃહરહસ્યામિજ્ઞો ભવાનેવમભૂત ' તાટક્ષપ્રત્યક્ષ-
 પ્રતિક્ષેપદક્ષ પ્રત્યક્ષ પ્રાવર્તિષ્ટ મમ' ઇતિ તેન કથનાચ્ચેત્ । યદિ કથિત પ્રત્યય, તર્હિ
 'તાટક્ષાવ્યક્ષપ્રતિક્ષેપિ પ્રત્યક્ષ નાસ્ત્યેવ' ઇન્દુત્તમ્મિતહસ્તા વય વ્યાકુર્મહ ઇતિ કિં ન
 તથાડનુમન્યસે ' અથ ન યૌષ્માર્કાણ પ્રમાણપ્રવીણ સમુદ્ગાપ । પરક્રીય કથમિતિ
 વાચ્યમ્ ' ન સ્વન્ધ્ય સ્વપ્રત્યક્ષ ત્વપ્રત્યક્ષ કર્તુ ઇક્નોતિ, વચમા તુ યથાડસૌ
 કથયતિ, તથા વયમપિ ।

અથ તદુપદર્શિતેડર્યે સવાદાત્ તદ્વચ પ્રમાણમ્ । નન્ધેવ પ્રત્યક્ષમ્, અપ્રત્યક્ષ
 વા સવાદક સ્યાત્ ' ઇત્યાદિપૂર્વાકાર્તનેનાડનવસ્થાવલ્લિરલ્લસન્તી કથ કર્તનીયા '
 ક્ષિન્ધ, સવિદામિન્દ્રિયાગોચરત્વાદૈન્દ્રિયમધ્યક્ષ સકલપ્રત્યક્ષસ્ય વિધૌ પ્રતિપેષે વા
 મૂકમેવ વરાકમ્ । ન ચ ત્વન્મતેનાભાવ પ્રત્યક્ષેણ પ્રેક્ષ્યતે, તથાવે હિ કિમિદાની-
 મપદ્ધતસર્વસ્વેન તપસ્વિનાડભાવપ્રમાણેન કર્તવ્યમ્ ' । તન્ન પ્રત્યક્ષ તદ્વાધવિધાનસવિ-
 ધાનોદ્ધુરમ્ ।

§ ૨ કેવલજ્ઞાનને નહી માનનાર મીમાસકની મનીષા(બુદ્ધિ)ની મીમાસા
 કરવી જરૂરી છે તે આ પ્રમાણે-સકલ પ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાનનુ બાડન કરો છો, તે
 તે શુ બાધક પ્રમાણ હોવાથી કે કોઈ સાધક પ્રમાણ મળતુ નથી માટે ? બાધક
 માનવામા આવે તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે કે અપ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ? પ્રત્યક્ષ માનતા

હોય તે તે પારમાર્થિક છે કે સામ્યવ્યાપ્તિક ? પારમાર્થિક પણ શું સકલ છે કે વિકલ ? વિકલતા પણ અવધિજ્ઞાન વ્યાપક છે કે મન પલાયજ્ઞાન ? આ બંને પદ્ધતિઓએ એક પણ વ્યાપક જાણી શકે નહીં કારણ એ બંને કમચા રૂપી રૂબા અને મનોવર્તણૂકને વિષય કરનાર હોવાથી કેવલજ્ઞાનને વ્યાપક કરવા લાભ નથી. સકલપ્રત્યક્ષને કેવલજ્ઞાનનું વ્યાપક કહેવા તે તમારી આ કેવી વિશુદ્ધ વિચારણી અતુલાઈ છે કે તમિ કેવલજ્ઞાનને જ કેવલજ્ઞાનનું વ્યાપક કહેવા છે ? તે પછી વધ્યા પણ પુત્ર પ્રસવથી અને એ વધ્યાપુત્ર અલક્ષરો થાયે. સામ્યવ્યાપ્તિક પ્રત્યક્ષ વ્યાપક હોય તે તે અનિન્દ્રિયોદ્ભવ છે કે ઇન્દ્રિયોદ્ભવ ? અનિન્દ્રિયોદ્ભવ—(મનથી ઉત્પન્ન થવાનું) તે કહી શકીએ નહીં કારણ કે—પ્રતિભાજ્ઞાન સિવાયનું અનિન્દ્રિયોદ્ભવજ્ઞાન તે—પોતાના આત્માથી કથયિત્ત અભિન્ન ક્રિયા મુજબ—દુઃખાદિ આત્મને વિષય કરવાનું છે તે એ કેવલજ્ઞાનનો કઈરીતે વ્યાપક કરશે ? પ્રતિભાજ્ઞાન કેવલજ્ઞાનનું વ્યાપક હોય એવો અનુભવ તે કલે જ નથી ઇન્દ્રિયોદ્ભવજ્ઞાનને વ્યાપક કહેવા તે તે પોતાનું છે કે પરનું ? પોતાનું કહેવા તે કઈ માનકાએ અને આ જ સ્થાને (દેશમાં) વ્યાપક છે કે સર્વદેશ સર્વ સ્થાને ? પ્રથમ પદ્ધતિમાં આત્મવિષયવ્યવહાર (પીસેલાને પીસવાનું) કરે છે કારણ કે એક કેવલજ્ઞાનનો અભાવ તે અમિ પણ માનીએ છીએ બીજે પદ્ધતિ કહેવા તે તે સર્વ દેશકાળને બાબતે કેવલજ્ઞાનના અભાવને સિદ્ધ કરે છે કે સર્વદેશ કાળને બાબતે વિન્યા ? સર્વદેશ કાળને બાબતે કહેવા તે—સર્વદેશ અનદ કરે કારણ કે સવલ્લ (કાળ) અને સર્વ સ્થાન (દેશ)ને બાબતે તમારા પોતાને વિષે જ કેવલજ્ઞાનની સિદ્ધિ થઈ અને એ સર્વ દેશ અને સર્વ કાળને બાબતે વિન્યા કેવલજ્ઞાનનો અભાવ સિદ્ધ કરે તે—અમિ પૂછીએ છીએ કે—સર્વદેશ અને કાળને બાબતે વિન્યા સર્વદેશ સવલ્લ કેવલજ્ઞાન નથી, એની પ્રતીતિ કઈ રીતે થઈ શકશે ? અર્થાત્ કઈ કાળે નહીં એ જ પ્રમાણે પરકીય ઇન્દ્રિયોદ્ભવ સામ્યવ્યાપ્તિક પ્રત્યક્ષ પણ કઈમાનકાલીન અને કહી જ વ્યાપક છે ?—વિચારે વિકલપ બાળથી જામડી ઝલેલ હોવાથી તે પરકીય ઇન્દ્રિય જન્મ સામ્યવ્યાપ્તિક પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાનનો વ્યાપક કરવામાં અસમર્થ છે જણી છે આર્થ મીમાસક ! બીજાના ધરણી બુદ્ધિ વાત તે કઈ રીતે બાબતે ? અર્થાત્ પરકીય ઇન્દ્રિય જન્મ સામ્યવ્યાપ્તિક પ્રત્યક્ષથી કેવલજ્ઞાનનો વ્યાપક થાય છે એ તમિ કઈ રીતે બાબતે ?

મીમાસક : કેવલજ્ઞાનનું જ હવે કરવામાં સમર્થ એવું પ્રત્યક્ષ મને થયું છે એવું તેણે મને કીધું છે તેથી બાબતું છે

હૈન : તમને એ બીજાના કમનમા વિન્યાસ હોય તે અમિ પણ છીયા કાલ કરીને કહીએ છીએ કે—સકલ પ્રત્યક્ષ કેવલજ્ઞાનનું જ હવે કરવામાં કઈ પ્રત્યક્ષ છે જ નહીં તે તમારી તે જાતને તમિ કેમ માનવા નથી ?

મીમાસક : તમારું કમન પ્રમાણજુદ નથી માટે માનવા નથી

હૈન : તે એ કહે છે—બીજાનું કમન કઈ રીતે પ્રમાણસિદ્ધ છે ? કારણ કે બીજે કોઈ પણ પોતાના પ્રત્યક્ષનું તમને પ્રત્યક્ષ કરાવી શકતો નથી અને કમનથી તે એમ તે કહે છે તેમ અમિ પણ કહીએ છીએ.

भीमासक्तं तेने कृतेल अर्थमा अवाह डोवाथी तेनु वचन प्रभाणुभूत छे
 जेन ते अवाह ज्ञान प्रत्यक्ष छे डे अप्रत्यक्ष ? विगेरे चिह्नोनी पुन
 आवृत्ति क्वाणी छिहती अनवस्था बेलने कर्ष गीते क्षापी गच्छो ? वणी, ज्ञान
 धन्दिथेनो विषय नथी माटे अन्दिथ प्रत्यक्ष अक्षलप्रत्यक्षनी विधि डे निषेधमां
 णियारु तदन भूक छे अवांनु अक्षल प्रत्यक्षना विधि डे निषेधमा अममर्थ छे
 वणी, तभाग भतमा अभावनु प्रत्यक्ष यतु नथी, अने प्रत्यक्षथी अभावनु
 ज्ञान यतु डोय तो अभाव प्रभाणु तो सर्वत्र्य लु टार्ष ज्वाथी ते णियारु शु
 कश्चे ? तो आ प्रक्षरे प्रत्यक्ष प्रभाणु डेवलज्ञाननो णाध कश्वाभा अमर्थ नथी

(१०) सर्वज्ञेति सर्वज्ञानेने । सर्वज्ञेति सर्वस्मिन् ताटे । इदमिति स्वकीय प्रत्यक्षम् । भवत्ये-
 वेति स्वयमेव । तादृश इति तादृशस्य । कथं वा परगृह्यादि गये कथमेतत् त्वया ज्ञात
 यदुतैतत् प्रथमं सद्यः सद्यः तस्यापि बाधते । परचेतोवृत्तेना भवाद्यां दुर्लक्ष्यत्वादेतन्न घटते
 इत्यर्थं । तेनेति परेण । न स्वत्वयमिति अथ परकीय समुत्पाप । नन्वेव प्रत्यक्षमप्रत्यक्षं वा
 सवाद्दक म्यादिति तद्वनस प्रथमं सवाद्दकप्रथमं वेति योग ।

(१०) ननत्पक्षद्वयमिरयादि । रुपिद्वयेति अथि । मनोवर्गणेति मन पर्याय ।
 तद्वाघने इति सत्प्रत्यक्षबाधने । न तावत् प्रथममस्येति अनिन्द्रियोद्गपरय । प्रातिभ
 त्विति केवल नास्तीति । अथ मे महाप्रणादो भवितेत्यादि । एतत् प्रातिभमदद मानसप्रत्यक्ष
 दृढरम् । अत्र तद्विति प्रत्यक्ष कर्म । तद्भावस्येति तत्र सकलप्रत्यक्षस्याभाष इदानीमत्र ।
 इदमिति स्वकीय ज्ञानम् । तद्भावमिति क्वाणभावम् । भवतीति त्वयि । तादृशेत्यादि ।
 तेनेति जैमिनिना । परकीय इति जैमिनिमम्भयो ।

अथ तदुपदर्शिते इति तेन जैमिनिनापदर्शिते । तद्वच इति तस्य जैमिनिमुनेर्वाक्यम् ।
 तथास्त्वे इति अभावस्य प्रत्यक्षप्रेक्षण्वे परचेतोवृत्तीनां भवाद्यां दुर्लक्ष्यत्वाद् इत्यर्थं ।

अप्रत्यक्षमपि प्रत्यक्षाभावमानम्, अपरप्रमाणरूपं वा प्रणिगद्येत ? आद्यं चेत्,
 तर्हि निद्राणदशायामस्तम्भकुम्भाम्भोरुहाम्भोधरादिगोचरप्रत्यक्षाभावात् तेषामभावो
 भवेत् । द्वितीयं चेत्, भावस्वभावम्, अभावस्वभावं वा ? भावस्वभावमप्यनुमानं,
 शाब्दम्, अर्थापत्ति, उपमानं वा ? ।

अनुमानं चेत् कस्तत्र धर्मा—सकलप्रत्यक्षम्, पुरुषो वा कश्चित् ? सकल-
 प्रत्यक्षं चेत्, तत्रोपादीयमानं समस्तो हेतुराश्रयासिद्धतामाश्रयेत्, भवतस्तस्याऽप्रसिद्धे ।
 पुरुषोऽपि सर्वज्ञ, तदन्यो वा धर्मा वष्येत ? सर्वज्ञश्चेत्, किं सर्वज्ञत्वेन निर्णीतं,
 पराम्युपगतो वा ? निर्णीतश्चेत्, कथं तत्र तादृशप्रत्यक्षप्रतिक्षेप प्रेक्षाकारिणं कर्तुमु-
 चितं, तन्निर्णायकप्रमाणैव तद्वाधनात् ?

अथ सर्वज्ञत्वेन पराम्युपगतं पुमान् वर्धमानादिर्धर्मा, तर्हि किं तत्र साध्यम्
 नास्तित्वम्, असर्ववित्त्वं वा ? न तावद् नास्तित्वम्, तथाविधपुरुषमात्रसत्तायामुभयो-
 रविवादात्, तथाव्यवहारपारमार्थिकापारमार्थिकत्वं एव विप्रतिपत्ते ।

अमर्षवैशेष्यं च । इत्यत्र हेतु - उपर्यन्धि अनुपगन्धिर्वा । उपर्यन्धि च अकिञ्चो-
 पन्धि विरुद्धोपपन्धिर्वा । अविश्वोपपन्धिनाम मन्थिवादिभिः नियतनियामिषौक-
 मान्द्रमयवत् । विश्वोपपन्धिस्तु किं एवमावशिष्योपपन्धि विरुद्धस्यानोपपन्धि विरुद्ध
 कार्योपपन्धि विश्वस्यानोपपन्धि विरुद्धसहस्रगुणुपपन्धिर्वा स्यात् । तथा मर्षत्रय
 साक्षात् विरुद्धत्र किञ्चिन्नवस्य तत्र प्रसावकप्रमाणाभावात् । ननु प्रमदिकल्पकुर्यादपि
 यदा मटाटज्जे । प्रतिशेषस्य हि सर्वविकल्प विरुद्ध किञ्चिन्नवम् । तस्य च स्यात्
 कल्पियमात्रमात्राद्वापि न च कल्पियमात्रप्रज्ञापकत्वम् कारणमावगत्योपपन्न
 सृष्टरगि रामरेषादिभ्यम् । न च विवादापगतं पुंसि तथामन्वयमस्यापि प्रसापकं
 किञ्चिन् प्रमाणं सवाप्यं बल्लदुपपन्धीनां सिद्धि स्यात् ।

वक्तव्यव्यापिकरुद्धकार्योपपन्धिरेव तन्निषेदे साफल सापिष्टमिति च । ननु
 कीदृग् बन्धुत्वमत्र विरुद्धाव्यये बन्धुविरुद्धत्वस्य काश्च स्वात् प्रमाणविरुद्ध-
 वस्तुत्वम्, तद्विरुद्धार्थवस्तुत्वम् वस्तुत्वमात्र वा ! आशमिण्याम्, अग्निर् साफलम्
 वक्ष्यतादी भगवति तत्रान्तार्थवस्तुत्वामावात् । द्वितीयमिति तु न च विश्वोपपन्धि-
 किन्तु कार्योपपन्धिरेव तद्विषयावन्ती प्रत्यक्षसिद्धिनिष्पन्नोपपन्नप्रयोगसम्भवात् ।
 तथा च विश्वो हेतु । तृतीयभेदे तन्नदान्, वस्तुत्वमात्रे सर्वविकल्पव्यवस्था
 विरोधात् ।

अनुपपन्धिरपि विरुद्धानुपपन्धि अकिञ्चानुपपन्धिर्वा ! विरुद्धानुपपन्धिरतावत्
 विविधित्वावत् साधोयत्ना इयाति अनेकान्नायक वस्तु एकत्वस्यवत्पानुपपन्धे इत्यादि-
 च् । अकिञ्चानुपपन्धिरपि स्वमात्रानुपपन्धि स्यात्पदानुपपन्धि कार्योपपन्धि कारण-
 अनुपपन्धि सृष्टरगवस्तुपपन्धिर्वाऽपिषीयेत् स्वमात्रानुपपन्धिरपि सामान्येन उपपन्धि-
 कृष्णप्रमदमित्येवा वा व्याक्रियेत् । पौरुषा तात्त्वं निष्ठावगतिना भवति
 चास्मि । द्वितीया पुनर्मिथा, सर्ववैशेष्य स्वमात्रविरुद्धत्वात् । स्यात्पदानुपपन्धि-
 प्रपञ्चोऽपि विरुद्ध्या कल्प्यमास क्व सर्ववैशेष्य व्यापकं सङ्गर्भसत्त्वात्तद्विषय
 कार्यमतीन्द्रियरत्नूपपेश कारणमन्विताकल्पकत्वस्य सृष्टरगि ह्याधिक्यागिशिद्धिम् ।
 न च तत्र तदनुसन्धीनां सिद्धौ साधनं किञ्चिन् तैःसिद्धि इवमिहा पथात् ।

अथ सर्वज्ञत्वस्य कश्चिद् कर्ता, तर्हि तस्याऽप्यवहिते साध्यं सिद्धसाध्यता ।
 तत्र नानुमानं तत्रावकम् ॥

अत्रत्यक्षणे सत्त्वं प्रत्यक्षतु व्यापकं तत्रैव ते अत्रत्यक्षणे तत्रैव प्रत्यक्षत्वात्
 अत्र त्रै त्रै अत्र प्रत्यक्षत्वं अत्रैव प्रत्यक्षत्वं त्रै त्रै प्रत्यक्षत्वं त्रै ?

१ किं वाक्यं विषयं तु ।

પ્રત્યક્ષાભાવ માત્ર કહો તો નિદ્રાવસ્થામા જલ, સ્તલ, કુમ્ભ (ઘટ), કમળ, મેઘ વિગેરેને વિષય કરના પ્રત્યક્ષનો અભાવ હોવાથી તે પદાર્થોનો પણ અભાવ થઈ જશે અર્થાત્ પ્રત્યક્ષાભાવ માત્રથી પદાર્થાભાવ કહેશે તો નિદ્રાવસ્થામા ઘટાદિ પદાર્થોનું પ્રત્યક્ષ થતું નથી, માટે જગતમા ઘટાદિ પદાર્થોમા અભાવની આપત્તિ આવશે

અપ્રત્યક્ષ એટલે પ્રત્યક્ષથી ભિન્ન અન્ય પ્રમાણુ-એ ખીજો પદ્મ કહો તો તે પ્રમાણુ ભાવસ્વરૂપ છે કે અભાવ સ્વરૂપ ? ભાવસ્વરૂપ કહો તો તે અનુમાન, શાબ્દ-આગમ, અથાપત્તિ, કે ઉપમાન છે ?

અનુમાન કહો તો તેમા ધર્મી શુ છે-કેવળજ્ઞાન છે કે કોઈ પુરુષ ? અનુમાનનો ધર્મી કેવળજ્ઞાન હોય તો-તેમા અપાતા બધા હેતુઓ આશ્રયામિદ્ધ થશે કારણ કે તમાગ મતમા હેતુના આશ્રયરૂપ કેવળજ્ઞાન જ અપ્રમિદ્ધ છે અનુમાનનો ધર્મી પુરુષ હોય તો સર્વજપુરુષ ધર્મી છે કે અસર્વજપુરુષ ? સર્વજ પુરુષ હોય તો તેને તમોએ સર્વજ તરીકે નિશ્ચિત કરેલ છે કે ખીનતએ સ્વીકારેલ સર્વજ પુરુષ છે ? સર્વજ તરીકે તમોએ નિશ્ચિત કરેલ પુરુષ ધર્મી હોય તો તેવા પુરુષમા કેવળજ્ઞાનનો નિષેધ કરવો એ તમાગ જેવા વિચારવાન માટે કઈ રીતે યોગ્ય છે ? કારણ કે ધર્મીનો નિશ્ચય કગવના પ્રમાણુથી જ તમારો સકલ પ્રત્યક્ષનો નિષેધ બાધિત થાય છે ખીલ એટલે કે જૈનોએ સર્વજ તરીકે સ્વીકારેલ વદ્ધમાનાદિ પુરુષને ધર્મી કહેતા હો તો તેમા માધ્ય શુ છે-નાસ્તિત્વ કે અસર્વવિત્ત્વ ? નાસ્તિત્વ તો કહી શકશો નહી, કારણ કે-તેવા પુરુષની સત્તામા તો વાદિપ્રતિવાદી ઉભય પક્ષને વિવાદ નથી પરતુ તેમને વિષે કગતા સર્વજ્ઞત્વના વ્યવહારમા વિવાદ છે એટલે કે-સર્વજ્ઞત્વનો વ્યવહાર વાસ્તવિક છે કે અવાસ્તવિક-આમા વિવાદ છે અર્થાત્ વદ્ધમાન નામના પુરુષવિગેષ સર્વજ છે, એમ અમે (જૈનો) કહીએ છીએ, અને તે સર્વજ નથી એમ તમે કહો છો, એટલે સર્વજ્ઞત્વરૂપ માધ્ય-મા જ વિપ્રતિપત્તિ છે પરતુ ધર્મી-પક્ષરૂપ વદ્ધમાનને વિષે નથી પરાભ્યુપગત-પુરુષમા માધ્ય 'અસર્વવિત્ત્વ' કહો તો તેમા હેતુ ઉપલબ્ધિ છે કે અનુપલબ્ધિ ? ઉપલબ્ધિ હોય તો-અવિરુદ્ધોપલબ્ધિ છે કે વિરુદ્ધોપલબ્ધિ ? અવિરુદ્ધોપલબ્ધિ કહો તો જેમ ગળ્હના નિત્યત્વનો નિષેધક 'પ્રમેયત્વ' હેતુ વિપક્ષરૂપ આકાશાદિમા પણ છે, તેથી તે વ્યભિચારી છે તેમ એ હેતુ પણ વ્યભિચારી છે વિરુદ્ધોપલબ્ધિ કહો તો-તે સ્વભાવવિરુદ્ધોપલબ્ધિ, વિરુદ્ધવ્યાપ્તોપલબ્ધિ, વિરુદ્ધકાર્યોપલબ્ધિ, વિરુદ્ધકારણોપલબ્ધિ કે વિરુદ્ધસહયગહિની ઉપલબ્ધિ છે ? સર્વજત્વનું માક્ષાત્ વિરોધી ડિચિતજ્ઞત્વ છે અને ઉપરોક્ત વદ્ધમાનરૂપ ધર્મીમા એ ડિચિજ્ઞત્વને મિદ્ધ કરના કોઈ પણ પ્રમાણુ મળતુ નથી માટે સ્વભાવવિરુદ્ધોપલબ્ધિ કહી શકશો નહી વિરુદ્ધવ્યાપ્તોપલબ્ધિ આદિ ચાત્ર્ય વિકલ્પો પણ કહી શકશો નહી, કારણ કે નિષિદ્ધમાન સર્વજત્વનું વિરોધી ડિચિજ્ઞત્વ છે, અને તે ડિચિજ્ઞત્વનું વ્યાપ્ય છે-કતિપય અર્થનું માક્ષાત્કારિત્વ, કાર્ય છે કતિપય અર્થનું પ્રજ્ઞાપન, કારણ છે આવરણનો ક્ષયોપગમ, અને સહયગદિ છે ગગદ્દેષાદિ અને

વિદ્યાદાપન વર્ધમાનાદિમાં જામાંનું કંઈ પણ સાધનાર વખતે પાસે કેઈ પ્રમાણ નથી એથી કરીને તમે તે તે વિરુદ્ધપણિષ્ઠોની સિદ્ધિ કરી શકો.

મીઠાસહ—ક્રિષિવ્રજત્વનું અવિરોધી ક્ષર્ણ વડવૃત્ત ઉપલબ્ધ છે જ એથી કરીને સર્વજ્ઞત્વને નિરોધ સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વજ્ઞત્વનું વિરોધી ક્રિષિવ્રજત્વ છે અને તેનું અવિરોધી ક્ષર્ણ વડવૃત્ત છે માટે સર્વજ્ઞત્વના વિરુદ્ધના કાર્યની ઉપલબ્ધિ થવાથી સર્વજ્ઞત્વને જામ સિદ્ધ થાય છે

જ્ઞેન—જને તમે સર્વજ્ઞત્વના વિરુદ્ધનું ક્ષર્ણ માન્યું તે વડવૃત્ત તમે કેવું માને છે ? તે શું પ્રમાણથી વિરુદ્ધ ક્ષર્ણનું વડવૃત્ત છે પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ ક્ષર્ણનું વડવૃત્ત છે કે માત્ર વડવૃત્ત છે ? પ્રથમ પક્ષ તો યુક્ત નથી. કારણ વર્ધમાનાદિમાં પ્રમાણથી વિરુદ્ધ વડવૃત્ત છે જ નહીં અને એ પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ વડવૃત્ત માને તો હેતુ વિરુદ્ધકાર્યોપલબ્ધિરૂપ બનતો નથી કારણ કે તેવું વડવૃત્ત સર્વજ્ઞવધી વિરુદ્ધ એ ક્રિષિવ્રજત્વ છે તેનું ક્ષર્ણ તો હોય નહીં પણ સ્વયં સર્વજ્ઞત્વનું જ ક્ષર્ણ હોઈ તે હેતુ કાર્યોપલબ્ધિરૂપ થશે અને તે તો સર્વજ્ઞત્વને નિરોધ નહીં પણ સર્વજ્ઞત્વની વિધિને જ સિદ્ધ કરશે. જેમકે—મૂઠિપલબ્ધિરૂપ હેતુ અગ્નિને નિરોધ નહીં પણ તેની વિધિને જ સિદ્ધ કરે છે જ્યારીતે તો તમારો જા હેતુ વિરુદ્ધ થઈ જશે. ત્રીજા વિકલ્પમા માત્ર વડવૃત્તરૂપ તમારો હેતુ અભિચારી છે કારણ કે—સર્વજ્ઞત્વના અવિરુદ્ધક્ષર્ણ રૂપ છે અથવા સર્વજ્ઞ કે અસર્વજ્ઞ સાથે કરી શકાય વિરોધ ન હોવાથી તે હેતુ અભિચારી થશે તેથી કરીને અસર્વજ્ઞત્વની સિદ્ધિમાં અવિરુદ્ધકાર્યોપલબ્ધિરૂપ હેતુ અસમર્થ છે

મીઠાસહ—વર્ધમાનમાં સર્વજ્ઞત્વને અભાવ છે કારણ કે—તેમનું સર્વજ્ઞત્વ અનુપલબ્ધ છે જા પ્રકારે અનુપલબ્ધિથી વર્ધમાનમાં અસર્વજ્ઞત્વ સિદ્ધ કરી શકાય

જ્ઞેન—અહીં અનુપલબ્ધિથી તમને વિરુદ્ધાનુપલબ્ધિ અભિપ્રેત છે કે અવિરુદ્ધાનુપલબ્ધિ ? વિરુદ્ધાનુપલબ્ધિ હોય તો તે સર્વજ્ઞત્વની સિદ્ધિમાં જ સમર્થ છે જેમ કે—જેમકે—તસ્વરૂપની અનુપલબ્ધિ હોવાથી તસ્તુ અનેક-તસ્વરૂપ છે અને એ અવિરુદ્ધાનુપલબ્ધિ હોય તો તે સ્વભાવાનુપલબ્ધિ આપક્રનુપલબ્ધિ કાર્યાનુપલબ્ધિ, કાર્યાનુપલબ્ધિ કે સહચરાનુપલબ્ધિ છે ? સ્વભાવાનુપલબ્ધિ હોય તો—સામાન્ય(નિર્વિશેષજ્ઞ) છે કે ઉપલબ્ધિલક્ષણપ્રાપ્ત-સ્થાની અનુપલબ્ધિરૂપ છે ? સ્વભાવસામાન્યની અનુપલબ્ધિ હોય તો તે હેતુ અભિચારી થશે કારણ કે—જતતમા અસ્થ્ય જેવા પિયાબાદિની અનુપલબ્ધિને કારણે તેમને અભાવ સિદ્ધ થતો નથી ઉપલબ્ધિલક્ષણપ્રાપ્ત-સ્થસ્વભાવની અનુપલબ્ધિરૂપ બીજે હેતુ હોય તો અસિદ્ધ છે કારણ કે—સર્વજ્ઞિ ન એ સ્વભાવવિપ્રકૃષ્ટ-સ્થાને અમૂર્ત હોવાથી સ્થ્ય કહેવાય નહીં. જેટલે તેની અનુપલબ્ધિ એ સ્થાનુપલબ્ધિ નથી પણ અસ્થાનુપલબ્ધિ છે અપક્રનુપલબ્ધિ આદિ જાદીના ચાર હેતુઓ તો તુચ્છ છે કારણ કે—સર્વજ્ઞત્વનું આપક સહચ પદાર્થને સાક્ષાત્કરણપણું છે કામ અવીન્દિત પદાર્થોને ઉપદેશ છે કારણ સમસ્ત જાવસ્થાને કામ છે અને તેના સહચરાદિ ક્ષાલિભાવના ચારિત્રાદિ છે. અને વર્ધમાનાદિ ધર્મોમા જા આપકાદિ ચારની

अनुपलब्धिने सिद्धं कृत्वा कोऽपि पापु प्रमापु तमागी पाप्मे नथी भाटे, आ
यादे अनुपलब्धिपु डेतुओ अमर्षवित्तनी सिद्धिमा अमिद्ध डेत्वाभायो छे.

अने ले अनुमानमा धर्मी (पद्य) तदीडे मर्षनथी अन्य पुरुषने
मानयो अने तेमा ले अमर्षवित्त सिद्ध कृशो ने ते सिद्धनु न भाधन थशे.
आ गीते अनुमान गडलप्रत्यक्ष-डेवजनाननु णाधन नथी

(५०) प्रत्यक्षाभावात्प्रामिति मरुपि इशानी न न्यते एतावतं न नास्तीति गर्भे ।
तस्येति सकलप्रत्यक्षस्य । तद्वाधनादिति तादृक्षप्रतिकेपशाधनात् ।

तथाव्यवहारेति गये सर्वज्ञत्वस्य यत् पारमार्थिकत्वपारमार्थिक्य च तत्रैव चिप्रतिपत्ते ।
अविरुद्धोपलब्धिस्तावद्यभिचारिणीति सर्वज्ञत्वेन सः यदविरुद्ध तस्योपलब्धि ।
सा व्यभिचारिणी कार्यप्रसाधिका न भवतीत्यर्थं । यतो नास्त्यत्र शीत वद्व्युपलम्मादिति 'तद्विरुद्धो-
पलब्धिनिषेध गमयति, न पुनरविरुद्धोपलब्धिरिति यावत् । स्वभावविरुद्धोपलब्धिरिति 'निषे-
धेन सर्ववित्तनेन महत्प्रभावाविरुद्ध विचित्रत्व तस्यापलब्धि । विरुद्धव्याप्तोपलब्धिरिति निषे-
धेन सह विरुद्ध किञ्चिज्ज्ञत्व तेन व्याप्त कतिपयार्थसाक्षात्कारित्य तस्योपलब्धि । 'आद्येति स्व
भावविरुद्धोपलब्धि । तत्रेति परमानादी ।

वस्तुत्वरूपेत्यादिगये वस्तुत्वरूपाऽविरुद्धकार्योपलब्धिस्तन्निषेधे सर्ववित्त-
निषेधे साधिष्ठ माधनमस्येवेति योग । सर्ववित्तविरुद्धस्येति किञ्चिज्ज्ञत्वस्य ॥ द्वितीय-
भिद्दीति प्रमाणाविरुद्धार्थवस्तुत्वपक्षे । किन्तु कार्योपलब्धिरिति । विरुद्ध किञ्चिज्ज्ञत्वम् । तस्य
प्रमाणाविरुद्धार्थवस्तुत्व न कार्यं यदुपलभ्येत, अपि तु साध्यस्य सर्वज्ञत्वस्य कार्यमिदं प्रमाणाविरुद्धार्थ-
वस्तुत्वम् तस्योपलब्धिरिति । विरुद्धो हेतुरिति विपरीतमाधनात् । वस्तुत्वाभावेति^५ वस्तुत्वमात्र
सर्ववित्तत्वस्य साय भवन्न विरुध्यते ।

विरुद्धानुपलब्धिरित्यादि । अस्यत्र शीत वद्व्युपलम्मास्तव च निषेधोऽमीष्ट । असिद्धा
प्यामूरिति स्वभावानुपलम्मादय ।

(६०) तेषामिति स्तम्भकृत्वाम्भोरुहादीनाम् । अनुमान चेदित्यादि । तत्रेति अनुमाने ।
तत्रेति सकलप्रत्यक्षे । तस्येति सकलप्रत्यक्षस्य । तदन्य इति तस्मात्सर्वज्ञानद्वयो व्यतिरिक्तो मूर्ख
कश्चित् । तत्रेति सर्वज्ञे । तादृशेति सकलप्रत्यक्षनिरास । तन्निर्णायकेति सर्वज्ञनिश्चयायकेन ।
तद्वाधनादिति तादृक्षप्रत्यक्षप्रतिकेपशाधनात् ।

तथाव्यवहारेति व्यवहारस्य सर्वज्ञत्वस्य पारमार्थिकेन विषयम् । परमार्थेन सर्व-
ज्ञोऽस्ति, त्वं भणसि नास्ति सर्वज्ञ इत्यर्थेन विषयादात् । व्यभिचारिणीति वस्तुत्वपुरुषत्वा-
दिभि । विरुद्धमहत्तरादीति । आदिशब्दाद् विरुद्धपूर्वचरोपलब्धि, विरुद्धोत्तरचरो-
पलब्धिश्च । नाद्येत्यादि । तत्रेति सर्वज्ञे । तस्य चेति किञ्चिज्ज्ञत्वस्य । विवादापे-
दाने इति विवादपदाधिष्ठे सर्वज्ञे । तेषामिति कतिपयार्थसाक्षात्कारित्यादीनां रागादीनां च ।
अन्यतमस्येति एकस्यापि । यत इति साधकप्रमाणात् । तदुपलब्धीनामिति तस्य विरुद्धस्य

१ 'ति च वि' ल । 'ति विर' मु । २ 'रिति । अत्र प्रायः सर्वादर्शेषु साक्षाद्विरुद्धो-
पलब्धिरिति हेतुनामास्ति । तद्व्याख्या चाग्नेनवेति । निषे^२-मुपलब्धिका । ३ नाद्येति मु क ।
४ मात्रेणेति ल ।

द्विदिवाहवत् स्वप्नानुसन्धिम् । तन्निवन्धे इति सर्वत्र इतिशक्तिः । आप्तमिहापामि-
 त्वादि । तद्यामुक्तं प्रत्ययव्यवहारेण वक्तुंशक्तम् । नाकारवत् सर्वत्रान्वय इत्य-
 वादिद्वयानुसन्धौ । इयमिति प्रत्ययव्यवहारेण वक्तुंशक्तम् । तद्विधीयते धर्मव्यक्ति-
 शब्दो मामाश्रयेनेति कति नदीनां प्रत्ययः । यत् सर्वविरहस्यैवति । तत्रति नदी ।
 सर्वत्रेव नदी इति प्रत्ययव्यवहारः । ना स्वव्यक्तिना स्वव्यक्तिना न स्वव्यक्तिना न स्वव्यक्तिना न स्वव्यक्तिना
 योव वक्तुंशक्तम् इति नदी विद्योताव्यवहारेण वक्तुंशक्तं न वक्तुंशक्तम् इति । तद्युक्त्यापी
 मामिति वक्तुंशक्तं प्रत्ययव्यवहारेण वक्तुंशक्तम् ।

अथ सर्वव्यक्ति-इति । तस्येति वाच्यत्वात् न स्वव्यक्तिना इति । तद्युक्त्यापी
 मिति वक्तुंशक्तं प्रत्ययव्यवहारेण वक्तुंशक्तम् ।

नाति श्यत्तम् यत्तन्दीपिकपदम्, शौच्यं वा स्यात् । न तत्तदीक-
 पदम् अपत्यव्यवहारस्य वक्तुंशक्तम् समग्रमात्रम् । शौच्येवमपि केवलान्वयानुसन्धि-
 प्रतीत्यम्, तन्निवन्धुमिति वा । मायं क्वं वाच्यम् विरोधात् द्वितीयं त्वसौ
 पुत्र्येनैव शक्यमिति सङ्गत्तु पुत्रपदं प्रेक्ष्य न वा । प्राप्त्वापि क्वं
 तत्रतिवत् तस्यैव तदाक त्वत्वात् द्वितीयेति वक्तुंशक्तम् तत्रगीतशब्द-
 पाशुत्यापि शक्यमिति प्रमाणत्वात् ।

अप्यर्थात्तन्निवन्धुमिति नदीमात्रमात्रानुसन्धिमात्रस्य प्रमाणत्वं इति चेन्न
 त्वार्थस्य क्वचित्त्वत्वात् ।

तात्पर्यमात्रम्, तस्य मात्प्रमाणमात्रमात्रम् । तस्य भाववत् प्रमाणं तद्व्यव-
 हारम् ।

अने शा १-आजम् पत्तु मत्तप्रत्ययानुं व्याधकं नदी इत्ये के ते अ
 व्याधकं व्याध त्वा ते अपौदुषेव छे के पौदुषेव ? अपौदुषेव आजमने व्याधक
 तरीके इती शक्ये नदी छे लु के अपौदुषेव वजन-शब्देन सखन व नदी
 पौदुषेव आजमने व्याधकं ती के इत्ये त्वा तेनी स्वया केवज्ञानपुत्र्य पुत्र्य शक्त
 छे छे के केवज्ञानरहित पुत्र्य शक्त ? केवज्ञानी पुत्र्य शक्त प्रकृत आजम्
 केवज्ञाननु व्याधकं छे पीतं छे शक्ये ? इत्ये के तेम भाववत् निरीध छे
 केवज्ञानरहित अनवज्ञ पुत्र्य शक्त प्रकृत आजम् सक्तप्रत्ययभा व्याधकं व्याध
 त्वा अने पुत्रीके जीके के-आजमना स्ववित्त त पुत्र्ये नधा पुत्र्ये केवज्ञान
 विद्याना व छे अने अवद्यु छे के नदी अवद्यु ? अने अवद्यु व्याध त्वा ते केवज्ञ-
 ज्ञानने निरीध इती शक्ये नदी छे लु के-ते स्वय केवज्ञान विद्या नधा पुत्र्येने
 व्यधी व केवी रीते शक्ये ? अथवा अने अवद्या व्याध त्वा ते मवद्यु व व्याध
 अने अने स्वय नवद्यु व्याध त्वा-केवज्ञानने निरीध केवी रीते इत्ये ? नधा
 पुत्र्ये केवज्ञान विद्याना व छे अने अवद्या विद्या व ठाई पुत्र्ये आजमनी

અચના ક્ષત્રી છે, એ ણીને પક્ષ કહો તો પછી કેવળજ્ઞાનનો અભાવ કોઈ પણ રીતે મિદ્ધ થઈ શકશે જ નહીં કાગ્ણુ કે, તેવાનુ વચન ગ્સ્તે ચાલતા ગમાગ્ની જેમ પ્રમાણરૂપ મલવે જ નહીં

અર્થાપત્તિપ્રમાણુ પણ મકલપ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાનનુ બાધક નથી કાગ્ણુ કે કેવલ જ્ઞાનના અભાવ વિના મિદ્ધ ન થઈ શકે એવો કોઈ પણ પદાર્થ છે પ્રમાણુથી સિદ્ધ નથી

ઉપમાન પ્રમાણુ પણ મકલપ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાનનુ બાધક નથી કાગ્ણુ કે ઉપમાનનો વિષય માદૃશ્યમાત્ર છે આ પ્રમાણુ ભાવરૂપ પ્રમાણુ મકલપ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાનનો બાધ કૃવામા સ્મર્થ નથી

(૫૦) કથતરામિત્યત્ર કથતરા તત્પ્રતિષેઘ ઇતિ યોગ ।

સાદૃશ્યમાત્રગોચરત્વાદિતિ અસના ચ સાદૃશ્ય નોપપચતે ।

(ટિ૦) યતસ્તદિતિ શાબ્દમ્ । તત્પ્રતિષેઘ ઇતિ સ્કલપ્રયક્ષનિષેઘ । તસ્યૈવેતિ પુરુપસ્યૈવ ।

તદાકલિતેતિ કેવલવિકલમકલપુરુપર્પદ્જ્ઞાનાત્ । કથન્તરામિતિ તત્પ્રતિષેઘ ઇતિ સ્મ્વન્ધ । તત્પ્રણીતેતિ તેન કેવલાલોકવિકલસકલપુરુપર્પદવલોકનેનોપદિષ્ઠવને । પાશુલેતિ પથિક । પાન્ય-વાક્યમપ્રમાણમ્, તસ્યાપ્તવનિશ્ચયાભાવાત્ શૂતકારાદિવાક્યવત્ ।

નાપ્યર્થાપત્તિરિત્યાદિ । તદ્ભાવમિતિ કેવલાભાવ વિના ।

તસ્યૈત્યુપમાનસ્ય । તદ્વાઘેતિ સ્કલપ્રત્યક્ષશાધને પ્રબુભૂપતિ ।

નાપ્યભાવરૂપમ્, તસ્ય સત્તાપરામર્ગિપ્રમાણપન્ચકાપ્રવૃત્તૌ સત્યા ભાવાત્ । ન ચાસૌ સમસ્તિ, 'વિવાદાસ્પદ કસ્યચિત પ્રત્યક્ષમ્, પ્રમેયત્વાત્, પટવત્'—ઠ્ઠિતિ તદ્ગ્રાહ-કાનુમાનસ્ય પ્રવૃત્તે । તન્ન વાધકભાવાત્ સ્કલપ્રયક્ષાડભાવ ।

નાપિ સાધકામાવાત્, અનુમાનસ્યૈવ તત્સાગ્રકસ્યેદાનીમેવ નિવેદનાત્ । ઠ્ઠિતિ મિદ્ધ કરતલકલિતનિસ્તૈલસ્થૂલમુક્તાફલાયમાનાકલિતસકલવસ્તુવિસ્તાર કેવલનામધેય સવેદનમ ઇતિ સિદ્ધમેવ કેવલજ્ઞાનમ્ ॥૨૩॥

અભાવરૂપ પ્રમાણુ પણ મકલ પ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાનનુ બાધક નથી કારણુ કે-સત્તાને વિષય કરનાગ પાત્ર પ્રમાણુની પ્રવૃત્તિ ન હોય ત્યારે જ અભાવ પ્રમાણુની પ્રવૃત્તિ હોય છે અને પાત્રે પ્રમાણુની પ્રવૃત્તિનો અભાવ તો અહીં નથી કારણુ કે અહીં અનુમાન પ્રમાણુની પ્રવૃત્તિ છે જ તે આ પ્રમાણુ-વિવાદાસ્પદ મકલપ્રત્યક્ષ-કેવલજ્ઞાન કોઈને પણ પ્રત્યક્ષ છે, પ્રમેય હોવાથી, ઘટપટાદિની જેમ

આ ગીતે બાધક પ્રમાણુને આધારે મકલ પ્રત્યક્ષનો અભાવ મિદ્ધ થતો નથી માધક પ્રમાણુના અભાવને કાગ્ણુ પણ મકલ પ્રત્યક્ષનો અભાવ મિદ્ધ થતો નથી કાગ્ણુ કે કેવળજ્ઞાનનુ માધક અનુમાન પ્રમાણુ આ પહેલા અમે આપ્યુ જ છે

अथ प्रथमे द्वैतीयां शब्देन अनुपम शिवा शिवादीनि केभ्यः समस्त वस्तु
समूहने व्युत्पन्न इत्येवमेव नामतु ज्ञान निरुद्धं कथु भाटे केवजज्ञान
निरुद्धं च ३३

(५) विद्यादास्यस्त्विति गच्छापरं विद्यम् ।

मिस्तस्येति मिस्तस्येति कर्तुं गच्छताम् ।

(६) तस्येति जमानाय अथवाप्यशामने इत्येव ।

अथवाप्यशामने इत्येव ।

अथ वाप्यशामने इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव । [६] इति कथम् । अथ वाप्यशामने
इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव । अथ वाप्यशामने
इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव । अथ वाप्यशामने
इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव अथवाप्यशामने इत्येव ।

किन्तु कर्तुं पुण्यमन्तःस्वामीशरोठीयम् —

तद्वानर्हन् निर्दोषत्वात् ॥२४॥

१ १ तत् कर्तुं नियमस्वात्मीयि नि यदागे मनुर् । निष्कान्तो होपेम्वा
रागरेवाऽज्ञानममृगम्यो निर्दोषतद्भवत्तत्त्वं तस्यात् ।

प्रथमे—अर्हन् सर्वत्र निर्दोषत्वात् यस्तु नैव स नैव यथा स्यात्पुरत्र
तथा चार्हन्, तस्मात् सर्वत्र इति ॥२४॥

परतु केवु केवजज्ञान इत्या पुरुषने निरे जाञ्जिन ३ तेतुं इत्येव

तदान् अर्हन् ३ सरथु के ते निर्दोष ३ २४

१ १ तत् केवले केवजज्ञान केभ्यः केव ते तदान् केवले केवजज्ञानवाञ्छ
अर्हन् निर्दोषत्वात् यदा प्रत्यक्ष यथा ३ राज, द्वेष, अज्ञान आदि दोषेषु के
मुक्ता ३ तं निर्दोष इत्येव ३ अने निर्दोष केवले अर्हन् नर्हन् ३

अनुमान प्रथमे अर्हन् केवजज्ञानवाञ्छा—सर्वत्र ३ निर्दोष केवले के
सर्वत्र न केव ते निर्दोष न केव तेम के—अथवापुरुष—शरीरेण भावसु अर्हन्
निर्दोष ३ भाटे तं सर्वत्र ३ २४

निर्दोषत्वात् प्रसाधमन्ति—

निर्दोषत्वात् प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् ॥२५॥

१ १ प्रमाय—अर्हन् निर्दोष प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् यस्तु न निर्दोष स न
तथा यथा स्यात्पुरत्र प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् चार्हन् क्तो निर्दोष इति ॥२५॥

अर्हन्त्वा निर्दोषत्वात् सिद्धि—

अर्हन् निर्दोष ३ प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् यस्तु न निर्दोष स न

१ १ अनुमान प्रथमे—अर्हन् निर्दोष ३ प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् यस्तु न निर्दोष स न
तथा यथा स्यात्पुरत्र प्रमाणात्पिरोषिवाकत्वात् चार्हन् क्तो निर्दोष इति ॥२५॥

વિરુદ્ધ ઝોલનાર છે જેમકે - ગ્રથ્યાપુરુષ (ગેરીનો માણુમ) અહ્ન પ્રમાણુથી અવિરુદ્ધ વચનવાળા છે માટે નિર્દોષ છે ૨૫

પ્રમાણાવિરોધિવાકત્વમેવાહૃત પ્રસાધયન્તિ—

તદિષ્ટસ્ય પ્રમાણેનાડવાધ્યમાનત્વાત્ તદ્વાચસ્તેનાવિરોધસિદ્ધિઃ ॥૨૬॥

§ ૧ તસ્યાહૃત ઇષ્ટસ્ય પ્રતિપાદતયા સમતસ્યાડનેકાન્તતત્ત્વસ્ય, તદ્વાચ ઇત્યર્હ-
દ્વાચ । અર્હન સર્વત્ર પ્રમાણાવિરોધિવાક્, તત્ર પ્રમાણાવાધ્યમાનાભિમતતત્ત્વત્વાત્ । યસ્યા-
ડભિમત તત્ત્વ યત્ર પ્રમાણેન ન વાધ્યતે, સ તત્ર પ્રમાણાવિરોધિવાક્ । યથા રોગાદૌ
મિષગ્વર । ન વાધ્યતે ચ પ્રમાણેનાડૃતોડભિમતમનેકાન્તાદિતત્ત્વમ્ । તસ્માત્ તત્રાડસૌ
પ્રમાણાવિરોધિવાક્ । ઇતિ સિદ્ધમર્હન્નેવ સર્વજ્ઞ ઇતિ ॥

અગ્નિહૃતના પ્રમાણુથી અવિરોધી વચનની સિદ્ધિ -

તેમનાં ઇષ્ટ તત્ત્વો (સ્વાદ્રાદાદિ) પ્રમાણુથી અબાધિત છે, માટે તેમની વાણીમા પ્રમાણુથી અવિરોધની સિદ્ધિ થાય છે. ૩૬

§ ૧ તેમને એટલે અરિહૃતને, ઇષ્ટ તત્ત્વ એટલે પ્રતિપાદન કરવાને સમત અનેકાન્તવાદાદિરૂપ તત્ત્વ તેમની વાણી એટલે અહ્નની વાણી

અનુમાન પ્રયોગ - અહ્ન સર્વત્ર પ્રમાણુથી અવિરુદ્ધ વાણીવાળા છે, સર્વત્ર પ્રમાણુથી બાધિત ન થાય તેવા અભિમત (ઇષ્ટ) તત્ત્વવાળા હોવાથી જેતુ અભિમતતત્ત્વ જ્યા પ્રમાણુથી બાધિત ન થાય ત્યા તે પુરુષ પ્રમાણુથી અવિરોધી વાણીવાળો હોય છે જેમકે રોગાદિ વિષે ઉત્તમ વૈદ્ય પ્રમાણુથી અવિરોધી વચનવાળો હોય છે અહ્નને માન્ય અનેકાન્તવાદાદિરૂપ તત્ત્વ પણ પ્રમાણુથી બાધિત થતુ નથી માટે તે - અનેકાન્તવાદાદિ તત્ત્વને વિષે અહ્ન પ્રમાણુથી અવિરોધી વાણીવાળા છે આ રીતે અહ્ન જ સર્વજ્ઞ છે, એ સિદ્ધ થયુ

(૫૦) અર્હન્નિતિ ગથે તત્રેતિ સર્વત્ર ।

§ ૨ નન્વિય ત્રિભુવનભવનાન્તર્વર્તમાનાડન્તરિગિતાન્તરિતપદાર્થપ્રશ્રાત્વત્તીર્થનાથવૃત્તિર્ન
ભવતિ, યતો મૂમૂઘરપ્રમૃત્તિપદાર્થપ્રવચ્ચવિધાનદ્વાગ પ્રમથપતેરેવેયમુપપદ્યતે, યદેતદનુમા-
નમત્ર પ્રરુપ્યતે ન્યાયતાત્પર્યાવૈવોધપ્રધાનમનોવૃત્તિવિદ્વદ્વૃન્દેન - વિવાદપદમૂત મૂમૂઘરાદિ
બુદ્ધિમદ્વિષેયમ્, યતો નિમિત્તાધીનાત્મલાભમ્ । યદ્ નિમિત્તાધીનાત્મલાભ તદ્ બુદ્ધિમ-
દ્વિષેયમ્, યથા મન્દિરમ્ । તથા પુનરેતત્ । તેન તથા ।

ન તાવદ્ નિમિત્તાધીનાત્મલાભત્વ વાદિન, પ્રતિવાદિનો વાડપ્રતીતમ્, યનો મૂમૂઘગદેરાત્મીયાત્મીયનિમિત્તવાતનિર્વર્તનીયતા ભુવનભાવિમવમૃત્પ્રતાતૈવ । નાડપિ દોલા યમાનવેદનનિમિત્તમ્, મતિમન્નિર્વર્તનીયેતરામ્વરાદિપદાર્થતોડયન્તવ્યાવૃત્તત્વેન । નાપિ વિરુ-

इत्याद्योषदुर्धरम् अन्वगन्तिोऽप्यन्तर्वाहृत्तनैव । माद्वि तृतीयव्याख्याप्रतिरहम्,
इन्द्रियवन्तु, अनुमानवद्वा राडात्ताऽमित्यन्त वा माननाऽनाम्नाऽप्रितेहर्षवर्ष-
नन्तप्रतिपादितवेन । नापि प्रयनुमानाऽमानानिःकरत् प्तपिपिःवर्षोपान्त-
प्रयन्नुमानाभावेन ।

अनु यवर्षा सावदनुमानं पविपिःवर्षोपान्तप्रयत्नम् ब्रह्मा-भूताऽविम्
वृत्तवर्षाविनाता न मवति, मयुवन्मयेन निहृतामन्त् । उदतवदतम् मनोऽत्र
त्रिनवत्तो धर्मा पीतन प्रतिप-न अग्रतिरन्तो वा प्रवृत्ति । न तावत्प्रतिपत्तम्,
यदेवमाधारशाऽऽप्रनीत कोपयवो वपुर्वरवृत्त्यापोपन्तेवानीमवन न तिगेतुं ठीक ।
यत्ति पुन प्रतिपत्तोऽय धर्मा, तदा यन मानत प्रतिपत्तिभगवदप्रयक्तिऽप्रिपीवत्,
तन संव्यक्तिविज्ञानम्युपनननयेयमिति सत्रोपादीयमाना वपुवत्तवना वापितवर्ष-
इति न भाम प्रवर्षितु पबालानि । उदेवं निमित्तादीनाम्मानाऽप्यमयत्तवृत्तवर्ष-
पर्वनादधीमवेतुनाप्रतिपादनाऽऽगतमवेति ॥

४ २ नैवाविह-के देते । त्वे वीहृत्प लवनमा रवेत अनन्ति-अवद्धित
स्वर्त् मीतु पर्वत विरेरे अने अनन्तस्ति-अववद्धित धा रदादि मभक्त पद्यत्तु
हान वभने मभन तीर्थ-हरे-अहन्मा धरी राडनु नधी धरवृ के-पृथ्वी पवत
आदि पद्यमोनी रवनाहान प्रभक्तपति-धिर सिवभां / तेतु हान धरी मके
ॐ धरवृ के आ हनने सिद्ध हरव्य भटे न्यापना तत्पर्वने लवृवानी मुच्य
भनेवृत्तिवृत्त विज्ञानेवे आ प्रभावे अनुमान प्रभाज हरे ॐ-विद्यया पर
वृत्तवर्षादि-पृथ्वी पर्वत आदि बुद्धिमान् पुरुषे रवेत ॐ लवोत्तु बुद्धिमान्
पुरुषव्य धर्षरूप ॐ धरवृ के तेमनी उत्पत्ति निमित्तने अधीन ॐ वेनी
ॐ पत्ति निमित्तने अधीन दोष ॐ ते बुद्धिमान् पुरुषव्य धर्षरूप होव ॐ
वेभके मदिरे आ वृत्तवर्षादि पद्यमे पद्य तेव न ॐ भटे बुद्धिमान् पुरुषव्य
धर्षरूप ॐ

निमित्तने अधीन ॐ पत्ति वे देतु वरी के प्रतिपत्ति दोषने पद्य अग्रतिद्ध
नधी धरवृ के-वृत्तवर्षादि पद्यमो पीत पीतान्य निमित्त(सरवो)य मभूदधी
उत्पन्न धव ॐ-आ वात त्वे वीहृत्प भावीभने मनीन न ॐ बुद्धिमान्
पुरुषे अनवेत्त पद्यमोनी भिन्न वेत्त आसद्यादि पद्यवृत्त विपद्यभाधी अत्यन्त
व्यावृत्त दोषधी लवन् आस आदिप विपद्यभा रवेते न दोषधी देतु अवि
वानी पद्य नधी आसद्यादिप विपद्यभा मर्वथा-होर्षपद्य प्रभावे रवेते न
दोषधी हंतु विद्ध पद्य नधी प्रवक्त अनुमान तथा अग्रम प्रवृत्तधी
अनापित वेत्त अविप्रीत धर्षव्यव्य धर्षित प्रतिपत्तन हरेत्त दोषधी नद्य
देत्याभाम-हद्यात्तव्यपदिने हन्ने अधीन पद्य नधी प्र नु नद्यधी विदुक्त
धर्षने सिद्ध हरव्य मभर्ष वेत्त अनुमानने अनाप दोषधी प्रवृत्तनुमानने हरेत्ते

અપમાનિત થવાતુ કારણુ પણ આ હેતુમા નથી અર્થાત્ સત્પ્રતિપક્ષ નામનો હેત્વાલામ પણ અમારો હેતુ બનતો નથી

૧૬-૪૩૦ બનશે કારણુ કે સાધ્યથી વિરુદ્ધ ધર્મને સિદ્ધ કરવા સમર્થ અનુમાન છે જેમકે-ઈશ્વર ભૂ-બૂધરાદિના કર્તા નથી, શરીર રહિત હોવાથી, સુક્રતાત્માની જેમ

સમાધાન-એ કથન પ્રશ સનીય નથી કારણુ કે અમે તમને પૂછીએ છીએ કે- બુદ્ધિમાન તમોને ત્રિનેત્ર (ઈશ્વર) રૂપ ધર્મી પ્રતિપન્ન-પ્રસિદ્ધ છે કે અપ્રતિપન્ન ? અપ્રતિપન્ન તો કહી શકશો નહીં, કારણુ કે-એમ કહેવાથી તો 'ગરીરહિતત્વ' રૂપ હેતુમા આવી પડતો આશ્રયામિદ્ધિ દોષ એકી શકશો નહીં

ધર્મી પ્રતિપન્ન છે એમ કહો તો જે પ્રમાણથી કામદેવના ગત્રુ ઈશ્વરની સિદ્ધિ કરો છો તે જ પ્રમાણુ ઠાગ શરીરહિના વિધાનમા વ્યુત્પન્નમતિ (દક્ષ-બુદ્ધિ)વાળા ઈશ્વરની સિદ્ધિ પણ થઈ જાય છે તેથી ઈશ્વર વિષે કહેલ ગરીર રહિતત્વ હેતુ બાધિત થતો હોવાથી તે ઈશ્વરના કર્તૃત્વનો નિષેધ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી માટે 'નિમિત્તને આધીન ઉત્પત્તિ' એ હેતુ ઉપરોક્ત રીતે સર્વથા નિર્દોષ હોવાથી પર્વતાદિના ઉત્પાદમા બુદ્ધિમાન નિમિત્ત છે અર્થાત્ બુદ્ધિમાન પુરુષ પર્વતાદિનો કર્તા છે-એવુ સિદ્ધ કરવાને તે હેતુ સમર્થ છે

(૫૦) અન્તરિતા इति मेवादिद्य । अनन्तरिता इति घटपटादय पदार्था । त्वत्तीर्थ नाथवृत्तिरिति त्वत्तीर्थनाथे वृत्तिरिति वर्सन यस्येति विग्रह । भुवनभाविमवभृत्प्रतीतेति । एतावता ते पदार्था कार्या, यश्च कर्त्ता स ईश्वर । नापि दोलायमानवेदननिमित्तमिति अनैकान्तिकलक्षणदोषाकूलपितम् । नापि तुरीयव्याप्याभताप्रतिषद्धमिति कालात्ययापदिष्ठ-हेत्वाभासत्वविवर्जितम् । इन्द्रियवेदनेनेति प्रत्यक्षेण । अनुष्णस्तेजोषयवी, कृन्क्त्वादितिवत् । अनुमानेनेति शुचि नरशिर कपाल प्राण्यङ्गत्वाच्छङ्कुक्षिवदितिवत् । राद्धान्ताभिधानेनेति आगमाख्येन । ब्राह्मणेन सुरा पेया ब्रवत्वात् क्षीरबदितिवत् । अबाधिताभिप्रेतधर्मधर्म्यनन्तर-प्रतिपादितत्वेनेति । अबाधिताभिप्रेतधर्मश्चासौ धर्मो च । अबाधित सन्नभिप्रेतो धर्मो यस्या-सावबाधिताभिप्रेतधर्म-इत्येव समास । नापि प्रत्यनुमानापमानता'निबन्धनमिति । नित्य शब्दोऽनित्यधर्मानुपलब्धे । एष प्रकरणसम । एतद्विपरीतप्रत्यनुमानसम्भवाद् । एव प्रकारप्रकरणसम-दोषास्पृष्टम् । परिपन्थिधर्मोपपादनप्रत्यलमिति अविधेयत्वधर्मोपपादनक्षमम् ।

આધારદ્વારેતિ આશ્રયદ્વારેણ । અપ્રતીતત્વોપદ્રવ इति असिद्धतोपप्लव । तेनेति मानेन । तन्वादीति स्वकीयत'न्वादीति हेयम् ।

ધોમદ્દેતુતેતિ બુદ્ધિમદ્ધિધેયત્વમ્ ॥

(ટિ૦) પ્રયોદશાક્ષરવાદવિવરણમત પ્રારંભ્યતે । પર શૈવ પ્રગલ્ભતે પળિહતવર્ષદિ નન્ધિય-મિત્યાદિ । ત્વત્તીર્થનાયેતિ તથ જૈનસ્ય સમતે તીર્થકરે વર્દમાનાદૌ નિયતિ । પ્રવન્ધવિધાનેતિ સમ્યન્વોત્પાદનદ્વારેણ । પ્રમથપત્તેરિતિ શૈશ્વરસ્યૈવ । હ્યમિતિ પદાર્થપ્રથા । યત્ इति निमित्तान-घोनारमलामत्वात् कार्यत्वादित्यर्थ । અપ્રતીતમિતિ અનિશ્ચિત્ત્વાદસિદ્ધમ્ । નાપિ ડોલેતિ નાનૈક-

૧ °નનિ° ક । °નનાનિ° લ । ° તરવા° મુ ।

मिदमन् । एतन्मन्त्रिणां प्रवृत्तयश्चाप्येवमवधारणं कृतम् । मन्त्रिमन्त्रिर्वातंतीयेति बुद्धिमधि
 गच्छेन्न इत्येवमेवैन्द्रराज्यं वाच्यमस्मिन्नुक्तं किञ्च त्वार्थं वाच्यं स्तोत्रोक्तिरपि व्यक्त
 त्वात् । वापि तुरीयेति । अथवा हेतुः । तत्रागत्य अन्तत्पराधीनत्वम् । इन्द्रियेति अन्त
 ज्ञेयम् । राज्ञास्तेति साम्प्रदायिकम् । प्रतिपाद्यीति प्रतिपत्तिरुक्तात् । वापि मत्पुत्रमापेति
 न इन्द्रकर्मण्यप्युच्यते । पतत्पतीति इत्येवमेवैन्द्रराज्यं विदित्तत्पराधीनत्वम् । एवं चरित्वा
 क्तुमूर्तो कर्तोऽहं कर्मण्येवैन्द्रराज्यं चानुभवामासात् ।

मनु सवतीत्यत्रि । इत्यमिति वचनस्य अन्वयम् । परिपश्यतीति अनुपश्यन् वन्देति अन्
 तर्ह्यवस्य अन्तर्ह्यवस्यम् ।

मृताधिभूतिषु मृत्युर्ह्येव । मृमृष्येति इतीत्यधीनत्वमित्यत्र न । अनुपश्यति हेतु
 अन्वयत् । निर्दिष्टः) कर्मण्यवत् । पततोऽप्येति अनुपश्ये । त्रिनेत्रेति इन्द्रराज्ये वर्त्तते । धीप्येति
 बुद्धिमत्त्वमन्त्रम् । प्रतिपश्य इति कृतम् । वाच्येति अन्वयत्पराधीनत्वमित्यत्र अन्वयत् । अनुपश्यन्
 त्वेति हेतुत्वमित्यर्थम् । तदर्थं इति अन्वयम् । यद्यपि पुनरिति अत्रि । अथमिति त्रिनेत्रम् ।
 येनेति अन्वयत्पराधीनत्वम् । मन्त्रयेति अन्वयत्पराधीनत्वम् । हेतुर्ह्येति अन्वयम् । तन्वाप्येति
 पतित्पराधीनत्वमित्यर्थम् । इत्यमिति अन्वयम् । तत्रेति अनुपश्ये ।

१३ तत्रमिषोमन्त्रे-अदिष्टं ताकम् त्रिनिष्ठापीनामन्त्रात्तर्ह्यन्वयमाहृषिं तत्
 इन्द्रशारा, पर्यायशारा वा - इति मेनेमन्त्रो । अथायं फन्दा प्रप्यते, तदानीमप्रती
 तिनाम भ्यान्वोपताप क्तो इन्द्ररूपतया पृथ्वीर्ष्वथादेर्निष्कमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेवते ।

मनु मृमृष्येति मृमृष्येति अन्वयत्पराधीनत्वमित्यत्र न । अनुपश्यति हेतु
 पुनरित्यम्, अनुपश्येति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् ।
 त्रिनिष्ठापीनामन्त्रात्तर्ह्यन्वयमाहृषिं तत् इन्द्रशारा, पर्यायशारा वा - इति मेनेमन्त्रो । अथायं
 फन्दा प्रप्यते, तदानीमप्रती तिनाम भ्यान्वोपताप क्तो इन्द्ररूपतया पृथ्वीर्ष्वथादेर्निष्कमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेवते ।
 मनु मृमृष्येति मृमृष्येति अन्वयत्पराधीनत्वमित्यत्र न । अनुपश्यति हेतु
 पुनरित्यम्, अनुपश्येति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् ।
 त्रिनिष्ठापीनामन्त्रात्तर्ह्यन्वयमाहृषिं तत् इन्द्रशारा, पर्यायशारा वा - इति मेनेमन्त्रो । अथायं
 फन्दा प्रप्यते, तदानीमप्रती तिनाम भ्यान्वोपताप क्तो इन्द्ररूपतया पृथ्वीर्ष्वथादेर्निष्कमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेवते ।

मनु नाद्योऽन्त्रे बुद्धेर्प्रत्यक्षप्रतिपादनेन, प्रतीतोऽभ्युपेवते तादृशदिक्प्रतिपत्ति
 वादेन पद्यपत्यादशादिति । न त्वम् न प्रतीत अपि त्वामास्यि तथा त्रिनेत्रेन
 प्रतीतो वर्त्तते न पुनरुपादात्तत्त्वमेवमुत्पन्नशिरस्यहृत्तितोऽप्यत्र । यदि तु पर्वत-
 शारा त्रिनिष्ठापीनामन्त्रात्तर्ह्यन्वयमाहृषिं तत् इन्द्रशारा, पर्यायशारा वा - इति मेनेमन्त्रो । अथायं
 फन्दा प्रप्यते, तदानीमप्रती तिनाम भ्यान्वोपताप क्तो इन्द्ररूपतया पृथ्वीर्ष्वथादेर्निष्कमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेवते ।

अन्त्रे - अन्त्रेण ही मृमृष्येति अन्वयत्पराधीनत्वमित्यत्र न । अनुपश्यति हेतु
 पुनरित्यम्, अनुपश्येति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् । तदर्थं इति अन्वयम् ।
 त्रिनिष्ठापीनामन्त्रात्तर्ह्यन्वयमाहृषिं तत् इन्द्रशारा, पर्यायशारा वा - इति मेनेमन्त्रो । अथायं
 फन्दा प्रप्यते, तदानीमप्रती तिनाम भ्यान्वोपताप क्तो इन्द्ररूपतया पृथ्वीर्ष्वथादेर्निष्कमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेवते ।

તમાગ હેતુમા અમિદ્ધિ (અન્યતગસિદ્ધિ) નામનો દોષ આવશે કાગણુ કે અમે ભૂ-ભૂધગદિને દ્રવ્યરૂપે નિત્ય માનીએ છીએ

નૈયાયિક-ભૂ-ભૂધગદિ ઉત્પત્તિમાન્ છે, અવયવી હોવાથી જે અવયવી હોય તે ઉત્પત્તિમાન્ હોય છે, જેમકે કમળ ભૂ-ભૂધગદિ પણ અવયવી છે, માટે ઉત્પત્તિમાન્ છે-આ અતુમાનથી ભૂ-ભૂધરાદિની નિત્યતા મૂળમાથી ઊભડી ગઈ

જૈન-તમારુ આ કથન અતુ પુરુપના વ્યાપાગને સૂચવતુ નથી કાગણુ કે તમે ભૂ-ભૂધગદિને અવયવી માનીને તેમા નિત્યતાનો નિષેધ કર્યો પણ અમે પૃષ્ઠીએ છીએ કે ભૂમધગદિ અવયવોથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે અવયવી છે કે અવયવના મમૂડમા ગહે છે માટે અવયવી છે? પ્રથમ પ્રકાર તો બુદ્ધિમાન્ પુરુષોએ ધ્યાનમા લેવા જેવો નથી કારણ કે પૃથ્વી પર્વત આદિ દ્રવ્યો મર્વથા નવીનરૂપે અવયવના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયા છે-એવી અમોને પ્રતીતિ નથી અર્થાત્ અનાદિ કાલથી પૃથ્વીપર્વતાદિ કોઈ ને કોઈરૂપે વિદ્યમાન છે-એવી પ્રતીતિ અમને છે અવયવના મમૂડમા રહે છે માટે અવયવી છે-એ બીજે ભેદ કહો તો બધા અવયવોમા રહેનાર અવયવત્વરૂપ સામાન્યવી હેતુ વ્યભિચારી બને છે અર્થાત્ અવયવત્વ અવયવોમા રહે છે છતા અવયવી નથી એટલે જે અવયવોમા રહે તે 'અવયવી' એમ કહી શકાય નહીં કાગણુ કે, 'આ અવયવ છે, આ અવયવ છે' એ રીતે પ્રતીતિનો વિષય બનનાર અવયવત્વ અવયવના મમૂડમા ગહેનારુ છે, છતા તે ઉત્પત્તિને પગધીન નથી અર્થાત્ ઉત્પન્ન થનું નથી, કાગણુ કે તે નિત્ય છે

નૈયાયિક-આવા દુષ્ટ વિકલ્પોની જાળ કગવાની કઈ પણ જરૂર નથી કારણુ કે પત્ર, પત્ર, પાત્ર, દાત્ર (દાતગુ) આદિ અવયવી વાદિવૃન્દને કોઈ પણ વિવાદ વિના પ્રસિદ્ધ જ છે

જૈન-અવયવી પ્રતીતિ નથી એમ નથી પણ એમ તો આત્મા પણ વિવાદ વિના અવશ્ય પ્રતીતિ જ છે છતા તે ઉત્પત્તિમાન્ નથી આ પ્રકારે 'અવયવ સમૂહમા ગહે છે' એ હેતુ અનુમેય (પક્ષરૂપ ભૂમધગદિ), તત્તુલ્ય (સપક્ષરૂપ ઉત્પત્તિમાન્ અન્ય વટપટાદિ) તથા તદ્વિરુદ્ધ (વિપક્ષરૂપ ઉત્પત્તિ રહિત અવયવત્વરૂપ સામાન્ય) મા રહે છે, માટે તે હેતુ અનૈકાન્તિક છે આમ તમારા હેતુ વડે પર્વતાદિની અનિત્યતા સિદ્ધ થતી નથી માટે તેની દ્રવ્યરૂપે નિત્યતા સિદ્ધ જ છે

જે પર્યાયરૂપે પૃથ્વી-પર્વતાદિની ઉત્પત્તિ નિમિત્તને આધીન છે-એમ કહો તો તે યોગ્ય નથી, કારણુ કે મનુષ્ય-દેવ વિગેરે પર્યાયરૂપે આત્મા પણ ઉત્પન્ન થતો હોવાથી તેને પણ બુદ્ધિમાન્ ઠારા જન્ય માનવાનો પ્રમગ આવશે અર્થાત્ આત્મા પણ બુદ્ધિમાને બનાવેલ છે એમ માનવુ પડશે

(૧૦) પ્રતિવાદિનેતિ જૈનેન । નૈતઙ્ગીમદ્વૃત્તીત્વાદિ સ્પરિવાક્યમ્ । અમૂતપૂર્વમિતિ । યથા કિન્નમૂતપ્રવ વટાદિ અવયવવૃન્દને નિર્વર્યંતે, તથા ન પર્વતાદિ, સિદ્ધત્વાત્ તેપામ્ । પ્રતિવાદિન ઇતિ જૈનસ્ય । અવયવત્વેનેતિ અવયવત્વસામાન્યેન । શ્લોચાયમાનતેતિ અનૈકાન્તિકતા ।

न मामेति अथवाक्यम् । तद्येति अवस्थितेन । अनुमेयेति मूलपरि । तन्नुमेयेति
पदम् । तद्विद्येति वाक्यम् । वृत्तितापत्रय इति अत्रत्यविद्येऽपि त्रिपदि वर्तमानेऽप्येव
नित्य-अवेद्यमित्यवस्थितम् ।

(१) तत्रामिधीयते चेत् । निमित्तेति चर्कणम् । व्याप्यमिति हेतुः । आह्वयितृमिति
अभिहितम् । तद् प्रत्येति एव चार्कणं इत्यदरेण एव चकारेण[च] ।

अथवाक्यमिति अवस्थितम् । इतिमिति मूलपरि । तन्मित्यप्येति इत्येतत्परि
अथवाक्यम् । वैतद्विद्येति(नित्यमिधीयते) वैतद्विद्येति(नित्यमिधीयते) इति । अथवाक्येति अथ
वैतद्विद्येति(नित्यमिधीयते) इति । अथ तन्नुमि पदं किन्ते अवस्थितम् इति वर्तमानेऽप्येव । अथ तन्नु
मि इति वा । अथ विद्येऽभूत्पूर्वम् अथवाक्यमनुमेयेति निर्दिश्यते एव पर्यायतो न, अथविद्येऽप्येति
तेषाम् अभूत्पूर्वमवस्थितम् । प्रतिपादितम् । यदि पुनरिच्छति । अथवाक्यमिति
अथवाक्यमप्येति वा अथवाक्यमिति । शोकेति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति ।
अथ इति ।

अथानुमेयेति इतिरिच्छतेऽप्येति ।

न मामेति अथवाक्येति पदं । पुनरात्मापि । तद्येति अवस्थितेन । अनुमेयेति
अनुमेय एव । तन्नुमेया इति । तद्विद्येति विद्ये । एव इति अथवाक्यमिति अथवाक्य-
मिति अथवाक्यम् ।

अनु नरामरापु पादप्रयत्नार्थमाप्याणामनुमन्तव्यमूला तथापि वा तनुरेवोपपत्ते
न पुनरामा अथवाक्येऽपि, अनातिनिधनेन । यदि पुनरामाऽप्युपतिवित्तित्तमा मरि,
तान्त्री मूमात्तवरात्तित्तापति आत्मन पूर्वोत्तरमनानुमानिनोऽभिन्नोऽनुमेय
नति । एव न अथुम् यथा यथाऽभिन्नत्तवरात्तित्तापते, तदात्तवरात्तित्तापते
दिश्वरात्तित्तापतेऽप्येव मीमानुमन्तव्यमप्येव । अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति
अथवाक्यम् न मरिनुमन्तव्ये, वेद्यत् तन्नेये भगवत्तवरात्तित्तापते; इति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति
मात्तित्ति नियम्ने । माप्ये । मूमात्तवरात्तित्तापति आत्मन इत्येवत्तवरात्तित्तापति
ताऽनुमानेन पूर्वोत्तरमन्तव्यमिति । तन्नेन तु न मय इत्येवत्तवरात्तित्तापति, अथवा
मूत्तवरात्तित्तापते प्रतिपादितम् । तन्नेननुमानमप्येत्तवरात्तित्तापतेऽभिन्नो वाक्यम्
अथ अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति
अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति
अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति अथवाक्यमिति

नेवादि-अनुमेयेति अने देव विद्ये नी - पतिमा अथवाक्यम् अथवाक्यम्
उ अने तन्नेने अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम्
अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम्
अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम्
अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम्
अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम् अथवाक्यम्

અનુયાયી એક અભિન્ન આત્મા નહીં માનવાને કારણે, ભૂતમાત્રને તત્ત્વરૂપ કહેનાર આવાકના મતનો પ્રમગ આવશે

જૈન- તમારુ ઉપરોક્ત કથન યોગ્ય નથી કાગળુ કે-આત્માને અભિન્ન એક-સ્વરૂપ માનવામા આવે તો મનુષ્યભવ કે દેવભવ આદિ ભવમાથી કોઈ પણ એક ભવમા રહેલ આત્મા પોતાને અનુભવવા યોગ્ય ને તે અનેક નગ-અમરાદિ ભવ-રૂપ અનેક પર્યાયોના વિસ્તાગના અનુભવથી વચિત ગહેગે, ખીજા, ત્રીજા વિગેરે ભવોના અનુભવવાળો થઈ શકશે નહીં પરતુ આત્મા ભવપર્યાય(નમપર્યાય)ની આ પરપગનો અનુભવ તો કરે છે માટે પર્યાયરૂપે આત્મા ઉત્પત્તિમાન્ છે-એવો નિયમ છે અને આમ આત્માને પર્યાયરૂપે ઉત્પત્તિમાન્ માનવાથી આવાક મતના સ્વીકારનો પ્રમગ પણ આવતો નથી કાગળુ કે આત્માને દ્રવ્યરૂપે નિત્ય-માનવાને કારણે આત્માને પૂર્વોત્તમભવની પ્રતીતિ-ભવ પરપરાનો અનુભવ થાય છે જ્યારે આવાક મતાનુસાર દ્રવ્યરૂપે પણ વેદન-અનુભવ જ્ઞાન નિત્ય નથી, કારણુ કે આવાકે વેદનને ભૂતના ધર્મરૂપે માન્યુ છે

આથી, ઈશ્વરની સિદ્ધિ માટે નૈયાયિકેએ કરેલ અનુમાનનો ધર્મી ભૂ-ભૂ ધરાદિ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન વડે એક અશમા બાધિત થાય છે જેમકે કોઈઆણુ અનુમાન કરે- 'રૂપ તથા શબ્દ ચક્ષુઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી જાણવામા આવે છે' તો તેમા ધર્મીનો એક અગ શબ્દ ચક્ષુઃપ્રાઘ્ય ન હોવાથી બાધિત છે તેમ પ્રસ્તુતમા પણ ધર્મી અશત ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વડે બાધિત છે, કારણુ કે, એ અનુમાનમા પૃથ્વી, પર્વત, મેઘ, તરુ, ઇન્દ્રધનુપાદિ પદાર્થમમૂહુ ધર્મી તરીકે કહેલ છે, તેમા પણ અગત પુરુષવ્યાપાર ઠાગ ઉત્પત્તિ મદિગ્ધ છે કારણુ કે પૂર્વોક્ત ધર્મીના અગભૂત વાદળા (મેઘ), તરુ, વિદ્યુત વિગેરે પદાર્થો અત્યારે પણ ઉત્પન્ન થતા ઇન્દ્રિય વડે જ્ઞેવાય છે પરંતુ તે પદાર્થોનો કર્તા કોઈ પુરુષ ઉપલબ્ધ થતો નથી

(૫૦) નનુ નરામરેતિ ગચે ધર્માધર્મશબ્દેનાદૃષ્ટમ્ । તથાવિધા તનુરિતિ નરાણા તાદૃશી તિરન્ચા તાદૃશી । તન્મત્તેતિ ગચે વેદનમિતિ ચેતના । અનુમાનધર્મીતિ મ્મૂઘરાદિરૂપો ધર્મી । અર્હત્ત્વેતિ અર્હત્ત્વે એકદેશેડ્પ્રત્તરપ્રમૃત્તો પ્રત્યક્ષવાધ । દોલાયમાનેતિ ગચ દોલાયમાનો વિધાન-તત્પરનરવ્યાપારો યસ્મિન્ સ તથાવિધ —સદિગ્ધકર્તૃક હત્યર્થ । વેદમાનતનોરિતિ દૃશ્ય-શરીરસ્ય ।

(ટિ૦) અનુભવેતિ આત્મનો મોગાયતનમૂતા । તથાવિધેતિ નરામરાદિરૂપા । મૂતમાત્રેતિ મૂતચતુષ્ટયવાદિનો નાસ્તિકસ્ય મનપ્રસન્ન । અમેદિનિ ઇતિ એકાક્ષિન । અનમ્યુપેતેતિ અનક્ષીકૃતત્વાત્ । અભિન્નરૂપતેતિ એકસ્વભાવતા । તદાડ્યન્યતરસ્મિન્નૈકસ્મિન્નરભવેડ્ગરભવે વા વર્તમાન । અયમિતિ આત્મા ! અપરિમેયેતિ અપરિમિતાનામપરાણા સ્વકીયાનુભવનીયાનો નરામરાદિભવપર્યાયાણામ્ । અને નેતિ આત્મના । તદ્રૂપતયેતિ ભવપર્યાયવેદનરૂપતયા । અયમિતિ આત્મા । નિયમ્યતે ઇતિ નિર્ચાયતે મૂતમાત્રેતિ નાસ્તિકત્વમ્ । તન્મત્તેનેતિ ચાર્વાકમિપ્રાચેણ ॥

અનેનેતિ લોકાયિતેન । પ્તદિતિ વેદનમ્ । તથૈતદિત્યાદિ । એતસ્ય નૈયાયિકપ્રતિપક્ષસ્યા-ડ્નુમાનસ્ય ધર્મી મ્મૂઘરાદિક બુદ્ધિમદ્વિષેયમિત્યત્ર । ઇન્દ્રિયેતિ પ્રત્યક્ષેણ । અર્હત્ત્વે ઇતિ

अट्टेकेष्वं । होलापमात्रेति होलावच्छेदो विद्यावन्तरवारत्वात्तरो वत्त ए तदा अतिव्यक्तुः इत्यर्थः ।
भावमात इति चार्थवत्त्वम् । तदर्थे अथक्यते ।

अनु मन्त्ररु बाधेर्बं बधेत्तद्विद्यानां कथाम्प्रधान. पुमान्तिष्ठिप्रप्रमप्रमाम्मन्त्री-
मूतोऽम्पुनो मवति यावताऽनौत्रिपाऽयम्, इति नाममुपप्रथ प्रमवति । तदनभिधानीकम्,
यथा ध्यानिप्रतिपात्प्रथमं वदन्मन्त्रिवाद्यारात्तुं वदन् तरामिसलम्, वृत्तानुमानम् ।
वृत्तानुमानेऽपि न पाशागोरमवौर्बननूतपात्तित्तनूतपात्तुन्वचन ध्याति प्रतीप्र-
नौत्रिवात्प्रवन्नेषमावाम्मन्त्रीवाऽप्यनुमानन मक्ति चम् । अन्ववा तु तेन ध्याति
प्रतीतिरुपपात्तम् । तनोऽपि तत्र ध्यात्बन्धसम्प्रीभूतन तेन बुद्धिमन्निमित्तनाऽनुमेवताऽपि
नाद्रियते । तथापेन प्रतिपादितं त्वेत्त्रिवाद्यारात्तुं वदन् निसमेनाम्पुफ्तम् ।
यत्ति तु त्वाम्पुम्यत्, तथा न्तद निमित्तं तद्विदुदात्तम्पम्यत्, तनोऽन्त वन्ताऽत्र
बाधो मरयेव ।

अनु वृत्तानुमानप्रवाप्यन्तनूतपातोऽप्येवमन्त वन्तन बाधो मवति को
न तदपि विधीयमानानुमानन प्रमात्रा तनूतपादित्रिपदेदन्त वेचते । ह्यम्पुोरमम्,
यनाऽऽनुमानात्तुं वधिबिचत म्बक्षिमान् पुन पनाधौ मन्त्रिवात्प्रवन्नीमवति, इति तद्
नामम्प्रीभूत फेत्तननूतपात् न तेन बाधितुं पाकत । बदा पुन प्रमाता तत्र प्रवृत्तो
मवति मशानीम्प्यवचनवात्तम् तनूतपात् तनोफ्फम्यते । तद्विदुदात्तावादि बुद्धिम-
न्निमित्त तु तत्र प्रथमाननाऽपि निगमवचनवताऽपि मोपम्यते । तनो मवति
मन्त्रेत्त्रिवात्प्रवन्नेषमावति । तनोऽपि त्ववादिप्रवन्नेतरनिमित्ताधीनमहात्मकम्प्यात्
प्रतिपादन्त वन्तन तुगीव बाप्यामवोपनिपात् । मम्येन वन्तन्वन्तेरमापेना
निवन्प्रतिपत्तिनिमित्तताऽत्र ध्याप्यवगम्यति ।

नेवादि-पृ नी पर्वत्तदि पदाधेनी वधन्त इत्यादि पुत्रुष त्ते अन्त्रियवन्-
वदनने स्थित भानेत्त केव त्ते च उपरीक्षा अस्तत् आशुप दोष आये परतु
अधिके ते पुत्रुषने अतीन्द्रिय भानेत्त छे भटे उपरीक्षा दोष नथी

हेतु-आम पय इती सध्या नदी, अरयु के-भूमवरे वत्त अनुभननी केम
अनुमानमा पय ध्यासिना प्रतिपादनमा समर्थ प्रमाद्य त्ते तमिने अन्त्रिय
वन्त ज्ञान च छे छे धृत्तानुमानमा पय वदवात्रि जने अरसि तथा तेषी
जिन्त अन्व पावतीथ अस्ति ज्जे अधानी सभानेषु ध्याति प्रमिद्ध नथी अवात्
आपये ५३ वदे के अत्रितु अनुमान इरीज्जे छीज्जे ते अस्ति वदवात्रि जने
अरसि साधे अत्रिजने अरये तुम्भ केवा छत्ता ५३ धाधे के अत्रिनी ध्यासि-

१ इत्यत्र ह २ इत्युपेनेवापि सु । इत्यत्र इतिपि सुपा । इत्यत्र साकारत्वपर
इ १२३५

ગૃહીત છે, તે અગ્નિ વડવાનલ અને જઠરાગ્નિથી વિલક્ષણુ જ છે અને એવા વિલક્ષણુ અગ્નિનુ જ ધૂમથી જ્ઞાન થાય છે, નહીં કે વડવાનલાદિ બધા પ્રકારની અગ્નિનુ માટે આ અનુમાન પણ ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના વેદ્ય પદાર્થને જ વિષય કરનાર હોવુ જોઈએ જો એમ ન માનો તો ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી વ્યાપ્તિની પ્રતીતિ દુર્ઘટ ણની જશે અર્થાત્ વ્યાપ્તિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી મિદ્ધ નહી થાય તેથી કરીને પ્રસ્તુત અનુમાનમા વ્યાપ્તિનો વિષય નહી થયેલ એવા (અદૃશ્ય) બુદ્ધિમજ્જન્યત્વની અનુમેયતા (માધ્યતા) આદરણીય નથી, અર્થાત્ અદૃશ્ય અનુમેય સાધ્ય ણની શકતુ નથી પરતુ બુદ્ધિમન્નિમિત્તને પૂર્વોક્ત અનુમાનમા અનુમેય-માધ્યરૂપ કહેલુ તો છે માટે બુદ્ધિમત્કર્તૃત્વને ઇન્દ્રિયજન્યજ્ઞાનના વિષય તરીકે અવશ્ય માનવુ જ જોઈએ

અને જો તે પ્રકારનુ બુદ્ધિમજ્જન્યત્વ માનવામા આવે તો પછી એવુ બુદ્ધિમજ્જન્યત્વ તરુવિદ્યુદાદિમા ઉપલબ્ધ થતુ નથી માટે પૂર્વોક્ત અનુમાનના ધર્મીમા અશથી આ ઇન્દ્રિયવેદન દ્વારા બાધ થાય છે

નૈયાયિક—ધૂમહેતુથી જાણવા યોગ્ય અગ્નિ પણ પ્રત્યક્ષથી દેખાતો નથી તો તે પણ આ ઇન્દ્રિયજન્ય વેદન જ્ઞાનથી અગત બાધિત થશે કારણુ કે— અગ્નિ-વિષયક અનુમાનમા પણ અનુમાન કરનાર પ્રમાતાને અગ્નિનુ ઇન્દ્રિયજન્ય (પ્રત્યક્ષ) જ્ઞાન થતુ નથી

જૈન—તમારુ આ કથન પણ મનોહાઠી નથી કાગ્ણુ કે—આ અનુમાનમા તો અનુમાન કરનાર પુરુષને અગ્નિ માથે વ્યવધાન છે અર્થાત્ અનુમાન કરનાર પુરુષને અગ્નિ સાથે સાક્ષાત્ સબધ નથી અને વ્યવધાનવાળો પદાર્થ ઇન્દ્રિયનો વિષય થતો નથી, એટલે પર્વતનો જે અગ્નિ ઇન્દ્રિયનો વિષય જ બન્યો નથી, તેનુ જો ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ન થાય તો તેથી તેમા કશો બાધ થઈ શકતો નથી કારણુ કે પ્રમાતા પુરુષ બ્યારે વળી પર્વત પ્રદેશમા પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તે વ્યવધાન વિનાના અગ્નિને પ્રત્યક્ષથી જાણી પણ શકે છે પરતુ તરુ વિદ્યુદક્ષતા મેઘાદિ પદાર્થના બુદ્ધિમન્નિમિત્તને તો તેમા પ્રવૃત્તિ કરનાર અને સતત આવધાન છતા પ્રમાતા જોઈ જ શકતો નથી અર્થાત્ પ્રમાતા વૃક્ષાદિમા બુદ્ધિમત્કર્તાને ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી ક્યારેય સાક્ષાત્ જાણી શકતો જ નથી માટે તમારા પૂર્વોક્ત અનુમાનો ધર્મી ઇન્દ્રિયજન્ય વેદનથી અગત બાધિત છે—એ અમારુ કથન ચુકિતચુકત સિદ્ધ થયુ

તેથી ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ધર્મી બાધિત (હૂપિત) થયા પછી 'ઉત્પત્તિ નિમિત્તને આધીન હોવાથી' એ હેતુનુ કથન કરવાને કાગ્ણે તમારા મતાનુમારુ ચોથો હેત્વાલામ એટલે કાલાત્યયાપદિષ્ટ નામનો એ હેત્વાલામ થયો અને અમારા મતે તો અન્તર્યાપ્તિ ન હોવાથી અનિયત પ્રતિપત્તિનુ નિમિત્ત ણનવાને કારણુ તે હેતુ અનૈકાન્તિક છે એટલે કે હેતુ વ્યભિચારી હોવાથી તેનો પરાલવ છે.

ધરમુવનાદિપ્રાય પદાર્થોઽન્યો બુદ્ધિમન્નિમિત્તોપેત પરિભાવિતો વર્તેતે । તતો વિવાદપદ્ધતિ-
પ્રતિવદ્ધોઽપ્યય ન તથા ભવિતું લભતે ।

નનુ નિપાદિર્વિચતે બુદ્ધિમન્નિમિત્તોપેત પરિભાવિતઃ, અતો વિવાદાપનોઽપિ તથા-
ઽનુમાતુમનુરૂપ । તદવદ્યમ્, યતોઽન્યત્રાપિ નિપાદિરેવ માનવનિર્વૃત્યો વિભાવિતો વિચતે,
તત પુરન્દરમૂર્ધ્નોઽપિ તન્નિર્વૃત્યેન નિતરા ભવિતઞ્ચમ્ । નનુ નગનિર્મિતનિપાદિત પુરન્દરમૂર્ધ્નો
વૈરૂપ્યમુપલભ્યતે, તતો ન તત્ર મર્ત્યનિર્વૃત્યતાનુમાનમુપપન્નમ્ । યથેવમ્, તદાનીમેતદ
વૈરૂપ્ય નિપાદિતો મૂમધગમુવનાદેરપિ પરિભાવ્યતે, યતો નિપાદિનાઽનુપલ્લઘ્વબુદ્ધિમદ્-
વ્યાપારાત્મનાઽપ્યુપલ્લઘ્વેન નિયમતો નિર્વૃત્તિતોઽય મતિમતેતિ બુદ્ધિરૂપ્પાદ્યતે, ન પુનર્ભુવ-
નાદિના । તતો ન નિમિત્તાધીનાત્મલાભત્વમાત્ર બુદ્ધિમદ્ગેતુત્વપ્રતીતિવિધાનવન્ધુરમ્ ।

યદા તુ ધરિત્રીધરિત્રીધરત્રિમુવનાદિવિધાન ન પ્રતીતમ્, તદાનોં ત્રિનયનો
મુવનભવનાન્તર્ભાવિભાવત્રાતપ્રઘોતનપ્રવલ્લેદનપ્રટીપવાન, ઇતિ નિર્ધનદાનમનોરથપ્રથૈવેય-
મિતિ ॥

§૪ ત્યાદિવચનદ્વયેન સ્યાદિકવચનત્રયેણ વર્ણેસ્તુ ।

ત્રિભિરધિકૈર્ઞમિરય વ્યધાયિ ઝિવસિદ્ધિવિશ્વસ ॥૧॥૨૬॥

(તિ, તે । સિ, ટા, ડસ્ । તથદઘન । પવમમ । યરલવ ।)

વળી, કોઈ પણ વિશેષણ વિના 'નિમિત્તાધીનાત્મલાભત્વ' માત્ર એટલો જ
હેતુ કહો તો તે તમને અભિપ્રેત પદાર્થની પ્રતીતિ કરાવી શકશે નહીં. જેમ કે
જેની ઉત્પત્તિનો વ્યાપાર પૂર્વે જાણ્યો નથી એવા ગરુડામા 'મનુષ્યજન્યત્વ'
સિદ્ધ કરવાને મૂકેલ 'મૃન્મયત્વ' હેતુ અહીં ઘડા અને ગરુડાના 'મૃન્મયત્વ'
મા કઈ ભેદ નથી અર્થાત્ 'રારુડો માનવકૃત છે મૃન્મય હોવાથી ઘડાની જેમ-
આ અનુમાનમા ઘડો અને ગરુડો એ બન્નેમા 'મૃન્મયત્વ' હેતુ સમાન હોવા
છતા તે ઘડાના માનવકૃત્વની જેમ ગરુડાના માનવકૃત્વને સિદ્ધ કરતો નથી
નૈયાયિક-ઘડો અને રારુડો એ બન્નેમા 'મૃન્મયત્વ' સમાન હોવા છતા
જગતમા માનવકૃત ખીન્ને કોઈ રારુડો પ્રસિદ્ધ નથી માટે વિવાદાસ્પદ આ ગરુડો
પણ ખીજ ગરુડા જેવો હોવાથી મનુષ્યજન્ય-માનવકૃત નથી આ પ્રમાણે
મૃન્મયત્વ સમાન છતા તે પ્રતીતિ કરાવી શકતો નથી

જૈન-તમારુ આ કથન નિરોપ નથી કારણ કે જો એમ કહો તો પ્રકૃત
અનુમાનમા પણ અન્ય કોઈ પૃથ્વી-પર્વતાદિ પદાર્થ પણ આ પૂર્વે બુદ્ધિમ-
ત્પુરુષથી જન્ય જાણ્યો નથી એટલે વિવાદાસ્પદ પૃથ્વી-પર્વતાદિને વિષે પણ બુદ્ધિ-
મજ્જન્ય-બુદ્ધિમાન પુરુષે બનાવેલ છે-એમ અનુમાન કરી શકાય નહીં

નૈયાયિક-ઘટાદિ પદાર્થ વિષે બુદ્ધિમાન પુરુષે તે બનાવેલા છે, એવું
સ્પષ્ટ દેખાય છે માટે વિચાર કરતા વિવાદાસ્પદ પૃથ્વી આદિ વિષે પણ તે જ
પ્રમાણે બુદ્ધિમાન પુરુષે બનાવેલ છે-એમ અનુમાન કરવું યુક્તિયુક્ત છે.

જન-એમ કહેવુ તે પણ સ્તુત્ય નથી કારણ કે-તે જ-આથે ઘટાડિ માન-
કૃત એવેલ કોવાથી કહેયે પણ માનવકૃત સિદ્ધ થઈ જશે.

નેશાધિક-માનવકૃત ઘટાડિથી કહેયે વિસમ્ભવ એવાય છે માટે કાદ્યમા
તે માનવકૃત છે-એવુ જનુમાન મુકિયાબુદ્ધા નથી.

જન-એમ કહે તે પછી જો પ્રકારનુ વેલક્રમય તે ઘટ જને પૃથ્વીઆદિમા
પણ રેખાય છે કારણ કે જે ઘટને વિષે જુદિમાનુ પુરુષનો વ્યાપાર એવામા
આવેલ નથી તેમા ઘટને એક ને પણ જ્યા ઘયે જરૂર કેઈ જુદિમાનુ પુરુષે
જના-એમ છે-એવુ જ્ઞાન થાય છે પરંતુ પૃથ્વીઆદિને એવાથી કેઈને
પણ એવુ જ્ઞાન થનુ નથી માટે માત્ર-ઉત્પત્તિ નિમિત્તને આધીન કોવાથી -
જે જેવુ 'જુદિમાનનુ કાર્ય' છે એ સાધને સિદ્ધ કરવાને સમર્થ નથી.

જે પૃથ્વી, પર્વત, ત્રિમુક્તાદિ પદ્યજની રચના-ઉત્પત્તિ જ સિદ્ધ થતી
નથી, તે પછી 'ત્રિનયન-રેવરેવ મહારેવ ભુક્તરૂપ કલનમાં સ્થેલ પદાર્થ' સાથેને
પ્રક્રમિત કરવામા જ્ઞાનરૂપ દીપકસામે છે અર્થાત મવજ છે-એ વાત તે
નિર્ધાન પુસ્તકા ઘન કરવામા મનોરથ એવી છે અથ ત્ વ્યર્થ છે.

આ રીતે ક્રિયાપરના એ વચન (નિ-સે) નામની વિભક્તિના ત્રણ વચન
(કિ-રા જ) અને તેર અક્ષરો (ઠ-વ ર-વ-ન વ-વ જ-ન વ-ર-જ-વ) ને
પ્રયોગ કરી શિવસિદ્ધિને વિભવ કરેલ છે અર્થાત શિવજન્મક્રમો એક સર્વજ
છે એ માનવાનો નિગમ કરેલ છે ૨૬

(૧) તદ્વા મામિયેતેતિ નથે અમિતેન પત્તો દુદિક્ષર્ષુમ્ભવમ્ । અનુપદામ્યપૂર્ણો-
ત્પતિષ્ઠાપારેન્દ્રમૂર્ખે ઈતિ । અનુભવત્ત્વમ્ ક્ષયતિષ્ઠાવતે ક્ષયેતિ ક્ષયત્ । તદિ તિદેનિષ્ઠ-
સિદ્ધિર્નિલચમતો ન રહ્ । અનુભવમ્ વ્યર્થક । નિષેત્ત્વમૂર્ખે ઈતિ વાલ્મીક્યો ક્ષયત્ત્વમ્
જ્ઞાત્ । અમ્ય ઈતિ અનુભવત્ત્વમ્ પાતિષ્ઠાવતેન્દ્રમૂર્ખોઽયમ્ । ચોર્જ । અનુભવત્ત્વમ્ પતિષ્ઠાવત
અર્થ । અયમિતિ તદવિજ્ઞાપિ ૫૨૧૧)

(કિ) તન્માત્રમેતેતિ મિર્ચિલેખનેવ । તદ્વા મામિયેતેતિ અર્થોક્તવ દુદિક્ષરેવત્ત્વાડિકિ-
લ્લિત્ત્વ વાર્થલ મૂર્ખાવેતિ અર્થોક્તવત્ત્વમ્ । અનુપદામ્ય સર્વકાલ સર્વ કલ્પતિષ્ઠાપારો
વસ વરિકલ્પેન્દ્રમૂર્ખો વર્ણવત્ત્વમ્ અનુભવતિ પાતિષ્ઠાવતિમિતિ પદીત્ત્વમ્ અર્થવત્ । વય
અનુભવમ્ અવરણ મ્વલ્લવાર્ કાચવત્ । અનુભવત્ત્વમ્ । નિષેતિ વઃ । અમ્યવાડવિ વો
અનુભવિ વઃ । અયમિતિ અનુભવમ્ તત્ત્વમેતિ કાચવત્ત્વમ્ તદ્વેન-વેન્દ્રમૂર્ખામ્ । અતોડવાપીતિ
મજ્જુત્ત્વમ્ । અયમિતિ અનુભવતિ વાર્થવત્ । તદ્વેતિ દુદિક્ષરેવતિ કોવાલ્લવત્ ।

નિવાદિરિતિ વચારિ પરિમાલિત ઈતિ વિષ્ણવ । ચિવાદેવિ તિષ્ઠાવતિમાલ્લો
મૂર્ખાવતિરિ ત્વેતિ દુદિક્ષરેવતિ વેત । પુરુષવેતિ અનુભવતિ વર્ણવેતિ તદિર્થવેતિ
અવરિકલ્પનેવ મ્ ત્વેતિ વર્ણવત્ત્વમે । પદોરમિતિ કાનુભવત્ત્વમ્ અર્થવત્ત્વમે
અવરિકલ્પવતિત્ત્વમે । અનુભવત્ત્વમે વર્ણવેતિરેવત્ત્વમે । અનુપદાવેતિ સર્વકાલ-
વતિત્ત્વમે વિષ્ણવત્ત્વમે અર્થવત્ત્વમે ત્વેતિ અયમિતિ તદવિ । તિષ્ઠાવતિરિ વોવાલ્લવતિ-
ર્થવત્ત્વમે ત્વેતિરેવત્ત્વમે વેતિત્ત્વમે વિષ્ણવ તિષ્ઠાવત્ત્વમે મિત્ત્વ દુદિક્ષ ૫૨૧૨

કેવલિન કવલાહારવત્ત્વે સર્વવિત્ત્વ વિરુ યત ઇતીષ્ટવતો નમ્રાટાન્ વિઘટ-
યિતુમાહુ —

ન ચ કવલાહારવત્ત્વેન તસ્યાઽર્મજ્ઞત્વમ્, કવલાહાર-
સર્વજ્ઞત્વયોરવિરોધાત્ ॥૨૭॥

૧૧ તથાહિ—અનયો સાક્ષાત્, પરમ્પરયા વા વિરોધમભિદધીરન્નહીકા ૨ તત્ર યદિ
સાક્ષાત્પદ્મોપક્ષેપર્દાક્ષા દક્ષા વિવલેયુ ઝપ્પગકા, તત્ ક્ષૂળમ્ । ન હિ સત્તિ સાર્વજ્ઞ્યે કેવલી
કવલાન્ ન પ્રાપ્નોતિ, પ્રાપ્તાનપિ નાઽઽદર્શુ ગ્ત્વોતિ, ગત્તોઽપિ વા વિમલકેવલાઽઽલોક-
પલાયનગઢ્ઘ્યા નાહરતીત્યસ્તિ સમ્ભવ, અન્તરાયકેવલાવરણકર્મણો સમૂલકાપદ્ધપણાત્ ।

અથ પરમ્પરાકલ્પરૂપનાસ્વલ્પતલ્પગા જલ્પેયુ, તદપ્યલ્પીય, યત કિમેવ સત્તિ
કવલાહારસ્ય વ્યાપકમ્, કારણમ્, કાર્યમ્, સહચરાદિ વા સાર્વજ્ઞ્યેન વિરોધમધિવસેત્ ૨
અગ્રેષમપિ ચૈતત્ પરસ્પરપરિહારેણ, સહાનવસ્થાનેન વા વિદ્યેત ૨ । પ્રાચીનેન ચેત ।
તદાનીં તાવકજ્ઞાનેનાઽપિ સાક્ર કવલાહારવ્યાપકાદે પરસ્પરપરિહારસ્વરૂપવિરોધસદ્ભાવાદ્
મવતોઽપિ કવલાહારાભાવ સ્યાત્—ઇત્યહો ! પુરુષકાર, યત્ સ્વસ્યૈવ પ્રમવિતાસિ ।
દ્વિતીયેન તુ ન તાવદ્ વ્યાપક વ્યાહન્યતે । કવલાહારસ્ય હિ વ્યાપક શક્તિવિગેષ-
વગાદુદરકન્દરાકોણે ક્ષેપ । સ ચ સત્તિ સાર્વજ્ઞ્યે સુતરા સમાવ્યતે, વીર્યાન્તરાયકર્મનિર્મૂ-
લોન્મૂલનાત્ તત્ર તલ્કેપહેતો શક્તિવિગેષસ્ય સમ્ભવાત્ ।

કેવલી કવલાહાર કરે તો તેના સર્વજ્ઞત્વની હાનિ થાય એવી માન્યતા
ધરાવનાર (અર્થાત્ કેવલીના કવલાહારનો વિરોધ કરનાર) દ્વિગમ્બરનુ ખડન-
તે કવલાહારી હોવાથી અસર્વજ્ઞ નથી કારણ કે કવલાહાર અને સર્વજ્ઞત્વનો
વિરોધ નથી. ૨૭

૬૧ તે આ પ્રમાણે—દ્વિગમ્બરે કવલાહાર અને સર્વજ્ઞત્વનો વિરોધ સાક્ષાત્
છે—એમ કહેશે કે પગપગથી ? સાક્ષાત્ વિરોધનું કથન તુચ્છ છે, કારણ કે
કેવલીમા સર્વજ્ઞપણું હોવાથી કોણીઆને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અથવા પ્રાપ્ત
થયેલ કોણીઆનો આહાર કરી શકતા નથી કે નિર્મળ કેવલજ્ઞાન આલી જ્વાને
ભયે આહાર કરતા નથી ? આમાના કરાનો મલય નથી, કારણ કે અતગય
કર્મ અને કેવલજ્ઞાનાવણું કર્મનો મૂળમાથી સદતઃ નાશ થયેલ છે અર્થાત્
કેવલીમા સર્વજ્ઞત્વ અને આહારની પ્રાપ્તિ આદિનો મલય છે

કવલાહાર અને સર્વજ્ઞત્વનો પગપગથે વિરોધ કહે તો અમે પૂછીએ છીએ
કે—કવલાહારનું વ્યાપક, કારણ, કાર્ય કે અહચગદિ સર્વજ્ઞત્વના વિરોધી છે ?
વળી તેમનો એ વિરોધ પગપગથિહારરૂપ છે કે મહાનવસ્થાનરૂપ છે ? પગપગથિ-
હારરૂપ વિરોધ માનો તો—તમાગ જ્ઞાન આયે પણ કવલાહારના આપદાદિનો પગ-
પગપગથિહારરૂપ વિરોધ છે ન, તો તમાગમા પણ કવલાહારનો અભાવ યશે

આ પ્રકારે તમારુ પશુકમ તમારો જ પરાણવ કરે છે તે ખરેખર આક્રમ છે કવચાહારના આપદિનેા સર્વજ્ઞ તમારે સદ્ધાનવસ્થાનરૂપ વિશેષ કહે છે તે તેમાંથી કવચાહારના આપદનો સર્વજ્ઞ સાથે વિશેષ કહી શક્યો નહીં, કારણ કે કવચાહારનુ આપક છે-વિશિષ્ટશક્તિના પ્રભાવથી ઉદ્ધારરૂપ યુદ્ધના બેકરેશમ્ પ્રક્રમ કરવો તે અશક્ય છે તેમાં આહાર નાખવો બે છે અને તે તે આક્રમ સર્વજ્ઞ કોવચી સુતરાં સહવે છે કારણ કે તેમણે બીજાં-વરાપકમને મૂળમાંથી નાશ કરેલ છે તેથી કવચાહાર કરવાની શક્તિ વિશેષરૂપે સહવે છે

(કિ) -તથાહીત્યારિઃ ઘનજોટીતિ ઘનજારકર્ણજ્ઞવો કર્ણજ્ઞ કવચકા વિરૂપાન્નકવચાદ્ । તથેતિ વ્યવચનમે । પ્રાચીનેત્યારિઃ । વરસ્વરેતિ જ્ઞાથે કવચમાહારો માસિ કવચમારે ચ કવચ વાસ્તવેત્યેત્યમ્માર । તથાપી કરત્કવચકવચિદ્ધાવતકારે કવચમારો ન કુચિયુચ । વિરોચાદ્ । ક્ષિતીયેતેસિ ધદાન્નવસામેચ । તથેતિ સર્વથે । તત્સેપેતિ કવચમાહારોવચિવિવલ્લ ।

કુર કારણમપિ શાશ્વત્ કામ્બન્તરં ચા વિરોચનધિરોદેત્ । શાશ્વતમપિ કવચનીતં વસ્તુ સ્યુષ્કારહેતુપાત્રાદિક્કમ્ બૈદારિકકર્મરિં ચા । ન પ્રથમમ્ ચતો યદિ સર્વથેસિ સવેદનં કવચનીત્વપુદ્ગલેકિરોપ્યુરોં ચરયેત્ । ધવાનીમસ્મદાદિસિચિનમપિ તથા ત્યાદ્ । ન કવચ સક્યત્કરવરિચિચિગનિચેગાડ્યકારનિરુક્મ્ ચિક્કર્લ પ્રવીણાકોચેન્નાડ્યપિ ન તથા મચ્ચિ । તથા ચ કરત્કવચકિતાહારગોચરજ્ઞાનેત્પાલેડ્ડસ્મદાદીનામપિ તદ્મચો મ્બેત્-જ્ઞયજ્ઞો ! કિમપિ નૂતનતત્પાલોકકૌસલ્યમ્ ચદામ્બન્યપિ નાહારાપેષ્ઠા । અસ્પદાદૌ તથોચિરોચાકચોષ પચ ક્ષિ તથ ત્વચિતિપણાશુપામ તસ્માત્સ્મદાદીનામ્ગોચત્વાત્ ચયાડ્ડમચાદૌ જ્ઞાનતારતમ્યાલ્લયોમસ્તસ્થ નિ શેલચિવચ્ચક્ય પ્રતિવચાચિત્તિ । પાત્રાદિ પ્શોડ્યપિ નાડ્યજ્ઞ મ્માસ્તામ્હૈતાં પાચિપાત્રચાત્ । ઇતરપામપિ કેચચિન્નાં ત્વક્રમ્માત્રેજ ત્ત્ સવિરોચતુર્ધરં સ્પત્ય મમકારકારવલયા ચા તત્રાચિમ સમન્તરવચ્ચપ્રદારૈવો પ્શોગ । ક્ષિતીમ્બોડ્યપિ નાસ્ચિ નિમોહ્યલન તેવા તત્ર મમકારચિદ્ધાત્ । ન ચ પાત્રાદિમ્બે મ્બિલ્લમ્બેચાનેને ચક્યમ્બાવોડસ્તિ શરીરમાષેડ્યપિ ધદાકવચસદ્ધાત્ ઇતરબનેષૂમચમાષેડ્યપિ તદ્દર્શનાત્ । બૈદારિકકર્મરિમપિ ન તેજ વિરોચમપ્યુચિવત્ કેચકોત્પચિત્કમન્તરમેચ તદ્માચાપ્તે ।

કુર કવચાહારના કારણ સાથે સર્વજ્ઞનેા સદ્ધાનવસ્થાનરૂપ વિશેષ કહે છે તે તે વિશેષ જ્ઞાણ કારણ સાથે કે આક્રમન્તર કારણ સાથે છે । જ્ઞાણ કારણ સાથે કહે છે તે કવચનીય (કેળીઆને ચોચ આહારકિ) તે જ્ઞાણ છે કે કવચનીય વસ્તુ લાચના સાધન રૂપ પાત્રાદિ છે કે બૈદારિકકર્મરિ ? કવચનીય વસ્તુ સાથે સદ્ધાનવસ્થા નરૂપ વિશેષ કહે છે તે તે શોચ નથી, કારણ કે સર્વજ્ઞનુ યાન કવચનીય પુદ્ગલો સાથે વિશેષી કોચ તે-આપક્ષ -વન પવ્ય કવચનીય પુદ્ગલો સાથે વિશેષી કોચુ બેકરેશ કારણ કે અધ્યાહ કવચના સ્વેનાં કિરણો સાથે અધ્યક્ષરનેા વિશેષ કોચ

તો દીવાના પ્રકાશ સાથે પણ વિગેધ છે જ અને તે રીતે હુથ્રેગીમા રહેલ આહારના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિને કાગળે આપણામા પણ ક્વલાહારને અભાવ થઈ જશે આ પ્રકારે તમારી આ નવીન તત્ત્વાલોકનની કુશલતા પણ આશ્ચર્યરૂપ છે કાગળ કે આથી તો તમારે પણ આહારની અપેક્ષા નહીં ગંદે જે આપણામા જ્ઞાન અને ક્વલનીય પુદ્ગલોના વિગેધની પ્રતીતિ હોય તો તેને આધારે કેવલીમા પણ જ્ઞાન અને ક્વલાહારના પુદ્ગલોના વિગેધની પ્રતીતિ કરી શકાય જેમ કે સ્વયં અર્હંતનું સર્વજ્ઞત્વ તો આપણને પ્રત્યક્ષ નથી છતાં પણ આપણામા જ્ઞાનની તત્ત્વમતાનો જે ઓધ છે તે જ્ઞાનની સર્વવિપયતા મિદ્ધ કરે છે અર્થાત્ જેવી ગીતે આપણામા જ્ઞાનતાત્ત્વમતાનો જે અનુભવ છે, તેને આધારે આપણે જ્ઞાનની સર્વવિપયતા મિદ્ધ કરીએ છીએ, જે કે સર્વજ્ઞત્વ આપણને પ્રત્યક્ષ નથી તેવી જ રીતે આપણામા જ્ઞાન અને આહારનો વિગેધ અનુભવાય તો જ સર્વજ્ઞમા પણ તેવો વિગેધ છે જેમ મિદ્ધ કરી શકાય પણ આપણામા તો જ્ઞાન અને આહારનો અવિરોધ છે પાત્રાદિ સાથે પણ મહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ યોગ્ય નથી, કારણ કે અર્હંત્નું લગવાનું તો કરપાત્રી હોય છે અને સામાન્ય કેવલીના જ્ઞાન સાથે પાત્રાદિનો વિગેધ કહો તો-શું પાત્રના સ્વરૂપ માત્રથી વિગેધ છે કે પાત્ર પ્રત્યે મમત્વને ડારણે? સ્વરૂપમાત્રથી વિગેધ કહો તો તે અનન્તર કહેલ ક્વલનીય પુદ્ગલના વિગેધના ખડનથી ખડિન યર્જ જાય છે, અર્થાત્ જેમ આપણા જ્ઞાન અને પાત્રને વિરોધ નથી તેમ સામાન્ય કેવલીના સર્વજ્ઞત્વને અને પાત્રને ક્યો વિરોધ નથી મમત્વને કાગળે પણ વિગેધ ઘટી શકતો નથી કાગળ કે અરિહંત લગવાનું કે સામાન્ય કેવલીઓ નિર્મોહી છે માટે તેઓને પાત્રાદિમા મમત્વભાવ ઘટી શકતો નથી જે પાત્રાદિ હોય તો મમત્વ થાય જ એવો પણ નિયમ નથી, કારણ કે જે એવો નિયમ માનવામા આવે તો શરીર હોવાથી તેમા પણ મમત્વભાવની ઉત્પત્તિ માનવી પડશે કારણ કે-સામાન્યલોક (આમ જનતા)-મા પાત્રાદિ અને શરીર એ અન્ને હોય છે ત્યાં તેઓનું તે ણન્નેમા મમત્વ જેવામા આવે છે અર્થાત્ શરીર હોવા છતાં જેમ કેવલીઓને તેમા મમત્વભાવ નથી, તેમ પાત્રાદિ હોય છતાં તેમા કેવલીઓને મમત્વભાવ હોતો નથી ઔદારિક શરીરનો પણ સર્વજ્ઞત્વ સાથે વિરોધ નથી કારણ કે-તે વિરોધ હોય તો કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય કે તરત જ તે ઔદારિક શરીરનો અભાવ થઈ જવો જોઈએ પરંતુ થતો નથી માટે વિરોધ નથી

(૫૦)-સમનન્તરપક્ષપ્રહારેણૈવેતિ અસ્મદાદિસંવેદનમપીત્યાદિરૂપેણ । અનેનેતિ મમકારેણ ॥

(ટિ૦) કવલનીયમિતિ અન્નાદ્ય શાકાગ્નચાયમ્ । તદુપહારેતિ કવલનીયવસ્ત્વાનયન-કારણમ્ । તથા સ્યાદિતિ અસ્મદ્જ્ઞાનમપિ કવલાહારેણ વિરુદ્ધ ભવેત્ । ન તયૈતિ બન્ધક્ષરનિકુઠ્ઠમ્વ પ્રદીપેન સમ વિરુદ્ધ ન । તથા ચૈતિ કવલાહારજ્ઞાનયોર્વિરોધસદ્ભાવે સતિ હસ્તસ્થિતકવલજ્ઞાનમપ્યસ્માક ન સ્યાત્ । સ્વલ્પમપ્યસ્મજ્ઞાન તથા નિર્મૂઝ્નાશમાસાદયેત્ । અસ્મદાદાદિત્યાદિ' । તયોરિતિ જ્ઞાન-કવલનીયાશરપુદ્ગલો । ધ્વજ્વલોદ્ય ઇતિ વિરોધજ્ઞાનમિતિ । તન્નેતિ સર્વજ્ઞત્વે । તત્પ્રતિપત્તૌ વિરોધ

૧ કેવલાવરણકર્મણારિતિ અન્તરાયક્ષયાત્ પ્રાપ્નોતિ આહર્તુશક્ત્યોતિ કેવલ ન પલાયતે હત્યધિકમુદ્ધિતે

અથ મોહસહકૃત તત તત્કારણમ્ । તદસદ્ગતમ્, ગત્યાદિકર્મણામિવાસ્યાપિ મોહસાહાયકગૃહિતસ્યૈવ તત્ર તત્કારિત્વાવિગેયાન્ । અથાશુભપ્રકૃતય ણ્વૈતસ્ય સાહાય-કમપેક્ષન્તે, નાન્યા ગયાદય, અશુભપ્રકૃતિચ્ચેયમસાતવેદનીયરૂપેતિ ચેન્ । તન્કિમિય પરિમાપા ' અન્મદાદૌ તથાદર્શનાદેવ કન્ચન ડતિ ચેત્ । નનુ શુભપ્રકૃતયોડય સ્મદાદૌ મોહસહકૃતા એ સ્વકાર્યકારણક્રોશ્લમગ્લમ્પમાના વિલોકયાશ્ચકિરે, તતસ્તા અપિ તથા સ્યુ, તતો નૈતદ્વયસ્ય મોહાપેક્ષસ્ય તન્કાગ્નચમ, કિન્તુ સ્વનન્ત્રસ્ય । તત્ચ કેવલિન્યવિક્લમસ્યેવ । તન્ન કાગ્ન કેવલિન્ત્વેન વિસ્થયતે ।

આભ્યન્તર કારણ માથે મહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ હોય તો તે આભ્યન્તર કારણ ગરીર છે કે કર્મ ? ગરીરનો તો મર્વજત્વ સાથે વિરોધ નથી કારણ કે ભોજનમા અતરગ કારણરૂપ તૈજસ ગરીર છે, અને તે તૈજસ ગરીરની સત્તા સર્વજત્વ સાથે તમોએ પણ સ્વીકારેલ જ છે, કર્મનો વિરોધ હોય તો-તે ઘાતી છે કે અઘાતી ? ઘાતી હોય તો-તે મોહનીય છે કે મોહનીયથી ભિન્ન ? મોહનીયથી ભિન્ન કહો તો તે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય છે કે અતગય છે ? જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કહી ગડશો નહીં કારણ કે તે બન્ને કર્મો અનુક્રમે જ્ઞાન અને દર્શનને જ રોકવામા સમથ છે માટે તે બન્ને કર્મો કવલાહારનુ કારણ બની શકતા નથી અતગય કર્મ કહો તો તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી કારણ કે-અતરાય કર્મનો વિલય એ જ કવલાહારનુ કારણ છે અને તે અતરાય કર્મનો મપૂર્ણતા નાશ કેવલીમા તમે પણ માનો છો કવલાહારનુ કારણ મોહ છે અને તે સર્વજત્વનો વિરોધી છે-એમ કહો તો તે મોહ ખાવાની ઇચ્છાએ કવલાહારનુ કારણ છે કે મામાન્યરૂપે ? ખાવાની ઇચ્છા હોય તો કવલાહાર થાય એ પ્રથમ પક્ષ કહો તો શું બધા આત્મામા એમ બને છે, કે આપણમા જ ? બધા આત્મામા એમ બને છે એ માનવુ તેમા કોઈ પ્રમાણ નથી

શકા-૨ એતન ક્રિયા હોય તે ઇચ્છાપૂર્વક જ હોય છે જેમ કે-વર્તમાન-કાલીન આપણી ક્રિયાઓ ઇચ્છાપૂર્વકની છે, તેમ ભોજનક્રિયા પણ એતનક્રિયા હોવાથી ઇચ્છાપૂર્વકની જ છે- આ અનુમાન પ્રમાણથી ઇચ્છાપૂર્વક કવલાહાર ક્રિયાની સિદ્ધિ છે કારણ કે પ્રમાતા પુરુષ પ્રથમ પદાર્થને જાણે છે પછી તેની ઇચ્છા કરે છે ત્યારબાદ તેને માટે પ્રયત્ન કરે છે અને છેલ્લે તેને સિદ્ધ કરે છે

સમાચાન-તમારુ આ ડ્યન ધરાગર નથી કરણ કે-મૃતેલા મદોનમત્ત અને મૂર્છા પામેલ પુરુષાદિમા ક્રિયા જોવાય છે પણ તે ઇચ્છાપૂર્વકની નથી માટે હેતુ વ્યભિચારી છે

શકા-એતનક્રિયાને સ્વવશએતન ક્રિયા એવુ વિશેષણ આપીશુ કેવળ એતનની નહી પણ જેનુ એતન્ય સ્વાધીન હોય છે એવા આત્માની ક્રિયા ઇચ્છાપૂર્વકની હોય છે સુસાદિનુ એતન્ય તેમને અધીન નથી તેથી તેમની ક્રિયા ઇચ્છાપૂર્વક ન થાય,

સમાધાન—જેમ જેવુમા વિશેષણ આપવાથી જુવોહા હોવ નિવૃત્ત થાય છે તે પણ તમારો જેવુ અભિમાની જ છે કારણ કે કેવલીની બતિ-સ્થિતિ-મેમણુ આદિ કિયાઓ સ્વસ્થ ચૈતન્યવાળા આત્માની હોવા છતાં ઇચ્છાપૂર્વક નથી.

આપણામા જ આવાની ઇચ્છા કવચાહારણુ કારણુ છે બધામાં નહીં—જેમ કહો તેા જામને તે સિદ્ધ જ છે અર્થેનુ ખવાની ઇચ્છાહુપ મિહનીય કમ આપણુ જેવામા કવચાહારણુ કારણુ છે—જે સાધુ જામને સિદ્ધ છે કારણુ કે કેવલીમાં તેા વેદનીયાદિ કમના ઉદયથી જેજન કિયા મિહ છે પરતુ કેવલ આપણુમાં મિહને કારણુ તે છે વધી સામાન્યથી પણુ મિહ કવચાહારણુ કારણુ નથી કારણુ કે—જે રીતે તેા આલણુ ઊભા રહેવુ વિસણુ ઊડવુ વિરેરે કિયાઓમાં પણુ મિહ જ કારણુરૂપ થમી જાને જે જેમ માનશે તેા કેવલીજગવાનમા મિહનેા જાલાય હોવાથી આલણુ વિરેરે કિયાનેા જાલાય થશે. તેા પછી તીર્થપ્રવૃત્તિ પણુ કમ રીતે થશે.

શબ્દ—આલણુ ઊભા રહેવુ વિરેરે કિયાઓમાં મત્યાદિ (નામ) કમ કારણુ છે પરતુ મિહ કારણુ નથી.

સમાધાન—તેા પછી કવચાહારણુ કારણુ પણુ વેદનીયાદિ કમ છે, પરતુ મિહ નથી—જે પણુ માની હો.

સર્વજ્ઞતા સાથે કવચાહારણુ કારણુરૂપ જાલાતીકમનેા વિરોધ હોવ તે તે જાલાતીકમ નામકમના બેદરૂપ આહાર પચાસિ છે કે વેદનીય ? આ જાનેમાંથી પ્રત્યેકને કવચાહારણુ કારણુ તરીકે માનવાં તે ઉચિત નથી કારણુ કે તમા પ્રકરણુ નામકમનેા ઉદય હોવ ત્યારે વેદનીય કમના ઉદયથી અત્યત પ્રબળવિત જડરા જિથી સતત થઈ ને પુસ્ત્ર આહારને લે છે આ રીતે આહારપચાસિ (નામકમ) જાને વેદનીય કમ જે જાને મળીને જ કવચાહારણુ કારણુરૂપ છે પરતુ સર્વ જ્ઞતા સાથે તેા તેમનેા ક્રોધ વિરોધ નથી. કારણુ કે સર્વજ્ઞને વિષે આહારપચાસિ નામકમ જાને વેદનીય કમ જે જાને તમાજે પણુ માનેલ જ છે.

શબ્દ—આહારપચાસિ નામ કમ જાને વેદનીય કમ અથારે મિહ સાથે હોવ છે ત્યારે તેઓ કવચાહારણુ કારણુરૂપ છે.

સમાધાન—જે કમન પણુ મુક્તિસત્રત નથી કારણુ કે મત્યાદિ કમીની જેમ આહારપચાસિ નામકમ જાને વેદનીયકમ જે જાને મિહનુ સહકર વિના જ સર્વજ્ઞમાં કવચાહાર કિયા કરાવે તેમ વિરોધ નથી અર્થેનુ જેમ કેવલીમાં મત્યાદિ કિયાઓ મિહની સહાય વિના થાય છે તેમ સ્થિજનકિયા પણુ મિહ વિના જ થાય તેા જેમા કોઈ પણુ જાતનેા વિરોધ નથી.

વિમલર—અશુભ કમપ્રકૃતિઓ જ મિહની સહાયની અપેક્ષા રાજે છે પણુ મત્યાદિ શુભ કમપ્રકૃતિઓ તેની અપેક્ષા સખતી નથી. જાને કવચાહાર (શુભકિયા) તેા અશુભ પ્રકૃતિ છે કારણુ કે તે જાલાતાવેદનીય (કુળ) રૂપ છે.

શ્વેતામ્બર—તમે આવી પરિભાષા શાથી કરો છે કે અશુભ પ્રકૃતિઓ મોહની અપેક્ષા ગણે છે ?

દ્વિગમ્બર—આપણામા અશુભ પ્રકૃતિઓ મોહની અપેક્ષા ગણે છે, માટે અન્યત્ર પણ રાજે

શ્વેતામ્બર—એમ માનશે તો આપણામા તો શુભ પ્રકૃતિઓ પણ મોહની સહાયથી જ પોત પોતાના કાર્યમા કાચુતા ધાગણુ કરતી જોવાય છે, માટે કેવલીની શુભ પ્રકૃતિઓ પણ મોહની અપેક્ષા ગણે એમ માનવું પડશે અર્થાત કેવલીમા મોહ છે જ નહિ તેથી મોહની અપેક્ષા ગણવાનો પ્રશ્ન જ નથી આ ઉપરથી એમ મિદ્ધ થાય છે કે આહારપર્યાપ્તિ અને વેદનીયકર્મ મોહની સહાયતા વિના જ આહારનું કાચુ છે, અને તે બંને કેવલીમા પણ અવિકલ છે જ અર્થાત કેવલીમા તેને કારણે કવલાહાર થશે જ આ પ્રકારે કવલાહારના કારણુ અને મર્ધજાત્યનો મહાનવસ્થાનરૂપ વિરોધ નથી-એ મિદ્ધ થયું

(૧૦) અથ મોહસહકૃતમિતિ ગયે અમ્યેતિ આહારપર્યાપ્તિવેદનીયસ્ય । તન્નેતિ સાર્વર્યે । તત્કારિત્વાવિરોધાદિતિ કવલાહારકારિત્યાવિરોધાત્ ।

(ટિ૦) નાદ્યસ્તયોર્જ્ઞાનદર્શનાવરણયો । તત્કારણત્વેતિ કવલાહારકારણત્વમ્ । તત્કારણ ત્વાદિતિ કવલાહારકારણત્વાત્ । ન ઇ ત(ાયે સતિ મહાકુલપ્રવૃત્ત્યાડપિ સદ્ગુરુદોક્ષિતસ્યાપિ ગુરુ-તપશ્ચરણમરઘરણસમર્થસ્યાપિ ક્ષલપ્રાપ્તિર્ભવેત્ હષ્ટળકુમારયત્ । યદુક્તમ્—

“ સિરિષામુદેવતણુઓ સીમો ઇ તિલુકકસામિનેમિસ્સ ।

સઘ્વગુણાળ નિવાસો ઘળકળયસમિદ્ધનયરીણ ॥

મમમાળો વિ ન પાવહ મિફલામેત્ત પિ વઢળકુમારો ।

અમન્ટરનિશ્વસિત્યિશ્વમહાકમ્મદોસેળ ॥ ”

તસ્યેતિ અન્ટરાયયિલયસ્ય । સાકલ્યેનેતિ સકલતયા । સર્વયાન્ટરાયસ્ય નાશે કેવલો સ્પતિરિતિ ભાષ । તત્કારણમિતિ ક્ષલાહારકારણમ્ । સર્વધાપીતિ અસ્મદાદૌ સર્વજ્ઞત્વે ચ । ઇયમિતિ મોજનેચ્છા । દ્વિતીયે ત્વિતિ અસ્મદાદાધેત્વેતિ પક્ષે । અસ્મદાદૌ મોજનેચ્છા વર્તે, ન ચ સર્વજ્ઞે ઇતિ ન પક્ષકક્ષાપ્રવિયો ભવાન્ । સ પવેતિ મોહ એવ । તથા ચ્વેતિ મોહસ્ય ગત્યાદિકારણત્વે સતિ । 'તાસામપીતિ ગતિસ્થિતિનિપચાદોનામ્ । અથ ગત્યાદીત્યાદિ । તત્કારણમિતિ ગતિસ્થિતિનિપચાદિકારણમ્ । તથા યુક્તમિતિ કવલાહારકારણમુચિતમ્ । સમુદ્ધિતમિતિ મિલિતમ્ । પત્તદિતિ આહારપર્યાપ્તિવેદનીયકર્મદ્વયમ્ । તત્કારણમિતિ કવલાહારકારણમ્ । તદુપગમાદિતિ આહારપર્યાપ્તિવેદનીયકર્મદ્વયસ્વાજ્ઞીકારાત્ । અસ્યાડપીતિ આહારપર્યાપ્તિવેદનીયદ્વયસ્ય । તન્નેતિ સર્વજ્ઞે । તત્કારિત્વેતિ કવલાહારકારિત્યાવિરોધાત્ । પત્તસ્યેતિ મોહસ્ય । ઇયમિતિ આહારરૂપા । પરિભાષેતિ સિદ્ધાન્ટમણિતમ્ । તથાવર્શનાદિતિ આહારસ્વાસાતારૂપસ્વાવલોકનાત્ । તતસ્તા ઇતિ શુમપ્રકુનય । તયેતિ મોહસહકૃતા એવ મવેયુ । તત્ત્વેતિ સ્વતન્ત્ર દ્વયમ્ ।

३३ कर्म तु यदि विद्यम्, तदा तत् तत्र मोषादि । अविद्युत्कारणत्वं
 तत्रोपपत्तौ कवाक्यारोपनिवार्यं पक्षः । किञ्च किं नामाह्वारकार्यं शीर्षस्थेन व्याहृत्ये-
 रसनेन्द्रियोद्भवं मतिज्ञानम् प्यानयित्वा परोपकारकरणात्तराव विदुषिच्छादिभ्यावि-
 र्भाषणं पुगीपादिनुगुणिसर्तं कर्म, चानुपपत्त्याग्निा रिरसा निद्रा वा ! नाथ पञ्च ।
 तावमात्रेण रसनेन्द्रियज्ञानासम्भवात् अल्पवाञ्छरनिद्रागतिमुह्युह्युमपरिममदिसं-
 स्यात् शानेन्द्रियज्ञानमपि ज्ञेयम् । न त्रितीय केचकिनाः दैव्यशीघ्रात्प्राग् प्यानन-
 म्पुन्यमात् । तत्र च कवसाहारात्सीङ्गरात् तत्रभ्यानस्य च अज्ञानत्वात् अन्वया
 गच्छन्तीत्यपि कव मतिज्ञानं स्यात् न तुतीयं तुतीयवाममुद्भूतमात्रं पञ्च साधनां मुक्ते
 शोभशोभकात्पुनःकारावमरात् । न चतुर्थं परिप्राय हिनमिनाहारात्प्यनरात् । न
 पञ्चमं ममतादिनाऽजीर्णोत्पत्तिसाहाय्यं । न षष्ठं वनलास्थिन् क्रियमात्रं तत्रैव जुगुप्स्य
 संपत्तेन अन्वेषां वा न तावत् तस्यैव मगदत निर्मोहत्वेन जुगुप्साया अज्ञानस्य ।
 अत्रोपपत्तेरपि तत् किं मनुष्यदनुशामस्त्रतमनीमहत्सद्गुणार्था सम्प्रयामर्नदुर्गं मय-
 स्यात्तन्ने सा तेषां न संजायते ! अत्र अगहनं सातिगमकाद न तन्नाम्न्यं तेषां तद्वेत् ।
 तर्हि क्व एव तन्नीहारात्वं मतिज्ञानमुत्पत्तिसाहाय्यं न दोषः । साध्यान्वेषेवमिच्छित्तु
 विविधवैरो ककारणात् दोषाभावः । अपि समप्राप्तौ रिरसान्द्रियोर्मोहनीमकार्यत्वात्
 भगवति तु तदभावात् । सन्न कार्यमपि तस्य तेन विदुष्यते ।

३३ इन्द्राक्षरणा अथ नो सर्वज्ञस्य साधे सदानवस्थानस्य विशेषेण तेन
 देवकीमां व्याहारतु अर्थं (इत्य) लक्ष्णे उत्पन्न न वाच्यं परतु देवकीमां सभस्त
 आरक्षेथी व पन्न वेतो इन्द्राक्षर तो निचारी शश्व तेष नथी वली, अमेवभने
 पुत्रीमे लीमे दे इन्द्राक्षरतु मेवु इतु अर्थं ते दे के सर्वज्ञतनु विशेषी तौ
 शु रसनेन्द्रियथी उत्पन्न अथैव भतिस्यन, अथनभां विज्ञ, पराप्राप्तभां
 विज्ञ, शृङ्गादि व्याधि, धियापथिका नीक्षासदि निव क्रिया पातुनी वृद्धिथी
 अनी आभरीथानी धवला के निद्रा तौ रसनेन्द्रियथी उत्पन्न अथैव भतिस्यनने
 तो कही शशयी नथी आरवु के देवकीमां इन्द्राक्षरणा स लक्षे आरथी रसने
 न्द्रिय अन्व भनिस्यनने स लक्ष नथी अे अेष भतु केव तो (सभनस्यवृथा)
 देवान् मभूदे सनन परसावेक वृद्धोनी मुक्तेभना स लक्षथी श्रव्णेन्द्रियवन्व भनि-
 स्यन पवु देवकीने वतु अर्थमे. देवकीने शैवेरीना आरल पठेथं अथन भनेक
 नथी आरे लीमे विज्ञ पवु कही शशयी नथि अने शैवेरी अन्वस्थाभा तो
 इन्द्राक्षर आनेवव नथी, अने वती शैवेरीनु अथन तो शापकां छे व्याहार वेव
 आरथी अ अे अथनभा विज्ञ भतु देव तो अन्वदि क्रियाने आरवे पवु देवकीने
 अथनभा विज्ञ केभ नदि अथनी लीमे पक्ष पवु उच्यिन नथी आरवु के देवकी

લગવાનુ ત્રીજા પહોળાના મુહુર્ત્તમાત્રમા લોન કડી લે છે, ણાકીનો અમસ્ત કાલમા તેમને ઉપકાગને માટે અવકાગ છે જ ચોથો પક્ષ પણ યોગ્ય નથી કાગ્ણુ કે કેવલી લગવત સર્વપ્રકારે નાણીને હિતકાગી અને મર્યાદિત આહાર ગ્રહણુ કું છે તેથી તેમને શૂલાદિ વ્યાધિનો સલવ જ નથી ગત્યાદિ ક્રિયા દ્વાગ પણ ઇર્ષાપથિકાનો પ્રચગ છે જ માટે પાચમો પક્ષ પણ યુક્તિયુક્ત નથી છઠ્ઠો પક્ષ-નીહાગદિ નિવ ક્રિયા કરવી પડે તે પણ યોગ્ય નથી કાગ્ણુ કે નીહાગદિ ક્રિયા કરવામા કેવલીને પોતાને ઘૂણા થાય છે કે ખીનને? કેવલીને ઘૂણા થાય છે એમ તો કહી શકયો નહી કાગ્ણુ કે કેવલી નિમોહી હોવાથી તેમને ઘૂણાનો સલવ જ નથી ખીનઓને લુગુખ્યા- ઘૂણા થાય છે એમ કહો તો એમ પૂછીએ છીએ કે-માનવ-દાનવ અને દેવોના ઇન્દ્ર, અને તેમની હુન્દગે ત્રીઓથી વ્યાપ્ત મલામા વચ્ચગહિત અવસ્થામા ખેઠેલા લગવાનને તેમને તેઓને ઘૂણા કેમ થતી નથી ?

દિગ ખર-તીર્થ કાગ્ણુ લગવાનુ અતિગય યુક્ત હોવાથી તેમની નસતાથી લોકોને ઘૂણા થતી નથી

ગ્વેતાઅર-તો પછી લગવાનુ અતિગયવાળા હોવાથી જ તેમની નીહા-રાદિ ક્રિયા ગ્રમચલુવાળાને અદશ્ય હોવાથી આપણને ઘૂણાનુ કાગ્ણુ જ નથી અને મામાન્ય કેવલી તો એકાન્ત સ્થાનમા નીહારાદિ ક્રિયા કરે છે માટે કોઈ પણ વાતનો દોષ નથી

ધાતુની વૃદ્ધિથી કામક્રીડાની ઇછા એ માતમો, અને નિદ્રા એ આહમો પક્ષ પણ યુક્તિયુક્ત નથી કાગ્ણુ કે એ બન્ને કાર્યો મોહનીય કર્મના ઉદયથી જ થનારા છે પરંતુ કેવલી લગવતમા તો મોહનીય કર્મનો સર્વથા અભાવ જ છે આ પ્રકારે કવલાહારના કાર્ય અને સર્વજન્મનો પણ વિરોધ નથી

(૫૦) અસ્વીકારાદિતિ અસ્મામિ ગ્વેનામ્બરૈરપિ ॥૬૧॥૭૥

૧ દ્વિતીયવરિન્દ્રે વાદસ્થલસહવા-ઉપમાનસ્યાભાવત્તેરમાવસ્ય સમ્મથસ્ય ઐતિહ્યસ્ય પ્રાતિભસ્ય ચ પુવકુપ્રામાણનિરાકરગાનિ ૧ । ચતુષ પ્રાગ્વક્ષરિત્વનિરાસ ૨ । શ્રોત્રસ્યાપ્રાપ્યક્ષરિતા-નિરામ ૩ । તમદશાયવોદ્રૈવ્યત્વસ્થાપનમ્ ૪ । મીમાસકામિપ્રાયેણ સર્વજ્ઞનિષેધો યસ્તસ્ય નિરાકરણમ્ ૫ । શૈશ્વરજ્ઞ્યથિનિરાકરણમ્ ૬ । કેવલિન ક્વલાહારા નાસ્તીતિ વાદિદિગમ્બરનિરાકરણમ્ ૭ । એવ સત્ ॥

(ટિ૦) તદ્વા તદિત્યાદિ । તદિતિ કાર્યમ । તત્રેતિ સર્વજ્ઞે । તત્કાર્યમિતિ આહારકાર્યમ । તેનેતિ સર્વજ્ઞે । તાવન્માત્રેણેતિ ક્વલાહારસમ્બન્ધમાત્રેણવ । કિન્તુ ક્ષયાપગમેનૈષ । સર્વજ્ઞસ્ય તિવન્દ્રિયજ્ઞાનકમ સર્વથા ક્ષીણમ્ । અન્યથેતિ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનકર્મણિ અર્થાણે સતિ । તદ્વધ્યાનસ્યેતિ કેવલિસ્થાનમ્ । કેવલિન ઈન્દ્રેશોત્તરમ્માત્ [પ્રાગ્] યાનાનન્યુગમાત । તત્ર ચ ક્વલાહારામ્બો-કારાત્ । અન્યથેતિ અજ્ઞાથનાત્રે । પતદ્વિન્ન ઇતિ ધ્યાનાન્તરાય । અથાન્યેયમિત્યાદિ । સેતિ જુગુપ્સા । તેવામિતિ અન્યેવા માનવાકોનામ્ । તન્નાગન્યમિતિ મગવન્નિરાવરણકા । તેવામિતિ

૧ દ્વિતીયવરિન્દ્રેસ્થલસહવા-મુ । ૨ મુદ્રિતે આહારકાર્યમિતિ પાઠ । ૩ સાર્વજ્ઞ્યેન ઇતિ મુદ્રિતે ।

इह कार्यं तु यन् विद्वद्भ्यः, तथा च्छु तत्र मोत्यादि । अविष्णुकारणस्तु
 तत्रोत्पममान कवाल्हागोऽनिवार्यं पय । किञ्च किं नामाहारकार्यं सौर्षस्येन व्याहृष्यते-
 रसनेन्द्रियोद्भव मतिज्ञानम् प्थानवित्त परोपकारकरणान्तरात् विमूर्षिकादिभ्यापि
 ईर्ष्यापय पुगिषान्निभुगुसितं कर्म चातुपचवाग्निन्ध रिरसा निद्रा वा । नाच फल ।
 ठाकमात्रेण रसनेन्द्रियज्ज्ञानासम्भवात् अन्ध गज्जरनिष्करनिग्लुगनिग्लुगुमुमपरिमणिसक-
 न्यार प्रायेन्द्रियज्ञानमपि म्येत् । न द्वितीय केचिन्नि वैश्वशीप्रारम्भात् प्राग् प्थानम्भ-
 न्युम्भमात् । एत च कवलाहारान्वीकारात् सपथानस्व च शाश्वतवात् अन्वया
 गच्छतोऽपि क्व नष्टमिन्न स्वात् । न तृतीय तृतीयसाममुहूर्त्तमात्र पय मत्कर्ता मुक्ति
 सेवमरत्यकाशुपकारावमगत् । न चतुर्थ परिश्रय द्वितीयाहारान्यवहारत् । म
 पञ्चम गमत्यादिनाऽगीर्ष्याप्यसहात् । न षष्ठ मत्स्वस्तिमत् किञ्चमात्रे सत्त्वे च सुमुम्भ
 संपन्नेत् अन्वेषां वा । म तावत् तत्त्वे च मात्तन निमोक्षत्वेन जुगुप्साया असम्भवात् ।
 अथाऽन्वेषाम् तत् किं मनुष्यदनुजामरन्त्रप्रमगीसहस्रसङ्क्रम्यां समायापनेच्छे मय-
 त्वासीने सा तेषां न संवायते । अथ मगवत मातिशयवाद् न कल्पान्मं तेषां तवेत्तु ।
 तर्हि तत् एव तन्वीहारस्य मान्यचक्रुषामाह्वयवाद् न दोष । सामान्यवेमकिञ्चित्तु
 विविक्त्येसे ककरणाद् दोषायाम । नापि सप्तमाद्यमौ रिरसात्रिबोर्षोऽहनीमकार्कवात्
 मगति तु तदमावात् । तन्ने कार्यमपि तस्व तेल विद्वम्भते ।

इति इन्द्राहारना अर्थने सर्षद्वय स्याथे सक्षानवत्स्थानरूप विशेष होय ते
 केवलीमां अकारणु अर्थ (इत्) कवे उत्पन्न न थाच, परतु केवलीमा सभरत
 अरवोषी उत्पन्न भते इन्द्राहार ते निचारी शअथ तेम नथी कणी अमे तभने
 पुठीले धीले के इन्द्राहारनु मेतु इतु अर्थ छ के ने सर्षद्वयनु विशेषी छी
 शु रसनेन्द्रियधी उत्पन्न सयेक भविज्ञान, ध्यानमां विज्ञ, पशुपद्वरमां
 विज्ञ, शुद्धादि न्यापि धियां चक्रिडा नीकाशदि निच क्रिया भातुणी चक्रिधी
 वती अमकीयनी अथवा के निद्रा छी ? रसनेन्द्रियधी उत्पन्न सयेक भविज्ञानने
 ते अही सभ्यो नही अरवु के केवलीमा इन्द्राहारना सलभे भात्रधी रसने
 निद्रय अन्ध भविज्ञानने सलभ नथी ले लेम शतु होय ते (सभनसखुमा)
 ईशान्य सभुके सतत वरदानेक श्रुतीनी सुभधना सलभधी श्रुतिनिद्रयअन्ध भवि-
 ज्ञान पयु केवलीने शतु अर्थले, केवलीने शैवेयीना प्रारभ पछेसा ध्यान मानेक
 नथी भा? धीले निद्रय पयु अही शभ्यो नकिं अने शैवेयी अन्धभां ते
 इन्द्राहार मानेक अ नथी, अने वत्री शैवेयीनु ध्यान ते शास्त्रेण छ अकारण तेवा
 भात्रधी अ ने ध्यानमां विज्ञ शतु होय ते अन्धदि क्रियाने अरवु पयु केवलीने
 ध्यानमा विज्ञ केम नकिं थायां नीले पक्ष पयु चिन नथी अरवु के केवली

१ अथ लघुवर्ष-सुपा २ अथ ठेग म्य सुपा ।

ભગવાન્ ત્રીજા પહોળા મુદૂર્ત્તમાત્રમાં ભોળન કરી લે છે, બાકીનો સમસ્ત કાલમા તેમને ઉપકારને માટે અવકાશ છે જ એથી પક્ષ પણ યોગ્ય નથી કાઠણ કે કેવલી ભગવત મર્વપ્રકારે જાણીને હિતકારી અને મયાદિત આહાર ગ્રહણ કરે છે તેથી તેમને ગૂલાદિ વ્યાધિનો સભવ જ નથી ગત્યાદિ ક્રિયા દાગ પણ ઇયાંપચિકાનો પ્રસંગ છે જ માટે પાચમો પક્ષ પણ યુક્તિયુક્ત નથી છઠ્ઠો પક્ષ-નીહાગદિ નિદ્ર ક્રિયા કરવી પડે તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે નીહાગદિ ક્રિયા કરવામા કેવલીને પોતાને ઘૂણા યાય છે કે ખીજને? કેવલીને ઘૂણા યાય છે એમ તો કહી શકશો નહી કાઠણ કે કેવલી નિમોંડી હોવાથી તેમને ઘૂણાનો સભવ જ નથી. ખીજઓને બુગુપ્તમા- ઘૂણા યાય છે એમ કહો તો અમે પૂછીએ છીએ કે-માનવ-દાનવ અને દેવોના ઇન્દ્ર, અને તેમની હનુગે સ્ત્રીઓથી વ્યાપ્ત સભામા વચ્ચરહિત અવસ્થામા ખેડેલા ભગવાનને જોઈને તેઓને ઘૂણા કેમ થતી નથી ?

દિગંધર-તીર્થ કર ભગવાન્ અતિશય યુક્ત હોવાથી તેમની નમ્રતાથી લોકોને ઘૂણા થતી નથી

શ્વેતામ્બર-તો પછી ભગવાન્ અતિશયવાળા હોવાથી જ તેમની નીહારાદિ ક્રિયા અર્ચાશ્રુવાળાને અદૃશ્ય હોવાથી આપણને ઘૂણાનુ કારણ જ નથી અને સામાન્ય કેવલી તો એકાન્ત સ્થાનમા નીહારાદિ ક્રિયા કરે છે માટે કેઈ પણ જાતનો દોષ નથી

ધાતુની વૃદ્ધિથી કામક્રીડાની ઇચ્છા એ માત્રમો, અને નિદ્રા એ આઠમો પક્ષ પણ યુક્તિયુક્ત નથી કારણ કે એ બંને કાર્યો મોહુનીય કર્મના ઉદયથી જ થનાગ છે પરંતુ કેવલી ભગવતમા તો મોહુનીય કર્મનો મર્વથા અભાવ જ છે આ પ્રકારે ક્વલાહારના કાર્ય અને સર્વજ્ઞત્વનો પણ વિરોધ નથી

(૫૦) અસ્વીકારાદિતિ અસ્મામિ શ્વેતામ્બરેરવિ ॥૬॥૭॥

૧ દ્વિતીયચરિન્છેદે ઘાદસ્થલસહ્યા-ઉપમાનસ્યાર્થાપત્તેરમાવસ્ય મમ્મવસ્ય એતિહાસ્ય પ્રાતિભસ્ય ચ પૃથક્પ્રામાણ્યનિરાકરણાનિ ૧ । ચતુષ્ય પ્રાપ્યક્ષારિત્વનિરામ ૨ । શ્રોત્રસ્વાપ્રાપ્યક્ષારિતા-નિરાસ ૩ । તમદશાયયોદ્રેવ્યત્વસ્થાપનમ્ ૪ । મીમાસકામિપ્રાયેણ સર્વજ્ઞનિષેધો યસ્તસ્ય નિરાકરણમ્ ૫ । શ્વેતરુદ્ધિનિરાકરણમ્ ૬ । કેવલિન ક્વલાહારા નાસ્તીતિ વાદિદિગમ્બરનિરાકરણમ્ ૭ । એવ સપ્ત ॥

(ટિ.) તદ્વા તદ્વિત્યાદિ । તદ્વિતિ કાર્યમ્ । તત્રેતિ સર્વજ્ઞે । ૨ તત્કાર્યમિતિ આહારકાર્યમ્ । ૩ તેનેતિ સર્વજ્ઞેન । તાવન્માત્રેણેતિ ક્વલાહારસમ્યન્ધમાત્રેણેવ । કિન્તુ ક્ષયોપશમેનેવ । સર્વજ્ઞસ્ય ત્વિન્દ્રિયજ્ઞાનકમ સર્વથા ક્ષીણમ્ । અન્યથેતિ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનકર્મણિ અર્ક્ષીણે સતિ । તદ્ધ્યાનસ્યેતિ કેવલિધ્યાનસ્ય । કેવલિન શૈલેશીપ્રારમ્ભાત્ [પ્રાગ્] ધ્યાનાનભ્યુગમમાન । તત્ર ચ ક્વલાહારાસ્વીકારાત્ । અન્યથેતિ અશાશ્વતત્વે । પત્તદ્વિહ્ન હ્વિ ધ્યાનાન્તરાય । અથાન્યેવામિત્યાદિ । સ્તેતિ હુગુપ્સા । તેવામિતિ અન્યેવા માનવાદાનામ । તન્નાગ્ન્યમિતિ ભગવનિરાવરણાત્ । તેવામિતિ ૧ દ્વિતીયચરિન્છેદસ્થલસંસ્થા-સુ । ૨ મુદ્ધિતે આહારકાર્યમિતિ પાઠ । ૩ સાર્વજ્ઞ્યેન ઇતિ મુદ્ધિતે ।

कवलेत्प्रादीनाम् । तत्रेतिरिति ह्युप्यकारणम् । उत एवेति सतिशब्दवाच्ये । तस्मीद्वारस्येति
 वर्षद्वयीहारस्य । तत्कारणादिति बीहारकारणम् । तद्विधायादिति रिच्छन्निष्कव्यात् ।

तस्मैत्पदि । तस्येति स्वप्नहारस्य । तेमेति लण्ड्येन ।

१४ नापि सहस्रादि नतस्तासहस्रं छयत्त्वन्वम् अन्वर वा निमित्तम् । न
 तावदाद्यम्, समकवाचस्विनादात्पदत्वेनासिद्धे । अस्मदादौ तत्पादर्शनात् तत्साहस्रवर्षनिव
 मोपगमे यमनादेरपि तत् सहस्रं स्यात् । अन्वत्तु करकत्रपाठनादि मवति तत्सहस्रम्,
 न तु केवळिनेन विरुद्धम् । एकमुपरचरादिकमपि न केवळिनेन विरुध्यते । इति त्वितं
 कवळाहारसर्वज्ञत्वयोरकितोप्यदिति हेतु सिद्धिवन्तकवळन्पुर इति ॥ २७ ॥

इति प्रमाजनपतरबालोके श्रीरत्नप्रमाचार्यपिरचितार्था
 रत्नाकरावतारिक्यस्फुटीकृत्या मस्यस्यस्वरूप
 निर्णयो नाम त्रितीयः परिच्छेदः ॥

हेतु एवमि इत्याकारण्य सद्धवरादि पञ्च सर्वज्ञत्वना विरोधी नभी अरक्षु के
 ज्ञमे तमने इतीजे जीजे के इत्याकारण्य सद्धवर उद्भूतस्वपञ्चु छे के जीजु
 मंथं ? पकेतौ पञ्च ते अती सञ्चौ नभी अरक्षु के वारी प्रतिपत्ती उक्तमने केवलीभं
 उद्भूतस्वपञ्चु आन्व नभी आपञ्चाम आकार साधे उद्भूतस्वपञ्चुत् साद्धवर्ष
 ज्ञेयमा आवे छे भाटे सर्वत्र इत्याकार साधे उद्भूतस्वपञ्चुत् साद्धवर्ष केपु
 ज्ञेयं ज्ञे ज्ञेयो निवम स्वीकार्यो ते अत्यादिद्विषाज्येभ्य पञ्च उद्भूतस्वपञ्चुत् साद्ध
 वर्षं भानपु पश्ये, इत्युप्य विमिश्रेण उक्तम अवन अदि अन्व पदाभेने इत्या
 कारभा सद्धवार छे ते लते कोष पञ्च सव स्तन साधे तेने विरोध नभी, ज्ञे न
 प्रभावे इत्याकारण्य उत्तरजरादि पञ्च सव स्तन साधे विरोधी नभी, आभी इती
 इत्याकार ज्ञने सर्वज्ञत्वने अनिरोध कोवाधी ज्ञेय आभारा छेतुनी सिद्धिने
 निश्चय मये २७

जे प्रभावे प्रभाजनवतत्त्वतैः नामना ज्ञेयनी श्री रत्नप्रकाशाथ मद्धराज
 निरचित रत्नाकरावतारिक्य नामनी ह्युप्येभ्यना प्रत्यक्ष स्वकारणे निवर्ष
 नामना जीजा पस्विछेदने श्री रत्नप्रकाश चित्रादि आशीन (अर्जु) तीर्थोकार
 श्री विज्ञानीतिसुत्रीवरलण्य सिध्यात्पु मुनि भवधनिश्चयलजे स्वमक्यास
 यमने इरेण सुज्ञं व्यापानुवाद पूजुं मये ।

(२) अस्मदावतिष्ठादि । तद्वैति अहारच्छयत्त्ववपी उद्भूतस्वपञ्चमत् । तत्साह
 ववेति वर्षद्वयेति च्छयत्त्ववत्त्ववर्षव्यवहारे इति । तद्विधि च्छयत्त्ववत्त्वम् ॥ २ ॥

इति श्रीसाधुपुत्रिमायस्त्रीयधीमशाचार्यगुणवर्गसूत्रिदिशिष्यप वामयगुर्धिर
 चित्ते रत्नाकरावतारिक्यदिशिष्यवन्दे द्वितीयः परिच्छेदः समाप्तः ॥ ३ ॥

રત્નાકરાવતારિકાનાં ટિપ્પણો

પ્રથમ પરિચ્છેદ

૧ ૮ 'સિદ્ધયે' આ મગળ શ્લોકની 'શતાર્થી' નામે ટીકા જિનમાણિક્ય ગણિએ રચી છે નામ શતાર્થી છે પણ આમા આ એક જ કારિકાના બુદ્ધા બુદ્ધા ૧૧૧ અર્થ કરવામા આવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે-વર્ધમાન જિનની સ્તુતિ ૧૨, સિદ્ધાર્થનૃપ ૧, ત્રિશલા ૧, ગૌતમ ૧, નન્દિવર્ધન ૧, ઋષભથી માડી વર્ધમાન સુધીના ૨૪ તીર્થ કરો ૨૪, વૃષભ, વર્ધમાન, ચન્દ્રાનન અને વારિષેણુ આ ચાગ શાશ્વત તીર્થ કરો ૪, શત્રુજયતીર્થ ૧, રૈવતગિરિ ૧, સાધારણુ જિન ૬, સિદ્ધ ૨, આચાર્ય ૧, ઉપાધ્યાય ૧, સર્વ સાધુ ૮, વાચનાચાર્ય ૨, સ્વગુરુ ૨, વાણી ૧, જિનધર્મ ૨, સિદ્ધાન્ત ૩, સિદ્ધિ ૧, શ્રાદ્ધ ૨, સામાન્ય વ્યવહારી ૨, બ્રહ્મા-વિદ્યાતા ૩, વિષ્ણુ-નારાયણુ ૫, ભાવી તીર્થ કર તરીકે વિષ્ણુ ૧, શિવ ૨, પાર્વતી ૩, સૂર્ય ૨, ચંદ્ર ૧, રાજા ૧, પ્રદીપ ૩, અજિન ૧, કામ ૧, પિક ૧, મેઘ ૧, સહકાર ૧, નિમ્બ ૧, વાત ૧, રાત્રિ ૧, શલભ ૧, શરાવ ૧, અને સિદ્ધહેમ વ્યાકરણુ ૧ આ કૃતિ હજી છપાઇ નથી, આ કૃતિને અ તે જિનમાણિક્યના શિષ્ય વિજયે રચેલ પ્રશસ્તિ આપવામા આવી છે તેની રચના તેમણે ૧૫૩૯ વિક્રમ સ વતમા કરી છે આથી શતાર્થીની રચના પણ એ જ વર્ષમા પૂરી થઈ હશે તેમ માની શકાય આની હસ્તપ્રત અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયના હસ્તપ્રત ભ ડારમા છે અને તેનુ મુદ્રણ લા ૬ વિદ્યામદિર, અમદાવાદ તગ્કથી શરૂ કરવામા આવ્યુ છે

પ્રસ્તુતમા સિદ્ધિ શબ્દના અનેક અર્થો છે-સમગ્ર પ્રકારની ભૌતિક મ પત્તિ અન્યની સમાપ્તિ, વાયકને થતી સ્પ્તિ અને તે દ્વારા સુક્રિત

૧ ૧૦ 'દિગમ્બરસ્ય' અહી સૂચવેલ દિગમ્બર તે કુમુદચન્દ્ર છે અને વાદી દેવસૂરિ અને કુમુદચ દ્રનો વાદ મહારાજાધિગજ જયમિહુ દેવની સમક્ષ થયો હતો એમ પ કિત જ્ઞાનચ દ્રે ટિપ્પણમા ખુલાસો કર્યો છે આનુ મમર્થન તાડપત્રની એક હસ્તપ્રતની કાષ્ઠ પૃષ્ઠિકામા દોરેલા ચિત્ર ઉપરથી તથા યગશ્ચન્દ્રકૃત મુદ્રિત-કુમુદચ દ્ર નામના નાટકમાથી પણ મળે છે આથી વાદી દેવસૂરિનો દિગમ્બરાચાર્ય કુમુદચ દ્ર સાથે વાદ થયો હતો એ હકીકત સાચી જણાય છે

૪ ૪ 'લક્ષ્યમાણ' - આ પ્રથમ વિશેષણનો સરાશ છે કે- અમુદ રત્નાદિ અનેક પદાર્થો અને તેને સ ધરનાર જલથી યુક્ત હોય છે, તેમ આ સ્થાદ્વાદરત્નાકર નામનો અ થરૂપ લોકોત્તર અમુદ પણ વિવિધ પ્રમેયરૂપ પદાર્થો અને તેને સ ધરનાગ શબ્દોવી મ પદ્ધ છે આ ગાઅરૂપ અમુદમા જે પદાર્થોનુ વર્ણન છે તે અતિ ગલીર છે અને તેના પ્રતિપાદક જે શબ્દો છે તે પણ અભિપ્રેત અર્થનુ પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી નિદોષ છે

૪૪ 'સત્ત' હતો —આ બીજા વિશેષણને આશય છે કે- સમુદ્ર ઉછળવા તો એની નથી નથી રચના- આકૃતિથી મનોહર હોય છે. તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્ર પણ તેમા નિરૂપાન અનેક પ્રમેયોને કારણે મનોહર છે

૪૫ 'સતુલપત્ત' —આ ત્રીજા વિશેષણને આશય છે કે-સમુદ્ર એવું ક્ષણિકાત્મક આમન-વ્યયોથી યુક્ત મનોના નિરૂપિતી યુક્ત હોય છે તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્ર પણ નિરૂપમતિ ક્ષણિકાત્મક આપનાર આત્મભા-શાન્તના પરિવેશ પ્રકરણોથી યુક્ત છે

૪૬ 'ચિત્રપત્ત' —આ ચોથા વિશેષણને આશય છે કે- સમુદ્ર મિટા જાણે કાશા કુચાગ વ્યાજુરવીજોથી જોવાય તે પૂર્વે આશય જોવા અર્થ રત્નો આપે છે તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્ર પણ જુદી-સમઘટન રૂપ મહાવાનથી જાણ વેલકમ્બલિનત ક્ષાલિત્તવાવના આરિત્તમર્જના આધારમા તત્પર પુરુષોને પૂર્વ આશય જોવું મિલક રત્ન આપવું કરે છે

૪૭ 'વરચત્ર' આ પાંચમા વિશેષણને આશય છે કે- સમુદ્ર કોઈ-કોઈ સ્થાને વરચળાની બંધોને કારણે ડુર્ગમ છે તેમ આ અન્વયે અલીકિત સમુદ્ર પણ અદિ વદિ વસરેલા સમામ પ્રધાન નિરોલ વચની બંધોને કારણે ડુર્ગમ છે.

૪૮ 'વરચત્ર સુકુ' આ છઠ્ઠા વિશેષણને આશય છે કે- સમુદ્ર કોઈ સ્થાને મુકોમગ લીમાં અને ઘાટીમાં વચા કાન્ત મનોહર હોઈ જાળને કારે તેમ મિતીજોના સમુદ્રથી યુક્ત હોય છે તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્ર પણ કોઈ-કોઈ સ્થાને માપુર્વ અને પ્રગાદયુજુ હીવાથી મુકમર હુલ્લમમ કાન્ત-અમ્કાર હીવાથી મનોહર અને કુત્પાન જુદી-સમઘટનથી ભાટી સમઘ તેમ હોવાથી તેલમ્બી જોવા અનેક લોકોથી ભરપુર છે

૪૯ 'વરચિત્ત' આ સાતમા વિશેષણનું તાત્પર્ય આપુ છે-સમુદ્રમા તરવે પર્વત બની બધ છે અને તેથી અલકાને ત્રાસ પામી ભાગી ભયા મરણોને સમુદ્ર પણ તેમા હોય છે તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્રમા પણ કોઈ કોઈ સ્થાને અનેકાન્તવાદના આધારે ભયેલ અનેક ચિત્રપદ્મ તરવે—અક્રટલ જોવા ક્ષમ્યા પવતો રૂપ બની બધ છે અને તેથી ત્રાસ પામવાને કારણે નાલી જવા-રૂપ મર્ધ જવા અનેક વસ્તીલિ કોરૂપ મરણમયિ જોમા ન કરે પડે છે

૫૦ 'મ્બચિત્તપમત' આ આઠમા વિશેષણના અનેક અર્થો આ પ્રમાણે અર્થાયે છે ( ) સમુદ્રમા કોઈ-કોઈ સ્થાને ઉછળવા-ચુકાર જતા મિટા મન્થેનાં પૂજાઓનાં પછાથી ઉન્ને ઉછળવા લલ્લિ દુલ્લિ ભવારે સુર્ગમ કલને રપરો છે ત્યાર છમ્બ જોવો જવાબ હાય છે અને તે મમાપ્ત-સાત મર્ધ બધ છે તેમ આ અન્વયે લોકોત્તર સમુદ્રમા કોઈ કોઈ સ્થાને પદ્માભાશાલિ સમસ્ત કોષોથી યુક્ત અનુમાન-કેનુનુ કલ્પા કરનાર વાટીને તેના કલ્પમા રોષ જનાવવામા આવે ત્યારે આમ તેમ કુલ્પાટ આઈ તે નવનવા અનુમાન કરે કે કલ્પિત અનુમાનમા નવા વિશેષણ આપે ત્યારે જુદીને નવઈ જવાવનાર અસાધારણ-પુરુષ પરિવેશ અલકાર પૂર્વક તેને પદ્મારે છે ત્યારે તેના અલકારથી જે યુક્તના લિનુજો ઉડે છે તે ચિદ્ર મદવરૂપ સુર્ગ મદલમા કાલ્પ રૂપ છમ્બારે આપી બધ છે અને સાત મર્ધ બધ છે

(૨) સમુદ્રમા કોઈકોઈ સ્થળે ઉછળતા મોટા મત્સ્યેના પુછડાના પછડાટથી પાણીના મોટા મોટા ગિન્દુઓ ઉચે ઉછળી સૂર્યમડળમા છમકારો જન્માવે છે, તેમ આ ગ્રન્થરૂપ સમુદ્રમા પણ પોતે માની લીધેલ નિર્દોષ અનુમાનના પ્રયોગના કાગળે વાદી ઉલ્લસિત-આનન્દિત થઈને હાથ પગ પછાડે છે અને ચઠાતઢા ખોલવારૂપ વિરુદ્ધાચરણ કરે છે ત્યારે તેના મુખમાથી ઉડતા થુકને લીધે વિદ્વન્મડલરૂપ સૂર્યમડલમા ઘડીભંગ હાસ્યરૂપ મોતનો છમકારો ફરી વળે છે,

(૩) સમુદ્રમા આમ તેમ ઉછળતા મોટા મોટા માછલાઓને કાગળે ઉચે ઉડતા જલ ગિન્દુઓના વડે સૂર્યમડલમા છમકાગ થાય છે, તેમ આ ગ્રન્થરૂપ લોકોત્તર સમુદ્રમા પણ ત્યારે ગ્રન્થકાર એક પછી એક નિર્દોષ અનુમાન-હેતુનો પ્રયોગ કરે છે ત્યારે પગપ્રવાદીઓ આમ તેમ ઉછાળા મારે છે, આથી વિદ્વત્પગ્નિપદ્મરૂપ સૂર્યમડલમા હાસ્યનુ મોગુ ફરી વળે છે, અર્થાત્ છમકારો થઈ જાય છે

૪ ૧૦ 'ફવાપિ' આ નવમા વિશેષણનો ભાવાર્થ આ પ્રકારે છે- (૧) સમુદ્ર કોઈ કોઈ સ્થળે ચત્રણ મણિધર સર્પોથી ભયક્ર ડોચ છે, તેમ આ ગ્રન્થરૂપ લોકોત્તર સમુદ્રમા પણ ત્યારે અન્ય દાર્ગનિકોની યુક્તિનુ ખડન થઈ જાય છે ત્યારે ક્રોધાવેગને કાગળે તેઓ ભયક્રરૂપ ધારણ કરે છે

(૨) સમુદ્ર કોઈ સ્થળે મણિધર સર્પને માટે પાવુ ભય કર ડોચ છે, તેમ આ ગ્રન્થરૂપ લોકોત્તર સમુદ્ર પણ અન્ય દાર્ગનિકોની યુક્તિઓનુ ખડન કરતો કોઈ તેમને માટે ભય કર છે,

૪. ૧૪. 'સ્યાદ્દાદરત્નાકર' આચાર્ય વાદી દેવસૂરિએ પોતાના ગ્રન્થનુ નામ સ્યાદ્દાદરત્નાકર રાખ્યુ છે આથી પ્રેગઈને ઓચાર્ય રત્નપ્રભે અહિ તેની સમુદ્રના રૂપક વડે પ્રશંસા કરી છે અહીં નદી સૂત્રમા સઘની સમુદ્રના રૂપક વડે જે સ્તુતિ કરી છે, તે યાદ આવે છે—

મદ ધિદ્વેલાપરિગયસ્સ સજ્ઞાયજોગમગરસ્સ ।

અક્કલોમસ્સ મગવઓ સઘસમુદસ્સ રુદસ્સ ॥ ૧૧ ॥

૪ ૧૭ 'પ્રમાણનય'—મૂળ ગ્રન્થનુ નામ 'પ્રમાણનયતત્વાલોક' છે પણ ઘણીવાર તેની ટીકા 'સ્યાદ્દાદરત્નાકર' નુ વિશેષણ 'અલકાર' તેના નામ સાથે જોડી દેવાની ભૂલ થાય છે

૬. ૮ 'તન્ન ચેહ' ગ્રથારભે પરાપર ગુરુ પ્રવાહના સ્મરણના સમર્થન માટે બુઓ તસ્લો ૦ પૃ ૧

૬ ૧૦ 'અપકારિણ'—યદ્યપિ જહ્લદ્ગત્તિમા મગલ શ્લોકની અપકારિના સ્મરણપરક વ્યાખ્યા કરવામા આવી નથી છતા પણ અહીં તેવી વ્યાખ્યા કેમ કરવામા આવી તેનો ખુલામો ટીકાકારે આગળ પૃ ૧૨ મા કર્યો છે

૬. ૧૪ 'રાગદ્વેષ' ગત્યાદિ મગલ શ્લોકની તુલના પૂજ્ય પાદકૃત મગલ શ્લોક સાથે કરવા જેવી છે—

“मोक्षमार्गस्व क्तारं मेत्तारं कर्ममुत्तमम् ।

अत्तारं विन्दनानां क्ते तरुणलभये ॥ सर्वशक्ति

७ १५ 'तार्यस्य - १५' शान्ति-भाष्य-विशेषानुसारेण भाष्यभां भाष्यं
चिन्तयन्ति क्त्वाभावे भाष्ये इति उ-

निगम इति तेन तर्हि ततो व निर्वं तर्षं च दग्मि ।
तरिकात्तं भगो निरवातो तस्मि य प्रसिद्धे ॥१ २५ ॥

तरिया तरणं तरिकर्म च सिद्धाति तारयो पुरेसो ।
बाहोदुषाद् तरुं तरुणार्थं निन्दयार्थं ॥१ २७ ॥

वेदादित्यं च वचनमन्वयवगात्तम च ।
नेमताण्यनियन्तं च तो दग्मिर्षं तं ॥१ २८ ॥

इह तारणात्फलं ति व्हागपाजवगाहार्थं ।
भवतार्यं ति केर्षं तं वो औतोषभासो ॥१ २९ ॥

सूर्णं पि व तनुद्वेषं व न य पुन्यकार्यं व्हायं ।
न य अत्रोप्यं तं महेन व कामगमासो ॥१ ३० ॥

वेदोषपारी वा लेण तिचमिह दाहनास्यार्थं ।
मनुमन्त्रवेत्सादयो वि तो निचमायने ॥१ ३१ ॥

माये तिचं सवो सुबिद्धिं तारयो तर्हि साह ।
नाणात्तिपं तरुं तरियन्तं स्वस्तुरीत्यं ॥१ ३२ ॥

च त्रय-वसजचरितमासो तन्विकस्तमासो ।
स्वमासो व तारेणैव तं मासो तित्त्वं ॥१ ३३ ॥

एतद्वेदोक्तं कर्ममन्त्रदाहणव्यामकावगात्तार्थं ।
एतदिगन्तं च पुन्यं य सुद्धिं श्वोषामो ॥ १०३७ ॥

इत्यादि

७ २१ अस्महामातिहायिणि - देवदत्त भाष्य प्रतिशयो भा उ-
“अशोकेन च सुरपुत्रैश्चिद्विद्विन्मी पन्निधार्मरमासैर्षं च ।
मासं ह्येवं दुर्लभमिर्षं सत्यातिहायिणि विनेश्वरात्तम्”
—भाष्यं इति शब्दवत् न ही इति भां पू ४ भां

भा २१०७ इत्युत्त उ
एतद्वेदोक्तं कर्ममन्त्रदाहणव्यामकावगात्तार्थं च न चर्त्वा इत्यं इत्यं उ इ-

“અથ સ્વલ્લ તસ્યા વેલાયા ભગવતો ભૂવિવરાન્તરાદૂર્ણાકોગાદેકા રમ્મિ નિશ્ચરિતા સા પૂર્વસ્યા દિગ્મિ અષ્ટાદગ્નુદ્ધક્ષેત્રસહજાણિ પ્રસૂતા । તાનિ ચ સર્વાણિ બુદ્ધક્ષેત્રાણિ તસ્યા રમ્મે પ્રમયા સુપરિસ્ફુટાનિ સદ્દશ્યન્તે સ્મ યાવદવીચિર્મહાનિરયો યાવચ્ચ ભવાપ્રમ્ ।”
 ઇત્યાદિ પૃ ૩

તે જ અન્યમા અન્યત્ર તથાગતો દ્વારા બિહ્નેન્દ્રિયને વિસ્તારી સમગ્ર લોકસ્પર્શ દાખવ્યો છે—પૃ ૨૨૬ આ ઉપરથી જણાય છે કે જૈન પરંપરામા પ્રાતિહાર્યો દેવકૃત છે બ્યારે ખૌદ્ધ પરંપરામા સ્વય તથાગત કૃત છે અન્યત્ર ખૌદ્ધ અન્યોમા પ્રાતિહાર્યના ઋદ્ધિ પ્રાં, આદેશના પ્રાં, અનુગામની પ્રાં—આવા ત્રણ ભેદો પણ બતાવ્યા છે આમા પણ હમે પોતાની ઋદ્ધિનુ પ્રદર્શન, ખીબ્બના મનની વાત બજાવવાની શક્તિનુ પ્રદર્શન અને ખીબ્બને નિદોંપ બનાવી દેવાની શક્તિનુ પ્રદર્શન એ પ્રાતિહાર્યો ગણાયા છે વિશેષ માટે બુબ્બો—બુદ્ધિસ્થ હાઈ ષ્ટ્રિડ સ સ્કૃત ડિક્કરીમા ‘પ્રાતિહાર્ય’ શબ્દ

૮ ૯. ‘મૂલાતિશયો’—અતિશયોનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે તીર્થ કરના શરીરના વિશેષ લક્ષણો, તેમની સાધના વિશેષ અતિશયો અનેક ગણાવવામા આવે છે

૮ ૧૪ ‘રેતેનૈવ’ પુલના-પ્તેનાપરગુરુગણધરાદિ સૂત્રકારપર્યન્તો વ્યાખ્યાત, તસ્યૈકદેશવિદ્યાસ્પદત્વેન દેગતો ધાતિસઘાતનત્વસિદ્ધે સામર્થ્યાદપરગુરુત્વોપપત્તે”
 તસ્લો ૦ પૃ ૧

૯. ૨૬ ‘મદ્દો’ અહિ જ્ઞાનચંદ્રે ભટ્ટને ‘નૈષ્કર્મ્યમીમાસાકૃત્’ કહ્યો છે અને પ્રભાકરને ‘સકર્મમીમાસાકૃત્’ કહ્યો છે તેનો આધાર શો છે તે જણાયુ નથી વળી એક નવી હુકીકત પણ અહિ જ્ઞાનચંદ્રે એ ઉમેરી છે કે પ્રભાકરનુ ખીબ્બ નામ દુર્ગસિહ છે, આ પણ સંશોધનીય છે

૯. ૩૨ ‘તેનાન્યા’ - આ કારિકા પ્રમાણવાર્તિકમા ૩ ૧૩૩પૂં અને ૧૩૪ સં છે

૧૨ ૧૨ ‘આગમવશાત્’ આગમ જ્ઞાન વિના શાસ્ત્ર રચનાનો સંભવ નથી આવુ દઠ મન્તવ્ય આચાર્ય વિદ્યાન દે સ્થાપ્યુ છે તેનો જ અહિ પ્રતિષ્ઠાપ છે—

“સમ્યગ્વોધ એ વક્તુ ગાસ્ત્રોત્પત્તિજ્ઞિનિમિત્તમિતિ ચેન્ન । તસ્ય ગુરુપદે-શાયત્તવાત્” ઇત્યાદી તસ્લો ૦ પૃ ૧

૧૩ ૧ ‘નન્નુ યદ્દિહ’—આ કડિકામા જે શકા ઉપસ્થિત ડરવામા આવી છે તે આચાર્ય ધર્મકીર્તિના ન્યાયબિહુની ધર્મોત્તર કૃત ડીજામાથી લેવામા આવી છે—બુબ્બો ધર્મોં પૃ ૧૪, વળી બુબ્બો તસ્વપં પૃ ૨ આના જેવા જ પૂર્વોત્તર પક્ષે ન્યાયાવતાગ્ની સિદ્ધિ કૃત ડીજાના પ્રારભમા લેવામા આવે છે

૧૫ ૧ ‘દ્દ ચ વાક્યમ્’ ઠાશનિકેએ આદિવાક્ય વિષે જે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે તેનુ નિરૂપણ મે અન્યત્ર ક્યું છે તે લેવુ—ન્યાયાટિં ૦ પૃ ૧૨૯
 ૨૯

૧૧ ૪ 'શરણાર્થયોઃ' શબ્દ અને અર્થને સ્થાભાવિત સંલખ નથી પણ સંકેતિક છે એવો મત ન્યાયસૂત્રમાં સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો છે—લુપ્તે વ્યાયસૂત્ર ૨. ૧ ૫૨ ૫૭ । શબ્દ અને અર્થને સ્થાભાવિત નિત્ય સંલખ છે એવા મત મીમાંસકોને છે જેમણે ૧૧૫, અને વ્યાકરણ સર્વકરિને પણ એવો જ મત છે—'મિત્વા શરણાર્થસંલખ્યા' શાસ્ત્ર ૧ ૨૩, અથાદે ભૌદ્રીએ શબ્દ અને અર્થને કોઈ સંલખ જ માન્યો નથી. પણ અપેક્ષવાદની સ્થાપના કરી છે લુપ્તે પ્રમાણ૦ કા ૪૨-૧૮૭ ; તત્ત્વ કા ૮૧૭-૧૨૧૨ ।

૨ ૩૧ દ્વિપદસંલખ્યા-આ ક્ષરિદ્ધિ પ્રમાણુવતિક્ષણાભવુ છે ૨.૧.૩ તેનું ઉત્તરાર્થ છે—'દ્વયસ્વરૂપપ્રકારે સત્તિ સંલખ્યત્વમ્ ।'

૧૪ ૧૪ 'ચિદ્વ્યયોગવ' આ ક્ષરિદ્ધિ વિગ્નાગ્ના પ્રમાણુસમુચ્ચયની છે લુપ્તે વાકેકા ૫૦૩૩૪

૨૧ ૭ મર્ચસંલેહોત્પાર્શ્વ-આ મત ધર્મોત્તરને છે 'મમુતે પ્રકારે કલિતા વ્યપિ મ ચિદ્ધીયન્તે । જન્તેપુ ત્વપમાણકેચ્ચપ્પમિષેવારિપુ સંશય હત્પચતે । સંશયાન્વ પ્રવર્તન્તે મર્ચસંલયોયિ દિ પ્રકૃત્વર્ણ પ્રેક્ષારશામ્ । ધન્યસંલયોયિ મિહુત્પહમ્ । મત પર શાસ્ત્રકારેણેષ પૂર્વ સંલખ્યાશીચિ મુચ્ચન્તે વજ્જમ્ ।' ઘર્મો ૫૦ ૧૩ । હેતુમા૦ ૫ ૨૪૦ । અન્ય જ કન માટે લુપ્તે હેતુ૦ ૫૦ ૨, સ્વકો ૫૦ ૪ ।

૨૭. ૧૭ 'અર્થદ'— હેતુનિ-દુના ટીકાકાર અર્થદને આ મત છે તે માટે લુપ્તે હેતુ ૫ ૨, ૨૭ । તેના જ કન માટે—સ્વકો૦ ૫ ૪ એવું; આ મતનું જ કન ભૌદ્ર કમલકીલે પણ કહ્યું છે—સ્વર્ણ ૫ ૬ ।

૨૮ ૧૧ 'રામદા' આ સમદ વિષે પ્રાકૃતી મળતી નથી.

૨૯ ૭ 'શકિત્વમાણ' ધર્મવાદિનું સમર્થન આલેખ આરે છે લુપ્તે પરિચીદ ૪ ૭ ઇશાહ સુત્ર અને તેની વ્યાખ્યા

૩ ૩૪ 'અરજ્યવહવાપ્ય'—આ જ વ્યાખ માટે લુપ્તે સ્વાર ૫ ૨

૩૧. ૨૩ 'વર્ણવસ્ત' કૈન મતમાં જ્ઞાન અને કર્મને એ છે તેમાં કર્મન સામાન્યમાત્રથી કોઈ અવકાશપયોગી નથી તેથી તેને પ્રમાણુ માનવામાં આવ્યું નથી. મતિજ્ઞાનના સેર અવકાશને અને ધર્મને પણ જ્ઞાન કોટિર્મ જેવા એકજી એવો મત આશાપ ચિન્તક મૂલ્યે અઠત કર્મો છે ચિસિવાબ્યા ૫૧૬ । જ્ઞાન સંખ્યા વિષે જન માટે લુપ્તે પ્રમાણ૦ ૫ ૧૨૫ ।

૩૧. ૨૩ 'મમિકર્મ' સન્નિર્ધ વિષે ઇશાનિકોના જે વિચિધ મતઓ છે તે જાનવમા લુપ્તે-વ્યાપારિ૦ ૫ ૧૪ ૧૪૧ અને જીમાં જ સંયોજ વિષે પણ વિષેવના કરવામાં આવી છે— ૫૦ ૧૩૭.

૩૧. ૨૪ 'મિર્ચિક્ષણ' ભૌદ્ર સંભાનિવિક્ષણ પ્રત્યક્ષની સ્થાપના ધર્મકૃતિએ આવલિ-દુમાં તથા પ્રમાણુવતિક્ષણ કરી છે તે પહેલાં પણ વિગ્નાજી કરી હતી પણ તેમાં સંકેપમાં છે અથાદે ધર્મકૃતિ અને તેના ટીકાકારેએ જ સ્થાપવને

વિસ્તારી છે એ સમગ્રનો સમાવેશ તત્ત્વમ શ્રુત અને તેની ટીકામા લેવા મળે છે ન્યાયસૂત્રના અચપદેશ્ય પદ ને આધારે તેના ટીકાકારે પ્રત્યક્ષના એક ભેદ તરીકે નિર્વિકલ્પને પ્રમાણ સ્વીકાર્યું છે અને વૈશેષિકો પણ તેનું પ્રામાણ્ય માને જ છે સાખ્ય અને વેદાંતને પણ તેનું પ્રામાણ્ય માન્ય છે આના વિસ્તાર માટે જુઓ-પ્રમીમાં પૃ૦ ૧૨૫

૩૧. ૨૫ 'સંશય' મ શયાદિનુ લક્ષણ આ જ પરિચ્છેદમા આગળ આવે છે સૂત્ર ૯-૧૫

૩૧ ૨૬ 'જ્ઞાનાદ્વૈત'થી પ્રસ્તુતમા પ્રહ્લવાદ અભિપ્રેત છે એમ ટિપ્પણકારે કહ્યું છે તેનો આધાર પ્રસ્તુત પ્રકરણમા 'જ્ઞાનાદ્વૈત્યોર્થ. પરઃ' (સૂત્ર ૧૬) એ સૂત્રની અવતારિકામા પ્રહ્લવાદનું નિગકરણ કરવામા આવ્યું છે તે છે આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનથી ગિન્ન એવા જડ પદાર્થનું અસ્તિત્વ પ્રહ્લવાદી ને માન્ય નથી અને પ્રહ્લ એ જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છે પણ ખીલ રીતે વિચાર કરીએ તો સ્વયં વાદી દેવસૂરિએ આ સૂત્રની વ્યાખ્યામા 'વિજ્ઞાનાદ્વૈતવાદિનાં મિથ્યામિનિવેશન્યુ-વાસાર્થં પરપદપ્રણયનમ્' આમ કહ્યું છે આથી વિજ્ઞાનાદ્વૈત અને આદિપદથી ચિત્રાદ્વૈત શૂન્યવાદ અને પ્રહ્લવાદ પણ અભિપ્રેત છે આમાના શૂન્યવાદનું નિરાકરણ તો સૂત્ર ૧૬ ની અવતાગિકામા કરવામા આવ્યું જ છે પણ યોગાચાર ખૌદ્દમમળ વિજ્ઞાનાદ્વૈતનું સ્વતંત્ર નિરાકરણ અવતાગિકામા સૂત્ર ૧૬ માં નથી તેથી ટિપ્પણકારે જ્ઞાનાદ્વૈતનો ગણદાર્થ પ્રહ્લવાદ કર્યો પરંતુ રત્નાકરમા તો સૂત્ર ૧૬ માં પ્રથમ વિજ્ઞાનમાત્રવાદ (પૃ ૧૪૮) ને ખૌદ્દનો છે, તેનું નિગકરણ કર્યું છે આ જ મળ વિજ્ઞાનાદ્વૈત નામે ઓળખાય છે ત્યાર પછી ચિત્રાદ્વૈત (પૃ ૧૭૨) નું, શૂન્યવાદનું (પૃ ૧૭૬) અને છેવટે પ્રહ્લવાદનું ખડન કર્યું છે. આ વસ્તુને ઉપમહારમા રત્નાકરમા આ રીતે સુકી છે

“જ્ઞાનાદ્વૈત નિરસ્ત તદનુવિદલિતશ્ચિત્રવિજ્ઞાનવાદ ।

શૂન્ય નિદ્વનમસ્યાપ્યુપરિ પરિહતાનન્તર વ્રહ્મવાતાં ॥”

ઇત્યાદિ—પૃ ૨૧૦ આ ઉપરથી મિદ્ધ એ થાય છે કે અવતારિકાનું લઘુટીકા નામ માર્થક છે ખરી વાત એવી છે કે શૂન્યવાદના ખડનમા જે બાહ્યાર્થની મિદ્ધિ કરવામા આવી છે તે સર્વ સાધારણ છે આથી બહુ વિસ્તારમા જવાની આવશ્યકતા લઘુ ટીકામા જણાઈ નથી અવતારિકાકારે પણ 'જ્ઞાનાદ્વૈતાદિમત્' એ કહી આદિ પદથી ખીલ પણ જેનો ઉલ્લેખ કે ખડન તેમણે નથી કર્યું તે સૌ તેમને અભિપ્રેત તો છે જ-એમ સૂચવ્યું છે

૩૧ ૨૬ 'નિત્યપરોક્ષબુદ્ધિવાદિનામ્' મીમામકોના આ મતના નિરાકરણ માટે જુઓ પ્રસ્તુત પરિચ્છેદના સૂત્ર ૧૮ ની અવતારિકા પૃ ૧૧૦

૩૧ ૨૭ 'વકાત્મસમ—ઇત્યાદિ યોગોના મત વિષે જુઓ પ્રસ્તુત પરિચ્છેદની અવતારિકા સૂત્ર ૧૮ પૃ ૧૦૫

૩૧. ૨૮ 'અલ્પભાગ' માટેના 'અનુભવ'ને છે એ મનુ નિરાકરણ સ્વતંત્ર
 ભાવે અસ્વાસ્થ્યમાં નથી. આત્ર નૈવાચિકના અર્થ પ્રસંગે જ્ઞાન ૯૬ ન હોઈ
 શકે એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે (પૃ ૧ ૬) આ માટે સ્વાસ્થ્યમાં ધનિ
 ય આદિની વૃત્તિના પ્રામાણ્યના મર્મજન માટે સાંજ્ઞપ્રક્રિ ૨૮ અને તેની
 વીક્ષણો અને તે મનના અર્થ માટે ભુજો સ્વાર પૃ ૭૨ અને વ્યાવકુળ પૃ ૪

૩૨. ૨૪ 'મર્યોપકરણ'ના અર્થ ન્યાયમત પ્રમાણ લક્ષણુ મૂળ
 ન્યાયભાષ્યમાં છે—૧ ૧ ૩.

૩૨. ૨૬ 'હૃદય' ધનિય અને તેના સ્વરૂપ અને સેદો વિષે વિવરણ માટે
 ભુજો પ્રમીમા પૃ ૩૮

૩૨. ૨૬ 'હૃદય'ના અર્થ વિષયને હૃદય ધનિય પ્રમાણ સમત
 છે અને હૃદય એ તે તે અર્થ પ્રમાણ શક્તિ એમણે મની છે

"તનોડર્શનનામરા શક્તિર્નમિહામન."।

કરણેન નિર્દિષ્ટા મ વિસ્ત્રા કથન ૩" ભુજો ૧. ૧. ૨૨.

એ ભાગતમં જાદી દેવ સુરિ પોતાની અસમતિ દર્શાવે છે—સ્વાર પૃ ૫૩

૩૨. ૩૨. 'સૌંદર્ય' ધનિયે ભૌતિક ૯ છે—અ મન ન્યાય-વૈદિક
 પૂર્વગીમાંસા અને ભૌતને પણ માન્ય છે પ્રમીમા પૃ ૪

૩૪ ૧૪ 'મગસા'—મનને અલ્પ માનવાર સૌંદર્ય, નૈવાચિક પૂર્વગીમાંસક,
 આચ્ય-યોગ અને વેદાન્ત છે મન વિષે વિધારે વિવરણ માટે ભુજો પ્રમીમા પૃ ૪૨.

૩૫ ૨ 'મગસા'ના અર્થ ધનિયે મીમાંસકને માન્ય પ્રમાણના લક્ષણ વિષે
 વિધારે વિધાર માટે ભુજો 'પ્રમીમા' પૃ ૫

૩૬ ૧૬ 'ધારણ'—એમાં સ્થિત તેના તે ૯ શકે અને એ જ્ઞાન હોવામાં
 કરે એમને 'આ ઘટ છે' આ ઘટ છે એવું સતત જ્ઞાન રહ્ય કરે. તે ધારણ
 જ્ઞાન કહેવાય છે

૩૬ ૩૧. 'પ્રમાણ'—પ્રમાણના ત્રણ પ્રકારો માટે અર્થ પરિચય ૬
 ના સુત્રો ૩૮—૪૬ ભુજો.

૩૮. ૩ 'જૈનો' દેવતાઓના વિવરણ માટે અર્થ પરિ ૬ ના ૪૭—૫૭
 સુત્રો ભુજો

૩૮ ૧૩ 'માધ્યમસિદ્ધિ-વ્યવહારસિદ્ધિ' ના વિવરણ માટે ભુજો,
 અસ્વાસ્થ્ય પરિ ૬ સુ ૫૧

૫૧ ૧૪ 'સુતિષ્ઠતા' નર્મજનુ ભાષ્ય પ્રમાણ કોઈ નથી એવો નિશ્ચય
 અસ્વાસ્થ્યમાં આત્ર ૩૫૨ કરવામાં આવ્યો છે તેથી અર્થ આરેક આ હેતુ
 મુજા કરે છે ભુજો પરિ ૨ સુ ૨૩

૩૮ ૧૪ 'ઉદેશ્યતિ'—આ પૂર્વચર હેતુનું ઉદાહરણ છે—પરીક્ષા ૦ ૩ ૬૮

૩૮ ૧૮ 'સ્વાપાત્' આ હેતુ પક્ષકદેશાસિદ્ધ છે તે માટે જુઓ ન્યાય-
બિન્દુ ટીકા ૨ ૫

૩૮ ૧૯ 'પ્રતિજ્ઞાયૈકદેશાસિદ્ધતા'—ના લક્ષણ માટે જુઓ ન્યાયબિન્દુટીકા
૨ ૨૨

૪૦ ૧૫ 'ચિરુદ્ધતા' વિરુદ્ધહેત્વાભાસના લક્ષણ માટે જુઓ પરિ ૬
સૂ ૫૨—૫૩

૪૦ ૧૬ 'વ્યભિચાર' અનૈકાન્તિક અથવા વ્યભિચારી હેત્વાભાસના લક્ષણ
માટે જુઓ પરિ ૬ સૂ ૫૪—૫૭

૪૧ ૧૨ 'તદ્દોષ' દદ્યાત દોષો માટે જુઓ પર્વિ ૬ સૂ ૫૮—૭૯ પ્રસ્તુતમા
વેધર્થ દદ્યાત હોવાથી અસિદ્ધસાધ્યવ્યતિરેકાદિનો નિર્દેશ કર્યો છે તે માટેના
સૂ ૬૯—૭૯ છે

૪૩ ૧૨ 'સન્નિકર્ષ'—ન્યાયસૂત્રના વ્યાખ્યાકારોએ સન્નિકર્ષને પણ પ્રમાણ
માન્યુ છે તે માટે જુઓ ન્યાયસૂત્ર ૧ ૧ ૪ અને તેની લાઘ્ય-વાર્તિક-તાત્પ-
ર્થટીકા આદિ વ્યાખ્યાઓ વૈશેષિક દર્શનમા પણ સન્નિકર્ષને પ્રમાણ માનવામા
આવે છે વૈશેષિક ૩ ૧ ૧૮ સન્નિકર્ષ એ પ્રમાણ નથી તેવો મત સર્વ પ્રથમ
ખૌદ્દોએ વ્યક્ત કર્યો છે અને પછી ખીલઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું છે જુઓ
પ્રમાણમસુચ્ય અને તેની વૃત્તિ કા ૧૯ થી અને તેની વ્યાખ્યાઓ તથા પ્રમાણ
વાર્તિક પરિ ૧ કા ૩ ની મનોરથનદી આદિ વૃત્તિ

૪૪ ૧ 'અસિદ્ધિ'—આથી અસિદ્ધ હેત્વાભાસનો નિર્દેશ અભિપ્રેત છે તે
માટે જુઓ પરિ ૬ સૂ ૪૮—૫૧

૪૪ ૩૦ 'કારકસાકલ્ય' આ મત જ્યત ભદ્રનો છે તે માટે ન્યાય-
મજરી (પ્રમાણ) પૃ ૧૨ અને તે મતના અન્યત્ર ખડન માટે ન્યાયકુસુદય ૬
પૃ ૩૪ અને તેના ટિપ્પણો જોવા

૪૪ ૩૧ 'અર્થોપલબ્ધો'—અર્થોપલબ્ધિમા સન્નિકર્ષ કરણ છે એ મત
ન્યાયવાર્તિકકારે સ્પષ્ટ રૂપે સ્વીકાર્યો છે—જુઓ ન્યાયવાર્તિક પૃ ૫—૬

૪૫ ૨૩ 'સહકારિણ'—રૂપને આશ્રુપ જ્ઞાનમા સહકારી વૈશેષિકોએ માન્ય
છે—જુઓ અશસ્તપાઠલાઘ્ય કદલી ટીકા માથે પૃ ૨૫૧

૪૫ ૨૪ 'નિર્ગુણત્વાત્'—ગુણમા ગુણ નથી એ વૈશેષિક સિદ્ધાત માટે
જુઓ વૈશે. ૧ ૧ ૧૬

૪૫ ૨૧ 'વાગ્દ્રવ્ય'—વૈદિકીકોના આ મન માટે જુઓ ન્યાયકદલી
૧૦ ૨૫૬

૧ ૨૭ 'સંહતસકલ' — આ મનની સુષ્ટિ માટે ધર્મકીર્તિનું પ્રમાણ
વાલિક ૨ ૧૨૪ જુઓ.

૫૦, ૩૦. પ્રત્યક્ષ — પ્રત્યક્ષના ઐન્દ્રિય આદિ ચર સેદો જે પ્રસ્તુતામાં
જવાબ છે તેની આજ્ઞા માટે જુઓ ન્યાયનિદુ-ધર્મોત્તરપ્રકીર્ણ ૧ ૭-૧૧

૫૭ ૧૧ અવિસંવાદકામ્ આ સદર્શ માટે જુઓ ન્યાયનિદુ-ધર્મોત્તર
પ્રકીર્ણ ૨ ૨ ૫ ૧૭

૬૪ ૨૪ વિવેકાટવાતિરાત્રી — આ પ્રજ્ઞાકરને લક્ષીને જ્ઞાન છે તેના મત
માટે જુઓ, પ્રકરણપચિક્ષ (ક. વિ. વિ.) ૫ ૪૮ અને તેના જ્ઞાન માટે
જુઓ ન્યાયકુમુદલ ૩ ૧ ૫૪ થી તેના ટિપ્પણ સાથે.

૭૧ ૨૮ શાન્ત્યવારિવા શુન્નજ્ઞાનના નિરૂપણ માટે નાચાનું ન હવ મૂલ
મધ્યમકારિકા અને તેની અદ્વિતિફલ ટીકા તથા નાચાનું નની સ્વેચ્છાવૃત્તિ સંકિત
વિશ્લેષણની ભેળી અને તેના જ્ઞાન માટે ન્યાયકુમુદલ ૩ જામ ૧ ૧ ૧૩૩
થી તેના ટિપ્પણ સાથે ભેળા. પ્રસ્તુતામાં જે પ્રકરની પરમણુ અને સ્વલ જલ
વિવે વિચારણા કરવામાં આવી છે તે માટે જુઓ વત્તમ શ્લક ૧૬૬૭ થી.

૮૪ ૧ 'વિચ્છો' આ વિચાર માટે જુઓ વચુજાનુકૂલ વિચ્છિત્તજ્ઞાન-
મિદ્ધિ ક. ૧૨.

૮૫ ૧ 'અવયવી' અવયવોથી પૂરક સ્વલ કોષ અવયવી છે જ નહિ આ
મતના સમર્થન માટે જુઓ વત્તસ શ્લકની કા ૫૬૨ થી. અને તેના જ્ઞાન
માટે ન્યાયકુમુદલ ૩ ૫ ૨૩૨ થી.

૯૩ ૨ 'અણવાદિ'—વ્રજજ્ઞાનની વિસ્તૃત સ્થાપના અને તેના જ્ઞાન માટે
સટિપ્પણ ન્યાયકુમુદલ ૩ ૫ ૧૪૭ થી જુઓ વિજ્ઞાનાદૈત્તવાદિએ જેમ પ્રત્યક્ષવાત
હેતુથી વિજ્ઞાનાદૈત્તની ચિદ્ધિ કરી છે તે જ હેતુને પ્રતીજ્ઞાનત્યાત જે કુપમા
અણવાદીએ મૂકીને પ્રવચનુ મિ વાત્ત મિદ્ધ કરી અથ ત પ્રજ્ઞાકરેત સિદ્ધ કરું છે

૯૪ ૧૧ 'સ્વસ્વ વ્યવસાય' જ્ઞાન સ્વસ્વરમથી હેતુ ભેદિએ ભેદો મત
બોદીએ આજ્ઞા કરી અને તેની દલીલો આપી. ભેદોએ પણ જે મન સ્વીકારી
લીધે છે આ માટે ધર્મકીર્તિનું ન્યાયનિદુમાં સ્વમવેદન પ્રત્યક્ષ (૧૧) તથા
પ્રમાણવૃત્તિનું તે પ્રકરણ રેષ જેતુ છે પ્રસ્તુતા સુત્રમાં જે વાત કહેવામાં
આવી છે તે માટે પ્રમાણવૃત્તિની (૨ ૪૨) નિમ્ન કારિકા તુલનીય છે—

“વહિર્મુર્ચં ચ તજ્જાન માત્યર્થપ્રતિમામવત ।
વુદ્ધેશ્ચ પ્રાહિકા તિત્તિનિંચમન્તર્મુગ્લામ્ભિ ॥”

આ ઉપગત પ્રમાણવાતિકર્મા નિમ્ન પ્રકરણો જોવા ૨ ૨૪૬ થી, ૨ ૪૨૩ થી,
૨ ૪૫૬ થી અને ૨ ૪૮૫ થી આ અમત્ર ચર્ચાના વિસ્તાર માટે જુઓ ન્યાય-
ક્રમુદય ૬ પૃ ૧૭૫ થી,

૧૦૯ ૧૧ ‘પ્રામાણ્યમ્’—પ્રમાણ્યનુ લક્ષણ અને તેની ઉત્પત્તિ તેમજ જ્ઞપ્તિ
સ્વતઃ છે કે પરત—આ ચર્ચા માટે જુઓ ન્યાયક્રમુદય ૬ સટિપ્પણ પૃ ૧૬૫થી

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

૧૨૩ ૩ ‘દ્વિમેદમ્’—પ્રમાણ્યનુ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ એમ બે ભેદમા વિલાજન એ
જૈનોનુ આગણુ છે જૈનોદ્વેષે પ્રમાણ્યના બે ભેદ પાડેલ પણ તે પ્રત્યક્ષ ને અનુ-
માનરૂપે જૈનાના આ વિલાજન પાછળ તેમની જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષભેદની
પ્રક્રિયા ગ્રહેલી છે જુઓ વિશેષાવશ્યક લાખ્ય ગા ૮૮ થી પ્રમાણ્યના પ્રત્યક્ષ-
પરોક્ષભેદોમા જ અન્ય પ્રમાણ્યના અભાવેગની પ્રક્રિયા માટે જુઓ સટિપ્પણ
ન્યાયક્રમુદય ૬ પૃ ૫૨૦ ન્યાયક્રમુદય ૬ મા પ્રત્યક્ષેતર પ્રમાણ્યની સ્થાપના પૃ ૬૭થી
કરવામા આવી છે અને સ્મૃતિ આદિ પરોક્ષપ્રમાણ્યની ચર્ચા ક્રમે કરી પૃ ૦
૪૦૫ થી છે

૧૩૪ ૨૫ ‘પ્રાપ્ત્યકારીણિ’—ઇન્દ્રિયોના પ્રાપ્ત્યકારિત્વ અને અપ્રાપ્ત્ય
કારિત્વની ચર્ચા માટે ન્યાયક્રમુદય ૬ પૃ ૭૫ થી જુઓ

૧૬૦ ૧. ‘અવગ્રહ’—અવગ્રહ, ઈહા, અવાચ અને ધારણા આ સાવ્યવહારિક
પ્રત્યક્ષના ભેદોના વિશેષ વિવરણ માટે જુઓ વિશેષાવશ્યક લાખ્ય ગા ૧૭૭ થી
તથા તત્વાર્થ-શ્લોકવાર્તિક ૧ ૧૫ થી

૧૬૬ ૨૨ ‘અવગ્રહજ્ઞાનમ્’—વિશેષાવશ્યક લાખ્ય ગા ૫૬૫ થી આનુ’ વિશેષ
વિવરણ જોયુ

૧૬૭ ૭ ‘તિમિરચ્છાયાયો’—અ ધાર અને છાયને આલોકના અભાવ રૂપે
માનનાર નૈયાયિક અને વૈશેષિકના મતની સમીક્ષા માટે જુઓ ન્યાયક્રમુદય ૬
પૃ ૬૬૬ થી

૧૮૮ ૩ ‘મન પર્યાયજ્ઞાનમ્’—ના વિવરણ માટે જુઓ વિશેષાવશ્યકલાખ્યગા
૮૦૬ થી

૧૮૮ ૧૬ ‘કેવલજ્ઞાનમ્’ ના વિશેષ વિવરણ માટે જુઓ વિશેષાવશ્યકલાખ્ય
ગા, ૮૧૮ થી,

૧૮૮. ૧૩ 'સકલમત્વસ્યમતિભેદઃ' આસ્તીય દશ નમા મીમાંસકોએ પુરુષના સર્વમત્વનો નિષેધ કર્યો છે તેના પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ માટે જુઓ ન્યાયક્રમુદ્ર ૨૩ પૃ ૮૬ થી

૧૯૬ ૨૫ 'મૂમૂક્ષુસાદિ'—અપ્પ અનુમાનથી ઈશ્વરના અત્તર્લૂત્વની ગિદ્ધિ કરવામા આવી છે. આ અર્થો માટે જુઓ ત્યાક્રુ ૫ ૬૭ થી. આ મત નૈયાયિક વૈશેષિકોનો છે

૨૧ ૩૧ 'મીમા'—દિપ્તિવ્યક્તર સ્વનચક્ર ઈશ્વરકર્તૃત્વની અર્થો પ્રસન્ને તે મત કૈવલ્યો છે તેવો ઉદ્દેશ કરે છે તે નૈયાયિકો અને વૈશેષિકો કૈવલ્ય કલ્પ ત વક્ષ્યમાં ખીને છે

૨૧૧ ૧ ક્ષેત્રિકા કલ્પકાહારણ્ય-દિગ્ગજ મને કૈવલી કલ્પકાહાર નથી કરવા આ મતનુ અહન અદ્ધિ કરવામા આન્યુ છે તેના પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તર પક્ષ માટે જુઓ ન્યાયક્રમુદ્ર ૫ ૮૫૨ થી

स्याद्वादरत्नाकरविशेषणानां समासाः।

वि० १ अतिशयेन मुद्रा [“गुणाद्वाद् वेष्टेयम्” ७-३-९ हैम। “स्थूल-दूर-यु-
वहृस्वक्षिप्र-मुद्रस्यान्तस्याऽऽदेर्गुणश्च नामिन” ७-४-४२ हैम] क्षोदीयास, न क्षोदी-
यास = अक्षोदीयास, लक्ष्यमाणाश्च ते अक्षोदीयासश्च, अथवा लक्ष्यमाणा अत एव
अक्षोदीयासश्च ते अर्थाश्च = लक्ष्यमाणाक्षोदीयोऽर्था, न क्षूणानि-अक्षूणानि लक्ष्यमाणा-
क्षोदीयोऽर्थे अक्षूणानि च तानि अक्षराणि च अथवा लक्ष्यमाणाक्षोदीयोऽर्थाश्च अक्षूणा-
क्षराणि च लक्ष्यमाणाक्षोदीयोऽर्थाक्षराणि, तानि एव क्षीरम् अथवा तानि क्षीरमिव
लक्ष्यमाणाक्षोदीयोऽर्थाक्षूणाक्षरानाम्, तेन निरन्तरम्-तस्मिन् ।

वि० २ महती च मुद्रा च महामुद्रा, स्याद्वादस्य महामुद्रा = स्याद्वादमहामुद्रा,
स्याद्वादमहामुद्रया मुद्रितानि = स्याद्वादमहामुद्रामुद्रितानि, नास्ति निद्रा येषां तानि-
अनिद्राणि, दृश्यमानानि च स्याद्वादमहामुद्रामुद्रितानि च अनिद्राणि च तानि प्रमेयाणि
च = दृश्यमानस्याद्वादमहामुद्रामुद्रितानिद्रप्रमेयाणि, तेषां सहस्रम् = दृश्यमानस्याद्वादमहामु-
द्रामुद्रितानिद्रप्रमेयसहस्रम्, उत्तुङ्गाश्च तङ्गन्तश्च तरङ्गाश्च ते उत्तुङ्गतङ्गतरङ्गा, दृश्यमान-
स्याद्वादमुद्रामुद्रितानिद्रप्रमेयसहस्रमेव उत्तुङ्गतुङ्गतरङ्गा = दृश्यमानस्याद्वादमहामुद्रामुद्रिता-
निद्रप्रमेयसहस्रोत्तुङ्गतङ्गतरङ्गा, तेषां भङ्गय = दृश्यमान चरङ्गभङ्गय, तासां सङ्ग =
दृश्यमान चरङ्गभङ्गिसङ्ग, सौभाग्यस्य भाजनम् = सौभाग्यभाजनम्, दृश्यमान
सङ्गेन सौभाग्यभाजनम् = दृश्यमानस्याद्वादमुद्रामुद्रितानिद्रप्रमेयसहस्रोत्तुङ्गतङ्गतरङ्गभ-
ङ्गिसङ्गसौभाग्यभाजनम्, तस्मिन् ।

वि० ३ नास्ति तुला यस्य = अतुलम्, अतुलानां फलानां भग् = अतुलफलभर,
तेन भ्राजिष्णवश्च [“भ्राजिअलङ्कृष्णनिराङ्गम् इष्णु” ५-२-२८ हैम] भूयिष्ठा-
श्च ते [“वहोर्णाष्टे मृयु” [७-४-४० हैम] आगमाश्च = अतुलफलभरभ्राजिष्णुभू-
यिष्ठागमा, तै अभिरामा = अतुलफलभरभ्राजिष्णुभूयिष्ठागमाभिरामा, न तुच्छा
अतुच्छा, अतुच्छाश्च ते परिच्छेदाश्च = अतुच्छपरिच्छेदा, अतुलफलभरभ्राजिष्णुभूयि-
ष्ठागमाभिरामाश्च ते अतुच्छपरिच्छेदाश्च = अतुलफलभरभ्राजिष्णुभूयिष्ठागमाभिरामातुच्छ-
परिच्छेदा, तेषां सन्दोह = अतुलफलभरभ्राजिष्णुभूयिष्ठागमाभिगमातुच्छपरिच्छेद-
सन्दोह, सन्दोह एव शाद्वल = मृदुनीलतृणममृहयुक्त प्रदेशे अस्मिन् स सन्दोह-
शाद्वल । काननस्य निकुञ्जा = कानननिकुञ्जा, शाद्वलश्च आसन्नाश्च कानननिकुञ्जा =

शास्त्रसम्प्रदाननिजुञ्जा अनुमन्त्र परिशुद्धसन्तोह एव शास्त्रसम्प्रदान-
निजुञ्जा (॥ इव) मस्मिन् वा स -अनु उद्भव्यमासि गृह्णन्ति अगमाभिरामानुष्णमिच्छद
स दोहशास्त्रसम्प्रदाननिजुञ्जा मस्मिन् ।

वि ४ (१) निर्माता उपमा बन्धा सा उपमावा निष्पन्ता वा = निरुपमा निरुपमा
व सा मनीष = निरुपममनीषा महत्त्व तद् वाक्यार्थं च = महावानवाचम् महावानवा-
चस्य स्यापार महावानवाचस्यापार निरुपममनीष्या महावानवाचस्यापार पराक्याद्य
तै पुरशाद्य - (निरुपममनीषा एव महावानवाचम् = निरुपममनीषायाश्च महावानवाचम्, तेन
स्यापार पराक्याद्य त पुरशाद्य वा) निरुपममनीषामहावानवाचस्यापारपराक्यपुरशाद्य
पूर्वं प्राप्ताणि = प्राप्तपूर्वाणि न प्राप्तपूर्वाणि - अप्राप्तपूर्वाणि अप्राप्तपूर्वाणि च तानि रत्नानि
अप्राप्तद्वारनानि, तथा विजया - अप्राप्तपूर्वगतविशेषा निरुपममनीषा... पराक-
णपुरुषैः प्राप्त्यमाणा अप्राप्तपूर्वगतविशेषा मस्मिन् स = निरुपममनीषामहावानवाच-
स्यापारपराक्यपुरुषप्राप्त्यमाणाऽप्राप्तपूर्वगतविशेषः मस्मिन् ।

(२) निरुपममनीषामहावानवाचस्यापारपराक्यपुरुषैः इव तार्किकपुरुषैः प्राप्त्य
माणाऽप्राप्तपूर्वगतविशेषैः ।

वि ५ बध्नानां रचना = बध्नरचना न अद्यपानि = अद्यपानि, बध्न-
रचना अद्यपानि च तानि गपानि = बध्नरचनाऽन्यथागपानि तथा परम्परा = बध्नरच-
नाऽन्यथागपपरम्परा प्रवाधानां वाचानि = वाचान्वाचानि बध्नरचनाऽन्यथागपपरम्परा
एव प्रवाहवाचानि (॥ इव) बध्नरचनाऽन्यथागपपरम्पराप्रवाहवाचानि, स अद्विष्ट
बध्नरचनाऽन्यथागपपरम्पराप्रवाहवाचानि मस्मिन् ।

वि ६ श्लोका एव श्लोकानि (॥ इव) - श्लोकश्लोकानि न श्लोकानि
अश्लोकानि अतिद्वयेन तुमागणि सुतुमारानि अत एव कल्पानि च अश्लो-
कीयानि च = सुतुमारकान्ताश्लोकीयानि, सुतुमारकान्ताश्लोकीयानि च अश्लो-
कीयानि च तानि श्लोकश्लोकानि = सुतुमारकान्ताश्लोकीयाऽश्लोकीयश्लोकश्लोकानि तेषां
प्रकारा - सुतुमारकान्ताश्लोकीयाऽश्लोकीयश्लोकश्लोकानि तैः कल्पित = सुतुमार-
कान्ताश्लोकीयाऽश्लोकीयश्लोकश्लोकानि मस्मिन् ।

वि ७ अमनि - गच्छति चरिणमिति अन्तो कर्त्तुं न एव - अनेक अनेके
अनेका वा अन्ताद्य तै अन्तान्ता अनेकान्ता मत्स्य स अनेकान्ता अनेकान्त-
वाप्तौ वादस्य अनेकान्तवाद न अन्ये (अन्ता) अन्ये (स्य) अनेकान्तवा

देन उपकृषिता अनपे(ः)पा) न विकृष्याच=अनेकान्तवाटोपकृषिताऽन-
 त्पविकृष्या एव कृन्लोळा, (॥ ३३), अनेकान्तवाटोपकृषिताऽनन्पविकृष्यकृन्लोळा,
 उक्षामानि च तानि दृषणानि च उक्षामपणानि एव अद्रय, (॥ ३३) उक्षामदृषणाद्रय,
 अनेकान्तवाटोपकृषिताऽनन्पविकृष्यकृन्लोळा उल्लाभिताश्च उक्षामदृषणाद्रयश्च अने-
 कान्तवाटोपकृषिताऽनन्पविकृष्यकृन्लोळोळामितोऽमदृषणाद्रय, तीक्ष्णानि(=शाखाणि
 दर्शनानि वा) सन्ति एषां-तार्थिणा [अनोऽनकस्वगत" ७-२-६ हैम, इक] न
 एक अनक, अनेके च ते तीर्थिकाश्च अनकतार्थिणा एव नका (॥ ३३) अनकर्तार्थिक-
 नका, तेषा चक्राणि-अनेकर्तार्थिकनक्रचक्राणि एव चक्रवाला (॥ ३३) अनकर्तार्थि-
 कनक्रचक्रचक्रवाला, अनेकान्तवाटोपकृषितानन्पविकृष्यकृन्लोळोळामितोऽमदृषणा-
 ऽद्रिभि विद्राव्यमाणा अनकर्तार्थिकनक्रचक्रचक्रवाला यस्मिन् स अनेकान्त-
 वाटोपकृषिताऽनन्पविकृष्यकृन्लोळोळोळामितोऽमदृषणाऽद्रिद्राव्यमाणाऽनेकर्तार्थिकनक्रच-
 क्रचक्रवाला, तस्मिन् ।

वि० ८ (१) अपगता अशेषदोषा यस्मान् अपगताशेषदोष च तत् अनुमान च
 अपगताशेषदोषानुमानम् (स्वमतानुसारेण इत्य मन्यमानेन वादिना ग्रन्थकारेण वा)
 तस्य अभिधानम्-अपगताशेषदोषानुमानाभिधानम्, अपगताशेषदोषानुमानाभिधानेन
 उद्धर्तमानाश्च असमानाश्च ते प्रतिवादिरूपा पाठीनाश्च-अपगताशेषदोषानुमानाभि-
 धानोद्धर्तमानासमानपाठीना, तेषा पुच्छच्छटाच्छोटनम्=अपगताशेषदोषानुमाना-
 भिधानोद्धर्तमानासमानपाठीनपुच्छच्छटाच्छोटनम्, तेन उच्छलन्तश्च अतुच्छाश्च ते
 शीकरश्च अपगताशेषदोषानुमानाभिधानोद्धर्तमानासमानपाठीनपुच्छच्छटाच्छोटनोच्छल-
 दतुच्छशीकरा, तेषा श्लेष =अपगताशेषदोषानुमानाभिधानोद्धर्तमानासमानपाठीनपुच्छ-
 च्छटाच्छोटनोच्छलदतुच्छशीकरश्लेष, तेन सजायमानाश्च मार्तण्डमण्डले प्रचण्डच्छम-
 त्कारा यस्मिन् स =अपगताशेषदोषानुमानाभिधानोद्धर्तमानाऽसमानपाठीनपुच्छच्छटा-
 ऽच्छोटनोच्छलदतुच्छशीकरश्लेषसजायमानमार्तण्डमण्डलप्रचण्डच्छमत्कार, तस्मिन् ।

(२) नास्ति शेषो येषा-अशेषा-ममस्ता, अशेषाश्च ते दोषाश्च-अशेष-
 दोषा, ते सन्ति यस्मिन् अनुमाने तद्=अशेषदोषानुमानम्, अशेषदोषानुमा-
 नस्य (अन्येन) अभिधानम्-अशेषदोषानुमानाभिधानम् । न समाना-असमाना,
 पठन्तीति पाठिन-अध्ययनकारिणो लेखशालिन, तेषा इना =स्वामिन =पाठीना,
 अशेषदोषानुमानाभिधानेन (स्वयम् अशेषदोषानुमानाभिधाने अन्येनेति सम्येन ग्रन्थ-
 कारेण दोषोद्भावेनेन वा) उद्धर्तमानाश्च असमानाश्च ते पाठीनाश्च-अशेषदोषानुमाना-
 भिधानोद्धर्तमानासमानपाठीना, पुच्छाना उटा-पुच्छच्छटा, तासाम् आच्छोटनम्=

पुञ्जपुञ्जाञ्जोदनम् असेपदोपानुमानामिषानोद्धर्तमानासमानपाठीनानां पुञ्जपुञ्जाञ्जे-
 टनम्=असेप पाठीनपुञ्जपुञ्जाञ्जोदनम्, न तु पुञ्जाञ्जोत्ता असेपदोपानुमानामिषा-
 ... पुञ्जाञ्जोटेन उपसन्तस्य मनुजस्य ते लीङ्गाः तेषां रूप = असेपदोपानुमानामि-
 षानोद्धर्तमानासमानपाठीनपुञ्जपुञ्जाञ्जोदनोत्तस्य तु पुञ्जाञ्जोत्ता मर्त्यस्य मर्त्यस्य
 -मर्त्यस्य मर्त्यस्य प्रकण्ठस्य ते उमाकाराश्च-प्रकण्ठस्य उमाकारा, असेपदोपानुमाना
 मिषानोद्धर्तमानाऽसमानपाठीनपुञ्जपुञ्जाञ्जोदनोत्तस्य तु पुञ्जाञ्जोत्ता मर्त्यस्य मर्त्यस्य
 मर्त्यस्य मर्त्यस्य प्रकण्ठस्य उमाकारा वरिम् ॥ असेपदोपानुमानामिषानोद्धर्तमानाऽसमानपा-
 ठीनपुञ्जपुञ्जाञ्जोदनोत्तस्य तु पुञ्जाञ्जोत्ता मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य
 अफला असेपदोपानु प्रकण्ठस्य उमाकारा यस्मात्-अफलाऽसेपदोपानुमानामिषानोद्ध-
 र्तमानाऽसमानपाठीनपुञ्जपुञ्जाञ्जोदनोत्तस्य तु पुञ्जाञ्जोत्ता मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य
 मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य मर्त्यस्य

वि ९ (१) लीङ्गिकानां प्रथा लीङ्गिकप्रथा लीङ्गिकप्रधाना प्रथम-
 लीङ्गिकप्रथमप्रधाना सार्धं लीङ्गिकप्रथमप्रधाना संज्ञा अर्थः सयर्थः,
 समर्था य सा अर्थना समर्थस्यैव लीङ्गिकप्रथमप्रधानासार्धस्य समर्थस्यैव=लीङ्गिक-
 प्रथमप्रधानासार्धसयर्थस्यैव एवा उपस्थापिताश्च ते अर्थाश्च-लीङ्गिकप्रथमप्रधाना-
 र्धसमर्थस्यैवोपस्थापितायां प्रदीपा इव आचरन्तीति-प्रदीपायने प्रदीपायने इति
 प्रदीपायमाना अकृतस्य ते मग्नो येषां तै-अकृतमग्नव (कण्-गत्तौ गत्वर्था ज्ञान्यर्था),
 कर्मन् फणा फणा मन्ति यथा त-फणिल तेषु भेदा फणीया वारिभ्राः,
 अकृतमग्नस्य ते फणीयाश्च-अकृतमग्निकणीया लीङ्गिकप्रथमप्रधानासार्धसमर्थस्यैव
 र्धोपस्थापितायां अकृतमग्निस्य प्रदीपायमानाश्च अकृतमग्निस्य ते अकृतमग्निकणीया-
 लीङ्गिकप्रथमप्रधानासार्धसमर्थस्यैवोपस्थापितायां अकृतमग्निस्य प्रदीपायमाना-
 यथा तैर्गणित-लीङ्गिकप्रथमप्रधानासार्धसमर्थस्यैवोपस्थापितायां अकृतमग्निस्य प्रदीपायमा-
 नस्य अकृतमग्निस्यैव इति ।

(२) लीङ्गिकस्य फणीयान् भीषते ['न्यायिन्बोडन. १-१-१२
 हेम] इति-लीङ्गिकस्य फणीयान् भीषते ।

अथेन (अन्त करणेन-मनसा) सङ्घिता वर्तमाना-सङ्घता सिद्धान्त विरहित
 अथेयत वा-तर्कम् विरहित मणीयते वा तार्किकं प्वाङ्गम् विद्वत् अथेयते वा-ने
 वाङ्मना सैद्धान्तिक सैद्धान्तिकान् तार्किकान् वैवाङ्मनाश्च कथयन् ॥ (द्विने)
 सङ्घताश्च ते य ते सङ्घतसैद्धान्तिकताङ्किसैवाङ्मनाश्च तेषां चन्द्राणि=सङ्घतसै-

द्वान्तिकनार्किरुवैयारुगणरुविचक्राणि, तेषु तेषा वा चक्रवर्तिन =सहृदयसैद्धान्तिकता
 किरुवैयारुगणरुविचक्रचक्रवर्तिन ओमन त्रिहितमनुष्ठान येषा ते सुविहिता, मुगृहीतं
 च तत् नामधेय च मुगृहीतनामधेयम् अस्ति येषा ते मुगृहीतनामधेया,
 अस्माक गुणव अस्मद्गुणव, धिया युक्ता देवमृग्य श्रीदेवसूर्यः सहृदय-
 सैद्धान्तिकताकिरुवैयारुगणरुविचक्रवर्तिन च सुविहिताश्च मुगृहीतनामधेयाश्च अस्मद्-
 गुणवश्च ते श्रीदेवमृग्य सहृदयसैद्धान्तिकताकिरुवैयारुगणरुविचक्रचक्रवर्तिमुविहितसु-
 गृहीतनामधेयाऽस्मद्गुस्त्रीदेवमूर्य, तै ।

- (१) स्याद्वादा एव रत्नानि=स्याद्वादरत्नानि, स्याद्वादरत्नानामाकर स्याद्वादरत्नाकर,
 तस्मिन् ।
- (२) स्याद्वादो रत्नाकर इव=स्याद्वादरत्नाकर, तस्मिन् ।
- (३) स्यादवाद एव रत्नाकर स्याद्वादरत्नाकर, तस्मिन् ।

शुद्धि-वृद्धिपत्रकम् ।

पृष्ठम् ।	पक्तिः ।	अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।
९	३३	॥ १ ॥	॥ १ ॥ [प्र० वा० ३ १३३-४]
१६	१९	आदिवा°	आदिवा°
२०	३६	°नान् "	°नान् " [प्रवाभा० २ १ ३]
२९	३	व ः ।	वहे ।
३५	१५	तादृशामति	तादृशमिति ।
४३	३३	°समतस्य	°समतस्य
४५	१५	सहकारकिरणानि	सहकारकिरणानि
४८	३५	दिनकर निक°	दिनकरनिक°
४९	७	व्यभि°	व्यभि°
४९	२६	°साङ्ख्या	°साङ्ख्य
५१	२७	प्रभाष्ये छे ?	प्रभाष्ये छे ?
५४	२	निर्विक°	निर्विक°
५६	३२	परमित	परमिति
५७	४	व्यवसायश्चन्य°	व्यवसायश्चन्य°
६१	११	अङ्थ	अैङ्थ
६९	७	अनका°	अनैका°
६९	१४	न सम्भवति	न सम्भवति
७२	२८	प्रवृत्तिश्च	प्रवृत्तिश्च
७४	२४	[अथ	[अथ
७४	२६	प्रवृत्ति	प्रवृत्ति
८३	२९	सयोग°	सयोग°
९१	१९	न्यागादि	न्यागादि
९५	३	हेतुतयापा°	हेतुतयोपा°
१०७	५	°नोअे	°नोअे
११०	१३	°रञ्चात्मीति	°रञ्चात्मीति
१२५	५	शुद्धनी	शुद्धनी
१३०	३०	अलावहभानीषु	अलावहप्रभाषुनी
१३३	६	श्पष्ट	श्पष्ट
१४४	२५	षुभेकर	क्षारथु
१४४	२६	अेभ तो ता	अेभ तो तमे
१४५	४	काकाद°	काकोद°
१४८	३२	क्वत्सा°	क्वचित्सा°

१४	२३	एव चिद	एवचिदे
१ १	९	आद्यत्त वचन	आद्यात्त व वात्
१	८	प्रहायत्	प्रहायत्
१	१२	अतिमि	अतिमि
१६३	९	(२५५७)	(३५५७)
१६	२४	वारम्	वारवम्
१६६	१	अव अ	अवअ
१६	११ २२	वयो भाग्यु	वयोभाग् वयोर् । —इति वंछिद्वयं
		१६८५मे वृष्टे ३ तद्वारुणव्ययम्	
		(दि) सूच्यमानं स्वयम् ।	
१	१९	राजम्	राजम्
१ १	१	अववये	अववयो
१ २	१	अवेवेव	अवेवेव
१ २	१५	तमावा	तमोवा
१		रात्र	रात्रे
१	१६ ३	रात्रमि	रात्रमि
१	२३	समाधान	समाधान
१ २	११	सर्ववत्	सर्ववत्
१	९	स्वोपनि	स्वोपनि
१	१३	०५५६	०५५६
१५५	१६	तदावना	तदावना
२ १	९	पुराव	पुराव
२		तदा	तदा
२२४		तदाव	तदाव

